

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA: TÜRKİYE'NİN ARAP-İSRAİL VE BALKAN
UYUŞMAZLIKLARINA DÖNÜK ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİ
(2002-2016)**

Doktora Tezi

Yakup ŞAHİN

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA: TÜRKİYE'NİN ARAP-İSRAİL VE BALKAN
UYUŞMAZLIKLARINA DÖNÜK ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİ
(2002-2016)**

Doktora Tezi

Yakup ŞAHİN

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

Yakup ŞAHİN

**KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA: TÜRKİYE'NİN ARAP-İSRAİL VE BALKAN
UYUŞMAZLIKLARINA DÖNÜK ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİ (2002-2016)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı-Soyadı:

Dr. Öğr. Üyesi Atay Akdevelioğlu

Dr. Dr. Özlem Kaya

Prof. Dr. Tünel YILMAZ ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi Büşra SAKI

İmzaları:

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi: 21.11.2019

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

D. Öğretim Üyesi' Atay Akdeveligil danışmanlığında hazırladığım
"Kırmızı El Bebek" adlı doktora tezi için Doç. Dr. A. Akdeveligil (2002-2016)
adlı yüksek lisans doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin
akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp
sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada
eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik
kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda
her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 26.12.2016
Adı-Soyadı ve İmza

Yakup Sahin

TEŞEKKÜR

Doktora tezleri, yoğun çalışmaların sonucu ortaya çıkan çalışmalardır. Bu yoğun çalışmalar hiç bitmeyecekmiş gibi gelen kafa karışıklıkları, öğrendikçe ne kadar az bildiğini görmenin motivasyonu ile daha da çok merak etmeyi ve çalışmayı beraberinde getirmektedir. Bu süreçte umut ve umutsuzluğun, yeni bir şey keşfettim düşüncesinin ve bu düşüncenin heyecanının; olanı, yeniden formüle etmeye dönmesinin iç içe geçtiği durumlar çok fazla yaşanmaktadır. Bu çalışma sırasında rüzgar hep karşımızdan esti; bu teze başladığım günden beri şansız onca şey yaşadık. Hocam Dr. Öğretim Üyesi Atay Akdevelioğlu'nun da belirttiği gibi tezin başından beri yaşanabilecek her talihsiz olay ile karşılaştım. Bu yüzden zor bir süreçten geçerek geç tamamlandı.

Bu çalışmanın gerek içeriği gerek kurgusu farklı nedenlerden dolayı değişmiş, yazım süreci uzamışsa da çok yoğun bir araştırma süreci sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte birçok kişinin önemli katkıları olmuştur. Bu yüzden kendilerine şükranlarımı sunmak istediğim isimler bulunmaktadır:

Gerek akademik gerekse de hayata dair tavsiyeleri, sonsuz desteği, sabrı ve samimiyetinden dolayı tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Atay Akdevelioğlu'na, tezin fikri ve kurgusunun oluşmasındaki katkılarından ve öğrettikleri her şey için Prof. Dr. İlhan Uzel'e, Prof. Dr. Alpaslan Özerdem'e, TİK üyesi Prof. Dr. Birgül Demirtaş'a ve bu teze beraber başladığım Dr. Elçin Aktoprak'a çok teşekkür ederim. Ayrıca gerek akademik hayatım gerekse de gündelik hayata dair verdikleri destek ve öğreticiliklerinden dolayı Prof. Dr. Ruşen Keleş, Prof. Dr. Yılmaz Çolak ve Prof. Dr. Sertaç Hami Başeren'e de ayrıyeten teşekkür etmeliyim.

Jürimde olup uyarı, eleştirileri ve yönlendirmeleri ile ufkumun açılmasını sağlayan Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin'e, Doç. Dr. Özlem Kaygusuz'a, Dr. Öğretim Üyesi Gökhan Erdem'e şükranlarımı belirtmeliyim. Tezime zaman ayırıp defalarca satır

satır okuyarak uyarı ve eleştirileri ile çok önemli katkılar sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Buğra Sarı'ya ayrı bir yer ayırmalıyım; Dr. Sarı'nın eleştirileri her zaman çok kritik, aydınlatıcı ve öğretici oldu. Jüri üyelerinin yaptıkları uyarı ve katkıların bundan sonrasındaki çalışmalarım da yol gösterici olacağından şüphem yok.

Tezin farklı bölümlerini farklı zamanlarda okuyarak akademik jargon, dil, anlatım ve imla hatalarını düzelten, uyarılarda bulunan Doç. Dr. Ekrem Yaşar Akçay, Doç. Dr. Seda Öz Yıldız, Dr. Öğretim Üyesi Çağdaş Dedeoğlu, Dr. Öğretim Üyesi Zeynep Arıöz, Dr. Öğretim Üyesi Aylin Aytuğ Mermer, Araş. Gör. Ayşe Merve Akbulut, Seval Kök, Uğur Koyuncu, Öznur Uslu, M. Cem Ünal, Ali Haktanıyan ve Demet Bilgin'i de anmalıyım.

Tez süresinde kendilerine vakit ayıramama rağmen desteklerini hiç esirgemeyen ve hep yanımda olan ailem, dostlarım ve eşim Büşra Pınar'a nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. KİMLİK, İNŞACILIK VE GÜÇ	12
1.1. İnşacılığın Ana Temaları	12
1.2. İnşacılığın Temel Varsayımları	15
1.3. Farklı İnşacılıklar.....	21
1.4. İnşacılığa İlişkin Genel Sınıflandırmalar.....	23
1.5. Ara Değerlendirme	25
2. KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA.....	28
2.1. İnşacılık ve Güç	37
2.2. Ara Değerlendirme	46
3. UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ROLÜ ..	48
3.1. Uyuşmazlıklarda Üçüncü Taraflar.....	48
3.2. Arabuluculuğun Tanımı.....	54
3.3. Üçüncü Tarafın Tarihi	57
3.4. Arabulucunun Motivasyonu	58
4. ARABULUCULUKTA TARAF GÜÇ İLİŞKİSİ	63
4.1. Arabuluculuğun “Tarafları”	63
4.2. Arabulucunun Kimliği ve Arabulucuya İlişkin İstatistikler	68
4.3. Arabuluculuk Türü ve Yöntemi.....	69
4.4. Taraf ve Güç İlişkisi	72
4.5. Arabuluculuk Konusunda Diğer Noktalar	75
4.6. Ara Değerlendirme	76

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİNİN
MOTİVASYONU

1. TÜRKİYE’NİN BARIŞ SÖYLEMLERİ VE GİRİŞİMLERİ	78
1.1. Arabuluculuk	84
1.2. Ahmet Davutoğlu’na Göre Arabuluculuk	92
1.3. Güvenlik ve İstikrar	99
1.4. Büyük Güçlerle Kurduğu İlişki	107
1.5. Kimlik	110
1.5.1. Kimliğin Verdiği Sorumluluk ve Zorunluluk	111
1.5.2. Kimliği Dönüştürme	128
1.5.3. AK Partinin Türkiye’ye Tanımladığı Kimlik	129
1.5.3.1. Türkiye’nin “Kimliği”	131
1.5.3.2. Davutoğlu’na Göre Türkiye’nin Kimliği	133
1.5.3.3. Medeniyet	142
1.5.3.4. “Milletin Devleti”	146
1.5.3.5. İslamcılık	149
1.5.3.6. Yeni Osmanlıcılık	156
1.5.3.6. Muhafazakâr Demokrasi	170
1.5.3.7. Kimliğe Dönük Tanımlar ve Kimliğin Dönüşümü	176
1.5.3.8. Kimlik İnşa Araçları	190
1.5.3.9. Barışçıl Devlet Kimliği ve İmajı	196
1.5.3.10. Yumuşak Güç Kimliği	199
1.5.3.10.1. Türkiye’nin Yumuşak Gücü	199
1.6. Güç ve Etki	204
1.6.1. Ahmet Davutoğlu ve Güç	204
1.7. Çıkar	222
1.8. Ekonomi Politik	225
1.9. İç Politika	232
1.10. Ara Değerlendirme	235

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE
ARAP-İSRAİL UYUŞMAZLIĞI

1. ARAP-İSRAİL UYUŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ....	243
1.1. Arap-İsrail Uyuşmazlığına Dönük Önceki Girişimler.....	243
1.2. Arap-İsrail Uyuşmazlığı ve Türkiye	243
1.3. AK Partinin Barış Girişiminin Temel Özellikleri ve Motivasyonu..	246
1.3.1. Ekonomik ve Kültürel Entegrasyon	249
1.3.2. Kimlik	251
1.3.3. Kardeşlik	253
1.3.4. İdeoloji	259
1.3.5. Güç ve Etki	260
1.3.6. Diğer Aktörlerle Kurulan İlişki.....	262
1.3.7. İç Etkenler	263
2. İSRAİL-SURİYE UYUŞMAZLIĞINDA TÜRKİYE’NİN ÜÇÜNCÜ	
TARAF ROLÜ	269
2.1. Sürecin Başlaması ve Gelişimi	269
2.2. Sürecin Sonlanması	278
3. İSRAİL-FİLİSTİN UYUŞMAZLIĞINDA TÜRKİYENİN ÜÇÜNCÜ	
TARAF ROLÜ	289
3.1. İsrail-Filistin Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin Üçüncü Taraf	
Rolünün Gelişim Süreci ve Yönetilmesi	289
3.2. AK Parti Dönemi	292
3.3. Filistinli Gruplar Arasında	306
3.4. Sürecin Kazanımları	313
3.5. Sürecin Sonlanmasının Nedenleri.....	315
3.5.1. Türkiye’ye Karşı Önyargı ve Olumsuz Algı.....	316
3.5.2. Türkiye’nin Hayal Kırıklığı	318
3.5.3. Türkiye’nin Tarafı.....	320
3.5.4. İsrail İç Siyaseti.....	331

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE
BALKAN UYUŞMAZLIĞI

1. BALKAN UYUŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ	332
1.1. AK Parti Dönemi Balkan Politikası.....	332
1.1.1. AK Parti Dönemi Balkan Politikasının Genel Özellikleri	332
1.1.2. Ahmet Davutoğlu’nun Balkanlar’a Bakışı.....	338
1.1.3. Ahmet Davutoğlu Dönemi Balkan Politikası	344
1.2. Türkiye’nin Barış Girişimi	348
1.2.1. Türkiye’nin Balkanlar’a Dönük Barış Girişimleri.....	348
1.2.2. Üçlü Görüşmeler Öncesi Türkiye Sırbistan İlişkileri	351
1.2.3. Barış Sürecinin Başlaması	358
1.2.4. Liderler Düzeyindeki Görüşmeler	363
1.2.5. Hırvatistan’ın Sürece Dâhil Edilmesi	367
1.3. Barışın İnşasına Katkı.....	369
1.4. Sürecin Yansımaları ve Sonuçları	376
2. TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUĞUNUN MOTİVAYONU VE SÜRECİN SONLANMASI.....	386
2.1. Türkiye’nin Üçüncü Taraf Olmasının Arkasındaki Motivasyon.....	392
2.1.1. Liderlik ve Güç	397
2.1.2. Kimlik	398
2.1.3. Ekonomi.....	403
2.1.4. Güvenlik.....	404
2.1.5. İç Etkenler.....	406
2.2. Sürecin Olumsuz Sonuçlanmasının Nedenleri	410
2.2.1. Türkiye’ye Karşı Önyargılar Korkular	411
2.2.2. Türkiye’nin Kimliği ve Taraf Olması	417
SONUÇ	429
KAYNAKÇA.....	441
ÖZET	550
ABSTRACT	552
EKLER	554

KISALTMALAR

AA	Anadolu Ajansı
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRIC	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DT	Devlet Tiyatroları
EUFOR	Avrupa Birliği Athena Gücü
EULEX	Kosova'daki Avrupa Birliği Hukuk Kuralı Misyonu
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü

GDAİS	Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Harcama
IGAD	Hükümetler Arası Kalkınma Otoritesi
IRA	İrlanda Cumhuriyet Ordusu
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
KFOR	Kosova Gücü
KSS	Komşularla Sıfır Sorun
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MENA	Orta Doğu ve Kuzey Afrika
MGH	Milli Görüş Hareketi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MIKTA	Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya
MILF	Moro İslami Kurtuluş Cephesi
Mİ	Medeniyetler İttifakı
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	Sivil Toplum Örgütleri
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OHAL	Olağanüstü Hal
SD	Stratejik Derinlik
SDA	Demokratik Eylem Partisi
SEEBRIG	Güneydoğu Avrupa Çok Uluslu Barış Gücü Tugayı

SETA	Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
STK	Sivil Toplum Kuruşları
SZ	Stratejik Zihniyet
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
THY	Türk Hava Yolları
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	Türkiye Radyo Televizyon kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UAEK	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIFIL	Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Görev Gücü
UNMIK	Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu
YTB	Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı

GİRİŞ

Barış çalışmaları, çatışmaların eksik olmadığı bir coğrafyada bulunan Türkiye gibi bir ülke için hayati öneme sahiptir. Özellikle de Kürt meselesinin varlığı, Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadaki gerilimler düşünüldüğünde bu alanın önemi daha da iyi anlaşılabacaktır. Türk siyasi hayatının son 17 yılına damga vuran Adalet ve Kalkınma Partisinin¹ politikalarındaki en önemli unsurlardan olan kimliği anlamak, gerek dünyanın gerekse de Türkiye'nin dönüşümünü anlamak açısından önemlidir.

Bu çalışmada AK Parti hükümetlerinin 2002-2016 yılları arasında Arap-İsrail ve Balkan uyuşmazlıklarının çözümüne dönük arabuluculuk girişimleri analiz edilecektir. Her ne kadar yukarıda bahsedilen iki örnek olay üzerine yoğunlaşılacaksa da Türkiye'nin bu arabuluculuk girişimlerini daha iyi anlamak adına çalışmanın temel analiz eksenini, barış girişimlerinin motivasyon kaynakları, amaçları, Türkiye'nin gücü, bu girişimlerin başarı düzeyleri, başarısızlıkların nedenleri ve barış girişimleri ile kimlik arasındaki ilişki olarak belirlenmiştir. Ayrıca, AK Parti döneminde devletin kimlik tanımında yaşanan değişim ve dönüşüm de tartışılacaktır. Çalışma kapsamında belirtilen zaman diliminde AK Parti hükümetlerinde çeşitli zamanlarda Başdanışmanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunan Ahmet Davutoğlu'na ayrıca yer verilecek; Davutoğlu'nun söylemleri, yaklaşımı ve uygulamaları ayrı bir alt başlık altında incelenerek genel olarak barış politikalarındaki etkisi analiz edilecektir.

Bu çalışmada AK Partinin 2002-2016 arasındaki (özellikle de Davutoğlu etkisi ile şekillenen) barış ve kimlik politikalarına yoğunlaşılacaktır. Bu dönemde Türkiye'nin

¹ Türkiye'de insanlar siyasi duruşlarına göre Adalet ve Kalkınma Partisinin adını AK Parti ya da AKP olarak kısaltmaktadırlar. Adalet ve Kalkınma Partisinin tüzüğünde isminin kısaltılmış halinin AK Parti olarak tanımlandığı görülmektedir. Bir partinin resmi olarak kendini tanımlama biçiminin kullanılmasının daha doğru olduğu düşünülerek tezde doğrudan alıntılar dışında partinin adının kısaltılması olan "AK Parti" kullanılacaktır.

“Barış vizyonu, Medeniyetler İttifakı, Dünya İnsani Zirvesi, komşularla sıfır sorun, arabuluculuk, üçüncü taraf, kolaylaştırıcılık, barışın inşası ve barışı korumaya katkı...” gibi girişim ve politikaları olsa da bu çalışmada Türkiye’nin Arap-İsrail ve Balkan uyuşmazlıklarına dönük arabuluculuk girişimlerinin üzerinde durulacaktır. Yukarıda bahsedilen barış girişimlerinin her biri ayrı bir çalışma alanı olduğu için Türkiye’nin arabuluculuk, kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf rolleri ile barışı inşa politikalarına odaklanılacaktır. Bu girişimler barış girişimleri olarak adlandırılabilir. Arabuluculuk üçüncü taraf rolü olarak barış girişimlerinin altında değerlendirilecektir. Yani arabuluculuk, barış girişimlerinden sadece birisidir; bu minvalde bir barış girişimi olarak Türkiye’nin Arap-İsrail ve Balkan uyuşmazlıklarındaki arabuluculukları incelenecektir. Yeni bir kimlik inşası ile yukarıda bahsedilen politikalarda kimliğin rolü ve dönüşümü ise kimlik çerçevesinde tartışılacaktır.

Bu çalışmanın varsayımı Türkiye’nin barış girişimlerinin motivasyonun temelinde kimlik ve güç inşasının olduğudur. AK Parti Türkiye’nin kimliğini yeniden tanımlamak istemiştir. Barış girişimleri, yeni tanımlanan ve inşa edilmeye çalışılan kimliğin hem nedeni hem de sonucudur. Kimlik bir taraftan dış politikayı değiştirmiş, bir taraftan da kimlik aracılığı ile dış politika yeniden inşa edilmiştir. Yani karşılıklı bir inşa ve etkileşim söz konusudur.

Türkiye’nin barış girişimleri tarihsel, coğrafi, kültürel bağlara, güvenlik kaygısına, bölgede etki alanı yaratmaya, ekonomik işbirliği ve etkileşim sağlamaya, uluslararası alanda prestij sahibi olmaya, iç politikaya dayandırılrsa da bu öğelerin tamamı kimlik ile ilişkilendirilmektedir. Bu unsurlar, Türkiye’ye kimliğinin yüklediği sorumluluklar ve imkânlar olarak değerlendirilmiştir.

Arabuluculuk barış girişimlerinin başarısız olmasının temelinde de kimlik ve güç vardır. Çünkü Türkiye, uyuşmazlıkların çözümüne başladığında tarafsız bir roldedir.

Ancak değişen kimlik anlayışı, bu süreçlere de yansımış; Türkiye sorunlara taraf olmuştur. Adil ve tarafsız olmadığı iddiası ile uyuşmazlık yaşayan aktörlerce arabuluculuğunun sürdürülmesi istenilmemiştir.

Tezin temel araştırma soruları şöyledir: “2002’den beri Türkiye’yi yöneten AK Partinin arabuluculuk başta olmak üzere barış girişimlerinin nedenleri, motivasyon kaynakları ve başarısızlığın sebepleri nelerdir?”, “Kimliğin bu politikadaki rolü nedir, kimlik ile dış politika arasında nasıl bir ilişki vardır?”, “Türkiye’nin barış girişimleri içinde arabuluculuğun önemi nedir?”, “2002-2016 arası kimlik tanımı, inşası ve dönüşümü nasıldır?”, “AK Partinin g anlayışı nasıldır?”, “Karar vericiler gücü nasıl tanımlamışlardır?”, “Gücün ve kimliğin inşası için başvurulan araçlar nelerdir?”, “Arap-İsrail uyuşmazlığı ile Balkanlar’daki uyuşmazlıklarda Türkiye’nin arabuluculuğu neden sonuçsuz kalmıştır?”.

Barış girişimlerinin motivasyon kaynağı da başarısız olması da kimlikle ilişkilidir. Barış girişimleri aracılığı ile inşacılıktaki g tanımına uygun biçimde bölgesel bir g olmak amaçlanmış, kimlik bir taraftan araçsallaştırılmış bir taraftan da yeniden ve yeniden inşa edilmiştir. AK Parti döneminde kimlik, i politikadaki dönüşüme, çıkarlara ve dış politika önceliklerine göre tanımlanmış ve inşa edilmiştir. Bu da 2002-2007, 2007-2011 ve 2011-2016 olmak üzere üç ayrı döneme tekabül etmektedir.

Çalışmada kimliğin hem g inşası için başvurulan bir araç olduğu hem de kimlik inşası ile güce sahip olunduğu, ayrıca gücün de kimliğe dayandırıldığı iddia edilecektir. Özellikle de teorik bölümde tartışılacağı üzere inşacılık norm, ahlak, kültür gibi materyal olmayan unsurlarla birlikte, askeri kapasite, nüfus ve ekonomik kazanç gibi materyal unsurları da g çerçevesinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla da g hem kimlikten gelmekte hem de kimlik aracılığı ile inşa edilmektedir. Kimlik ise inşa edilen

(çıkara, amaçlara, ideolojiye, kültüre, konjonktüre göre) bir tanıma sahiptir. Bu sebepten dolayı tezde bahsedilen dönemi açıklamada kimlik ve güç kavramları yol gösterici olacaktır. AK Partinin Türkiye’yi hegemonik bir bölgesel güç olarak tanımladığı görülmektedir.

Karar vericilerin bu hegemonik gücü bir taraftan tarih, kültür, ahlak, coğrafya gibi unsurlara dayandırdığı bir taraftan da kimlik aracılığı ile hegemonik gücü inşa etmeyi amaçladığı görülmektedir. Türkiye’nin arabuluculuk motivasyonu ekonomik, kültürel iş birliği, küresel ve bölgesel görünürlük ve etki, dış politika amaçlarına ulaşma ve çıkar, güvenliği sağlama, iç politikayı etkileme ve devlet kimliğini dönüştürme gibi farklı etkenlerle açıklanabilir. Ancak hepsinin ortak noktasının kimlik ile kurulan bağ ve güç arayışı ile ilişkili olduğu görülmektedir. AK Parti karar vericilerine göre; Türkiye’nin içinde bulunduğu bölgeye karşı tarihten, coğrafyadan, kültürden yani Osmanlı mirasından gelen sorumlulukları vardır. Davutoğlu’na göre bölgedeki sorunları Türkiye çözmelidir ki zaten sadece Türkiye çözebilir. Davutoğlu’nun Osmanlı arşivi olmadan Kudüs’ün anlaşılamayacağı ve Arap-İsrail uyuşmazlığının çözölemeyeceği, Balkan tarihinin yazılamayacağı iddiası, bu bölgenin en barışçıl döneminin Osmanlı Barışı altında yaşandığı şeklindeki sözleri bu bakışın yansımasıdır. Davutoğlu’nun bakış açısına göre bölgeye barış gelmesi ile ekonomik, kültürel işbirliği, karşılıklı bağımlılık artacak, suni olarak görülen sınırlar kalkacak, bölge Türkiye’nin liderliğinde ve etkisinde olacaktır. Burada bir taraftan da bölge ile kurulan bağlar ve duyulan yakınlık ile “içerisi-dışarısı” ayrımı ve tehdidin yeniden tanımlandığı görülmektedir. Ayrıca bu bakış açısına göre bölge ile kimliksel bağları çok kuvvetli olduğu için çözülmemiş, donmuş potansiyel krizlerin, Türkiye’nin kendisine yansıma riski vardır. Bahsedilen yansımadan korunmak için krizlerin çözülmesi gerekmektedir. Bunun yansıması olarak Türkiye’nin barışı sağlaması ile barışı sağlayan, koruyan, inşa eden devlet olarak bölge halkları ve devletlerinin Türkiye’nin siyasi, kültürel, entelektüel ve ahlaki liderliğine

rıza göstermesi hedeflenmiştir. Bunların yanında Davutoğlu'nun Türkiye'yi önce bölgesel daha sonra küresel güç olarak tanımladığı düşünüldüğünde bu girişimler güç kimliğinin bir gerekliliğidir.

Çalışmanın temel konularından birisi arabuluculuktur. Kimlik ve güç gibi arabuluculuk da tartışılmalıdır. Arabuluculuk ile alakalı farklı sınıflandırmalar vardır. Literatürün de gözden geçirilmesi ile bu çalışmada arabuluculuk taraf-güç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Arabuluculuk bölümünde ayrıntılı biçimde tartışıldığı üzere, ideal olan arabulucunun tarafsız olması gerektiği savunulmaktadır. Tarafsız arabulucular daha çok küçük ya da tarafsız devletlerdir. Arabulucu her zaman tarafsız olmayabilir; böyle durumlarda arabulucun uyuşmazlık yaşayan aktörleri “ödül ve ceza (havaç-sopa)” aracılığı ile etkileyebilmekte, karar vermeye zorlayabilmektedir. Ancak, örnek olay olarak seçilen Arap-İsrail uyuşmazlığı ve Balkanlar'da Türkiye süreçlere görece tarafsız ve eşit yaklaşmışsa da süreç içerisinde arabuluculuk rolünü ve kimliğini değiştirmiştir. Böylelikle uyuşmazlık yaşayan aktörler Türkiye'nin tarafsız ve adil olmadığını iddia ederek arabuluculuğunu kabul edilmez bulmuşlardır. Türkiye tarafsızlığını kaybetmesinin yanında gücünün sınırlarını da görmüştür. Çünkü her ne kadar tarafsız kalamasa da “ödül ve ceza” verebilecek yeterli güce ve imkana sahip olması halinde süreci yönetmeye devam edebilecektir. Ancak, imkan ve gücünün sınırlarının yetersiz olduğu görülmüştür. Dolayısı ile Türkiye hem tarafsız kalamadığı için kendisine duyulan güveni kaybetmiş hem de gücü, kapasitesi ve kaynakları yeterli olmadığı için sonraki süreçlerde kabul edilmemiştir.

Türkiye'nin süreçlerdeki tarafsızlığını kaybetmesi, değişen ve dönüştürülmeye çalışılan kimliği ile ilgilidir. Türkiye, İslami tonu güçlü Yeni Osmanlıcı bir kimlik ile süreçlerde kendisine yakın bulduğu aktörlerin yanında olmuştur. Kendisi için tanımladığı kimliklerden birisi de güçlü devlet kimliğidir. Güçlü devlet kimliğinin bir

sonucu olarak arabuluculukta tarafsız kalamasa da tarafları ikna edebileceğini hatta zorlayarak yönlendireceğini düşünmüştür. Ancak siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel anlamda düşündüğü kadar güçlü olmadığı ortaya çıkmıştır.

Literatüre göre arabuluculuğun farklı motivasyonları vardır: Bunlardan birisi de güçtür. Arabulucuların, ilgili ülkeler üzerinde nüfuz, etki ve güç sahibi oldukları hatırlanırsa Türkiye arabuluculuk aracılığı ile güçlü olmaya çalışmaktadır. Davutoğlu'nun pro aktif politikaların Türkiye'ye etki alanı ve güç sağlayacağı iddiası düşünülürse arabuluculuk bir dış politika enstrümanı olarak gücün inşa edilmesinde önemlidir. Zaten Davutoğlu'na göre Türkiye'nin kimliği, tarihi, coğrafyası, devraldığı mirası potansiyel bir güç vermektedir, stratejik bir zihniyet ile bu potansiyeli harekete geçirmek gerekmektedir. Türkiye'yle gönül bağı olan halklar aracılığı ile bölge üzerinde etki alanı yaratılabilecektir. Davutoğlu'nun gücü sadece askeri ya da ekonomik kaynaklar üzerinden değerlendirmemektedir. Davutoğlu'nun tarih, coğrafya, insan, entellektüel birikim, medeniyet, kimlik, kurulan ilişkiler, etki ve ahlaki söylemin de güç unsuru olduğu iddiası düşünülürse, bir barış inşa aracı olarak arabuluculuğun Davutoğlu'nun kafasındaki güç inşasında en önemli araçlarından biri olduğu görülmektedir.

Ayrıca dış politika uygulamalarından olan barış girişimlerinin yapıldığı coğrafya, başvuru söylem, uygulanan yöntem ve uyuşmazlık yaşayan taraflar göz önüne alındığında bir dış politika aracı olan barış girişimlerinin iç politikanın konsolide edilmesi, yeni bir kimlik inşa edilmesi ve devlet kimliğinin dönüştürülmesindeki araçlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu anlayışa göre kimlik hem neden hem de sonuçtur, çünkü kimliğin bir zorunluluğu olarak bölgede etkili olunmalıdır. Bir taraftan da kimliğin yansıması ve sonucu olarak bölgede etkili olunacaktır. Bu bakış açısına göre

bir taraftan kimlik bölgede etkinlik vasıtasıyla yeniden üretilecektir. Karşılıklı bir inşa ve etkileşim durumu söz konusudur.

Bir ülkenin dış politikasını tek bir teori, tek bir nedenle analiz etmeye kalkışmak, ağaca odaklanıp ormanı kaçırmaya neden olabilmektedir. Fatih Tayfur'un da belirttiği üzere dış politika gibi pek çok ögenin etkisi ve etkileşimine açık bir konunun tek bir nedenle açıklanması yanlış olmamakla birlikte eksik bir analiz olacaktır.² Bu yüzden de dış politikayı anlamlandırırken bütüncül analizler daha açıklayıcı olacaktır.³ Dolayısı ile de Türkiye'nin dış politikasını açıklarken de tek bir teoriye bağlı kalmak, teori bağlamında analiz yaparken net çizgiler koymak en basit ifadeyle referans alınan teori çerçevesinde birçok dinamiği görmezden gelmeye yol açabilir. Bu bağlamda, bu çalışmada farklı bakış açıları ve teoriler eklektik olarak ele alınacaktır. Peter Katzenstein ve Ruda Sil, "analitik eklektizm" (analitik uzlaştırmacılık olarak kullananlar da vardır) olarak ortaya attıkları yaklaşımda, teorik varsayımlar ve farklı epistemolojiler uyum içinde olmasa bile, dünyayı anlamak adına, hepsini birlikte tek bir potada eritip eklektik biçimde ele almaktadırlar. Buna da paradigmlar arası etkileşim ve iletişim demektirler.⁴ Bahsedilen iki isim farklı kuram ve epistemolojilerin faydacı bir yaklaşımla birbirinden faydalanabileceğini, farklı kuram ve yöntemlerin birbirleri ile rekabet etmek yerine birbirlerinin eksiklerini tamamlayarak orta yolda buluşabileceklerini iddia etmektedirler. Bu yaklaşım açıklamanın yanında anlamayı ön planda tutar, hem pozitivism hem de post pozitivismden yararlanır. Hatta teorinin pragmatik şekilde kullanılmasına istinaden yöntemi de alet çantası içindeki farklı aletlere benzetmektedir. Analitik uzlaştırmacılık çok fazla ve farklı aletler içerisinden gerekli olanların seçilerek kullanılmasını önermektedir. Analitik uzlaştırmacılığın

² Fatih Tayfur, "Dış Politika", Atilla Eralp (ed.), **Devlet ve Ötesi**, İletişim, İstanbul, 2007, s.73.

³ Mustafa Kutay, "Yeni Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 35, 2012, s. 122.

⁴ Peter Katzenstein ve Rudra Sil, "Eclectic Theorizing in the Study and Practice of International Relations", Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal (ed.), **The Oxford Handbook of International Relations**, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 109-130.

pragmatizminin daha çok inşacı isimler tarafından savunulması ileride gösterileceği üzere inşacılığın orta yolculuğunu andırmaktadır.⁵

Benzer biçimde, bu çalışma da analitik eklektizme uygun bir yöntem izleyecektir. AK Partinin karar vericilerinin söylemleri ve yazılı metinleri ile uygulamaları karma bir yöntem ile ele alınacaktır. Kimlik, güç, hegemonya, barış girişimleri ile ilgili temel siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler tartışmalarını anlamak için literatür taraması yapılacaksa da arabuluculuk ve inşacılığın güce bakışı ile ilgili noktalara yoğunlaşılacaktır.

AK Parti dış politikaya bakışını ve kimlik tanımını anlamak için partinin tüzüğü, programı seçim beyannameleri, kurucu lideri Recep Tayyip Erdoğan ile dış politikasında çok önemli etkisi olan Ahmet Davutoğlu'nun kitapları, makaleleri ve söylemleri ayrıntılı biçimde söylem analizi yöntemi ile incelenecektir. Davutoğlu üzerinden okuma yapılmasının birkaç sebebi bulunmaktadır. Öncelikle Davutoğlu'nun gerek danışmanlık gerekse de doğrudan uygulayıcılık yaptığı dönemde dış politika üzerinde temel belirleyici olduğu yaygın bir kanıdır. Davutoğlu'nun danışmanlığı dönemi için kendisinin sadece bir danışman olmadığı, karar vericiler ve kararlar üzerinde çok etkili olduğu sıkça vurgulanmaktadır.⁶ Hatta her ne kadar AK Partide Erdoğan'ın her konuda özgül bir ağırlığı olsa da dış politikada çok yetkin olmadığı, yabancı dil bilmediği bu yüzden de bu alandaki kararlarını A. Gül ve özellikle A. Davutoğlu'nun etkisi ile verdiği de iddia edilmektedir.⁷ Zaten Davutoğlu da Türk dış politikasının oluşumundaki en önemli karar verici olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca,

⁵ Nil S. Şatana, "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 25-28.

⁶ "Portre: Ahmet Davutoğlu", **Al Jazeera Türk**, 05.05.2016.

<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ahmet-davutoglu> (son erişim tarihi 20.07.2019)

"Ahmet Davutoğlu: Yüzde 49,5 oy ve 317 milletvekili ile iktidardan düşen ilk başbakan", **T24**, 05.05.2016.

<https://t24.com.tr/haber/ahmet-davutoglu-yuzde-495-oy-ve-317-milletvekili-ile-iktidardan-dusen-ilk-basbakan,339159> (son erişim tarihi 20.07.2019)

⁷ Behlül Özkan, "Davutoğlu, Neo-Osmanlı değil Pan-İslamist", **Behlül Özkan**, <https://behlulozkan.com/category/op-eds-turkish/> (son erişim tarihi 20.07.2019)

2001’de yazdığı *Stratejik Derinlik* isimli kitabı ile uygulanan dış politikanın eş güdümlü olduğunu da belirtmektedir.⁸ Davutoğlu 2010’da Oxford’da verdiği konferansta bu kitabını Türkiye’nin tarihinin ve coğrafyasının yeni uluslararası bağlam ışığında yeniden yorumlanması olarak tanıtmıştır.⁹ İleride gösterileceği üzere Recep Tayyip Erdoğan, İbrahim Kalın gibi isimler de Davutoğlu’nun dış politikasındaki etkisini doğrudan ve dolaylı olarak kabul etmektedirler.¹⁰ Davutoğlu’nun biyografisini, hayata bakışını ve dış politikasını yazan Gürkan Zengin’e göre Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*’te yazdıklarını dış politikada uygulamaya koymaktadır.¹¹ Wikileaks belgelerine yansıdığı şekliyle, ABD’li diplomatlar Davutoğlu’nun İslamcı ve Osmanlıcı eğilimlerde olduğunu, Başbakan Erdoğan’ı etkileyebildiğini belirtmişlerdir.¹² Ayrıca, Economist dergisi 2007’de Davutoğlu’nun perde arkasındaki güç olduğunu iddia etmiştir.¹³ Ahmet Davutoğlu Foreign Policy dergisi tarafından 2010 yılında dünya üzerinde yaşayan dört Kissinger’den birisi olarak gösterilmiştir.¹⁴ Dolayısı ile dış politikanın temel belirleyicisi ve mimarı Davutoğlu’dur. Çalışmanın temel inceleme alanı olan arabuluculuk girişimlerinin Davutoğlu’nun bireysel çabaları ile yapıldığı da yaygın bir kanıdır.¹⁵ Davutoğlu arabuluculuğu insanlığın mutluluğunu, huzurunu ve barışını sağlayan en önemli araçlardan birisi olarak gösterilmiştir.

⁸ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 13-14.

⁹ Ahmet Davutoğlu, “Keynote speech”, **Turkey’s Foreign Policy In A Changing World: Old Alignments And New Neighbourhoods, International Conference**, 3 Nisan-2 Mayıs 2010, s.9-10. <https://www.sant.ox.ac.uk/sites/default/files/reportfromtfpconf.pdf> (son erişim tarihi 20.07.2019)

¹⁰ İbrahim Kalın Stratejik Derinlik’te Davutoğlu’nun bir milletin stratejik derinliğini tarihsel ve kültürel mirasını, uluslararası siyasetteki yerini yeteneğini bulmasını anlattığını belirtmektedir. İbrahim Kalın, "Turkish Foreign Policy: Framework, Values, and Mechanisms." **International Journal: Canada’s Journal of Global Policy Analysis**, Cilt 67, Sayı 1, 2012, s. 7-11.

¹¹ Gürkan Zengin, **Hoca: Türk Dış Politikası’nda Davutoğlu Etkisi**, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 24.

¹² “Erdoğan güvenilir değil, Davutoğlu son derece tehlikeli”, **BBC Türkçe**, 29.11.2010. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/11/101129_wikileaks_turkey (son erişim tarihi 20.07.2019)

¹³ “Turkey’s foreign policy An eminence grise”, **Economist**, 15.11.2007. <https://www.economist.com/europe/2007/11/15/an-eminence-grise> (son erişim tarihi 20.07.2019)

¹⁴ “Davutoğlu ‘4 Kissinger’den biri”, **T24**, 10.03.2010. <https://t24.com.tr/haber/davutoglu-4-kissingerden-biri,72179> (son erişim tarihi 20.07.2019)

¹⁵ Doğa UlaşDoğa Ulaş Eralp, “Introduction, A Systematic Study of Turkish Mediation”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. X.

Başta Davutoğlu olmak üzere karar vericilerin söylemleri ve dış politika pratiklerinin yanında yapılan uluslararası anlaşmalara, TBMM zabıtlarına, Meclis Dışişleri Komisyonu Raporlarına ve ekonomik göstergelere yer verilerek araştırma sorularının yanıtları ek verilerle desteklenecektir. Çalışmada “kimlik” ve “güç” kavramları inceleneceği için bu kavramların ayrıntılı biçimde tartışılmasında fayda vardır. Bu nedenle kimliğin ne olduğu, gücün farklı bakış açıları ile nasıl değerlendirildiği ayrıntılı biçimde tartışılacaktır. Kimlik meselesi uluslararası ilişkilerde en çok inşacılık içinde tartışıldığı ve Ahmet Davutoğlu sıklıkla kimliğe, kimliğin gücüne, kimliğin sorumluluklarına ve inşasına atıf yaptığı için inşacılığı anlamak önemlidir. İnşacılık ile birlikte kimlik-dış politika ilişkisi, kimlik-güç ilişkisi ve arabuluculuk gibi konular da çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için gerekmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal tartışmalar iki ana başlık altında incelenecektir. Birinci başlıkta kimlik, güç ve inşacılığın daha iyi anlaşılabilmesi için temel kavramlar incelenecektir. İnşacılığın temel varsayımlarının ne olduğu, farklı inşacılık türleri, inşacılığın gücü nasıl değerlendirdiği, dış politika-kimlik ilişkisinin ne olduğu incelenecektir. İkinci başlıkta ise bölümde uyuşmazlıkların çözümünde üçüncü taraflar incelenecektir. Bu bölümde üçüncü taraf rollerinden birisi olan arabuluculuğun tanımı, motivasyonu, türleri irdelenecektir. Tez ile bağlantılı olması nedeni ile arabuluculuğun motivasyonu, nedenleri ve türlerine ayrı bir yer açılacaktır. Burada ülkelerin neden arabulucu oldukları, arabuluculuk yaparken neleri amaçladıkları Türkiye’nin barış girişimlerinin anlaşılması için önemlidir.

İkinci bölümde Türkiye’nin barış girişimlerinin arkasındaki motivasyonun ne olduğu, hangi saiklerle barış girişimlerine başvurduğu araştırılacaktır. İkinci bölümün başında Türkiye’nin farklı arabuluculuk girişimlerine çok kısa değinilecektir. Bu bölümde başta Ahmet Davutoğlu olmak üzere AK Partinin karar vericilerinin

söylemleri ile resmi belgeler incelenecektir. Ahmet Davutoğlu'nun arabuluculuğu nasıl değerlendirdiği tartışılacaktır. Ayrıca farklı kaynaklar üzerinde yapılan çalışmaların neticesinde Türkiye'nin farklı saiklerle ile arabulucu olmaya çalıştığı görülse de bahsedilecek olan tüm saiklerin kimlik ve güç temelli olduğu iddia edilecektir. Bu bölümde farklı motivasyon öğelerinin her birine dönük ayrıntılı inceleme ve tartışmalar yapılacaktır. Ayrıca bu bölümde Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye için tanımladığı kimlik ve AK Partinin incelenen dönem içindeki kimliksel dönüşümü de tartışılacaktır. Türkiye'nin hem arabuluculuk motivasyonunun hem de arabuluculuk girişimlerinin başarısız kalmasının sebebinin kimlik ve güç ile ilgili olduğu farklı örneklerle anlatılacaktır.

Üçüncü bölümde Arap-İsrail uyuşmazlığında Türkiye'nin arabuluculuğu incelenecektir. Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığının çözümüne dönük özel motivasyonlarının ne olduğu ve bu uyuşmazlıktaki arabuluculuk tarzı gösterilecektir. Türkiye İsrail-Suriye ve İsrail-Filistin olmak üzere iki ayrı süreç yürütmüştür. Bu süreçlerin gelişimi, sürecin yönetilmesi ve sonlanması, kimliğin rolü ayrıntılı biçimde tartışılacaktır.

Dördüncü bölümde ise Türkiye'nin Balkanlar'da Bosna Hersek özelinde Bosna Hersek içindeki gruplar ile Sırbistan ve Bosna Hersek arasındaki barış süreci incelenecektir. Bu bölümde de sürecin gelişimi, sürecin yönetilmesi ve sonlanması, kimliğin rolü ayrıntılı biçimde tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.KİMLİK, İNŞACILIK VE GÜÇ

1.1.İnşacılığın Ana Temaları

1980’lerle birlikte dünyada yaşanan değişim yeni sorular ve sorunları gündeme getirmiştir. Bu dönemde dünyayı anlama, açıklama ve anlamlandırma noktasında yeni soru ve sorunları açıklama noktasında geleneksel teoriler yetersiz kalmıştır. Soğuk Savaş’ın bitimini öngörmemiş olmaları geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin dünyayı ve dünyanın yaşadığı dönüşümü anlamaları bağlamındayetersiz oldukları iddiasını gündeme getirmiştir.¹⁶ Geleneksel teorilerin beklenti ve öngörülerinin aksine Soğuk Savaş’ta iki büyük güç arasında çatışma yaşanmamış, Sovyetler Birliği gibi coğrafi, demografik, ekonomik ve askeri süper güç dağılmasının önüne geçememiştir. Hatta dağılması öncesi ve sonrasında geleneksel teorilerin iddia ettiğinin aksine müdahalelere bulunmamıştır. Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişim ve dönüşümleri, siyasetin beklenti ve önceliklerini geleneksel teorilerin açıklayamamıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası Sovyet tehdidine karşı kendini tanımlayan NATO’nun ayakta kalabilmesi, ulus devletlerin dönüşümü, kimlik ve kültür temelli sorunlar ve siyasi gelişmelerin daha çok gündeme gelmesi hatta kimliğin siyasetin temel öznesi olmasını geleneksel yaklaşımlar açıklama, anlama ve çözme konusunda tikanıklıklar yaşamıştır.¹⁷ Geleneksel teoriler statik bakarak genel geçer açıklamalara gitmeye çalışırken inşacılık tam tersi bir yerden bakarak değişim ve dönüşümleri daha iyi

¹⁶Christian Reus-Smit, “Konstruktivizm”, S.Burchill ve A.Linklater(ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, çev. A.Asan ve M.A. Ağcan, Küre, İstanbul, 2012, s. 288-289; Bahar Rumelili, “İnşacılık/Konstruktivizm”, Evren Balta (ed.), **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçle**, İletişim, İstanbul, 2014, s. 151.

¹⁷Birgül Demirtaş, “İnşacılık”, Ali Balci ve Şaban Kardaş (ed.), **Uluslararası İlişkilerde Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Küre, İstanbul, 2014, s. 110-111.

açıklamaya çalışmıştır. İnşacılık böyle bir ortamda farklı yaklaşımlardan yararlanarak ortaya çıkmıştır. İnşacılık kimlik, kültür, aktör-yapı, normlar, iç politika gibi unsurlara yaptığı vurgu ile diğer kuramların önüne geçmiş, uluslararası ilişkiler alanında daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. İnşacılık kavramını uluslararası ilişkilerde ilk olarak 1989'da Nicholas Onuf kullanmıştır.¹⁸ Ancak kimi uzmanlar inşacılığın kökenlerini ve literatüre damga vuran tartışmalarının temellerini yukarıda bahsedilen tartışmaların yaşanmaya başladığı 1980'lerin başına kadar götürmektedirler. İnşacılığın temelleri rasyonalist ve reflektivist,¹⁹ kimilerinin ifadesi ile pozitivist ve postpozitivist/eleştirel²⁰ yaklaşımlar arasındaki üçüncü tartışmaya dayanmaktadır.²¹ Bu noktada bazı uzmanların inşacılığın köklerini dördüncü tartışmaya dayandırdığı da vurgulanmalıdır.²²

¹⁸ Robert Jakson ve Georg Sorensen, **Introduction to International Relations: Theories and Approaches**, Oxford University Press, New York, 2007, s.168.

¹⁹ Reflektivist kavramını ilk olarak neo realizmin/neo liberalizmin epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve normatif varsayımlarına meydan okuyan “eleştirel, post yapısalcı yaklaşımlar” R. Keohane kullanmıştır. Robert Keohane (ed.), **International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory**, Boulder, Westview, 1989, s. 161. O.Waever, neo realizm ve neo liberalizmin rasyonalist bir araştırma programı benimsemiştir. Devletleri çıkarları önceden belirlenmiş, atomize, rasyonel aktörler kabul eden ortak bir bilim anlayışına sahip olmalarına da istinaden bu iki farklı yaklaşımı “neo-neo sentez” üzerinden betimlemeye gitmiştir. Ole Waever, “The rise and fall of the inter-paradigm debate”, Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski (ed.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s.163-164. Bu teorilere göre aktörler sosyal ortamın bir ürünü olmaktan ziyade aktörlerin çıkarlarını maksimize etmek için sosyal ilişkiler kuran rasyonel varlıklar, hatta kimi zaman araçlardır. Christian Reus-Smit, “Konstrüktivizm”, S.Burchill ve A.Linklater (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, çev. A.Aslan ve M.A. Ağcan, Küre, İstanbul, 2012, s. 288.

²⁰ Mearsheimer gibi isimler inşacılığın da içinde bulunduğu eleştirel yaklaşımları her şeyi manasızca sorgulayıp objektif bilgiyi bile reddeden sınırsız yorumlara boğan akımlar olarak nitelendirirler. Helin Sarı Ertem, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, **Güvenlik Stratejileri**, Yıl 8, Sayı 16, 2012, s. 190.

²¹ Ole Waever, “The rise and fall of the inter-paradigm debate”, Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski (ed.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 163-164.

²² Nilüfer Karacasulu, “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, Tayyar Arı(ed.), **Uluslararası İlişkilere Postmodern Analizler-1**, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s.109-113. Birinci büyük tartışma “realizm ile idealizm”, ikinci büyük tartışma “gelenekselciler ile davranışsalcılar” arasında, üçüncü büyük tartışma “pozitivistler ile post pozitivistler” arasındadır. Ancak kimi uzmanlar üçüncü tartışmanın dördüncü büyük tartışmanın öncüsü olduğunu ya da dördüncüye olanak sunduğunu iddia etmektedirler. Nil Ş. Şatana, **a.g.m.**, s. 16-21; Christian Reus-Smit, **a.g.e.**, s.279-280. Kimi uzmanlara göre dördüncü büyük tartışma eleştirel kuram, post modernizm, post yapısalcılık, feminizm ve inşacılık arasında yaşanmaktadır. Mustafa Aydın ve Sinem Akgül Akmeşe, “Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Ana Akımlara Yeniden Bakış”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 2.

Rasyonalizm/pozitivizm, neo realizmi ve neo liberalizmi kapsarken reflektivizm/post pozitivizm ise eleştirel teori,²³ postmodernizm, feminizm, normatif teori, tarihsel sosyoloji, postkolonyalizmi kapsamaktadır. İleride de tartışılacağı üzere inşacılık bu iki tartışma arasında bir yerde durmaktadır.²⁴ Ancak belirtilmelidir ki özleri itibariyle eleştirel teori, postmodernizm, feminizm, normatif teori, tarihsel sosyoloji, postkolonyalizm de inşacı argümanları içerdiğinden inşacıdır denilebilir. Bu noktada belirtilmelidir ki kimileri inşacılığı, bu iki uç arasındaki boşluğu doldurma ya da iki uç arasındaki orta yol olduğuna dönük iddialara istinaden üçüncü tartışma içindeki üçüncü yol olarak nitelendirmektedir.²⁵

Rasyonalist ya da pozitivist teoriler için diğer devletler ile kurulan ilişkilerin sosyal niteliği,²⁶ sosyal etkileşimi, devletin kimliği, içsel gelişmeleri ve sosyolojisi devletlerin çıkarlarının belirlenmesi açısından önemli görülmez. Çünkü bu yaklaşımlara göre toplum sadece devletlerin ve bireylerin önceden belirlenmiş çıkarlarını gerçekleştirdiği stratejik bir alandır, devletlerin çıkarları değişmez ve tarihsiz, tarih

²³ Çoğu uzman eleştirel teorinin post modernizm, post yapısalcılık, inşacılık, neo Marksizm, feminizm, Gramscici teori, Frankfurt Okulu gibi farklı post pozitivist teorileri kapsadığını iddia etmektedir. C.Reus-Smit, **Konstruktivizm**, s.280. Eleştirel teori içine giren farklı yaklaşım ve teorilerin ortak yönü dünyanın inşa edilmesidir. Alexander Wendt, “Constructing International Politics”, **International Security**, Cilt 20, Sayı 1, 1995, s. 71. Ancak insanın nasıl olduğu konusunda bakışlar farklılaşabilmektedir. Fulya Ereker, Dış Politikayı Analiz Etmek”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 36, 2013, s. 55-56.

Çalışmada kullanılacak olan eleştirel teoriler kavramı ile literatürde Gramscici teori yerine de kullanılan eleştirel teori nitelemesi karıştırılmamalıdır. Çalışmada eleştirel teori Marksizm, neo Gramscici teori, post yapısalcılık, feminizm, post modernizm, post kolonyalizm gibi kuramları kapsayan bir üst çatı gibi kullanılacaktır, ancak inşacılık doğrudan eleştirel teori içinde değerlendirilmeyecektir. İnşacılık eleştirel kurum ilişkisi ileride yeniden tartışılacaktır ancak daha ayrıntılı bilgi için bakınız Richard Price ve Christian Reus-Smit, “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism”, **European Journal of International**, Cilt 4, Sayı 3, 1998, s. 259-294; Christian Reus-Smit, **Konstruktivizm...**

²⁴ Steve Smith, “Reflectivist and constructivist approaches to international theory”, John Baylis ve Steve Smith (ed.), **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, Oxford University Press, New York, 2001, s. 228.

²⁵ Sezgin Kaya, “Sosyal İnşacılık (Konstruktivizm)”, Tayyar Arı ve Elif Toprak (ed.), **Uluslararası İlişkiler Kuramları –II**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2015, s. 71. Bu durumu daha çok da Wendt’in vurgularında görülmektedir. İleride yeniden değinileceği için şimdi ayrıntıya girilemeyecektir.

²⁶ Devletler, diğer devletler ile sadece askeri, siyasi ve ekonomik amaçlarla ilişki kurmazlar. Uluslararası toplumun üyeleri tarafından kabul edilmek ve saygı görmek için diğer devletler ile iletişim kurarlar. Birgül Demirtaş, **İnşacılık**, s. 114. Kurulan bu ilişkiler ve kazanacağı saygınlık kendi kimliğinin hem içeride hem de uluslararası alandaki inşasını etkileyebilmektedir.

dışındır.²⁷ Dolayısıyla da aktörler sosyal ortamın bir ürünü değil, sadece çıkarlarını artırmak için sosyal ilişkiler ve inşa süreci kuran rasyonel varlıklardır.²⁸ İnşacılık ise bu pozitivist yaklaşımlardan ayrılmaktadır. İnşacılık, neo realizmin ve neo liberalizmin dünya siyasetine dair açıklayamadığı²⁹ konuları eleştirel teoriden de yararlanarak açıklamaya çalışmaktadır.³⁰ R. Price ve C. Reus-Smit'e göre inşacılık dünya siyasetinin daha önce çok fazla irdelenmemiş farklı alan ve konularını değerlendirirken eleştirel teoriden yararlanmaktadır, bu yüzden eleştirel teori ailesinin üyesidir ve hatta eleştirel teoriden türediği bile iddia edilebilir. Ancak, inşacılığın ampirik analiz vurgulaması, onu eleştirel akımın öncülerinden ayırmaktadır. Hatta inşacılığın sosyal ilişkileri anlamlı kılmaya çalışması post akımların radikallerine karşı da bir yanıttır.³¹ İnşacılıkla alakalı değinilmesi gereken bir başka ayrıntı ise inşacılık özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'de etkin olmasına rağmen, İngiliz Okulunun inşacılığın çoğu varsayımını daha önce dile getirmesine istinaden Avrupa'da çok fazla heyecan uyandırmamıştır.³²

1.2. İnşacılığın Temel Varsayımları

Tek bir inşacılıktan söz etmek mümkün değildir, inşacılık içinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Farklı inşacılık yaklaşımları olmasından dolayı her inşacı yaklaşımın varsayımı ve sorunsalı farklılaşabilmektedir. Ancak tüm inşacı yaklaşımlarda ortak birtakım noktalar bulunmaktadır. “Kimlik, çıkar, fikir, norm, kültür,

²⁷ İnşacılık, rasyonalistlerin verili ve değişmez olarak ele aldıkları kimlik ve çıkarları sorunsallaştırır. Uluslararası yapı, normlar, kurallar ve hukuku içeren düşünsel faktörlerden oluşan sosyal bir yapı olarak değerlendirildiği için bu yapılar aktörlerin kimlikleri, çıkarları ve uluslararası politikalarını etkiler. İnşacılığa göre dünya sosyal bir inşadır, yeniden ve yeniden inşa edilmektedir. Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, **International Relations Theory**, Longman, New York, 2010, s. 278-282.

²⁸ Nilüfer Karacasulu, Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, **Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika**, Tayyar Arı (ed.), MKM, Bursa, 2012, s. 109-113.

²⁹ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, Cilt 23, Sayı 1, 1998, s. 172.

³⁰ Christian Reus-Smit, **a.g.e.**, s. 288.

³¹ Sezgin Kaya, **a.g.m.**, s. 93. Ancak bu görüşe karşı çıkıp eleştirel teori inşacı epistemolojiden türediği yönünde iddiaların olduğu da hatırlanmalıdır.

³² Robert Jackson ve Georg Sorensen, **Introduction to International Relations: Theories and Approaches**, New York, Oxford University Press, 2007, s. 163.

öznelarasıcılık, yapı-özne, karşılıklı inşa ve oluşum, gerçekliğin inşası” gibi kavramlara inşacılık literatürü içerisinde sıklıkla başvurulmaktadır. İnşacılık genel olarak normatif ve fikirsel yapıların materyal yapılar kadar etkili olduğunu, kimlik ile çıkar arasında baş olduğunu, aktörler ve yapıların birbirini karşılıklı inşa ettiğini, aktörlerin sosyal varlıklar olduğunu, normlar ve düşünsel öğelerin karar vermede etkili olduğunu, kimliğin ve gerçekliğin inşa edilidğini savunmaktadır.³³ İnşacılığa göre, kimlikler ve çıkarlar verili olmanın aksine birer inşadır.³⁴ Çıkar her zaman her yerde ve her coğrafyada verili, sabit ve değişmez değildir, çıkar kimlik tarafından belirlenmektedir; başka bir ifade ile çıkar ve kimlik arasında karşılıklı inşaya dayalı bir ilişki vardır.³⁵ Aktörlerin çıkarları; kendini nasıl tanımladığı, kim olduğu sorusuna verilen yanıt tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla çıkarları belirleyen kimliktir.³⁶ Bu yaklaşıma göre devletler önce kimliklerini belirlemekte, sonrasında kimlikle bağlantılı çıkarı belirlemekte, son kertede ise kimlik üzerinden oluşturulan çıkara uygun dış politikayı belirlemektedirler.³⁷ Kimlik ve çıkar oluşumunda çok fazla değişken rol oynayabilmektedir. İleride görüleceği üzere dış politika, dışsal etkenler devletlerin kimlik ve çıkarlarını etkileyebilmektedir. Ancak, içsel etkenler de dış etkenler kadar etkilidir; ülkelerin tarihleri ve hafızaları da kimlik, çıkar ve karar alma süreçlerinde etkili olabilmektedir.³⁸

³³Christian Reus-Smit, **Konstrüktivizm**, s. 289-293.

³⁴ İnşacılık aslında temelde rasyonalistlerin verili ve değişmez olarak ele aldıkları kimlik ve çıkarları sorunlaştırır. Uluslararası yapıyı normlar, kurallar ve hukuku içeren düşünsel faktörlerden oluşan sosyal bir yapı olarak değerlendiği için bu yapılar aktörlerin kimliklerini, çıkarlarını ve uluslararası politikalarını etkiler. İnşacılığa göre dünya sosyal bir inşadır, yeniden ve yeniden inşa edilmektedir. Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, **International Relations Theory**, New York, 2010, s. 278-282.

³⁵ Bu argüman özellikle de eleştirel inşacılıkta daha güçlü vurgulanmaktadır.

³⁶Christian Reus-Smit, **a.g.e.**, s. 307.

³⁷ Birgül Demirtaş, “İnşacılık”, Ali Balcı ve Şaban Kardaş (ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Küre, İstanbul, 2014, s.113. Ancak ileride gösterileceği üzere bazı inşacı yaklaşımlara göre aslında dış politika ve iç politika karşılıklı inşadır. Dış politika kimliğin inşası ve devamı için de araç olabilmektedir. Dolayısı ile her duruma önce kimlik belirlenip sonra çıkar belirlenmez, kimliğin ve çıkarın inşası karşılıklı olabilir.

³⁸ Alastair Iain Johnston, “Thinking About Strategic Culture”, **International Security**, Cilt 19, Sayı 4, 1995, s. 32-64.

Bu bağlamda devletler, uluslararası toplumda birbirleri ile sosyalleşerek toplumun kendisine uluslararası yapıyla atfedilen anlamı özneler arası olarak inşa ederler. İnşacılığın en ayırt edici ve farklılık yaratan yönü sosyalleşmeye önemli ve güçlü vurgu yapmasıdır. İnşacılığın ontolojik açıdan sosyal gerçeklerin inşa edildiğini savunduğuna daha önce değinilmişti. İnşacılığa göre somut gerçeklik vardır, ancak bunun dışında anlam ve işlevler yüklenmiş başka gerçeklikler de bulunmaktadır.³⁹ Bu gerçekliklere anlamını veren materyal olduğu kadar materyal olmayan düşünsel unsurlardır. Wendt'in çok bilinen örneğinde olduğu üzere; uluslararası yapının karakteri, devletler tarafından özneler arası olarak görüldüğü ve pratik edildiği için anarşiktir. Ancak bu İnşacılığın somut gerçekliliği yok saydığı anlamına gelmemektedir. Özellikle de geleneksel inşacılığa göre somut gerçeklik vardır, ancak bunun dışında anlam ve işlevler yüklenmiş başka gerçeklikler de bulunmaktadır.⁴⁰ İleride gösterileceği üzere geleneksel inşacılık daha çok somut gerçekliği, eleştirel inşacılık somut olmayan ögeler ve gerçekliği vurgulamaktadır.

İnşacılık (özellikle de eleştirel inşacılık) epistomojik olarak bilginin, ontolojik olarak da sosyal gerçekliğin inşa edildiğini ortaya atmaktadır.⁴¹ Burada da kimi inşacı isimler fiziksel ve sosyal gerçeklik ayrımına gitmişlerdir. Bu isimlere göre fiziksel gerçekliğin insandan bağımsız olarak var olmasına rağmen, sosyal gerçeklik⁴² inşaya ve paylaşılan düşüncelere bağlıdır.⁴³ Fiziksel gerçeklik, insandan bağımsız olsa bile sosyal

³⁹ Alexander Wendt, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, çev. H.S.Ertem ve S.I.Öner, Küre, İstanbul, 2012, s. 38-40; Stefano Guzzini, "Reconstruction of constructivism in International Relations", **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 160.

⁴⁰ Alexander Wendt, **a.g.e.**, s. 57-59.

⁴¹ Stefano Guzzini, **a.g.m.**, s. 160.

⁴² Barnett'in "Gerçekliğin sosyal yapılandırılması yalnızca dünyayı nasıl gördüğümüz ile ilgili değil aynı zamanda kendimizi nasıl gördüğümüz, çıkarlarımızı nasıl tanımladığımız ve kabul edilebilir davranışları nasıl belirlediğimiz ile ilgilidir." sözü bu durumun anlaşılması bakımından önemlidir. Aktaran Nilüfer Karacasulu, **a.g.e.**, s. 118. Eleştirel kuramlarda gerçeklik hem gözlemlenebilir olgulardan hem de gözlemlenemeyen yapılardan da oluşabilir. Faruk Yalvaç, "Strategic Depth or Hegemonic Depth? A Critical Realist Analysis of Turkey's Position in the World System", **International Relations**, Cilt 26, Sayı 2, 2012, s. 170.

⁴³ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 63, 2008, s. 94-96.

gerçekliğin varlığı sosyal inşalara veya paylaşılan düşüncelere bağlıdır.⁴⁴ Fiziksel, somut gerçekler dışındaki gerçekleri doğrular insanların ona verdiği değer ve anlam çerçevesinde oluşur, aksi halde anlamsızdır. Bu durum paranın anlam verilmemesi dışında kâğıt olması, ancak ona verilen anlam ile bambaşka bir öznelerarası gerçekliğe dönüşmesi ile açıklanabilir.⁴⁵

Bir başka önemli nokta inşacılığın inşa süreçlerine odaklanmasıdır. İnşacılık, neo-neo sentezin (neo realistelerin ve neo liberallerin, yani rasyonalist teorilerin)⁴⁶ verili kabul ettiği sistemi, devletleri, devletlerin çıkarlarını ve kimliklerini sorgulamakta ve nasıl inşa edildiklerine bakmaktadır.⁴⁷ Yani, rasyonalizm “ne” sorusuna yanıt ararken inşacılık “nasıl” sorusuna yanıt aramaktadır. İnşacılar uluslararası yapıyı normlar, kurallar ve hukuku içeren düşünsel faktörlerden oluşan sosyal bir yapı olarak değerlendirerek, bu yapının öznelerin kimliklerini, çıkarlarını ve uluslararası sonuçları etkileyebildiğini iddia etmektedirler. Her ne kadar inşacılıkta dünya ve sosyal gerçeklik sosyal bir inşa olsa⁴⁸ ve bilişsel yapılar dünyayı anlamlı kılsa da maddi dünya yok sayılmamaktadır. İnşacılığın belki de en ayırt edici özelliği maddi öğelerin tek başına ana belirleyici olmamasıdır.⁴⁹ İnşacılığa göre uluslararası ilişkilerin sosyal oluşumunu, aktörlerin kimlikleri ve çıkarları ile bu kimlikleri oluşturan maddi ilişkileri ve bu maddi

⁴⁴A.g.m. , s. 94-96.

⁴⁵ Stefano Guzzoni, “Constructivist social theories dealing with reflexivity and power: a critical reading of Luhmann”, **ECPR Joint Session of Workshops**, 2000, s. 16. İnşacılığa göre sistem, devlet ve kişisel düzeylerin tanımlanmasının da diğer anlayışlardan farklı olduğu ve farklı düzeylerde inşa edilmeleridir. Devlet düzeyinde esas olan, kimlikler ve roller iken, liderler düzeyinde önemli nokta ise liderlerin dünya görüşleri, değerleri ve inançlarıdır. Tarık Oğuzlu, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi”, Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Barış Kitap, Ankara, 2012, s. 34.

⁴⁶ Daha önce pozitivist teorilerin aktörlerin etkileşim olmadan bile önceden belirlenmiş çıkarları olduğunu kabul ettiklerine, bu çıkarların nereden geldiğine ve neye dayandığına bakmadan aktörlerin çıkarlara ulaşmasına odaklandığına değinilmişti. İnşacılık daha çok çıkarların nasıl oluştuğuna odaklanmaktadır. Çıkarın nasıl oluştuğunu anlamak için ise bireyin ve devletin sosyal kimliğine yoğunlaşmaktadır. Zaten Wendt de “kimliğin çıkarların belirleyicisi” olduğunu söylemektedir. İnşacılık, aktörlerin kendi çıkarlarının peşinden koşmalarından ziyade öncelikle kendilerini nasıl tanımladıklarına bakmaktadır. Alexander Wendt, **Uluslararası Siyasetin...** , s.290-291.

⁴⁷Christian Reus-Smit, **Konstrüktivizm**, s. 301-304.

⁴⁸Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, **International Relations Theory**, New York, Longman, 2010, s. 278-280.

⁴⁹ Emanuel Adler, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics,” **European Journal of International Relations**, Cilt 3, Sayı 3, s. 374-375

ilişkilerin de gelişmesindeki yönü çizen sosyal yapıları iyi analiz etmek gerekir.⁵⁰ İnşacılık ayrıca ana akım teorilerce göz ardı edilen, söylem, kültür ve kimlik gibi etkenleri uluslararası ilişkiler analizine dâhil etmiştir. Dolayısıyla pozitivist teorilerin merkeze aldığı (askeri, nüfussal, alansal) güç ve ekonomi gibi ögelerin yanına fikirleri, kültürü, algıları, normları da eklemektedir.⁵¹ Hatta kimi inşacılar kültürel ögelerin maddi ögelerin üzerinde belirleyici etkisi olduğunu iddia etmektedir.⁵² Ayrıca, inşacılıkta dış politika, araçsallık yerine uygunluk üzerinden değerlendirilmektedir. Kâr-zarar hesabı yerine yapılan davranışın rol ve kimlik ile uyuşup uyuşmadığına bakılır. İnşacılıkta, ana akım teorilerin indirgemeci olduğu, maddi ögelerin sosyal gerçekleri tam olarak açıklayamadığı eleştirisi yapılmaktadır. İnşacılığa göre devletler içinde bulundukları sosyal ortamdan etkilenmektedirler.⁵³ Dolayısı ile de maddi unsurlarla birlikte kimlik, değer, norm, etkileşim, sosyalleşme, stratejik kültür, içselleştirme gibi ögeleri analize almak daha açıklayıcı olacaktır. İnşacılık daha çok değer, realizm ise çıkar odaklı politika öngörmektedir. İnşacılar ülkelerin kendi inandıkları değerler çerçevesinde dönüşmesini amaçlamaktadırlar. Bu değerlerin dikkate alınması karşılıklı işbirliği ve çıkar ilişkilerini getirecektir.⁵⁴ İnşacılık yaptığı tanımlayıcı ve kavramsal analizlerle de yanlış ya da eksik anlamalara, kendi içinde çelişkili duran ifadelere bakmak yerine yeniden inşa biçimlerine odaklanmaktadır.⁵⁵

Pozitivist ve postpozitivist kuramların arasında yer alan inşacılığı “orta yol” olarak da tanımlayanların olduğuna değinilmişti. Hatta inşacılık için üçüncü yol tanımı

⁵⁰ Alexandar Wendt, “Constructing International Politics,” **International Security**, Cilt 20, Sayı 1, 1997, s. 71- 81.

⁵¹ Helin Sarı Ertem, **a.g.m.** , s. 185.

⁵² Şaban Çalış ve Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 18, 2007, s.93-100.

⁵³ Bakınız: Alexander Wendt, Peter J. Katzenstein ve Ronald L. Jepperson, “Norms, Identity, and Culture in National Security”, Peter Katzenstein (ed.), **The Culture of National Security**, Colombia University Press, New York, 1996, s. 33-75.

⁵⁴ Tarık Oğuzlu, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi”, Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Barış Kitap, Ankara, 2012, s. 47.

⁵⁵ Stefano Guzzuni , “The Concept of Power: A Constructivist Analysis”, **Journal of International Studies**, Cilt 33, Sayı 3, 2005, s. 501.

yapılmıştı. Bunun nedeni inşacılığın pozitivistlerin maddi dünyanın, insanların ve devletlerin temel hareketlerini şekillendirdiği iddiasını tamamen reddetmemeleridir. İnşacıların maddi dünyayı yok saymamaları ile birlikte post pozitivistler gibi bilişsel yapıların da etkili olduğu iddiasını savunmaları, maddi ve maddi olmayan öğeleri analize birlikte dâhil etmeleri, eleştirel yaklaşımların eleştirdiği pozitivist epistemolojiyi benimseyip, öte yandan post-pozitivist bir ontolojiyi tercih etmelerinden dolayı da pozitivist ve post pozitivist teorilerin arasında bir köprü olabilen üçüncü yol oldukları savunulur.⁵⁶ Guzzini için ise inşacılığın bu yönü bir bakıma genişletilmiş bir orta yolun post pozitivist bir meta teoriye dönüşüp yeniden inşası edilmesidir.⁵⁷ Bu durum en çok, pozitivist ve postpozitivist uçlar arasında bir köprü kurmak isteyen Wendt'in çalışmalarında görülmektedir ki orta yol kavramını da en çok o vurgulamakta ve kullanmaktadır.⁵⁸ Genişletilmiş bir orta yol, bir bakıma bir meta teorinin yeniden inşasıdır. Keohane gibi kimi isimler bu orta yol durumunu daha kolay anlatabilmek için inşacılığı bir köşesi rasyonalizm, diğer köşesi reflektivizm olan üçgenin taban çizgisi olarak betimlemektedir.⁵⁹ Literatürde genel olarak inşacılığın orta yolcu olduğu iddiasının yaygın olmasına rağmen ciddi itirazlar da bulunmaktadır. Özellikle de eleştirel (Ruggi'ye göre radikal) inşacılar pozitivistliğe olan sert ve güçlü itirazlarından ve materyalist ontoloji ile rasyonalist epistemolojiyi tamamen reddetmelerinden dolayı

⁵⁶Bu noktada inşacılığın üçüncü tartışmadaki *meta-teorik* yaklaşımla birlikte ampirik analizlere yaptığı vurgu da önemsenmektedir. İnşacılığın ara yerdeki konumu onu diğer post pozitivist kuramlardan daha etkili yapmaktadır. Helin Salı Ertem, **a.g.m.**, s.188. Steve Smith'e göre Wendt orta yol olma iddiasını yerine getirememektedir, çünkü Wendt refketivist olmaktan çok pozitivist ve istatikseldir. Wendt'in analizi sistemiktir; uluslararası sistemde devletlerarası etkileşime odaklanır ve iç faktörlerin rolünü göz ardı eder. Üstelik Wendt, sosyal yapıların aynı zamanda kuvvetli maddi çıkarlar yansıtabileceği fikrine (kapitalizm veya patriyarişi gibi) hiç değinmemektedir. Bu durum oysaki Marksist, neo Marksist ve post Marksist yazarlar tarafından güçlü biçimde dile getirilmiştir. Steve Smith, **Reflectivist and Constructivist...**, s. 245.

⁵⁷ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relation", **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147-182.

⁵⁸ Eleştirel teorisyenlerin mesafeli durup eleştirdikleri pozitivist epistemolojisi Alexander Wendt'te sıkça görülmektedir. Bakınız: Alexander Wendt, **"Uluslararası Siyasetin..."**

⁵⁹ Sezgin Kaya, **Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist...**, s. 93.

üçüncü yol görüşünü de kabul etmezler.⁶⁰ Bu arada kalmışlık ve eklektizmden dolayı Onuf, inşacılığın aslında bir teori olmadığını, birçok farklı teoriden yararlanarak onları bir araya getirebilen yaklaşım olduğunu iddia etmektedir.⁶¹ İnşacılık bu yönüyle de her türlü sosyal ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu yüzden de Wendt, inşacılığın salt bir uluslararası ilişkiler kuramı olarak görülemeyeceğini, hatta salt bir kuram olamayacağını bile iddia eder. Çünkü teoriler dünyayı, toplumu, siyaseti kuramsal iddialara göre açıklamaya çalışırken, inşacılık anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır.⁶²

1.3.Farklı İnşacılıklar

Uluslararası ilişkilerde hiçbir teori yekpare ve homojen değildir. Teoriler her ne kadar özel bir yere yoğunlaşsa da yapılan tartışmalar ve katkılarla daha kompleks hale gelip genişleyebilirler. Benzer ya da farklı teoriler içerisinde bile farklılıklar ve ortaklıklar çok fazla olabilmektedir.⁶³ Bu durum inşacılık için de geçerlidir. Tüm inşacılık türlerinin ortak yönleri⁶⁴ olmasına rağmen herkesin üzerinde mutabık olduğu genel geçer kabuller yerine, farklı inşacılıkların dünyayı ve uluslararası siyaseti okuyuş biçimindeki farklılıklarına istinaden farklı kategorizasyonların yapıldığı görülmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden birisi farklı epistemolojilerin benimsenmesidir.⁶⁵ Literatürde klasik, geleneksel, eleştirel, bütüncül, sistem merkezli, aktör merkezli, realist, modernist, post modernist, post yapısalcı, yorumsamacı, tabiatçı, pragmatik,

⁶⁰ Sezgin Kaya, **Sosyal İnşacılık...**, s.71-72; Ruggie, John Gerard, "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and The Social Constructivist Challenge", **International Organization**, Cilt 52, Sayı 4, 1998, s. 881.

⁶¹ Bakınız: Nicholas Onuf, **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, University of South Carolina Press, Columbia, 1989.

⁶² Chris Brown ve Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, Yayıncısı, İstanbul, 2008, s. 49; John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, 2008, s. 79.

⁶³ Ramazan Gözen ve Burak Bilgehan Özpek, "Sonuç ve Değerlendirme", Ramazan Gözen (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim, İstanbul, 2014, s. 572-575.

⁶⁴ Özellikle de rasyonalist görüşlerin aksine sadece maddi öğelere önem vermeme, güç ve çıkar ilişkilerine bakış ile devletleri tek, bütün ve aynı değerlendirmeme gibi ortak yönler kastedilmektedir.

⁶⁵ Sezgin Kaya, **Sosyal İnşacılık...**, s. 84. Kimi uzmanlara göre inşacılık içindeki farklılığın en büyük sebebi farklı epistoloji olmasına istinaden bazı inşacılık türlerinin epistolojik açıdan taban tabana zıt olduğu bile söylenebilir.

radikal inşacılık gibi farklı ayrımlara gidilmektedir.⁶⁶ Aslında her bir inşacı isim ayrı bir inşacılığı temsil etmektedir. Türkiye’de son dönemde inşacılık üzerine yazılan tezlere bakıldığında, farklılıkların ve ortaklıkların yansıması olarak eklektik analizler yapıldığı görülebilmektedir.⁶⁷ Bu çalışmada her bir inşacı kurama değinmek yerine, inşacılık geleneksel ve eleştirel olmak üzere ikili bir ayrımla değerlendirilecektir. Ancak, ilgili kuramların anlaşılması adına temel tartışmaların neler olduğunun bilinmesi gerekmektedir.

Daha önce değinildiği üzere, İnşacılık katı pozitivist görüşenlerin aksine sosyoloji temelli bir analiz yapmaktadır. Güç, ekonomik ilişkiler ve çıkar gibi diğer geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarının yaptıkları vurgular inşacı kuramcılar tarafından da göz ardı edilmemekle birlikte ağırlıklı olarak ele alınan konu, fikirlerin ve kimliklerin nasıl oluşturulduğu, nasıl bir evrim geçirdikleri, devletleri ve devlet davranışlarını anlamada bunların ne gibi etkileri olduğudur.⁶⁸ Benzer bir biçimde, kimliğin, çıkarların oluşumundaki belirleyici rolüne yapılan güçlü bir vurgu da bir başka ortak noktadır.

⁶⁶ İnşacılık bu yönü ile kimileri tarafından herkesin, her şeyin kendisine yer bulduğu yaklaşım olarak da gösterilmektedir. Elif Şimşek, **Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonunun Bosna- Hersek ve Kosova Politikalarında Kimliğin Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 23. Hatta bazı kaynaklarda sert ve ılımlı inşacılık ayrımının yapıldığı da görülmektedir. Fulya Ereker, **a.g.m.**, s. 58.

⁶⁷ Muharrem Ekşi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2014; Elif Şimşek, **a.g.e.**; Fulya Ereker, **Dış Politika ve Kimlik; İnşacı perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010; Erman Akıllı, **Kimlik-Dış Politika İlişkisi: Türk Devlet Kimliğinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013; Buke Koyuncu, **AK Partinin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam unsuru**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013; Cemalettin Kanaş, **Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik Doktrini ile AKP’nin 2002-2009 Yılları Arasındaki Dış Politikasının Karşılaştırılması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014; Burcu Sunar, **Adalet ve Kalkınma Partisinin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasal İlahiyat**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013; Burcu Akpınar, **AKP Hükümetlerinin Dış Politika Söylem ve Pratiği: İnşacı Perspektiften Bir Analiz**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

⁶⁸ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşümü Anlamak”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 774-776.

1.4. İnşacılığa İlişkin Genel Sınıflandırmalar

Bu çalışmada inşacılık Hopf ve Checkel'in⁶⁹ inşacılığı, geleneksel ve eleştirel inşacılık⁷⁰ olarak ayırmasına⁷¹ istinaden “geleneksel vs. eleştirel inşacılık”olarak ikiye ayrılarak değerlendirilecektir. Hem geleneksel hem de eleştirel inşacılıkta sosyal dünyanın bir sosyal inşa ile oluştuğu; bilgi-iktidar, yapı-özne (eden) ilişkisi, yapının karşılıklı oluşumu kabul edilmektedir. Ancak geleneksel inşacılık, eleştirel inşacılıktan epistemolojik açıdan ayrılmaktadır. Hopf'a göre bunun sebebi inşacılığın üçüncü tartışmadaki teorik köklerinden uzaklaştıkça “geleneksel” olmasıdır.⁷² Daha önce de bahsedildiği üzere eleştirel yaklaşımlar, tüm gerçeklik iddialarına karşı olmalarından dolayı pozitivist epistemolojiyi reddetmektedirler. Gerçek denilen şey iktidarın bir parçası olduğu için eleştirel inşacılar bu ilişkiyi ortaya çıkarmak isterler. D. Campbell, J.George, J. Der Derian, R.B.J. Walker, N. Karacasulu gibi isimler öznelerin dilsel inşasını vurgulayan önemli eleştirel inşacılarıdır.⁷³ Eleştirel inşacıların aksine pozitivist epistemolojiyi ve metodolojiyi benimseyen geleneksel inşacılar ise kendi aralarında daha farklı bölünmeler yaşamaktadırlar. Geleneksel inşacılığı sınıflandırmada, analizin

⁶⁹ John Gerard Ruggie, “What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge”, **International Organization**, Cilt 52, Sayı 4, 1998, s. 855-885; Richard Price and Christian Reus-Smit, “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism”, **European Journal of International Relations**, Cilt 4, Sayı 3, 1998, s. 259-294.

⁷⁰ Eleştirel Uluslararası İlişkiler “teori” tek bir teoriden oluşmaz. Ancak onları birleştiren şey dünya politikasının “sosyal olarak inşa”ıyla ilgilenmeleridir. Bu iki temel varsayıma dayanır: uluslararası politikanın yapıları sosyaldır ve bu sosyal yapılar sadece aktörlerin davranışlarını değil, aynı zamanda kimliklerini ve çıkarlarını da şekillendirmektedir. Alexander Wendt, “Constructing International Politics”, **International Security**, Cilt 20, Sayı 1, 1995, s. 71-81. Hopf'a göre rasyonalizme tamamen kapalı olan eleştirel inşacılar post pozitivist yöntemle sadıktırlar. Helin Sarı Ertem, **a.g.m.** s. 189.

⁷¹ Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, Andrew Linklater (ed.), **International Relations: Critical Concepts in Political Science**, Routledge, New York, 2000, s. 1757. Ancak Helin Sarı Ertem, T. Hopf'un 2002'de yayınladığı *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies* kitabına atıfla Hopf'un inşacılığı üçe ayırdığını savunmaktadır. Hopf'un ayrımı devletlerin uluslararası normlarla kurduğu ilişkiyi merkeze alan normatif İnşacılık, devletler arası ilişkilerle şekillenen kimliğe odaklanan sistemik inşacılık ve devlet kimliklerinin kendi içlerindeki sosyo bilişsel köklerini araştıran sosyal inşacılıktır. Helin Sarı Ertem, **a.g.m.** , s. 199.

⁷² Ted Hopf, **a.g.e.** , s. 1761. Üçüncü tartışmanın pozitivist ve reflektivist ya da eleştirel olarak nitelendirilebilecek post pozitivist teorik tartışmaları da bulunmaktadır. Smith, Frankfurt Ekolünden esinlenen post modernist, feminist ve post yapısalcı kategorizasyonuna giderken Wendt post modernist, inşacı, neo Markist ve feministleri de içine alan teoriler ailesi tanımlı yapmaktadır. Her ne kadar farklılaşma görünse de ortak noktanın dünyanın siyasal ve sosyal olarak inşa edildiği, aktörlerin ve kimliklerin bu inşaya göre şekillendiğidir. Sezgin Kaya, **Uluslararası İlişkilerde...** , s. 90-91.

⁷³ Nilüfer Karacasulu, **a.g.e.** , s. 109-113.

yapıldığı birim düzeyi açısından farklılaşmaktadır. Geleneksel inşacılar özne, yapı, kimlik, norm gibi inşacılığın temel kavramlarını benimserken yaptıkları farklı vurgular açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar.⁷⁴ Hopf, Avrupa’da daha çok eleştirel; ABD’de ise klasik inşacılığın yaygın olduğunu savunmaktadır. Klasik inşacılık normlar ve kimliklere daha çok atıf yaparken eleştirel inşacılık söylem ve güç konusuna vurgu yapmaktadır.⁷⁵

Geleneksel inşacılık, uluslararası politikadaki olayların şekillenmesinde ağırlıklı biçimde normların rolü üzerinde durmaktadır. Epistemolojik açıdan büyük ölçüde pozitivisttir, farklı kuramsal perspektifler arasında “bir köprü kurma” iddiasındadır. Eleştirel inşacılıkta da yine söylem analizi önemlidir, ancak dil içindeki güç ve hâkimiyet/egemenlik gibi öze ilişkin konulara daha güçlü bir vurgu yapmaktadır. Wittgenstein, Habermas, Bourdieu ve Derrida gibi düşünürler bu kategoriye konulabilirler. Wittgenstein, Habermas, Bourdieu ve Derrida gibi isimlerden yararlanarak kendi çıkarımlarını yaptıkları, sayılan bu isimlerin doğrudan eleştirel inşacı olmadıklarını savunanlar da bulunmaktadır.

Geleneksel inşacılıkta normlar ve kimlikler daha çok vurgulanırken eleştirel inşacılıkta normlara da önem verilmekle birlikte söylem ve güç konusunun daha çok irdelendiği görülmektedir. Eleştirel inşacılıkta güce yaklaşım ve gücün tanımı da değişmiştir, materyal güç unsurlarının yanına düşünsel ve sosyal güç unsurları da eklenmektedir. Burada da gücün hangi çıkarlar için kullanılacağı çok önemlidir. Normların başarısı güce değil, ahlaki liderliğe dayanmaktadır.⁷⁶ Norm yapıcı olmak son

⁷⁴ Ted Hopf, **a.g.e.**, s. 1757-1765; Nilüfer Karacasulu, **a.g.e.**, s. 109-113.

⁷⁵ Nilüfer Karaculu, **a.g.e.**, s. 115.

⁷⁶ Bahar Rumelili, “İnşacılık/ Konstrüktivizm”, Evren Balta (ed.), **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçle**, İletişim, İstanbul, 2014, s. 158.

derece önemlidir.⁷⁷ Devletler üye oldukları ya da olmaya çalıştıkları örgütlerin normlarını kabul ederek sosyalleşirler.⁷⁸ Aktörler normları içselleştirir, bu bağlamda normlar kimliğin bir parçası olur ve çıkarların şekillenmesinde etki sahibi olur. Kimlik ve çıkarlar, bütün davranışları düzenler. Dolayısıyla normlar yalnızca düzenleyici değil, aynı zamanda da kurucudur. Ancak çıkarlar sabit değildir, değişebilmektedir. Bu bağlamda güvenlik ilişkilerine baktığımızda; düşman, tehdit, anarşi, egemenlik gibi kavramlar sosyal olarak yapılandırılmıştır ve zamanla değişebilmektedirler.⁷⁹ Eleştirel inşacılıkta sosyal gerçeklik dil ve söylemler aracılığı ile inşa edilmektedir. İnşacılıkta dil, konuşmak ve söylem bir nevi yapmak gibi etki gösterir. Başka bir ifade ile söylemek, yapmaktır.⁸⁰ Karşıdakine söylemlere göre düşünüldüğü ve davranılacağı fikrini vermesi, gerçekliğin kurgulanması ve inşa edilmesinde hayati öneme sahiptir.⁸¹ Dil sadece konuşma ve iletişim için değil; bunların da ötesinde şeylere anlam vermesi, anlam katması bakımından da önemlidir. Özellikle de Wendt'in inşacılığının ana akım teorilere yakın olması eleştirel inşacılığın başlı başına bir değerlendirmeye sahip olduğu algısını doğurmuştur. Ancak tartışmalar devam etse de ana akım inşacılık ile eleştirel inşacılık arasında kesin çizgiler yoktur. Burada da eleştirel inşacılık ile ana akım inşacılık arasında ara yol olan inşacılıkların olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.⁸²

1.5.Ara Değerlendirme

Tek bir inşacılıktan bahsetmek yerine farklı farklı inşacılıklardan bahsedilebilir. Tüm farklı inşacılıklar aktörlerin eylemlerini şekillendiren normatif ve fikirsel yapıların materyal yapılar kadar etkili olduğu; yani fikir, değer ve inançların sosyal ve siyasi

⁷⁷ Elif Şimşek, "Uluslararası Norm ve Kimliklerin İnşası: Rus Algısında Çeçen ve Gürcistan Krizleri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 118-121.

⁷⁸ Frank Scimmelfennig, "Interanational Socialisation in the New Europe: Rational Action in an Institutional Enviroment", **European Jornal of International Relations**, cilt 6, Sayı 1, 2000, s. 109-139

⁷⁹ Nilüfer Karacasulu ve Elif Uzgören, "Explaining Social Constructivist Contrubutions To Security Studies", **Perceptions**, Cilt 12, Sayı 2, s. 27-48.

⁸⁰ J. L. Austin, **How To Do Things With Words**, Clarendon Press, Oxford, 1962, s. 88.

⁸¹ Burcu Sunar, **a.g.m.**, s. 283-284.

⁸² Bahar Rumelili, **a.g.e.**, s. 166-167.

eylemler üzerinde etkisi üzerinde durmaktadırlar. Buradaki önemli nokta maddi ögelerin insanlar için anlam kazanmasının aktörlerce paylaşılan ortaklıklar ve onlara verilen değer ile anlam kazanacağını iddiasıdır. Bu normatif ve düşünsel yapılar ayrıca sosyal kimliklerin oluşmasında önemli role sahiptirler. Daha önce de değinildiği üzere maddi olmayan ögeler maddi ögeler kadar önemlidir; kimlikler çıkarları belirler, aktörler ve yapılar birbirlerini karşılıklı olarak inşa etmektedirler.⁸³ Yapılanma, inşacılığın rasyonalistlerin verili ve değişmez olarak ele aldıkları kimlik ve çıkarları sorunsallaştırır. Uluslararası yapı, normları, kuralları ve hukuku içeren düşünsel faktörlerden oluşan sosyal bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden de yapılar aktörlerin kimlikleri, çıkarları ve uluslararası politikalarını etkiler.⁸⁴ İnşacılığın dünyanın sosyal bir inşa olduğu, sürekli yeniden ve yeniden inşa edildiği;⁸⁵ fiziksel gerçekliğin insandan bağımsız olarak da var olmasına rağmen, sosyal gerçekliğin inşa ve paylaşılan düşüncelere bağlı olduğu⁸⁶ iddiaları teorisinin hem en önemli varsayımları hem de inşacılığı diğer teorilerden ayıran temel noktalar. İnşacılık neo realizm ve neo liberalizmin devletlerin çıkarları çerçevesinde hareket edeceği iddiasını kabul etmekle birlikte dış politikada devletlerin her zaman rasyonalist çıkar tanımlamasının ve rasyonalist çıkarlara göre hareket etmelerinin mümkün olmadığını savunmaktadırlar. Özellikle de Wendt, kimlik ve kimlik üzerinden tanımlanan çıkarın

⁸³ Yapı: N.Onuf yapıyla ilişkilerin bireysel kimlikleri yapılandırmasına benzer biçimde dünyanın da söylem ve eylemler ile yapılandırıldığını, toplumların bireyleri bireylerin de toplumları yapılandırdığını iddia eder. Ruggie, yapının sadece güç dağılımı ile belirlendiği iddiasına karşı çıkararak egemenliğe dikkat çekmektedir. Egemenliğin sosyal olarak inşa edildiğini belirten Ruggie neo realizme ciddi eleştiriler getirmiştir. Nilüfer Karasulu, **a.g.e.** , s. 111-114. İnşacı isimlerin çoğu, yapı konusunda Giddens'in yapılanma kuramına atıf yapmaktadırlar. Aktör ve yapının birbirini karşılıklı olarak etkilediği varsayımından hareketler hem aktör merkezli hem de yapı merkezli analizler yerine bütüncül analiz yapılırken hem maddi gerçekliklere hem de sosyal dünyadaki anlamlara önem atfetmektedir. Fulya Ereker, **a.g.m.** , s. 58.

⁸⁴ Steve Smith , "New Approaches to International Theory", John Baylis and Steve Smith (ed.). **The Globalization of World Politics**, Oxford University Press, Oxford,1999, s. 165-189. Giddens'in yapılanma teorisi, yapı ile aktörün birbirleri karşılıklı olarak etkilemesi ve karşılıklı bağlı olmasını kastedilmektedir.

⁸⁵ Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, **a.g.e.** , s. 278-282.

⁸⁶ Chris Brown ve Kirsten Ainley, **a.g.e.** , s. 49.

analize dâhil edilmesi gerektiğini, aksi halde analizin eksik ve yanlış olacağını ileri sürmektedir.⁸⁷

Özetle; inşacılık sosyalleşmeye, karşılıklı etkileşime, ana akım teoriler tarafından göz ardı edilen kimlik, söylem, kültür, iç politika gibi konuları analiz etme ve açıklama bağlamında belirleyici olarak kabul etmektedir. Kimlik, çıkar, güç gibi ana akım teorilerin verili kabul ettiği şeyleri, verili ve değişmez kabul etmemektedir. Çıkarın kimliğe göre belirlendiğini savunmaktadır. Düşünsel ögelerin maddi ögeler kadar belirleyici olduğunu savunmaktadır. İnşacılık dünyayı anlama ve anlamlandırmada karşılıklı insanın altını çizmektedir. İnşacılığa dönük farklı yaklaşımlar ve sınıflandırmalar olmakla birlikte geleneksel ve eleştirel inşacılık olmak üzere iki ana inşacılık olduğu söylenebilir. Eleştirel inşacılık, geleneksel inşacılığın aksine kimliğin oluşumunda devletin kuruculuğuna, söylemlerine, belirleyiciliğine ve bilgi-iktidar ilişkisine daha çok vurgu yapmaktadır. Gücün bir nevi iktidar haline dönüştüğü de görülebilir. Geleneksel inşacılıkta kimlik dış politikayı belirlemektedir. Eleştirel inşacılık bunu bir adım öteye götürür: Kimlik bir taraftan dış politikayı belirlerken bir taraftan da dış politika aracılığı ile kimlik inşa edilmektedir. Geleneksel inşacılık neden-sonuç ilişkisine yoğunlaşmaktadır. Kimliği verili kabul etmez, ontolojik olarak pozitivist değildir, metodolojik ve epistemolojik olarak ise pozitivisttir. Eleştirel inşacılık ise epistemolojik olarak da ontolojik olarak da metodolojik olarak da pozitivist değildir. Kimliği verili kabul etmemekle birlikte, neden-sonuç ilişkisinin ötesine geçerek karşılıklı inşa olduğunu savunmaktadır.

Bu çalışmada; söylem, norm ve güç ilişkilerine verdiği öneme atıfla eleştirel inşacı yaklaşımlar temel referans kaynağı olmakla birlikte geleneksel inşacılığın somut kaynaklara verdiği önem yok sayılmamaktadır.

⁸⁷ Alexander Wendt, “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 39, 2013, s. 3-43.

2.KİMLİK VE DIŞ POLİTİKA

1950’lerin sonlarında dünyada kimlik, siyasetin temel sorunlarından biri olmaya başlamıştır.⁸⁸ Uluslararası ilişkilere ise 1980’ler ve özellikle de 1990’larla birlikte giren kimlik; güç, barış, ekonomi gibi en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bu dönemden itibaren, disiplin içerisinde gelişmeye başlayan daha önce de belirtilen eleştirel ya da reflektivist kuramlar kimlik ve kültür konusuna ayrı bir önem atfetmişler; özellikle de eleştirel kuramlar için kültür ve kimlik dünya siyasetini anlama ve analiz etmede merkezi bir konuma sahip olmuştur. Bu noktada kimlik ile çıkar arasındaki ilişki, özellikle de inşacılık için temel sorunsalların başında gelmektedir. Daha önce de değinildiği üzere burada belki de en önemli husus, geleneksel kuramların (rasyonalist/pozitivist) çıkarları, daha çok maddi ögeler üzerinden okumasına karşın; eleştirel (reflektivist/post pozitivist) kuramların sadece maddi unsurlar üzerinden okumamalarıdır. İnşacılığın çıkarlara yaptığı vurgu yine onun sosyal mantığını yansıtır niteliktedir. Uluslararası ilişkilerin sosyal oluşumunu analiz etmek, aktörlerin kimliklerini, çıkarlarını ve maddi ilişkileri şekillendiren sosyal yapıları üreten süreçleri incelemeyi gerektirir. Dolayısıyla inşacı kuramsallaştırma süreci, bir sistemin sosyal yapısının belli kimlik ve çıkarlara sahip amil (eden) oluşturarak faaliyeti nasıl mümkün olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.⁸⁹

İnşacı ve post yapısalcı yaklaşımlarda kimlik, dış politikayı oluşturmada önemli bir faktörken aynı zamanda dış politika bir kimlik inşa sürecidir. İnşacılık için kimlik oluşum sürecindeki en önemli aktörler devletlerdir.⁹⁰ Devlet kimliğinin ve ulusun inşasının aslında Gramscici hegemonya inşa süreci olduğu söylenebilir.⁹¹ Farklı sosyal

⁸⁸ Yakup Şahin, *Çatışma...*, s. 44-48.

⁸⁹ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s. 76-81.

⁹⁰ Sezgin Kaya, *Sosyal İnşacılık*, s. 82.

⁹¹ Elçin Aktoprak, “Post Kolonyal Dava Olarak Yeni Türkiye Ulusu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 71, Sayı 1, 2016, s. 14.

sınıfların rekabeti sonucu egemen olan, grup hegemonyasını inşa etmeye çalışır.⁹² Milli kimlik tarih, mitler, devletin ideolojik aygıtları ile inşa edilir. Gramscici hegemonya maddi güç, kurumlar ve fikirlerle kurulur. Hegemonyanın bir ayağı zor, diğer ayağı ise rızadır. Ancak, rıza son derece önemlidir. Hegemonya inşasında başvuru olan ideolojik ve ahlaki liderlik ile kültür rızayı sağlar. Bir nevi gerçeklik yeniden inşa edilerek tüm topluma nüfuz ettirilir. İnşacılıkta da gerçeklik inşa edilmektedir. Kimlik de farklı öğelerle inşa edilmektedir. Ayrıca, maddi unsurlar kadar maddi olmayan unsurlar da önemli yer tutmaktadır. Dolayısı ile de, inşacılık ile Gramscici hegemonya inşa süreçlerinin paralellik gösterdiği, hegemonyanın inşacılık içine girdiği söylenebilir. İleride gösterileceği üzere inşacılığın güç anlayışı ile Gramscici hegemonya pek çok açıdan kesişmektedir.

Önceki bölümlerde inşacılıkta kimliğin çıkarı belirlendiğine değinilmişti, ancak dış politika ve çıkar sadece devlet kimliğinin bir sonucu ya da yansıması değildir. Dış politika devlet kimliğinin oluşması, güçlenmesi ve inşa edilmesinde önemli etkisi olan bir pratiktir.⁹³ Eleştirel yaklaşımlar klasik inşacılığın kimliğin dış politikayı etkilediği varsayımını bir adım ileri taşıyarak sadece kimliğin dış politikayı etkilemediğini, dış politika sayesinde kimliğin yeniden ve yeniden üretildiğini iddia etmektedir. Devletler dış politikadaki tehdit unsurları, temel söylemleri ve ötekiler üzerinden aslında kendi kimliklerini de inşa etmektedirler.⁹⁴ Ted Hopf'un bir devletin kimliğinin, tehdit ve fırsatlarının, düşman ve müttefiklerinin bilişsel yapılarca yaratıldığı ve inşa edildiği düşüncesi⁹⁵ bu fikri yansıtmaktadır. Önemli dış politika konuşmaları ve söylemleri bir grubun biz duygusuna, değerlerine, kurumlarına, ait olduğu topraklara, coğrafyaya, mit

⁹²Robert W. Cox, "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", **Millennium: Journal of International Studies**, Cilt 10, Sayı 2, 1981, s. 126-155; Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", Stephen Gill (ed.), **Gramsci, Historical Materialism and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 49-68.

⁹³ Ali Balcı, "Discors ve Pratik Olarak Dış Politika", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 5, 2007, s. 67.

⁹⁴ Birgül Demirtaş, **İnşacılık**, s. 50.

⁹⁵ Ted Hopf, **Social Construcuring of International Politics: Identities and Foreign...**, s. 16-17.

ve ritüellere atıf yaptığı için aslında kolektif kimliğin dışı vurumudur. Milli kimlik siyasi sosyalleşmenin bir sonucu olarak kurumsallaşır, kurumsallaşma süreci sonunda da siyasi kültür ve dış politikasının bir parçası olur.⁹⁶ Hopf, devletlerin kimliklerini diğer devletlerin çıkarları, amaçları, doğaları, muhtemelen girişimleri, tutumları, rolleri ve taraflarını algılamak, belirlemek için de kullandığını belirtmektedir.⁹⁷ Katzenstein gibi isimlere göre bu çıkar ve algı, siyaseti yönetip şekil veren devletin ulusal ideolojisi tarafından kurgulanmaktadır.⁹⁸ Ulusun inşa olmasına istinaden devlet kimliği de inşadır,

⁹⁶ Yücel Bozdağı, **a.g.e.**, s.139-140. Wendt'e göre kimlik sadece aktörlerin kendilerini nasıl gördüklerine göre değil, diğerlerini nasıl gördüğü ile de alakalı ve intersubjektiftir. Kimlik maddi öğelerin yanında maddi olmayan öğeler aracılığı ile de inşa edilmektedir. Gurur, onur, tarih, özel hissetme gibi etkenler kimlik inşasında hayati öneme sahiptir. Christopher S. Browning "National Self-esteem, and the Constitution of Subjectivity in Late Modernity", **Foreign Policy Analysis**, Cilt 11, Sayı 2, 2015, s.196-214. Kimliğin inşasında sembollerin, kültürlerin, tarihin, mitolojinin yani kahramanlıkların, mistik hikâyelerin ve geçmişteki "altın zamanlara" duyulan hasretin sıklıkla işlendiği görülür. Kimlik türlerinde birisi olan "milli kimliğin" inşa edilmesindeki en kuvvetli etken olan "milliyetçilik" için de benzer bir tartışma yapılmakta, hatta milliyetçiliğin ana kuramları olarak kabul edilmektedir. Milliyetçilik içinde "Pre-mordialist, Modernist ve Etno-Sembolist" ayrımı vardır. Ana tartışmalar kimliğin yani milli kimliğin oluşumunda, inşa yolu ile mi yoksa ezelden ebede var olan bir süreç mi olduğu üzerine oturmaktadır. Genel olarak kimliğin kültürel, tarihsel ve sosyal yollarla inşa edilen, sürekli kendini yenileyen ve anlamları, içerikleri, sınırları tam belli olup bütünsellik taşıyan varlıklar olmaktan ziyade, tarihsel ve söylemsel olarak kurulan olgular olduğu kabul edilmiştir. M.Castels'e göre kimliğin inşası tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üremeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fanteziden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanılarak oluşturulur. Bireylerin ve toplumsal grupların ise bütün bu malzemeleri içinde bulundukları yapı ve yöne göre anlamını yeniden düzenleyerek kimliği inşa ettikleri söylenebilir. Fulya Ereker, **a.g.e.**, s. 57. Kimliğin inşasında sembollerin, kültürlerin, geçmişe atfın yani kahramanlıkların, mistik hikâyelerin ve özlemlerin çokça kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bir sosyal kimlik türü olan "milli kimliğin" inşa edilmesindeki en kuvvetli etken olan "milliyetçilik" için de benzer bir tartışma yapılmakta, hatta milliyetçiliğin ana kuramları olarak kabul edilmektedir. "Primordialist, Modernist ve Etno Sembolist" olmak üzere üç ayrılan tartışmalar için bakınız: Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004. Milliyetçiliğin inşa edildiğini savunan modernist akımın savunucuları arasında da çok sayıda Marksist ve Post Marksist isim vardır. Onlara göre milliyetçilik, kapitalizmle doğrudan bağlantılı olarak inşa edilmiştir. Bakınız: E.Balibar ve I.Wallerstein, **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, çev.Nazlı Ökten, Metis, İstanbul, 2000; E.Fuat Keyman, "Kültürel Kimlik Oluşumunu Yeniden Düşünmek", **Doğu- Batı : Medeniyetler Çatışması**, Sayı 41, 2007, s. 221; Sibel Karaduman, **a.g.e.**, s. 2887. Ayrıca bakınız: Vamık Volkan, **a.g.e.**; Nuri Bilgin, **a.g.e.**; Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 1995; Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006; Yakup Şahin, **Kimlik Temelli...**, s. 61-64.

⁹⁷ Elif Şimşek, **a.g.e.**, s. 153-154; Ted Hopf, **The Promise of...**, s. 176-193. Ted Hopf devletlerin kendilerini iç ötekilere göre anlamlandırdığı ve hem iç hem de dış etkileşime göre inşa ettiklerini iddia eder. Dış politika bir taraftan uluslararası alanda devletin kendi kimliğini, kendi çıkarını belirlerken, iç politikada da "kendisini" ve "ötekini" belirler. Hopf, Rusya'ya atıfla tarihsel, içsel ve dışsal olmak üzere üç farklı ötekiler olduğunu iddia eder. Ted Hopf, **Social Construcion of Internatıal Politics: Identitie and Foreing Polices, Moscow, 1955 and 1999**, Cornell University, New York, 2002, s. 10-16 ve 154.

⁹⁸ Peter Katzenstein, "Norms, Identity, and Culture in National Security", Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt ve J. Peter Katzenstein (ed.), **The Culture of National Security: Norms, and Identity in World Politics**, Columbia University Press, New York, 1996, s. 54.

ancak bu inşa edilme durumu toplumun siyasal kimliklerinden de bağımsız olarak değerlendirilemez.⁹⁹

Checkel, devletlerin dış politika aracılığı ile hem mevcut hem de kurmak istedikleri yeni kimliği inşa ettiklerini belirterek dış politika ile devlet kimliği arasında doğrudan ve güçlü bir bağ olduğunu iddia etmektedir. Devletler, özellikle kimliğini yeniden inşa etmeye ya da dönüştürmeye başladığı dönemlerde dış politikayı daha aktif kullanmaktadırlar. Bu süreçlerde devlet kimliği ile dış politika arasındaki bağ daha açık ve net götürülebilmektedir. Buradan da devlet kimliği bağımsız değişken, dış politika ise bağımlı değişken olarak değerlendirildiğinde durum daha açık ve net anlaşılabilmektedir.¹⁰⁰ Devletlerin dış politika aracılığı ile kimliklerini ve hedeflerini tahayyül ettikleri, bu minvalde de tahayyül ettikleri kimliği inşa ettikleri veya dönüştürdükleri belirtilmişti. Bu noktada dış politikaya dönük söylemler ve dış politika pratikleri en önemli inşa araçlarıdır.¹⁰¹ Ancak kimi uzmanlar devletin inşasının sadece yukarıda bahsedilen dil, dış politika vs. ile olmadığını; tarihsel şartlar içerisinde diğer aktörlerle girilen ilişkiler çerçevesinde de inşa edildiğini savunmaktadırlar.¹⁰² Onuf'a göre, normlar da kimliği belirlemede etkilidir. Normlar, bir taraftan davranış kalıpları yaratırken bir taraftan da onlara anlam yüklemektedir. İnşa edilen normlar aslında dünyaya bakışın da işaretidir.¹⁰³ Normlar diğer taraftan yeni kimlik inşasına katkı sağlayıp çıkarı belirlemektedir.¹⁰⁴ Dolayısı ile bu kimliğin içeride ve dışarıda inşası ve

⁹⁹ Elif Şimşek, **a.g.e.**, s. 154-155.

¹⁰⁰ Birgül Demirtaş, "Türkiye'nin Bosna ve Kosova'ya Yönelik Politikaları", Tayyar Arı(ed.), **Uluslararası İlişkilere Postmodern Analizler-1**, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s. 157. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: David Campbell, **Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, Minneapolis University Press, Minneapolis, 1992 ; Jeffery T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory", **World Politics**, Cilt 50, Sayı 2, 1998, s. 324-348.

¹⁰¹ John Kurt Jacobsen, "Dueling Constructivisms: A Post-mortem on The Ideas in Main Stream IR/IPE", **Review of International Studies**, Cilt 29, Sayı 1, 2003, s. 39-60.

¹⁰² Rob Walker, "Security, Sovereignty, and the Challenge of World Politics", **Alternatives: Global, Local, Political**, Cilt 15, Sayı 1, 1990, s. 3-27.

¹⁰³ Nicolas Onuf, "Constructivism: A User's Manual", Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert (ed.), **International Relations in a Constructed World**, M.E. Sharpe, New York, s. 58-78.

¹⁰⁴ Elif Şimşek, **Kimlik ve Dış Politika...**, s. 58.

dönüştürülmesinin istenildiği süreçlerde normlara ve norm yapıcılığa da önem verilmektedir.

Buradaki bir başka önemli nokta dış politika, sadece devletlerin kendilerine tanımladıkları kimliğin tek taraflı sonucu değildir. Dış politika, aynı zamanda devlet kimliğinin inşa edilmesinde ve yeniden üretilmesinde devamlılığı sağlayan bir araç ve pratiktir.¹⁰⁵ Geleneksel kuramlar ve milliyetçilik çalışmaları siyasi elitlerin modern devletleri inşa etmeleri ile iç ve dış ayrımını daha belirginleştirdiklerini savunmaktadır.¹⁰⁶ Her ne kadar geleneksel kuramlar siyasi elitlerin devletleri inşa etmeleri ile birlikte iç ve dış ayrımı ile daha belirgin sınırlar koyduklarını iddia etseler de aslında durum farklıdır. İç ve dış politika birbiriyle ilişkili ve etkileşim halindedir.¹⁰⁷ Dış politikanın, iç politikanın devamı olduğu; hatta iç politikanın da dış politikanın devamı olduğu da söylenebilir. İkisi birbirini karşılıklı olarak etkiler¹⁰⁸ ve hatta inşa ederler. Özellikle de Eleştirel yaklaşımlar dış politikanın içerisini inşa ettiğini iddia etmektedirler. Dış politika ayrıca ülke içindeki farklı sınıfların ve grupların rekabet ve güç ilişkilerinin de bir yansımasıdır; hatta dış politikanın, iç politikadaki rekabetin de yansıtılması olduğu söylenebilir. Dış politika aracılığı ile oy verme davranışları etkilenir. Ayrıca dış politika aracılığı ile yeni kimlik hem inşa edilir hem de güçlendirilir. Dış politikadaki basın açıklamaları, anlaşmalar ve diğer dış politika pratikleri araçları aslında devlet kimliği de inşa eder. Buradaki en önemli öğelerden

¹⁰⁵ Ali Balcı, “Diskors ve Pratik Olarak dış Politika”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 15, s. 67-87.

¹⁰⁶ Milliyetçilik çalışmaları ile ilgili olarak bakınız: Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 1995; Eric, Hobsbawm Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora, İstanbul, 2006; Umur Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004; Nuri Bilgin, **Kimlik İnşası**, Aşina, İzmir, 2007.

¹⁰⁷ Ali Balcı, “Dış Politika”: Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 70-71. Özellikle de post yapısalcı ekol dış politikanın aslında iç politikayı inşa etmeye dönük olduğunu söyleyerek iç ve dış ayrımına karşı çıkmışlardır.

¹⁰⁸ Esen Kırdış, “The Role of Foreign Policy in Constructing the Party Identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP)”, **Turkish Studies**, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s. 178.

birisi de söylemlerdir.¹⁰⁹ Dış politika aracılığı ile başvurulana ya da dış politikada kullanılan ortak çıkar, ortak hedefler, ortak gelecek, ortak güvenlik ve tehdit söylemi ve algısı ile kimlik kurgulanmaktadır.¹¹⁰ İleride gösterileceği üzere Campbell'in dış politika aracılığı ile dost, düşman, tehdit, güvenlik algısının yaratıldığını vurguladığı unutulmamalıdır.¹¹¹ Dış politika bir taraftan dışarıdakini belirlerken bir taraftan da içeriği belirlemektedir. Çünkü dış politika aracılığı ile hem dış tehdit algısı hem de iç tehdit algısı daha kolay kurgulanacaktır.¹¹² Dış politika diğer devletler ile kurulan ilişki ve sağladığı etki ile içeriye dönük olarak dost ve düşman imgeleri yaratır. Yaratılan imge ve oluşturulan algı ile devletler, iç politikayı ve inşa edilen kimliği daha güçlü konsolide edeceklerdir.¹¹³ İç tehditler dış tehditleri mümkün kılar; ancak dış tehditler, iç tehditleri kontrol eder.¹¹⁴ Dış politikanın iç politika üzerinde belirleyici etkisi olduğu gibi, iç politikadaki kurum ve aktörlerin mücadelesi de dış politika üzerinde belirleyici olabilmektedir.¹¹⁵ Kimlik ve çıkar oluşumunda içsel etkenler, dış etkenler kadar etkili olduğu gibi devletlerin tarihleri ve hafızaları da karar alma süreçlerinde etkili olmaktadır.¹¹⁶ Ayrıca ideolojinin de bir kimlik olduğu düşünülürse devletlerin ideolojileri de dış politikalarını etkilemektedir.¹¹⁷ AK Partinin dış politika tercihlerinde ideolojinin etkisi tartışılan konulardan birisi olduğu için bu nokta önemlidir. Dış politika söylemleri ve pratiklerinin seçmen davranışlarının istenilen biçimde yönlendirilmesi ve partiye oy veren tabanın konsolide edilmesi, parti kimliğinin ve dost-düşman imgesinin

¹⁰⁹ Ali Balcı, "Dış Politika": Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 28, s. 3-29.

¹¹⁰ Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirel, **a.g.m.**

¹¹¹ David Campbell, **a.g.e.**, s. 70.

¹¹² Jennifer Sterling-Folger ve Rosemary E. Shiko, "Discourses of Power", Felix Berenskoetter ve M.J. Williams (ed.), **Power in World Politics**, New York, Routledge, 2007, s.244-264; Lene Hansen, **Security as Practice**, Londra, Routledge, 2006, s. 55-57.

¹¹³ David Campbell, **a.g.e.**, s. 70.

¹¹⁴ **A.g.e.**, s. 69-71.

¹¹⁵ Deborah J. Gerner, "The Evolution of Study of Foreign Policy" Laura Neack, Jeanne A. K. Ve Patrick J. Haney (ed.), **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1995, s. 17-32.

¹¹⁶ Alastair Iain Johnston, Thinking About Strategic Culture, **International Security**, Cilt 19, Sayı 1, 1995, s. 32.

¹¹⁷ Tarık Oğuzlu, **İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi**, s. 64.

güçlendirilmesi üzerinde önemli bir etkisi görülebilir. İleride tartışılacağı üzere AK Partinin özellikle dış politika aracılığıyla iç politik yaşamı etkilediği görülmektedir.¹¹⁸

Devletlerin ideolojileri ve dış politikaları arasındaki ilişkiye değinmişken vurgulanması gereken birkaç nokta daha vardır. Geleneksel realist akımlar, iç etkenler ve ideolojinin dış politikayı etkilemediğini iddia etmekteydiler. Ancak M. Hunt gibi isimler ideolojinin dış politika yapımında önemli olduğunu savunurken kimi isimler orta yolcu bir bakış ile ideolojinin tek başına değil ancak diğer başka etkenlerle birlikte dış politika üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedirler. Wendt, Onud, Barnett gibi inşacı isimler ideolojilerin materyal ögelerle birlikte dış politika üzerinde etki yaptığını iddia ederken, Levi gibi isimler ise ideolojinin karar alma süreçlerinden ziyade alınan kararları meşrulaştırma aracı olduğunu savunurlar. J. Goldstein ve R.O. Keohane ise ideolojilerin kuramlara eklemlendiği ya da dış politikada denge olmadığı zamanlarda etkili olduğunu savunmaktadır. Ancak ideolojilerin dış politika üzerinde etkili olduğunu savunan isimlerin kendi içinde de tartışmalar yaşanmaktadır. Devletlerin iç ya da dış politik gelişmelerin etkisine göre ideolojik ya da pragmatik tavır aldığı görülmektedir.¹¹⁹

Dış politika aracılığı ile iç politikayı etkileme ve kimlik inşa etmedeki önemli ögelerden birisinin söylemler olduğuna değinilmişti. Foucault'un söylemlere verdiği öneme atıfla Campbell dış politika söylemlerini, söylemsel kuruluş aracı olarak değerlendirmektedir. Ancak Campbell sadece söylemlerin değil, dış politika pratiklerinin de kurucu olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bakış açısına göre dış politika pratikleri kimlik inşasını kolaylaştıracaktır. Der Derian'a da atıfla sadece modern diplomasi ile günümüzde değil geçmişte de dış politika aracılığı ile korku yaratıldığını savunmaktadır. Burada etnisite, coğrafya, ülke (territory), cinsiyet ve sınıf üzerinden

¹¹⁸ Esen Kırdış, **a.g.m.**, s. 179.

¹¹⁹ Daha ayrıntılı bilgi için Bakınız: Ramazan Kılınç "İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye'de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011- 2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 52, 2016, s. 67-88.

kurulan “biz”e sınırlar çizilerek egemenlik bağlamında kimlik inşa edilir.¹²⁰ Dış politika pratikleri¹²¹ ve söylemleri, kimliğin yeniden ve yeniden inşasına katkı sağladığı gibi kimliğe dönük meydan okumalara karşı kimliği korumayı da sağlar.¹²² Dış politika aracılığı ile ötekiler, içeridekiler ve dışarıdakiler belirlendiği için içerideki kimliği inşa ve konsolide etmek çok daha kolaydır.¹²³ Dış politika ile iç politika birbirlerini karşılıklı olarak etkileyebilir. Burada sadece maddi ögeler ve pratikler değil söylemler, değerler ve vurgular çok önemlidir. Yeri geldiğinde yurttaşlara misyon yüklenir, geçmişin altın dönemi ile önemi hatırlatılarak o ulusun üyesi olmanın gururu yaşatılır. Dış politika yurttaşlara ulus devlet kimliği vermenin yanında ulusu, devletin kimliğini idealize etmesi ve yeniden tanımlaması imkânını da doğurur.¹²⁴

Bu noktada eleştirel inşacıların gerçekliğin dil yolu ile inşa edildiği iddiası, dilin de sadece konuşmayı değil, konuşmanın ötesinde konuşmanın mümkün kıldığı anlamlara ağırlık verdikleri düşüncesi kimlik inşasında söyleme verdikleri önemin göstergesidir. Eleştirel inşacılıkta devlet kimliği biz ve öteki dikotomisi üzerinden inşa edilmiştir. Bu noktanın aslında eleştirel inşacılığın diğer post modern kuramların kesiştiği önemli ortaklıklardan biri olduğu söylenebilir.¹²⁵ Ancak burada Dale Copeland gibi isimler; devletlerin, içsel sosyalleşme süreçlerinde devlet kimliği ve devlet çıkarlarının sistemik etkileşimlerden bağımsız, farklı ve ayrı olarak gelişebileceğini

¹²⁰ Bakınız: David Campbell, **a.g.e.**, s. 53-72

¹²¹ Wendt gibi daha geleneksel hatta realist inşacı bir ismin bile düzenli tekrarlanmalarıyla algının oluşmasında ve inşasındaki etkisine istinaden dış politika pratiklerine verdiği önem düşünülürse, pratiklerin önemi daha iyi anlaşılabilir. Bakınız: Alexander Wendt, “Anarşi Devletler Ne Anlıyor: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 39, 2013, s. 3-43.

¹²² David Campbell, **a.g.e.**, s. 69-76.

¹²³ Siyasi elitler, karar vericiler, Gramscici ifade ile gazeteci akademisyen gibi organik aydınlar aracılığı ile dış politikaya ve ötekilerin nasıl kurgulandığı; dost, düşman, iyi kötü vb. ayrımların da aracılığı ile bu süreç daha kolay ve hızlı işleyebilmektedir.

¹²⁴ Checkel ayrıca uluslararası normlar ile iç öğelerin birbirlerini karşılıklı olarak etkileyip kimlik ve dış politika oluşumuna katkı sağladığını iddia etmektedir. Jeffrey T. Checkel, “International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide”, **European Journal of International Relations**, Cilt 3, Sayı 4, 1997, s. 473-495.

¹²⁵ Jennifer Sterling –Folger ve Rosemary E. Shiko, **Discourses of Power...**, s. 166.

iddia etmektedir. Copeland’a göre kimlik, sadece dış politika üzerinden değil; iç politika merkezli değerler, normlar ve söylemler aracılığıyla da yaratılabilir.¹²⁶

Son olarak değinilmesi gereken başka bir konu da kimliğin tanımıdır. Kimliğin tanımına bakıldığında en basit ifadesi ile bir kişinin, kurumun ya da devletin kim olduğuna ve kendisini nasıl tanımladığına verilen yanıttır. Devlet kimliği de devletin kamuya dönük davranışları ve idealleri ile açıklanan, devletin doğasına ve amacına dönük inançlar olarak tanımlanmaktadır.¹²⁷ Kimlikler tekil değil çoğuldurlar. Her bireyin kurumsal rollerine bağlı olarak birden çok kimliğe sahip olabildiği gibi devletlerin de birden çok kimliğe sahip olabileceği öngörülmektedir.¹²⁸ Bir kişi kendisini birkaç kimlik üzerinden tanımlayabilir. Ancak karşısındakine, tehdit durumuna, içinde bulunulan şartlara göre kimliğin önem sırası değişebilmektedir. Bireyler gibi devletlerin kimlikleri de çoğuldur.¹²⁹ Hatta Wendt’e göre bir devletin en az üç farklı kimliği söz konusudur.¹³⁰ Devletlerin çoklu kimlikleri bireylerin kimlikleri gibidir, birden çok kimlik bulunur; ancak dış tehditlere, konjonktüre ve siyasal elitlerin çıkar algısına göre önem hiyerarşisi değişebilmektedir.¹³¹

Sonuç olarak dış politika ve iç politikanın birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği, dış politika aracılığı ile kimliğin inşa edildiği ya da güçlendirildiği; aynı zamanda da iç politik gelişmelerin dış politikaya yansıdığı, dış politikanın iç politikanın devamı, iç politikanın da dış politikanın devamı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bir taraftan dış politikanın belirlenmesinde, çıkarın tanımlanmasında kimliğin rolü varken bir taraftan

¹²⁶ Dale C. Copeland, “The Constructivist Challenge to Structural Realism”, **International Security**, Cilt 25, Sayı 2, 2000, s. 187.

¹²⁷ Birgül Demirtaş, **Türkiye’nin Bosna ve Kosova’ya...**, s. 157.

¹²⁸ Alexander Wendt, **Anarchy is ...**, s. 398.

¹²⁹ **A.g.m.**, s. 389-399.

¹³⁰ **A.g.m.**, s. 399.

¹³¹ Kimlik en yalın ifade ile bir kişi aktör, grup devlet ya da aktörün kendisini nasıl tanımlandığına ilişkin verilen yanıttır. Kimlik etnisite, din, mezhep, bölge, ideoloji, sınıf, eğitim gibi bir ya da birkaç öge üzerinden tanımlanabilmektedir. Sahiplenilen kimliklerin derecesi ve yoğunluğu ötekine, konjonktüre, şartlara göre değişebilmektedir. Kimlikler birbirlerini destekleyici ve tamamlayıcı olabilmektedirler.

Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, **Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2013, s. 43-44.

da devlet kimliğinin inşa edilmesinde ve güçlendirilmesinde dış politikanın rolü vardır. Bu ikisi karşılıklı yapılmaktadır. Dış politika pratikleri ve söylemler kimliğin inşasında önemli araçlardır. Buradaki önemli bir başka nokta, sosyal grupların rekabeti, karar verici siyasi elitlerin çıkar algısı, tutumları, amaçları ve varmak istedikleri yerdir. Dış politika pratikleri ve söylemleri çıkar algısı, ulaşmak istenilen yere göre değişebilmektedir.

2.1. İnşacılık ve Güç

Çalışmanın temel varsayımının anlaşılması adına güce dönük tartışmalara, inşacılığın güce bakışına değinmek önemlidir. Akademik anlamda güce dönük yaklaşımlar ve tanımlar Robert Dalh'ın tanımı ile daha çok tartışılır olmuştur. Dalh, gücü başka aktörlerin davranışlarını etkileyebilme, onları yönlendirebilme, hatta yapmayacakları şeyleri yaptırabilme olarak tanımlamıştır. Caydırma ve zorlama olmak üzere gücün iki ayrı boyutu olduğunu iddia edip gücün farklı unsurları barındırdığını belirtmiştir.¹³² Ancak her ne kadar güç tanımını ilk olarak Dalh yapmışsa da tartışmalar daha çok daha önce de değinilen Realizmin kurucularından Hans J. Morgenthau'nun güce ilişkin yaklaşımları ile gelişmiştir. Morgenthau devletlerin kendi aralarındaki rekabetini güç mücadelesi olarak tanımlamaktadır. Morgenthau'nun tanımladığı güç; insanları, aktörleri, akılları ve eylemleri kontrol edebilmeyi kapsayan her yolu barındırmaktadır.¹³³

E. Carr'ın gücün uluslararası ilişkilerde ihmal edilememesi gerektiği vurgusu¹³⁴ ve Morgenthau'nun uluslararası ilişkilerin güç temelinde oluşmuş çıkar alanı olduğu iddiasından¹³⁵ da anlaşılacağı üzere realizmde askeri ve materyal kapasite temelli bir

¹³² Robert A. Dahl, "The Concept of Power", *Behviroal Science*, Cilt 2, Sayı 3, 1957, s. 201-203

¹³³ Bakınız: Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği, Ankara, 1970.

¹³⁴ Edward H. Carr, *20 yıl Krizi 1919-1939*, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2015.

¹³⁵ Hans J. Morgenthau, *a.g.e.*

güç tanımı vardır.¹³⁶ Liberalizmde ise daha çok savaş dışı ekonomik kaynaklara vurgu vardır.¹³⁷ Marksizm, feminizm ya da Gramscici Eleştirel kuram gibi eleştirel yaklaşımlar güç ilişkilerine, etkiye, sosyal pozisyonlar arasındaki güç hiyerarşisine odaklanmaktadır.¹³⁸ İleride gösterileceği üzere pozitivist yaklaşımlar etkilemeyi zor ve ceza üzerinden tanımlarken; post pozitivist yaklaşımlar gücü başkasını zorlama yerine zihni ve düşünce yapısını etkileyerek yönetme, yönlendirme, cezbetme ve gönüllü rıza göstermesi olarak tanımlamaktadır. Burada yapılan tartışmalardaki önemli nokta başkalarının davranışlarının nasıl ve hangi yollarla etkilendiğidir. Yeni tartışmalarla birlikte gücün farklı teorilere referansla eklektik biçimde tanımlandığı da görülmektedir.¹³⁹

¹³⁶ Daha çok askeri, alansal, ekonomik, teknolojik imkânlar ile nüfus, coğrafya, hammadde, kurumsal yapı öğeler gücün kaynakları olarak görülmektedir. Chris Brown, Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, yay. haz. Ceren Arkman, çev. Arzu Oyacıoğlu, Yayınodası, İstanbul, 2008, s. 75.

¹³⁷ Robert O. Keohane ve Joseph S.Nye (ed.) , “Transnational Relations and World Politics”, **International Organization**, Cilt 25, Sayı 3, 1971, s. 329-349.

¹³⁸ Haluk Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 3, 2008, s. 114.

Güç konusundaki farklı yaklaşımları daha ayrıntılı görmek adına bakınız; Felix Berenskoetter ve M.J. Williams, **Power in World Politics**, Routledge, New York, 2007.

¹³⁹ Maddi ve maddi olmayan öğeleri, uluslararası ekonomik yapı içindeki sınırları ve paylaşımı analizine birlikte dâhil eden Suzan Strange yapısal bir güç tanımı yapmaktadır. Strange; ekonomik, politik öğelerin yanına güvenlik, enerji, norm ve kuralları da eklemektedir. Susan Strange, “An Eclectic Approach”, Craig N. Murphy ve Roger Toozze (ed.) , **The New International Political Economy**, International **Political Economy Yearbook**, Vol 6, Lynne Rienne, Boulder, 1991, s.34. M. Kutlay ve O. B. Dinçer, Türkiye’nin bölgesel güç olup olmadığının tartışıldığı bir raporda yöntem olarak çalışmanın başında değinilen “analitik eklektizmi” seçtiklerini belirtmektedirler. Yazarlar raporlarında Peter Katzenstein ve Ruda Sil’e atıf ile “analitik eklektizm” ile “teorik sentezcilik”in farklı olduğu vurgusunu yaparlar. Katzenstein ve Sil Analitik eklektizm paradigmalardan arası iletişim ve ilişki olarak tanımlamaktadır, analitik eklektizm ile teorik sentezcilik silikleşse de gerçekliğin karmaşıklığına yakınlaştığını iddia etmektedir. Teorik sentezcilik ise değişik paradigmaları tek bir kavramsal çerçevede ele alıp değerlendirmektedir. Mustafa Kutay ve Osman Bahadır Dinçer, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Bölgesel Güç Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s.68. Daha ayrıntılı bilgi için Peter Katzenstein ve Rudra Sil “Eclectic Theorizing in the Study and Practice of International Relations”, Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal (ed.), **The Oxford Handbook of International Relations**, Oxford University Press, Oxford, 2008, s.109-130.

Ayrıca, güç konusundaki farklı yaklaşımları daha ayrıntılı görmek adına bakınız; Felix Berenskoetter ve M.J. Williams, **Power in World Politics**, Routledge, New York, 2007; Benedetto Fontana, **Hegemony and Power on the Relation between Gramsci and Machiavelli**, University of Minesota Press, London, University of Minesota Press, 1993.

İnşacılık bölümünde değinildiği üzere tek bir inşacılık olmadığı için tek bir inşacı güç tanımından bahsetmek de mümkün değildir.¹⁴⁰ Ancak inşacı yaklaşımların güce ilişkin buluştukları ortak noktalar bulunmaktadır. İnşacı yazarlar da gücün net bir tanımı olmadığını belirtmekle birlikte tanımın yanında güçten ne anlaşılması gerektiği, gücün fonksiyonun ne olduğu, nasıl anlamlı ve etkili olduğu, gücün ne işe yaradığı, yarattığı kamuoyu ve politik algı ile zihinlerdeki yargıları nasıl etkilediğine odaklanmaktadır.¹⁴¹ İnşacılığın güç anlayışını diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerin başında gücün karşılıklı sosyal inşa süreci olduğu iddiasıdır. Diğer kuramların aksine gücün verili kabul edilmeyip sosyal ve materyal ilişkiler aracılığı ile yeniden ve yeniden inşa ediliyor olması en önemli farkıdır. İnşacılık için güç, aynı anda materyal ve materyal olmayan öğeleri içermektedir.¹⁴² Wendt'in tek materyal gücün uluslararası ilişkilerin temel belirleyicisi olduğu iddiasını reddederek aktörlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerin ve iletişimin bir sonucu olarak oluşturdukları kimliğe vurgu yapması sonrası¹⁴³ gelişen tartışmalarla gücün karşılıklı inşası ve etkileşimsel yönüne dönük literatür daha da zenginleşmiştir. Wendt belirli fikirler, ilişkiler, algı ve tercihlere göre belirlenmiş çıkarlar çerçevesinde hareket etmeyen gücün anlamsız olduğunu iddia etmektedir. Yani, içinde bulunan coğrafya, sahip olunan kaynaklar güç unsuru da olabileceği gibi zafiyet de olabilmektedir. Gücü oluşturan unsurlar onlara verilen anlamlar, belirlenen çıkarlara dönük kullanım, onu tanımlamaya ve kullanmaya dönük algı ve fikirler çerçevesinde şekillenmektedir.¹⁴⁴ İnşacılar devletlerin davranışları sadece maliyet hesabı üzerinden yapmadıklarını, normatif değerlerin de belirleyici

¹⁴⁰Bu çalışma inşacılığı pozitivist ve post pozitivist yaklaşımlar arasında değerlendirdiği için eleştirel inşacılığı, post pozitivistizme yakın görmekle birlikte doğrudan eleştirel post pozitivist kuramlar ve güç anlayışı içinde tartışılmamıştır . Ancak post pozitivistizme yakın olduğunu iddia edilmiştir. Bu yüzden de feminizm, Eleştirel kuram (Gramscici), post yapısalcılık gibi eleştirel yaklaşımlarla aynı olmamakla birlikte paralel olduğu savunulduğu için ortak ve farklı yönlerini işlenmiştir.

¹⁴¹Stefano Guzzini, "The Concept of Power: a Constructivist Analysis", **Millennium: Journal of International Studies**, Cilt 33, Sayı 3, 2005, s. 495.

¹⁴²David A. Baldwin, "Power and International Relations", Walter E. Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (ed.) , **Handbook of International Relations**, Sage Publications, Londra, 2002, s. 250.

¹⁴³ Alexander Wendt, "Collective Identity Formation and the International State", **American Political Science Review**, Cilt 88, Sayı 2, 1994, s. 389.

¹⁴⁴ Haluk Özdemir, **a.g.m.** , s. 134.

olduğunu iddia etmektedirler.¹⁴⁵ Ayrıca, inşacılığa bakıldığında gücün sadece materyal değil, materyal olmayan ögeleri de kapsadığına değinilmişti. Materyal olmayan ögeler içindeki düşünsel ögeler çok önemli görülmektedir.¹⁴⁶ Burada karıştırılmaması gereken nokta, inşacılıkta maddi unsurların dikkate alınmadığı iddiasının doğru olmadığıdır. Maddi unsurlarla birlikte kimlik, değer, norm, etkileşim sosyalleşme, stratejik kültür, içselleştirme gibi ögeler daha açıklayıcı olacaktır.¹⁴⁷ Dolayısı ile inşacılıkta güç, maddi ögelerin yanında temelde fikirsel, ideolojik, sosyal, normatif, kültürel, söylemsel ve karşılıklı etkileşim üzerinden kavramsallaştırmaktadırlar. Ayrıca, bazı inşacı isimler güç kavramına fikirleri dâhil ederek gücün fikirler tarafından inşa edildiği ve fikirlerin bir güç kaynağı olduğu varsayımı ile fikirsel güç kavramsallaştırmasını yapmışlardır.¹⁴⁸ Fikirsel güç, söylemsel güç ile eş anlamı da kullanılabilmektedir. Barnett ve Duvall'ın gücün sadece limitli materyal kaynaklar olmadığı, sembolik ve normatif unsurların da güç olduğu iddiası,¹⁴⁹ Baldwin'ın değer, tutum ve beklentileri de güç kapsamında ele alması; Wendt'in fikirlerin, aktörlerin dünyaya bakışlarına anlam verdiği düşüncesi; Foucault, Gramsci, Lukes, Laclau ve Mouffe'nin güç ilişkilerinde fikirleri merkeze koymalarından ve hegemonya inşasında idealara verdikleri önemden hareketle fikirsel güç kavramı geliştirilmiştir. Fikirsel güç; aktörlerin davranışlarını, algı ve düşüncelerini normatif ve bilişsel yönde değiştirmek olarak tanımlanmaktadır. Söylemler, dil ve düşünceler dünyayı, hayatı anlama ve anlamlandırmada önemlidir. Ayrıca, söylemler aracılığıyla kuruculuk ve iktidar ilişkileri yeniden inşa edilebilmektedir.¹⁵⁰ Fikirsel gücü oluşturan ögeler ise söylemler, eylemler, semboller, mitler, hikâyeler, ortak hafıza,

¹⁴⁵ Burak Kadercan, **a.g.e.** , s. 223-224.

¹⁴⁶ Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", **International Security**, Cilt 23, Sayı 1, 1998, s. 177.

¹⁴⁷ Tarık Oğuzlu, "İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi", Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Barış Kitap, Ankara, 2012, s. 47.

¹⁴⁸ Muharrem Ekşi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2014, s. 32-33; Stefano Guzzini ve Anna Leander, **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and his Critics**, Routledge, London and New York, 2006, s. 24.

¹⁴⁹ Michael Barnett ve Raymond Duvall, **Power in International Politics...** , s. 50.

¹⁵⁰ **A.g.e.** , s. 55; Jennifer S. Folker ve Rosemary E. Shinko, **Discourses of Power...** , s. 244-264.

normlar, sınırlar ve dildir.¹⁵¹ Fikirsell güç, bu çalışmada savunulan hegemonyanın bir inşa olduğu, eleştirel inşacılık ile Gramscici hegemonyanın paralellik gösterdiği iddiasını güçlendirmektedir.

Foucault, Barnes ve Hayvard gibi post yapısalıcı isimlerin katkıları ile birlikte güç ve iktidar, daha çok gerçeğin inşa yeteneği ve süreci olarak değerlendirilmeye başlanılmıştır. Neo Gramscici isimler olan Robert Cox¹⁵² ve Stephen Gill ise gücü; fikirler, kurumlar ve üretim araçlarını da içine alarak tanımlamaktadır. Neo Gramscici hegemonya, tarihsel blok ile sınıf ve iktidarın ekonomik-fikirsell öğelerini de analizlerine dâhil etmektedirler.¹⁵³ Gramscici hegemonyada Machiavelli'nin güç ve zoru, rızaya dönmektedir. Machiavellei'nin baskı ve korkutması yerine Gramsci, farklı araçlar aracılığı ile rıza unsurunun inşa edildiğini iddia etmektedir.¹⁵⁴ Cox, doğrudan güç tanımına ve güç tartışmalarına girmeden devletin kendisini, kültürü ve ideolojisi ile çekici hale getirip rızayı sağlamasıyla hegemonyasını meşru hale getireceğini belirtmektedir ki böylelikle devletin temel istekleri kabul edilecektir.¹⁵⁵ Aslında eleştirel kuramların güç tanımları incelendiğinde bilgi-iktidar ilişkisi, gücün ilişkiselliği, üretim araçları ve söyleme verdiği önem çerçevesinde gücün bir nevi hegemonya olduğu ve hegemonya gibi tanımlandığı da iddia edilebilir.¹⁵⁶ Hatta özellikle de bazı eleştirel

¹⁵¹ Martin B. Carstensen ve Vivien A. Schmidt , "Power through, over and in ideas: conceptualizing ideational power in discursive institutionalism", **Journal of European Public Policy**, Cilt 23, Sayı 3, 2016, s. 318-337.

¹⁵² Cox Gramsci'nin Hegemonya kavramını uluslararası ilişkilere uyarlayan isimdir. Robert W. Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", **Millennium-Journal of International Studies**, Cilt 12, Sayı 2, 1983, s. 162-175.

¹⁵³ Her ne kadar iktidar ile güç kavramları Türkçede farklı anlamlarda kullanılıyor olsa da İngilizce karşılıkları ile örtüşmektedir. Talha Köse, "Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 41, 2014, s.32-35.

¹⁵⁴ Benedetto Fontana, **Hegemony and Power, On the Relation between Gramsci and Machiavelli**, University of Minnesota Press, Londra, 1993, s. 140-142.

¹⁵⁵ Robert Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations An Essay in Method" Stephen Gill (ed.), **Gramsci, Historical Metarialism and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 49-66.

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: J. Streling-Folker ve R.E. Shinko , **Discourses of power...**, s. 244-265; Benedetto Fontana, **a.g.e.** ; Stefano Guzzini, "Power and Cause", **Journal of International Relations and Development**, Cilt 20, Sayı 4, 2016, s. 737-759 ; Aslı Daldal, "Power and Ideology in Michael Foucault and Anthony Gramsci: A Comparative Analyses", **Review of History and Political Science**,

inşacı, post yapısalcı ve neo Gramscici kuram düşünürlerinin gücü hegemonya ve tahakküm ilişkileri çerçevesinde değerlendirdikleri görülebilir. İnşacılığın içerisindeki eleştirel inşacılığın güç tanımı, Gramscici kuram ile kesişmektedir. Geleneksel yaklaşımlarda gücün başkasının davranışını zorla etkileme tanımı eleştirel yaklaşımlarda fikir ve zihin yönü ile etkileme, ikna etmeye ve rıza göstermeye dönmektedir. Gramscici kuramdaki kurumlar, ideoloji ve materyal yapı aracılığı inşa edilen hegemonya ile inşacı güçteki materyal ögelerle birlikte, ilişkiler, söylem, etki, kabul edilme üzerinden inşa edilen güç birbirine çok yakındır. Bu yüzden de hegemonik güç tanımı kullanılacaktır. İleride de gösterileceği üzere tezin üzerine bina edildiği varsayımlardan bir tanesi de bu kesişme ile ilişkilidir. Dolayısıyla eleştirel inşacılık ve Gramscici kuram ile çok fazla örtüşebilmektedir, güç de bir nevi hegemonya olarak görülebilmektedir. Eleştirel inşacılığın güç tanımı da hegemonya ile paralellik göstermektedir.

Gerek Gallarotti'nin gerekse de Guzzini'nin inşacı güç ile post yapısalcı güç ve hegemonya arasında bağlantı kurduğu görülebilmektedir. Hegemonya çıkarlar ya da grupsal çatışmalar üzerinden rakip sınıfların mücadelesi olduğu için, hegemonyanın yumuşak güç gibi düşünülmemesi gerektiğini iddia edilmektedir. Ancak, Gallarotti'ye göre, Gramscici hegemonya tek başına yumuşak güç değildir. Foucault'un güç anlayışı da inşacı güce hatta yumuşak güce de yakın olmakla birlikte tam anlamı ile yumuşak güç değildir. Çünkü Foucault'a göre güç ve çıkar sübjektif ve görecelidir, sosyal olarak inşa edilir. Yumuşak güçte ise çıkar ve güç nesneldir.¹⁵⁷ Benzer bir bağlantı norm,

Cilt 2, Sayı 2 , 2014, s. 149-167; Ana Elisa Cascão ve Mark Zeitoun , “Power, Hegemony and Critical Hydropolitics”, Anton Earle (ed.) , **Transboundary Water Management Principles and Practice**, Routledge,Londra, 2010, s. 27-41. Gramscici hegemonyada daha çok iç politik analizler yapıp, Machiavelli'nin güç ve zor rızaya dönmektedir. Gramsci'nin diktatörlük ve hegemonya, politik toplum - sivil toplum, ikna -zorlama dikotomisi devlet içindeki ikiliği temsil etmektedir aslında. Kültür ve ideoloji önemli bir yere sahiptir. Gramsci'de farklı gruplar arasında rekabet vardır. Benedetto Fontana, **Hegemony...** , s. 140-142.Gramsci'nin iç politikaya dönük hegemonyasını Cox uluslararası siyasete uyarlamıştır.

¹⁵⁷ Giulio M. Gallarotti, **a.g.e.** , s. 27-23.

pratik, kimlik ve çıkar ile güç ilişkisi bağlamında S.Gill ve D. Law'da da görülmektedir.¹⁵⁸

İnşacı güç ile yumuşak güç arasında da benzer bir bağ kuran isimler vardır. Yumuşak güç kavramını ortaya atan Nye, gücü çekicilik ve iknanın sosyal inşa edilmesi olarak tanımladığından inşacılığın güç kavramsallaştırmasıyla yumuşak gücü kesiştirmektedir.¹⁵⁹ Ekşi'ye göre; inşacılığın gücü, normları, fikirleri, kimliği, kültürü, ideolojiyi sosyal inşa ve özneler arası etkileşim aracı olarak kavramsallaştırması ile Nye'in yumuşak güç tanımının da çekiciliğin (cezbetmenin) ve iknanın sosyal olarak inşa edildiği yaklaşımı birbirinin paraleli olarak görülebilir. Bu minvalde de inşacı güç ile yumuşak güç örtüşmektedir.¹⁶⁰ Peter van Ham gibi bazı isimler inşacılığın (özellikle de eleştirel), güç anlayışının Habermas'ın iletişimsel eylem kuramındaki söylemsel güç anlayışı ile Foucault'un bilgi-güç ilişkisine (hem materyal ve materyal olmayan fikir, kültür, ideoloji, dil gibi güç ögeleri de içeren güç anlayışına) referansla yumuşak güç ile benzerlik gösterdiğini ileri sürmektedir.¹⁶¹ Nye'in yumuşak gücü, yumuşak güç unsurlarına sahip olan aktörün diğer aktörlerin kendisi ile aynı şeyi istemesini ve kendisine imrenmesini sağlar. Kimi uzmanlar yumuşak gücü yumuşak hegemonyaya dönüştürmektedirler. Burada da görece daha zayıf olan aktörde normatif dönüşümler yaptırmayı amaçlamaktadır.¹⁶² Yumuşak güçte diğer aktörler tarafından güvenilir ve meşru kabul edilmek en önemli unsurların başında gelmektedir.¹⁶³ Bu noktada yumuşak güç aslında inşacılık içindeki kabul görme, saygınlık, etki doğurma ile kesişmektedir. Hopf bu noktada yumuşak güç ve sert güç ayrımına karşı çıkmaktadır. Hopf'a göre güç

¹⁵⁸ Buğra Sarı, **a.g.e.** , s. 131-132.

¹⁵⁹ Craig Hayden, **The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in Global Context**, New York, Lexington Books 2012, s. 36.

¹⁶⁰ Muharrem Ekşi, **a.g.e.** , s. 33-34. Başka bir ifade ile ana akım güç aktörlerin davranışlarını değiştirmesi üzerine kurgulanmışken inşacı güç aktörlerin çıkarlarını şekillendirmesini üzerine kurgulanmıştır. Bu yüzden de yumuşak güç, ana akım bir güç kavramı olmasına rağmen inşacı güç ile benzeşmektedir de denilebilir.

¹⁶¹ Muharrem Ekşi, **a.g.e.** , s. 32-33.

¹⁶² Cemalettin Kanaş, **a.g.e.** , s. 29.

¹⁶³ Tarık Oğuzlu, "Soft Power in Turkish Foreign Policy", **Australian Journal of International Affairs**, Cilt 61, Sayı 1, 2007, s. 83.

de tek başına sert ya da yumuşak olarak ayrılamaz. İnşacılık için güç bir devletin kimliğini yansıtır. Devletlerin kimlikleri, ancak uluslararası toplumda devletlerin ötekileriyle etkileşimleri ile vardır ve bu etkileşim ile devletler; bölgesel güç, küresel güç ya da hegemon güç olarak varlıklarını sürdürebilirler.¹⁶⁴ Bu noktada devletlerin diğer devletler ile sadece askeri, siyasi ve ekonomik amaçlarla ilişki kurmadıkları, uluslararası toplumun üyeleri tarafından kabul edilmek ve saygı görmek için de diğer devletler ile iletişim ve ilişki kurdukları hatırlanmalıdır.¹⁶⁵

Eleştirel inşacı isimlerden Guzzini'ye göre güç konusunda tarafsız, yargısız bir tanım yapmak çok zordur, tanımdan ziyade önemli olan nokta gücün nasıl kurgulandığı ve kullanıldığıdır.¹⁶⁶ Guzzini'nin eserleri ayrıntılı incelediğinde inşacılığın kavramları kullanmada ve tanımlamada pragmatik olduğu iddiası ile gücün politik olduğu vurgusunun sıkça işlendiği görülmektedir. Guzzini güç ilişkilerinin lineer olmadığını, hatta görünmez olduğunu, ancak etkisinin hissedilir olduğunu iddia etmektedir. Bu noktada Guzzini gücün yorumsamacılığı ve nedenselliğine güçlü vurgu yapmaktadır.¹⁶⁷

Gücün inşasında bilgi çok önemlidir, güç ile iktidar arasında doğrudan bir ilişki vardır.¹⁶⁸ Guzzini'ye göre inşacılığın güç tanımı daha çok Lukes¹⁶⁹ ile Foucault'un sentezidir.¹⁷⁰ Ancak bakılması gereken şey; tanımdan ziyade fonksiyonu, nasıl inşa edildiği, bilgi ve sosyal gerçeklik arasındaki ilişkilerdir. Özellikle gücün tanımının

¹⁶⁴ Ted Hopf, "Introduction: Russian Identity and Foreign Policy After the Cold War", Ted Hopf (ed.) **Understandings of Russian Foreign Policy**, University Park, The Pennsylvania State University, 1999, s. 1-14.

¹⁶⁵ Birgül Demirtaş, **İnşacılık**, s. 114.

¹⁶⁶ Stefano Guzzini, **The Concept of Power...**, s. 501-502.

¹⁶⁷ Stefano Guzzini, **Power and Cause...** Guzzini eserlerinde Gramsci'nin hegemonyasındaki sosyal ilişkilerde rızanın sağlanmasına, Lukas'ın güç tanımı ile Gramscici hegemonyaya ciddi atıf yapmaktadır. Rızanın sağlanması için hali hazırdaki mevcut çıkar çatışmalarının perdelenerek çıkar çatışması gibi görülmediğini iddia etmektedir. Aslında burada da post yapısalcı/ post modern bir okuma ile inşacılığı kaynaştırdığı hatta eleştirel inşacılığa kaydığı da söylenebilir.

¹⁶⁸ Stefano Guzzini, **The Concept of Power...**, s. 503.

¹⁶⁹ Lukes'ın güç tanımı literatür için önemlidir. Steven Lukes, "Power and Structure" Steven Lukes (ed.), **Essays in Social Theory**, Macmillian, Londra, 1977, s.4-6; Steven Lukes, **Power: A Radical View**, Basingstoke, Macmillan, 2005, s.26.

¹⁷⁰ Stefano Guzzini, "Structural Power: The Limits of Neo realist Power Analysis", **International Organization**, Cilt 47, Sayı 3, 1993, s. 443-478.

yapılmasının bile bizatihi politik olduğunun altını çizen Guzzini, bu yüzden de farklı tanım ve yaklaşımların olmasını doğal karşılamaktadır.¹⁷¹ Guzzini, inşacılığın güç yaklaşımını, yukarıda değinilen bilgi-iktidar ilişkisi, söylem, norm, ahlaki liderlik gibi ögelere yaptığı atıfla, post yapısalcı güç anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedir.¹⁷²

Güç, politik söylemleri etkilemekte hatta güç çerçevesinde politik söylemler ortaya atılmaktadır. Gücün nasıl tanımlandığı, nasıl kurgulandığı ve nasıl inşa edildiği önemli noktadır ve güç siyasetin bir parçasıdır. Güç değer yüklüdür, sosyal teoride rol oynamaktadır. Dil, sosyal normlar, bilgi, ilişkiler aracılığı ile güç inşa edilir, kabul edilir ancak bu etkisi görülmeyen, kendisini belli etmeyen bir durumdur.¹⁷³ Eğer ki güç güç sosyal teori için önemli bir yere sahipse de güç bağımsız değildir, tanımı ve yorumu da değer yüklüdür. Dolayısı ile de eleştirel kuram ile kesişmektedir.

W. Connolly ve S. Lukes gibi isimler de Guzzini gibi güç söyleminin kendisinin bizatihi politik olduğunu, güç söylemi ile meselelerin siyasileştiğini iddia etmektedirler. Bu yüzden de gücün kendisi aslında politik bir konudur.¹⁷⁴ Dolayısı ile güç tanımı, güce dair çıkarımlar ve devletlerin kendilerini güçle ilişkilendirmeleri de politiktir. Güç, politik söylemleri etkilemekte hatta güç çerçevesinde politik söylemler ortaya atılmaktadır.¹⁷⁵ Her ne kadar güç sosyal teori için önemli bir yere sahipse de bağımsız değildir, tanımı ve yorumu da değer yüklüdür. Dolayısı ile eleştirel inşacılık, eleştirel kuram ve post modern kuram ile kesişmektedir. İnşacılığın (özellikle de eleştirel inşacılığın) güç tanımı ile ilgili değinilmesi gereken önemli noktalardan bir tanesi de anlamlara, söylemlere ve ilişkilere dairdir. İnşacılık aktörler arası ilişkilerde etkili, baskın ve belirleyici olanın güçlü kabul edileceğini savunur, çünkü kimlikleri ve

¹⁷¹ Stefano Guzzini, **The Concept of Power...**, s.495-520.

¹⁷² Stefano Guzzini, “ A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relation**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147-182

¹⁷³ Stefano Guzzini, **Power, Realism and Constructivism**, s.6.

¹⁷⁴ **A.g.e.** , s.218.

¹⁷⁵ Stefano Guzzini, **The Concept of Power...** , s. 497.

çıkarları anlamlar belirlemektedir. Güç söylemler ve eylemler ile anlamları yeniden kurabilmek, biçimlendirebilmektir. İlla materyal kapasiteler olması gerekmez, önemli nokta kurulan ilişki ve etkidir.¹⁷⁶ Söylemler ve fikirler aracılığı ile diğer aktörlerin inanç, fikir ve algı dünyaları yeniden şekillendirilir.¹⁷⁷

Eleştirel inşacılığın post yapısalcı analizlerle kesişmesinin fazla olmasına istinaden eleştirel inşacı yaklaşımların güç tanımının maddi ögelerle birlikte iktidar, bilgi, kültür, ahlaki liderlik, norm yapıcılık, söylemler, gündem belirleme gibi somut olmayan ögeleri kapsadığı görülmektedir. Hegemonyanın inşasındaki fikirler, materyal kapasiteler ve kurumlar ile eleştirel inşacı güç yaklaşımı kesişmektedir. Hatta bu noktada Gramscici hegemonyanın da gücün başka bir yüzü olduğu iddia edilebilir. Hegemonya inşa etmede rızanın sağlanması için kullanılan ideoloji, kültür, liderlik gibi araçlar da güç inşa eden enstrümanlar olarak değerlendirilebilir. Son olarak inşacılığın güç anlayışının meta teori merkezli olduğu iddia hatırlanmalıdır.

2.2. Ara Değerlendirme

Davutoğlu'nun dış politika girişimlerinin arkasındaki motivasyonlara bakıldığında birden çok ögenin etkili olduğu görülmekle birlikte, tüm ögelerin kimlik ve güç çerçevesinde ele alındığı sonucuna varılmıştır. Davutoğlu'na göre Türkiye coğrafyasından, tarihinden, bölgesinden ve kültürden güç olarak farklı coğrafyalara ulaşabilecek bölgesel ve daha sonra küresel güç olabilecektir; bu durum Türkiye'nin kaderidir. Bu bakışa göre Türkiye'nin tarihi, coğrafyası, kültürü, mirası ve vizyonu bir taraftan güç kaynağı iken aynı zamanda bu unsurların doğru ve düzgün kullanılması Türkiye'yi daha güçlü bir ülke yapacaktır. Dolayısı ile Davutoğlu Türkiye'nin bahsettiği unsurları stratejik bir akıl ve zihniyet çerçevesinde kararlı bir siyasi irade ile

¹⁷⁶ Burcu Sunar, **Siyasal İlahiyat...**, s. 14.

¹⁷⁷ Martin B. Carstensen ve Vivien A. Schmidt, "Power through, over and in ideas: conceptualizing ideational power in discursive institutionalism", **Journal of European Public Policy**, Cilt 23, Sayı 3, 2016, s. 318-337.

kullanmasını, kendisinden beklenen sorumlulukları yerine getirerek küresel bir güç haline dönüşebilmesini gücünü inşa etmesi gerektiğini savunmaktadır. Buradaki önemli nokta; başta Davutoğlu olmak üzere AK Parti karar vericilerinin sadece somut güç kaynaklarını değil aynı zamanda tarih, kültür, kimlik, ahlaki liderlik norm yapıcılık gibi unsurları da gücün içine dâhil ederek bir yanı ile rızanın inşası ve cezbediciliği de kazanmak istemeleridir. Bu unsurlar sadece amaca ulaşmak için araçsallaştırılmış olsa realist teori belki bir nebze açıklayıcı olabilirdi. Ancak AK Partinin kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlaması; tarihe, kültüre, coğrafyaya yani kimliğe yaptığı vurgu kimliğinin iç ve dış politikaya yansımaları düşünülürse de realist ya da idealist güç anlayışı yerine eleştirel inşacılık ile neo Gramscici hegemonyadaki unsurların daha açıklayıcı olduğu görülebilir. Başka bir ifade ile her ne kadar Davutoğlu'nun güç kavramsallaştırması Morgenthau'nun güç unsurlarına yakın görülse de zorun yanına rızayı sağlayan unsurları eklemesi, kimliği en belirgin unsur olarak görmesi eleştirel inşacı güç ile neo Gramscici hegemonya çerçevesinde değerlendirilebilir. Eleştirel inşacı yaklaşımın güç yaklaşımındaki materyal unsurlarla birlikte ahlak, söylem, norm yapıcılık, kültür gibi ögeleri birlikte değerlendirmesi ve gücün de inşa edildiği iddiası Davutoğlu'nun varsayımları ile aynı çizgidedir. Ayrıca eleştirel inşacılığın Eleştirel kuram,¹⁷⁸ post yapıcılık ve inşacılığın sentezi olduğu hatırlanmalıdır. Bu minvalde de Türkiye'de çok fazla vurgulanmasa da eleştirel inşacılığın güç yaklaşımı ile eleştirel kuramın güç yaklaşımın aynı olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir güç olması, bu kimliği inşa etmesi amaçlanmaktadır. Burada ekonomi, silah, nüfus ve coğrafya gibi maddi etkenlerin yanında konjonktüre göre pragmatik tavır alabilmesi; söylem, barışçıl politikalar, kimlik, kültür, tarih, norm yapıcılık, ahlaki liderlik gibi yumuşak güç unsurları

¹⁷⁸ Eleştirel kuramdan Gramscici Eleştirel kuram kastedildiği için E harfi büyük yazılmıştır. Benzer bir kullanım için bakınız: Nilüfer Karacasulu, **Uluslararası İlişkilerde...**

kullanıyor olması eleştirel inşacı kuram çerçevesinde değerlendirilebilir. Türkiye, hem tarih, kültür, mekân, din, merkez, barışçıl ülke kimliği ile bölgede ve uluslararası siyasette daha etkili olabilecek hem de bu etkili olmanın sonucu olarak ekonomik, siyasi ve askeri nüfuz ve çıkarlara sahip olacaktır. Dış politikanın iç politik yansımaları da olacaktır. Dış politika ile içerideki gücünü ve hegemonyasını da inşa edip sağlamlaştıracak, devlet kimliğini dönüştürecektir.

3.UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN ROLÜ

3.1. Uyuşmazlıklarda Üçüncü Taraflar

İngilizce “conflict” kelimesinin Türkçeye çevirirken literatürdeki tam karşılığını bulmak bazı zorluklar içermektedir.¹⁷⁹ Çatışma analizi ve barış çalışmaları literatüründe “çatışma analizi, çatışma çözümü, çatışma yönetimi” gibi kavramlar sıkça kullanılsa da çalışmada “uyuşmazlık” kavramı tercih edilecektir. Çünkü çatışma kavramı daha çok şiddet içeren mücadele ve çarpışmaları çağrıştırmaktadır. Uyuşmazlık ise şiddet içeren mücadelelerden, şiddet içeren mücadelelerin öncesini, sonrasını ya da üzerinde anlaşılamayan konuların tamamını kapsamaktadır.¹⁸⁰ Bu yüzden çalışmada daha çok uyuşmazlık kavramı tercih edilecektir.

İnsanlığın doğuşu ile birlikte uyuşmazlıklar da başlamıştır. Bu uyuşmazlıklar kimi zaman şiddet içeren mücadelelere varmıştır. İnsanlık tarihinin her yüz yılının ortalama 87 yılında farklı seviyelerde savaşlar yaşanmıştır.¹⁸¹ 2018 itibari ile farklı düzeylerde 172 silahlı çatışmanın devam ettiği bilinmektedir.¹⁸² Silahlı çatışmaya kadar varabilen bir uyuşmazlık, psikolojik öğelerden iletişim eksiliğine, çatışan çıkarlardan

¹⁷⁹ Ayşe Betül Çelik, “Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 163.

¹⁸⁰ Yakup Şahin, **Çatışma...**, s. 3-5

¹⁸¹ Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Yıl 2013, s. 32.

¹⁸² “Number of Conflicts”, **Uppsala Conflict Data Program**
<https://ucdp.uu.se/> (erişim tarihi 20.04.2019)

maddi paylaşımlara, önyargılardan eksik ya da yanlış anlamalara kadar farklı nedenlere dayanabilmektedir.¹⁸³ Uyuşmazlığın çözümü için altında yatan temel nedenleri iyi analiz etmek gerekmektedir. İleride gösterileceği üzere Davutoğlu da Türkiye'nin tarihi, coğrafyası, kimliği ile bölgesinde özel bir yere sahip olduğunu ve bölgedeki tüm sorunların sebeplerine derinlemesine vakıf olduğunu savunmaktadır.

Bir uyuşmazlık durumunda tarafların konuyu ele alıp çözüme kavuşturması beklenir. Ancak çatışan taraflar sorunlarını her zaman kendi aralarında çözemezler. Görüşmelerin istenildiği gibi olmadığı ya da tarafların iletişim kuramadığı,¹⁸⁴ çatışmanın uzadığı, çatışan tarafların yorulduğu, çatışma maliyetinin giderek artmasından dolayı tarafların çatışmadan kaçmak isteyip uzlaşma aramalarına rağmen kendi aralarındaki çatışmanın çözümüne dönük girişimlerinin başarısız olduğu durumlarda üçüncü bir tarafa ihtiyaç duyulur.¹⁸⁵ Üçüncü tarafların müdahaleleri de her zaman uyuşmazlığı çözemeyebilir, ancak her uyuşmazlık çözülmese de müzakere edilebilir.¹⁸⁶ Uyuşmazlıkları barışçı yollar ile çözmek, silahlı yol ile müdahaleye göre daha kolay ve düşük maliyetlidir. Bu müzakere süreci her zaman sonuç getirmese de tarafların birbirini anlaması, taraflar arası iletişimi sağlaması, çatışmanın şiddetini düşürmesi gibi noktalarda katkı sağlayabilmektedir.

Uyuşmazlıkların çözümü için kolaylaştırıcılık, arabuluculuk gibi üçüncü taraf rolleri “uyuşmazlık analizi ve barış çalışmalarının” inceleme alanı içindedir. Türkiye'nin üçüncü taraf girişimleri resmi metinlerde daha çok arabuluculuk olarak tanımlandığı için, tezde arabuluculuk kelimesi ağırlıklı kullanılacaktır.

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yakup Şahin, **a.g.m.**, s. 32-55.

¹⁸⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları**, Nobel, Ankara, 2005, s. 125-126.

¹⁸⁵ J.Bercovitch, J.T. Anagnoson ve D.L.Wille, “ Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations”, **Journal of Peace Research**, Cilt 28, Sayı 1, 1991, s. 8.

¹⁸⁶ William Zartman ve Saadia Touval, “International Mediation in the Post Cold War Era”, Chester A. Crocker (ed.) , **Managing Global Chaos**, United States Institute of Peace Press, Washington D.C, 1996, s. 438.

Üçüncü taraf; uyuşmazlığa dönük çözümü kolaylaştırması, uyuşmazlık yaşayan aktörler (taraf) arasında iletişim kanalları açması bakımından önemlidir.¹⁸⁷ Üçüncü taraf yapacağı müdahaleler ile sorunun çözülmesinde etkili olabilmektedir. Üçüncü taraf rolü olan arabuluculukta çatışan tarafların rıza göstermesi ve ilgili aktörü kabul etmesi son derece önemlidir.¹⁸⁸

Arabulucunun uyuşmazlık yaşayan aktörlerce, çözüm bulma konusunda yardım eden, güvenilir ve adil bir aktör olarak değerlendirilmesi üçüncü taraf olarak kabul edilmesi noktasında çok önemlidir, hatta bazen doğrudan belirleyici olabilmektedir. Bu da daha çok taraflarla kurduğu ilişki, süreci nasıl yönettiği, ilkeleri, değerleri ve yaklaşımı ile bağlantılıdır. Yapılan çalışmalar üçüncü tarafların anlaşmaların müzakere edilmesinde önemli rolleri olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁹ Üçüncü taraf müdahalelerinde psikolojik eşiğin aşılmasından iletişim kanallarına, sosyo-kültürel öğelerden güven artırıcı önlemlere ve yapısal reformlara kadar pek çok araç birlikte kullanabilmektedir. Üçüncü tarafın ne yapması ve arabuluculuğun nasıl olması gerektiği yönünde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar tezin ilerleyen bölümlerinde gösterilecektir.

BM Antlaşmasının VI. Bölümünün başlığı “Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüdür”. Bu bölümde üye devletlere uyuşmazlıkları görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik, yargı, bölgesel örgütlere ve anlaşmalara başvurma

¹⁸⁷ I. William Zartman, “Negotiating Internal Conflict: Incentives and Intractability,” **International Negotiation**, Cilt 6, Sayı 3, 2001, s. 300; I. William Zartman ve Saadia Touval, **International Mediation in the Post Cold War Era**, s. 452-453.

¹⁸⁸ Ho-Won Jeong, **Understanding Conflict and Conflict Analysis**, Sage, Los Angeles, 2008, s. 211; Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 215-216.

¹⁸⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Peter Wallensteen, **Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System**, Sage, Londra, 2007; Hugh Mial, Oliver Ramsbotham ve Tom Woodhouse, **Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts**, Polity Press, Cambridge, 2007; Charles Webel, Johan Galtung(ed.), **Handbook of Conflict and Peace Studies**, Routledge, New York, 2007; Norbert Ropers, “Roles and Functions Third Parties in the Constructive Management of Ethnopolitical Conflicts”, **Berghof Research Center for Constructive Conflict Management Berghof Occasional Paper**, Sayı 14, 1997, s. 1-31; W. J. Dixon, “Third Party Techniques for Preventing Conflict Escalation and Promoting Peaceful Settlement”, **International Organization**, Cilt 50, Sayı 4, 1996, s. 653-681.

ya da tarafların kendilerinin seçeceği başka barışçı yollarla çözmeleri gerektiği söylenmektedir. Ayrıca BM Antlaşması sayılan bu yollar dışında Güvenlik Konseyi'ni uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi noktasında görevlendirmektedir. Pazarıcı'ya göre devletlerarası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi bir zorunluktur.¹⁹⁰

Üçüncü bir tarafın müdahalesi bazen davet bazen de ilgili tarafın girişimi ile olabilmektedir.¹⁹¹ Mevcut uluslararası düzende arabuluculuk kökleşmiş, çözümsüz gibi görülen sorunların çözümünde bölgesel ve uluslararası düzenin inşasında önemli bir araç olarak da görülmektedir.¹⁹² Ancak üçüncü taraf rolleri ve arabuluculuğun şekli, türleri ve hatta tanımında farklılıklar bulunmaktadır. Kimi uzmanlar arabuluculuğu, müzakereye başlamanın bir adım öncesi olarak değerlendirirken kimi uzmanlar doğrudan sürecin içinde bulunup müdahil olma, ya da süreç sonrası iletişim olarak da görebilmektedirler.¹⁹³ Arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf rollerinin kabul edilebilmesi için uyuşmazlık yaşayan tarafların rıza göstermesi gerektiğine değinilmişti. Rıza ise birden çok etken üzerinden sağlanabilir. Arabulucu sorunu çözebilmek için uzmanlığa, statüye, siyasi ve ekonomik güce,¹⁹⁴ ödül, sembol, baskı ve zor, meşruiyet, bilgi ve uzmanlık noktalarına sahip olmalıdır.¹⁹⁵ Ayrıca arabulucunun dürüst, güvenilir ve adil olarak algılanması ile bu yönde bir imaja sahip olması da çok önemlidir. Ancak her ne kadar arabulucunun gücü genelde ödül ya da ceza üzerine kurgulanmış gibi görülse de gücün tarafları ikna edebilmesi, çatışmanın getireceği

¹⁹⁰ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan, Ankara, 2004, s. 447.

¹⁹¹ Ho-Won Jeong, **Conflict Management And Resolution An Introduction**, Roudledge, New York, 2009, s. 221-216. 1946-2000 yılları arası hükümetler arası örgütler 620 kez, devletler 433 kez, koalisyon halindeki devletler 99 kez, NGOlar 49 kez müdahil olmuştur. Derrick V. Frazier ve William J. Dixon, "Third Party Intermediaries and Negotiated Settlements, 1946-2000", **International Interactions**, Cilt 32, Sayı 4, 2007, s. 388-389.

¹⁹² Jacob Bercovitch, **Studies in International Mediation**, Macmillian, New York, 2002, s. 4.

¹⁹³ Bakınız: Jacob Bercovitch, "International Mediation and Intractable Conflict", Guy Burgess ve Heidi Burgess (ed.), **Beyond Intractability** Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder, 2004, s. 24.

<http://www.beyondintractability.org/essay/med-intractable-conflict>(erişim tarihi, 20.04.2019).

¹⁹⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü...**, s. 128-129.

¹⁹⁵ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 79 ; Jacob Bercovitch, "The Structure and Diversity Of Mediation in International Relations", J. Bercovitch ve J. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple Approaches To Conflict Management**, MacMillan, Londra, 1992, s. 19-21.

yıkım yerine barışın getireceği düzen ve istikrar konusunda inandırıcı olabilmesi de güç çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu çalışmada üçüncü tarafların uyuşmazlık yaşayan tarafları “ödül-ceza” ya da tarafsız, adil olma dikotomisi ile ikna ettiği üzerinde durulacaktır.

Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü için üçüncü taraf rolleri geleneksel ve dönüştürücü, yani; pozitif ve normatif olmak üzere ikiye ayrılabilir. Geleneksel olarak nitelendirilen yollar da kendi içinde yargı dışı (siyasi) ve yargısal yollar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁹⁶ Geleneksel çözüm yolları daha çok uluslararası hukuk kurallarınca belirlenmiş, uluslararası toplum ve örgütlerin desteklediği formal yöntemlerdir. Uyuşmazlık yaşayan aktörlerin yürütülmesinden sonlandırılmasına kadar sürecin işleyişine doğrudan karar verdikleri yargı dışı yollar görece siyasidir, bağlayıcılığı yoktur ve son kertede karar vericiler de uyuşmazlık içindeki aktörlerdir. Bu yollar, “dostça girişim, arabuluculuk, araştırma ve soruşturma, uzlaştırma” gibi üçüncü tarafların da müdahil olarak çözüm aradıkları süreçlerdir. Diğer yöntem ise üçüncü tarafların bağlayıcı karar verdikleri “uluslararası hakemlik” ile “uluslararası mahkemeleri” kapsayan yargısal yollardır.¹⁹⁷ Çatışmaların çok fazla şiddetlendiği, insani dramların yaşandığı, uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye girdiği, diplomatik girişimlerin ve diğer başka çözüm arayışlarının yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası toplum çatışmalara müdahil olabilmektedir. Bu yollar “çatışmayı önleme, barışı koruma, barışı yapma, barışı inşa etme, insani müdahale, koruma yükümlülüğü” gibi kendi içinde şartları olan doğrudan müdahale yöntemleridir.¹⁹⁸ Ancak, “insani

¹⁹⁶ Yakup Şahin, **Kimlik Temelli Çatışmalar...**, s. 39.

¹⁹⁷ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s. 447-453.

¹⁹⁸ Peter Wallensteen, **Understanding Conflict Resolution; War, Peace and the Global System**, Sage, Londra, 2002; Yakup Şahin, **Kimlik Temelli Çatışmalar ve Barış Arayışları: Kıbrıs ve Lübnan'ın Analizi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 39-40.

müdahale, koruma yükümlüğü” gibi konulardaki tartışmaların devam ettiği unutulmamalıdır.¹⁹⁹

Doğrudan uluslararası hukukun konusu olmayan yeni yollar daha çok uyuşmazlık/çatışma analizi ve barış çalışmalarının konusudur. Uyuşmazlık analizi ve barış çalışmaları içindeki dönüştürücü olarak da tanımlanan çözüm yolları ise sivil toplum örgütlerini, uluslararası örgütleri, kamu diplomasisini, aktivist hareketleri kapsayan, eğitimden sosyal etkinliklere kadar pek çok rehabilite ve yeniden inşa edici yöntemi içinde barındıran gönüllülük üzerine inşa edilmiş alternatif girişimlerdir. İçerisinde yapısal unsurlarla birlikte üçüncü taraf rolleri de vardır.²⁰⁰

Uyuşmazlık analizi ve çözümü bağlamında üçüncü taraf rolleri konusunda hala derin tartışmalar yaşanmaktadır.²⁰¹ Yıldırım tarafından Bercovitch ve DeRouen’e atıfla çatışma analizi ve çözümü açısından yaşanan bir uyuşmazlık “uzlaştırma, hakemlik ve yargı, danışma ve problem çözme, barış gücü kullanımı, arabuluculuk” yöntemi olarak sınıflandırılmıştır.²⁰² Beriker ise, üçüncü tarafların rollerini “kolaylaştırıcılık, güçlü arabulucu, barışı koruyucu, barışı zorlayıcı”²⁰³ olarak kategorize etmiştir. Aşağıda hem

¹⁹⁹ Yıldırım Sak, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 11, Sayı 44, 2015, s. 121-153; Funda Keskin, “Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 6, Sayı 21, 2009, s. 67-88.

²⁰⁰ Yakup Şahin, **Kimlik Temelli...**, s. 39-40. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Peter Wallensteen, **Understanding...**; Hugh Mial, Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse, **Contemporary Conflict Resolution....**

²⁰¹ Bakınız: Ho-Won Jeong, **Conflict Management And Resolution...**; C. W. Moore, **The Mediation Process, Practical Strategies for Resolving Conflict**, Jossey Bass, San Francisco, 2003; Kyle C. Beardsley, David M. Quinn, Bidisha Biswas, Jonathan Wilkenfeld, “Mediation Style and Crisis Outcomes”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 50, Sayı 1, 2006, s. 58-86; Jacob Bercovitch ve Richard Jackson, **Conflict Resolution in the Twenty-first Century: Principles, Methods, and Approaches**, University of Michigan Press, Michigan, 2009; Saïda Touval, “Mediation and Foreign Policy”, **International Studies Review**, Cilt 5, Sayı 4, 2003, s. 91-95; I. William Zartman, “Mediation Roles for Large Small Countries”, **Canadian Foreign Policy Journal**, Cilt 19, Sayı 1, 2013, s. 13-25; Allard Duursma, “A Current Literature Review of International Mediation”, **International Journal of Conflict Management**, Cilt 25, Sayı 1, 2014, s. 81-98; Ronald J. Fisher, **Methods of Third-Party Intervention**, Berghof Handbook for Conflict Transformation, 2001, s. 1-27; Saïda Touval, “The Superpowers as Mediators”, Jacob Bercovitch ve J. Z. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management**, St. Martin’s, New York, 1992, s. 232-247.

²⁰² Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 33-34.

²⁰³ Nimet Beriker, “Introduction the FPC-TR Dataset: Dimensions of AK Party Foreign Policy”, **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 3, 2014, s. 202.

geleneksel hem de yeni tartışmalar bağlamında arabuluculuk ile ilgili genel konulara değinilecektir.

3.2. Arabuluculuğun Tanımı

Arabuluculuk uluslararası uygulamalardan doğmuş, 1899 ve 1907 La Haye Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Sözleşmeleri ve 1948 Bogota Barışçı Çözüm Konusunda Amerikan Anlaşması ile kısmen de olsa düzenlenmiştir.²⁰⁴ BM Genel Kurulu'nun 65/283 sayılı "Uyuşmazlıkların barışçıl çözümü, çatışmanın önlenmesi ve çözümünde arabuluculuğun rolünün güçlendirilmesi" başlıklı kararı arabuluculuğu *"Üçüncü bir tarafın, iki ya da daha çok tarafa, kendi rızalarıyla, bir çatışmayı önlemek, yönetmek ya da çözmek için, karşılıklı kabul edilebilir mutabakatlar geliştirmelerine yardım ederek yardımcı olduğu bir süreç."* olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁵ Uluslararası hukuktaki genel kabule göre arabuluculuk üçüncü bir devlet, örgüt ya da nadiren de olsa bireyin; uyuşmazlığın çözümüne katkı sağlamak adına uyuşmazlığın tarafları ile görüşmesi, görüşmelere katılması ya da onları sürece ikna etmesi olarak değerlendirilmektedir. Arabuluculuk ile dostça girişim karşılaştırıldığında arabuluculuğun dostça girişime göre daha aktif bir süreç olduğu söylenebilir.²⁰⁶

Arabuluculuğun şekli ve türlerinde olduğu gibi tanımı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi uzmanlar arabuluculuğu, müzakereye başlamanın bir adım öncesi olarak değerlendirirken kimi uzmanlar doğrudan sürecin içinde bulunup müdahil olma, ya da süreç sonrası iletişim olarak da görebilmektedirler.²⁰⁷ Arabulucu iletişim yollarını açıp, uyuşmazlık yaşayan iki tarafın birbirlerini hukuken olmasa da

²⁰⁴ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s. 447-453.

²⁰⁵ William Zartman ve Saaida Touval, **International Mediation...**, s. 437-438.

²⁰⁶ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s. 447-456; Esra Çuhadar Gürkaynak, "Çatışma Ortamında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış", Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.129-132.

²⁰⁷ Bakınız: Jacob Bercovitch, "International Mediation and Intractable Conflict", Guy Burgess ve Heidi Burgess (ed.), **Beyond Intractability**, Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder, 2004, s. 24.

siyaseten fiili olarak tanıyıp iletişim kurmalarını hatta bazen meşru kabul etmelerini sağlayan, müzakere sürecinin ilerlemesini kolaylaştıran, taraflara seçenekler sunabilen, tarafları, gerek eksikleri konusunda gerekse gerçekçi ve ulaşılabilir hedefler konulması konusunda uyaran ve yeri geldiğinde de müdahale edip yönlendirebilen aktör olarak da nitelendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre arabuluculuk taraflara dayatma ya da zorlama yapmadan kendi aralarında bulamadıkları çözüm için bir tür üçüncü taraf mücadelesini içeren politik bir süreç olarak da görülebilir.²⁰⁸ Arabuluculuğa dönük bir başka tanımlama ise iki ya da daha çok taraf arasında yaşanan bir uyuşmazlığın çözülebilmesi için uyuşmazlığın doğrudan tarafı olmayan bir aktörün müdahil olarak, sorunun çözümüne dönük arayış süreci olduğudur.²⁰⁹

Literatürde arabuluculuğun da içinde olduğu yargı dışı üçüncü taraf rolleri konusunda çok açık ve net farklılık olmadığı görülmektedir. Kolaylaştırıcılık, dostça girişim ve arabuluculuk birlikte değerlendirilmekte olup aralarındaki temel farklılık yöntemleridir. Ayrıca dostça girişim ile kolaylaştırıcılığı arabuluculuğun altında değerlendiren isimlerin olduğu da akılda kalmalıdır.²¹⁰ Jacob Bercovitch arabulucuyu uyuşmazlık yaşayan tarafların kendilerine psikolojik, fiziksel, hukuki zorlama ve baskı yapmadan aralarındaki sorunu çözme noktasında yardımcı olmak için davet ettikleri, bir nevi uyuşmazlık yönetimi süreci olarak değerlendirirken,²¹¹ William Zartman arabuluculuğun hakemlik ve yargı yollarından ayrılan üçüncü taraf müdahalesi olduğunu belirtmektedir. Zartman'a göre arabuluculuk diğer üçüncü taraf girişimleri gibi görülse de son karar verici uyuşmazlık yaşayan taraflar olduğu için farklılık arz

²⁰⁸ Christopher W . Moore, **The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict**, Jossey-Bass, San Francisco, 2003, s. 19-20; Fatih Yıldırım, **a.g.e.** , s. 28-32.

²⁰⁹ Nimet Beriker, **Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü...** Ancak kimi uzmanlar uyuşmazlığın doğrudan ya da dolaylı taraflarının da zaman içerisinde arabulucu olabildiklerini iddia etmektedirler. Jonathan Powell, **Teröristlerle Konuşmak, Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir?**, çev. Nuray Önoğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 183.

²¹⁰ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.** , s. 448-452.

²¹¹ Christer Jönsson. "Bargaining, Negotiation and Diplomacy: A Research Overview", Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth Simmons (ed.), **Handbook of International Relations**, Sage, Londra, 2000, s. 21.

eder; çünkü son noktada kararlar uyuşmazlığın taraflarınca verilecektir.²¹² Arabulucu, tarafların üzerinde uzlaşmadığı konuları yeniden tanımlar, yeni alanlar ve temalar belirleyerek sürecin tıkandığı zamanlarda yeniden başlayarak devam etmesini sağlar. Tarafları beklentileri, sürecin olumlu ya da olumsuz sonuçları, hedeflere ulaşılabilirlik konusunda uyararak yönlendirir.²¹³ Bu noktada kolaylaştırıcılık, paralel diplomasi, sorun çözme çalışmaları da arabuluculuğun türevleri arasında sayılabilmektedir.²¹⁴

Ancak kimi uzmanlar arabuluculuk ile kolaylaştırıcılığın karıştırılmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Çünkü üçüncü taraf olma, tavsiyelerde bulunmaktan baskı yaparak tarafları ikna etmeye kadar uzanan bir içeriğe sahiptir. Ancak bazı uzmanlar kolaylaştırıcılığı arabuluculuk çatısı altında değerlendirmektedir.²¹⁵ Hatta ileride de gösterileceği üzere arabuluculuk kategorize edilirken “kolaylaştırıcı arabuluculuk” da eklenmiştir.²¹⁶ Literatür ise kolaylaştırıcılığı uyuşmazlığın içeriğine doğrudan müdahale etmek yerine uyuşmazlık yaşayan tarafların iletişim kurmalarına ve müzakereleri kolaylaştırıcı adımlar atılmasına katkı sağlayan girişimler olarak tanımlamaktadır.²¹⁷

Yukarıda da gösterildiği üzere arabuluculuk bir uyuşmazlıkta taraflar üzerinde hukuki yetkisi olmadan, gönüllülük üzerine kurulmuş bir üçüncü taraf müdahalesidir.²¹⁸

²¹² Ronald J. Fisher ve Loreleigh Keashly. “The Potential Complementarity of Mediation and Consultation within a Contingency Model of Third Party Intervention.” **Journal of Peace Research**, Cilt 28, Sayı 1, s. 33.

²¹³ Jacob Bercovitch, “The Structure and Diversity Of Mediation in International Relations”, J. Bercovitch ve J. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple Approaches To Conflict Management**, MacMillan, Londra, 1992, s. 17-18.

²¹⁴ Esra Çuhadar Gürkaynak, **Çatışma Ortamlarında...**, s. 131.

²¹⁵ Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 17.

²¹⁶ William Zartman ve Saida Touval, “International Mediation”, Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, (ed.), **Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World**, United States Institute of Peace Press, Washington, 2007, s. 437-454; Saida Touval ve William Zartman, “International Mediation in Post-Cold War Era”, Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, (ed.), **Trubulent Peace-The Challanges of Managing International Conflict**, United States Institute of Peace, Washington DC, 2001, s. 427-443.

²¹⁷ Esra Çuhadar Gürkaynak, **a.g.e.**, s.135; Dan Snodderly (ed.), **Peace Terms, Glossary of Terms for Conflict Management and Peacebulding**, United States Institute of Peace Washington, DC, Washington, 2011, s. 23.

²¹⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, **Uyuşmazlık...**, s. 128; Jacob Bercovitch ve Karl Derouen, Jr., “Mediation in Internationalized Ethnic Conflicts: Assessing the Determinants of a Successful Process”, **Armed Forces & Society**, Cilt 30, Sayı 2, 2004, s. 152-153.

Ancak her ne kadar arabulucunun taraflar üzerinde hukuki otoritesi olmasa bile arabulucunun gücü, ilişkileri, taraflar üzerindeki etkisi sürecin yürütülmesinde belirleyici olabilmektedir. Arabuluculuğun diğer üçüncü taraf müdahalelerinden farkı, bir tarafın kazanması için güç kullanmamayı ya da başka araçlarla müdahale etmemeyi gerektirmemektir. Bağlayıcılığı olmaması arabuluculuğu hakemlikten ayırmaktadır.²¹⁹

3.3.Üçüncü Tarafın Tarihi

Uyuşmazlıklarda üçüncü bir taraf insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak diplomatik anlamda M.Ö. 3000-4000 yıllarında başvuru hakemlik günümüzdeki arabuluculuğun temeli sayılabilir.²²⁰ Arabuluculuğun Homeros'un İlayda Destanında (M.Ö. 750) ve Sophocles'in Ajax'ında (M.Ö.500) da vurgulandığı görülmektedir.²²¹ Üçüncü tarafların diplomasi tarihinde ise 1648'de kurulan devlet sistemi ile birlikte daha etkili olarak süreçlerin içinde yer aldıkları değerlendirilmektedir.²²² 1899 ve 1907 La Haye Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü Sözleşmeleri ve 1948 Bogota Barışçı Çözüm konusunda Amerikan Anlaşması ile uluslararası hukuk tarafından genel çerçevesi çizilmiştir.²²³ Ancak bu çalışmadaki anlamında kullanılması II. Dünya Savaşı sonrası kurulan düzen ile başlamaktadır. Özellikle de “Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, Barış Çalışmaları” Soğuk Savaş ile birlikte daha popüler hale gelmiş, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinin altında bir inceleme konusu olmuştur. Önceleri kişilerarası ilişkiler ya da iş yerlerinde yaşanan uyuşmazlıkların çözümü ve yönetimi için başvuru bir alan olmuşsa da II. Dünya Savaşının miras bıraktığı yıkım ve korku ile Soğuk Savaş gerginliği ve “dehşet dengesi” bu alanın giderek popüler ve önemli bir

²¹⁹ I. William Zartman ve Saadia Touval, **International Mediation**, s. 338-340.

²²⁰ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s. 446.

²²¹ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 28.

²²² I. William Zartman ve Saadia Touval, **International Mediation**, s. 340.

²²³ Hüseyin Pazarcı, **a.g.e.**, s. 443-491.

hale dönüşmesine sebep olmuştur. Literatürde ABD ve İskandinav ekolü olmak üzere iki büyük ekol bulunmaktadır.²²⁴

3.4. Arabulucunun Motivasyonu

Arabuluculuk girişimleri iç etkenlerden dış politika stratejilerine kadar çok farklı saik ve değişkenin etkisi ile yapılmaktadır.²²⁵ Zartman ve Touval defansif ve yayılmacı motivasyon ayırımına gitmektedirler. Defansif motivasyon üçüncü tarafı kendi çıkarının tehdit edilmesi kaygısı ile harekete geçiren motivasyon için kullanılırken, yayılmacı motivasyon ise üçüncü tarafı kaynaklarını, çıkarlarını, etkisi ve gücünü artırmaya dönük harekete geçiren motivasyondur. Taraflı arabulucular, yayılmacı motivasyon içinde de değerlendirilebilmektedir.²²⁶ Arabuluculuğun saiklerinin arkasında çok fazla değişken olabileceğinden tek bir değişken üzerinden açıklanmasının eksik olacağı düşünülmektedir. Bu faktörlerden bir ya da birkaçı daha ön planda ya da birbirlerinin tamamlayıcısı olabilir. Bu noktada da güvenlik, iç etkenler, güç, imaj, kimlik gibi temel nedenler üzerinde durulacaktır. Aşağıda her bir neden üzerinde teker teker durulmadan uyuşmazlıkların çözümü için girişilen arabuluculuk motivasyonunun arka planındaki en çok kabul gören öğelere değinilecektir.

Bir yerde yaşanan bir uyuşmazlık bir şekilde başka bölgeleri ya da aktörleri de etkileyebilmektedir. Yaşanan sorunun dolaylı ya da doğrudan kendilerini olumsuz

²²⁴ Uyuşmazlık çözümü ve barış çalışmalarının dönüşümü için bakınız: Yakup Şahin, **Kimlik Temelli...** Uyuşmazlık çözümü ve barış çalışmaları içinde uyuşmazlıkların çözümü daha çok uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş, uluslararası toplum ve örgütlerin destek verdiği formal yöntemler ve süreçler olarak bilinmektedir. Barış çalışmaları içinde dönüştürücü olarak ifade edilen çözüm yolları ise sivil toplum örgütlerinden uluslararası örgütlere, kamu diplomasisinden aktivist hareketlere kadar uzanan daha çok gönüllülük üzerine kurulmuş; içinde eğitimden sosyal etkinliklere kadar pek çok rehabite edici ve yeniden inşa edici yöntemi barındıran alternatif çabaları oluşturur. Daha önceki çatışma kuramlarının tartışıldığı kısımlarda da değinildiği üzere alanla ilgili yöntemler çok geniş ve ekollere göre farklılık gösterebilmektedir.

²²⁵ Saadia Touval, "Mediation and foreign policy", **International Studies Review**, Cilt 5, Sayı 4, 2003, s. 91.

²²⁶ Saadia Touval ve William Zartman, "Introduction: Mediation in Theory." Saadia Touval ve William Zartman (ed.), **International Mediation in Theory and Practice**, CO: Westview Press, Boulder, 1985; Marieke Kleiboer, "Understanding Success and Failure of International Mediation", **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 40, Sayı 2, 1996, s. 360-390.

yönde etkilemesinden endişe eden devletler yaşanan soruna müdahil olmak isteyebilirler.²²⁷ Devletler, bölgesinde yaşanan bir sorun özellikle sınırlarını ya da çıkarlarını tehdit ettiği durumda konuya daha çok ilgi göstererek müdahale etmek isterler. Böyle durumlarda devletler uyuşmazlığın çözümüne dönük aktif olmakta, hatta arabuluculuk stratejileri geliştirmekte, süreçleri hızlandırmaktadır.²²⁸ Yaşanan bir krizin yansıması olarak sığınmacı ve mülteci akımları, bölgedeki düzensizlikler, güvenlik zafiyetleri, terör ve şiddet olayları,²²⁹ devletlerin güven, huzur ve istikrarına dönük birincil tehdit unsurları olarak gösterilebilir. Her ne kadar bu tür uyuşmazlıklar birincil derecede bölgesini etkilese de küreselleşme ile birlikte artık herhangi bir yer de bu sorunlardan doğrudan ya da dolaylı etkilenebilmektedir. Dolayısı ile devletler kendi güvenliklerini sağlamak adına arabulucu olabilmektedir.

Arabuluculuk konusundaki bir başka motivasyon da güçtür. Üçüncü taraflar uyuşmazlık yaşayan aktörler üzerinde etki sahibi olabilmek ya da etkilerini güçlendirmek için de arabulucu olmak isteyebilirler. Arabuluculuk süreci ile taraflar psikolojik olarak borçlanabilirler, üçüncü taraflar uyuşmazlık yaşayan taraflar üzerinde etki ve güce sahip olabilirler.²³⁰ Arabuluculuk aracılığı ile bölgede ya da uyuşmazlığın tarafları üzerinde etki ve nüfuz kurulabilir.²³¹ Ayrıca arabulucu yaptığı girişim ile gücünü, etkisini ve hegemonyasını da güçlendirir.

Kimi uzmanlar devletlerin sadece barış motivasyonu ile arabuluculuk yapmadıklarını iddia etmektedirler. Bu girişimler devletlerin diğer amaçları için entegre

²²⁷ I. William Zartman ve Saida Touval, “International Mediation in the Post Cold War Era”, C. Crocker, F. Hampson ve P. Aall (ed.), **Turbulent Peace, United States Institute of Peace**, Washington, 2001, s. 446-447.

²²⁸ **A.g.e.**, s. 438.

²²⁹ Kyle Beardsley, “Intervention Without Leverage: Explaining the Prevalence of Weak Mediators”, **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations**, Cilt 35, Sayı 3, 2009, s. 272-297; Kyle C. Beardsley, “Pain, Pressure and Political Cover: Explaining Mediation Incidence”, **Journal of Peace Research**, Cilt 47, Sayı 4, 2010, s. 396-397.

²³⁰ Muzaffer Ercan Yılmaz, **Uyuşmazlık...**, s. 130-131

²³¹ J. Bercovitch ve J. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations**, St. Martin’s Press, New York, 1992, s. 270.

edilmiştir. Arabulucu olmak devletin iç ve dış politikadaki kaygılarının azaltılması, önem verdikleri iç ve dış politika hedefleri ile bağlantılı olabilmektedir. Örneğin Akpınar, arabuluculuğun bir dış politika aracı olduğu durumlarda devletlerin çıkarları ile bağlantılı olduğunu iddia etmektedir.²³² Arabuluculuk aslında ilgili ülkenin kendi dış politika hedeflerine ulaşabilmesi için başvurulmuş bir dış politika aracıdır.²³³ Arabulucu bir uluslararası örgü, vakıf ya da NGO değil de devlet ise çoğunlukla arabuluculuk dış politika aracı olarak kullanabilmektedir.²³⁴ Hatta doğrudan ya da dolaylı çıkarların olmadığı durumlarda devletler arabuluculuk noktasında çok fazla aktif değildirler.²³⁵ Ancak kendi çıkarları ya da kendilerini etkileyen bir durum varsa daha aktif olabilmektedirler.²³⁶

Kimi uzmanlara göre ise devletlerin arabulucu olmalarındaki amaç sadece dış politika hedeflerine ulaşma, bölgesinde çatışmanın bitmesi ve kendine dönük tehditlerin önüne geçilmesinin ötesindedir. Ülkeler, dış politikalarındaki şöhretlerini arttırmak, bölgesel ve uluslararası politikada prestijlerini yükseltmek ve daha “çekici, cazip” olabilmek gibi nedenlerle de arabulucu olmak isteyebilirler.²³⁷ Bölgede yaşanan bir krize ya da insani trajediye son vermek, devletin gerek küresel gerekse de bölgesel alanda prestij ve imajını hatta rolünü olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum bir nevi

²³² Pınar Akpınar, “Mediation as a foreign policy tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 17, Sayı 3, 2015, s. 253-254; Pınar Akpınar, **An emerging mediator ...**, s. 2-3.

²³³ Saadia Touval, **Mediation and Foreign Policy**, s. 91-95.

²³⁴ Josephine M. Zubek, Dean G. Pruitt, Robert S. Peirce, Neil B. McGillicuddy ve Helena Syna, “Disputant and mediator behaviors affecting short-term success in mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 36, Sayı 3, 1992, s.546; Jacques Faget, “The metamorphosis of peacemaking”, Jacques Faget (ed.), **Mediation in Political Conflicts: Soft Power or Counter Culture?** Hart,Oxford, 2011, s. 3; Jacob Bercovitch, J. Theodore Anagnoson and Donnette L. Wille, “Some conceptual issuesand empirical trends in the study of successful mediation in international relations” **Journal of Peace Research**, Cilt 28, Sayı 1, 1991, s. 8; I. William Zartman, **Negotiation and Conflict Management: Essays on Theory and Practice** ,Routledge, Abingdon, 2008, s. 155.

²³⁵ Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse ve Hugh Mial, **Contemporary Conflict Resolution**, Polity Press, Cambridge 2012, s. 184.

²³⁶ I. William Zartman ve Saadia Touval, **International Mediation**, s. 438.

James D. Smith “Mediator Impartiality: Banishing the Chimera”, **Journal of Peace Research**, Cilt 31, Sayı 4, 1994, s. 445.

²³⁷ James A. Wall, “Mediation: an analysis, review, and proposed research”, **The Journal of Conflict Resolution**, Cilt 25, Sayı 1, 1981, s. 160.

devletin kendine tanımladığı kimlik ve rol ile de bağlantılıdır. Kimi uzmanlar ise prestij yerine “ün” ile maddi olmayan ögeleri de motivasyon kapsamında değerlendirmektedir.²³⁸

Uyuşmazlığın olumsuz yansımalarının ve endişelerinin yanında uyuşmazlığın yaratacağı felaketler, kısımlar, şiddet olaylarının sivilleri etkilemesi gibi “insani kaygılar” da uyuşmazlığın çözümüne dönük girişimlerin arkasında gösterilebilmektedir. İnsani kaygılar temelinde yapılan arabuluculuk yukarıda değinilen devletlerin imajları noktasında da etkili olacaktır. İdealist bir bakış açısı ile insani kaygıların etkisi anlaşılır bir durum olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak bu durum kimi uzmanlara göre aslında bir nevi çıkarın yansımasıdır.²³⁹ Eleştirel bir bakış ile düşünüldüğünde insani kaygıların dış politika aracı ya da dış politikadaki çıkara ulaşmadaki meşrulaştırıcı araç olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Devletler çok fazla kamuoyu baskısı ya da çıkarlarının olmadığı insani felaketlerin yaşandığı uyuşmazlıklardan uzak durabilirler. Bu durumda daha çok bölgesel ya da küresel güçler hegemonyalarının inşası için aktif olabilirler. Ancak tezin ilk bölümündeki teorik tartışmalara istinaden çıkarın ne olduğu konusu net değildir. Çıkarı; iç politika, dış politika ya da insani kaygılar çerçevesinde değerlendirenler de bulunmaktadır.²⁴⁰ Çıkar konusunda farklı tanımlar olsa da bu çalışmada çıkarı devletlerin kimliklerinin belirlediği iddia edilmektedir.

İç etkenler, çatışmanın yayılmasının getireceği istikrarsızlık ve güvensizlik ile çatışmanın maliyeti²⁴¹ de çıkar çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Arabuluculuğun

²³⁸ Bahar Başer, **Third Party Mediation in Nagorno Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?**, VDM Verlag, 2008, s. 12-21; Isaac Svensson, **Elusive Peacemakers: A Bargaining Perspective on Mediation in Internal Armed Conflicts**, Uppsala Üniversitesi, Rapor No. 75, Uppsala, 2006, s. 12.

²³⁹ Isaac Svensson, **a.g.e.**, s. 12-18; Ayrıca bakınız: William Zartman ve Saida Touval, **International Mediation**; Pınar Akpınar, **An Emerging...**

²⁴⁰ William Zartman ve Saida Touval, **International Mediation**, s. 438-439.

²⁴¹ Marieke Kleiboer, “Understanding success and failure of international mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 40, Sayı 2, 1996, s. 360; William Zartman, **Negotiation and Conflict Management**, s. 155; Jacob Bercovitch, J. Theodore Anagnoson ve Donnette L. Wille, “Some conceptual issues and

stratejik amaçları, çıkar ve bölgesel güvenlik boyutunu yadsımadan insani gerekçelerle yapıldığı iddiası da unutulmamalıdır.²⁴² Arabuluculuğun yansıması olarak görülen ekonomik entegrasyon, iletişim kanallarının açılması gibisiyasi amaçlar da dış politika hedeflerine ulaşmadaki araçlar olarak görülebilir; yani aslında arabuluculuk doğrudan çıkar ile bağlantılıdır.²⁴³

Uyuşmazlığın ülkeye yansıması, ulusal çıkarı etkilemesi, barışçıl devlet imajının yanında uyuşmazlık içindeki tarafların biri ile tarihsel ilişkiler ve bağlar da arabulucunun üçüncü taraf rolü ile sürece dâhil olmasında önemlidir ve tetikleyici bir unsur olabilmektedir.²⁴⁴ İç politikadaki farklı gruplar ile kamuoyu da arabuluculukta etkili ve tetikleyici olabilmektedir. Özellikle de uyuşmazlık içindeki tarafların biriyle tarihsel bağlar ve ilişkiler²⁴⁵ ile kültürel bağlar ve ilişkiler arabuluculuğun motivasyonu konusunda önemlidir.²⁴⁶ Çatışan taraflardan birisi ile psikolojik, kültürel, tarihsel bağ var ise iç politikada vatandaşlar devletin sürece müdahil olması için baskı yapabilmektedirler. Örneğin ABD'nin IRA ile Birleşik Krallık arasında yaşanan sorunun çözümüne dönük girişimlerinde, ABD'de yaşayan İrlandalıların lobilerinin etkisi görülmektedir. Türkiye'nin 1990'larda Balkanlar'da yaşanan soruna müdahil olmasında Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli vatandaşların önemli etkileri vardır. Benzer şekilde Filistin meselesine Türkiye kamuoyunun bakışı ve baskısı hükümetlerin bu meseleyi ele alışlarını etkilemektedir.

Sonuç olarak üçüncü taraf girişimleri uyuşmazlığın yayılmasını engellemek ya da olumsuz etkilerinden korunmak, uyuşmazlık yaşayan taraflar üzerinde etki ve nüfuza

empirical trends in the study of successful mediation in international relations”, **Journal of Peace Research**, Cilt 28, Sayı 1, 1991, s. 8.

²⁴² Derrick V. Frazier, “Third Party Characteristics, “Territory and the Mediation of Militarized Interstate Disputes.”, **Conflict Management and Peace Science**, Cilt 23,2006, s. 271.

²⁴³ Pınar Akpınar, **An emerging...**, s. 153.

²⁴⁴ Isaac Svensson, **Elusive Peacemakers: A Bargaining Perspective on Mediation in Internal Armed Conflicts**, Uppsala Üniversitesi, Rapor No 75, 2006, Uppsala, İsveç, s. 12.

²⁴⁵ Alpaslan Özerdem, **Barış İnşası Kuram ve Uygulaması**, Nobel, 2013, Ankara, s. 106-107.

²⁴⁶ Isaac Svensson, **a.g.e.**, s. 12.

sahip olabilmek, bölgesel ya da küresel güç olabilmek, insani ve barışçı bir devlet kimliği inşa etmek, dış politikada çıkar elde etmek amacı ile yapılabilir. Arabuluculuk aracılığı ile ilgili taraflar ya da bölgelerde ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkiler güçlendirilebilmektedir. Ayrıca arabuluculuğun yarattığı “barışçı ve insani devlet” imajı devletlerin uluslararası alandaki kimliklerini ve prestijlerini etkilemektedir. Hatta bu tür girişimlerin yumuşak güç olma iddiasına katkı sağlandığı bile düşünülebilir. Ayrıca iç politikadaki kamuoyu baskısı, devlet kimliği ve iç politik amaçlara arabuluculuğun itici güçleri çerçevesinde değerlendirilebilir. İnşa edilen barışı sağlayan barışa katkı sağlayan devlet kimliği beraberinde bölgede nüfuz, rıza ve hegemonyayı da sağlayacaktır.

4.ARABULUCULUKTA TARAF GÜÇ İLİŞKİSİ

4.1.Arabuluculuğun “Tarafı”

Uyuşmazlık çözümünde arabulucunun nasıl olacağı rolü ve sınırları konusunda net bir tanım bulunmamaktadır. Daha çok taraflarla kurulan ilişkilere, arabulucunun rolüne, tavrına ve sürece odaklanılmaktadır.²⁴⁷ Geleneksel literatüre göre arabulucunun tarafsız olması beklenilmektedir. Ancak uygulamada arabulucuların her zaman tarafsız olmadıkları görülmektedir. Zaten literatür içindeki ana tartışmalardan bir tanesi olan arabulucunun taraf ya da tarafsızlığı konusundaki tartışmalar hararetli biçimde devam etmektedir.²⁴⁸ Bercovitch ve Schneider gibi isimler ise arabuluculuğun taraflı mı yoksa tarafsız mı yapılmasının daha verimli olduğu yönünde net bir çıkarım yapmanın ve

²⁴⁷ Stephen John Stedman, “Negotiation and Mediation in Internal Conflict”, Michael E. Brown, (ed.), **The International Dimensions of Internal Conflict**, MIT Press, Cambridge, 1999, s. 341.

²⁴⁸ Çok geniş bir literatür olmakla birlikte özellikle aşağıdaki kaynaklara bakınız: Marieke Kleiboer, **Understanding Success...**, s. 372; James D. Smith, **Mediator Impartiality...**, s. 445.

kaniya varmanın zor olduğunu iddia etmektedirler.²⁴⁹ Aşağıda taraflı ya da tarafsız arabuluculuğa dönük varsayımlar tartışılacaktır.

Uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi konusundaki literatür incelendiğinde kolaylaştırıcılık ya da arabuluculuk konusunda tarafsızlık, nötr olma, tüm taraflara güven verme, yansız olma gibi kavramların çokça kullanıldığı görülmektedir. Çünkü arabulucunun uyuşmazlık yaşayan taraflarca adil, tarafsız ve güvenilir olması beklenilmektedir. Tarafsız (impartiality) ile nötr (neutrality)²⁵⁰ olma kavramları sıklıkla birbirini ikame edecek şekilde kullanılıyor olsa da tarafsızlık daha çok üçüncü tarafın uyuşmazlık yaşayan taraflardan birine dönük daha olumlu ve kayırcı eğilimleri olmaması için kullanılmaktadır. Nötr olma ise uyuşmazlık yaşayan taraflara karşı eşit ve önyargısız olmayı kastetmektedir. Güvenilirlik, yansız olma gibi kavramlara da sıkça atıf yapılmaktadır.²⁵¹

BM'nin yayınladığı Etkili Arabuluculuk Rehberinde arabulucunun tarafsızlığı ile ilgili olarak :“*Tarafsızlık arabuluculuğun temel taşıdır. Bir arabuluculuk süreci önyargılı olarak algılanır ise, bu durum uyuşmazlığı çözmeye yönelik anlamlı bir ilerlemeyi sarsabilir. Bir arabulucu bütün aktörlere adil bir şekilde davranan dengeli bir süreç yürütmeli ve arabulucunun sonuca ilişkin herhangi bir maddi çıkarı olmamalıdır. Bu aynı zamanda arabulucunun uyuşmazlığın çözümü ile ilgili olan bütün aktörlerle görüşebilmesini gerekli kılmaktadır. Tarafsızlık, yan tutmamakla eşanlamlı değildir, bir arabulucu, özellikle bir Birleşmiş Milletler arabulucusu, genel anlamda belirli evrensel ilke ve değerleri uygulamakla görevlidir ve arabulucunun bu ilke ve*

²⁴⁹ Jacob Bercovitch and Gerald Schneider, “Who Mediates? The Political Economy of International Conflict Management”, **Journal of Peace Research**, Cilt 37, Sayı 2, 2000, s. 146.

²⁵⁰ Tarafsızlık ve nötr kavramları Türkçe’de karıştırılabilmektedir. Kavramların daha iyi anlaşılması adına İngilizce literatürdeki karşılıkları da yazılmıştır.

²⁵¹ Fatih Yıldırım, **a.g.e.** , s. 99-10.

*değerleri taraflara açık bir şekilde bildirmesi gerekebilmektedir.”*²⁵²denilmektedir.

Burada önemli nokta arabuluculuğun adil, çıkar gözetmeksizin yapılması gerektiğidir. Bu tanıma göre tarafsızlık, yan tutmamakla aynı anlamda olmamakla birlikte süreç içerisinde adil olunması çok önemlidir. Ayrıca, BM Arabuluculuk Rehberinde arabulucunun “hazırlıklı olma, rıza, tarafsızlık, kapsamlılık, sürecin sahiplenilmesi, uluslararası hukuk ve normatif çerçeveye uygunluk, arabuluculuk çabaları arasında tutarlılık, koordinasyon ve tamamlayıcılık ve nitelikli barış anlaşmalarının oluşturulması” noktalarında hassas olması ve bu noktalaradikkat etmesi gerektiğini de savunmaktadır.

Kimi kaynaklarda tarafsızlığın aslında bir nevi algı sorunu olduğu iddia ediliyorsa da²⁵³ arabulucu-taraf ilişkisinin yansımaları süreç içerisinde ve sonrasında çok bariz biçimde görülebilmektedir.

Geleneksel literatürde arabulucunun tarafsız, adil, uyuşmazlık yaşayan tüm taraflara eşit mesafede olan ve sürece çok fazla müdahil olmayan üçüncü taraf olarak gösterildiğine değinilmişti. Tarafsız arabulucuların her zaman özel bir yeri olduğunu iddia eden Svenson, özellikle de müdahalenin çok gerekmediği süreçlerde tarafsız arabulucunun daha da elzem olduğunu savunmaktadır.²⁵⁴ Young tarafsızlığın arabuluculuğun kalbi olduğunu savunurken²⁵⁵ Jackson, Donelan, Duncan gibi isimler

²⁵² “Etkin bir iletişim stratejisi yolu da dâhil olmak üzere, sürecin ve taraflara yönelik muamelenin adil ve dengeli olmasını sağlamalı ve bunu göstermeye çalışmalıdırlar. Faaliyetlerine rehberlik eden yasa ve normlara ilişkin olarak çatışmalı taraflara karşı şeffaf olmalıdırlar. Dış aktörlerden gelen ve sürecin tarafsızlığını etkileyecek, koşullu desteği kabul etmemelidirler. Özel temaslarında açık sözlü teatileri sürdürürken çatışmalı taraflara diğer aktörler tarafından uygulanan karşı cezai müeyyidelerle birlikte anılmaktan kaçınılmalı ve taraflara kamuoyu önünde yöneltilen eleştirileri mümkün olduğunca asgariye indirmelidirler. Dengeli ve tarafsız bir yaklaşım sağlayamayacaklarının farkına vardıklarında, başka bir arabulucuya veya arabulucu oluşuma görevi devretmelidirler.”

“Birleşmiş Milletler Etkili Arabuluculuk Rehberi”, **Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf (erişim tarih 17.03.2019)

²⁵³ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 100-101

²⁵⁴ Isak Svensson, **Elusive Peacemakers...**, s. 20.

²⁵⁵ Oran R. Young, **Intermediaries: Third Parties in International Crises**, Princeton University Press, Princeton, 1967, s. 81.

nötr olmayı ön plana çıkarmaktadırlar.²⁵⁶ Tarafsız bir arabulucu uyuşmazlık yaşayan tüm aktörlere güven vermek ve denge tutturmak zorundaymış gibi görünse de arabulucunun da kendine ait duruş ve politikaları olabilmektedir. Sonraki bölümde gösterileceği üzere sorunundan etkilenmeyen ya da doğrudan çıkarı olmayan, dış politikada büyük hırsları olmayan devletler ile küçük ölçekli devletler daha çok tarafsız arabulucu kategorisine girmektedirler. Tarafsız bir üçüncü taraf uyuşmazlık içindeki aktörlerin beklentileri ya da müzakereden alınacak sonuçlarına çok odaklanmaz. Geleneksel çalışmalarda arabulucu daha çok tarafsız, partizan olmayan, uyuşmazlıktan doğrudan çıkarı ve etkisi olmayan olarak kabul edilmektedir.²⁵⁷ Ancak artık çatışma çözümlerinde, etkilenmiş ya da çıkarı olan arabulucuların daha aktif oldukları görülmektedir. Çatışmadan etkilenen ya da çıkarı olan arabulucular tarihsel ilişkileri ve çıkarlarından dolayı süreçlere ve taraflara önyargılı da yaklaşabilmektedirler. Taraflı bir arabulucunun sürece ve uyuşmazlık yaşayan aktörlere güven veremeyeceği ve ona karşı ön yargılar olduğu için sürecin ilerleyemeyeceği savunulmaktadır. Fakat literatür artık giderek uyuşmazlıktan etkilenen ülkelerin daha etkili oldukları yönündedir.

Literatürdeki kimi kaynaklarda ise arabulucular, tarafsız ve sürece çıkar odaklı bakmayan ülkeler olarak gösterilmektedir. Yukarıda değinildiği üzere arabulucunun mutlaka tarafsız olması gerektiğinin altını ısrarla çizmektedirler. Ancak fiili açıdan bakıldığında literatürün aksi durumların da yaşandığı görülür. Zaten bu noktada arabulucunun taraflı olması gerektiğini savunan çok geniş bir literatür bulunmaktadır.²⁵⁸ Hatta sadece arabuluculuk için değil dostça girişim, kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf barış girişimlerinde üçüncü tarafın, tarafsız olması gerektiği söylene de uygulamada farklı olduğu görülebilmektedir. Üçüncü taraflar uyuşmazlık yaşanan bir tarafa tarihsel bağlardan müttefiklik ilişkisine, iç politikadan ortak çıkar tanımlarına kadar farklı

²⁵⁶ Jacob Bercovitch ve Gerald Schneider, **a.g.m.** , s. 148-150.

²⁵⁷ Isak Svensson, **Elusive Peacemakers...** , s. 12.

²⁵⁸ William P.Smith, "Effectiveness of the Biased Mediator", **Negotiation Journal**, Cilt 1, 1985, s. 371.

nedenlerden ötürü daha yakın olabilmektedir.²⁵⁹ Taraflı olması gerektiği yönündeki tezler tarafların biri ile iyi ilişkilerinin yaratacağı hareket alanı, ikna edebilme yeteneği, baskı uygulayabilmesi ve sürecin içine çekebilmesi gibi ögeler üzerine yoğunlaşmaktadır.²⁶⁰ Arabulucunun bir tarafa yakın olması taviz koparabilmektedir. Taraflı arabulucu yakın olduğu tarafa söz geçirerek baskı da yapabilmektedir.²⁶¹ Ancak, karşı taraf ile kurulan yakın ilişki sonucu diğer taraf arabulucuya önyargılı yaklaşabilir ya da güven kaybı da yaşayabilir.²⁶² Arap-İsrail görüşmelerinde İsrail'i sadece ABD'nin ikna edebilecek olması ya da Dayton sürecinde Boşnaklarla yakın ilişki içinde olmasına rağmen Sırp'ları tehdit ederek ikna etmesi bu durumun örnekleri olarak gösterilebilir. J. Powell²⁶³ da arabulucunun asla tarafsız olamayacağını iddia etmektedir. Hatta Powell'e göre arabulucular tarafsız olduklarını iddiasıyla sadece dinleyici oldukları durumlardan çıkmalı, fikir üreterek süreçleri bir sonraki aşamaya taşınmalıdır. Bu bakışa göre arabulucu yeri geldiğinde masaya yumruğunu vurabilmelidir.²⁶⁴

Bir başka tartışma noktası ise orta yolcu kabul edilebilir; taraf ya da tarafsızlıktan ziyade sürecin yürütülmesine odaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre arabulucunun tarafsızlığı her zaman önemli olmayabilir. Kritik olan şey arabuluculuğun

²⁵⁹ ABD'nin Dayton ve Camp David'de arabulucu olmasına rağmen tarafsız olmaması bu durumun en bilinen örnekleridir. ABD İsrail ile stratejik ilişkilere sahip olsa da Camp David sırasında tutum ve davranışı görece olarak birbirinden ayırmıştır. İki tarafında sürece eşit katılmalarına özen gösterilmiş, arabuluculuk ekibi oluştururken uzmanların içinde iki tarafa da yakın isimlerin aynı sayıda olmasına özen gösterilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Esra Çuhadar Gürkaynak, "Çatışma Ortamında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış", Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 129-132. Ayrıca bakınız: Laurent Goetschel, "Neutrals as brokers of peacebuilding ideas?", *Cooperation and Conflict*, Cilt 46, Sayı 3, 2011, s. 312-333; Bernanrd Mayer, **Beyond Neutrality: Confronting the Crisis in Conflict Resolution**, Josey-Bass, San Francisco, 2004 ; Christopher W. Moore, **The Mediation Process...**

²⁶⁰ Andrew Kydd, "Which Side Are You On? Bias, Credibility and Mediation.", **American Journal of Political Science**, Cilt 47, Sayı 4, 2003, s. 579-611; Saadia Touval, ve I. William Zartman, **Mediation in Theory...**

²⁶¹ Saadia Touval ve I. William Zartman, **Mediation in Theory...**, s. 15.

²⁶² Burcu Savun, "Information, Bias and Mediation Success," **International Studies Quarterly**, Cilt 52, Sayı 1, 2008, s. 3.

²⁶³ Jonathan Powell İngiltere'nin IRA ile yaptığı barış sürecinde İngiltere'nin baş müzakerecisi ve Tony Blair'in başdanışmanı olarak göre almıştı. Powell, Inter Mediate isimli sivil toplum kuruluşunu kurmuş, bu düşünce kuruluşu aracılığı ile dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan çatışmaların çözüme kavuşması için danışmanlık ve arabuluculuk yapmaktadır.

²⁶⁴ Jonathan Powell, **Teröristlerle Konuşmak, Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir?**, çev. Nuray Önoğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 175-207.

tarafsızlığı yerine müzakerelere sunduğu katkı, taraflarla kurduğu ilişki ve sağladığı iletişim, sürecin yönetimi ve tavırlarıdır.²⁶⁵ Hatta arabulucunun geçmişte iyi ilişkilere sahip olup olmaması da etkili olabilmektedir. Ancak bu tarafsızlık da sınırsız değildir,²⁶⁶ arabuluculuk sürecince tarafsızlık tamamen uzak olma anlamına gelmeyebilir. Arabulucu yeri geldiğinde sürece zarar veren aktörleri eleştirebilir, ancak burada tarafsızlığın dengesi iyi sağlanmalıdır.²⁶⁷

Sonuç olarak her ne kadar geleneksel literatürde ideal arabulucunun “tarafsız” olması gerektiği söylene de gerek uygulamada gerekse de yakın dönem çalışmalarda tarafsızlığın tek başına en önemli kriter olmadığı söylenebilir. Buradaki önemli nokta arabulucunun süreci yönetirken nötr olabilmesi, iki tarafa da eşit ve adil davranıp güven verebilmesidir. Hatta taraf olması iyi ilişki içinde olduğu tarafı ikna edebilmesi bakımından önemlidir. Ancak başka bir önemli noktayı da gözden kaçırmamak gerekmektedir: Arabuluculuk tartışması sadece taraf ya da tarafsız olmaktan ziyade arabuluculuk stratejisi ve arabuluculuk türü başka bir ifade ile arabulucunun imkanları, gücü, etkisi ile doğrudan bağlantılıdır. İlerleyen bölümlerde bu konu daha ayrıntı işlenecektir.

4.2. Arabulucunun Kimliği ve Arabulucuya İlişkin İstatistikler

Üçüncü tarafın devlet, uluslararası örgüt, sivil toplum örgütü ya da birey olabileceğine daha önce değinilişti. 1946-2000 yılları arası yaşanan uyuşmazlıkların çözümüne uluslararası örgütler 620 defa, devletler 433 defa, koalisyon halindeki devletler 99 defa, sivil toplum örgütleri ise 49 defa müdahil olmuştur. Kimi kaynaklara göre ise 1945-1995 yılları arasındaki 2194 arabuluculuktan 855’i devletler, 648’i uluslararası örgütler, 321’i bölgesel örgütler, 87’si sivil toplum örgütleri tarafından

²⁶⁵ I. William Zartman ve Saadai Touval, **International...**, s. 442-443.

²⁶⁶ **A.g.e.**, s. 442-443.

²⁶⁷ Esra Çuhadar, **Çatışma Ortamlarında...**, s. 204-105.

yapılmıştır.²⁶⁸ 1919 -1965 yılları arası 95 uluslararası uyuşmazlığın 45 tanesine üçüncü bir taraf arabulucu olmuş, bu müdahilliklerden 30 tanesi başarılı olmuştur. Bir araştırma sonuçlarına göre de 1950 ile 1990 yılları arası yapılan arabuluculukların yüzde 36'sının başarılı olduğu iddia edilmektedir. Bu arabuluculukların yüzde 49.10'u devlet, yüzde 37,62'i uluslararası örgüt, 4.01'i NGO, yüzde 5.26'sı bireyler, geriye kalanlar ise karışık koalisyonlar tarafından yapılmıştır. Devletlerin ve uluslararası örgütlerin daha aktif ve etkili oldukları görülmektedir.²⁶⁹ Başka bir kaynakta ise 1945-2000 yılları arasında yaşanan uyuşmazlıkların yüzde 58'inde arabuluculuk, yüzde 33'ünde görüşmeler, yüzde 1'e yakınında hakemlik yoluna başvurulduğu belirtilmektedir.²⁷⁰

4.3.Arabuluculuk Türü ve Yöntemi

Her uyuşmazlık nevi şahsına münhasırdır; dolayısı ile de arabuluculuğun türü, şekli ve stratejileri her örnek olaya göre değişebilmektedir. Genel sınıflandırılmalara bakıldığında üçüncü taraf rolü olarak arabulucu daha çok, kolaylaştırıcı, plan yapıcı ve güçlü,²⁷¹ güçlü sade,²⁷² iletişimci, formül-çözüm üretici ve manipülatör,²⁷³ defansif ve

²⁶⁸ Jacob Bercovitch ve Judith Fretter, "Studying International Mediation: Developing Data Sets on Mediation, Looking for Patterns, and Searching for Answers", **International Negotiation**, Cilt12, Sayı 2, 2007, s. 145-173.

²⁶⁹ Jacob Bercovitch and Gerald Schneider, **a.g.m.**, s. 145-165.

²⁷⁰ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 121. ayrıca benzer tartışmalar için bakınız: Murat Aktaş (ed.), **Çatışma Çözümü ve Barış**, İletişim, İstanbul, 2014; Necmiye Alpay ve Hakan Tanmaz (ed.), **Çözüm Süreci'nde Ne Oldu?**, Metis, İstanbul, 2015.

²⁷¹ Kolaylaştırıcı arabulucu, sorunun içeriğine dönük müdahalelerden ziyade müzakere sürecini kolaylaştırmaya ve tarafların çözümlerini kendilerinin bulmalarına dönük arabulucudur. Kolaylaştırıcı arabuluculukta taraflara müzakere ortamı sunulur, kolaylaştırıcı kaynaklar ve güven artırıcı önlemlere ağırlık yapılır. Plan yapıcı arabulucu ise iletişim ve süreci kolaylaştırmaya dönük adımların ötesinde tarafların kabul edebileceği çözümler önerip müzakereleri planlar. Güçlü arabulucu süreçteki en aktif arabuluculuk türüdür. Diğer iki arabuluculuğun ötesinde kendi planının kabul edilmesi ve anlaşmaları için güç uygular. Bu baskı sahip olduğu kaynaklara göre ödül ya da ceza olabilmektedir. Esra Çuhadar Gürkaynak, "Çatışma Ortamında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış", Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 135; Nimet Beriker, Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü ve Liberal Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dış Siyaset Araçlarına Bütüncül Bir Yaklaşım", Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 10-11.

²⁷² Christer Jönsson, "Bargaining, Negotiation and Diplomacy: A Research Overview", Walter Carlnaes, Thomas Risse ve Beth Simmons (ed.), **Handbook of International Relations**, Sage, Londra, 2000, s.21.

²⁷³ Saaida Touval ve I. William Zartman, "Mediation in International Conflicts", Kenneth Kressel, Dean G. Pruitt, ve Diğerleri (ed), **Mediation Research**, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1989, s. 117.

yayılmacı,²⁷⁴ partizan,²⁷⁵ uzlaştırıcı, danışman, sade ve güçlü²⁷⁶ olarak değerlendirilmektedir. Ancak arabuluculuğun teknik ayrıntılarla çizilmesi, şablonlar konulması ya da sınırlandırılması politik bir mesele olmasından dolayı çoğu isim tarafından eleştirilmektedir. Kriesberg,²⁷⁷ Keashy ve Fisher gibi isimler ise arabulucuların oynayacağı rolün uyuşmazlığın türüne ve aşamasına göre değişebileceğini iddia etmektedirler. Yani arabuluculuğun tarzı, stratejileri örnek olaylara göre değişebilmektedir. Bu noktada süreç yönetimi, adil ve eşit olma, kaynak ve imkânlar, vaatler, tarafların tutumları gibi çok sayıda faktörün belirleyici olduğu söylenmemiştir. Yaklaşan çatışma ya da uyuşmazlık, tarafların tutumu, taraflar ile kurulan ilişkiler önemli değişkenlerdir. Zartman gibi isimler arabulucunun uyuşmazlık çözümünde önemli rolü olduğunu da hatırlatarak arabulucunun her zaman sabit bir rolde olmayacağını, uyuşmazlığın ya da müzakere sürecinin gidişatına göre farklı rollere bürünebileceğini, farklı tarzlarda arabuluculuk yapabileceğini iddia etmektedirler.²⁷⁸ Kimi isimler arabulucunun süreç içindeki girişimlerine göre kategorizasyon yapılmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu bakış yapısal reformlar, iletişim yollarının açılması, güven artırıcı önlemlere ağırlık vermektedir.²⁷⁹

Ronald J. Fisher ve Loreleigh Keashly arabuluculuğu “güçlü arabuluculuk ve “sade arabuluculuk” olmak üzere, ikiye ayırmaktadırlar. Sade arabuluculuk daha çok uyuşmazlık içindeki tarafların iletişimi, iknası ve çözüm için farklı alternatiflerin

²⁷⁴ Marieke Kleiboer, “Understanding Success and Failure of International Mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 40, Sayı 2, 1996, s. 360-390.

²⁷⁵ Sven M. G. Koopmans, **Negotiating Peace, A Guide to Practice, Politics, and Law of International Mediation**, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 128-130.

<http://abfifer.com/blog/2010/08/partisan-arbitrators/> (erişim tarihi 20.04.2019)

Deborah Shmueli ve Sanda Kaufman, **Environmental Mediation**, The Center for Environmental Policy Studies Series, No 24, The Jerusalem Institute for Israel Studies The Center for Environmental Policy, Kudüs, 2006, s. 13-14.

²⁷⁶ Michael J. Greig ve Paul F. Diehl, **International Mediation**, Polity, Cambridge, 2012, s. 7-9.

²⁷⁷ Bakınız: Louis Kriesberg, “Varieties of Mediating Activities and Mediators in International Relations”, J. Bercovitch (ed.), **Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation**, Lynne Rienner, Londra, 1996.

²⁷⁸ I William Zartman ve Saida Touval, **International...**, s. 437-445.

²⁷⁹ L.Keashly ve R. Fisher, “A Contingency Perspective on Conflict Interventions: Theoretical and Practical Considerations”, J. Bercovitch (ed.), **Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation**, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1996, s. 235-261.

sunulmasını kapsarken güçlü arabuluculukta zorlama, baskı ve ödüllendirme gibi yöntemler bulunmaktadır.²⁸⁰ Güçlü arabulucu ödül ve ceza(havuç-sopa) ile tarafları masaya oturtabilir, anlaşma sonrası anlaşmaya bağlılıkları konusunda belirleyici olabilir. Ceza ekonomik baskıdan askeri güç kullanımına kadar pek çok yaptırım, zorlama ve tehdit unsurunu içine almaktadır.²⁸¹

Zartman ve Touval arabulucuyu “iletişim sağlayan kolaylaştırıcı, formüle edici ve manüplatör” olmak üzere üç türe ayırmaktadır. İletişim sağlayan kolaylaştırıcı daha çok sosyolojik yöntemlere de başvurmaktadır. Formüle edici ise iki tarafların üzerinde anlaşabileceği formüller bularak öneriler getirmektedir. Manipülator ise sadece planlama yapmaz, anlaşmanın kabulü için taraflara baskı yapmaktadır.²⁸² İletişim sağlayan ve kolaylaştırıcı arabuluculuk görece daha yumuşak bir üçüncü taraf rolü iken manipülator arabuluculuk baskı, zorlama stratejileri kapsayan üçüncü taraf rolüdür.²⁸³

Kressel sözleşmeli ve acil olmak üzere iki türlü bir arabuluculuk kategorizasyonu yapmıştır. Sözleşmeli arabuluculukta, arabulucu taraflara yardım etmek için dışarıdan gelen, taraf olmayan aktörken acil arabulucu çıkarlarına istinaden sürece müdahil olup, çözüme katkı sağlamaya çalışır.²⁸⁴ James Wall ve Kenneth Kressel yapısal, ilişkisel ve baskı yapan olmak üzere üç ayrı arabuluculuk kategorisi yapmaktadır.²⁸⁵

²⁸⁰ Christer Jönsson, **Bargaining, Negotiation and Diplomacy...** , s. 21.

²⁸¹ Fatih Yıldırım, **a.g.e.** , s. 128.

²⁸² Saaida Touval ve I. William Zartman, **Mediation in International...** , s. 117.

²⁸³ Scott Sigmund Gartner, “The Influence of Directive Strategies on Settlement Duration”, **International Negotiation**, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 201-220.

²⁸⁴ Kenneth Kressel, “Mediation Revisited”, Peter T. Coleman, Morton Deutsch ve Eric C. Marcus (ed.), **The Handbook of Conflict Resolution Theory and Practice**, CA Jossey- Bass, San Francisco, 2006, s. 734-735.

²⁸⁵ Yapısal arabuluculuk, yeni bir arabuluculuk kategorisidir. Yapısal arabuluculuktan üçüncü tarafın yapısal ve kurumsal sorunlar ve araçları gündemine alması kastedilmektedir. Yapısal arabuluculukta uyuşmazlığa neden olan yapısal sorunların hızlı biçimde çözüme kavuşturulması amaçlanır, daha çok spesifik ve analitik stratejiler izlenir. İlişkisel arabuluculuk ise iletişim ve prosedürel stratejileri kapsayan hibrid bir kategoridir. İlişkilerin gelişmesi, iletişimin kolaylaşması ve uzlaşma arayışına odaklanılır. Reina Zenelaj, Nimet Beriker ve Emre Hatipoğlu, “Determinants of mediation success in post-conflict Bosnia: a focused comparison”, **Australian Journal of International**, Cilt 69, Sayı 4, s. 414- 416; James Wall ve

Wendy Betts'e göre üçüncü taraf özellikle bir devletse uyuşmazlığın durumuna göre daha agresif ya da savunmacı olabilecektir. Bu çıkarım üzerinden saldırgan ve savunmacı arabulucu ayırımına gitmiştir. Defansif arabulucular bölgede ya da taraflar üzerinde güç, etki ve nüfuzlarını arttırmaya çalışılmakta, gerginliğin düşürülmesini amaçlamaktadırlar. Saldırgan arabulucular ise daha çok uyuşmazlığın kendilerine yansımalarından endişe etmektedirler. Bunlar da küçük ve orta ölçekteki devletlerdir.²⁸⁶ Norveç gibi İskandinav ülkelerinin oynadıkları rol daha yumuşak ve tarafsız bir konumdadır. Bu yüzden kolaylaştırıcı arabulucu olarak değerlendirilebilirler.²⁸⁷ Bir ülkenin kendi çıkarı, güvenliği ve istikrarı tehlikeye girdiğinde arabuluculuğu daha aktif ve defansif olabilmektedir.²⁸⁸ Çatışma sonrası toplumlardaki uyuşmazlıklarda ilişkisel arabuluculuğun daha iyi sonuçlar aldığı iddia edilmektedir.²⁸⁹

4.4.Taraf ve Güç İlişkisi

E.Çuhadar ve M. Altunışık Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığındaki üçüncü taraf rolünü inceledikleri çalışmada T. Princen'e atıfla ilkesel güçlü arabulucu ile nötr kolaylaştırıcı arabulucu ayırımına gitmektedirler. İlkesel güçlü arabulucuların genelde uyuşmazlık konusunda doğrudan çıkarları ya da etkilendikleri bir alan olabilmektedir. Bu yüzden de masaya çözümlerle gelebilmektedirler. Nötr kolaylaştırıcı ise doğrudan çıkarı olmayan, çıkar gözetmeyen ya da ilgisi olamayan üçüncü taraf modelidir. İlkesel güçlü arabulucu, taraflardan birisi ile yakın ilişki içinde olabilir ve uyuşmazlığın diğer tarafları üzerinde baskı kurmak için farklı ödül ve ceza araçlarına başvurabilir. Nötr, tarafsız arabulucu ise uyuşmazlık konusunda kanal açıp tarafların çözümlerini

Kenneth Kressel, "Research on Mediator Style: A Summary and Some Research Suggestions."

Negotiation and Conflict Management Research Cilt 5, Sayı 4, 2012, s. 403-421.

²⁸⁶ Wendy Betts, "Third Party Mediation: An Obstacle to Peace in Nagorno Karabakh", **SAIS Review**, Cilt 19, Sayı 2, 1999, s.168.

²⁸⁷ Esra Çuhadar Gürkaynak, "Turkey as a Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflections", **Perceptions**, Bahar 2007, s. 99.

²⁸⁸ I.William Zartman ve Saida Touval, **International...** , s. 438; Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **Turkey's...** , s. 388-389.

²⁸⁹ Reina Zenelaj, Nimet Beriker ve Emre Hatipoglu, **a.g.m.** , s. 5.

kendilerinin bulmalarını sağlamaya çalışmaktadır.²⁹⁰ İlkesel güçlü arabulucunun da içinde olduğu güçlü arabulucuların kaynakları ile birlikte itici gücünün (leverage) olması gerekir. Leverage (itici güç, kaldıraç) arabulucuya hareket alanı vermenin yanında uyuşmazlık yaşayan tarafları yönlendirmeyi, ikna etmeyi de sağlamaktadır.²⁹¹ İtici güç, bazen de güç olarak düşünülebilir; tarafları istenilen yöne çekebilmek olarak da tanımlanabilir.²⁹² Ancak özellikle tarafların keskinleştiği, beklentilerin yükseldiği ya da müzakereler sırasında gerilimin arttığı süreçlerde itici rolün çok az ya da fazla olmasının olumsuz sonuçları da olabilmektedir.²⁹³ Tarafsızlık ve itici güç arasında önemli bir ilişki vardır; tarafsız bir arabulucunun itici gücü çok olmayabilir ancak, taraflı olan bir arabulucunun itici güç için daha çok irade göstermesi beklenilmektedir.²⁹⁴

Taraflı arabulucunun kabul gördüğü hatta daha etkili olduğu durumlardan bahsedilmişti. Uyuşmazlık yaşayan taraflar üçüncü tarafa karşı önyargılı olsa bile onları kabul edebildiklerine değinilmişti. Üçüncü tarafa karşı ön yargılı bir bakış olmasına rağmen kabul etmenin arkasında üçüncü tarafın uyuşmazlığın çözümüne dönük olası katkıları, sundukları çözüm ve tarafların beklentilerini karşılayıp karşılamamaları vardır. Burada da tarafların çıkarlarını koruyabilecek olması, onlar üzerindeki etkileri, güç potansiyeli, sunacağı ödüller çok etkilidir.²⁹⁵ Bu minvalde güce ve imkanlara sahip bir arabulucunun taraf olmasının ya da arabulucuya dönük önyargıların olmasının, sürecin devamı açısından olumsuz yönde çok etkisi olmadığı yönünde geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bu noktada uyuşmazlık yaşayan taraf ile aynı değerleri paylaşan; ideolojik, kültürel, siyasi yakınlık ve iş birliği olan üçüncü taraf

²⁹⁰ Principle (ilkesel) arabulucu bazı kaynaklarda güçlü, neautral (tarafsız) arabulucu ise kolaylaştırıcı olarak yorumlanabilmektedir. Meliha B. Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.** , s. 378.

²⁹¹ Saaida Touval ve I. William Zartman, **International Mediation...** , s. 439.

²⁹² **A.g.e.** , s. 436.

²⁹³ Donald Rothchild, "Ethnic Bargaining and the Management of Intense Conflict", **International Negotiation**, Cilt 2, Sayı 1, 1997, s.14.

²⁹⁴ Marieke Kleiboer, **Understanding Success...** , s. 372.

²⁹⁵ Saaida Touval ve I. William Zartman, **International Mediation...** , s. 339-341.

daha etkili olmaktadır. Bu bakış açısını savunan J. Bercovitch ve G.Schneider ideolojik yakınlık, kültür ve coğrafyanın da arabuluculukta etkili olduğunu düşünmektedirler.²⁹⁶

Taraf güç ilişkisindeki bir başka nokta ise büyük güçlerin, orta büyüklükte güçlerin ya da küçük güçlerin yaklaşımlarıdır. Büyük güçlerin arabuluculuğu sıkça görünür bir durumdur. Örneğin ABD 1945'ten bu yana çok aktiftir.²⁹⁷ Keza Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin arabuluculuk yaptığı da görülmüştür. ABD arabuluculuğu bir taraftan küçük devletlerin kendi politikalarına angaje olmaları yönünde bir araç olarak da kullanmaktadır. Hatta küçük devletler, desteğini alabilmek için de ABD'yi arabulucu olarak davet edebilmektedir.

Daha önce değinildiği üzere orta büyüklükte güçler lider olmak, bölgelerinde düzen ve istikrarı sağlamak ya da bölgenin gücü, istikrar ve düzen unsuru olduklarını göstermek için hareket edebilirler. Orta büyüklükte güç veya bölgesel güçler etki alanları arayışı ya da olan etki alanını arttırma, prestiji, çatışmanın yayılma ihtimalinin bölgesel güçlerine tehlike oluşturabilmesi, iç etkenler, çıkar ilişkisi ile çerçevesinde uyuşmazlık çözümüne başvurulabilirler.²⁹⁸ Arabuluculuk, orta büyüklükte güçlere hem bölgelerinde hem de uluslararası ilişkilerde normalde sahip olamayacakları bir alan açmaktadır. Açılan alan hem iç politikada hem de dış politikada ilgili ülkeye güç, imkân ve opsiyonlar vermektedir. Uyuşmazlıkları tam olarak çözemese bile bu durum, ilgili devlete ittifak ilişkilerinden iç politikasına, diğer devletlerle olan ilişkilerinden dış politika görünürlüğüne kadar pek çok konuda yeni olanaklar açmaktadır. Yani arabuluculuk ekstra bir güç verebilmektedir.²⁹⁹

²⁹⁶ Jacob Bercovitch ve Gerald Schneider, **a.g.m.** , s. 148-156.

²⁹⁷ Saaida Touval, "The Superpowers as Mediators", Jocaob Bercovitch ve Jeffrey Z. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple approaches to conflict Management**, Macmillian/St Martisn's Press, New York 1992, s. 232-248.

²⁹⁸ I William Zartman ve Saidaa Touval, **International...** , s. 446-451.

²⁹⁹ Nimet Beriker, "Mediation as Politics: How Nations Leverage Peace Engagements?", **International Negotiation**, Cilt 22, Sayı 3, s. 431.

Literatürde küçük devletler ise hegemon, büyük güç ya da süper güçlerin aksine zorlama araçları kullanmadan, sürecin içinde doğrudan çıkarı olmayan ve taraf olmayan, daha çok psikolojik ve fiziksel destek sağlayan, iletişim kanalları açan devletler olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durumun aksine çıkarı olup da bunu perdeleyen örnekler de görülebilmektedir. Küçük devletlerin sınırlı imkânları arabuluculukta dezavantajlı görülseler bile kimi zaman büyük güçlere oranla daha avantajlı bile olabilirler.³⁰⁰

4.5. Arabuluculuk Konusunda Diğer Noktalar

Arabuluculuğun başarısı tartışmalı bir konudur. Kimi uzmanlar süreci başlatmayı bile başarı olarak nitelendirirken kimi uzmanlar arabuluculuğun başladığı nokta ile karşılaştırma yapmaktadır.³⁰¹ Hangi tür arabuluculuğun daha başarılı olduğu meselesinin yanıtı hala net değildir.³⁰² M. Kleiboer yapısal faktörlerin belirleyici olduğunu savunurken³⁰³ Bercovitch entelektüel birikimi, enerjiyi, karşıyı anlamayı, sabrı ön plana çıkarmaktadır. Literatürde güven verme, kredi sahibi olma, kabul edilebilir olma, güç, kişisel ilişkiler taraf vs. tarafsızlık ilişkisi, süreci yönetebilme, ödül ve ceza gibi öğelerin başarısı üzerine analizler yapılmaktadır.³⁰⁴ Ancak başarıdan kasıt sonuca ulaşmak ise arabuluculuğun başarısının belirlenmesinde uyumsuzluğun karakteri,

³⁰⁰ Andrew Williams, Mediation by small states: Some lessons from the CSCE, **Paradigms**, Cilt 6, Sayı 1, 1992, s. 52-64; **The Roles and Contributions of States in Peace Mediation Fact Sheet Series: Peace Mediation and Mediation Support**, Federal Foreign Office & Initiative Mediation, Berlin, 2017, s. 1-4. <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/1993530/684b34753d9fc5a28137d021eb39a956/roles-of-states-in-peace-mediation-data.pdf> (erişim tarihi 20.04.2019)

³⁰¹ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 146

³⁰² Isak Svensson, “Who Brings Which Peace?: Neutral versus Biased Mediation and Institutional Peace Arrangements in Civil Wars”, **The Journal of Conflict Resolution**, Cilt 53, No 3, 2009, s. 253.

³⁰³ Marieke Kleiboe, “Understanding Success and Failure of International Mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 41, Sayı 3, 1996, s. 360-389

³⁰⁴ Jacob Bercovitch ve Gerald Schneider, **a.g.m.**, s. 148-149.

tarafların çıkarları, tutumları ve taraflar arası ilişkiler, arabuluculuğun karakteri ve uluslararası konjonktür etkili olmaktadır.³⁰⁵

Arabulucular her ne kadar uyuşmazlığın olumsuz yansımalarından korunmak, etki ve nüfuzlarını attırmak ve güç olmayı amaçlasalar da kimi zamanlarda uyuşmazlığı uzatabilirler. Bu uzatma sürecin yanlış yönetimi ile ilgili olabileceği gibi arabulucunun süreç aracılığı ile tarafları kontrol edebilmesi, onları yönetebilmesi, ilgili yerde güç sahibi olabilmesi temelinde de yapılabilmektedir.

4.6.Ara Değerlendirme

Devletlerin arabuluculuk ya da kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf rollerinin nedenlerine ve türlerine bakıldığında farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Yaşanan uyuşmazlığın kendisinin güvenliğini olumsuz etkileyebilecek olması ihtimalini önlemek ve uyuşmazlığın yaratacağı düzensiz göç ve istikrarsızlığın kendisine dönük muhtemel yansımalarından duyulan endişelerin önüne geçmek için arabuluculuk yapılabilir. Arabuluculuk; uyuşmazlık yaşayan aktörler üzerinde etki ve nüfuza sahip olmayı, iyi ilişkilere sahip olmayı da sağlamaktadır. Dolayısı ile etki ve güce sahip olmak için de arabuluculuk yapılabilir. Ayrıca devletlerin barışın inşasına yapacakları katkılar, onların uluslararası alandaki imajlarını, kabul edilirliliklerini ve saygınlıklarını da etkileyebilmektedir. Arabuluculuk, iç politikayı dönüştürme ve konsolide etme yönünde etkilediği gibi iç politikanın bir yansıması olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Arabuluculuk bölümündeki tartışmalardan görüleceği üzere arabuluculuğun türü, yöntemi ve stratejileri ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmada arabulucunun taraflı ve tarafsız olması ile gücü ve etkileri üzerine odaklanılmıştır. Bu

³⁰⁵ Marieke Kleiboer, “Understanding Success and Failure of International Mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 40, Sayı 2, 1996, s. 360-389.

Çalışmada literatürdeki geniş ve derin tartişmalara da atıfla arabuluculuk güçlü taraflı ile tarafsız ve güçlü olmayan ikiliği üzerinden incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUK GİRİŞİMLERİNİN MOTİVASYONU

1.TÜRKİYE’NİN BARIŞ SÖYLEMLERİ VE GİRİŞİMLERİ

AK Parti döneminde insani diplomasi, barışın inşasına katkı, uyuşmazlık çözümü ve arabuluculuk, komşularla sıfır sorun gibi barışa dönük konular Türk dış politikasının temel ve öncelikli meseleleri arasına girmiştir. AK Parti ile birlikte Türkiye’nin dış politikasında barış söylem ve politikalarının önemli bir yer tuttuğu, hatta dış politikanın yörüngesinin barışçıl söylem ile inşa edildiği görülmektedir. Bu dış politika söylem ve pratikleri Dışişleri Bakanlığı tarafından “girişimci ve insani bir dış politika” olarak açıklanmaktadır.³⁰⁶ Farklı barış söylem ve pratikleri iç ve dış politikada daha görünür olmuştur. Bu minvalde Türkiye insani yardım, kalkınma, uyuşmazlık çözüm araçlarını içeren ve diplomatik girişimleri birlikte uygulayan bir barış inşası perspektifi ile hareket etmektedir.³⁰⁷ Bahsedilen politik vizyona göre olumlu komşuluk politikaları, sorunların çözümünü, düşmanlık yerine iş birliğini, Türkiye’nin dünya barışına katkıda bulunmasını sağlayacaktır.³⁰⁸ Bu yaklaşıma göre barış politikası bir üst çatı olarak kurgulanabilir. “Arabuluculuk, üçüncü taraf, kolaylaştırıcılık, barış inşası, barışı koruma girişimleri,³⁰⁹ insani diplomasi, insani yardımlar ile komşularla sıfır sorun, Kıbrıs ve Ermenistan açılımı, Medeniyetler İttifakı, Dünya İnsani Zirvesi ve

³⁰⁶ “Türkiye'nin Girişimci Ve İnsani Dış Politikası”, **Dışişleri Bakanlığı**
<http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Türkiye’nin insani yardım politikası”, **Al Jazeera Türk**, 23.05.2013.

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-insani-yardim-politikasi> (erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁰⁷ Bülent Aras ve Fuat Keyman, “Dünya İnsani Zirvesi ve Türkiye”, **Al Jazeera Türk**, 20.05.2016

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/dunya-insani-zirvesi-ve-turkiye>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁰⁸ Ramazan Gözen, **Türk Dış Politikası Barış Vizyonu**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 16.

³⁰⁹ Üçüncü parti rolü kolaylaştırıcılık, güçlü ara bulucu, barışı koruyucu, barışı zorlayıcı olarak da kategorize edilebilir. Nimet Beriker, **Introduction the FPC-TR Dataset: Dimensions of AK Party Foreign Policy**, s. 200.

vicdani dış politika” barış politikası içinde değerlendirilebilir.³¹⁰ Her biri barışı inşa etmeye dönük girişimler olduğu için barış girişimleri tabiri daha açıklayıcı bir ifade olacaktır. Bu çalışmada yukarıda bahsedilen barış girişimleri içinden arabuluculuk seçilmiştir. Çünkü arabuluculuk gerek barışın inşasına katkı gerekse de kimliği güçlendirmede önemli bir araç olarak görülmüş, arabuluculuğa ayrı bir önem verilmiştir. Hatta daha önce bahsedildiği üzere Davutoğlu’na göre arabuluculuk insanlığın mutluluğu ve barışı için en önemli araçlardan birisidir.

Türkiye bu barış vizyonu ve söylemi ile küresel sorunların çözümünde merkezi rol almak istemektedir ve bunu çok sık biçimde ifade etmiştir.³¹¹ Bu minvalde de Türk karar vericiler bölgesinde kronikleşen sorunların çözümü için arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi girişimlerde bulunmak istemişlerdir. Yetkililer barış girişimlerini, uluslararası sistem içinde bir çevre ülkesinin barış yapıcı olarak doğması olarak tanımlamaktadır.³¹² Davutoğlu bu durumu pasif, edilgen dış politika yerine güven odaklı, proaktif, özgüvenli bir anlayış ile bölgesel ve küresel barış için roller alabilen, girişimleri olan yeni bir dış politika vizyonu ile açıklamaktadır. Türkiye tüm bölgelerde, uluslararası kuruluşlarda ve uluslararası ilişkilerde faaliyetlerini arttırmayı, bölgesel ve küresel sisteme katkıda bulunmayı amaçladığını iddia etmektedir.³¹³ Davutoğlu’na göre

³¹⁰“Barış politikasından” kasıt Galtungcu bir perspektif ile yapısal önlemleri içermektedir denilebilir. Ancak Türkiye’nin girişimleri Galtung’un anlayışına çok uymamaktadır.

³¹¹“Türkiye küresel sorunlarda merkezi rol istiyor”, **Radikal**, 08.12.2009
<http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-kuresel-sorunlarda-merkezi-rol-istiyor-968072/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³¹² Bülent Aras, “Turkey’s rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 11, Sayı 1, 2009, s. 35.

³¹³ Ahmet Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy”, **SETA**, 8 Aralık 2009
Davutoğlu 2009’da UNIFIL’in görev süresinin uzatılması için verilen tezkere görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada: “ *Türk dış politikasının temel hedefi, şu anda Türkiye’yi küresel ve bölgesel anlamda etkin aktörlerin arasında ciddi katkı sağlayan ülkeler arasında bulunmasını temin etmektir. Türkiye, cumhuriyetimizin en temel dış politika ilkesinden birisi olarak 'Yurtta sulh, cihanda sulh'u sağlamak ve bu çerçevede küresel ve bölgesel barışa katkıda bulunmak amacıyla temel olarak 3 ana strateji etrafında harekete geçmiştir: Birincisi, krizlerin çıkışını engellemek. İkincisi, kriz çıktığı zaman aktif olarak neler yapılacağını Türkiye gündeminde tutmuştur. Bölgede çıkan krizlere en önce tepki veren, bu krizlerin etkilerini ortadan kaldırmak için en önce çaba gösteren politika izlemiştir. Üçüncüsü, krizlerle bağlantısız olarak kurucu, düzen kurucu ve bölgede genel çerçeve içinde düzeni sağlayıcı misyonlar üstlenmektir. Küresel ve bölgesel barışı sağlamak yönündeki temel stratejinin araçları ise diplomatik, ekonomik, kültürel unsurları kullanarak ülkenin yumuşak güçleri olarak tabir ettiğimiz*

Türkiye, artık krizlere göre tavır alan reaksiyon gösteren bir ülke değildir. Türkiye krizler çıkmadan önce ortaya çıkıp müdahale eden, bölgesine düzen ve şekil veren bir ülkedir.³¹⁴ Davutoğlu'nun dış politikaya bakışına daha önce değinildiği için burada çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Dışişleri Bakanlığının resmi internet sayfasına bakıldığında barışçıl dış politika vizyonun en önemli temalarından olan “Komşularla Sıfır Sorun Politikası”³¹⁵ ve “Uyuşmazlık Çözümü ve Arabuluculuk”³¹⁶ konuları için özel bir yer ayrıldığı, bu politikaların amaçları ve uygulamalarının ayrıntılı biçimde anlatıldığı görülmektedir. Komşularla Sıfır Sorun arabuluculuk ile bağlantılı bir konudur. Ancak Davutoğlu dönemi sonrası Komşularla Sıfır Sorun (KSS) Dışişleri Bakanlığı internet sayfasından kaldırılmış, Uyuşmazlık Çözümü ve Arabuluculuk kısmı ise revize edilmiştir. Her ne kadar KSS'nin Türkçesi Dışişleri Bakanlığının internet sayfasından kaldırılmış olsa da İngilizce formatı durmaktadır.³¹⁷ İleride gösterileceği üzere Türkiye'nin farklı ülke ve coğrafyalarda çok sayıda arabuluculuk girişimi olmuştur.

Davutoğlu 2012'de yaptığı söyleşi ile dış politikadaki beş ilkeden “Komşularla Sıfır Sorunu”, “Komşularla Sıfır Sorun ve Komşu Havzalarda Etkinlik” olarak güncellemiştir. Ayrıca küresel güçlerle tamamlayıcılık ilişkisi de bu ilkelerin arasına

etkinliğini genişletmektir. Türkiye, bölgede bu anlamda kültürel ve ekonomik etkinliğini artırmıştır. Diğer temel strateji aracı ise askeri kapasitemizin kullanılarak barışı koruyucu misyonlarda yer almaktır.” Herkesin güvenliği için Ortadoğu bölgesinin etnik ve mezhebi kökeni ne olursa olsun, bütün toplumlar ve bütün ülkeler için bir güvenlik alanı haline dönüşmesini hedefliyoruz. Bu konuda çok büyük çaba gösteriyoruz. Türkiye, bölgedeki bütün ülkelerle en yakın teması olan, düzen kurucu bir ülke konumundadır.” ifadelerini kullanmıştır.

“Davutoğlu: “Türkiye düzen kurucu bir ülke” **Hürriyet**, 23.06.2009

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-turkiye-duzen-kurucu-bir-ulke-11929480>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³¹⁴ Emel Parlar Dal, “Arap Ayaklanmaları Ekseninde Türk dış politikasındaki Dönüşüm ve Liberal Uluslararası Düzen”, Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı (ed.), **Türk Dış Politikasında Değişim: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, Nobel, Ankara, 2015, s. 98.

³¹⁵ “Sıfır Sorun Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığı**

<http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>(erişim tar.22.05.2017)

³¹⁶ “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuculuk”, **Dışişleri Bakanlığı**,

<http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (erişim tarihi, 22.05.2017)

³¹⁷ “Policy of Zero Problems with our Neighbors”, **Dışişleri Bakanlığı**

<http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

eklenmiştir.³¹⁸ Özünde Türkiye'nin komşuları ile yaşadığı sorunları sıfıra indirmek olan bu politikayı Davutoğlu, Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çevrili olduğu psikolojisi ve bunun yansıması olan savunmacı ve tepkisel politikalardan kurtulup bütün komşularla iyi ilişkiler kurmak olarak betimlemektedir.³¹⁹ Bu yaklaşıma göre KSS ile Türkiye çevresinde karşılıklı bağımlılık, iş birliği, güven ve istikrar artacak; Türkiye lider ve akil bir ülke olacaktır.³²⁰ Davutoğlu KSS'nin Atatürk'ün "yurtta sulh, dünyada sulh" politikası ile aynı minvalde olduğunu savunmuştur. Davutoğlu'na göre KSS ile karşılıklı ekonomik iş birliği artması sonucunda uyuşmazlıklar diplomatik yollar ve mekânizmalarla çözülecektir. Proaktif inisiyatifler ve ritmik diplomasinin uzantısı olan arabuluculuk Türkiye'nin yeni düzen kurulmasında öncü olmasını, huzur ve güven inşa edilmesini sağlayacak; yani dış politika çıkarlarına da hizmet edecektir.³²¹ KSS her ne kadar 2009'a kadar AK Partinin en çok konuşulan, ön planda olan dış politika temalarından birisi olsa da 2009 sonrası, özellikle de Arap Baharı ile birlikte bu politikada sorunların yaşandığı, sonrasında ise bu politikanın çöktüğü iddia edilmiştir. O dönem yapılan çalışmalarda gerek Balkanlar'da gerekse Afganistan ile Pakistan arasında görüşmelerin hala Türkiye aracılığı ile yapılıyor olmasına istinaden Türkiye'nin etkisinin vurgulandığı görülmektedir. Ancak İsrail ile gerilen ilişkiler, İsrail ile Güney Kıbrıs'ın birlikte gaz aramaları, füze kalkanı projesi ile birlikte İran ile

³¹⁸ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 16.

³¹⁹ Murat Yeşiltaş ve Ali Balcı, "Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", **Bilgi**, Sayı 23, 2011 Kış, s. 17-18.

Davutoğlu katıldığı bir TV programına verdiği röportajda "*Etrafımız tümüyle düşmanlarla çevrili psikolojisinde olduğunuz zaman, açılım yapmaktan çok defansif bir refleks gösteriyorsunuz. Komşu ülkelerle sıfır problem noktasına geldiğimiz zaman dış politika yapım anlamında olağanüstü bir manevra aları kazanacağız*" diyerek KSS ve Proaktif dış politikanın amacı ve vizyonun ne olduğunu anlatmıştır. Aktaran: Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 88. Yine aynı kitapta Davutoğlu KSS neticesinde geliştirilen iş birliği ve karşılıklı ekonomik ve kültürel iş birliğinin savaşın, çatışmanın önüne geçeceğini söylemiştir. Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 89; Bülent Aras, "Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 1, 2009, s. 6.

³²⁰ Davutoğlu verdiği bir röportajda : " '*Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir. ' psikolojisinden ve buna bağlı gelişen savunmacı refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma üzerine kuruludur ve komşu ülkelerle geleceğimiz sıfır problem noktası, bize dış politika yapımında büyük bir manevra kabiliyeti kazandıracaktır.*" demiştir.

"Ahmet DAVUTOĞLU: "Türkiye küresel güçtür!", **Anlayış**, Kasım 2009

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331> (erişim tarihi, 20.04.2019).

³²¹ Tarık Oğuzlu, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, 2012, s.11-12.

ilişkilerin gerilmesi, Ermenistan ile protokolün donması, AB ile ilişkilerin gerilmesi ve ABD ile ilişkilerin bozulması gibi örnekler üzerinden KSS politikasının çıktığı iddia edilmiştir.³²² Ancak asıl kırılmanın Arap Baharı ile birlikte yaşandığı genel bir kabuldür. Davutoğlu ise 2013'te yazdığı bir makalede³²³ yapılan eleştirilere ve yaşanan krizlere rağmen KSS'nin devam ettiğini savunmuştur.³²⁴ Arap Baharı sonrası KSS'nin çıktığını söyleyenlere dönük bu projenin başarılı olduğunu, hala uygulamada olduğunu ve Türkiye'ye önemli kazanımları olduğunu iddia etmiştir. Arap Baharı ile önemli ve zor kararlarla karşı karşıya gelseler bile süreci başarılı biçimde yönettiklerini savunmuştur. Türkiye'nin politikalarının, özellikle de sıfır sorun politikasının, sadece ekonomi ve güvenlik temelli bir reel politik olmadığını, değer odaklı bir politika olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bölge halklarının zihinlerini ve kalbini kazanmayı amaçladığını, baskıcı yapılara karşı bölge halklarının yanında olduğunu, demokratik taleplere sessiz kalınamayacağını söylemiştir.³²⁵ KSS'nin amacının bölge ülkelerle dostane ilişkiler oluşturmak olduğunu, bu dostane ilişkiler aracılığı ile bölge halkların kalbini kazanmak ve değer odaklı bir politika yapmak olduğunu savunmuştur. Davutoğlu KSS'nin ve Türkiye'nin girişimlerinin sorumluluğu olduğunu altını çizmiştir. Sonrasında yazdığı bu yazı Dışişleri Bakanlığı tarafından çevrilerek internet sayfasına konulmuştur.³²⁶ Başbakan Erdoğan da Davutoğlu gibi KSS'nin hem bölgesel hem de küresel barış ve istikrara katkı sağlayacağını savunmuştur.³²⁷ Oğuzlu'ya göre

³²² "Komşularla sıfır sorun politikası çıktı", **BBC Türkçe**, 04.11.2011

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011.11.11/1104_economist(erişim tarihi, 20.04.2019).

³²³ Ahmet Davutoğlu, "Zero Problems in a New Era", **Foreign Policy**, 21.03.2013

<https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

³²⁴ "Davutoğlu 'Sıfır Sorunu' Savundu", **Evrensel**, 16.01.2012

<https://www.evrensel.net/haber/21304/davutoglu-sifir-sorunu-savundu>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³²⁵ Ahmet Davutoğlu, **Zero Problems**

<https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/>

"Davutoğlu: 'Sıfır sorun' politikası başarılı", **Hürriyet**, 22.03.2013

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-sifir-sorun-politikasi-basarili-22873019>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³²⁶ Ahmet Davutoğlu, "Yeni Dönemde Sıfır Sorun Politikası", **Dışişleri Bakanlığı**, 21.03.2011

<http://www.mfa.gov.tr/yeni-donemde-sifir-sorun-politikasi.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³²⁷ "Bölgemizdeki sorunlar aynı zamanda küresel sonuçları olan ve herkesi ilgilendiren sorunlardır. Bu yüzden bölgemizde izlediğimiz, yapıcı ve barışçı politika sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel barışa hizmet ediyor. Türkiye'nin ekonomik etki alanı, GSMH'nin çok ötesinde bir potansiyele sahiptir.

KSS'nin reel politik ve çıkar odaklı gibi görünse de kimlik ve değer temelli motivasyon yönleri de vardır. Kimlik ve değer noktası iç politika ile dış politikanın birlikte değerlendirilmesi ve etkilemesi, dış dünyadaki Türkiye algısı, Türkiye'nin kendine tanıdığı yeni kimlik ile de bağlantılıdır.³²⁸ Dal, ise Türkiye'nin normatif çıkarlara göre davrandığını, ancak kısa süreli de olsa reel politik çıkarların normatif çıkarların önüne geçtiğini ancak son kertede Türkiye'nin yine normatif çıkarlara göre davrandığını Libya'ya NATO müdahalesi örneği ile savunmaktadır.³²⁹

KSS'nin çökme nedeni Türkiye'nin tarafsızlığını kaybetmesi, aktif ve hesapsız dış politikasının yansıması, politik gerçekliğin iyi okunamaması, güç illüzyonu, dengeleri iyi sağlayamaması gibi nedenlerle açıklanmaya çalışılmaktadır.³³⁰ Davutoğlu

Ülkemiz, Balkanlar'dan Orta Doğu'ya, Kafkaslar'a, Orta Asya'ya uzanan ekonomik havzada, dünya ekonomisinde önemli bir yerde duruyor. Bu, Türkiye'yi dünya ekonomisinin önemli aktörlerinden biri haline de getiriyor. Türkiye'nin sahip olduğu, tarihi ve kültürel derinlik de bu sürece önemli katkılar vermesine imkân veriyor."

"Erdoğan'ın Ortadoğu'dan derin mesajı", **Haber7**, 19.10.2009

<http://www.haber7.com/guncel/haber/445770-erdoganin-ortadogudan-derin-mesaji>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³²⁸ Tarık Oğuzlu, **Komşularla...**, s. 16-17.

³²⁹ Emel Parla Dal, **Arap Ayaklanmaları...**, s. 97.

³³⁰ Nur Bilge Criss, "Komşularla Sıfır Sorun Çok Güzel Bir Söylem, Ancak Gerçekçi Değil, Habibe Özdal, Osman B. Dinçer, Mehmet Yeğin (ed.), **Mülakatlarla Türk Dış Politikası Cilt 3**, USAK, Ankara, 2010, s.131-146;

"Erdoğan'ın Ortadoğu'dan derin mesajı", **Haber7**, 19.10.2009

<http://www.haber7.com/guncel/haber/445770-erdoganin-ortadogudan-derin-mesaji> (erişim tarihi, 20.04.2019).

İlhan Uzgel, **Türk Dış Politikasında Bölgesel Güç İllüzyonu**, s. 61-62

İlhan Uzgel, "Dış politikada değer odaklı siyasetten Ortadoğu gerçeğine", **Al Jazeera**, 25.12.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/dis-politikada-deger-odakli-siyasetten-ortadogu-gercegine>

İlhan Uzgel, "Sıfır sorunun çöküşü", **Radikal** 2, 01.07.2012(erişim tarihi, 20.04.2019).

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/sifir-sorunun-cokusu-1092971/>

İlhan Uzgel, "İkinci Şii-Sünni Savaşı" Esad'ın kalışı ve Yeni-Osmanlıcılığın çöküşü", **Birgün**, 06.12.2015 <https://www.birgun.net/haber-detay/ikinci-sii-sunni-savasi-esadin-kalisi-ve-yeni-osmanliligin-cokusu-97010.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

"Komşularla sıfır sorun politikası çöktü", **BBC Türkçe**, 04.11.2011

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011.11.11/1104_economist(erişim tarihi, 20.04.2019).

Cengiz Çandar, "Ortadoğu statükosu" bozulunca: Komşularla sıfır sorundan sorunsuz sıfır komşuya...", **Hürriyet**, 07.09.2012

<http://www.hurriyet.com.tr/ortadogu-statukosu-bozulunca-komsularla-sifir-sorundan-sorunsuz-sifir-komsuya-21399709>(erişim tarihi, 20.04.2019).

"Problems with the neighbours", **Economist**, 03.06.2014

<https://www.economist.com/europe/2014/07/03/problems-with-the-neighbours>

"The Collapse of Turkey's Middle East Policy", **Middle East Online**, 05.09.2012

<https://middle-east-online.com/en/collapse-turkey%E2%80%99s-middle-east-policy>(erişim tarihi, 20.04.2019).

ise “Biz 'komşularla sıfır sorun' dedik, zalimlerle değil ” demiştir.³³¹ Daha sonra ise yine Suriye örneği üzerinden gelecekteki Suriye yönetimi ve Suriye ile sıfır sorun yaşamak adına Suriye sorunu yaşandığını söylemiştir.³³² Bahsedilen bu gelişmelerin yansıması olarak İbrahim Kalın “değerli yalnızlık” kavramını kullanmıştır.³³³ Türkiye’nin Irak, Suriye, Mısır, İsrail ve Batı ile gerilen ilişkileri Mısır, Suriye ve İsrail’de büyükelçiliği olmaması, Doğu Akdeniz’de enerji kaynakları konusunda sıkıntı yaşaması bu durumun bir yansıması olarak görülse de hükümet yetkilileri bu durumu Türkiye’nin ilkeli ve ahlaki duruşu ile açıklamaya çalışmışlardır.

1.1.Arabuluculuk

“Girişimci ve insani diplomasi” ile “barışçıl dış politika” unsurlarının araçlarından konusu olan bir barış girişimi olarak arabuluculuk önemli bir yer tutmaktadır. Aras, Türkiye’nin sadece arabulucu değil oyun kurucu olduğunu iddia etmektedir. Aras’a göre arabuluculuk aracılığı ile Türkiye bölgedeki düzen ve istikrarı sağlamanın yanında bölgenin politikasını da dizayn etmektedir.³³⁴ Türkiye arabuluculuk, insani yardım gibi barış politikalarının sıklıkla insani ve kültürel boyutuna dikkat çekmiş, araç olarak da sıkça kullanmıştır.³³⁵ İleride Türkiye’nin motivasyon kısmında daha ayrıntılı gösterileceği üzere Türkiye kültür, kimlik, tarih

³³¹ “Komşularla Sıfır Sorun Dedik, Zalimlerle Değil”, **Sabah**, 29.11.2013

<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013.11.29/komsularla-sifir-sorun-dedik-zalimlerle-degil>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³³² “‘Komşularla sıfır sorun' neden çöktü?”, **T24**, 15.07.2012

<https://t24.com.tr/haber/komsularla-sifir-sorun-neden-coktu,208481>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³³³ “Dış politikada 'değerli yalnızlık' dönemi”, **Hürriyet**, 21.08.2013

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Başbakan'ın başdanışmanı 'değerli yalnızlık'ı açıkladı: Yalnız değiliz ama”, **T24**, 26.08.2013

<https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizliki-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875>

“Turkey’s foreign policy of ‘precious loneliness’”, **Financial Times**,

<https://www.ft.com/content/69662b36-7752-11e5-a95a-27d368e1ddf7>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Turkey: From “zero problems” to “precious loneliness””, **Foreign Policy Journal**, 19.06.2015

<https://www.foreignpolicyjournal.com/2015/06/19/turkey-from-zero-problems-to-precious-loneliness/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³³⁴ Bülent Aras, “Arabulucu Değil, Oyun Kurucu Dış Politika”, **SETA**, 14.03. 2010

<https://www.setav.org/arabulucu-degil-oyun-kurucu-dis-politika/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³³⁵ Pınar Akınar, **An emerging mediator...** , s. 182.

temelli bir barış girişimi yapmaktadır. Ayrıca Türkiye, yapısal önlemlere de önem vermiştir. Davutoğlu'na göre sürdürülebilir kalkınma olmadan barış da olmaz.³³⁶ Bu yüzden de arabuluculuğun yanında ekonomik, sosyal, kültürel alanlardaki yatırımlara da destek verilmiştir.

Türkiye'nin üçüncü taraf olmaya çalıştığı yerler coğrafi açıdan ilgili olduğu, taraf olduğu yerlerdir. Berikere'e göre Türkiye sorunlara bazen paydaş bazen üçüncü taraf bazen de hem üçüncü taraf hem de paydaş olmuştur.³³⁷ Hatta yardım edilen gruplar ve coğrafyaya bakıldığında AK Partinin ideolojisi, İslami referansı ve kökleriyle ilgili olduğu yönünde tartışmalar da bulunmaktadır.³³⁸ Bu girişimlerin tamamının olmasa da çoğunluğunun eski Osmanlı coğrafyasına dönük olması beraberinde Yeni Osmanlıcılık tartışmalarını getirmiştir.

Türkiye'nin arabuluculuğu içeriden “sıradan” bir arabuluculuk gibi görülmektedir, çünkü konulardan doğrudan ya da dolaylı etkilenmektedir. Türkiye'nin insani, kültürel ve tarihi bağlantıları arabuluculuk süreçlerinin ve içeriğin daha iyi anlaması ve yorumlamasını anlaşılması ve yorumlanmasını beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin bu durumu tarafsız olmamakla birlikte taraflara yardım eden arabulucu olarak da değerlendirilmektedir.³³⁹ Hatta Türkiye'nin bilinen arabuluculuklara karşı yeni bir arabuluculuk anlayışı getirdiği bile savunulmaktadır.³⁴⁰ Türkiye'nin

³³⁶ “Dışişleri Bakanı Davutoğlu ‘Barış, sürdürülebilir kalkınma olmadan, sürdürülebilir kalkınma da barış olmadan gerçekleşemez’”, **Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_baris_-surdurulebilir-kalkinma-olmadan_-surdurulebilir-kalkinma-da-baris-olmadan-gerceklesemez.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

³³⁷ Nimet Beriker, **Introduction...**, s. 205.

³³⁸ Alpaslan. Özerdem, “İnsanîyetçilik ve Türk Dış Politikası”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 52, 2016, s. 136-137.

³³⁹ Michelle Wren Haskin, **The Limits of Turkish Soft Power and Mediation Capability: A Comparative Case Study of Turkish Involvement in Syria and Somalia**, Sabancı Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.12.

³⁴⁰ Bülent Aras, **Turkey's Mediation...**, s. 2.

arabuluculuk girişimlerinde Ahmet Davutoğlu'nun kişisel inisiyatiflerinin önemli olduğunun altı çizilmelidir.³⁴¹

Bu noktada değinilmesi gereken bir konu vardır. Her ne kadar arabuluculuk girişimleri AK Parti dönemine özgüymüş gibi gösterilse de Türkiye'nin AK Parti öncesi dönemde farklı zamanlarda arabuluculuk girişimleri olmuştur. Ancak daha önceki girişimlere AK Parti dönemindekiler kadar yoğunlaşamamış, girişimler daha sınırlı alanlarda ve çerçevede kalmıştır. Hatta bu girişimlerin çoğunluğu kolaylaştırıcılık çerçevesinde yapılmıştır.³⁴² İ.Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu 1997-2002 arası Türkiye aktif olarak arabulucu olmaya çalışmıştır. Bu dönemde de girişimler daha çok kolaylaştırıcılığa yakın olmuştur. AK Parti dönemini farklı kılan arabuluculuğun daha kurumsal hala getirilmeye çalışılması ve dış politikanın temel konularından birisi olmasıdır. Yani bu dönemde artık arabuluculuk “yeni Türk dış politikasının” önemli bir unsuru olmuştur.³⁴³

Dışişleri Bakanlığı 2013 sonunda yayınlanan “Sorumluluk ve Vizyon 2014 Yılına Girerken Türk Dış Politikası” isimli Türk dış politikası vizyon belgesinin bazı bölümlerini barış girişimlerine ayırmıştı. Bu belgede barış girişimleri üç başlıkta sıralanmıştır. Bölgesel İstikrara Katkı,³⁴⁴ Arabuluculuk ve Barış Girişimleri³⁴⁵ ile

³⁴¹ Türkiye'nin arabuluculuğu üzerine yapılan çalışmalarda, yazılan tezler ve makalelerde bu konu sıklıkla vurgulanmaktadır. Davutoğlu'nun arabuluculuğa bakışının tartışıldığı bölümde gösterileceği üzere arabuluculuk onun için önemli bir dış politika aracı ve insanlığın mutluluğuna katkı sağlayan bir girişimdir.

³⁴² İsrail-Suriye ve İsrail-Filistin uyuşmazlıklarında Türkiye kendini arabulucudan ziyade kolaylaştırıcı olarak görmüştür. Esra Çuhadar ve Meliha B. Altunışık, **a.g.m.**, s. 380.

³⁴³ Bülent Aras, **Turkish mediation...**, s. 10.

³⁴⁴ Savaş riskine karşı bölgesel istikrar için 2003-2008 arası Irak'a Komşu Ülkeler Süreci (2003-2008), Türkiye'nin karşılıklı güven inşası için başlattığı ve 2007'den beri devam eden Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü İşbirliği Süreci, hem Bosna Hersek'in hem de Balkanlar'ın barış ve istikrarına katkı sunmak için 2009'den beri sürdürülen Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü İşbirliği Süreci, Balkanlarda iyi komşuluk ve bölgesel iş birliği için 2010'da başlatılan Türkiye- Bosna Hersek-Hırvatistan Üçlü İşbirliği Süreci, Afganistan'da barış ve huzurun tesisi için 14 ülkenin katılımı ile 2011'de başlatılan İstanbul Süreci, bölgesel iş birliği için 2011'de kurulan Türkiye-İran-Azerbaycan Üçlü Süreci, Güney Kafkasya'da iş birliği amacı ile 2012'de kurulan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü Süreci, 2013'te İsveç ve Brezilya'yla birlikte başlatılan küresel gündemle konuların esnek bir düzlemde tartışıldığı tartışılmasıyla alakalı Barış İnşasında Üçlü Dayanışma süreci olarak sıralanmıştır.

Uluslararası Örgüt ve Platformlarda Etkin Rol başlıklarında³⁴⁶ Türkiye'nin barış ve istikrara dönük girişimleri anlatılmaktadır.³⁴⁷ Türkiye 2002-2016 yılları arasında Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan, Afganistan ile Pakistan, Irak ile Suriye, İran ile Batı, Sudan ile Güney Sudan, Suriye ile İsrail, Filistin ile İsrail Somali ile Somaliland, Pakistan ile İran, Bostvata ile Namibiya, Eritre ile Etiyopya, Eritre ile Somali, İsrail ile Pakistan gibi devletlerarası uyuşmazlıklarda arabuluculuk yaptığı gibi Suriye, Bahreyn, Libya, Suriye, Irak, Yemen, Kırgızistan, Lübnan, Filistin, Moldovya, Filipinler gibi ülkelerdeki iç uyuşmazlıklarda da arabuluculuk yapmış ya da arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye'nin arabuluculuğu konusunda farklı sınıflandırmalar da bulunmaktadır.³⁴⁸

Türkiye'nin yaptığı girişimlerin tamamına değinmek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak önemli görülen barış girişimleri (özellikle de arabuluculuklara) değinilecektir. Arap-İsrail arabuluculuğu ile Balkanlar'daki arabuluculuğa tezin içinde ayrıntılı değinileceği için bu kısımda bahsedilmeyecektir. Bu iki arabuluculuğun seçilmesi tezin varsayımı ile bağlantılıdır. Çünkü gerek Arap-İsrail gerekse de Bosna

³⁴⁵ Irak'ta 2005 ve 2010 seçimlerinde farklı etnik ve mezhepsel grupların demokratik seçimlere katılması yönündeki arabuluculuk/kolaylaştırıcılık, 2008'de İsrail ile Suriye arasındaki kolaylaştırıcılık, Lübnan'da 2008'de Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan tikanıklığın aşılmasındaki rol, 2009'dan beri Filipinler Hükümeti ile MILF arasındaki müzakerelerde Güney Filipinler Barış Komitesi (ki bu komite İslam İşbirliği Teşkilatı çatısı altında kurulmuştur) üyesi olarak sürece verilen destek, 2010'da İran'nın nükleer programı ile alakalı olarak Brezilya ile birlikte başlatılan süreç, 2010'da Kırgızistan'da etnik temelli çatışmalar sonrasında uzlaşının sağlanmasındaki rol, 2011'den beri Hamas ile El Fetih arasında uzlaşmaya verilen destek ve Türkiye'nin bu uzlaşma arayışındaki rolü, Sudan ile Güney Sudan arasında 2011'de ekonomi merkezli üçlü iş birliği, 2011'de Eritre'nin bölgesel ve uluslararası sisteme entegre olabilmesi yönünde destek, 2013'te Somali ve Somaliland arasında devlet başkanları seviyesinde başlatılan üçlü süreç olarak sıralanmıştır.

³⁴⁶ 2004'te BM çatısı altında İspanya ile birlikte başlatılan Medeniyetler İttifakı Projesi, 2010'da Finlandiya ile birlikte başlatılan "Barış İçin Arabuluculuk" girişimi ve onun yansıması olarak kurulan "Arabuluculuk Dostlar Grubu", 2011'de ABD ile eş başkanlığın paylaşıldığı "Terörle Mücadele Küresel Forumu", ilk kez New York dışında düzenlenen En Az Gelişmiş Ülkeler Zirvesi'ne 2011'de İstanbul'da yapılması gibi faaliyetler sıralanmaktadır. İlgili belgede Türkiye'nin aktif ve girişken dış politikasının sonucu olarak Türkiye'nin BM'nin bölgesel bir merkezi haline geldiği vurgulanarak İstanbul'un arabuluculuklarda kullanılacak merkez olması yönünde çabaların sürdüğüne de değinilmektedir.

³⁴⁷ "Sorumluluk ve Vizyon 2014 Yılına Girerken Türk Dış Politikası", **Dışişleri Bakanlığı**, 2013 <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/sorumlulukvevizyon-2014.pdf>

³⁴⁸ Bakınız : Doğa Ulaş Eralp, **Succes...** ; Nimet Beriker, **United State's...**, s. 12-13 ; Emel Parla Dal, "Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: actorness, approaches and tools", **Third World Quarterly**, Cilt 39, Sayı 12, 2018, s. 2291-2314 ; "Arabuluculuk Faaliyetleri", **Ak Parti**, <https://www.akparti.org.tr/site/icraat/13755/arabuluculuk-faaliyetleri> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Hersek krizleri içinde bulundukları coğrafya, Türkiye'deki sembolik karşılıkları kimlik tartışmaları ile bağlantılıdır. İleride gösterileceği üzere bu iki ayrı süreç içerisinde değişen kimlik tanımı, kimlik inşasının yansımaları ve etkileri, sürecin yönetimi, süreçlere dönük söylemleri ve süreçlerdeki ittifak ilişkilerini etkilemiştir.

Türkiye'nin yukarıda bahsedilen girişimlerin yanında arabuluculuğa dönük başka işbirlikleri ve girişimleri de olmuştur. Örneğin, Finlandiya ile birlikte 2010 yılında New York'ta "Barış İçin Arabuluculuk" girişimi başlatılmıştır.³⁴⁹ 2 Haziran 2011'de bu girişimin bir yansıması olarak ilk defa BM Genel Kurulunda "Arabuluculuk Dostlar Grubu Dışışleri Bakanları" toplantıları yapılmış, arabuluculuk konusunda ileride gösterilecek bir karar oydaşma ile kabul edilmiştir. Sonrasında ise 48 ülke ve 8 uluslararası/bölgesel kuruluşun katılımı ile Arabuluculuk Dostlar Grubunun üye sayısı 56 olmuştur. Türkiye ve Finlandiya'nın "Barış için Arabuluculuk" girişimi neticesinde Arabuluculuk Dostlar Grubu dokuz ayrı toplantı yapmıştır. Bu çerçevede BM Genel Kurulu, Güvenlik Konseyi, AGİT ve İİÖ'de uyuşmazlık çözümü ve arabuluculuk konusunda önemli adımlar atılmıştır. Türkiye bu girişimlerin tamamında öncü rol oynamıştır.³⁵⁰ Ayrıca 2010'de BMGK dönem başkanı olarak "BM'nin Barışın Korunmasında Etkinliğin Arttırılması" konulu bir toplantıya Cumhurbaşkanı Abdullah Gül başkanlık etmiştir. 27 Eylül'de de Ahmet Davutoğlu " Terörizmle Mücadele" konulu toplantıya başkanlık etmiştir.³⁵¹

Türkiye ve Finlandiya'nın girişimleri sonrası 22 Haziran 2011 tarihinde BM Genel Kurulu'nda A/65/283 nolu karar oydaşma ile kabul edilmişti. Bu kararın oydaşma ile alınması ve arabuluculuk konusunda alınan ilk karar olması bakımından

³⁴⁹ Ahmet Davutoğlu, "2013 Yılına Giren Dış Politikamız", **Dışışleri Bakanlğı'nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısı'nın TBMM Genel Kurulu'na sunulması vesilesiyle hazırlanan kitapçık**, Ankara, 2012, s. 101-102.

³⁵⁰ "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", **Dışışleri Bakanlğı**,

<http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (erişim tar.22.05.2017)

³⁵¹ Faruk Yalvaç, **a.g.e.** , s. 161.

önemi vardır. Daha sonra bu çalışmaların yansıması olarak BM Genel Sekreteri “Etkin Arabuluculuk Rehberi”³⁵² hazırlamıştır. Sonrasında da Genel Kurul 2012’de Genel Kurul A/66/291 nolu kararı çıkarmıştır. 2016’da Genel Kurul A/70/304 nolu “Anlaşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümü, İhtilafların Önlenmesi ve Çözümünde Arabuluculuğun Rolünün Güçlendirilmesi” başlıklı kararı kabul etmiştir.

İstanbul’da Türkiye Dışişleri Bakanlığı himayesinde Arabuluculuk konferansları düzenlenmiş, daha sonra AGİT bünyesinde de Finlandiya ve İsviçre ile birlikte 2014 yılında “Arabuluculuk Dostlar Grubu” oluşturulmuştur.³⁵³ İstanbul’daki ilk konferans “Arabuluculuk Aracılığıyla Barışın Güçlendirilmesi” teması ile 24-25 Şubat 2012’de,³⁵⁴ ikincisi “Etkin Arabuluculuğun Anahtarları: İçeriden Perspektifler” teması ile 11-12 Nisan 2013’de, üçüncüsü “Arabuluculukta Bölgesel Örgütlerin Artan Rolü” teması ile 26-27 Haziran 2014’da,³⁵⁵ dördüncüsü 30 Haziran 2017 tarihinde “Güçlü Diplomasi, Etkin Arabuluculuk”,³⁵⁶ beşincisi ise “Sürdürülebilir Barış İçin Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi”³⁵⁷ teması ile 2018’de yapılmıştır.

³⁵²“Birleşmiş Milletler Etkili Arabuluculuk Rehberi”, Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/uyusmazliklarin-cozumu-ve-ara-buluculuk/Ek-1-BM-Etkin-Ara-buluculuk-Rehberi_Turkce.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁵³“Türkiye’nin Girişimci Ve İnsani Dış Politikası”, **Dışişleri Bakanlığı**

<http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

³⁵⁴ “Summary Report First İstanbul”, **BM**, (erişim tarihi, 20.04.2019).

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/a-66-800summaryreport-first-istanbul.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁵⁵ “İstanbul Conference Summary Report”, **BM**, 06.09.2013

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/a-67-980-2013-istanbul-conference-summary-report.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Dışişleri Bakanlığı Davutoğlu İstanbul Arabuluculuk Konferansına Hitap Etti”, **Dışişleri Bakanlığı**

<http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-istanbul-arabuluculuk-konferansina-hitap-etti.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁵⁶ “İstanbul Arabuluculuk Konferansı”, **Arabuluculuk Konferansı**, 30.07.2017

<http://www.mediation.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Summary Report of the Fourth İstanbul Conference on Mediation”, **Dışişleri Bakanlığı**, 30.07.2017

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ConferenceReport.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

“No: 212, 29 Haziran 2017, Dördüncü İstanbul Arabuluculuk Konferansı Hk.”, **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/no_-212_-dorduncu-istanbul-arabuluculuk-konferansi-hk_.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁵⁷ “5. İstanbul Arabuluculuk Konferansı Sonuç Raporu”, **Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/uyusmazliklarin-cozumu-ve-ara-buluculuk/Ek-6-V._Istanbul_Ara-buluculuk_Sonuc_Raporu.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

Konferanslar “İstanbul Arabuluculuk Konferansları” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı’nın Zirve Dönem Başkanı ve İcra Komitesi Başkanı olduğu dönemde 21 Kasım 2017’de İstanbul’da “Güçlü Arabuluculuk: İİT’in Rolü” teması ile İİT Üye Ülkeleri tarafından Birinci Arabuluculuk Konferansı organize edilmiştir.³⁵⁸

Türkiye, uluslararası barışın sağlanması ve inşa edilmesi için arabuluculuk merkezi olmayı da istemiştir.³⁵⁹ Davutoğlu, 2012’deki İstanbul Arabuluculuk Konferansı’nda İstanbul’un “Dersaadet” olarak anıldığını belirterek İstanbul’un arabuluculuk konferansları için en ideal merkez olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Davutoğlu, “Uluslararası Arabuluculuk Eğilimleri” konulu çalıştayı “Türkiye ve Norveç’in Arabuluculuk Perspektifleri” başlıklı panelinde yaptığı konuşmada İstanbul’da BM Arabuluculuk Merkezi açacaklarını söylemiş,³⁶¹ daha sonra bir basın toplantısında da BM Arabuluculuk Merkezinin İstanbul’da kurulmasını istediklerini belirtip³⁶² İstanbul’un uluslararası arabuluculuk ve müzakere merkezi olmasını önermiştir.³⁶³

³⁵⁸“Uyusmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”, **Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019). “Summary Report of the First OIC Member States Conference on Mediation”, **Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/SummaryReportoftheFirstOICMemberStatesConfernceonMediation.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁵⁹“Turkey Seeks to Be International Mediation Center”, **VOA News**, 26.02.2016. <https://www.voanews.com/a/turkey-seeks-to-be-international-mediation-center-140605183/171034.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁶⁰“Davutoğlu’ndan arabulucuk dersleri”, **Sabah**, 25.2.2012 <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/02/25/davutoglundan-arabulucuk-dersleri>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁶¹ “BM arabuluculuk merkezi açacağız”, **Sabah**, 07.11.2013 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/07/bm-arabuluculuk-merkezi-acacagiz>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁶²“İstanbul arabuluculuk merkezi oluyor”, **İHA**, 05.04.2013. <http://www.ihha.com.tr/haber-istanbul-arabuluculuk-merkezi-oluyor-271121/>(erişim tarihi, 20.04.2019). “Davutoğlu: Ülkemiz İçin Büyük Bir Onur”, **Haberler**, 26.09.2013 <https://www.haberler.com/davutoglu-ulkemiz-icin-buyuk-bir-onur-5111882-haberi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁶³“Turkey Seeks to Be International Mediation Center”, **VOA News**, 26.02.2016. <https://www.voanews.com/a/turkey-seeks-to-be-international-mediation-center-140605183/171034.html> “Article By Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister Of Foreign Affairs Of Turkey And Mr. Erkki Tuomioja, Minister Of Foreign Affairs Of Finland Published In Hürriyet Daily News”, **Los Angeles Konsoloslugu**, 01.03.2012 <http://losangeles.cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/145236>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Davutoğlu'nun kişisel etkisinin önemli olduğu genel bir kanıdır.³⁷⁴ Başbakan Erdoğan da 2009'da İngiltere'nin The Guardian gazetesinde verdiği röportajda Türkiye'ye farklı arabuluculuk teklifleri geldiğini ve Türkiye'nin de buna hazır olduğunu belirtmiştir.³⁷⁵ G. Friedman gibi isimler de sadece Türkiye'nin İslam dünyasında etkili ve belirleyici bir arabulucu olabileceğini belirtmiştir.³⁷⁶

1.2.Ahmet Davutoğlu'na Göre Arabuluculuk

İleride gösterileceği üzere “Uyuşmazlık Çözümü, Arabuluculuk”³⁷⁷ ve “Önleyici Diplomasi” politikaları sayesinde hem bölge ve Türkiye'yi tehdit eden ya da edebilecek çatışmaların önüne geçilecek hem bölgeye barış ve istikrar getirecek hem de Türkiye'nin kurmak istediği kalkınma ve zenginliğe ulaşmaya katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin dış politikasını vizyoner, aktif ve çok yönlü olarak güncellediğini iddia eden Davutoğlu arabuluculuğun bu dış politikanın ayrılmaz bir unsuru ve tamamlayıcısı olduğunu söylemektedir. Buradan da Türkiye'yi farklı kılan özelliğinin bizatihi kendi kimliği olduğu anlamı çıkarılmaktadır. Çünkü Türkiye hem Kuzey hem de Güney ülkeleri içinde herkesçe kabul edilebilen emsalsiz bir ülkedir. Ayrıca daha da önemlisi

³⁷⁴ Doğa Ulaş Eralp, **Introduction...**, s. III.

³⁷⁵ “Iran sought Turkey's help to mend links with US, says Erdogan”, **The Guardian**, 24.02.2009. <https://www.theguardian.com/world/2009/feb/24/turkey-iran-erdogan-interview>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁷⁶ Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 12.

³⁷⁷ Dışişleri Bakanlığı internet sitesinde bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “*Bölgenin önemli güç merkezlerinden biri konumunda bulunan ve bu coğrafyadaki her türlü gelişmeden doğrudan etkilenen Türkiye, bu ihtiyacı fazlasıyla hissetmekte ve bölgede kalıcı barış, istikrar ve refah ortamının yeşerebilmesi için yoğun çaba sarfetmektedir. Son yıllarda bu doğrultuda giderek daha dinamik bir dış politika izleyen Türkiye, Afro-Avrasya bölgesinde iş birliği ve diyalogun sağlam temeller üzerine oturtulması için büyük gayret göstermektedir. Önleyici diplomasiye verdiği önem çerçevesinde, mevcut ihtilafların barışçı yollardan çözülmesi yönünde aktif çabalarda bulunmuş ve geniş bir coğrafyada çok sayıda arabuluculuk girişimine öncülük etmiştir.* Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımı, hem önleyici diplomasi alanında elde edilecek başarının ihtilafların çözümü bakımından en etkin ve ekonomik yöntemi teşkil etmesi, hem de bölgedeki uyuşmazlık ve çatışma potansiyelinin azalmasının Türkiye'nin gelişimine doğrudan katkı yapacak olması gerçeğine dayanmaktadır. Bir başka deyişle, bölgedeki barış ve istikrar zemininin kuvvetlenmesi Türkiye'nin yakın çevresinde kurmak istediği karşılıklı çıkara dayalı iş birliği ortamını kolaylaştıracak ve Türkiye ile birlikte bölgenin de bir bütün olarak kalkınmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan, çatışma potansiyelinin sorunun özünde yatan sebepler tespit edilerek zamanlıca önlenememesi halinde, ortaya çıkacak krizler hem bölge hem de uluslararası camianın tümü için çok daha masraflı ve uzun vadeye yayılan önlemleri gerekli kılmakta, ayrıca her çatışma bir başka gerginliği tetikleyebilmektedir.” Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuculuk”, **Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Türkiye çoklu eklektik bir kimliğe sahiptir. Türkiye'nin kültürel ve medeniyetsel geçmişi, Batı'nın siyasi ve güvenlik şemsiyesi içinde yer alması da ona önemli bir şans vermektedir. Türkiye kendini bölgesel ve uluslararası politikada merkezi bir konumda görmekte, arabuluculuğu barış ve istikrara katkı sağlayacak bir araç olarak değerlendirmektedir.

Davutoğlu arabuluculuk sürecinin ana parametrelerini dört başlıkta sıralar: 1) Taraflar arasında güven inşası, 2) Değer temelli bir sürecin sürdürülmesi, 3) Geleceğe dönük vizyon 4) Gerekli diplomatik araçların sağlanması³⁷⁸. Davutoğlu 2012'de İstanbul Arabuluculuk Konferansında Arabuluculuk Dostlar Grubunun, Medeniyetler İttifakı ile birlikte kendileri için en önemli ittifak projelerinden biri olduğunu, bu projelerle bütün krizlerin çözümüne katkı için küresel bir platform amaçladıklarını söylemiştir. Davutoğlu, arabuluculuğun cazip yönünün başarı olduğunu ancak bu başarı isteğinin tarafları ikna edebilmek için arabulucuyu yalan söylemeye itebileceğini, bu durumun güveni sarsacağını belirterek güvenin, samimiyetin önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca *“arabulucu, değerlerin savunucusu olmalı, bir çıkarın savunucusu olmamalı. İki taraf da onların değerlerini paylaştığınızı görürlerse, sizin tarafınızdan gelen her türlü arabuluculuğu kabul ederler. Samimiyet ve dürüstlük çok önemli. Özellikle de iki taraf arasında mesaj alışverişi yapılırken.”* diyerek çıkar yerine değer odaklı olunması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁷⁹

Daha sonra Davutoğlu arabuluculuk üzerine yazdığı bir makalede arabuluculuğun nasıl olması gerektiği, yöntemleri, içeriği, üzerine inşa edilen temel

³⁷⁸ Arthur Boutellis ve Christoph Mikulaschek, **Strengthening Preventive Diplomacy and Mediation: Istanbul Retreat of the UN Security Council**, International Peace Institute, New York, 2012, s. 1. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/2011_Istanbul%20Retreat%20of%20the%20UN%20SC.pdf

³⁷⁹“Davutoğlu'ndan arabulucuk dersleri”, **Sabah**, 25.2.2012 <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/02/25/davutoglundan-arabulucuk-dersleri>(erişim tarihi, 20.04.2019).

değerleri ve Türkiye'nin arabuluculuğunu ayrıntılı biçimde değerlendirmektedir.³⁸⁰

Davutoğlu son otuz yılda Türkiye'nin uyuşmazlık ve çatışmaların çözümü noktasında önemli diplomatik girişimleri olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin arabuluculuk yapmasını kültürel, tarihi, coğrafi ve siyasi olarak sorunların merkezinde yer alması, sorunlarla ya da taraflarla ilişkisi olması ve sorunların doğrudan ve dolaylı olarak kendisini etkileyebilecek olması gibi nedenlerle açıklamaktadır. Davutoğlu farklı arabuluculuk, barışa dönük işbirlikleri, barışa katkı, barış inşası, insani yardım ve Medeniyetler İttifakı gibi girişimleri yukarıda bahsedilen barış, huzur ve istikralara katkı girişimleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Davutoğlu arabulucunun özgüveni, kimliği, kurduğu ilişki, verdiği güven gibi unsurların altını ısrarla çizmektedir. Davutoğlu arabuluculuğun insanlığın huzur, mutluluk ve barışı için temel araçlardan olduğunu savunarak arabuluculuğun Türkiye'nin dış politikasında ayrılmaz unsulardan birisi olduğunu belirtmektedir. Arabulucunun erdem ve fazilet sahibi olup değer odaklı davranması gerektiğini söyleyen Davutoğlu, uyuşmazlık yaşayan tarafların arabulucu ile aynı değerlere sahip olduğunu düşünmelerinin, arabulucunun işini kolaylaştıracağını iddia etmektedir. Davutoğlu ileride daha ayrıntılı gösterileceği üzere Türkiye'yi bilge ülke olarak tanımlamaktadır. Ekonomik, bölgesel krizlerin ve önemli dönüşümlerin yaşandığı bölgelerde Türkiye gibi çatışmaların çözümü için bilge ülkelere ihtiyaç olduğunu söylemektedir.³⁸¹ Davutoğlu'na göre başarılı arabuluculuk psikolojik,³⁸² fikri

³⁸⁰ Bakınız: Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Mediation...**, s. 83-90.

³⁸¹ **A.g.e.**, s. 5.

³⁸² Psikolojik ögeden kastedilen psikolojik engellerin ortadan kaldırılması ve teknik farklılıkların, siyasal taleplerin tartışılabilir hale getirilmesidir. Müzakere için ortam hazırlanmadan karşılıklı güven inşa edilmeden adım atılması zordur. Psikolojik ögede empati, çözüme inanma, özgüven, tarafları psikolojik olarak hazırlayabilme çok önemlidir. Hazırlanan bu atmosfer sayesinde arabulucuya güvenilir ve taraflar bir araya gelebilir. Davutoğlu, İstanbul Arabuluculuk Konferansında da psikolojik eşğin aşılardan sürecin devam edemeyeceğini söyleyerek empati yapmanın önemine dikkat çekerek arabulucunun Irak'ta Bağdatlı gibi Suriye'de Şamlı gibi Balkanlarda Saraybosnalı gibi düşünmeli ve konuşması gerektiğini söylemektedir. Daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye'nin yaptığı arabuluculuk örneklerden olan Irak'ta farklı grupların seçime ikna edilmesinde yaptığı konuşmanın etkili olduğunu hatırlatmaktadır. Psikolojik eşği anlatmak için şu ifadeleri kullanmaktadır: *"Herhangi bir krizin psikolojik boyutu olayın yüzde 50'sinden fazlasıdır. Karşılıklı güven olmadan, doğru psikolojik ortam yaratılmadan başarılı olunamaz. Teknik detaylar yüzde 20-30, geri kalanı da sorunun halledilmesi için siyasi iradedir."* Davutoğlu'ndan arabuluculuk dersleri", **Sabah**, 25.02.2012

(entelektüel),³⁸³ etik³⁸⁴ ve yöntemsel³⁸⁵ olmak üzere dört ana etmen üzerine oturmaktadır. Arabuluculuğun taraflı ya da tarafsızlığı konusu önemlidir. Önceki bölümlerde ana tartışmalara değinildiği için bu konuya çok ayrıntılı girilmeyecektir. Ancak Davutoğlu'nun yaklaşımını görmek adına kısa da olsa taraf konusuna “etik” açıdan bakmakta fayda vardır. Davutoğlu'na göre etik noktadaki önemli konulardan birisi samimiyet ve dürüstlüktür. Bunun için de İsrail ile Suriye arasındaki arabuluculukta Türkiye'nin dolaylı ve doğrudan görüşmelerde iki tarafla da aynı yönde konuştuğu, aynı belgeleri paylaştığını belirtmektedir. Hatta Iraklı bir Kürt liderin Türkiye dışında diğer tüm ülkelerin Saddam Hüseyin ve Kürtlerle ayrı ayrı şeyler söyleyerek bir nevi ikiyüzlülük yaptıklarını söylediğini belirtmektedir. Bu anekdotlar üzerinden Davutoğlu Türkiye'nin arabuluculuk süreçlerindeki etik kaygısını, samimiyetini ve dürüstlüğünü vurgulamaktadır. Davutoğlu'na göre tarafsızlık da etik unsurlar arasında yer almaktadır, ancak Davutoğlu burada tarafsızlık (hatta Davutoğlu nötr- neutrality- tercih etmektedir) ile objektivitenin farklı iki kavram olduğunu söylemektedir. Davutoğlu tüm arabulucuların tarafsız olması gerektiğini söylemektedir. Ancak objektifliğin (objectivity) bir tarafa haklı ya da haksız olduğunun söylenebildiği, doğrunun tarafı olduğu durum olarak belirterek tarafsızlığın hiç bir tarafı tutmamak olduğunu söylemektedir. Tarafsızlıkta tüm taraflar tarafsız biçimde dinlenirken, objektivitede tarafları dinledikten sonra haklı ya da haksız olduğunun söylenmesi olarak

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/02/25/davutoglundan-arabulucuk-dersleri>(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁸³ Arabulucunun sorunun tüm yönlerini bilmesi hatta çatışan taraflardan daha da iyi bilmesi, vizyon sahibi olması kastedilmektedir. Arabulucu detaylara hâkim olabilmelidir. Davutoğlu İsrail ile Suriye arabuluculuğu öncesi 1990'lı yıllardaki Orta Doğu Barış Sürecine dair tüm hatıratları okuduğunu belirtmektedir. Arabulucunun başarısı sadece çözüm değil çözüm sonrası yeni bir statükonun inşası ve kabul edilmesine de bağlıdır. Davutoğlu uluslararası kontekstin de iyi anlaşılıp analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır

³⁸⁴ Etiğin bu süreçlerde önemli olduğunu savunan Davutoğlu, arabuluculuğun değer odaklı olması gerektiğini savunmaktadır. Arabulucu özel çıkarlar yerine paylaşılan değerleri savunmalıdır. Eğer taraflar arabulucu ile aynı değerleri paylaştıklarını düşünürlerse arabuluculuğu kabul ederler süreç daha doğru sonuçlanır. Hatta Davutoğlu burada da paylaşılan ortak değerler, tarih ve kültürün çok önemli olduğunu tekrarlamaktadır. 2007'deki Afganistan-Pakistan –Türkiye üçlü görüşmelerinde Türkiye'nin her ülke ile ortak tarih ve kültür paylaşımını kolaylaştırıcı ögesini örnek olarak vermektedir.

³⁸⁵ Yöntem içinde doğru zamanlama, görüşmelere yoğunlaşma, dış etkenlerin kontrolü gibi faktörleri saymaktadır.

betimlemektedir. Tarafsızlık bir tarafı tutmamak, objektif olmak ise doğrunun tarafı olarak görülmektedir. Davutoğlu'na göre tarafsızlık ve objectivitenin tek bir elde birlikte gitmesi gerekmektedir. Hatta İran nükleer müzakereleri sırasında Nasrettin Hoca'nın "Sen de haklısın." fıkrasını anlatarak tüm tarafların kendilerince haklı ve doğru olduğunu söylediğine de değinmektedir.³⁸⁶ Davutoğlu her ne kadar tarafsızlığın önemli olduğunu belirtse de yazdıklarından arabuluculuk anlayışında objektif olmanın daha önemli olduğu anlamı çıkarılmaktadır. Zaten Türkiye ilerde gösterileceği üzere, güçlü olduğunu düşünmeye başladığı dönemlerden itibaren Davutoğlu'nun objektif arabulucu tanımına uygun hareket etmiştir. Davutoğlu'nun objektif arabulucu tanımı güçlü arabuluculuğa paraleldir.

Arabuluculuk Türkiye'nin karşılıklı ekonomik bağımlılık, geniş kapsamlı güvenlik yapıları kurma, çok kültürlü bir arada yaşama, bölgesel iş birliği, vizelerin kaldırılması gibi bölgesel dış politika amaç ve hedeflerine ulaşmadaki araçlardan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca komşularla sıfır sorun politikası da arabuluculuk ile doğrudan bağlantılı ve ilintili bir konudur böylelikle politik, ekonomik ve sosyal konularda karşılıklı iş birliği artacaktır.³⁸⁷ Zaten Davutoğlu daha sonra yazdığı bir makalede ise Türkiye'nin arabuluculuk amacını bölgesi ve etki alanına barış, istikrar, huzur ve güven getirmesi olarak açıklamaktadır.³⁸⁸ Ayrıca, Davutoğlu'na göre yapılan barış girişimleri ve arabuluculuklar birbirleri ile ilintilidir ve birbirlerini etkilemektedir. 2008'de Lübnan barışı, Suriye-İsrail dolaylı görüşmeleri, İsrail ile Hamas arasındaki ateşkesin birbiri ile bağlantılı olduğunu zincirleme etki doğurduğunu savunmaktadır.³⁸⁹ Dolayısı ile de bu girişimler küçük çaplı arabuluculukların ötesinde dış politikada uzun vadeli ve yapısal bir vizyonun parçası olarak görülebilir.

³⁸⁶ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's mediation...**, s. 89-90.

³⁸⁷ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's zero-problems...**; Pınar Akpınar, **Turkey's peacebuilding...**, s. 740.

³⁸⁸ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's mediation...**, s. 90.

³⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 395.

Türkiye'nin arabuluculuk, kolaylaştırıcılık gibi üçüncü taraf rolü ve barış girişimlerinin motivasyonu farklı sebeplerle açıklanmaktadır. Bu çalışmada güç ve kimlik sebepleri üzerinden çok katmanlı bir değerlendirme yapılacak olmakla beraber, bu anlam katmanlarını oluşturan başka parametrelerin grift ilişkisi de gözler önüne serilmektedir.

Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin arabuluculuk amacını Türkiye'nin bölgesine ve etki alanına barış, istikrar, huzur ve güven getirmesi olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁰ Davutoğlu, 2009 yılında Wilson ödülünü aldığı törende dünya düzeninin değiştiği bir dönemde Türkiye'nin barışı yaymaya çalıştığını belirtip; Medeniyetler İttifakı, arabuluculuk gibi girişimler ile komşularla sıfır sorun, barış, refah, istikrar gibi dış politika ilkelerinden vazgeçilmemesi gerektiğini savunmuştur.³⁹¹ Davutoğlu'na göre böylelikle hem bölgesel hem küresel hem de iç barış sağlanacak ve aynı zamanda barış politikası sayesinde herkesin karşılıklı yarar sağlayacağı bir ortam oluşturulacaktır. Bu minvalde Davutoğlu'na göre arabuluculuk da Türkiye'nin karşılıklı ekonomik bağımlılık, geniş kapsamlı güvenlik yapıları kurma, çok kültürlü bir arada yaşama, bölgesel işbirliği, vizelerin kaldırılması gibi bölgesel dış politika amaç ve hedeflerine ulaşmadaki araçlarından birisidir.³⁹² Ayrıca iç istikrar ile dış politika arasında doğrudan bir bağlantı vardır, arabuluculuk girişimleri de bunun bir yansımasıdır.³⁹³ Bahsedilen durumu Türkiye'nin bu girişimler aracılığı ile etki alanı yaratıp bölgesel hegemon olma amacı ile açıklamaktadır.³⁹⁴ Bayer ve Keyman, Türkiye'nin bu inisiyatifleri geliştirmelerini ekonomik, insani, siyasi gerekçelerin yanında güvenlik, barış ve istikrar

³⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's mediation...**, s. 90.

³⁹¹ "Bakan Davutoğlu'na Woodrow Wilson ödülü", **Dünya Bülteni**, 18.06.2010. <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/bakan-davutogluna-woodrow-wilson-odulu-h118258.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

"Davutoğlu'na Wilson Ödülü", **Radikal**, 18.06.2010 <http://www.radikal.com.tr/turkiye/davutogluna-wilson-odulu-1003245/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁹² Ahmet Davutoğlu, **Turkey's zero-problems...**

³⁹³ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 344.

³⁹⁴ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 40.

gibi ögelere dayandırmaktadır.³⁹⁵ Havva Kök ve İmdat Öner ise Türkiye'nin barış girişimlerinin saiklerini ulusal çıkar, barış yapıcı ülke kimliği, bölgesel krizlerin olumsuz yansımından etkilenmeme, prestij elde etme, “yumuşak güç” olma amacı ile açıklamaktadırlar.³⁹⁶ Türkiye'nin girişimlerini, Davutoğlu'na danışmanlık da yapmış olan Bülent Aras ise bölgedeki kredisi, etkili bir aktör olması, bölgesel sahiplene ve kapsama ile açıklamaktadır.³⁹⁷ Ayman Türkiye'nin arabuluculuğunun orta büyüklükte bir güç olarak daha çok bölgesindeki istikrarın kendi çıkarı ile bağlantılı olduğunu düşünmesi, istikrarın korunması, ekonomik çıkar ile ekonomik pazarların koruma kaygısı ile yapıldığını savunmaktadır.³⁹⁸ Pınar Akpınar ise Suriye ile İsrail arabuluculuğu özelinde Türkiye'nin prestije sahip olma; düzen, güvenlik ve istikrar kurma; enerji güvenliği, diğer aktörleri oyun dışında tutma; iç beklenti ve talepleri karşılama ve dış politikayı meşrulaştırma ile açıklamaktadır.³⁹⁹ Somali'ye yapılan insani girişimler örneği üzerinden de Türkiye'nin çıkar, güç, bölgesel ve küresel prestijine, statü arayışına ve çatışma bölgelerinin güvenliğini sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.⁴⁰⁰ İleride gösterileceği üzere literatür içerisinde farklı isimler genelde benzer argümanlar üzerinden değerlendirmeler yapmaktadır. Dolayısı ile de Türkiye'nin barış girişimlerinin arkasında güvenlik inşa etmeden dış politika hedeflerine ulaşmaya, ekonomik kazanımlardan bölgesel etki ve güce, kültürden hegemonyaya kadar çok fazla neden bulunmaktadır. Ancak her birinin odak noktasının güç ve kimlik olduğu görülmektedir. Bu çalışmada güç ve kimlik merkezli çıkarım ön planda olacaktır. Her

³⁹⁵ Fuat Keyman ve Reşat Bayer, “Turkey: an emerging hub of globalization and internationalist humanitarian actor?”, **Globalizations**, Sayı 9, 2012, s.73-90.

³⁹⁶ Havva Kök ve İmdat Öner, “ Turkey's Motives for Mediating the Iranian Nuclear Deal, Doğa Ulaş Eralp (ed.) , **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 55-80.

³⁹⁷ Bülent Aras, “Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative”, **TEPAV Turkey Policy Brief Series**, 2012, s. 2.

³⁹⁸ S.Gülden Ayman, “An Analysis of Turkish Mediation in the Middle East Turmoil”, **Academia**, https://www.academia.edu/23721684/AN_ANALYSIS_OF_TURKISH_MEDIATION_IN_THE_MIDDLE_EAST_IN_AN_ERA_OF_TURMOIL(erişim tarihi, 20.04.2019).

³⁹⁹ Pınar Akpınar, **An Emerging Mediator...**

⁴⁰⁰ Pınar Akpınar, **Turkey's Peacebuilding...**

bir motivasyon kaynağı farklıymış gibi görünse de aslında birbiri ile bağlantılıdır. Aşağıda bu motivasyon kaynakları ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

1.3. Güvenlik ve İstikrar

AK Partinin karar vericileri, özellikle de Davutoğlu, uyuşmazlıkların bölgeye ve Türkiye'ye olumsuz yansımaları olacağını, devam eden bir sorunun büyümeden ya da sorun olabilme potansiyeli olan bir konunun başlamadan çözülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Yoksa bu sorun terör, göç, istikrarsızlık, kaos, savaş olarak bölgeyi ya da Türkiye'yi etkileyebilecek hatta sorunun içine çekebilecek potansiyel taşımaktadır. Uyuşmazlık çözümü ve barış girişimleri de bu minvalde okunabilmektedir, yani ön alıcı bir hareket ya da Davutoğlu'nun sıklıkla vurguladığı proaktif diplomasi çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Davutoğlu'nun sıkça vurguladığı proaktif ve önleyici barış diplomasisi kriz patlak vermeden ya da devam eden bir sorun ise kritik eşiğe ulaşmadan diplomatik yollara başvurmayı kapsamaktadır.⁴⁰¹ Davutoğlu'na benzer biçimde, Gül'e göre de bölgedeki sorunlar hem bölgesel hem de küresel barışı tehdit etmekte; her gerilim Türkiye'nin kimliğinden dolayı doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'yi de tehdit etmektedir. Bu bakışa göre Türkiye tarihi ve siyasi sorumluluğu gereği bölgede etkili etkili olmalı, bölgede tahkim etme politikası gereği uyuşmazlıkların, krizlerin çözümüne katkı sağlamalıdır.⁴⁰² Davutoğlu “donmuş krizleri” ise patlamaya hazır bomba olarak değerlendirmektedir. Eğer bu krizlere çözüm bulunmaz, kendileri de inisiyatif geliştiremezlerse bombanın ne

⁴⁰¹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero Problems”, **Foreign Policy**, Mayıs 2010

<https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>

⁴⁰² Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 175.

Abdullah Gül de BM Güvenlik Konseyi'nin “Barışı Koruma-Barışı İnşa” konulu zirvesinde “Zira biz, önleyici diplomatik girişimleri mevcut ve potansiyel sorunların çözümü bakımından en etkin ve düşük maliyetli yöntem olarak görmekteyiz. Bu nedenle de uluslararası toplumun sorunları önleyici yeteneklerinin geliştirilmesine büyük önem atfetmekteyiz” demiş, Türkiye'nin sürdürülebilir barışın inşası için her türlü desteği verdiğini gelecekte de vereceğini belirtmiştir.

“Barış ve Güvenliğin Sağlanması İçin Daha Etkin Bir Güvenlik Konseyine İhtiyaç Var”, **Abdullah Gül Kişisel İnternet Sayfası**, 23.09.2010.

<http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/77351/baris-ve-guvenligin-saglanmasi-icin-daha-etkin-bir-guvenlik-konseyine-htiyac-var.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

zaman patlayacağı, nasıl etkileri olacağı öngörülememektedir. Bu yüzden Türkiye bu ve benzeri sorunlara da çözüm bulmakta taraf olmalıdır.⁴⁰³ Ayrıca, Davutoğlu'na göre kimlik ile güvenlik birlikte değerlendirilmekte, kimliğe dönük herhangi bir tehdit ya da tehlikeyi güvenliğe dönük kabul edilmektedir.⁴⁰⁴

Dışişleri Bakanlığının internet sayfasında Türkiye'nin önleyici diplomasi arabuluculuk girişimlerinin başarısının bölgesel barış ve işbirliği için en etkili yol olduğunu hem de en ekonomik yol olduğu belirtilmiştir. Ayrıca uyuşmazlık ve çatışma potansiyelinin azalması Türkiye'nin güvenlik kaygılarının azalmasına ve ekonomik gelişimine katkı sağlayacağı belirtilmektedir.⁴⁰⁵ Başta Davutoğlu olmak üzere Türkiyeli karar vericilerin söylemleri incelendiğinde Türkiye'nin arabuluculuğunun amacı, içinde bulunduğu bölge ile “etki alanı”⁴⁰⁶ olarak tanımlanan alana barış, istikrar, huzur ve güvenliğin sağlanması olarak açıklandığı görülmektedir.⁴⁰⁷ Arabuluculuğun Türkiye'nin karşılıklı ekonomik bağımlılık ve geniş kapsamlı güvenlik yapıları kurma, çok kültürlü bir arada yaşama, bölgesel işbirliği, vizelerin kaldırılması gibi bölgesel dış politika amaç ve hedeflerine ulaşmadaki araçlardan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca komşularla sıfır sorun politikası da arabuluculuk ile doğrudan bağlantılı ve ilintili bir konudur. Türkiye kuracağı iyi ilişkiler ve barış havzası ile politik, ekonomik ve sosyal konularda söz sahibi olabilecek, etki yaratabilecek,⁴⁰⁸ bölge ile entegrasyonu daha kolay

⁴⁰³ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 388.

⁴⁰⁴ Mehmet Sinan Birdal, “Davutoğlu Doktrini: Stratejik Öznenin Popülist İnşası”, İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), **Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**, İletişim, İstanbul, 2018, s. 140.

⁴⁰⁵ Geçen ifade şu şekildedir: “*bölgedeki barış ve istikrar zemininin kuvvetlenmesi Türkiye’nin yakın çevresinde kurmak istediği karşılıklı çıkara dayalı işbirliği ortamını kolaylaştıracak ve Türkiye ile birlikte bölgenin de bir bütün olarak kalkınmasına yardımcı olacaktır.*”

Ancak burada değinilmesi gereken bir nokta vardır: Dışişleri Bakanlığı internet sayfasındaki “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk” başlığının içeriğini değiştirdiği için artık bu ifade bulunmamaktadır. Bu değişikliğin görülmesi adına tezin ekler bölümüne eski ifadeler yerleştirilecektir.

⁴⁰⁶ Davutoğlu etki alanına benzer anlamlarda hinterland, havza gibi terimleri de kullanmaktadır.

⁴⁰⁷ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Mediation: Critical Reflections From the Field”, **Middle East Policy**, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s. 90.

⁴⁰⁸ Ahmet Davutoğlu, **Turkey’s zero-problems foreign policy...**

sağlayabilecektir.⁴⁰⁹ Burada hem güvenlik, terör gibi kaygılar⁴¹⁰ hem de düzen ve istikrarın sonucu olarak ekonomik, siyasal ve kültürel alanda karşılıklı işbirliğinin sağlayacağı olumlu havaya işaret edilmektedir.⁴¹¹ Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin uyuşmazlık çözümü ve arabuluculuk girişimlerini "önleyici diplomasi" çerçevesinde değerlendirmiştir.

Yukarıda değinildiği üzere Ahmet Davutoğlu'na göre bölgedeki sorunlar hem bölgesel hem de küresel barışı tehdit etmektedir. Bununla birlikte her gerilim doğrudan ve dolaylı olarak Türkiye'yi de tehdit etmektedir. Davutoğlu'na göre Türkiye Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar tarih, kültür ve coğrafyanın merkezinde olması sebebiyle tüm krizlerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenecektir. Ancak sadece etkilene kaygısından dolayı değil, tarihi ve siyasi sorumluluğu gereği de Türkiye bu bölgede etkili olmalıdır. Bu bakış açısına göre Türkiye bölgede "tahkim etme" politikası gereği uyuşmazlıkların krizlerin çözümüne katkı sağlamalıdır.⁴¹² Eğer Türkiye bölgede

⁴⁰⁹ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, "Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?", **Mediterranean Politics**, Cilt 15, Sayı 3, 2010, s. 371-392.

⁴¹⁰ Dışişleri Bakanlığı sayfasındaki ifade şu şekildedir : "*Bölgenin önemli güç merkezlerinden biri konumunda bulunan ve bu coğrafyadaki her türlü gelişmeden doğrudan etkilenen Türkiye, bu ihtiyacı fazlasıyla hissetmekte ve bölgede kalıcı barış, istikrar ve refah ortamının yeşerebilmesi için yoğun çaba sarfetmektedir. Son yıllarda bu doğrultuda giderek daha dinamik bir dış politika izleyen Türkiye, Afro-Avrasya bölgesinde işbirliği ve diyalogun sağlam temeller üzerine oturtulması için büyük gayret göstermektedir. Önleyici diplomasiye verdiği önem çerçevesinde, mevcut ihtilafların barışçı yollardan çözümlenmesi yönünde aktif çabalarda bulunmuş ve geniş bir coğrafyada çok sayıda arabuluculuk girişimine öncülük etmiştir.*"

Ancak yukarıda değinildiği üzere bu ifadeler kaldırılmıştır.

⁴¹¹ İlgili ifadeler şöyledir : "*Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımı, hem önleyici diplomasi alanında elde edilecek başarının ihtilafların çözümü bakımından en etkin ve ekonomik yöntemi teşkil etmesi, hem de bölgedeki uyuşmazlık ve çatışma potansiyelinin azalmasının Türkiye'nin gelişimine doğrudan katkı yapacak olması gerçeğine dayanmaktadır. Bir başka deyişle, bölgedeki barış ve istikrar zemininin kuvvetlenmesi Türkiye'nin yakın çevresinde kurmak istediği karşılıklı çıkara dayalı işbirliği ortamını kolaylaştıracak ve Türkiye ile birlikte bölgenin de bir bütün olarak kalkınmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan, çatışma potansiyelinin sorunun özünde yatan sebepler tespit edilerek zamanlıca önlenememesi halinde, ortaya çıkacak krizler hem bölge hem de uluslararası camianın tümü için çok daha masraflı ve uzun vadeye yayılan önlemleri gerekli kılmakta, ayrıca her çatışma bir başka gerginliği tetikleyebilmektedir.*"

⁴¹² Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 175.

Ayrıca Davutoğlu 2012'de yaptığı bir konuşmasında "*Türkiye coğrafi ve kültürel bakımdan merkezdir ve herkesin referans olarak gördüğü bir ülkedir. Özellikle bu gönül coğrafyasında yaşayanlar bu ülkeye acziyeti yakıştırmıyor. Bu ülkenin kudretli olması lazım. Bu ülkenin şefkat elini gönül coğrafyasına uzatabiliyor olması lazım.*" demiştir. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere bölgedeki ülkelerin Türkiye'den sorunlara müdahale etme yönünde beklentileri olduğunu savunmaktadır.

"Diyanet İşleri Başkanlığı Yurtdışı Hizmetler Konferansı", **Haberler**, 21.03.2012

etkili olmazsa bölge Türkiye içinde etkili olacak, yani bölge kendi sorunları ile Türkiye'yi doğrudan etkileyecektir.⁴¹³ Davutoğlu 2010'da bir törende yaptığı konuşmada *“Balkanlar'da, Orta Doğu'da, Kafkaslar'da biz olacağız. Orta Asya'da, Akdeniz'de, Karadeniz'de, Hazar'da biz olacağız. Eğer oralarda o problemleri bulundukları yerde çözme gücünü gösteremezsek, Anadolu'da rahat uyuyamayız. Anadolu'da rahat uyumanın şartı Bosna Hersek'te, Saraybosna'da insanların rahat uyumasıdır. Filistin'de, Irak'ta, Orta Doğu'da, Kafkaslar'da insanların rahat uyumasıdır. Bu misyon bizim etrafımızla barış içinde olmamızı gerektiriyor. İşte Sayın Obama'nın bugün benimsediği yeni dünya düzeni ile bizim misyonumuz da örtüşüyor.”* demiştir.⁴¹⁴ 2012'de yaptığı basın açıklamasında *“ ... güneyimizde ne olursa olsun bizi ilgilendirir; artan katliamlar, etnik çatışmalar, mezhep çatışmaları, terör tehdidi, bütün bunlar Türkiye'yi doğrudan birinci derecede ilgilendirir.”* ifadelerini kullanmıştır.⁴¹⁵ Dolayısı ile Davutoğlu'nun bakışına göre bölgedeki sorunların Türkiye'yi etkilemesinin önüne geçilebilmesi için Türkiye'nin aktif olmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, yukarıdaki dipnotlar ve alıntılardan görüleceği üzere sorunların Türkiye'yi etkileyebilecek olması sadece coğrafi yakınlıkla açıklanmamıştır. Türkiye'nin tarihi, coğrafyası, kültürü, gönül bağı, sorumlulukları yani kimliği ile üzerinden de temellendirilmiştir. Davutoğlu'nun danışmanları da verdikleri röportajlarda da planladıkları dış politika vizyonunun ve bölgedeki huzur, barış ve istikrarın Türkiye'nin çıkarına olduğunu iddia etmektedirler.⁴¹⁶

<https://www.haberler.com/diyanet-isleri-baskanligi-yurtdisi-hizmetler-3468555-haberi/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴¹³ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 395-396. Ahmet Davutoğlu, *“Biz Ortadoğu'da etkili olamazsak Ortadoğu bizim içimizde etkili olur”* demektedir. Aktaran: Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 219

⁴¹⁴ “Davutoğlu'na Wilson Ödülü”, **Radikal**, 18.06.2010.

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/davutogluna-wilson-odulu-1003245/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴¹⁵ “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Basın Açıklaması”, 30.08.2013, **Dışişleri Bakanlığı** http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-basin-aciklamasi_-30_08_2013_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴¹⁶ Pınar Akpınar, **An Emerging...**, s. 91.

Ahmet Davutoğlu yukarıda değinildiği üzere bölgedeki sorunların Türkiye’yi etkileyebileceğini, bu sebeple gerginlikler yerine karşılıklı ilişkiler kurulması gerektiğini savunmaktadır. Kimi konuşmalarında Türkiye’nin kimliği üzerinden bağlantı kurarak ilgili konuları açıkladığı görülmektedir. Ona göre coğrafi derinlik ile tarihsel derinlik birleştirilerek çevredekiler ile bağımlık ilişkisi kurulup güvenlik halkası oluşturulmalıdır.⁴¹⁷ Davutoğlu, “*Osmanlı Devleti’nin tarihi ve jeopolitik zemininde doğmuş bulunan ve mirası devralan Türkiye’nin savunması sadece sahip olduğu sınırlar içinde düşünmesi ve planlaması imkânsızdır.*”⁴¹⁸ sözleri ile Türkiye’nin güvenliğinin sınırları ötesindeki eski Osmanlı mirası olan bölgeden başladığını iddia etmektedir. Örneğin Kıbrıs’ı yüzer bir üs olarak tanımlayıp Kıbrıs Türk toplumunun güvenliği noktasındaki bir eksik ya da sorunun Batı Trakya’dan Bosna’ya, Bulgaristan’a ve Azerbaycan’a kadar olumsuz yansıyacağını savunmaktadır.⁴¹⁹ Davutoğlu Osmanlı mirası üzerinden Türkiye’nin Balkanlara müdahale edebileceğini belirtip Türkiye’nin bölgeye müdahil olmasını sağlayacak diplomatik ve reel araçların oluşturulması gerektiğini söylemektedir.⁴²⁰ Ona göre Osmanlı’nın Balkan mirası canlı tutulmalı, bölgede etkili olunmalı, tarihi ve kültürel bağlar siyasi bağlarla desteklemelidir.⁴²¹ Ahmet Davutoğlu’nun Kosova’nın güvenliği Edirne’ye bağlaması, Abhazya ve Güney Osetya’yı Gürcistan ile ilişkilendirmesi de bu fikrin bir yansımasıdır.⁴²² Benzer biçimde Arnavutların ve Boşnakların istikrarlı ve etkili olmadığı konjonktürde Türkiye’nin de huzurlu olamayacağını iddia eden Davutoğlu’na göre; Bosna Hersek, Türkiye’nin Avrupa’nın içlerine uzanan siyasi, ekonomik ve kültürel karakoludur. Davutoğlu, bu

⁴¹⁷ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...** , s. 152.

⁴¹⁸ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 179.

⁴¹⁹ **A.g.e.** , s. 179.

⁴²⁰ **A.g.e.** , s. 316.

⁴²¹ **A.g.e.** , s. 55.

⁴²² Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...** , s. 278.

durumu Türkiye'nin sadece bir sorumluluğu değil, aynı zamanda da Balkanlar'da etkinlik aracı oluşturmalarının sonucu olarak görmektedir.⁴²³

Abdullah Gül bölgede yaşanan bu krizlerin tüm bölgeyi etkilemesine ek olarak vicdanları da rahatız ettiğini söylemektedir.⁴²⁴ Erdoğan da bölgedeki sorunların Türkiye'yi doğrudan etkilediğini, bu yüzden çözüm ve işbirliği için inisiyatif alınması gerektiğini savunmaktadır.⁴²⁵

İleride gösterileceği üzere Abdullah Gül, R. Tayyip Erdoğan,⁴²⁶ Ali Babacan⁴²⁷ ve Ahmet Davutoğlu gibi dış politika yapıcılarının arabuluculuk süreçlerinde Arap-İsrail

⁴²³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 317.

⁴²⁴ Abdullah Gül, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 2007, s.73-74.

⁴²⁵ Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel Barış Vizyonu**, s. 92-94. R. Tayyip Erdoğan “*Komşularımızda devam eden yangın sönmedikçe, evlerimizde rahat uyuyamayız.*” demiştir. Erdoğan Türkiye'nin etrafındaki sorunlu bölgeleri ve temel meseleleri sıralayıp bu sorunların çözümsüzlüğünün herkese zarar verdiğini belirtmiştir. Bölgeye barış, huzur ve istikrar getirmenin başta Türkiye olmak üzere herkesin sorumluluğu ve görevi olduğunu söylemektedir. Karşılıklı bağımlılık ve işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Refahın, barış ve istikrarın sağlanması ve küresel hale gelmesi için hep birlikte adım atılması gerektiğini savunmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel Barış Vizyonu**, s. 228.

⁴²⁶ “Erdoğan: BOP'un başarısı Ortadoğu'da barışa bağlı”, **Hürriyet**, 08.06.2004

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bopun-basarisi-ortadoguda-barisa-bagli-38613229> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Ortadoğu'da barış olmadan dünya barışı imkânsız”, **Time Türk**, 31.01.2009

<https://www.timeturk.com/tr/makale/recep-tayyip-erdogan-ortadogu-da-baris-olmadan-dunya-barisi-imkansiz.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Erdoğan: Balkan barışı için gerekeni yapacağız”, **Haber7**, 04.11.2010

<http://www.haber7.com/siyaset/haber/637453-erdogan-balkan-barisi-icin-gerekeni-yapacagiz>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Filistin Sorunun Çözülmesi İsrail'in Hayrına”, **Haber Türk**, 28.08.2017.

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1613919-cumhurbaskani-erdogan-filistin-sorunun-cozulmesi-israil-in-hayrina> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Erdoğan: Bölgede barış Filistin meselesi hallolmadan imkânsızdır!”, **Parstoday**, 09.05.2017

http://parstoday.com.tr/news/turkey-i70176-erdo%C4%9Fan_b%C3%B6lgede_bar%C4%B1C5%9F_filistin_meselesi_hallolmadan_imkans%C4%B1zd%C4%B1r! (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴²⁷ Ali Babacan, “*Biz menfaat derdinde asla olmadık. Asıl politikamız, Orta Doğu'da barış, huzur istikrar olması, aksi halde buradaki sorunlar bizi de etkiler. Orada bir yangın varken, bundan etkilenmemek mümkün değil*” demiştir.

“Gazze olayları yayılırsa büyük risk yaratır”, **Cumhuriyet**, 31.12.2008

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilrsa_buyuk_risk_yaratir_.html (erişim tarihi, 20.04.2019).

Ayrıca diğer demeçleri için bakınız:

“Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Şarm El Şeyh'te Düzenlenen “Gazze'nin Yeniden İmarı İçin Filistin Ekonomisine Destek Uluslararası Konferansı”na Katılmak Üzere Mısır Arap Cumhuriyeti'ne Hareketinden Önce Düzenledikleri Basın Toplantısı, Ankara, 1 Mart 2009”, **Dışişleri Bakanlığı**, 01.03.2009

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-sarm-el-seyh_te-duzenlenen-_gazze_nin-yeniden-imari-icin-filistin-ekonomisine-destek.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Gazze olayları yayılırsa büyük risk yaratır”, **Cumhuriyet**, 32.12.2008

uyuşmazlığının Orta Doğu hatta İslam coğrafyasını, Balkanlar'daki uyuşmazlığın Avrupa'nın huzuru, güvenliği ve istikrarını etkileyeceğini, bu sorunların barışı tehdit ettiğini söylemişlerdir. Daha sonra Başbakan olacak Binali Yıldırım da benzer argümanları ileri sürmüştür.⁴²⁸

Abdullah Gül'ün “Çevremizde ve küresel planda barış ve istikrar eksik olduğunda bundan doğrudan olumsuz etkilenen halkımızın huzurunu ve ekmeğini, sınırlarımızın ötesindeki kavga ve gürültülere ipotek etmemek niyetindeyiz. Çatışmaların önlenmesi ve barışın inşasında Türkiye edilgen bir seyirci değil, aktif bir katkı sağlayıcı olmak durumunda. Bundan böyle istesek de sadece dengeyi gözetken, seyirci konumunda bir ülke olamayız. “Herkes hoş görünüyüm de bana değmesinler” zihniyetinin ötesinde; inisiyatifler alan, ileriye dönük bazı hareketler yapan, evrensel değerleri savunan bir ülke olmak zorundayız ve oluyoruz.” sözleri de bakış açısını daha iyi anlatmaktadır.⁴²⁹

Erdoğan'ın da Lübnan'a giderken söylediği “Arzumuz odur ki, kriz ve çatışma ortamını kalıcı olarak sona erdirecek ilk adım olur. Bölgemizin istikrarlı ve müreffeh bir coğrafyaya dönüştürülmesi Türkiye'nin samimi arzusu ve hedefidir. Bu amaçla,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilirsabuyuk_risk_yaratir_.html(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Babacan: Ortadoğu'da Barış Olmazsa Dünyada Huzur Olmaz”, **Haberler**, 31.12.2008

<https://www.haberler.com/babacan-ortadogu-da-baris-olmazsa-dunyada-huzur-haberi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Babacan: Annapolis'te verilen sözlere herkes uymalı”, **Haberler**, 03.02.2008

<https://www.haberler.com/babacan-annapolis-te-verilen-sozlere-herkes-uymali-haberi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Babacan: Gazze'de insanlık trajedisi var”, **Dünya Bülteni**, 03.01.2009

<https://www.dunyabulteni.net/arsiv/babacan-gazgede-insanlik-trajedisi-var-h62425.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴²⁸“TBMM Başkanı Yıldırım: Türkiye'nin başı ağrısa Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ağır hasta olur”, **T24**, 19.11.2018

<http://t24.com.tr/haber/tbmm-baskani-yildirim-turkiyenin-basi-agrisa-balkanlar-kafkaslar-orta-dogu-agir-hasta-olur.751315>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan: Irak'ın güvenliği, Türkiye'nin güvenliğidir”, **AA**, 14.08.2018

<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiye-cumhurbaskani-erdogan-irakin-guvenligi-turkiyenin-guvenligidir/1231006>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴²⁹ “Abdullah Gül: “Türkiye küresel barışın teminatıdır”, **Anlayış**

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3526>(erişim tarihi, 20.04.2019).

*bölgemizdeki sorunların diyalog ve uzlaşıyla çözümü yolunda gayret göstermeye devam edeceğiz.”*⁴³⁰ sözleri ile Davutoğlu’nun “*Türkiye böyle bir coğrafi derinliğe ve potansiyele sahipken içe kapanması mümkün değildir hem de güvenli değildir. Ayrıca içe kapanırsa iç tartışmalar ve bölünmeler giderek şiddetlerin ve alevlenir.*”⁴³¹ ifadeleri Türkiye’nin aktif olması isteğinin arka planını daha iyi açıklamaktadır. Dolayısı ile de Türkiye bölgedeki krizlerin, uyuşmazlıkların ya da potansiyel sorunların bölgeye ve kendisine olumsuz yansımalarının önüne geçilmesi, kendisinin ve bölgenin etkilenmemesi için barış girişimlerinde bulunmuştur. Buradaki önemli nokta bölgedeki uyuşmaz ve potansiyel krizlerin Türkiye’yi etkileyebilecek olmasında Türkiye’nin coğrafi konumunun yanında tarihi, kültürel, dinsel kimliğinin de vurgulandığı görülmektedir. Hatta bölge Türkiye’nin dışı değil, içi gibi görülmüştür. Bu bakış Türkiye’nin bölgesel sahiplenmesinin yanında, kendisini Osmanlı’nın mirasçısı olarak görmesinin de bir sonucudur. Uyuşmazlık yaşayan taraflar ve coğrafyalar ile kurulan bağlarda bu uyuşmazlığın gerek Türkiye’yi etkileyebilecek olması gerekse de uyuşmazlığı çözmedeki kültür, tarih, coğrafya ilişkisi ve vurgusu gözden kaçmamalıdır.

Güvenlik noktasında Davutoğlu’nun çizdiği şablon kimlik temellidir. Çünkü “içerisi” ve “dışarısı” ayrımı yeniden inşa edilmiştir. Eski Osmanlı coğrafyası içerisi olarak nitelendirilmiş, buradaki sorunlar iç sorun gibi gösterilmektedir. Kimlik temelli bağlardan dolayı her sorunun Türkiye’nin de sorunu olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Türkiye’nin kendine tanımladığı yeni kimliğin bu bölgenin huzurunu ve barışını tahkim etmeyi zorunlu kılacağı savunulmaktadır.

Son olarak eklenmesi gereken bir nokta da milliyetçiliklerin ezeli rakip ve düşman ihtiyacına atıfla Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik*’te Türkiye’deki azınlıkların başkaları tarafından Türkiye’ye karşı kullanabileceklerini savunduğunu

⁴³⁰ “Başbakan Erdoğan, Lübnan’a gitti”, **Hürriyet**, 25.05.2008

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-lubnana-gitti-9019818>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴³¹ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 156.

hatırlanmalıdır.⁴³² Bu Davutoğlu'nun Türk ve Müslüman azınlıkları Türkiye'nin kendi lehine müdahale aracı olarak görmesine paraleldir.

1.4. Büyük Güçlerle Kurduğu İlişki

Türkiye'nin barış girişimleri üzerinde hegemon devlet ABD ve bölgesel aktörlerle kurduğu ilişki de etkilidir. Başka bir ifade ile ABD'nin Türkiye'yi bölgesel bir lider olarak görüp üçüncü taraf olmaya yönlendirmesi ve AB süreci de barış girişimlerinde etkilidir. Her bir örnek olayda, olayın özel noktalarına değinileceği için burada genel geçer noktalar irdelenecektir. Örneğin Balkanlar'daki barış sürecinde AB'ye Türkiye'nin önemi de gösterilmeye çalışılmıştır. Orta Doğu'da ise Arap Baharı öncesi dönemde Türkiye ile ABD'nin kurduğu bağ, ABD'nin Orta Doğu yaklaşımında etkili olmuştur. Zaten Davutoğlu, 2012'de yaptığı söyleşi ile dış politikadaki beş ilkedен⁴³³ “komşularla sıfır sorun” ilkesi “komşularla sıfır sorun ve komşu havzalarda etkinlik” olarak güncellenmiş, dış politikanın küresel güçlerle tamamlayıcılık ilişkisi içinde yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴³⁴

Erdoğan, Gül ve Davutoğlu gibi isimler yaptıkları konuşmalarda Türkiye'nin ABD ile kurduğu bağ ve ortaklıkların bölgeye yansımaları olacağını sıklıkla vurgulamışlardır.⁴³⁵ Davutoğlu 2010 yılında yaptığı bir konuşmada “İşte bugün geldiğimiz nokta ortada. Bunu en iyi iş adamlarımız görüyor. Hangi iş adamımızın bugün bir kriz beklentisi var? Bırakın yakın vadede, orta vadede bir kriz beklentisi var mı? Hangi iş adamımız Türkiye'nin komşularıyla bir gerilim yaşadığını düşünüyor? Sırf Yunanistan ile bir günde 22 anlaşma imzaladık. Oysa Cumhuriyet tarihi boyunca

⁴³² Cenk Saraçoğlu, **AKP...**, s. 60.

⁴³³ Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu gerek yazdığı makalelerde gerekse verdiği röportajlarda AKP dönemi Türk dış politikasını “özgürlük ve güvenlik dengesi, komşularla sıfır sorun, çok kulvarlı- çok boyutlu dış politika, yeni bir diplomatik üslup ile ritmik diplomasiye geçiş” olmak üzere beş temel esasa dayandırmaktaydı.

⁴³⁴ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 16.

⁴³⁵ R.Tayyip Erdoğan, “My Country Is Your Faithful Ally and Friend”, **the Wall Street Journal**, 31.03.2003.

<https://www.wsj.com/articles/SB104907941058746300>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Yunanistan ile imzalanan anlaşma sayısı sadece 35. Bu anlaşmaları Ermenistan ile de Kafkasya ile de inşallah yapacağız. İşte bizim hedefimiz bu. Peki bu hedefler, küresel barış isteyen Sayın Obama'nın hedefleriyle uyuyor mu? Bence uyuyor. Aslında Türkiye ve Amerika birbirini tamamlıyor. Yeter ki karşılıklı anlayışla ortak bir strateji geliştirelim. İşte bu tamamlayıcı özellikten dolayıdır ki Türkiye ile Amerika ilişkileri bundan sonra soğuk savaş dönemindeki gibi olmayacaktır.” ifadelerini kullanmıştır.⁴³⁶

Davutoğlu 2012’de TBMM Plan Bütçe Komisyonunda yaptığı konuşmada Türkiye’nin farklı bölgelerdeki aktif dış politikasıyla, daha önce bahsedilen barış girişimleri ile uluslararası politikada söz söyleyebilen, gündem belirleyebilen ABD, Rusya, AB gibi küresel aktörlerin ilgisini çekebilen bir ülkeye hatta küresel bir aktöre dönüştüğünü savunmuştur.⁴³⁷

ABD Başkanı Obama Türkiye’ye geldiğinde hem kendisi hem de ABD’li diplomatlar Türkiye’nin küresel ve bölgesel uyumsuzlukların çözümünde önemli bir potansiyele sahip olduğunu ve bunun da desteklenebileceğini söylemiştir.⁴³⁸ Büyük güçlerin özellikle de ABD’nin Türkiye’nin bölgesel (özellikle de arabulucu olan, barışı inşa eden) rolünü desteklemesi, ABD’nin değişen bölge stratejisi ile de ilgilidir. Bu durum orta büyüklükteki güçlerin büyük güçlerle kurdukları ilişkiler ile de bağlantılıdır. ABD’nin Türkiye’yi model ortak olarak kabul etmesi,⁴³⁹ bölgesel bir güç ve lider olarak

⁴³⁶ “Davutoğlu’na Wilson Ödülü” **Radikal**, 18.06.2010

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/davutogluna-wilson-odulu-1003245/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴³⁷ “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 06.11.2012

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴³⁸ “Türkiye küresel sorunlarda merkezi rol istiyor”, **Radikal**, 08.12.2009

<http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-kuresel-sorunlarda-merkezi-rol-istiyor-968072/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴³⁹ Nimet Beriker, “United State’s Grand Strategy and the Middle Power Policy, Turkey as a Mediator”, Doğa Ulaş Eralp (ed.) , **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 1-24.

değerlendirip bölgeye dair sorumluklar paylaşması önemlidir.⁴⁴⁰ ABD Dışışleri Bakanı H. Clinton 2010'da yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin büyük bir küresel ve bölgesel güç olduğunu, etkisini bölgede hissettirmeye başladığını bunu da kimi zaman yalnız kimi zaman da ABD ile yaptığını söylemiştir.⁴⁴¹ ABD eski Dışışleri Bakanlarından Kissinger 2011'de İstanbul'da yaptığı konuşmada, Türkiye'nin büyük güç olma potansiyelini görüp etkisini arttırdığını belirterek bölgesinde daha büyük ve hayati roller oynayacağını savunmuştur.⁴⁴² Aynı dönemde Batı basınında Türkiye'nin giderek yükselen ekonomisi ve barışçıl politikası ile herkesin kendisi ile görüşüğünü, adeta yeni bir Osmanlı Devleti kurduğunu savunanlar da olmuştur. Öyle ki konuyla ilgili olarak "Her Yol Ankara'ya Çıkar" başlığı atılmıştır.⁴⁴³

ABD ile kurulan ilişkinin yanı sıra AB süreci de önemlidir. Balkanlar ve Orta Doğu'ya barış, düzen ve istikrar getiren bir devlet olabilmek AB nezdinde Türkiye'nin önemini arttıracaktır. AB'nin ortak dış politika ve güvenlik konularında yaşadığı sorunlar düşünülürse bölgesinde barışı inşa eden, güçlü bir orduya ve diplomasiye sahip bir Türkiye'nin AB nezdinde daha önemli olacağı iddia edilebilir. AB'ye aday bir devlet olmak ise Orta Doğu ve Balkanlar'da daha ekonomik, siyasi ve kültürel olarak rahat hareket edebilmeyi, bölgede daha fazla kabul görmeyi sağlayacaktır.

⁴⁴⁰ Doğa Ulaş Eralp, "Introduction, A Systematic Study of Turkish Mediation", Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. X.

⁴⁴¹ Clinton, "Türkiye ile çalışma konusunda kesin sözümüz var. Türkiye, NATO ile önemli ilişkisi bulunan bir müttefik. Türkiye ile birlikte hareket ettiğimiz önemli ikili görevler bulunuyor. Ve Türkiye çok daha büyük bir küresel ve bölgesel varlık haline geliyor. Ekonomisi dramatik biçimde büyüyor. Ükelere uzanıyorlar ve bizimle birlikte olduğu kadar tek başlarına etkili olmayı deniyorlar. Hala yapılacak çok şey olduğunu düşünüyorum, bunların yapılması konusunda köklü taahhütlerimiz bulunuyor." demiştir. "Türkiye büyük küresel, bölgesel varlık oluyor, **Radikal**, 16.20.2010. [http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiye-buyuk-kuresel-bolgesel-varlik-oluyor-1024013/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiye-buyuk-kuresel-bolgesel-varlik-oluyor-1024013/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁴⁴² "Kissinger Sees Greater Role for Turkey", **the Wall Street Journal**, 12.10.2011 [https://blogs.wsj.com/emergingEurope/2011/10/12/kissinger-sees-greater-role-for-turkey/?mod=wsj_share_twitter\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](https://blogs.wsj.com/emergingEurope/2011/10/12/kissinger-sees-greater-role-for-turkey/?mod=wsj_share_twitter(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁴⁴³ "Bütün yollar İstanbul'a çıkar!", **Radikal**, 19.10.2010 [http://www.radikal.com.tr/yorum/bütün-yollar-istanbula-cikar-1024362/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.radikal.com.tr/yorum/bütün-yollar-istanbula-cikar-1024362/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

Ayrıca, Türkiye'nin enerjiye ulaşım güvenliği ve enerji merkezi olabilme amacı da motivasyonlulararasında gösterilebilir.⁴⁴⁴ Türkiye, kendisini enerji merkezi olarak nitelendirmiştir. Türkiye, AB'ye karşı enerjiye ulaşım ve enerji arzı konusunda önemli bir merkez olduğunu, öyle ki sadece enerjinin lojistiği değil enerji diplomasisi ve güvenliği açısından da önemli bir aktör olduğunu göstermek istemiştir.⁴⁴⁵

Ancak burada ABD'nin Türkiye'yi cesaretlendirmesinin yanında değişen uluslararası sistem, ABD hegemonyasının zayıflamasının da etkisi vardır. ABD hegemonyasının görece düşüşe geçmesi ile Türkiye'nin kendisine otonom alan açtığı, daha rahat ve özerk hareket edebildiği yönündeki iddialar Türkiye'nin bölgeye dönük politikası çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bu iddianın altını doldurmak adına AK Parti iktidarının ikinci dönemine bakılabilir. Obama döneminde ABD'nin değişen stratejileri ile birlikte AK Parti'nin kendisine otonom bir alan açmaya ve daha özerk hareket etmeye çalıştığı görülmektedir.⁴⁴⁶ Ayrıca orta büyüklükte güç tartışmasında değinildiği üzere Türkiye gibi orta büyüklükte/bölgesel güçlerin gerek büyük güçler ile kurdukları ilişki gerekse de onların çekildiği alanın boşluğunu doldurma çerçevesinde daha rahat hareket ederek daha fazla inisiyatif almaya ve etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir.⁴⁴⁷

1.5. Kimlik

Bu çalışmanın temel varsayımları arasında Türkiye'nin dış politikasındaki girişimlerinin bizzat kimlik temelli olduğu ve kimlik temelli amaçlar neticesinde gerçekleştirildiği iddiası bulunmaktadır. Yani AK Partili karar vericiler nezdinde kimliğin hem neden hem de sonuç olduğu savunulmaktadır. Zira Bu bakışa göre

⁴⁴⁴ Pınar Akpınar, **An emerging...**, s. 157-159.

⁴⁴⁵ Ziya Meral ve Paris Jonathan, "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity," **The Washington Quarterly**, Cilt 33, Sayı 4, 2010, s. 75-86.

⁴⁴⁶ Nimet Beriker, **UnitedState's...**, s. 17.

⁴⁴⁷ Emel Parlar Dal, **Assessing Turkey's...**, s. 2291-2314 ; Sandra Destradi, **Reluctant powers?...**, s. 2222-2239.

Türkiye'nin kimliğinin Türkiye'ye yüklediği sorumluluklarla birlikte, kimliğin güç inşasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca dış politika aracılığı ile kimliğin dönüşümünü de sağlamak mümkündür. Türkiye'ye tanımlanan kimlik vurgusu birkaç temel nokta üzerine inşa edilebilmektedir. Bunlardan ilki kendine biçtiği rol, tanımladığı ve inşa etmeye çalıştığı kimlik kavramı ile ilgilidir. Bir başka önemli nokta AK Partinin karar vericilerinin Türkiye için tanımladıkları kimliğin, kendi ifadeleri ile Türkiye'ye yüklediği hatta zorunlukıldığı görev ve sorumluluklar ile ilgilidir. Diğer önemli nokta, dış politika aracılığı ile Türkiye için tanımlanan kimliğin inşa edilmesi ve devletin kimliğinin dönüştürülmesidir. Ayrıca sıkça vurgulandığı için AK Partinin Türkiye için tanımladığı kimliği hem bir güç unsuru hem de gücü inşa etmede araç olarak değerlendirdiği, vurgulanması gereken bir başka noktadır. Dolayısıyla barış girişimlerinde kimlik hem bir nedendir hem de sonuç. Zira Davutoğlu'na göre arabuluculuk, eski Osmanlı coğrafyası olan Türkiye'nin bölgesinde kimliğinin gerek yansımaları gerekse de sorumluluklarının ve bizzat varlığının hem sebebi hem de sonucudur.⁴⁴⁸ Bu anlamda aşağıda yer alan başlıkta kimliğin dış politikaya etkisi ve Türkiye'ye tanımlanan kimlik tartışmalarına değinilecektir.

1.5.1. Kimliğin Verdiği Sorumluluk ve Zorunluluk

Davutoğlu söylemlerinde ve eserlerinde Türkiye'nin uluslararası sorunlara kayıtsız kalamayacağını, bilakis geçmişle irtibatlı tüm topraklara karşı borcu olduğunu iddia etmiştir. Bu yüzden de Türkiye'nin Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'daki birçok sorunda arabuluculuk görevi üstlenmesini, bölgesel ve uluslararası örgütlerde aktif rol oynamasını, bölgesel bütünleşmede yoğun çaba harcanmasını hararetle savunmuştur.⁴⁴⁹ Ahmet Davutoğlu Türkiye'yi kastederek “... *Öncelikle kendi kimliğini,*

⁴⁴⁸ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Mediation...**, s. 83-90.

⁴⁴⁹ Arabuluculuk konusunda bakınız: Bülent Aras ve Pinar Akpınar, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi 2009 Değerlendirilmesi”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (ed.), **Türk Dış Politikası Yılı**, 2009, SETA, Ankara, 2011, s. 13-14.

*psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etmek zorundadır. Bu psikolojik yenilenmenin dış politika oluşumundaki uzantısı kendi hinternadını (yani etki alanını) tanımlamak olacaktır.”*⁴⁵⁰ demiştir. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Davutoğlu yeni bir kimlik ve güç inşa etme arayışındadır. Ancak güce ulaşmak için öncelikle yeni bir inşa sürecine girilmelidir.

Davutoğlu aslında 1990’lardan bu yana Türkiye’nin yeni bir kimlik inşa etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Davutoğlu’nun zihninde çoklu bir kimlik tahayyülü vardır; bu kimliğin temel referansı kendi “özü” olan tarihi, medeniyeti, kültürü ve coğrafyasıdır. Davutoğlu, Başdanışmanlık ve Dışişleri Bakanlığı gibi görevlere geldikten sonra Türkiye’nin güçlü ama bir o kadar da vicdanlı bir devlet kimliği inşa etmesi gerektiğini de savunmaya başlamıştır.⁴⁵¹ Davutoğlu’nun yazıları ve söylemleri incelendiğinde inşa edilme kavramını sıklıkla işlediği görülmektedir. Hatta inşa söylemi sadece Davutoğlu’nun yazıları ve söylemlerinde değil, AK Partinin karar vericilerinin söylemleri ve resmi beyanlarında da görülmektedir.

Dış politikanın bir yansıması olarak barış girişimleri de AK Partinin Türkiye’ye tanımladığı yeni kimlik ile bağlantılıdır.⁴⁵² Davutoğlu, Türkiye’yi merkez ülke olarak görmektedir. Merkez ülke rolünün yanında etik kaygılara sahip, bölgesine barış ve istikrar getirmeyi amaçlayan bir ülke olarak da tanımlamaktadır.⁴⁵³ Davutoğlu Türkiye’nin değer temelli bir dış politika izlemesi gerektiğini vurgulayarak Türkiye’nin küresel bir aktör ve bilge ülke olma bağlamında sorumluluk alacağını belirtmektedir. Davutoğlu’na göre Türkiye başkaları tarafından pivot bir ülke olarak değerlendirilmiştir.

⁴⁵⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 92-93.

⁴⁵¹ “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 02.01.2013.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v_-buyukelciler-konferansindayaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa, 15.04.2013. (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁵² Bülent Aras, **Turkey’s...**, s. 32.

⁴⁵³ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20.05.2010. <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Ancak, Türkiye tarihsel derinliğini stratejik derinliği ile başarılı bir biçimde birleştirerek merkez ülke olabilir ve olmalıdır.⁴⁵⁴ Ona göre her şeyin ötesinde Türkiye sıradan bir ülke değildir; kendi tarihi, coğrafyası, kültürü yani kimliği Türkiye'ye sorumluluklar yüklemektedir.⁴⁵⁵ Yani Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin geçmişte irtibatlı olduğunu; bu anlamda hala gönül bağının olduğu topraklara karşı duyarsız ve sorumsuz kalamayacağını; bunun kültürünün, tarihinin, coğrafyasının, medeniyetinin Türkiye'ye yüklemiş olduğu bir sorumluluk olduğunu belirtmektedir. Davutoğlu, tam da bu yüzden Türkiye'nin bölgesindeki, özellikle de Orta Doğu'daki birçok sorunda arabuluculuk yapması gerektiğini, arabuluculuğun yanında da bölgesel ve uluslararası örgütlerde ve bölgesel entegrasyon süreçlerinde aktif rol alması gerektiğini iddia etmektedir.⁴⁵⁶ Türkiye böylelikle de Davutoğlu'nun zihnindeki ülke kimliğine kavuşacaktır.

Türkiye daha önce sıklıkla Doğu ile Batı arasında köprü olarak nitelendirilmişti. Davutoğlu köprü nitelemesine karşı çıkmaktadır.⁴⁵⁷ Davutoğlu'na göre medeniyet

⁴⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 563; Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 11.

⁴⁵⁵ Davutoğlu'nun *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar* kitabında kullandığı şu ifadeler çok açıklayıcıdır : "...yani eğer biz sıradan bir ulus –devlet olsaydık, aramıza dört tane daha devletin girildiği bir Bosna –Hersek ile bu kadar yoğun ilgilenmezdik ya da Kafkasya'daki yaprak kıpırdaması Türkiye için dalgalanmalara yol açmazdı. ...Çevremizdeki bütün coğrafi derinliğin tarihi sorumluluklarını üstlenmiş durumdayız. Buralara gözümüzü kapatamayız. Türkiye'nin yakın kara havzası dediğim bölgelere (Balkanlara, Kafkaslara ve Orta Doğu'ya)sırtını dönmek, gelişmemeleri takip etmemek gibi bir lüksü yoktur." Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 134

Ayrıca Davutoğlu'nun tarihin Türkiye'ye verdiği sorumluluk iddiasına bakışı anlamak adına şu sözleri de önemlidir: "Omuzlarda çok büyük bir tarihi sorumluluk taşıyoruz. Geçtiğimiz yıl Tunus'ta ilk Yasemin Devri başladığında bizi iliklerimize kadar hisseden bir sınavla karşılaştığımızı hissettik. 1911 yılı Türk askerinin Libya'dan çıktığı yıldır, 2011 yılında ise Libya'da ya var olacaksınız ya da Libya'da kaybolacaksınız. Geçtiğimiz sene yaşadığımız büyük imtihanı her an içimizde hissettik. 1912 yılı çok acı dönüşlerle Balkan Savaşı'na müteakip büyük bir muhacir kervanlarıyla Balkanlar'dan çıktığımız yıl, 2012 yılı Balkanlar'da hala birçok yaraların sarılamadığı, krizin patlak verdiği bir yüzüncü yıl. 1914 Birinci Dünya Savaşı, 2014 yılında ise bütün Ortadoğu coğrafyasından Türkiye'den tekrar büyük bir beklentilerin olduğu, Başbakan Erdoğan'ın adının anıldığı yerde büyük bir heyecan olduğu, Türk bayrağının görüldüğü yerde bir beklenti dalgasının oluştuğu dönem yaklaşıyor. 1915 Çanakkale Savaşı, şimdi Fransa'nın icat ettiği, bizim tabirimizle leke ve çamur çalınmaya çalışılan bir leke travması. 1911 ile 1923 yılları arasında nereleri kaybetmişsek, hangi topraklardan çekilmişsek 2011-2023 yılları arasında o topraklarda tekrar kardeşlerimizle buluşacağız.

Bu zorunlu tarihi bir görevdir. Bunun hakkı verildiğinde yükselim olacaktır"

"Kaybettiğimiz Topraklarda Buluşacağız", **Haber Türk**, 21.01.2012.

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/708252-kaybettigimiz-topraklarda-bulusacagiz>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁵⁶ Bülent Aras ve Pınar Akpınar, **a.g.e.**, s. 13-44.

⁴⁵⁷ Davutoğlu'nun sözleri şu şekildedir: "Türkiye merkez ülkedir ve asla köprü ülke olamaz. Köprü'nün tek işlevi, iki entite arasında irtibat kurmak ve bir tarafı diğer tarafa taşımaktan ibarettir, kendi bağımsız varlığı olan bir aktör olarak algılanmaz. Bu tanımlamanın benimsenmesi, Doğu ile ilişkilerimizde

merkezi olan Türkiye'nin başka bir medeniyete eklemelenmesi onu köprü ve çevre yapabilmektedir. Oysaki Türkiye medeniyet merkezi ve mirasçısıdır. Aslında Türkiye'nin kendisine dönük yapılan köprü tanımlaması yerine, inşa etmeye çalıştığı yeni kimliğinin bir başka yönü çoklu anlayışa sahip olduğu anlamı çıkarılabilmektedir. Davutoğlu, köprü yerine medeniyet merkezli bir tanım yapmaktadır. Türkiye'yi bir yandan medeniyet merkezi olarak görmekte bir yandan da tüm taraflara yakın ve tarafsız, medeniyetler arasında bir yere koymaktadır.⁴⁵⁸ Üçüncü taraf süreçlerinde görüleceği üzere Türkiye tüm taraflarla görüşebilen, herkese eşit mesafede olan modern, seküler ve Batılı kimliğinin yanında Müslüman-Doğulu kimliğinin dualitesini sıkça kullanmış, hatta bu dualite bir yere kadar kabul de görmüştür.⁴⁵⁹ *Stratejik Derinlik*'e göre aktif ve lider olmak isteyen Türkiye'yi öne çıkaracak unsurların başında Türkiye'nin bölgedeki rol ve kimliğinin diğer devletler tarafından kabul edilmesi, demokrasiyi içselleştirmesi ve İslam'ı demokrasi ile birlikte yorumlayabilmesi gelmektedir.⁴⁶⁰ Zaten yumuşak güç kısmında da değinildiği üzere Türkiye'nin demokrasisi, Müslüman kimliği hem doğulu hem Batılı hem Kuzeyli hem Güneyli olması sıklıkla vurgulanmıştır.

Batı'nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerimizde ise Doğu'nun olumsuz görülen unsurlarını taşıyan bir Doğulu olarak algılanmamıza yol açtı. Halbuki, Doğulu platformlarda doğulu kimliğinden gocunmadan o kimlikle yüzleşip o kimlik etrafında tezler, çözümler üretebilen bir ülke; Avrupa platformlarında konuştuğunda da bir Avrupalı misyon içinde, bir Avrupalı bakışla Avrupa'nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmalıyız."

Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", **Radikal**, 26.02.2004.

<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> (erişim tarihi 20.04.2019)

⁴⁵⁸ Meliha Benli Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 376.

⁴⁵⁹ Örneğin Orta Doğu ve Balkanlardaki çoğu arabuluculuk sürecinde ya da kurulan ikili ilişkilerde Türkiye'nin AB adayı olması, NATO üyesi olması kullanılmış, bu vurgu ile daha kolay iletişim ve kabul sağlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bakanız: Esengül Ayaz Avan, "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel-Palestine Conflict", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 2018, s. 1-18.

<https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506294>

⁴⁶⁰ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 1, 2008, s. 15-17.

<https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506294>

Davutoğlu'na göre tarihi ve coğrafi derinliği⁴⁶¹ yani stratejik derinliği Türkiye'yi bölgedeki uyuşmazlıkların çözümünde ve uyuşmazlık yaşayan tarafların bir araya getirilip iletişim kurmalarının sağlanması noktasında, fikri alınması gereken bir aktör yapmaktadır.⁴⁶² Bu bakış açısına göre de kimliğin hem neden hem de bahsedilen sorumlulukların yerine getirilmesiyle de bir sonuç olduğu söylenebilir, dolayısı ile karşılıklı bir inşa vardır. Davutoğlu Türkiye'nin stratejik derinliğinin, Türkiye'yi bölgede sorunların çözümü konusunda danışılması gereken bir aktör olması sağladığını savunmaktadır. Bölgeye barışın gelmesinde Türkiye'nin hayati rolünün olduğunu, bu rolün Türkiye'nin tarihi, kültürü ve kimliğinden güç aldığını ifade etmektedir. Davutoğlu'nun *"Bölgede hiçbir sorun Osmanlı arşivleri olmadan çözümlenemez."*⁴⁶³, *"Kudüs'te, bu şehrin tarihi içinde görülen en uzun dönemli egemenliklerden birini kuran Osmanlı mirasının bu açıdan değerlendirilmesi Türkiye'ye bölgesel barış çabalarında önemli bir konum kazandırmaktadır."*⁴⁶⁴ gibi sözleriyle birlikte "Balkanlar'da en huzurlu

⁴⁶¹ Davutoğlu daha sonra coğrafi derinliği, gönül coğrafyası olarak revize etmiştir. Davutoğlu'na göre dört ana kültür coğrafyası vardır: Birinci coğrafyanın Türkiye'nin gönül coğrafyası olduğunu belirtmiştir. Gönül coğrafyası ise tarihte birliktelik yaşadığı alandır. İfadeleri şu şekildedir : *"Bu coğrafyalarda bazen biz hâkim olmuşuzdur ya hala bizim kültürümüzü benimsediğini alenen açıkça söyleyenler bulunuyorlardı ya yoğun kültürel etkileşim yaşamışızdır."*

"Türk milleti geniş bir coğrafyada etkileşim halinde", İHA, 19.02.2013.

<https://www.ihha.com.tr/haber-turk-milleti-genis-bir-cografyada-etkilesim-halinde-264234/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

"Brinci coğrafya, gönül coğrafyamız. Bu coğrafyalarda ya biz bir dönem hâkim olmuşuzdur ya hala bizim kültürümüzü benimsediğini alenen açıkça söyleyenler belli bir etkide bulunuyorlardı ya da çok yoğun kültürel etkileşim yaşamışızdır. Ama her şekilde gönül coğrafyası diyeceğimiz bir coğrafya mevcuttur. Bunu Kaşgar'dan Saray Bosna'ya, Kazan'dan Afrika'nın ortalarına giden bir coğrafya olarak görebilirsiniz. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu harmanla kuruldu, bütün bu harmana benim verdiğim bir tabir var: Tarihtaşlarımız. Bizim vatandaşlarımız var, bir de modern çağdaş devlet sınırları dışında kalmış olan ama şu ya da bu sebeple başları sıkıştığında bizim coğrafyaya doğru dönen, rüyalarında İstanbul'u gören, Şeb-i Aruz'la aynı hisseleri hisseden, Osmanlı arşivlerini bilmek zorunda olan geniş bir coğrafya var. Bu coğrafyadaki ilişkilerimiz tarihtaşlığımızı, kültürdaşığa dönüştürmektir. Tarihte kalmış birliktelikler eğer külleri alevlendirilemezse bir müddet sonra söner ve yok olurlar. Hedefimiz, tarihtaşlarımızın hangi kültürden hangi dilden ve hangi dinden olursa olsun kültürel bağlarını pekiştirmektir, ortak bir kültürden geldiğimizi hatırlatmaktır."

"Yunus Emre Enstitüsü Müdürleri Değerlendirme Toplantısı", Haberler, 20.02.2013.

<https://www.haberler.com/yunus-emre-enstitusu-mudurleri-degerlendirme-4349486-haberi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁶² Tarık Oğuzlu, "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt,1, Sayı 9, 2009, s. 44-50.

⁴⁶³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 333.

⁴⁶⁴ *A.g.e.*, s. 328.

dönemin Osmanlı dönemi olduğu iddiası” Osmanlı geçmişine önemli bir atıftır.⁴⁶⁵ Davutoğlu, tarihin belirleyiciliği, moral değerler ve kimliğinden dolayı eski Osmanlı coğrafyasına, Orta Doğu ve Balkanlar’a sürdürebilir barışın sadece Türkiye tarafından getirebileceğini iddia etmektedir.⁴⁶⁶ Davutoğlu, bu atıf ile sorunların çözümünde Osmanlı’nın mirasçısı olarak değerlendirdiği Türkiye’nin kilit rol oynadığına ve belirleyici olabileceğine işaret etmiştir. Türkiye kendisine tarihinin, kültürünün, coğrafyasının verdiği potansiyel ile daha aktif rol alarak bölgesinde barış ve güvenlik inşa edebilir. Zaten *Stratejik Derinlik*’te Davutoğlu, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde tarihsel birikimini ve mirasını göz ardı etmeyerek yeniden hak ettiği, olması gerektiği yere gelebileceğini savunmaktadır.⁴⁶⁷ Davutoğlu’nun bölgesinde iddialı olmanın ve barış girişimleri gibi dış politika girişimlerine başvurmanın Türkiye’nin sorumluluğu olduğunu savunduğuna değinilmişti. Bakanlık dönemi ile birlikte Davutoğlu bu sorumluluğun da ötesinde bu tür girişimlerin ve misyonun Türkiye’nin tarihinin ve coğrafyasının dikte ettiği bir durum olduğunu belirtmektedir. Hatta bölgede “düzen kurmanın” Türkiye’nin misyonu olduğunu iddia etmektedir.⁴⁶⁸ Davutoğlu, Osmanlı mirası üzerinden Türkiye’nin Balkanlar’a müdahale edebileceğini belirtip Türkiye’nin bölgeye müdahil olmasını sağlayacak diplomatik ve reel araçların oluşturulması gerektiğini söylemektedir.⁴⁶⁹ Güç kısmında değinilen “ok-yay” metaforu bu çevrede

⁴⁶⁵ Hatta Türkiye’nin “Osmanlı Barışı” kurmaya çalıştığı yönünde çok fazla iddia ve makale yayınlanmıştır. Yeni Osmanlılık konusunda değinileceği için burada çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Huge Pope, “Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy”, **Foreign Affairs, Council on Foreign Relations**, Cilt 89, Sayı 6, 2010, s. 161-171; “Ortadoğu’da Pax Ottomana sistemi”, **Haber 7**, 29.02.2008 <http://www.haber7.com/siyaset/haber/303183-ortadoguda-pax-ottomana-sistemi>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Pınar Akçalı, “Türk Dış Politikası ve Türk Dünyası”, **TASAM**, s.1-14 http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turk_dis_politikasi_ve_turk_dunyasi_588e3be0-87ba-4f51-bff1-0100f4540148.pdf(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁶⁶ Doğa Ulaş Eralp, **Introduction...**, s. XIII

⁴⁶⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 70

⁴⁶⁸ Gürkan Zengin, **A.g.e.**, s. 301.

⁴⁶⁹ Ahmet Davutoğlu, **A.g.e.**, s. 316.

Hatta daha sonra yaptığı bir konuşmada “Biz cihan devletinin mirasçılarıyız. Biz değilsek bile bizden sonraki nesiller, cihan devletinin vatandaşları olacak... Şehitlerimizin olduğu her diyarda bizim de sesimiz, sözümüz olacak... Şehidimizin olduğu bölgelerde sınır tanımayacağız, sınırların duvar olmasına izin vermeyeceğiz... Biz bunları söylediğimizde ‘yeni Osmanlıcı’ diyorlar. Osmanlı’nın her

değerlendirilebilir. Türkiye'nin oku sınırları ötesini kapsayacak biçimde gerip yayı da stratejik plan ve iddia ile hedefe yönlendirebilmektedir.⁴⁷⁰ Osmanlı sorumluluklarının Türkiye'ye yeni ufuklar ve imkânlar vereceğini savunan Davutoğlu'na göre bu sorumluluklar Türk stratejik zihniyet ve kimliğinin yeniden şekillenmesindeki en belirleyici öğelerdir.⁴⁷¹ Türkiye tarihi, coğrafi sorumlulukları ve bağı ile hareket ederse bölgesel etkiye sahip olacaktır.⁴⁷² Davutoğlu'na göre bu yüzden de Türkiye, yukarıda değinildiği gibi öncelikle kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etmek zorundadır. Ona göre bu psikolojik yenilenmenin dış politika oluşumundaki uzantısı kendi hinternadını (yani etki alanını) tanımlamak olmalıdır.⁴⁷³ Davutoğlu, Kudüs'te şehrin tarihi içinde görülen en uzun dönemli egemenliklerden birini kuran Osmanlı mirasının Türkiye'ye bölgesel barış çabalarında önemli bir konum kazandırdığını iddia etmektedir.⁴⁷⁴ Ümit Kıvanç'a göre Davutoğlu sorumluluk iddiasını bugünün koşullarından ziyade geçmişin aidiyeti ve manevi mirası üzerine bina etmektedir.⁴⁷⁵

Davutoğlu'nun Türkiye'nin tarih ve coğrafya açısından derinliğe sahip olan bir ülke olduğunu savunduğuna değinilmişti.⁴⁷⁶ Bu minvalde Davutoğlu Balkanlar'ın, Kafkaslar'ın, Orta Doğu'nun tarihlerinin Türkiye'nin veya Osmanlı'nın tarihi olmadan yazılamayacağını iddia etmektedir. Hatta Davutoğlu'na göre Osmanlı'da bir olan, yakın olan Edirne ile Üsküp, Urfa ile Halep gibi yerler tarihin hiçbir aşmasında birbirlerine şimdiki kadar uzak olmamıştır. Davutoğlu, uzaklık ve kopma olarak değerlendirdiği bu

değerine saygı duyarız. O değerler uğruna yola çıkan ecdadımızın, ayağının tozu olmaktan onur duyarız." demiştir.

"Davutoğlu'ndan AB'ye uyarı", **AA**, 31.03.2013

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/davutoglundan-abye-uyari/259999>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁷⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 562-563.

⁴⁷¹ **A.g.e.**, s. 23.

⁴⁷² Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 249.

⁴⁷³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 92-93.

⁴⁷⁴ **A.g.e.**, s. 328.

⁴⁷⁵ Ümit Kıvanç, **A.g.e.**, s.72.

⁴⁷⁶ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım...**, s. 136.

durumu eleştirmektedir.⁴⁷⁷ Davutoğlu, halkın Çeçenistan ve Kosova krizlerine verdiği tepkiyi birden çok farklı nedenle açıklamışsa da tepkilerin arkasındaki en önemli nedenin dışarıdaki sorunun iç sorunmuş gibi algılanmış olmasına bağlamaktadır.⁴⁷⁸ Bu noktada Davutoğlu'nun kimlik inşasında ulus devletin yapay, suni sınırlar koyarak insanları sosyolojik olarak değil siyasi olarak böldüğünü savunduğu hatırlatılmalıdır.⁴⁷⁹ Suni sınırların ayırdığı yıllarca birlikte yaşamış, tarihi, kültürü, kimliği bir olan insanların sınırları yok saydıkları için “dışarı” gibi görülen ancak “içerisi” olan coğrafyaların Türkiye'nin iç sorunu olduğunu iddia etmektedir.⁴⁸⁰ Dolayısıyla, sınırlar

⁴⁷⁷ Bu eleştiriye ve iddiaya dönük sözler şu şekildedir: “Türkiye derinliğine bir tarihe ve coğrafyaya sahip olduğu için hem parçalanmış hem de pivotal ülke gibi görünüyor. Türkiye olmadan çevresindeki hiçbir şeyi tanımlayamamak, Türkiye’yi kaçınılmaz bir eksen ülke haline sokuyor. Balkanları, Kafkasları, Ortadoğu’yu Türkiye’nin veya Osmanlı’nın tarihi olmadan yazamazsınız. Sırp tarih Osmanlı tarihi olmadan yazılamaz. Düşman algılaması olsa bile yazılamaz. Böylesine derin. Ama öbür taraftan bu derinlik içerisinde şöyle ilginç şeyler de gösterebiliriz: Edirne ve Üsküp tarihinde bugün olduğu kadar hiç birbirine yabancı olmadı. Urfa ve Halep hiçbir zaman bugünkü kadar birbirine aykırı olmadı. ... Halbuki Osmanlı’da böyle değildi....

Türkiye’nin bu coğrafi ve ki tarihi derinliğini, bir anlamda derin Türkiye’yi anlayabilmek ve “derin Türkiye’den kastım sadece ulus devlet derinliği anlamında değil, kültürel hafıza, ekonomi-politik anlamda derinlik.... Mesela ; Mezopotamya havzası bizim derinliğimizdir ama bugün parçalanmıştır. Böyle bir kültürel derinlik anlamında İstanbul’un kültürel derinliği Bosna’ya kadar uzanır ama bugün Edirne sonrasında başka bir kültürel havza varmış gibi algılıyoruz”. A.g.e. , s. 136-137.

⁴⁷⁸ A.g.e. , s. 151.

⁴⁷⁹ “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Diyarbakır Dicle Üniversitesinde Verdiği “Büyük Restorasyon: Kadim’den Küreselleşmeye Yeni Siyaset Anlayışımız” Konulu Konferans”, **Dışişleri Bakanlığı**, 15.03.2013

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-diyarbakir-dicle-universitesinde-verdigi-_buyuk-restorasyon_-kadim_den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁸⁰ Davutoğlu 25 Ocak 2015’te Diyarbakır’da yaptığı konuşmada “Çözüm sürecinin omurgası tarihtaşıktır, ortak tarihimizdir. İslam medeniyetinin miğfer şehri Diyarbakır bunu çok iyi anlar. Bütün nebilerin şehri Diyarbakır bunu çok iyi anlar. Biz güzel Türkçe’mizi güzel Kürtçe’mizle kardeş kılmaya geldik. Ezeli ve ebedi tarihi kardeşliğimizi daim kılmaya geldik. İdris’i Bitlisi’nin ruhunu şad etmeye geldik. Bunun için semboller önemlidir. Bu fikre kim karşı çıkıyor, çağdaş gibi görünen ama çağ dışı ideolojisi olan Ulusalçılar karşı çıkıyor. Bu memlekette onlarca yıl Osmanlı Arşivi’ni okuyacak kimse kalmadı malesef. Türk ulusalcıları bizi bağımızdan kökümüzden koparmaya çalışırken Kürt ulusalcıları çıktı. Anadolu’nun mayası tevhid mayasıdır, islam mayasıdır, Diyarbakır’ın mayası, vahdet mayasıdır. Hazreti Peygamber için dünyanın her yerinde başımızı vermeye hazırız. Birileri şu veya bu ulusalcı yaklaşımları soktu. Bir ara dedim çözüm süreci ile bu toprakların mayası olan Malazgirt’te yan yana duran Kürt, Türk, Zaza kardeşler yine yan yana olacak. İnşallah bu ebedi kardeşlik daim kılınacak. Şu güzel Albayrakları görmek istiyorum. Özellikle Diyarbakır’a yakışıyor bu bayrak. İşte 28 Şubatta birileri çıktı Hilal bayraktan neredeyse Türk Ulusalçıları adına Hilal İslam’ı temsil ediyor diye bir takım Türk ulusalcıları çıktı bunu kaldırmak istedi. Bazı Kürt ulusalcıları da bu aziz milleti bu bayrakla buluşturmamaya çalıştı. Bu Albayrak dünyada mazlumların bayrağıdır, tevhidin bayrağıdır. O albayrağın temsil ettiği ezan dinmesin d iye Türk’ü Kürt’ü, Çerkez’i Çanakkale’de şehit düştü. Pakistan’a gideceğim bayrağında Ayyıldız var, Bosna’ya gidin bayrağında AY Yıldız var. Bu ayyıldız tevhidi temsil eder nereye giderseniz gidin görürsünüz. Filistin’de, Somali’de onun için bu bayrak var. Biz birilerine inat Albayrağın temsil ettiği her şeyi savunmaya devam edeceğiz. Biz, bu inançla bu tarihi bilinçle çözüm sürecini bir kardeşlik süreci kıldık ve kılmaya devam edeceğiz.” demiştir. Aslında her ne kadar çözüm süreci için İslam medeniyeti vurgusu varmış gibi görüle bile ay yıldız bayrak ve İslam medeniyeti mesajı ile İslami tonu güçlü Yeni Osmanlılık vurgusu yapılmaktadır. Bu yüzden de ilgili coğrafya ve halklara dönük sorumluluklar vurgulanmaktadır.

değişmeyeceği için esnetilerek ekonomik ve kültürel sınırlar açılmalı, entegrasyon sağlanmalıdır.⁴⁸¹ Aslında burada Davutoğlu, iç politika-dış politika ayrımına karşı çıkarak bölgedeki sorunların doğrudan Türkiye'nin sorunu gibi algılandığını savunmuştur. Davutoğlu siyasi sınırlarla ayrılmış coğrafyanın halkın gözünde yok olduğunu, fakat coğrafyanın sosyolojik açıdan bir olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısından Türkiye'nin dışında gibi görülen yerlerin aslında Türkiye'nin parçası olduğu anlamı çıkarılabilmektedir. Dolayısı ile Davutoğlu'nun bu yaklaşımı Türkiye'nin sosyolojik gerçekleri ve "gerçek" kimliği ile AK Parti dönemi dış politikasındaki Osmanlı, İslam hassasiyetini ve bölgesel sahiplenmeyi daha anlaşılır kılmaktadır. Ayrıca dış politika söylemleri ve pratikleri içerdeki kimliği de etkilemesi bakımından önemli bir araç olarak görülebilir. Son olarak da Davutoğlu'nun bakış açısındaki "içeri" ve "dışarı" tanımı hem içerisinin hem de dışarısının yeniden ve yeniden inşasını mümkün kılınmıştır.

Kimliğin verdiği sorumluluk noktasındaki bir başka önemli argüman ise Türkiye'nin düzen kurucu olarak sorunları çözmesidir. Davutoğlu'na göre Türkiye kendi çevresinde kuracağı barış ve güvenlik sayesinde düzen kurucu olacaktır.⁴⁸² Ancak düzenin kurulması için öncelikle mevcut sorunların çözümü gerekmekte, bunun için de bir lider ülke gerekmektedir; dolayısı ile Türkiye yaptığı girişimler ve aktif dış politika

"Başbakan Davutoğlu Diyarbakır'da konuştu", **Sabah**, 25.1.2015

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/01/25/basbakan-davutoglu-diyarbakirda-konusuyor-canli>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁸¹"Ahmet Davutoğlu: "Türkiye küresel güçtür!", **Anlayış**

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁸² Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 161.

Daha sonra TBMM'de Genel Kurulunda Davutoğlu "*Bu ses bizim insanlık anlayışımızın, tarih yorumumuzun ve gelecek tasavvurumuzun gereğidir ve bu ses, bu zorlu süreçte en gür şekilde çıkmaya, Suriye halkının yanında olmaya devam edecektir. Türkiye olarak bundan sonra da Orta Doğu'daki büyük değişim dalgasını yöneteceğiz, bu değişim dalgasının öncüsü olmaya devam edeceğiz. Bugün bütün Orta Doğu toplumlarında Türkiye sadece dost ve kardeş bir ülke olarak değil, geleceği belirleme kudretine sahip yeni bir fikrin, yeni bir bölgesel düzenin öncüsü bir ülke olarak görülmektedir. Biz hem insanlığın ve bölgenin halkının vicdanı olmaya devam edeceğiz...kardeşliğe dayalı yeni bir barış düzeni var. Bu barış düzeni kurulana kadar çalışacağız. Kim ne derse desin bu barış düzeninin öncüsü de sözcüsü de Türkiye olacaktır. Son olarak şunu tekrar vurguluyorum: Yeni bir Orta Doğu doğuyor. Bu yeni Orta Doğu'nun sahibi, öncüsü, hizmetkârı olmaya devam edeceğiz.*" diyerek hem bölgenin barışını hem düzenini hem de geleceğini Türkiye'nin belirleyip inşa edeceğini savunmuştur.

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 2. Yasama Yılı 100. Birleşim 26.04.2012 Perşembe

ile “lider” ülke olacaktır.⁴⁸³ Davutoğlu’na göre liderlik ise tarih ve coğrafya referanslı özgüven ile olacaktır.⁴⁸⁴ Bu tanım Davutoğlu’nun Türkiye için yaptığı “merkez ülke” nitelemesi ile tamamlayıcıdır. Çünkü merkez ülke bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi (gücü) olduğu için, bölgeye barış ve istikrarı getirmekle yükümlüdür. Hükümete yakın çevrelere göre, kriz yönetimi, krize müdahale etmesi, küresel meselelerdeki aktif müdahillik Türkiye’ye yeni bir imaj sağlamıştır. Bu imaj Türkiye’nin merkez ülkeden küresel aktöre dönüşmesine yardımcı olmuştur.⁴⁸⁵ Ancak, arabuluculuk, barış inşası gibi insani diplomasi araçları ile Türkiye’nin bölgesel ve küresel prestiji, statüsü ve çatışma bölgelerinin güvenliğinin sağlanması gibi konulara katkıda bulunması sadece hükümete yakın çevrelerce değil, akademik çevrelerde de sıkça dile getirilen, vurgulanması gereken bir konudur.⁴⁸⁶

⁴⁸³ **Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Başkanlığı Siyaset Akademisi 10. Dönem (Lider Ülke Türkiye) Ders Notları**, Adalet ve Kalkınma Partisi, Ankara, 2011

“Lider Ülke”, **AK Parti 2011 Seçim Beyannamesi**, 2011, s. 146-148.

<http://www.akparti.org.tr/beyanname2011.pdf> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Davutoğlu: Türkiye, Düzen Kurucu Ülke Konumunda”, **Haberler**, 23.06.2009

<https://www.haberler.com/davutoglu-turkiye-duzen-kurucu-ulke-konumunda-haberi/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Ahmet Davutoğlu: Konya’dan İstanbul’a, Malezya’dan üniversiteye, danışmanlıktan Başbakanlığa”, **T24**, 21.09.2014

<https://t24.com.tr/haber/ahmet-davutoglu-konyadan-istanbula-malezyadan-universiteye-danismanlik-basbakanliga,268379> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Ahmet Davutoğlu: “Türkiye küresel güçtür!””, **Anlayış**,

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331>, (erişim tarihi 14.02.2016)

“AK Parti Ankara İl Başkanlığı’nda Siyaset Akademisi kapsamında düzenlenen programda konuşan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, “Avrupa’nın kaderi Türkiye olmadan yazılamaz” dedi. Davutoğlu, nükleer silahlara da karşı olduklarını ifade etti.”, **Milat**, 28.02.2013

<https://www.milatgazetesi.com/gundem/gundem-avrupanin-kaderi-bizsiz-yazilamaz/haber-40671> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Türkiye merkez ülke olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004

<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“AK Partiden “Lider Ülke Türkiye” Eğitim Çalışması”, **Sondakika**, 21.03.2012

<https://www.sondakika.com/haber/haber-ak-parti-den-lider-ulke-turkiye-egitim-calismasi-3467996> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Türkiye’yi merkez ülke kıldık”, **Türkiye**, 03.06.2015

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyeyi-merkez-ulke-kildik-188008.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Türkiye Merkez Ülke Oldu”, **Konya Haber**, 2015

<http://www.konyahaber.com/davutoglu-turkiye-merkez-ulke-oldu-178561h.htm> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁸⁴ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalm...**, s. 49

⁴⁸⁵ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 355.

⁴⁸⁶ Pınar Akpınar, **Turkey’s Peacebuilding...**, s. 755.

Arabuluculuk ile birlikte bölgede prestiji, kredisi olan güvenilir bir aktör olma imajı inşa edilecektir, böylelikle de bölgesel ve uluslararası alanda Türkiye'nin statüsünü de değiştirebilecektir. Uyuşmazlık çözümü bu araçlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Tabi burada Davutoğlu'nun sıklıkla vurguladığı Türkiye'nin stratejik derinliği ön plana çıkmaktadır. Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'ya ortak dini ve kültürel değerler ile yakınlaşıp, küresel etkinlikler bu ülkelerin desteğini alabileceğini düşünen Davutoğlu'na göre "one minute" söylemi ve arabuluculuk girişimi doğrudan bu konular ile bağlantılıdır.⁴⁸⁷ Filistin ile İsrail arasında yapılan arabuluculuk için Davutoğlu, Filistinlilere güven verebilecek İslam dünyasını temsil edebilecek bir aktörün olması gerektiği, bu aktörün de Türkiye olabileceğini sıkça vurgulamaktadır.⁴⁸⁸ Davutoğlu, AK Parti Genel Başkanı olduktan sonra 27 Ağustos 2014'te, "*Suriye, Filistin, Balkanlar, Orta Asya'da ümitlerini Türkiye'ye bağlamış hiç bir kardeşimizi yalnız bırakmayacağız*" demiştir.⁴⁸⁹ Yani burada da Türkiye'nin kimliğinin çimentosu içinde değerlendirilen İslami bağların hem uyuşmazlık çözümünde bir araç, hem de neden olduğu mesajı verilmektedir.

Dolayısı ile Davutoğlu'na göre Türkiye'nin böylesi coğrafi derinliğe ve potansiyele sahip bir ülkeyken içe kapanması mümkün değildir.⁴⁹⁰ Bu derinlik

⁴⁸⁷ Metin Aksoy ve Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Din Olgusu", Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, s. 661-678.

⁴⁸⁸ Bakınız: Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**

⁴⁸⁹ Aktaran: Ümit Kıvanç, **a.g.e.**, s. 96.

⁴⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 156.

Davutoğlu 2012 yılında ise "*Tarih, büyük bir ivmeyle, soğuk savaş sonrası dönemde, dinamik bir süreçte, özellikle Türkiye'yi çevreleyen bölgelerde hızla akıyor ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bütün bu merkezlerdeki, bütün bu bölgelerdeki merkezî konumu dolayısıyla bu tarihi akışın ritmini yakalamak, bu tarihi akışın içinde, arkasında değil, içinde olmak, bu tarihi akışı arkasından kovalamak, yakalamaya çalışmak değil, tarihi akışın içinde o süreci yöneterek tarihi akışın aktörü konumunda olmak bir zarurettir. Bizim tarihimiz ve coğrafyamız böyle bir zarureti yerine getiren devletlerin yükseldiğini, bu zaruretin gerekliliklerini yapmayanların ise bir düşüş içine girdiklerini gösterir. Dolayısıyla, dış politikamızın esası tarihin hızlı aktığı bu dönemde, özellikle de Avrupa'da ve Orta Doğu'da büyük bir hızla aktığı bu yıllarda bu hızlı akışın ritmini tutmak, bu ritme uygun bir şekilde dinamik bir dış politika takip etmek ve bütün bu bölgesel ve küresel süreçlerin yönlendirici aktörü olmaktır. Temel hedefimiz bu. Türkiye son on yılda büyük bir güç temerküz etti ve bu güç temerküzünün üç tane önemli sacayağı vardır.*" demiştir. Yani hem tarihi sorumluluğu vurgulamış hem de bu sorumluluğun Türkiye'ye açacağı yolları işaret etmiştir.

Türkiye'ye sorumluluklar yüklemektedir. Davutoğlu Türkiye'nin kendi tarihi ve coğrafi derinliği ile bütünleşebileceği stratejik bir tertip ile⁴⁹¹ Osmanlı mirasını canlı tutması ve tarihi, coğrafi ve kültürel bağları siyasi bağlarla desteklemesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁹² Davutoğlu, *“Türkiye, tarihi derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturma ve bu bütünü coğrafi derinlik içinde hayata geçirme sorumluluğu ile karşı karşıyadır.”*⁴⁹³ sözleri ile Türkiye'nin kimliğini fark ederek aktif olması; hatta milliyetçilik literatüründeki ifade ile “uyuyan güzeli uyandırması” gerektiğini iddia etmektedir.

Davutoğlu gibi AK Partili diğer karar vericiler de Türkiye'ye kimliğinin sorumluluklar yüklediğini, Türkiye'nin bu sorumlulukların bilinci ile hareket etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin Başbakan Erdoğan da Türkiye'nin bölgeye dönük sorumlulukları olduğunu belirtmiştir. Erdoğan, 1990'larda Boşnaklara verilen desteği de göstererek eğer Türkiye Boşnaklara destek vermeseydi, şuan ki mevcut ilişkilerin yakalanamayacağını iddia etmiştir. Bu yüzden de Türkiye'nin coğrafyasına, kimliğine tarihine karşı sorumlulukları olduğunu belirterek aktif olacaklarını, onlara yardımcı ve onların yanlarında olacaklarını vurgulamıştır.⁴⁹⁴ AK Partinin bölgeye dönük sorumluluk

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 06.11.2012

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁴⁹¹ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 11.

⁴⁹² **A.g.e.**, s. 55.

⁴⁹³ **A.g.e.**, s. 563.

⁴⁹⁴ Erdoğan ayrıca şunları da eklemiştir : “Kosova'da acı hadiseler yaşanırken, bana ne Kosova'dan deseydik, bugün Priştine, Prizren'in yüzüne bakabilir miydik- Halepçe katliamı sonrası Kuzey Irak'tan kaçan Kürt kardeşlerimize kucak açmasaydık bugün Erbil'in yüzüne bakabilir miydik- Lefkoşe'den bane ne, Karabağ'dan bana ne, Bakü'den bana ne deme imkanına sahip miyiz-"sorularını yönelten Erdoğan, "CHP'nin, Boraltan Köprüsü'nde Stalin'in ordusuna teslim ettiği Türkiye'nin yanı başında kurşuna dizilen Azeri kardeşlerimizin acısını, bugün bile yüreğimizde taşıyoruz. Türkiye'ye böyle acı hatıralar, silinmesi zor lekeler bırakmaya hakkımız olabilir mi- AK Parti teşkilatının, bize gönül vermiş vatandaşlarımızın, 76 milyon aziz milletimin bilhassa şunu bilmelerini istiyorum: Biz Türkiye'nin çocukları, dünyanın çocukları için sorumluluk yüklenmiş bir iktidarı. Biz Türkiye ve dünyada çocukların, kadınların alçakça katledilmesine isyan ederek iktidara gelmiş bir kadroyuz. Böyle bir hareketiz. Çocuklar katledilirken susacaksak, o zaman AK Partiye ne gerek var- Bunu CHP yapabilir, MHP yapabilir, BDP yapabilir ama bunu AK Parti asla yapamaz. Kapımızı çalan misafirlere kapıyı kapatacaksak, o zaman bu harekete ne ihtiyaç var.”

“AK Parti TBMM Grup Toplantısı...”, **Meclis Haber**, 14.05.2013.

https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=125280

ve sahiplenme (özellikle Filistin meselesine) yaklaşımında ideolojik kimliğin de önemli bir yer edindiği görülmektedir. İslamcılığın yaklaşımı ve Orta Doğu'da etki alanı kazanılmasında Filistin davasının sembolik önemi göz önünde bulundurulduğunda AK Parti'nin yaklaşımı daha iyi anlaşılacaktır. Filistin'de Türk kanının olduğu, Filistin'in kardeş olduğu, Mescid-i Aksa'nın kutsallığı gibi söylemler ile İslami tonu güçlü Osmanlı referansı çokça görülmektedir.⁴⁹⁵ Başbakan Erdoğan Suriye ve Filistin ile neden bu kadar çok ilgilendiklerine ilişkin sorulara, *"Filistin ve Suriye ile neden ilgileniyorsunuz' diyorlar. Gazze'ye niçin bu kadar ağlıyorsunuz diye sorarak küstahlık yapıyorlar. Eğer Çanakkale'ye gidip mezarları okusan neden ilgilendiğimizi anlarsın. Seyit Rıza'nın üzerini örtenler, Gazze'de Suriye'de neden gözyaşı döktüğümüzü anlayamazlar. Kendi ülkesinin dışışleri bakanına, dünyanın gözü önünde en amiyane küfürleri eden bir genel başkan anlayamaz. Böyle bir genel başkan demokrasimiz için çok büyük bir talihsizliktir."*sözleriyle yanıt vermiş ve sonrasında Filistinli ve Suriyelilere: *"Dedeleriniz geldi bizim topraklarımızda şehit düştüler. Onlar nasıl dedelerimizin kardeşiye sizler de bizim öz be öz kardeşimizsiniz. Allah, tüm şehitlerimizden razı olsun."*⁴⁹⁶sözleri ile seslemiştir. Çalışmanın konusu dışında olsa da örneğin 24 Haziran seçimler öncesi Erdoğan seçim bildirisinde benzer argümanlar kullanmıştır.⁴⁹⁷ Erdoğan 2009'da yaptığı bir konuşmada ise Türkiye'nin üç kıta arasında

⁴⁹⁵ Ancak Çankara bu söylemin Davutoğlu sonrası dönemde değiştiği hatta Davutoğlu dönemindeki bu söylemin krizler ve tikanlıklar yarattığı için Davutoğlu'ndan vazgeçildiğini savunmaktadır. Örneğin Yemen'de Arap Baharında başlayan süreçte sessiz kalınmış, hatta Suudi Arabistan'ı desteklenmiş, Sincan Özerk Bölgesi ve Bahreyn'de de sessiz kalınmıştır. 2014'ten sonra Filistin konusundaki ser mesajlarda da yumuşama görüldüğünü iddia etmektedir. Çankara, Bu durumu pragmatizm ile açıklamaktadır. Pınar Özden Çankara, "Ak Parti Hükümetlerinin Filistin Sorununa Yaklaşımlarında Muhafazakâr-İslamcı Motifler", Ertan Efeğil (ed.), **Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 11-60.

⁴⁹⁶ "Erdoğan: Seyit Rıza'nın Üzerini Örtenler, Gazze'de Ağlamamızı Anlayamazlar", **Haberler**, 04.12.2012

<https://www.haberler.com/erdogan-seyit-riza-nin-uzerini-ortenler-gazze-de-4143394-haberi/>

⁴⁹⁷ Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır : "1071 Malazgirt Zaferi'nden beri bu topraklar bize yurt oldu, vatan oldu. Bizi, biz yaptı." ifadelerini kullandı.Devletin Söğüt'te, yörük çadırlarında kurulduğunu hatırlatan Erdoğan, konuşmasını şöyle sürdürdü:"Dedem Osman Gazi'nin rüyası hakikat oldu. Göğsündeki çınar, devleti ebed müddet oldu. Devletimiz adalet sevdası ile büyüdü,Bursa ve Edirne'de zamana kök saldı. İstanbul'da yeni bir çağın kapısını açan müjdelenmiş ordu, bizim ordumuzdu. Sultan Fatih bizim ceddimizdi. Süleymaniye'nin kubbelerinde bizim tekbirlerimiz yankılandı. Sina Çölü'nde Resul-ü Ekrem'in ardına düşen, Haremeyn'e hizmetkar olan Yavuz bizdik. Kudüs'ü alan Selahattin Eyyübi bizdik. 'Kanla

sorunlarla dolu bir bölgenin tam ortasında yer aldığını, ilgili bölgeler ile tarihi ilişkilerin Türkiye'nin sorunlarla yakından ilgilenmesi gerektiğin zorunlu kıldığını söylemiştir. Bu minvalde Suriye-İsrail uyuşmazlığından Somali ve Afganistan'a kadar Türkiye'nin çözümüne katkıda bulunmaya çalıştığı krizleri sayarak bu çalışmalara devam edileceğini belirtmiştir.⁴⁹⁸

Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül de 2005'te Kudüs'te Türkiye'nin hem İsrail hem de Filistin ile iyi ilişkilerini vurgulayıp Türkiye'nin Kudüs'ü 600 yıl yönetmiş bir imparatorluğun mirasçısı ve bu imparatorluğun torunu olduğunu, bu yüzden de barışa katkıda önemli sorumlulukları ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Bülent Arınç ise 2011'de "Türk-Arap Medya Forumu"nda yaptığı konuşmasında: *"Bizler, Kudüs'ten Mekke'ye, Bağdat'tan İstanbul'a, Beyrut'tan Sana'ya, Kahire'den Şam'a, Rabat'tan Mogadişu'ya, kısacası Arap Yarımadası'ndan Asya'ya, Afrika'dan Avrupa'ya kadar uzanan, büyük devletlerle, büyük eserlerle, evrensel bilim ve irfana hizmet eden bir tarihin, kültürün ve medeniyetin mirasçlarıyız. Bizim coğrafyamızdan yükselen evrensel mesaj, tüm insanlığa ihtiyaç duyduğu huzur ve barış getirmiştir. Bizim medeniyetimizden neşet eden ilim ve irfan bugünkü modern bilimin itici gücü olmuştur. Kısacası asırlardır bizim medeniyetimiz, bizim değerlerimiz, dünyaya adaleti, kardeşliği, sevgiyi hoşgörüyü*

alınan toprak, parayla satılmaz' diyen Abdülhamit bizdik. Çanakkale'de yedi düvele meydan okuyan, canını veren ama düşmana geçit vermeyen bizdik. Sırtladığı top mermisiyle kahramanlık destanı yazan Seyit Onbaşı bizdik. Gazi Mustafa Kemal Atatürk 'Size ölmeyi emrediyorum' dediğinde bir ok gibi siperlerinden fırlayan aslanlar bizdik. Kut'ül Amare'de ümmetin zafere inanmış iradesi bizdik. Milli Mücadele'de varıyla yoğunla cepheye koşan, destan yazan bizdik. Maraş'ta Sütçü İmam, İzmir'de Hasan Tahsin, Erzurum'da Nene Hatun, Antep'te Şahin Bey bizdik. Bu yurdun namusunu işgalcilere çiğnetmeyen bizdik. Toprağı sıksan şühedamızın fışkırdığı, destanımızın yazıldığı, türkümüzün okunduğu Türkiyemizi aziz bildik. 1920'de Meclisimizi açarken dua dua yakaran bizim ellerimiz, bizim kalbimizdi. 1923'te Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde devletimizin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak ilan eden bizim irademizdi."

"Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim manifestosunu açıkladı: Ahdim olsun ki...", **Gazetevatan**, 06.05.2018 [http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-secim-manifestosunu-acikliyor-1163950-gundem/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-secim-manifestosunu-acikliyor-1163950-gundem/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

Ayrıca devlet millet birlikteliğinin sağlandığı iddiası ile ilgili olarak: *"Şu 16 yıllık iktidarımız döneminde devlet-millet kaynaşması gelişti, hamdolsun devlet milletin emrine girdi."* gibi sözler sıklıkla işlenmiştir. **Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim manifestosunu açıkladı: Ahdim olsun ki...**, **Gazetevatan**, 06.05. 2018 [http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-secim-manifestosunu-acikliyor-1163950-gundem/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-secim-manifestosunu-acikliyor-1163950-gundem/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁴⁹⁸ Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel...**, s. 255.

⁴⁹⁹ "Gül'ün en hassas ziyareti", **Radikal**, 04.01.2005

[http://www.radikal.com.tr/yorum/gulun-en-hassas-ziyareti-733664/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.radikal.com.tr/yorum/gulun-en-hassas-ziyareti-733664/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

taşımaktadır. Tarihin hiçbir döneminde bu topraklarda, kimse ne inancından, ne renginden, ne de milliyetinden dolayı ayrımcılığa tabi tutulmadı, zulme uğramadı. Herkesin canından, malından emin olduğu bu güvenli beldeler üzüldükçe söylüyorum uzunca bir süredir birileri tarafından kirli oyunların oynandığı, kan ve gözyaşının bir türlü eksik olmadığı beldelere dönüştürüldü. Sudan sebeplerle oluşturulan ihtilaflar ve çatışmalarla birbirine düşman edildi. Araya mesafeler sokuldu, hem yüreklerimize, hem de devletlerimiz arasında sağır duvarlar örüldü.” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁰⁰

Dışişleri Bakanı Ali Babacan da: *“Filistin'e karşı tarihi sorumluluklarımız var ve çektikleri acıyı derinden hissediyoruz. Türkiye de herkesle görüşen bir ülke ve sorunların diyalog yoluyla çözüleceğine inanıyoruz.”*⁵⁰¹ sözleri ile Türkiye'nin sorumluluklarının altını çizmiştir. Ayrıca 2023 Siyasi Vizyon belgesinde Türkiye'nin Orta Doğu'dan Balkanlara, Kafkasya'ya kadar tüm bölgelere yönelik, Türkiye'nin tarihten gelen bağları gereği özel rolünü güçlendirmek istediği belirtilmektedir.⁵⁰²

Ayrıca AFAD, YTB, TİKA gibi kuruluşların yayınları ve uygulamalarında tarih, kültür, medeniyetin; yani kimliğin Türkiye'ye yüklediği sorumluluk sıklıkla işlenmektedir. Örneğin YTB yayınları olan +90 dergisi gibi yayınlarda sıklıkla geçmiş, medeniyet, Osmanlı, ecdat vurgusunun yapıldığı görülmektedir.⁵⁰³ YTB'nin temel amacının yeni dış politika inşasına katkı olduğu söylenebilir. Bu yeni inşa da aktif,

⁵⁰⁰ “Erdoğan'ın yerine Arıncı konuştu”, **Haber 7**, 30.11.2011

<http://www.haber7.com/gundem/haber/811794-erdoganin-yerine-arinc-konustu>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁰¹ “Gazze olayları yayılırsa büyük risk yaratır”, **Cumhuriyet**, 31.12.2009

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilirsay_buyuk_risk_yaratir_.html(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁰² İlgili ifade şu şekildedir : *“Dış politikamızın bir diğer önemli hedefi, komşu ülkelerle ilişkilerimiz ve Balkanlar'dan Kafkaslar'a, Orta Asya'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir coğrafyada bölgesel rolümüzü güçlendirmek oluşturmıştır.*

Dış politikamızda stratejik derinliğimiz ve etkin rolümüz, sadece Orta Doğu bölgesiyle sınırlı değildir. Balkanlardan Kafkaslara, Afrika'dan Orta Asya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada, tarihten gelen özel bağlarımızın olmadığı, geleceği birlikte inşa etmek için ortak olarak bakmadığımız hiçbir ülke bulunmamaktadır”

“Dünya”, **Ak Parti 2023 Siyasi Vizyon**

<http://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁰³ “Yayınlar”, **YTB**

<https://www.ytb.gov.tr/yayinlar>(erişim tarihi, 20.04.2019).

itikatlı, etkili, sözü dinlenen, güçlü lider bir Türkiye'nin inşası için araçlardan birisidir. YTB Başkanı Türk dış politikasının tarihi, coğrafyası, toplumuyla barıştığı, yeni bir Türkiye'nin inşa edildiğini belirtip; Türkiye'nin suni siyasi sınırlarla sınırlanmayacak geniş bir ülke olduğunu söylemiş, Balkanlar'la, Orta Asya'yla, Orta Doğu'yla ve Afrika'yla yeniden tanışan bir Türkiye olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁴

Kimliğin yüklediği bir başka sorumluluk konusu Türkiye'nin kendine tanımladığı güç kimliği ile ilişkilidir. Başta Davutoğlu olmak üzere karar vericiler Türkiye'yi Osmanlı'nın varisi, medeniyetin temsilcisi “merkez ülke”, bölgesel hatta küresel güç olarak görmektedirler. Bu kimlik tanımı ise bölgeye düzen getirme, bölgede barış ve istikrar sağlama gibi sorumlulukları beraberinde getirmektedir. Dolayısı ile de Türkiye'nin arabuluculuk girişimlerindeki güç ile ilişkili bir başka noktada yükselen güç ve orta büyüklükte güç konumu ile ilişkilidir. Yükselen güçlerin norm yapıcı özellikleri vardır.⁵⁰⁵ Bu araştırmanın konusu olan Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri son zamanlarda orta büyüklükte güç⁵⁰⁶ ya da yükselen güç çerçevesinde⁵⁰⁷ de değerlendirilmektedir. Literatürde orta büyüklükte güç ve yükselen güç gibi nitelemeler yapılsa da çalışmada bölgesel güç ikisini ikame edecek biçimde kullanılacaktır. Bölgesel güçler, bölgelerinde aktif olmayı amaçlamaktadırlar. Bölgelerindeki sorunlar

⁵⁰⁴ Burcu Sunar Cankurtaran, “Türk Dış Politikasında “Diaspora Diplomasisi Açılımı” ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s. 105-107.

⁵⁰⁵ Emel Parla Dal, **Assessing...**, s. 709.

⁵⁰⁶ Aylin Gürzel, “Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with other Emerging States,” **Revista de Sociologia e Politica**, Cilt 22, Sayı 50, 2014, s. 95-105; Nimet Beriker, “United State's Grand Strategy and the Middle Power Policy: Turkey as a Mediator”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 1-24; Emel Parla Dal, **Assessing Turkey's 'Normative' Power...**, s. 709; Nihat Çelik, **a.g.e.**, s.211; Nimet Beriker, “United State's Grand Strategy and the Middle Power Policy: Turkey as a Mediator”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 17.

N.Bekiker, orta büyüklükte güçlerin bölgelerinde etkili olmaya ve arabuluculuk gibi girişimler ile hem iç hem de dış politikada kendilerine alan açmaya çalıştıklarına atıfla Türkiye'nin girişimlerini bu yönde değerlendirmektedir. Nimet Beriker, “Mediation as Politics: How Nations Leverage Peace Engagements?”, **International Negotiation**, Cilt 22, Sayı 3, 2017, s. 431-450.

⁵⁰⁷ Sandra Destradi, “Reluctant Powers? Rising Power's Contributions to Regional Crisis Management”, **Third World Quarterly**, Cilt 39, Sayı 12, 2019, s. 2222-2239; Emel Parlar Dal, “Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: actorness, approaches and tools”, **Third World Quarterly**, Cilt 39, Sayı 12, 2019, s. 2291-2314; S. Gülden Ayman, **An Analysis of Turkish Mediation in the Middle East Turmoil**, s. 7- 24.

ve krizlerin çözümünü kendilerinin sorumluluğu olarak görmektedirler. Bölgelerinde izleyecekleri politikalar ile bir taraftan bölgelerindeki etkileri daha belirgin hale gelecek, bir taraftan da uluslararası politikada daha da görünür olacaklardır. Bölgesel güçler değişen konjonktüre ya da hegemon gücün geri çekildiği dönemlerde etkilerini artırmak isteyip dış politikalarını yeniden konsolide edebilirler. G. Fuller ve J. Arquilla bölgesel gücü, uluslararası örgütler ya da büyük güçlerin etkisi ya da tercihlerine göre değil; kendi amaçları ya da hırslarına göre davranan, bu yönde hırsları olan devletler olarak nitelendirmektedir. Bölgesel güçlerin giderek yükselmesinde Soğuk Savaş sonrası yaşanan küresel ve bölgesel gelişmeler, ülke içi dönüşümler ve liderlerin etkili olduğunu iddia etmektedirler. Hatta bölgesel güçlerin kendi bölgelerindeki güvenliği ve istikrarı sağlayacağını savunmaktadırlar.⁵⁰⁸ Kimi uzmanlar ise ABD gibi devletlerin yük paylaşımı yapmak adını bölgesel güçlerle işbirliği yaptığını hatta onları güçlendirip teşvik ettiğini belirtmektedirler. Böylelikle bölgesel güçler ilgili bölgelerde hem istikrarın sağlanmasına hem de küresel sistemin devamına katkı sunacaklardır.⁵⁰⁹

Türkiye'nin bölgeye ilgisi ve arabuluculuğu hem kendi şartları hem de hegemon gücün etkisi ve yönlendirmesi ile (ilk iki dönem) olmuştur. Ancak AK Partinin üçüncü dönemi ile birlikte ABD'nin değişen dış politika stratejisi ile birlikte arabuluculuk tarzı da değişmiştir. İkinci ve üçüncü döneminde Türkiye etkisini daha fazla göstermek istemiştir.⁵¹⁰ Bu durumun sonucu olarak da süreçlere daha fazla müdahil olmuştur.

Bölgesel güçler lider olarak bölgelerinedüzen ve istikrar getirmek için de hareket edebilirler. Bölgesel gücün bölgesinde huzur, düzen, barış ve istikrarı sağlaması adına

⁵⁰⁸ Graham E. Fuller, John Arquilla, "The Intractable Problem of Regional Powers", **Orbis**, Cilt 40, Sayı 4, s. 609-621.

⁵⁰⁹ Cemalettin Kanaş, **a.g.e.**, s. 34-35 ; Robert Chase, Emily Hill, Paul Kennedy, "Pivotal States and U.S. Strategy", **Foreign Affairs**, Ocak Şubat 1996
<https://www.foreignaffairs.com/articles/algeria/1996-01-01/pivotal-states-and-us-strategy>. (erişim tarihi, 20.08.2017).

Ayrıca bakınız: Peter Kent Forster ve Stephen J.Cimbala, **The US, NATO, and Military Burden-Sharing**, Frank Cass New York, , 2005.

⁵¹⁰ Nimet Beriker, **United State's...**, s. 20-21

inisiyatif alması beklenilmektedir. Türkiye'nin yükselen bir orta büyüklükte güç olduğu düşünülürse arabulucunun Türkiye için önemli bir konu söylenebilir.⁵¹¹ Çünkü arabuluculuk ile birlikte bölgesindeki uyuşmazlıkları çözüp, barışın inşasını sağlayacaktır. Dolayısı ile Türkiye gibi orta büyükte bir güç için arabuluculuk hayati önem taşıyan bir konudur denilebilir. Bu minvalde Çelik gibi uzmanlar arabuluculuk ve barış girişimlerini orta büyüklükte güç kimliği çerçevesinde değerlendirmektedirler.⁵¹²

Yukarıdaki tartışmalar ve nitelemeler göz önüne alındığında Türkiye'nin bölgesindeki güçlerden biri olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye bölgedeki tek ve yegâne güç değildir. Bölgesel bir güç olmakla birlikte bölgeyi tek başına yönetecek, etkileyecek ve dizayn edebilecek güç ögelerine sahip değildir

1.5.2.Kimliği Dönüştürme

Kimlik-dış politika ilişkisinin anlatıldığı bölümde devletlerin dış politika aracılığı ile kimliklerini inşa ettikleri, dönüştürdükleri ve iç politikayı etkilediklerine değinilmişti. Kimliğin dönüşüm yaşadığı ya da seçimlerin yaklaştığı dönemlerde dış politika vurgusu daha güçlü yapılmaktadır. Bu durum AK Parti döneminde çok net görülmektedir. AK Parti döneminde dış politika devlet kimliğinin oluşması, güçlenmesi ve inşa edilmesinde önemli etkisi olan bir pratiktir.⁵¹³

Önceki bölümlerde devletlerin dış politika aracılığı ile kimliği inşa ettiklerine ya da dönüştürdüklerine, iç politikayı konsolide ettiklerine değinilmişti. Ancak bu tek taraflı değil karşılıklı bir inşadır. Çünkü iç politika ve devlet kimliği de dışarıyı etkileyebilmektedir. Dış politika aracılığı ile “içerisi-dışarı”, “dost-düşman” ayrımı daha kolay inşa edilmektedir. Bu konulara daha önce değinildiği için çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Özellikle AK Parti örneğinde görüleceği üzere, dış politika iç politik

⁵¹¹ Nihat Çelik, **a.g.e.** , s. 211.

⁵¹² **A.g.e.** , s. 211.

⁵¹³ Ali Balcı, “Discors ve Pratik Olarak Dış Politika”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 15, 2007, s. 67.

yaşamı etkilemesinin yanı sıra seçmen davranışları, partiye oy verenlerin konsolide edilmesi, parti kimliğinin güçlendirilmesi, dost düşman imgesinin güçlendirilmesi gibi konular üzerinde de önemli etki yaratmaktadır.⁵¹⁴

AK Parti dönemi dış politikası ve Davutoğlu'nun söylemleri incelendiğinde milletin değerlerine dokunmamış bir devlet kimliğinin eksik, uyumsuz, ruhsuz olduğu iddiası görülecektir. Bu bakışa göre dış politikada eski Osmanlı coğrafyasına, Osmanlı ve İslam temalı kimlik ile gidilmesi, hem içeride “mille” geçmişini hatırlatarak millet ve devletin kimliğinin dönüşümünü (kendi ifadesi ile ben idrakini, öze dönüşünü) sağlayacak hem de Osmanlı'nın egemen olduğu eski bölgelerin hâlâ sahibi, hamisi olduğu mesajı verecektir.⁵¹⁵ Davutoğlu daha önceleri çok fazla kullanmasa da 2012 ile birlikte bölgeye dönük hamilik gibi söylemlere başvurmuştur. Davutoğlu'nun dış politikada sıkça kullandığı çıkar, ortak tarih, ortak gelecek, miras, ortak tehlike, içerisi/dışarısı ayrımı ve “öteki” söylemi aslında devlet kimliği ve iç politikaya dönük hegemonik kimlik inşasıdır.⁵¹⁶ Burada da içeride Kemalist hegemon kimliğe karşı yeni İslamcı ve muhafazakâr tonu güçlü Osmanlıcı bir kimlik; dışarıda edilgen, pasif köprü görülen Türkiye yerine güçlü, merkez, lider tarihi, kültürü ve coğrafyası üzerinden yeniden kendini tanımlayan bir devlet kimliği imajı inşa edilmektedir.

1.5.3.AK Partinin Türkiye'ye Tanımladığı Kimlik

AK Parti'nin uyguladığı dış politikanın iç politikayı ve devlet kimliğini etkilediğine ve dönüştürdüğüne, dış politikanın iç politikanın devamı olarak

⁵¹⁴ Esen Kırdış, **a.g.m.**, s. 179.

⁵¹⁵ Cenk Saraçoğlu, “AKP, Milliyetçilik Ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik”, **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s. 52-68; Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirel, “Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey Under the AKP Rule: Geography, History and National Identity”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Cilt 42, Sayı 3, 2015, s. 301-319.

⁵¹⁶ Bakınız: Fethi Açıkel, “AKP İslâmcılığının üç ideolojik ve üç jeopolitik dönüşümü: İslâmî liberalizm, pan-İslâmist popülizm ve İslâmcı ulusalcılık”, **Birikim**, 2016, Sayı 332, s. 10-40; Cenk Saraçoğlu, **a.g.m.**; Buke Koyuncu, “Benim Milletim...” **AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**, İletişim, İstanbul, 2014; Burcu Sunar, **Adalet ve Kalkınma Partisinin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etkin Olarak Siyasal İlahiyat**, İmaj, Ankara, 2014.

görüldüğüne iç ve dışın birbirini karşılıklı etkilediğine daha önce değinilmişti. Dış politika söylemi ve milli kimlik inşası yeni bir hegemonya projesidir. AK Parti yeni bir hegemonik kimlik inşa ederken dış politikayı da sıklıkla kullanmaktadır. Ortak geçmiş vurgusu, ortak çıkar, güvenlik bu inşa çerçevesinde yeniden kurgulanmıştır.⁵¹⁷ Dış politika aracılığı ile kimliğin ve iç politikanın konsolide edilmesi AK Parti ile birlikte daha fazla görünür olmuştur.⁵¹⁸ Önceki bölümlerde etraflıca tartışılan kimlik tanımlamalarının yanında Davutoğlu kimliğin, sosyolojik olmaktan ziyade siyasi ve hukuki olarak tanımlandığını, “ben-idrakine” kıyasla yüzeysel bir kavram olduğunu savunmaktadır.⁵¹⁹ Davutoğlu’na göre kimliğin tanınmasında üst otorite ihtiyacı olması sosyolojik gerçeklerin görmezden gelinmesine neden olabilmektedir. Ancak ben-idraki bireyin, toplumun ya da kişinin doğrudan kendisini tanımlama biçimidir. Bu yüzden Davutoğlu ben-idrakini önermektedir. Çünkü onun bakış açısına göre yukarıda değinildiği üzere Türkiye kendi ben-idrakinden uzak kalmış, sosyolojik gerçeklikler yerine siyasi sınırlarla kendi medeniyeti ve kimliğinden ayrılmıştır. Aslında Davutoğlu ben-idraki derken kimliği kastetmektedir. Burada devletin başkalarına ihtiyaç duymadan, sosyoloji ve tarihe dayandırarak kendine tanımlayacağı öz kimliği kastettiği de söylenebilir. Bu muğlak bakış açısı AK Parti döneminin kimlik dalgalanmaları ve kimlik tanımında, kimliğe dönük tartışmaların hararetinin sürmesinde etkili bir noktada durmaktadır.

⁵¹⁷ Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirkol, **a.g.m.**, s. 303-305.

⁵¹⁸ Esen Kırdış, **a.g.m.**, s. 178.

⁵¹⁹ “*Kimlik, sosyal tanımlanma temelinde gerçekleşen ilişki-bağımlı bir bilinç olarak iki tarafı gerekli kılarken, ben-idraki bir karşı tarafa ya da sosyal bir tanımlamaya ihtiyaç hissetmeyen bireysel bir şuurlu halini yansıtır. Kimlik sosyal, iktisadi ve siyasal otorite tarafından tanımlanabilen ve verilebilen bir nitelik taşıırken, özneyi esas alan ben-idrakinin herhangi bir başka otorite tarafından tanımlanabilmesi de, tasfiye edilebilmesi de imkânıdır.*” Aktaran; Nurullah Ardic, “Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu’nun Medeniyet Söylemi”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 59.

1.5.3.1. Türkiye'nin "Kimliği"

Bu çalışmanın temel iddiası AK Partini yeni bir hegemonik kimlik inşa arayışında olduğudur. İnşa kavramının gerek Erdoğan gerek Davutoğlu gerekse de AK Partinin program ve resmi belgelerinde sıklıkla vurgulandığı görülmektedir.⁵²⁰ Daha önce değinildiği üzere AK Partinin karar vericileri sık sık "inşa" kavramını kullanmaktadır. İleride gösterileceği üzere 2010'ların başında inşa, retorikğin ötesine geçmeye başlamıştır. Örneğin AK Parti İstanbul İl Başkanı Aziz Babuşçu 2013 yılında "artık inşa döneminin başladığını" söylemiştir.⁵²¹

Çalışmada sıklıkla ele alındığı üzere AK Parti önde gelenleri ve partiye yakın medya kuruluşları Türkiye için; "kadim, eski merkez,⁵²² lider,⁵²³ akil,⁵²⁴ merkez

⁵²⁰Bakınız :

"Hedef 2023", **Ak Parti**

<http://www.akparti.org.tr/hedef-2023/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

"Siyasi Vizyon", **Ak Parti**

<http://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵²¹ Tayfun Atay, **Parti, Cemaat, Tarikat / 2000'ler Türkiye'sinin Dinbaz-Politik Seyir Defteri**, Can, İstanbul, 2011, s. 22.

⁵²² "Yüzyıllık parantezi kapatacağız", **Yeni Şafak**, 01.03.2013.

<https://www.yenisafak.com/yazidizileri/yuzyillik-parantezi-kapatacagiz-494795>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵²³ "AK Partinin dış politika vizyonu, Türkiye'yi, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında hak ettiği noktaya çıkaracak ve dünyanın lider ülkelerinden biri haline getirecektir." Ak Parti, **Hedef 2023: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, s. 151.

⁵²⁴ Davutoğlu akil ülkeyi de dünyadaki olayları önceden görüp onlara göre önlem alabilen, krizler çıkmadan sezip hassas diplomatik yollarla alternatifler üreten çözümler masaya getiren ve sözü dinlenen ülke olarak tanımlamış, Türkiye'yi akil ülke olarak nitelemiştir. Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansında yaptığı konuşmada söylediği şu sözler bakışını daha net göstermektedir : "İşte bu dönemde ülkemize biçtiğimiz rol, açık bir tabir, yeni bir kavramsallaştırma ile söylemek istiyorum, 'Akil Ülke' rolüdür. Dünyada, küresel olaylarda sözü dinlenen, olayları önceden gören, o olaylara karşı tedbir alan, alternatif çözüm üreten akil bir ülke. Çevre bölgelerde daha kriz çıkmadan krizi hissedebilen, hassas ayarlı bir diplomasi ile her an bu ülkelere, bu bölgelere çözümler getirebilen bir ülke. Hani BM reformları için 'Akil Adamlar Heyeti' oluşturuldu. Biz de şunu istiyoruz; eğer uluslararası toplum, küresel toplum bir akil ülkeler grubu oluşturmuş olsaydı, o ülkeler grubunun başına ülkemizin yerleştirilmesi gerekirdi. Bu imajının, intibain bütün dünyaya duyurulmasını istiyoruz. Krizden etkilenen değil, krizin parçası hiç değil, sorun çıkaran zaten değil, ama sorunları çözen, hem bölgesel hem küresel sorunlara doğru çözümler üreten akil bir ülke. Sizler ve bizler bu akil ülkenin temsilcileri olarak onur duyulmalıyız. Önümüzdeki dönemdeki diplomamızın de ana odağı bu rolü en iyi şekilde dünyanın her köşesinde dile getirmektir."

Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011", **Dışişleri Bakanlığı**, 03.01.2011

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

Davutoğlu verdiği bir röportajda "Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir" psikolojisinden ve buna bağlı gelişen savunmacı refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir

ülke,⁵²⁵ model,⁵²⁶ bölgesel güç, küresel güç, vicdani güç, yumuşak güç,⁵²⁷ büyük ve güçlü Türkiye,⁵²⁸ Osmanlı varisi gibi tanımlamalar kullanmışlardır ve bu tanımlamalar bahsi geçen inşa sürecinde önemli konumdadır. 2010 sonrası ise Türkiye'nin “ümmin ümidi, lideri, kurtarıcısı” olduğu vurgusu da sıkça yapılmıştır.⁵²⁹ Hükümete yakın isimler Türkiye'ye İslam dünyasında lider gözü ile bakıldığını, böyle bir liderliğe ihtiyaç duyulduğunu söylemini sıklıkla dile getirmişlerdir.⁵³⁰

ülke olma üzerine kuruludur...ve komşu ülkelerle geleceğimiz sıfır problem noktası, bize dış politika yapımında büyük bir manevra kabiliyeti kazandıracaktır.” demiştir.

“Ahmet DAVUTOĞLU: “Türkiye küresel güçtür!”, **Anlayış**, Kasım 2009

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵²⁵ Ahmet Davutoğlu, Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, 26.02.2010.

<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, **Insight Turkey**, Cilt, 10, Sayı 1, 2008, s. 78-79. Şu sözler de dikkat çekici ve açıklayıcıdır :“*Türkiye köprü ülke tanımı yerine merkez ülke olmalı. Merkez ülke olmak berberinde köprü olmayı da getirir .Türkiye, uluslararası stratejik konseptler açısından bakılırsa Avrasya’nın merkezinde, ama kuzey-güney, doğu-batı geçiş yolları üstünde. Dolayısıyla ile köprü, ama öyle bir yerde ki merkez...Yani Türkiye’nin çevresindeki hiçbir şey Türkiye olmadan anlaşılmaz.*” Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 191.

⁵²⁶ Model olma iddiası Türkiye’de uzun yıllar tartışıldı hala da tartışılmaya devam etmektedir.

Saraçoğlu’na göre model olma beraberinde liderliği, İslam dünyasının liderliğini de getirecektir. “*Model ülke olma iddiasının içeride taşıyacağı, kutsallıklara ve tarihselliklere yapılan gönderme ve diğer yandan, bölgede model ülke olmanın gerektirdiği uluslararası söylemler, iç politikayı “İslami muhafazakâr milliyetçi ideolojinin içerisindeki ‘güçlü millet’ kurgusunun bir parçası haline getirir.*” Diğer yandan bu “güçlü” millet, özellikle Müslüman nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı bölgede model ülke olma iddiasındadır. Böyle olunca da, aynı zamanda Türkiye, “devraldığı medeniyetin sağladığı potansiyel güçle büyük milletler arasında İslam medeniyetinin doğal lideri olma konumuna erişmiş ‘aktif bir ülke olmaktadır ya da olmalıdır” Cenk Saraçoğlu, **AKP...**, s. 61.

AK Parti 2011 Seçim Beyannamesinde ise bu amacı şöyle anlatmaktadır.:“*AK Partinin dış politika vizyonu, Türkiye’yi, Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında hak ettiği noktaya çıkaracak ve dünyanın lider ülkelerinden biri haline getirecektir.*” **Ak Parti, Hedef 2023: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, s. 151.

⁵²⁷ Davutoğlu’na göre Türkiye’nin yükselen yumuşak güç imajının altında Müslüman bir demokrasi kimliğine dayanması da yatmaktadır. Ahmet Davutoğlu **Turkey’s Foreign...**, s. 159.

⁵²⁸ Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun 3. Büyükelçiler Konferansı’nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011”, **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵²⁹ Örneğin Binali Yıldırım, 16 Nisan Referandumu öncesi İstanbul’da halka: “*Siz mazlumların, mağdurların özetisiniz. Siz sadece milletin değil, ümmetin de umudusunuz.*” diyerek hitap etmiştir.

“Başbakan Yıldırım: İstanbul sadece milletin değil, ümmetin de umudusunuz!”, **T24**, 08.04.2017

<https://t24.com.tr/haber/basbakan-yildirim-istanbul-sadece-milletin-degil-ummetin-de-umudusunuz.398107> (erişim tarihi 20.04.2019)

Adalet ve Kalkınma Partisi Gençlik Kolları Genel Başkanı Melih Ecertaş ise: “*Cumhurbaşkanımız sadece bizim değil tüm Türkiye’nin başkanı, tüm dünya Müslümanlarının başkanı.*” demiştir.

“Melih Ecertaş: Cumhurbaşkanımız Tüm Dünya Müslümanların Başkanı”, **Haber Türk**, 20.11.2016.

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1326161-melih-ecertas-cumhurbaskanimiz-tum-dunya-muslumanlarinin-baskani> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Erdoğan’ın Ali Babacan’a dönük “ümmin parçalamaya hakkınız yok “ sözleri de Türkiye’yi Müslümanların ve ümmetin lideri gibi görmenin bir yansımasıdır.

⁵³⁰ Örneğin Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Yiğit Bulut, “*Ortadoğu’da ‘İstanbul’dan nasıl yönetiliriz’i konuşuluyor. Orta Asya’da ‘İstanbul’dan nasıl yönetiliriz’ konuşuluyor. Afrika’da ‘İstanbul’dan nasıl yönetiliriz’ konuşuluyor.*” demiştir.

Kimlik tanımları dönem dönem değişebilmekte, bazen birkaç kimlik tanımı birlikte kullanılabilirken bazen de biri diğerlerinin önüne geçebilmektedir. AK Parti karar vericileri tarafından uluslararası ve bölgesel politikada “merkez, vicdani güç, küresel güç, medeniyetin temsilcisi, lider, akil ülke” gibi sıfatlarla tanımlanan Türkiye’de, devletin kimliğine dönük çoklu bir kimlik inşası mevcuttur.

1.5.3.2.Davutoğlu’na Göre Türkiye’nin Kimliği

Davutoğlu modern Türk kimliğinin ben idrakinden bağımsız olamayacağını savunmaktadır. Modern Türk kimliğini İslamiyet öncesi Anadolu medeniyetlerine dayandıran tarih tezlerinin de başarısız olduğunu, ben-idrakine dönüşemediğini savunmaktadır. Çünkü Davutoğlu’na göre bu tezler merkezi ve soyut kalmış, tarihi ve zihni bir temele oturan sağlam bir ben idraki zeminine oturmamışlardır.⁵³¹

Davutoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinin kurucu felsefesini ve Soğuk Savaş ile birlikte uluslararası politikadaki yerini eleştirmektedir. Bu eleştiri birçok medeniyete siyasi merkez olmuş; Türkiye gibi bir ülkenin coğrafyasını, tarihini ve jeo kültürel özelliklerini, siyasal kültürünü ve birikimini yok sayarak başka medeniyete eklemleme çabasına dönüktür.⁵³² Davutoğlu, Türkiye’nin herhangi bir devlet olmadığını savunmaktadır. Türkiye’nin tarihini, coğrafyasını ve mirasını aldığı geçmişin göz önüne alınarak ulus devlet modelinin yeniden inşa edilmesini isteyen Davutoğlu’na göre Türkiye, 20.yy’da ortaya çıkmış herhangi bir ulus devlet olmanın ötesindedir.

“Yiğit Bulut: Balkanlar’da, Ortadoğu’da Afrika’da halk ‘İstanbul’dan nasıl yönetiliriz’i konuşuyor”, **T24**, 01.06.2016

<https://t24.com.tr/haber/yigit-bulut-balkanlarda-ortadoguda-afrikada-halk-istanbuldan-nasil-yonetilirizi-konusuyor,343271>

Aydın Ünal, “Diren Erdoğan, mazlumlar için diren!”, **Yeni Şafak**, 09.06.2016.

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/aydinunal/diren-erdogan-mazlumlar-icin-diren-2029596>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵³¹ Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-idraki”, **Divan**, Cilt 1, Sayı 3, 1997, s. 10-12.

⁵³² Davutoğlu’na göre Türkiye’de yaşanan en temel çelişki bir medeniyet çevresinde siyasi merkez olmuş bir toplum tarihi ve jeo kültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasi kültür birikimi ile siyasi elit tarafından başka bir medeniyet çevresine ilhak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasi sistemin arasındaki uyum problemidir. Kimliksiz olan elitler Türkiye’nin coğrafyası ve tarihini yanlış ve eksik okumaktadırlar. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s.8 3.

Davutoğlu'nun Türkiye'yi tanımlarken kullandığı: “20.asrın başlarında Avrasya üzerine egemen olan sekiz çok uluslu imparatorluk yapısından birini oluşturan Osmanlı devletinin mirası üzerine kurulmuş modern bir ulus-devlettir.” sözleri bu bakışı yansıtmaktadır.⁵³³ Türkiye'nin iç benliği ile dışa yansıyan benliği arasında bunalım olduğunu iddia eden Davutoğlu toplumların kendi tarih ve mekânlarına yabancılaşmasını, kişinin kendi vücuduna yabancılaşarak sahte benlik içine girmesi şeklinde tanımlamaktadır. Türkiye'deki tarih ve coğrafya eğitiminin tarihsizleşme eğitimi olduğunu iddia etmektedir.⁵³⁴ Davutoğlu'na göre bu yabancılaşma İslam medeniyeti ve İslam medeniyetinin temsilcisi olan Osmanlı'ya yabancılaşmadır. Bu yüzden de hem iç hem de dış politikada bu yabancılaşmayı ortadan kaldıracak politikalara gidilecektir.⁵³⁵ Davutoğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin elitlerinin devraldıkları mirasın farkına varamadıklarını, iç mücadelelerle uğraştıklarını, kimlik bunalım yaşadıklarını; bu durumun da dış politikanın gereklilikleri ve gerçekleri ile iç kültür arasında uyumsuzluk yarattığını iddia etmektedir.⁵³⁶ Davutoğlu, yukarıda saydığı uyumsuzluğun iç benlik ile dış benlik arasında bir ayrım yarattığını savunmaktadır. Oysaki Türkiye tarih ve coğrafya açısından derinliğe sahip olan bir ülkedir.⁵³⁷ Ancak,

⁵³³ Davutoğlu Stratejik Derinlik'te Türkiye'yi: “Türkiye bu asrın başında Avrasya üzerinde egemen olan sekiz çok- uluslu imparatorluk yapısından (diğerleri İngiltere, Rusya, Avusturya- Macaristan, Fransa, Almanya, Çin ve Japonya'dır) birini oluşturan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerinde kurulmuş modern bir ulus devlettir.” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımla ile Osmanlı mirası vurgusu net biçimde görülmektedir. A.g.e. , s. 7. ; Murat Yeşiltaş, “Türkiye'yi Stratejileştirmek”, Stratejik Derinlikte Jeopolitik Muhayyile”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 106.

⁵³⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 29.

⁵³⁵ Elçin Aktoprak, “AKP'nin Çözüm Politikasında Dinin rolü: Uzlaştırıcı mı Kurucu mu?”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 130, 2014, s. 219.

⁵³⁶ Mehmet Sinan Birdal, **Davutoğlu Doktrini: Stratejik Öznenin Popülist İnşası**, s. 139

⁵³⁷ “Türkiye derinlemesine bir tarihe ve coğrafyaya sahip olduğu için hem parçalanmış hem de pivotal ülke gibi görünüyor. Türkiye olmadan çevresindeki hiçbir şeyi tanımlayamamak, Türkiye'yi kaçınılmaz bir eksen ülke haline sokuyor. Balkanları, Kafkasları, Ortadoğu'yu Türkiye'nin veya Osmanlı'nın tarihi olmadan yazamazsınız. Sırp tarihi Osmanlı tarihi olmadan yazılamaz. Düşman algılaması olsa bile yazılamaz. Böylesine derin. Ama öbür taraftan bu derinlik içerisinde şöyle ilginç şeyler de gösterebiliriz: Edirne ve Üsküp tarihte bugün olduğu kadar hiç birbirine yabancı olmadı. Urfa ve Halep hiçbir zaman bugünkü kadar birbirine aykırı olmadı. Hâlbuki Osmanlı'da böyle değildi....Türkiye'nin bu coğrafi ve ki tarihi derinliğini, bir anlamda derin Türkiye'yi anlayabilmek ve “derin Türkiye'den kastım sadece ulus devlet derinliği anlamında değil, kültürel hafıza, ekonomi-politik anlamda derinlik... Mesela; Mezopotamya havzası bizim derinliğimizdir ama bugün parçalanmıştır. Böyle bir kültürel derinlik anlamında İstanbul'un kültürel derinliği Bosna'ya kadar uzanır ama bugün Ederine sonrasında başka bir kültürel havza varmış gibi algılıyoruz.”, Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s.136.

Davutoğlu'na göre tarih hafızası ve bilinci zayıf olan toplumların tarihe damga vurması çok zordur.⁵³⁸ Dolayısı ile Türkiye yukarıda bahsedilen uzaklaşma ve ayırımdan dolayı olması gereken yerde olamamış, vurması gereken damgayı vuramamıştır.

Yukarıda bahsedilen uyumsuzluk Davutoğlu'nun kimlik ile ben-idraki arasında yaptığı ayırımın tezahürüdür. Davutoğlu Türkiye'nin kendi kimliğinden, tarihinden coğrafyasından yani ben-idrakinden uzaklaşıp ruhsuzlaştığını ve kimlik sorunu yaşadığını iddia etmektedir. Davutoğlu gibi AK Parti ve AK Partiye yakın isimler, Cumhuriyet'i kurup kimliğini kurgulayanların, Osmanlıyı anti-tez gördüklerini iddia ederler. Bu kuruluş sürecinde modern, Batılı Avrupai bir devlet ve toplum yaratılması amaçlanırken Osmanlı olumsuzlaşmıştır. Burada Osmanlı'nın din temelli teolojik bir devlet olmasına karşın Türkiye'nin modern laik ulus devlet olması önemli etkiye sahiptir. İslam da Osmanlı'nın önemli unsuru olduğu için Osmanlı'nın ötekileştirilmesi aynı zamanda İslam'ı da ötekileştirmektedir.⁵³⁹ Kemalizm Osmanlı'dan kopuşu beraberinde getirmiş, kendi kimliğini reddederek kim olduğunu ve kimliğini kaybetmiş, başka bir medeniyete eklemlenmeye çalışmıştır. Davutoğlu'na göre kimliksiz seçkinler Türkiye'nin kimlik bilincini yıpratarak Türkiye'yi merkez güçlerin çevresi olmaya mahkûm etmiştir.⁵⁴⁰ Osmanlı mirasının ve İslam kimliğinin reddi ise tarihsel mirasın ve

⁵³⁸ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 60.

⁵³⁹ Davutoğlu'na göre Osmanlı'nın tarih dışına itilmesi ile aydınlar tarihsizleşmeye varan, tarihi süreklilikten kopuş yaşamışlardır. Bakınız: Ahmet Davutoğlu, "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı", **Divan**, Sayı 7, 1999, s. 33-36; Şaban H. Çalış, "Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", H.Şaban Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (ed.), **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, Liberte, Ankara, 2001, s. 21-30 ; Kemal Çiftçi, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Siyasal, Ankara, 2010, s. 194-197. Ayrıca Davutoğlu'nun *Teoriden Pratiğe* kitabında da Türkiye'nin üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğunun mirası olduğu vurgusunun sıkça işlendiği görülmektedir. Osmanlı devleti yıllarca halifeliği elinde bulundurmuş, farklı dinleri içiresinde barındırmış İslam âleminin en güçlü devletiyken Türkiye'nin bu mirasa sırtını dönmesi, çoklu kimlik yerine Türk kimliğinin sahiplenilmesi önemli bir eksik olarak değerlendirilmektedir. Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 114.

⁵⁴⁰ Ali Balcı, **Stratejik Derinlikte Kemalizm İle Hesaplaşmak**, s. 222-227. Davutoğlu'nun problemli gördüğü tarihsel dönem Osmanlı'nın çözülme sürecinden Türkiye'nin kuruluşundan bu zaman kadar geçen süredir. Davutoğlu'na göre temel sorun Cumhuriyet anlayışının stratejik zihniyetten radikal bir kırılma yaşatarak kimlik bilincini yıpratmasıdır. Davutoğlu'nun şu sözleri "*Milletin kimlik bilincini sürekli yıpratın bir devlet vardı. Seçkinler ile millet ikilemi oluşmuştur. Tarihi ve kültürel unsurların dış politika rolleri toplumun bir kesimi için temel dayanak noktası iken bir kesimi için ayak bağı olarak*

imkânların kullanılmadığı bir dış politika getirmiştir.⁵⁴¹ Davutoğlu, 1990’lardaki Balkan politikasını başarısız bulmaktadır. Başarısızlığın sebebini de Osmanlı’dan miras kalan siyasal kimlik, kültür ve kurumların reddedilmesi ile açıklamaktadır.⁵⁴² Hatta Balkanlar’da yeniden nüfuz alanı yaratmanın bu kimlik ile barışmak olduğunu söylemektedir. “İçeride İslami kültür oluşumlarını bir tehdit gibi göre yaklaşım, Kosova’da ve Bosna’da bu kimliğin muhafazasını savunmakta güçlük çekmektedir.” sözüne istinaden Türkiye’nin iç politik kültür ile dış politika yapımı arasına denge ve uyum kurgulamalıdır.⁵⁴³ Hatta Davutoğlu’na yakın isimler de Davutoğlu’nun uyguladığı dış politikanın ulus devlet sonrası(post nation state) ve ulus devlet ötesi yönünde olduğunu iddia etmektedirler.⁵⁴⁴ Geçmişin yok sayıldığı, unutturulduğu iddiası R.Tayyip Erdoğan tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir.⁵⁴⁵ 2018 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan “Vefatının 100. yılında Sultan Abdülhamid’i Anlamak” programında Osmanlı’nın yok sayılarak Türkiye tarihinin 1923’ten başlatılmasını eleştirmiştir⁵⁴⁶ ve Türkiye’nin Osmanlı’nın devamı olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁷

görülebilmektedir. Halka güvenmeyen, içinden çıktığı toplum ve kültürü ile bütünleşmediği için ondan güç alamayan elit, kimliksiz seçkinlerdir.” Bu iddianın anlaşılması bakımından açıklayıcıdır. Aktaran; Ali Balcı, **Stratejik Derinlikte Kemalizm İle Hesaplaşmak** s.225. Davutoğlu bu durumu “siyasi elitin Türkiye’ye biçtiği sistem-içi periferik rol Türk toplumunun gerçeklerine, tarihi birikimine ve gelecekle ilgili ideal ve beklentilere uygun düşmemektir.” sözleri ile anlatmaktadır. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 91.

⁵⁴¹ Ali Balcı, **Stratejik Derinlikte Kemalizm İle Hesaplaşmak**, s. 229.

⁵⁴² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 316.

⁵⁴³ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.** , s. 316; Ali Balcı, **Stratejik Derinlikte Kemalizm İle Hesaplaşmak**, s. 234.

⁵⁴⁴ Bülent Aras, **The Davutoğlu Era...** , s. 131.

⁵⁴⁵“Erdoğan’dan sert Osmanlıca çıkışı!”, **İnternet Haber**, 12.12.2014

<https://www.internethaber.com/erdogandan-sert-osmanlica-cikisi-747129h.htm>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Erdoğan: Birileri ülkenin tarihini 1923’ten başlatmaya çalışıyor”, **Haber Sol**, 11.02.2018

<http://haber.sol.org.tr/toplum/erdogan-birileri-ulkenin-tarihini-1923ten-baslatmaya-calisiyor-228131>

⁵⁴⁶ Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır:“Birileri ısrarla bu ülkenin tarihini 1923’ten başlatmaya çalışıyor. Birileri inatla bizi, köklerimizden, kadim değerlerimizden koparmaya gayret ediyor. İçinde ana muhalefet partisinin başındaki zatın da olduğu bir çevre, cumhuriyete bağlılık kriteri olarak halen ecdat düşmanlığını esas alıyor. Bunlara göre Türkiye Cumhuriyeti; köksüz, tarihsiz, nevezuhur bir devlettir. Sadece coğrafyamızdaki varlığımız açısından baksak dahi ne Selçukluların ne de 6 asır boyunca cihana nizam vermiş Osmanlı’nın cumhuriyete tevarüs ettiği bir şey olmadığını öne sürüyorlar. Yine bunların nazarında, Osmanlı padişahları da lüks, şatafat, israf ve sefahat içinde yaşayan müsrif, basiretsiz şahsiyetlerdir. İşte bu şekilde ülkemiz yıllarca kimi Batılı ve Batılı zihniyetli kişilerin tamamen yanlış, yalan ve hatta husumet ürünü anlatımlarını kendi tarihimiz olarak gören bir zihniyetin pençesinde kıvrılmıştır.”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Birileri bu ülkenin tarihini 1923’ten başlatmaya çalışıyor”, **AA**, 10.02.2018

Davutoğlu doğrudan isim vermese de Kemalist modernleşmeyi eleştirmekte, Kemalist modernleşme ve Kemalist kimliğe karşı yeni bir inşa arayışına gitmektedir. Çünkü Davutoğlu'na göre Cumhuriyet projesi kendi toplumunu; kendi eğitimi, kendi tarihi (Osmanlı geçmişi), dış politikası ile coğrafyası (Orta Doğu ve Balkanlar), ideolojisi ile kendi dininden ve kültüründen (İslam'dan) uzaklaştırmıştır.⁵⁴⁸ Yeni kimlik Kemalist devlet kimliğinden kopuş arayışını da işaret etmektedir.⁵⁴⁹ Ancak, Rasim Özgür Dönmez'e göre Davutoğlu Kemalizm'i ve Kemalist modernleşmeyi eleştirse de kendisi de Kemalist modernleşme projesini yeniden üretmektedir.⁵⁵⁰ Ayrıca Davutoğlu'nun yaptığı Kemalist modernleşme ve ulus devlet eleştirisi, AK Partiye yakın akademisyenlerde ve entelektüellerde de sıklıkla görülmektedir.⁵⁵¹

Yukarıda değinilen bakış açısına göre Osmanlı mirası üzerine bina edilen Türkiye; Osmanlı kimliğini reddetme, unutturma amacı ile yeni bir kimlik ile kurulmuşsa da milletten destek bulamamıştır. Çünkü bu milletin kimliğine, kültürüne, tarihine, psikolojisine uzak olarak algılanmış bir kimliktir. Hatta bu bir dayatmadır.

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-birileri-bu-ulkenin-tarihini-1923ten-baslatmaya-calisiyor/1059895>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁴⁷“Erdoğan: Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamıdır.”, **A Haber**, 11.02.2018.

<https://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/erdogan-turkiye-cumhuriyeti-osmanlinin-devamidir>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁴⁸ İlhan Uzel ve Volkan Yaramış, “Özal'dan Davutoğlu'na Yeni Osmanlı Arayışlar”, **Doğudan**, Sayı 16, Mart Nisan 2010, s. 42. Örneğin hükümete yakın isimler de Kemalizmin tasfiye edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İhsan Dağı, “Why Turkey Needs a Post-Kemalist Order”, **Insight Turkey**, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s. 29-36.

⁵⁴⁹ Cenk Saraçoğlu, **AKP...**, s. 24

⁵⁵⁰ Rasim Özgür Dönmez, “Ahmet Davutoğlu Dış Politika Anlayışının Kökleri: Modernite Eleştirisinden –Modernitenin Merkezine”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo Politik**, Dora, Bursa, 2014, s. 24.

İlerleyen dönemler de AKP için Kemalizm'e benzediği eleştirisi sıklıkla yapılmıştır.

“İslam adına siyaset yapanlar Kemalizme çok veryansın etti; ama tahribatı Kemalizmi fersah fersah geçti”, **T24**, 29.07.2019

<https://t24.com.tr/haber/islam-adina-siyaset-yapanlar-kemalizme-cok-veryansin-etti-ama-tahribati-kemalizmi-fersah-fersah-gecti,832584>

İlker Aytürk, “Post-post Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken”, **Birikim**, Sayı 319

https://www.academia.edu/15351522/Post-Post-Kemalizm_Yeni_Bir_Paradigmay%C4%B1_Beklerken(erişim tarihi, 20.04.2019).

Cengiz Çandar, “‘Yeni Türkiye’ ‘Yeşil Kemalizm’ mi?”, **Radikal**, 31.08.2014

<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/yeni-turkiye-yesil-kemalizm-mi-1209980/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁵¹ Bakınız : “İbrahim Kalın: ‘Ulus-devlet, topluma dar geliyor’”, **Anlayış**, 2009

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=78&makaleid=2347>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Osmanlı ve İslam kültürü ve milletin çoğunluğu dışarıda bırakılmış,⁵⁵² devlet ile millet arasında mesafe oluşmuştur. Bu kimlik bir taraftan “kendinden” uzaklaştırma ve yabancılaştırmayı içererek sağlıklı bir durum yaratırken bir taraftan da dış politikadaki potansiyelin, etkinin, nüfuzun ve hegemonyanın önüne geçmiştir. Tarihi, kültürü, medeniyeti, coğrafyası ile merkez ülke olabilecek Türkiye’yi, Batıya eklemlenmiş bir çevre ülkesi yapmıştır.

Davutoğlu Türkiye’ye yönelik “köprü” tanımlaması yapılmasına da karşı çıkmaktadır. Çünkü köprü arada kalmışlığı ve aidiyetsizliğe tekabül etmektedir. Davutoğlu, köprü nitelemesine karşı merkez ülkeyi koymaktadır. Uluslararası sistemde merkez ve tampon ülkeler olduğunu savunan Davutoğlu’na göre Türkiye merkez⁵⁵³ ülke olduğu için nüfuz alanı vardır. Ancak bu nüfuz yayılmacı değil, ekonomik ve kültürel bir nüfuzdur. Türkiye kendisini merkeze alan bir bakış açısına sahip olmalıdır.⁵⁵⁴ Türkiye’nin kimliksizliğine karşı ise (İslam ve Osmanlı) tarihsel kimlik üzerinden, daha önce değinilen ben idrakini koymaktadır.⁵⁵⁵ Ahmet Davutoğlu, *“Bu köprü rolünü kendine saygı ve güvenden yoksun bir psikoloji ile sadece pragmatik sathilik içinde gören toplumlar ise medeniyetin tarihinde yoğun kimlik bunalımları ve bu bunalımların yol açtığı iç siyasi çatışmalarla yer almıştır.”*⁵⁵⁶ diyerek köprü tanımının Türkiye için uygun olmadığını vurgulamıştır. Ona göre Türkiye, bizzatihi gerek coğrafi konumu gerekse tarihiyle bir merkez ülkedir.⁵⁵⁷ Ancak Davutoğlu’na göre bu kimlik

⁵⁵² Hakan Yavuz, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, Şaban Çalış İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (ed.), **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 43-45.

⁵⁵³ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004.

<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>

⁵⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 82-83. (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁵⁵ Davutoğlu’nun kimlik eksenli tezlerinden öne çıkan bir diğeri de medeniyetlerin ben idraki tezidir. Aynı isimli makalesinde Davutoğlu, 1930 ve 1940’larda Batı medeniyetinin diğer medeniyetleri tahakkümü altına aldığını ancak, 20. Yüzyılın sonlarıyla birlikte diğer medeniyetlerde bir canlanma ve yükseliş olduğunu iddia etmiştir. Bu direniş ve canlanmanın arka planındaki en önemli öge de ise “ben idraki”dir. Her ne kadar medeniyetler değişime uğratılsalar da ruhları yok edilememiştir. Bu minvalde de daha önce de değinildiği üzere kimlik ile ben idrakinin farklı olduğunu hatırlatarak ben idrakinin öneminin altını çizmektedir. Ahmet Davutoğlu, **Medeniyetlerin...**, s. 10-11.

⁵⁵⁶ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 92.

⁵⁵⁷ Ahmet Davutoğlu, **Turkey’s Foreign Policy...**, s. 78-79.

unutturulmuştur. Davutoğlu bu yüzden de Türkiye'nin kendini, kimliğini, kültürünü, yani ben-idrakini fark ederek merkez ülke konumuna dönmesini önermektedir. Türkiye'nin merkez ülke⁵⁵⁸ olması gerektiğini savunan Davutoğlu, ilerleyen dönemlerde sınırların kaldırılması, gönüllerin kazanılması, Türkiye'nin kendine dönmesi ile Türkiye'nin artık merkez haline geldiğini iddia edecektir.⁵⁵⁹ Bu merkez ülke⁵⁶⁰ nitelemesi bir nevi Türkiye'nin bölgesinde geçmişte Osmanlı Devleti'nin yaptığı gibi lider bir ülke olmasıdır. Bunun için de yukarıda değinilen enstrümanlara referans verilmektedir. Bu bakışa göre, merkez ülke anlayışında İslam ile olan irtibat ayrı düşünülemez.⁵⁶¹

AK Parti 2023 Vizyonunun dış politika bölümünde: “*Dış politikamızda stratejik derinliğimiz ve etkin rolümüz, sadece Orta Doğu bölgesiyle sınırlı değildir. Balkanlardan Kafkaslara, Afrika'dan Orta Asya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada, tarihten gelen özel bağlarımızın olmadığı, geleceği birlikte inşa etmek için ortak olarak bakmadığımız hiçbir ülke bulunmamaktadır.*”⁵⁶² ifadelerinde yine özel bağlar üzerinden gelecek tasavvuru vardır. Bu inşa edilecek ortak geleceğin lideri ve merkezi de tabii olarak Türkiye olacaktır.

⁵⁵⁸ Ahmet Davutoğlu, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004.

<https://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁵⁹ “Türkiye Köprü Değil, Merkez Ülke”, **Haberler**, 21.09.2012

<https://www.haberler.com/disisleri-bakani-davutoglu-kanada-da-3954318-haberi/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Türkiye'yi merkez ülke kıldık”, **TRT Haber**, 03.06.2015.

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyeyi-merkez-ulke-kildik-188008.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁶⁰ Daha önce de değinildiği üzere Davutoğlu farklı platformlarda ve zamanlarda Türkiye'yi köprü ülke olarak tanımlanmak yerine merkez ülke olarak tanımlamıştır. Merkez ülke olmak beraberinde köprü olmayı da getirir. Davutoğlu: “*Türkiye, uluslararası stratejik konseptler açısından bakılırsa Avrasya'nın merkezinde, ama kuzey-güney, doğu-batı geçiş yolları üstünde. Dolayısı ile köprü, ama öyle bir yerde ki merkez... Yani Türkiye'nin çevresindeki hiçbir şey Türkiye olmadan anlaşılmaz.*” ifadelerini kullanmaktadır. Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 191.

⁵⁶¹ Murat Yeşiltaş, **Türkiye'yi Stratejileştirmek...**, s. 96-101.

⁵⁶² “2023 Siyasi Vizyon”, **Ak Parti**

<http://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

AK Parti ilk dönemlerinde çok açık ve net bir kimlik tanımı yapmamıştır.⁵⁶³

Hatta bu tanım, ne olduğunu söylemekten ziyade ne olmadığını söyleyen bir hareket görünümündedir.⁵⁶⁴ Daha önce de değinildiği üzere özellikle ilk zamanlarda hem iç hem de dış politikada çift yönlü (dual) kimlik sıklıkla vurgulanmıştır. Hatta Türkiye'nin çoklu kimliğini vurgulanmaktadır. Zaten Davutoğlu Türkiye'yi Doğuda Batılı, Batıda Doğulu; hem Güneyli hem de Kuzeyli olarak tanımlamaktadır. Örneğin daha önce değinildiği üzere Bağdat'taki bir arabuluculuk girişiminde Türkiye'nin ve kendisinin "içeriden" konuşan biri olduğunu söylemiş, Türkiye'nin farklı medeniyetlerin kesiştiği bir ülke olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Huntington'un Türkiye'yi arada kalmış (torn ülke) benzetmesine de karşı çıkmaktadır. Türkiye'nin yırtık, parçalı bir ülke olmadığını; aksine parçaları birleştiren bir ülke olduğunu iddia etmektedir.⁵⁶⁵ Davutoğlu'na göre Türkiye hem Akdeniz hem Orta Doğu hem Balkan hem Kafkas hem Karadeniz hem de Akdeniz ülkesidir. Kuzey ile Güney arasında uç bir ülkedir.⁵⁶⁶ Türkiye küçük bir Orta Doğu, küçük bir Kafkaslar, küçük bir Balkanlar'dır. Bu yüzden de sorumluluk almalıdır.⁵⁶⁷ Davutoğlu çoklu kimliği "*Türkiye Avrupa'da Avrupalı, doğuda doğulu*

⁵⁶³ M.Fedayi, Cemal, "AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı 1, 2004, Orient Yayınları, Ankara, s. 141.

⁵⁶⁴ "AKP: Dün, bugün, yarın. Prof. Menderes Çınar ile söyleşi", **Youtube**, 25.01.2017. <https://www.youtube.com/watch?v=Rm7TPs94SuU&t=2s> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁶⁵ Davutoğlu : "*nihayet küresel kültürel düzen... Huntington, 1993'te o meşhur makalesini yazdığı anda ülkemize 'torn country' demişti, Rusya ve Meksika ile birlikte, yani parçalanmış ülke. Ben o zaman bir akademisyen olarak buna isyan etmişim ve cevap vermişim. Şimdi de bir Dışişleri Bakanı olarak ve bütün Bakanlık heyetimiz ile birlikte bir tek hususu dünyaya göstermekle yükümlüyüz: Biz parçalanmış, yırtık bir ülke değiliz; parçalanmış dünyaları birleştirecek olan bir ülkeyiz. Doğu ile Batı arasında kimlik krizi geçiren ülke değiliz. Orta Asya'ya gittiğinde Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't Türk'ünden konuşabilen, Brüksel'e gittiğinde AB'nin esaslarını tartışabilen, Şam'a gittiğinde, Bağdat'a gittiğinde Bağdat tarihinin üzerine konuşabilen, Afrika'ya gittiğinde Afrika-i Osmanî'den bahseden bir kimliğiz. Ne Kuzey-Güney arasında parçalanmışız, ne de Doğu ile Batı arasında. Gerekliyorsa Batının bütün o modernleşme tecrübesini en yoğun yaşayan ülkesi olarak Batı değerlerinin en doğru analizini yapabiliriz. Gerekirse Doğu adına, kadim adına, bütün o geçmiş kadim medeniyetlerin sözcüsü olabiliriz. Geçen sene onun için Büyükelçiler Konferansımızı Mardin'de yapmıştık, çünkü Mardin demek kadim demektir. Çünkü Mardin tüm Ortadoğu'nun, bütün insanlığın özet şehridir.*" ifadelerini kullanmıştır.

"Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma", **Dışişleri Bakanlığı**, 03.01.2013

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁶⁶ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 191.

⁵⁶⁷ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 134.

olabilir; çünkü biz her ikisiyiz”⁵⁶⁸diyerek de göstermektedir. Özellikle 2010’a kadar sıklıkla Türkiye’nin Müslüman olmasının yanında serbest piyasa ekonomisi, demokrasisi, AB adaylığına da vurgu yapılmaktadır.

Yalçın Akdoğan: “*Ak Partinin yeni bir kimlik tanımlamasıyla meşruiyet elde etmeye çalışması arasındaki ilişki hem iç siyasete hem de uluslararası ilişkilere bakan boyutlar taşımaktadır. Ülkenin siyasi tarihi meşruiyetin çok boyutlu bir süreçle elde edilebildiğini göstermektedir. Uluslararası sistemin kabulleri, halkın tasvibi, hukuki çerçeveye uygunluk ve yerleşik devlet geleneğine uygunluk gibi bir dizi şart, meşruiyeti şekillendirmektedir.*”⁵⁶⁹sözleri ile kimlik arayışı ve tanımlamasının hem iç hem de dış politika ile hem kamuoylarındaki meşruiyet ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla AK Parti dönemlerinde kimliği ve kimliğin dönüşümünü anlamak için kimliği oluşturan bazı referans noktalarına ve tartışmalara değinmekte fayda görülmektedir.

Dolayısı ile Davutoğlu ve AK Partinin önde gelenleri Türkiye’ye tek bir kimlik tanımak yerine çoklu bir tanıma gitmişlerdir. Türkiye uluslararası politikada merkez ülke, (İslami yönü güçlü Yeni Osmanlıcı) Osmanlı’nın varisi, bölgesel ve küresel barışa katkı sağlayan ülke, vicdani güç, akıllı güç, bölgesel hatta süper güç gibi nitelemelerle betimlenmiştir. İç politikada ve devlet kimliği ise kurucu müesses nizamın ulus devlet kimliğine karşı İslami tonu güçlü Yeni Osmanlıcı bir kimlik inşasına gidilmiştir. Ancak içerisi ve dışarısi diye net bir ayırım yapılamaz, çünkü inşacılık kısmında da değinildiği üzere bu iki kimlik birbirini karşılıklı etkilemiştir.

AK Partinin kimliğine yönelik nitelemelerde ve kimliğin tadımında medeniyet, İslamcılık, Yeni Osmanlıcılık, muhafazakâr demokrasi temel tamamlayıcı ve tartışma

⁵⁶⁸ “Davutoğlu dünyanın 4 Kissinger'ından biri”, **NTV**,10.03.2010
https://www.ntv.com.tr/dunya/davutoglu-dunyanin-4-kissingerinden-biri,pmQ1CP1_4ECsZgY4YY7tcg(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁶⁹ Yalçın Akdoğan, **Muhafazakâr- Demokrat Siyasal Kimliğin...** , s. 76.

noktaları olmuştur. Bu yüzden aşağıdaki bölümlerde her bir unsur etrafında şekillenen tartışmalara değinilecektir.

1.5.3.3.Medeniyet

AK Parti maneviyat, ahlak, vicdan ve medeniyet üzerinden bir kimlik ve dış politika anlayışı güttüğünü iddia etmektedir.⁵⁷⁰ Bu anlayışlar içinde medeniyete ayrı bir yer ayırmak gerekmektedir. Çünkü dış politikada medeniyet söylemi sıkça vurgulanmaktadır.⁵⁷¹ Zaten Davutoğlu'nun uluslararası siyaseti ve dünya tarihini okumada medeniyet merkezli bir bakış açısı vardır. Örneğin *Küresel Bunalım* kitabında medeniyet konusunda derin analizler yapılmakta Otuz Yıl, Veraset, Napolyon, Dünya savaşlarının medeniyetler arası değil medeniyet içi çatışma olduğunu iddia etmektedir.⁵⁷² Daha önce vurgulandığı üzere Davutoğlu, “ben-idraki” ile Türkiye'nin kendi medeniyetini fark etmesi gerektiğini savunmaktadır.

Davutoğlu'na göre kültür ve medeniyet yakın anlamlarda kullanılmaktadır.⁵⁷³ Medeniyetler İttifakı'nda (Mİ) değinildiği üzere Mİ din temellidir: Hristiyan Batıya karşı, Müslüman Doğunun temsilcisi olan Türkiye betimlenmektedir. Ayrıca Davutoğlu, Mİ'yi Türkiye'nin tarih bilincinin uyandırılıp yeniden inşa edilmesi bakımından da önemli görmektedir.⁵⁷⁴ Türkiye kendini Batıya karşı İslam ve Doğu medeniyetinin temsilcisi olarak görmektedir.⁵⁷⁵ Davutoğlu, İslam medeniyeti referansı üzerinden alternatif modernleşme önermektedir.⁵⁷⁶ Türkiye'nin İslam medeniyetinin temsilcisi olduğu iddiası Medeniyetler İttifakı'nda olduğu gibi AB adaylık sürecinde de bariz bir

⁵⁷⁰ Burcu Sunar, *Adalet ve Kalkınma...*, s. 159.

⁵⁷¹ Burhanettin Duran, “AKP ve Dönüşümün aracı Olarak Politika”, Hakan Yavuz (ed.), **AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, İstanbul, 2010, s. 333.

⁵⁷² Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, s. 31.

⁵⁷³ Nurullah Ardic, *Modernite...*, s. 71.

⁵⁷⁴ Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, s.198. Mİ aracılığı ile Türkiye'nin tarih bilicini uyandıracak ve yeniden inşa edeceği söylemi dış politika aracılığı ile devletin kimliğinin inşasını gösteren bariz örneklerdendir.

⁵⁷⁵ Buke Koyuncu, “*Benim Milletim...*” **AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**, İletişim, İstanbul, 2014, s. 257-258.

⁵⁷⁶ Nurullah Ardic, *Modernite...*, s. 85-86.

şekilde görülmektedir. Medeniyetler İttifakı gibi Türkiye'nin AB üyeliği için sık sık dillendirilen “Türkiye'nin olmadığı bir birliğin Hristiyan birliği olarak kalacağı” iddiası da Türkiye'nin İslam medeniyetini temsil ettiği tezi ile paraleldir.⁵⁷⁷ Ayrıca, Davutoğlu'na göre Medeniyetler İttifakı Türkiye'nin tarih bilincinin uyandırılıp yeniden inşa edilmesi açısından önemlidir.⁵⁷⁸ Bu noktada Davutoğlu'nun bakışına göre Medeniyetler İttifakı'nın ile millete kim olduğunun hatırlatılması ve kimliğin inşası bağlamında önemli olduğu söylenebilir.

Medeniyet söylemi Türkiye'nin Osmanlı varisi olmasına istinaden İslam dünyası içinde lider olabilmesine güçlü bir vurgu yapmaktadır.⁵⁷⁹ Davutoğlu tarihsel kimliği hiçe sayan anlayışın küçük ve reaksiyonel dış politika izlediğini ve izleyeceğini belirterek⁵⁸⁰ Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin hatırlanması üzerinden yeni bir medeniyet açılımı yapmasını savunmaktadır. İslam unsurunun bu medeniyetin en önemli parçasını oluşturduğu anlayışı ile İslam'ın yok sayılamayacağını savunmaktadır. İslam'ın yok sayılması eleştirisi, Cumhuriyet projesinin İslam'ı ve Osmanlı'yı unutturması, Osmanlı ve İslam'a ait mirasın ötekileştirilmesine dönüktür. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin

⁵⁷⁷ Erdoğan: “Biz bunu biliyoruz. Ama bunu dillendirmeyi doğru bulmuyoruz. Ben kendilerine açıkça söylüyorum, eğer siz Hristiyan Kulübü değilseniz Türkiye'yi buraya almaya mecbursunuz. Zira sizin Hristiyan Kulübü olmadığınızı ifade edebilecek tek şey, halkı Müslüman ülke olarak Türkiye'nin burada olmasıdır. Ama buna bile tahammül edemeyecek kadar aşırısiniz. İnanın bir şey diyemiyorlar.” demiştir. “Erdoğan: AB Hristiyan Kulübü değilse...”, **NTV**, 12.06.2010

https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ab-hiristiyan-kulubu-degilse,YgpH_IDInEuHRMwWwwGYkA(erişim tarihi, 20.04.2019).

Abdulah Gül: “50 yıldır bu yolda yürüyoruz. Şakası olmayan bir süreç içerisine geldik. İleriki yıllarda Türkiye Müslüman kimliğiyle bir AB üyesi haline gelecektir. Tahminimiz 2004'te üyelik müzakereleri, 2010 yılı sonrasında da tam üyelik... Türkiye, AB'deki Müslüman kimliğiyle Müslüman ülkelerle ilişkileri daha sağlam temellerde yürütecektir... Ülkemiz, Avrupa ile ilişkilerini başından itibaren kendi uygarlık projesinin doğal bir uzantısı olarak görmüştür. Türkiye'nin benimsediği değerler, Avrupa demokrasisinin de temel aldığı değerlerdir.” demiştir. Aktaran: Burcu Sunar, “Adalet ve Kalkınma Partisinin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 3, 2013, s. 434.

⁵⁷⁸ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 198.

⁵⁷⁹ Murat Yeşiltaş, **Türkiye'yi...**, s. 102-106.

⁵⁸⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 148.

Osmanlı mirası ile yüzleşmek “zorunda” olması Türkiye’nin stratejik zihniyeti ve kimliğinin oluşmasındaki en belirleyici etken olacaktır.⁵⁸¹

Davutoğlu söylemlerinde; tarihsel, kültürel ve coğrafi açıdan jeopolitik bütünlüğün merkezinde İslam dünyasının olduğu görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi İslam dünyasının merkezi olarak da Türkiye görülmektedir.⁵⁸² Menderes Çınar *Alternatif Paradigmalar ve Medeniyet Dönüşümü* kitaplarında atıfla Davutoğlu’nun İslam ve Batı medeniyetleri ayrımı yaptığını, bu iki medeniyetin uzlaşamaz gördüğünü söylemektedir.⁵⁸³ Ümit Kıvanç’a göre Davutoğlu’nun medeniyet anlayışı daha çok Sünni İslam’a dayanmaktadır.⁵⁸⁴ Hatta Davutoğlu çizgisine yakın isimlere göre bile Davutoğlu, İslam’ı medeniyet kurucu bir din olarak görmektedir. İslam merkezli bir medeniyet anlayışı ve İslamcılık vurgusu güçlüdür.⁵⁸⁵ Davutoğlu’na göre İslam medeniyeti bir takım sorunlar yaşamaktadır, bu sorunları aşabilmesi için dönüşüme ihtiyaç vardır. İşte burada Türkiye’ye özel bir rol biçmektedir. Türkiye’nin elitleri kendi tarihi ve mirası ile barışırsa coğrafi, kültürel, medeniyetsel ve tarihsel açıdan doğal jeo kültürel hinterlandı ile yeniden buluşarak İslam medeniyetinin dönüşümü ve yeniden inşası da sağlayabilecektir.⁵⁸⁶ Bu noktada Davutoğlu Türkiye’ye tarihi bir misyon da yüklemektedir. Davutoğlu’na göre Türkiye artık içine kapalı bir sistem oluşturarak dünya siyasi coğrafyasının sıradan bir birimi şeklinde varlığını sürdürme şansına sahip değildir. Ya bu stratejik yönelişin getireceği çetin güçlükleri göze alarak dinamik bir medeniyet eksenini oluşturma çabasına girecektir ya da başkaları tarafından

⁵⁸¹ Ali Balcı, *Stratejik Derinlik’te...*, s. 232.

⁵⁸² Bakınız: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Zihniyet...*

⁵⁸³ Menderes Çınar, *Vesayetçi Demokrasiden Millî Demokrasiye*, Birikim, İstanbul, 2015, s. 22.

⁵⁸⁴ “Davutoğlu, tam İslamcı, biraz Türkçü”, *Cumhuriyet*, 10.02.2015.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/210831/_Davutoglu__tam_islamci__biraz_Turkcu_.html(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁵⁸⁵ Nurullah Ardic, *Modernite...*, s. 47-87.

Hatta Davutoğlu “Medeniyetlerin Ben İdraki” makalesinde Köktenci ve Siyasal İslam gibi tanımlamaları eleştirmiş, İslam’ın iç bilinçte reddedilemeyeceğini bu tür nitelermelerin amacının İslam’ı reddetmeye dönük psikolojik bir rasyonelleştirme girişimi olduğunu savunmaktadır. Ahmet Davutoğlu, *Medeniyetlerin Ben-idraki*, s. 14.

⁵⁸⁶ Zerrin Kurdoğlu “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”, Yasin Aktay (ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 6, İslamcılık*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 545-547.

oluşturulmuş bir medeniyet ekseninin edilgen-çevre unsuru olarak bütün şahsiyet ve itibarını yitirecektir.⁵⁸⁷ Yukarıda sayılan edilgenlik ve kendi tarihinden kimliğinden uzak kalma durumu medeniyet söyleminde de sıkça görülmektedir. Türkiye'nin çıkarlarını ilerletmesi veya hayatta kalabilmesi proaktif politikalar takip ederek etrafındaki siyasi süreçleri şekillendirebilmesinden geçmektedir. Bu, beraberinde Türkiye'nin liderliğinin yanında güvenliğini de sağlayacaktır.⁵⁸⁸

Tanıl Bora'ya göre Davutoğlu'nun kadim medeniyet havzasının merkezi Osmanlı İmparatorluğu'dur.⁵⁸⁹ R.Tayyip Erdoğan'ın *Küresel Barış Vizyonu* kitabında da Türkiye'nin İslam medeniyetinin temsilciliğinin Osmanlı'dan devralındığı düşüncesi vardır.⁵⁹⁰ AK Partinin medeniyet söylemi ve dış politikasındaki medeniyet pratiğinin daha önce kullanılan medeniyet kavramından farkı, Türkiye'nin dış politikasında medeniyet unsurunun etkili olduğu iddiası ve Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar, önceki devletlerin Türkiye'nin medeniyetini oluşturan unsurlar olarak görmesidir. Ancak sadece Osmanlı ve Selçuklu değil, sevgi ve dayanışma çerçevesinde tarihi ve kültürel bağlar ve Osmanlı referansı ile diğer eski Osmanlı toplulukları da dost akraba, kardeş olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹¹ Kadim medeniyet temsilcisi olan Türkiye'nin, Osmanlı toprakları üzerinde meydana gelen gelişmelere müdahil olarak liderlik ve İslam medeniyeti için öncü rolü oynaması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁹² Burcu Sunar'a göre de AK Partinin Türkiye'ye tahayyül ettiği medeniyet İslam medeniyetidir, İslam

⁵⁸⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 93.

⁵⁸⁸ Davutoğlu bölgesi ve etki alanı hedefi yerine zaman zaman havzalar terimini kullanmaktadır. Havzayı da jeo politik, jeo kültürel, jeo ekonomik hatların kesişerek oluşturdukları, iç stratejik bütünlüğe sahip bölgeler olarak tanımlamaktadır. Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, s. 6.

⁵⁸⁹ Tanıl Bora, *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim, İstanbul, 2018, s. 482.

⁵⁹⁰ Buke Koyuncu, *a.g.e.*, s. 269. Ayrıca Bakınız; Recep Tayyip Erdoğan, *Küresel Barış Vizyonu*.

⁵⁹¹ Burcu Sunar, *Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika...*, s. 184.185.

⁵⁹² Ertan Efeğil, "Türkiye'deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı", Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı (ed.), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, Cilt 1*, Nobel, Ankara, 2012, s. 17.

coğrafyası da gönül coğrafyasıdır. İslam medeniyeti, barış medeniyetidir. Ayetlerin ve hadislerin belirttiği gibi barış adaletin temelidir.⁵⁹³

Dolayısı ile uluslararası ilişkileri medeniyet merkezli okuyan Davutoğlu ve AK Parti Türkiye’yi de Osmanlı’nın varisi olmasına istinaden İslam medeniyetinin lideri olarak görmektedir.

1.5.3.4. “Milletin Devleti”

Türkiye’nin kuruluşundan hatta daha da öncesi Tanzimat ve II. Meşrutiyet’ten bu yana yönetici seçkinler, yani devlet ile halk arasında mesafe olduğu, yönetici seçkinlerin “halk için halka rağmen” anlayışı içinde oldukları; halkın değerlerine uzak oldukları, Türkiye’nin yukarıdan aşağı bir modernleşme yaşadığı yaygın bir kanıdır. Hatta Şerif Mardin’in “merkez-çevre”sine atıfla⁵⁹⁴ Türkiye’deki bu ayrım sıklıkla dile getirilmektedir. Necip Fazıl’ın ifadesi ile kendilerini “öz yurdunda parya” gören muhafazakâr İslamcı cenahın bu mazlumluluğu ve mağdurluğu kutsal bir mazlumluluğa dönüşmüştür.⁵⁹⁵ Daha önce değinildiği üzere AK Partinin önde gelenleri ve Davutoğlu da Türkiye’deki müesses nizamın kendi kültürü, değerleri, tarihi ve halkından kopuk olduğunu; devlet ile halk arasında mesafe olduğunu söyleyerek müesses nizamı, aslında Kemalizm’i eleştirmekteydiler. AK Partiiktidarının ikinci ve özellikle üçüncü dönem ile birlikte artık halkın devlete sahip olduğu, vatandaş ile devlet arasındaki mesafenin kapandığını, devletin halkın devleti olduğunu iddia ettikleri görülmüştür. Bu noktada çalışmada sıklıkla halk tabiri kullanılsa da AK Parti Türkiye sağ geleneğinin dili ile “millet” kavramını kullanmayı tercih etmektedir.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Burcu Sunar, **Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika...**, s. 248-252.

⁵⁹⁴ Bakınız: Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, İletişim, İstanbul, 2003, s. 35-78.

⁵⁹⁵ Fethi Açıkel, “Kutsal Mazlumluluğun” Psikopatolojisi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 70, 1998, s. 153-198

⁵⁹⁶ Bakınız: Kazım Ateş, “AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-olyaman”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 41, Sayı 1, 2017, s. 106.

AK Partili karar vericilerine göre milletin gerçek evlatlarının dışlandığı sistemde; devletin, ekonominin, kültürün gerçek evlatlarca ele alınması gerekmektedir.⁵⁹⁷ İşte artık yeni dönemde toplumun kimliği devlete nüfuz ettiği iddiası vardır.⁵⁹⁸ Devletin gerçek sahipleri olan milletin evlatlarınca yönetilmeye başlanıldığı iddiası ve devlet ile milletin bütünleştiği vurgusu sıklıkla yapılmıştır.⁵⁹⁹ Bu bakışa göre devlet artık milleti ile barışmıştır.⁶⁰⁰ Erdoğan ilerleyen dönemlerde AK Parti ile devlet ile milletin bütünleştiğini,⁶⁰¹ AK Partinin tökezlemesi durumunda Türkiye'nin de sıkıntıya düşeceğini,⁶⁰² partinin kaderi ile milletin kaderinin bütünleştiğini söyleyecektir.⁶⁰³ Bu noktada kimi uzmanlara göre parti ile devlet artık özdeş görülmektedir.⁶⁰⁴

Davutoğlu da sıklıkla devlet ile milletin yabancılaşmasının sona ererek devlet ile milletin bütünleştiğini, devletin gerçek sahibi olan milletin kontrolüne geçtiğini söylemiştir.⁶⁰⁵ Davutoğlu 2014'te, *"Biz devleti güçlü kılmayı, devlet ile milleti barıştırmak olarak anlıyoruz. Siz ise devlet gücünü kullanarak baskıyı, işkenceyi ve*

⁵⁹⁷ Yüksel Taşkın, **AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı**, İletişim, İstanbul, 2013, s.

55.

⁵⁹⁸ Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı(düz.), **Türk Dış Politikası Güncel Sorunları Üzerinde Değerlendirme Toplantısı**, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Çalıştay Değerlendirme Raporu 2010, s. 13.

⁵⁹⁹ AKP'li Metiner: "Biz yeni devlet kurmuyoruz, milletin hakim olduğu bir cumhuriyet inşa etmeye çalışıyoruz", **T24**, 07.09.2017

<https://t24.com.tr/haber/akpli-metiner-biz-yeni-devlet-kurmuyoruz-milletin-hakim-oldugu-bir-cumhuriyet-insa-etmeye-calisiyoruz,418434>

⁶⁰⁰ Tanıl Bora, **Cereyanlar...**, s. 479.

⁶⁰¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Devlet Ve Millet Bütünleşti", **Merkez Siyaset**, 05.11.2018 <http://www.merkezsiyaset.com/cumhurbaskani-erdogan-devlet-ve-millet-butunlesti-h25473.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁰² "Erdoğan: Biz tökezlersek Türkiye sıkıntıya düşer", **Birgün**, 06.10.2017. <https://www.birgun.net/haber-detay/erdogan-biz-tokezlersek-turkiye-sikintiya-duser-178039.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁰³ "Erdoğan: "Ak Partinin Kaderi, Milletin Kaderiyle Bütünleşmiştir", **Haberler**, 17.02.2018 <https://www.haberler.com/erdogan-ak-parti-nin-kaderi-milletin-kaderiyle-10574776-haberi/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁰⁴ Murat Somer, "Understanding Turkey's democratic breakdown: old vs. new and indigenous vs. global authoritarianism", **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt 16, Sayı 4, 2016, s. 10.

⁶⁰⁵ "Davutoğlu AK Parti kongresinde konuştu", **Hürriyet**, 28.08.2014

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-ak-parti-kongresinde-konustu-27087274> (erişim tarihi, 20.04.2019).

zulmü dahi yapanlara sahip çıkmakla devleti yücelteceğinizi zannediyorsunuz”⁶⁰⁶ demiş; 2015 Genel seçimler öncesi *“artık kimse öz yurdunda garip, öz vatanında parya... artık yurda, ümmete, millete, vatana, bayrağa sadık AK Parti kadroları var.”*⁶⁰⁷ diyerek parya olarak görülen çevrenin, milletin gerçek sahipleri ve onların temsilcisi olan AK Partininiktidarda olduğunu savunmuştur. Buradaki milletin yanında ümmete olan referans da dikkat çekicidir.

Yalçın Akdoğan“*AK Partinin başarısı merkez siyaseti dönüştürmesinden ve yeniden inşa etmesinden geliyor... millet iradesini devlete yansıtma ve çevre diye horlanan kesimleri devletin merkezine taşıma sürecini anlatıyor.*”⁶⁰⁸ derken Numan Kurtulmuş, devlet aklı ile millet aklının artık birleştiğini söylemiştir.⁶⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı Mehmet Uçum da devletin yeniden inşa edildiğini belirtip“*Birinci kurtuluşla cumhuriyeti kazandık. İkinci kurtuluşla demokratik bir cumhuriyet kazanmış olacağız. Türkiye aslında kuruluşunu tamamlıyor ve bunun ilk adımı da anayasa değişikliği idi.*” demiştir.⁶¹⁰

⁶⁰⁶ “Bu topraklarda yaşayan her insanı yücelteceğiz”, **AA**, 09.11.2014

<https://www.aa.com.tr/tr/politika/bu-topraklarda-yasayan-her-insani-yuceltecegiz/103234>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁰⁷ Aktaran: Elçin Aktoprak, “Postkolonyal Bir “Dava” Olarak “Yeni Türkiye”nin Yeni Ulusu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 71, No. 1, 2016, s.3.

⁶⁰⁸ Yalçın Akdoğan, “Devletin merkezini yeniden inşa etmek”, **Star**, 24.03.2017.

<http://m.star.com.tr/yazar/devletin-merkezini-yeniden-insa-etmek-yazi-1199929/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁰⁹ Kurtulmuş şu ifadeleri kullanmıştır: “*Birinci koşumuz, Hazreti Resul ve sonrasındaki Raşid Halifeler dönemi idi. İkinci büyük koşumuz, bu meşhur tarihçi Braudel'in tasnifidir, o, Osmanlı ve Selçuklunun Fergana Vadisi'nden ilham alarak geliştirdiği bu süreci anlatır. Üçüncü büyük koşu da inşallah Türkiye'nin merkezinden dünyaya yayılacak olan yeni bir medeniyet hamlesidir, yeni bir çıkıştır, yeni bir güçlü yürüyüştür. İslam dünyasının içerisinde ve üzerinde bir sürü oyunların oynandığını görüyorsunuz, ama biz 'Başkalı bizim üzerinde şunları şunları yapıyor' diye ağlama makamı değiliz. Başkalı ne yaparsa yapсын bize hem tarih hem millet hem de öte dünyada Allah soracak ki 'Siz ne yapıyordunuz?'. İşte bugün geçmiş dönemlerle kıyasladığımızda daha büyük imkânlarımız var. Çok şükür bu topraklarda millet aklıyla devlet aklı bütünleşmeye başladı. Henüz tam manasıyla bütünleşti demiyorum, bütünleşmeye başladı. Devletin inşallah milletin derununda olan bu geleneklerin parıltılarıyla mücehhez hale gelmesi zaman içerisinde inşallah gerçekleşiyor.*”

“Başbakan Yardımcısı Kurtulmuş: Millet aklıyla devlet aklı bütünleşmeye başladı”, **AA**, 25.03.2016

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/basbakan-yardimcisi-kurtulmus-millet-akliyla-devlet-akli-butunlesmeye-basladi/543918>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶¹⁰“Türkiye kuruluşunu tamamlıyor”, **Milliyet**, 10.02.2017

<http://m.milliyet.com.tr/turkiye-kurulusunu-tamamliyor-siyaset-2393515/> (erişim tarihi 20.04.2019)

Dolayısıyla AK Parti döneminde millet-devlet dikatomisinin sona ererek devletin gerçek sahibi olan millet tarafından yönetilmeye başladığı iddiası hem Davutoğlu hem de AK Partili karar vericiler tarafından vurgulanmıştır. Sona erdiği iddia edilen şey aslında kurucu elitlerinin kendi değerlerinden, özünden uzak kalarak kurdukları Cumhuriyet projesine karşı milletin değerleri, tarihi, kültürü referansı ve kimliğidir. Yani aslında Cumhuriyet projesine karşı yeni bir hegemonik kimlik projesidir.

1.5.3.5.İslamcılık

AK Parti döneminde kimlik bağlamında tartışılan konulardan birisi de İslamcılık'tır. Ancak çalışmanın özellikle de Arap Baharı ve İsrail-Filistin uyuşmazlığının incelendiği bölümlerde İslamcılığa dönük tartışmalar bölümlerin içeriği ile ilgili olduğu için orada daha ayrıntılı incelenmiştir. Dolayısı ile İslamcılık konusuna bu bölümde çok fazla değinilmeyecektir.

AK Partinin köken olarak Milli Görüş kimliğine dayanmasından dolayı İslamcılık ile ilişkilendirilmişse de parti kurulduğunda İslamcılık ile arasına mesafe koymuştur. Ancak partinin ikinci dönemi ve özellikle de üçüncü dönemi ile İslamcılık tartışması yeniden gündeme gelmiştir. AK Partinin İslamcılığı için en çok kabul gören iddia, Arap Baharı ile birlikte İslamcı ideolojiye yöneldiğidir.⁶¹¹ İslamcılıktan kasıt da ihvan çizgisinde Sünni İslamcılık'tır.AK Partinin iç politikadaki İslamcı hatta Sünni-İslam temelli politikasının yansımalarının dış politikada da görüldüğü yönünde iddialar da vardır. Arap Baharına kadar Irak ve Filistin meselesi dışında çok fazla Sünnilik temelinde ayırım yapılmadığı savunulsa da özellikle Arap Baharı ile birlikte Sünnilerden

⁶¹¹ Behlül Özkan, **Pan Islamims...** ; Ramazan Kılınç, **a.g.m.** ; Esen Kırdış, **a.g.m.** ; Menderes Çınar, "The Power Strategies of the AKP in Turkey", Zeynep N. Kaya (ed.), **The AKP And Turkish Foreign Policy in The Middle Easts**, LSE, Cilt 5, 2016, s. 12-15; Szymon Ananicz, **Alone in virtue The "New Turkish" ideology in Turkey's foreign policy**, Ośrodek Studiów Wschodnich Marka Karpia / Centre for Eastern Studies, 2015; Şebnem Gümüşçü, **Turkey's Peace Initiatives in the Middle East : A Tragic Turn of Events**, s. 39-53.

yana bir tavır alındığı sıkça dillendirilmiştir. Ancak AK Parti yetkilileri mezhep ya da etnik kimlik üzerinden politika yapmadıklarını sıklıkla ve güçlü biçimde vurgulamışlardır.⁶¹² Sünni temelli dış politika yürütüldüğünü iddia edenler ise iddialarını temellendirmek için farklı örnekler vermektedirler. Orta Doğu’da Sünni güçler ile kurulan ortaklıklar, Erdoğan’ın 2010’da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad’ın Lübnan’ın Şii bölgesini ziyaret etmesinin 1 ay sonrasında Sünni bölgesini ziyaret etmesi, karar vericilerin iç politika ve dış politikadaki Sünni temelli söylemleri,⁶¹³ Irak’ın Şii yönetimi ile yaşanan gerilim, Yemen ve Bahreyn’de Şiilere dönük saldırılara sesiz kalınması en başta gelen örneklerdir.⁶¹⁴ Bahreyn ve Yemen konusunda değinilmesi gereken birkaç nokta daha bulunmaktadır. Türkiye, Arap Baharının başlaması sonrası otoriter rejimlere alttan gelen halkın taleplerini göz önünde bulundurma çağışı yapmışsa da Yemen ve Bahreyn’de iktidara karşı yapılan Şii çoğunluklu protestolara yapılan Suudi Arabistan müdahalesine tepki vermemiştir.

İslamcılık tartışması, Arap Baharı sürecindeki arabuluculuk girişimlerine de yansımıştır. Türkiye’nin Arap Baharı ile birlikte ekonomik yardım, kültürel politika ve diplomatik girişimlerini hızlandırdığı görülmüştür. Türkiye’nin büyüyen ekonomisi, iç politikadaki dönüşümler de bu politikalarda etkili olmuştur. Türkiye, Arap Baharının

⁶¹²“Davutoğlu Esad’a ömür biçti”, **NTV**, 24.08.2012
https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu’nun IV. Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması”, **Dışişleri Bakanlığı**, 23.12.2011

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-iv_-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi_-23-aralik-2011.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Kanal 7 Televizyonuna Verdikleri Mülakat”, **Dışişleri Bakanlığı**, 18.10.2013.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-kanal-7-televizyonuna-verdikleri-mulakat_-18-ekim-2013.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

Hakan Albayrak, “Mezhepçilik Meselesi”, **Karar**, 16.04.2016

<https://www.karar.com/yazarlar/hakan-albayrak/mezhepcilik-meselesi-836>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶¹³ Örneğin Erdoğan 2013’te Reyhanlı’da yapılan terör saldırısı sonrası “Reyhanlı’da 53 Sünni vatandaşımız şehit edildi” demiştir.

“Erdoğan: Reyhanlı’da 53 sünni vatandaşımız şehit edildi”, **Radikal**, 14.06.2013

<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-reyhanlida-53-sunni-vatandasimiz-sehit-edildi-1137612>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶¹⁴ Ali Yaman, “AKP Dönemi Dış Politika Ekseninde Mezhep Meselesi”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikası**, Dora, Bursa, 2014, s. 163-211.

başlaması ile birlikte demokratik geçiş için kolaylaştırıcı, hatta destek veren ülke olmayı planlamıştı. Hatta yukarıda da değinildiği üzere Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde görece önde olan, piyasa ekonomisine sahip, Batı kampı içinde, Müslüman ama seküler bir ülke olmasına istinaden süreci yönetebileceği hatta bizzat dizayn edebileceği düşünülmüştü. Zaten AK Partikarar vericilerinin söylemlerine bakıldığında, Arap Baharı ile birlikte birkaç noktanın değiştiği görülebilir. Söylemler ve pratiklerden AK Partinin ideolojik açıdan yakın gördüğü tarafların iktidara gelmesinde öncü olacağı, onlarla kuracağı ağ ile birlikte etki alanı yaratmayı amaçladığı da düşünülebilir. Bu dönemle ilgili İslam kardeşliği ve Müslüman Kardeşlerin İslamcı ideolojisine referansla bir dayanışma ve ağın sağlanmaya çalışıldığı yönünde çok fazla görüş bulunmaktadır.⁶¹⁵ Özellikle; Tunus, Mısır, Suriye gibi ülkelerde Müslüman Kardeşlere yakın hareketlerin giderek güçlenerek iktidara gelmeleri, Türkiye'nin onlara verdiği destek bariz şekilde görülmektedir. Yani Türkiye ideolojik olarak yakın bulduğu bu hareketlerin iktidara gelebilmesi ve iktidar olmaları sonrası onlara liderlik ederek bölgede etkili olmaya, nüfuz kurmaya, güç ve hegemonya inşa etmeye çalışmaktadır. AK Parti, Arap Baharı ile birlikte Erdoğan'ı dünya lideri olarak göstermeye başlamış; bölgedeki krizlerin Türkiye'nin krizi gibi olduğu, bölgede kendi ittifakı dışındaki unsurları rakip hatta düşman olarak görmüştür. İç düşman ve dış düşman imajının birlikte işlendiği de iddia edilmektedir.⁶¹⁶ Dolayısı ile ileride daha ayrıntılı tartışılacak olan içerisi ve dışarısı ayrımı kalkmış, içerisi ve dışarısı bir kabul edilerek bölgesel bir sahiplenmeye gidilmiştir. Örneğin, Mısır'daki darbe ya da Filistin'e dönük saldırıları kendine dönük kabul etmiştir.

Bu sürece arabuluculuk özelinde bakıldığında, Türkiye'nin arabulucuda olması gereken tarafsızlığı ve güven verme özelliğini kaybetmeye başladığı

⁶¹⁵ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.** , s. 39-40.

⁶¹⁶ **A.g.e.** , s. 47-48.

gözlemlenmektedir. Özellikle de Arap Baharı ile birlikte bu Türkiye'nin davranışlarında, dış politika hareketlerinde çelişkilerin başladığı, hatta yukarıda da değinildiği üzere Türkiye'nin ideolojik bir tavır benimsediğini, giderek Sünni kamp içine angaje olduğunu⁶¹⁷ iddia eden uzmanlar bu durumu Türkiye'nin pragmatik dış politikadan ideolojik dış politikaya geçiş çerçevesinde değerlendirmektedirler. Türkiye'nin görece tarafsızlıktan sorunun bir tarafı haline dönüştüğü görülmüştür.⁶¹⁸ Yukarıda değinildiği üzere Türkiye'nin özellikle de Arap Baharı ile birlikte Müslüman Kardeşler (Mısır ve Suriye'de Müslüman Kardeşler, Tunus'ta Nahda) ve Sünni temelli bir politikaya kaydığı eleştirisi sıklıkla yapılmaktadır.⁶¹⁹ Akademik ve entelektüel eleştiriler gibi Türkiye'nin bölge halkları nezdinde de benzer bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Suriye'de Türkiye'nin mezhep ekseni dış politika izlediğini savunanların oranı 2012'de yüzde 28, 2013'te yüzde 39 olmuştur. Türkiye'nin mezhepçi dış politika izlediğini düşünenlerin oranları başka ülkelere de yüksek görülmektedir. Örneğin, Mısır'da başkanlık seçimleri öncesi yapılan araştırmalarda katılımcıların yüzde 52'si Türkiye'yi kendilerine model olarak nitelendirmişlerdir. Ancak daha sonra bu olumlu imaj değişmiştir. TESEV 2013 raporuna göre Türkiye'nin Mısır ve Suriye politikasından dolayı Orta Doğu'da en sevilen ülke imajının da değişerek yüzde 78'den yüzde 59'a gerilediği görülmüştür.⁶²⁰ Benzer biçimde bölgedeki

⁶¹⁷ Doğa Ulaş Eralp, **Introduction...**, s. XVI. Sünni kampın içine angaje olduğu yönündeki iddiaların bir göstergesi de Erdoğan'ın İran'a yaptığı ziyarette Yemen'de İran ile iş birliği yapmayı ve Türkiye'nin arabuluculuğunu önermiş olsa da İran çok ılımlı yaklaşmamıştır. Nimet Beriker, **United State's...**, s. 16-17.

⁶¹⁸ Örneğin Şebnem Gümüşçü'ye göre Türkiye ilk önceleri çıkar odaklı yaklaşan, tarafsız arabulucu ve model bir ülke iken Arap Baharı ile birlikte tarafsızlığı kaybeden ideolojik kimliği ile hareket eden, İslami ağlara angaje olan, İslami dayanışma ruhu ile tutum alan bir ülkeye dönüşerek çatışmaların tarafı haline gelmiştir. Şebnem Gümüşçü, **Turkey's Peace...**, s. 39-53; Tarık Oğuzlu, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Bir Durumun Analizi", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, 2012, s. 50.

⁶¹⁹ Cengiz Çandar, "Türkiye'nin Değerli Yalnızlığı", **Radikal**, 18.08.2013
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/turkiyenin-degerli-yalnizligi-ya-da-etkisiz-dis-politikasi-1146621/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶²⁰ "TESEV: Türkiye artık Ortadoğu'da en sevilen ülke değil", **Euronews**, 03.12.2013
<https://tr.euronews.com/2013/12/03/tesev-turkiye-artik-ortadogu-da-en-sevilen-ulke-degil-> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Sami Kohen, "Ortadoğu'da Türkiye algısı neden geriledi?", **Milliyet**, 04.12.2013

16 ülkeden 14'ünde Türkiye'ye olumlu bakışta düşüş görülmektedir.⁶²¹ ABD'deki Pew Araştırma Merkezinin 2012'in başlarında Lübnan, Mısır, Tunus, Ürdün, Pakistan ve Türkiye'de yaptığı ankete göre en popüler lider yüzde 65 ile Tayyip Erdoğan olmuştur. Mısırlıların yüzde 78'i, Tunusluların yüzde 74'ü, Ürdünlülerin yüzde 70'i, Lübnanlıların yüzde 49'u Türkiye'yi Orta Doğu'da demokrasiye en çok katkı sunan ülke olarak nitelemişlerdir.⁶²² TESEV'in 2011'de Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki 16 ülkede yaptırdığı ankete göre hakkında en olumlu düşünülen (yüzde 78), Orta Doğu'da barışa en çok katkı sunan ülke(yüzde 77), en başarılı model olarak görülebilen (yüzde 61) ülke Türkiye'dir. Türkiye bölgede daha fazla rol oynamalı diyenlerin oranı yüzde 70 iken, İsrail-Filistin uyuşmazlığında Türkiye arabulucu olsun diyenlerin oranı yüzde 75'ti. TESEV'in 2010'da yaptığı araştırmaya göre ise bu oran yüzde 78'di. 2010 ve 2011'deki olumlu bakışın hızlı biçimde değişmiş olması dikkate değerdir.⁶²³

İleride gösterileceği üzere Türkiye'nin 2007 sonrası yavaş yavaş değişme ve dönüşme eğilimine giren yörüngesinin Arap Baharı ile birlikte iyice dönüştüğü iddia edilmektedir. Bu çalışmanın yazarına göre, her olay nevi şahsına münhasır (sui generis) olduğu için her bir olayı kendi içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Ancak her olay her ne kadar sui generis olsa bile farklı olayların kesiştiği ortak noktalar bulunmaktadır. AK Parti dönemi Türkiye'nin dış politikasına dönük çalışmaların çoğunda Arap Baharı ile birlikte Türkiye'nin sıfır sorun politikasının çıktığı, barış girişimlerinin başarısız kaldığı, kurmaya çalıştığı ekonomik ve kültürel entegrasyon, iş

[http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/ortadogu-da-turkiye-algisi-neden-geriledi--1802175/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/ortadogu-da-turkiye-algisi-neden-geriledi--1802175/(erişim%20tarihi,%2020.04.2019).)

⁶²¹ Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013**, TESEV, İstanbul, 2013.

⁶²² Baskın Oran, "Dönemin Dış Politikası", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt III: 2001-2012**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 200-201.

⁶²³ Bakınız: Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Orta Doğu'da Türkiye Algısı 2012**, TESEV, İstanbul, 2012; Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Orta Doğu'da Türkiye Algısı 2011**, TESEV, İstanbul, 2011; Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu, Sabiha Senyücel Gündoğar, **Orta Doğu'da Türkiye Algısı**, TESEV, İstanbul, 2009; Gökçe Perçinoğlu ve Jonathan Levack, **Türkiye ve Orta Doğu: Alt-bölgeler Üzerinden bir Değerlendirme**, TESEV, 2012, İstanbul.

birliği, karşılıklı bağımlılığın sonuçsuz kaldığı savunulmaktadır. Bahsedilen olumsuz sonuçların nedenleri ile ilgili farklı yorumlar vardır. Ancak bu çalışmanın temel varsayımlarına yakın olanlardan bir tanesi de Türkiye'nin süreç içerisinde tarafsız kalmak yerine, uyuşmazlık yaşayan tarafların birine angaje olması ve Türkiye'nin gücünün yetersiz kalmasıdır.

Tarafsızlık noktasında zaten AK Partinin tarafsız bir arabuluculuktan ve pragmatizm merkezli dış politika anlayışından hegemon ve güç olmayı hedefleyen, ideoloji ve kimlik temelli bir anlayışa geçtiği konusunda geniş bir literatür bulunmaktadır. Ancak (kimilerine göre orta büyüklükte bir güç, kimilerine göre bölgesel hegemon olan) Türkiye'nin kapasitesi, imkânı, gücü ve sınırları görölmüştür.⁶²⁴ Türkiye, Arap Baharı ile birlikte daha önce de anlatıldığı üzere kendisinin “ılımlı Müslüman demokrat” yapısı ile model olabileceği düşüncesindeydi. Otoriter rejimlerin yıkılması sonrası Türkiye'nin örnek alınacağı, model olacağı, bağ kurulacağı düşünölmüştür. Aslında bu model olma tartışmaları, AK Partinin ilk dönemine kadar gitmektedir.⁶²⁵ Ancak Arap Baharı ile yaşanan dönüşümlerle yeniden gündeme gelmiştir.

Özellikle de Arap Baharı ile birlikte Türkiye'nin görelî tarafsızlık politikasında önemli değişim ve dönüş yaşandığına değinilmişti. Türkiye her ne kadar tam tarafsız olmasa da Arap Baharına kadar bölgedeki tüm aktörlerle görüşebilen, iyi ilişkiler kurabilen, ekonomik, kültürel, siyasi açıdan karşılıklı iş birliği ve bağımlılık yaratmayı

⁶²⁴ Ziya Öniş, “Turkey and the Arab revolutions: boundaries of regional power influence in a turbulent Middle East”, **Mediterranean Politics**, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 211-212; şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 40-41. Ayrıca bakınız; Edip Asaf Bekaroglu, “Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the “Arab Spring”: A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East”, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2016, s. 1-16; şener Aktürk, “Turkey’s Role In The Arab Spring And The Syrian Conflict”, **Turkish Policy Quarterly**, Kış 2017, s. 87-96 ; Soner Çağaptay, Ankara's Middle East Policy Post Arab Spring, **The Washington Institute for Near East Policy**, Kasım 2013,

<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/ankaras-middle-east-policy-post-arab-spring>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶²⁵ Bakınız; İlhan Uzgel, “ Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, Bülent Duru ve İlhan Uzgel (ed.), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Tablosu (2002-2009)**, Phoneix, Ankara, 2009, s. 11-39.

hedefleyen bir ülke görünümü vermekteydi. Ayrıca, ilerideki bölümlerde değinileceği üzere Arap Baharına kadar olan süreçte bölgede etki, nüfuz, güç arayışı olsa da daha çok yumuşak güç unsurlarını ön planda tutmaktaydı. Ancak Arap Baharı ile birlikte arabulucudan ziyade artık sürecin bir tarafı olmuş, hatta tarafı olmanın da ötesinde bölgeyi doğrudan dizayn etmeye çalışmış, süreçlerin tamamına yakınında taraf olmuştur. Her ne kadar demokratik halk ayaklanmalarını desteklediği iddiası olsa da Bahreyn ve Yemen örnekleri bu ilkeli politika iddiasına zarar vermektedir. Türkiye'nin taraf olmasının yanında gücü, imkânları ve kapasitesi de yetersiz kalmıştır.

İslamcılık konusundaki bir başka önemli nokta Türkiye'nin kendisini İslam medeniyetinin temsilcisi olarak görmesidir. AK Partinin karar vericileri ve özellikle de Erdoğan'ın BM'de Müslüman üye olmamasını eleştirmeleri, İslam dünyasında birlik olmamasına dönük eleştirileri,⁶²⁶ İslamofobiye karşı sözleri ya da İslam medeniyetinin hedefte olduğu yönündeki söylemleri⁶²⁷ de aslında İslam karşıtlığına karşı İslam'ın temsilcisi olarak konumlama çerçevesinde değerlendirilebilir.⁶²⁸ Ayrıca özellikle dünyanın farklı bölgelerinde Müslümanlara karşı yapılan terör saldırılarına ya da ırkçı, İslamofobik söylemlere verilen tepkiler, teröre tepkinin ötesinde Müslümanların

⁶²⁶ “Erdoğan: İsteseler de istemeseler de Osmanlıca öğretilecek”, **Yeni Akit**, 08.12.2014
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-isteseler-de-istemeseler-de-osmanlica-ogretilcek-39173.html>

⁶²⁷ “*Neo kolonyalist dönem olarak ifade edebileceğimiz refah düzenlerini tahkim etmenin içindedirler. Hedef yalnızca petrolümüz, doğal kaynaklarımız, insan gücümüz değildir. Burada asıl hedef İslam medeniyetinin hayat pınarlarını kurutmaktır. Amaç, Müslümanların omurgasını çürütmek, hepimizi felç etmektir. Müslümanların son 2 asırda yaşadıkları onca saldırıya rağmen küresel anlamda iddialarını sürdürmeyi başarmışlardır.*”

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: 1400 yıllık medeniyetimiz tek tek yok oluyor”, **T24**, 22.11.2017
<https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-1400-yillik-medeniyetimiz-tek-tek-yok-oluyor,495737> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶²⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İslamofobi, sürekli tahrik ediliyor”, **Etik Haber**, 21.10.2017.
<http://www.etikhaber.com/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-islamofobi-surekli-tahrik-ediliyor-h223398.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Ümmetin bekasını ilgilendiren hususlarda tek yürek, tek bilek olup beraberce hareket etmeliyiz”, **Cumhurbaşkanlığı**, 22.03.2019

<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102635/-ummetin-bekasini-ilgilendiren-hususlarda-tek-yurek-tek-bilek-olup-beraberce-hareket-etmeliyiz-> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Erdoğan: İslamofobi insanlık suçudur...”, **Gazetevatan**, 13.05.2009

<http://www.gazetevatan.com/erdogan--islamofobi-insanlik-sucudur---238039-gundem/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

“Başbakan Erdoğan: İslamofobi insanlık suçu görülmeli”, **Radikal**, 27.02.2013.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/basbakan-erdogan-islamofobi-insanlik-sucu-gorulmeli-1123152/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

liderliği, kendi kimliğine yapılan saldırıya karşı bir duruş gibi görülebilmektedir. Son olarak gerek AK Partinin ideolojik kimliği gerek karar verici ve tabanının hayata bakışları gerekse de İhvan hareketinin Orta Doğu'daki tabanı göz önünde bulundurulduğuunda İhvan ile kurulan bağ, özdeşleşme anlaşılabilir bir durumdur.

Ancak kimi uzmanlar İslamcılık iddialarına karşı çıkmaktadırlar. Tüm bu değişkenler dış politikada dinin kimlik inşa etmede etkili olduğu yönünde değerlendirilmektedir. Dış politikada dinin önemli bir etkisi olduğu kabul edilmekle birlikte bu etki daha çok kültür bağlamında değerlendirmektedir. İslami referanslar etkili olsa da dış politikanın dinin kutsal metinleri ya da kurallarına göre belirlenmediği iddia edilmektedir.⁶²⁹ Son olarak, başta Davutoğu olmak üzere AK Parti karar vericilerinin İslamcı bir dış politika izlendiğini reddettiklerinin altı çizilmelidir.

1.5.3.6.Yeni Osmanlıcılık

AK Parti döneminde en çok tartışılan konulardan birisi de Yeni Osmanlıcılıktır. Davutoğu'nun Yeni Osmanlıcı olduğu yönünde hem i hem de dış basında çok sayıda haber yayınlanmış,⁶³⁰ bu konu ile ilgili akademik bir literatür oluşmuştur.

⁶²⁹ Cemalettin Kanaş, **a.g.e.** , s. 123; Tarık Oğuolu, **Soft Power...** , s. 88

⁶³⁰ Bakınız : “ Yeni Osmanlıcılık: Batı ile İlişkilerde Yeni Bir Evre”, **Doğuadan**, Mart Nisan 2010

İlhan Uzgel ve Volkan Yaramış, **a.g.m.** , s. 36-50.

“Yeni Osmanlıcılık ve AKP Dış Politikası”, **Muhalefet**, 18.12.2011

<http://muhalefet.org/haber-yeni-osmanlicilik-ve-akp-dis-politikasi-ilhan-uzgel-22-788.aspx>(erişim tarihi, 20.04.2019).

İlhan Uzgel, “AKP Dış Politikası ve Ortadoğu'da Yeni Osmanlıcı Tahayyülün kş”, **Ayrıntı**, 14. 06.2015.

<http://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Ottoman dreamer” , **The Economist**, 05.11. 2011

<https://www.economist.com/node/21536598>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“The Ottoman Revival”, **Foreing Policy**, 28.09.2009

<https://foreignpolicy.com/2009/09/28/the-ottoman-revival/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“One problem with a neighbour”, **The Economist**, 20.08.2011.

<http://www.economist.com/node/21526406>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“A New Ottoman Empire?”, **Forbes**, 02.06.2009

<https://www.forbes.com/2009/06/02/ahmet-davutoglu-turkey-obama-opinions-contributors-ottoman-empire.html#7000d8e52286>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Yeni Osmanlıcılık”, **BBC Türkçe**, 24.11.2009

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091124_ft_turkey(erişim tarihi, 20.04.2019).

Siyasal bir aidiyet ve vatanseverlik ideolojisi olarak Osmanlılık 19.yüzyılda 1839’da Tanzimat reformları ile başlamıştır.⁶³¹ Özellikle de Balkanlarda yayılan milliyetçiliğe karşı başvurulmuş kurtarıcı bir ilaç arayışının bir sonucu olarak doğan Osmanlılık; o dönem için klasik imparatorluk çoğulculuğunun modern vatandaşlık ve evrensel hukuk çerçevesinde, herkesin paylaşacağı vatana ve siyasal hedeflere dayandırılmaya çalışılmıştır. Yani, Osmanlılık İmparatorluk sınırları içindeki tüm unsurların devlete siyasal bağına ifade etmektedir. Osmanlılık anlayışı, Osmanlı millet sisteminin dini çoğulculuğunun, modern vatandaşlık ile harmanlanmış hali olarak da tanımlanabilmektedir.⁶³²

Yeni Osmanlılığın güçlü biçimde gündeme gelme süreci 12 Eylül döneminin yarı resmi ideolojisi olarak, Türk-İslam kurgusunun yansıması olarak 1980’lere kadar gitmektedir. Ancak asıl tartışmalar Özal’ın cumhurbaşkanı olması ile birlikte başlamıştır.⁶³³ Yeni Osmanlılığın yükselişe geçişi; küreselleşme süreci, ulus devletin dönüşümü, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan etnik çatışmaların kimlik sorunlarını siyasetin temel öznesi haline getirilmesi sürecine dayandırılmaktadır.⁶³⁴ 1990’larda Yeni Osmanlılık ilk ortaya çıktığında Osmanlı tecrübesine dayanan İslam’a bağlılık üzerinden şekillenen yeni bir Türkiye yaratılmak amaçlamıştır.⁶³⁵ Yeni Osmanlılık, geleneksel Osmanlı çoğulculuğu ile modern liberal çok kültürlülüğün

“Foreign Policy: Osmanlı yeniden mi diriliyor?”, **Yeni Şafak**, 27.05.2009

<https://www.yenisafak.com/dunya/foreign-policy-osmanli-yeniden-mi-diriliyor-188845>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“The trouble with Ottomania”, **The Economist**, 22.11.2010

<https://www.economist.com/news/2010/11/22/the-trouble-with-ottomania>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Neo-Ottomanism: Turkey’s foreign policy approach to Africa”, **CSIS**,

<https://www.csis.org/neo-ottomanism-turkeys-foreign-policy-approach-africa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Erdogan Is Making the Ottoman Empire Great Again”, **Foreign Policy**, 22.06.2018

<https://foreignpolicy.com/2018/06/22/erdogan-is-making-the-ottoman-empire-great-again/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶³¹ Ahmet Sözen, “A Paradigm Shift in turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, **Turkish Studies**, Cilt 11, Sayı 1, 2010, s.106.

⁶³² Yılmaz Çolak, **Türkiye’de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik, Yeni Osmanlı, İslamcı ve Kürtçü Meydan Okumalar**, Kadim, Ankara, 2010, s. 101-102.

⁶³³ İlhan Uzgel ve Volkan Yaramış, “Özal’dan Davutoğlu’na Yeni Osmanlı Arayışlar”, **Doğudan Dergisi**, No.16, Mart-Nisan 2010, s. 37.

⁶³⁴ Yılmaz Çolak, **a.g.e.** , s. 97-99.

⁶³⁵ Yılmaz Çolak, **a.g.e.** , s. 114.

birleştirilmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Hakan Yavuz, Yeni Osmanlıcılığı iki temel dayanak noktası ile açıklamaktadır: Birincisi, Türk milliyetçiliğinin yeniden gözden geçirilmesi ile Osmanlı geçmişindeki gibi farklı kimliklere hoşgörü, ikincisi ise eski Osmanlı coğrafyasındaki ülkelerin siyasal bütünlüklerine ve sınırlarına saygı duyarak buralarla ekonomik sınırların bir şekilde erozyona uğratılmasıdır.⁶³⁶ Yeni Osmanlılıktan bahsedilirken paralellik olmakla birlikte iki farklı yeni Osmanlıcılığın olduğunu söylemek mümkündür. İslamcı grupların Osmanlıcılığı, laik Batıya karşı İslami Doğu ayırımına dayanarak hem laiklik hem de Batı karşıtı bir anlayışı içererek Osmanlı mirasını siyasal alanda yeniden hatırlatmaktadır.⁶³⁷ Daha çok Özal ekibinin başını çektiği Yeni Osmanlılık ise Batı değerlerini reddetmeden liberal demokrasi, serbest pazar ekonomisi gibi neo liberal küreselleşmeye eklemlenen, yerel kimlikleri sahiplenilen, Batı ve ötekiler, modernite vs. gelenek gibi kaba ayrımları reddeden bir anlayıştır.⁶³⁸ AK Partive Davutoğlu'nun Yeni Osmanlıcılığı ise daha çok İslami tonu güçlü bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır.

Davutoğlu da 1990'larda ve 2000'lerdeki Yeni Osmanlılık tartışmalarına katılmıştır. Önceki kısımlarda da belirtildiği üzere, Kemalist dış politika anlayışını kendi toplumunun değerlerine, tarihine ve kimliğine yabancılaştığı, tarihsel birikim ve zenginliğinden yararlanamadığı, sahiplenmek yerine ötekileştirdiği ve çatışmacı güvenlik anlayışına sahip olduğu gerekçesi ile eleştirmiştir. Davutoğlu bu eleştirilerinde doğrudan Kemalizm ismini vermese de kurucu "müesses nizamından" kasıt Kemalizm'dir. Davutoğlu, Kemalist dış politikanın minimalist duruşunu, insiyatif alamayan statükocu, edilgen bir Türkiye yarattığını iddia etmiştir. Kemalist projenin kendi halkıyla bütünleşerek ondan güç almak yerine Batılaşma adına kendi halkına,

⁶³⁶ M.Hakan Yavuz, "Turkish National Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo Ottomanism", **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Cilt 7, Sayı 12, 2007, s. 39-40.

⁶³⁷ Yılmaz Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", **Doğu Batı**, Yıl 9, Sayı 3, 2006, s. 126-127.

⁶³⁸ Yılmaz Çolak, **Türkiye'de Devletin...**, s. 99.

geçmişine, kültürüne yani “onu var eden şeylere, kendine” yabancılaştığını, bunun da Batı sisteminin kendine verdiği bir rol olarak çevre ülkesi olarak kaldığını söylemektedir.⁶³⁹ Davutoğlu, Türkiye’nin eski Osmanlı coğrafyasında nüfuz bölgesi oluşturmasını önermektedir. Çünkü kendi halkı, kültürü, dini, tarihi ve coğrafyası ile barışık bir dış politika anlayışının Türkiye’yi merkez ülke haline getireceğini iddia etmektedir. Bu çalışma konumu ve konusu itibari ile Yeni Osmanlıcılık gibi geniş bir konuyu tartışmak açısından yetersizdir. Bu yüzden daha çok genel hatlarına değinilmiştir.

Stratejik Derinlik içeriği itibari ile İslami tonu güçlü, Yeni Osmanlıcı bir kitaptır. *Stratejik Derinlik*’te Davutoğlu Türkiye’de toplumun en değişmez ve gerçek kimliğinin Osmanlı mirası olduğunu iddia etmektedir. Hatta bu miras, tarihin herhangi bir istisnası olmaktan ziyade Türkiye’nin potansiyel gücüdür.⁶⁴⁰ Davutoğlu, Osmanlı tarihini Türkiye’nin sosyo-kültürel haritasının merkezinde olarak tanımlayıp siyasi olarak Türkiye ile Osmanlı’nın bir yerde buluşmak zorunda olduğunu iddia etmektedir. Davutoğlu’na göre Türkiye kaçsa bile tarihin sorumluluklar dikte ettiği şeyler bulunmaktadır. Toplamların kurdukları son medeniyet ile kimlik bulduğunu belirten Davutoğlu, Türkiye’nin son medeniyetinin Osmanlı medeniyeti olduğu fikri üzerinden Osmanlı medeniyetini dışlayan bir kimliği yaşatmanın zor olduğunu savunmaktadır.⁶⁴¹

Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu Türkiye’nin sınırlarının suni olduğunu belirterek⁶⁴² Türkiye’nin sosyolojik sınırlara dönmesi gerektiğini savunmaktadır. Dönülmesi gereken sosyolojik sınırların ise Osmanlı sınırları olduğu söylenebilir.

⁶³⁹ Atay Akdevelioğlu ve Nuri Yeşilyurt, “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, İlhan Uzel ve Bülent Duru (ed.), **AKP Kitabı, Bir Dönemin Bilançosu (2002-2009)**, Phonix, Ankara, 2009, s. 383.

⁶⁴⁰ Cenk Saraçoğlu, **AKP...**, s. 59.

⁶⁴¹ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s.229.

⁶⁴²“Türkiye sınırları tümüyle yapay”, **Sabah**, 30.05.2011

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/05/30/turkiye-sinirlari-tumuyle-yapay-15712221176>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Davutoğlu'nun *"Balkanları, Kafkasları, Ortadoğu'yu Türkiye'nin veya Osmanlı'nın tarihi olmadan yazamazsınız. Sırp tarih Osmanlı tarihi olmadan yazılamaz. Düşman algılaması olsa bile yazılamaz. Böylesine derin. Ama öbür taraftan bu derinlik içerisinde şöyle ilginç şeyler de gösterebiliriz. Edirne ve Üsküp tarihte bugün olduğu kadar hiç birbirine yabancı olmadı. Urfa ve Halep hiçbir zaman bugünkü kadar birbirine aykırı olmadı. ... Hâlbuki Osmanlı'da böyle değildi..."*⁶⁴³ beyanları yukarıda bahsedilen Türkiye'nin sınırlarının yapay olduğunu, Osmanlı'da olduğu gibi sınırların kalkarak birleşmenin sağlanması gerektiği düşüncesinin bariz ifadelerindendir. Ancak bu noktada Behlül Özkan, Davutoğlu'nun tahayyül ettiği birleşmenin Yeni Osmanlıcı değil; İslami temeller aracılığı ile olması gerektiğini iddia ettiğini savunmaktadır.⁶⁴⁴ Davutoğlu, Osmanlı tarihini Türkiye'nin sosyo-kültürel haritasının merkezinde olarak tanımlayıp siyasi olarak Türkiye ile Osmanlı'nın bir yerde buluşmak zorunda olduğunu iddia etmektedir. Toplumların kurdukları son medeniyet ile kimlik, bulduğunu belirten Davutoğlu, Türkiye'nin son medeniyetinin Osmanlı medeniyeti olduğu fikri üzerinden Osmanlı medeniyetini dışlayan bir kimliği yaşatmanın zor olduğunu savunmaktadır. Davutoğlu'na göre bahsettiği bu kimlik Türkiye'nin karar vericileri tarafından dışlansa bile diğer gruplar Türkleri bu kimlikle tanımlamaktadırlar.⁶⁴⁵ Türkiye ile Orta Doğu coğrafyası ve insanı arasındaki "yapay sınırları ve sahte duvarları ortadan kaldırma" hedefi AK Parti 2011 Seçim Beyannamesi'nde yer almıştır.⁶⁴⁶

Yukarıda Davutoğlu'nun daha çok Bakan ve Başbakan olmadan önce söylediği sözlere değinilmiştir. Doğrudan karar verici olduğu süreçte bakış açısının ve

⁶⁴³ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 136.

⁶⁴⁴ Behlül Özkan, "Abdülhamit'in Ruhunu Beklerken: Restorasyon, Medeniyet ve Davutoğlu", **Birikim**, Ocak-Şubat 2015, <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/7094/abdulhamit-in-ruhunu-beklerken-restorasyon-medeniyet-ve-davutoglu#.XQNmXRYzbIU> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁴⁵ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 229.

⁶⁴⁶ Adalet ve Kalkınma Partisi Seçim Beyannamesinin tam metni için bakınız : "Seçim Beyannamesi", **AK Parti**

<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-aciklamasinin-tam/7171> (erişim tarihi, 20.04.2019).

söylemlerinin değişmediği göze çarpmaktadır. Davutoğlu 2 Ekim 2009'da Saraybosna'da Balkanlar ve Ortadoğu'nun dünyanın önemli bir yer olması gerektiğini, bunun da geçmişte Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye öncülüğünde yeniden bir entegrasyon süreci ile olması gerektiğini önermiştir. Davutoğlu Mart 2011'de Doha'da eskiden Şam ile Bağdat arasında sınırların olmadığını, bunların birbirine bağlı olduklarını söylemiştir.⁶⁴⁷

Davutoğlu 2009'da Kızılcahamam kampında: *“Osmanlı'dan kalan bir mirasımız var. 'Yeni Osmanlı' diyorlar. Evet, Yeni Osmanlı'yız. Bölgemizdeki ülkelerle ilgilenmek zorundayız. Hatta Kuzey Afrika'ya açılıyoruz. Büyük devletler şaşkınlıkla takip ediyorlar. Özellikle Fransa, Kuzey Afrika'ya niçin açıldığımızı araştırıyor. Ben de talimat verdim. Sarkozy hangi Afrika ülkesine giderse kafasını kaldırdığı yerde Türk büyükelçiliği binasını, bayrağını görecektir. 'Binaları en güzel yerlerden tutun.' diye talimat verdim. Her ne kadar neo-Osmanlı gibi kavramlara hapsedilmeye çalışsalar da, yapılmak istenen karşılıklı rıza ile, ortak kanaat ile ortak bir gelecek, refah ve barış arayışındır.”* ifadelerini kullanmıştır.⁶⁴⁸

Davutoğlu'nun, 2011'de *“Her uluslararası örgütte var olacağız çünkü 'Büyük Türkiye'ye Doğru' başlıklı bu sempozyumda da konuşulacağı gibi artık büyük Türkiye'nin Anadolu ve çevre coğrafyalarla sınırlı kalmasını istemiyoruz. Kendi içinde bütünlüğünü, birliğini sağlamlaştırmış, ekonomisini güçlendirmiş, demokrasisini tahkim etmiş, çevre bölgeler ile bütünleşmiş, tam anlamıyla entegre olmuş, Avrupa Birliği'ne girmiş ve Avrupa Birliği'nin edilgen unsuru değil; Brüksel'de İstanbul, Ankara iradesini Brüksel'e yansıtmış, küresel bütün örgütlerde aktif hale gelmiş büyük bir Türkiye özlemi içindeyiz. Dış politikamızın esası da budur. Özeti ve hedefi ise, Türklerin*

⁶⁴⁷ Baskın Oran, “Dönemin Dış Politikası”, Baskın Oran(ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 198.

⁶⁴⁸ “Bize; maceradan vazgeçin diyecekler”, **Yeni Şafak**, 25. 11. 2009, <https://www.yenisafak.com/dunya/bize;-maceradan-vazgecin-diyecekler-225326>(erişim tarihi, 20.04.2019).

*tarihe muhteşem geri dönüşüdür. Bu dönüşü hep birlikte gerçekleştireceğiz.”*⁶⁴⁹olarak ifade ettiği muhteşem geri dönüş söylemi, Türkiye’nin Osmanlı referansı ile bölgeye dönmesi olarak değerlendirilebilir. Bu sözler bir taraftan her yerde güçlü ve etkili bir Türkiye’yi resmederken bir taraftan da muhteşem geri dönüş ile Osmanlı’ya, Osmanlı’nın gücü ve barışına atıf yapmaktadır.

Yine 2011’de Davutoğlu, bölgedeki tarihi ve coğrafi gerçeklere göre sınırların yeniden çizilmesi gerektiğini savunmuş: *“Türkiye’nin hiçbir sınırı doğal değil, neredeyse tümü suni. Elbette bu sınırlara ulus-devletlerin sınırları olarak saygı duymalıyız ama aynı zamanda da doğal devamlılıklar olduğunu anlamalıyız. Bu yüzyıllardır bu şekilde olmuştur.”*⁶⁵⁰ 2013’te de *“Bu sınırlar, asırlar boyu süren kardeşliğin yanında yeni sınırlar, suni sınırlardır. Halep ile Antep asırlarca yan yana, içi içe oldu; kardeş oldu. İpekyolu hep bu hat üzerinde iki şehri de zenginleştirerek geçti. Gaziantep, tüm o güzel asaletini, alicenaplığını bir kez daha gösterdi. Diğer sınır vilayetlerimiz Hatay, Şanlıurfa, Mardin gibi Suriye’den gelen kardeşlerimize kucak açtınız.”*⁶⁵¹ ifadelerini kullanmış; 2013’te *“Türkiyle, Kürdiyle, Arnavut’uyla, Boşnak’ıyla, Arap’ıyla her bir milletiyle yürüyeceğiz ya da bizi lime lime edip küçük parçalara ayırmaya çalışacaklar, irademiz net ve açtık artık bu parantez kapanmalıdır. Önce Sykes-Picot haritalarıyla, sonra sömürge yönetimleriyle sonra suni çizilmiş haritalar üzerinde ortaya çıkan ve her biri diğerini suçlayan ulusçuluk*

⁶⁴⁹“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Türk Ocakları’nın Kuruluşunun 100. Yılıni Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen “Büyük Türkiye’ye Doğru” Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 26.03.2011.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵⁰ “Türkiye Ortadoğu’yu birleştiriyor”, **NTV**, 30.05.2011

https://www.ntv.com.tr/dunya/turkiye-ortadoguyu-birlestiriyor,rb42XMc70UmB12ZF_ZJbYQ(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵¹“Bakan Davutoğlu: Yeni Sınırlar, Suni Sınırlardır”, **Haberler**, 11.07.2013

<https://www.haberler.com/gaziantep2-bakan-davutoglu-yeni-sinirlar-suni-4820865-haberi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

ideolojilerine dayalı nevezhur devlet anlayışlarıyla gelecek inşa edilemez. Sykes-Picot'un bize çizdiği o kalıbı kıracağız.”⁶⁵² demiştir.

Davutoğlu'nun, “Her uluslararası örgütte var olacağız çünkü ‘Büyük Türkiye’ye Doğru’ başlıklı bu sempozyumda da konuşulacağı gibi artık büyük Türkiye’nin Anadolu ve çevre coğrafyalarla sınırlı kalmasını istemiyoruz. Kendi içinde bütünlüğünü, birliğini sağlamlaştırmış, ekonomisini güçlendirmiş, demokrasisini tahkim etmiş, çevre bölgeler ile bütünleşmiş, tam anlamıyla entegre olmuş, Avrupa Birliği’ne girmiş ve Avrupa Birliği’nin edilgen unsuru değil, Brüksel’de İstanbul, Ankara iradesini Brüksel’e yansıtmış, küresel bütün örgütlerde aktif hale gelmiş büyük bir Türkiye özlemi içindeyiz. Dış politikamızın esası da budur. Özeti ve hedefi ise, Türklerin tarihe muhteşem geri dönüşüdür. Bu dönüşü hep birlikte gerçekleştireceğiz.”⁶⁵³ sözleri bir taraftan her yerde güçlü ve etkili bir Türkiye’yi resmederken bir taraftan da muhteşem geri dönüş ile Osmanlı’ya, Osmanlı’nın gücü ve barışına atıf yapmaktadır.

2012’de Konya’da konuşan Davutoğlu, “Biz geçen asırda yüz yıl önce Trablusgarp Savaşı’ndan Yemen Savaşı’na ve Balkan Savaşı’na kadar olan dönemde hangi kardeşlerimiz ve halklarla ilişkilerimiz koparılmışsa, aramıza hangi duvarlar örülmüş ise o duvarları tek tek yıkacağız. O kardeşlerimiz ile ebedi dostluğumuzu tekrar inşa edeceğiz. Eğer söylediklerim iddialı buluyorsa, biz bu iddianın sahibiyiz”⁶⁵⁴ derken yine 2012 yılında Suriye politikasına dönük eleştirilere “Biz tarihi doğru okuyoruz. Biz geçen asırda, yüz yıl önce, Trablus, Yemen, Balkan Savaşları’nda ne

⁶⁵² “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Diyarbakır Dicle Üniversitesinde Verdiği “Büyük Restorasyon: Kadim’den Küreselleşmeye Yeni Siyaset Anlayışımız” Konulu Konferans”, **Dışişleri Bakanlığı**, 15.03.2013

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-diyarbakir-dicle-universitesinde-verdigi-buyuk-restorasyon-kadim-den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵³ “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Türk Ocakları’nın Kuruluşunun 100. Yılı Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen “Büyük Türkiye’ye Doğru” Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 26.03.2011.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100-yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵⁴ “Davutoğlu: Kardeşlerimizi rakip görmeyiz”, **Türkiye**, 26.07.2012

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ic-anadolu/18331.aspx>(erişim tarihi, 20.04.2019).

yaptıysak onu yapıyoruz” diyerek yanıt vermiştir.⁶⁵⁵ 2012’de yaptığı başka bir konuşmada *“Omuzlarda çok büyük bir tarihi sorumluluk taşıyoruz. Geçtiğimiz yıl Tunus’ta ilk Yasemin Devri başladığında bizi iliklerimize kadar hisseden bir sınavla karşılaştığımızı hissettik. 1911 yılı Türk askerinin Libya’dan çıktığı yıldır, 2011 yılında ise Libya’da ya var olacaksınız ya da Libya’da kaybolacaksınız. Geçtiğimiz sene yaşadığımız büyük imtihanı her an içimizde hissettik. 1912 yılı çok acı dönüşlerle Balkan Savaşı’na müteakip büyük bir muhacir kervanlarıyla Balkanlar’dan çıktığımız yıl, 2012 yılı Balkanlar’da hala birçok yaraların sarılamadığı, krizin patlak verdiği bir yüzüncü yıl. 1914 Birinci Dünya Savaşı, 2014 yılında ise bütün Ortadoğu coğrafyasından Türkiye’den tekrar büyük bir beklentilerin olduğu, Başbakan Erdoğan’ın adının anıldığı yerde büyük bir heyecan olduğu, Türk bayrağının görüldüğü yerde bir beklenti dalgasının olduğu dönem yaklaşıyor. 1915 Çanakkale Savaşı, şimdi Fransa’nın icat ettiği, bizim tabirimizle leke ve çamur çalınmaya çalışılan bir leke travması. 1911 ile 1923 yılları arasında nereleri kaybetmişsek, hangi topraklardan çekilmişsek 2011-2023 yılları arasında o topraklarda tekrar kardeşlerimizle buluşacağız. Bu zorunlu tarihi bir görevdir. Bunun hakkı verildiğinde yükselim olacaktır”*⁶⁵⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Davutoğlu 1 Mart 2013’te şöyle demiştir: *“Son yüz yıl kapatılması gereken bir parantezdir. Osmanlı’dan sonra başlayan ayrışma bir parantezdir. Tarih coğrafi sınırlara isyan ediyordu ve biz bu parantezi mevcut sınırlara saygı göstererek kapatacağız. Türkiye’nin özelliği şu: -bunun herkes tarafından anlaşılması lazım..biraz önce zikrettim ya, kadim güçler yükseliyor...- Türkiye kadim bir güç, yeni bir güç değil. Türkiye’nin gücünü kaybetmesi de tarih içinde bir parantezdi. Biz o parantezi*

⁶⁵⁵ “Bekle-gör politikasını takip etmeyeceğiz”, **NTV**, 26.07.2012

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/bekle-gor-politikasini-takip-etmeyecegiz,uyWSov6aP02RzcFU6ZyJNw>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵⁶ “Kaybettiğimiz topraklarda buluşacağız”, **Haber Türk**,21.01.2012.

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/708252-kaybettigimiz-topraklarda-bulusacagiz>(erişim tarihi, 20.04.2019).

*kapatıyoruz şimdi. Türkiye kadim bir güç ve yenilenen bir güç. Zaten gücümüz de oradan geliyor: Kadim olsak ve yenilenmesek bölgemizde statik bir unsur halini alırız.*⁶⁵⁷

3 Mart 2013'te ise *“Hiçkimseyle savaşmadan, hiç kimseyi düşman ilan etmeden, hiçbir sınıra saygısızlık yapmadan tekrar Saraybosna'yı Şam'a, Bingazi'yi Erzurum'a, Batum'a bağlayacağız. Bizim gücümüzün kaynağı bu. Size şimdi apayrı ülkeler gibi gelebilir ama bundan 110 yıl önce Yemen ile Üsküp aynı ülkenin parçalarıydılar. Ya da Erzurum ile Bingazi. Bunu dediğimizde, bize 'yeni Osmanlı' diyorlar. Bütün Avrupa'yı birleştirenler yeni Romacı olmuyor, Ortadoğu coğrafyasını birleştirenler yeni Osmanlı oluyor. Osmanlı'yla, Selçuklu'yla, Artuklu'yla, Eyyubi'yle anılmak şereftir; ama bizim hiçbir zaman, tarihten hareketle hiçbir ülkenin toprağında gözüümüz olmadı, olmayacak.*⁶⁵⁸ İfadelerini kullanmıştır. Bu sözler Davutoğlu'nun Türkiye'yi Osmanlı'nın mirasçısı olarak gördüğünü çok net biçimde ortaya koymaktadır. Davutoğlu, Mart 2011 Balkanlar ziyareti sırasında Balkanlar'a barışın Osmanlı döneminde geldiğini, yeni bir barış vizyonunun da Osmanlı'nın barışı biçiminde inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁵⁹ Davutoğlu İngiliz Milletler Topluluğunu andıran, Türkiye'nin liderliğinde eski Osmanlı coğrafyasındaki ülkeler arasında benzer bir birlik ya da örgütlenme kurulmasını önermiştir.⁶⁶⁰

Davutoğlu 2015 Haziran seçimleri sonrası *“Türkiye’de siyasetin de gönül coğrafyasının da kaderi, anahtarı hâlâ ve bundan sonra da daima Ak Partinin elinde*

⁶⁵⁷ “Yüzyıllık parantezi kapatacağız”, **Yeni Şafak**, 01.03.2013

<https://www.yenisafak.com/yazidizileri/yuzyillik-parantezi-kapatacagiz-494795>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵⁸ “Saraybosna'yı Şam'a bağlayacağız”, **Time Türk**, 03.03.2013

<https://www.timeturk.com/tr/2013/03/03/saraybosna-yi-sam-a-baglayacagiz.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁵⁹ “Turkish Economic Activity in Balkans Signal a Comeback”, **Hurriyet Daily News**, 14.03.2011, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-economic-activity-in-balkans-signal-a-comeback-2011-03-14>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁶⁰ “Davutoğlu'nun Hayali Osmanlı Milletler Topluluğu”, **Milliyet**, 07.12.2010

<http://www.milliyet.com.tr/dunya/davutoglu-nun-hayali-osmanli-milletler-toplulugu-1323171>(erişim tarihi, 20.04.2019).

olacak. İnşallah Osmanlı'nın düzenini, adaletini, bugünlere ve yarınlara getireceğiz” demiş;⁶⁶¹ 2017’de bu sözlerini daha da öteye götürmüş ve Osmanlı adaleti getireceklerini söylemiştir: “7 Haziran seçimlerinden çıktıktan sonra davamızı yeniden yorumlamak, iç muhasebe yapmak gerektiğinde bilin ki hem Türkiye'nin her bir ilinde hem de gönül coğrafyamızda bu muhasebe yapılmaktadır. Geçtiğimiz hafta Srebrenitsa Katliamı'nın 20'nci yıl dönümünde Bosna Hersek'teydik. Her bir Bosna Hersekli kendini İstanbullu, her bir Srebrenitsalı kendini Türkiye vatandaşı gibi hisseder. Çünkü bilirler ki eğer onların gözünde bir damla yaş olmuşsa, o yaşı silecek olan Anadolu çocuklarıdır, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir, AK Parti hareketidir... Ama bir aylık süreç gösterdi ki Türkiye'de siyasetin de Türkiye'nin de gönül coğrafyasının da kaderi, anahtarı hala ve bundan sonra da daima AK Partinin elinde olacak. İnşallah Osmanlı'nın düzenini, adaletini, bugünlere ve yarınlara getireceğiz.”⁶⁶²

Abdullah Gül de 2013’de, “Biz bugün imparatorluk değiliz. Üniter bir devletiz. Ama biz imparatorluk refleksi ve özgüveniyle hareket edebiliriz buna inanıyorum. Böyle hareket edersek birçok sorunu aşarız, kendi kedimize dar elbiseler giydiriyoruz.” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁶³ Gül’ün bu sözlerindeki “dar gelen elbise” benzetmesi Davutoğlu’nun kendi kimliğine yabancılaşan beden ile ruh uyumsuzluğu yaşayan kişi benzetmesini çağrıştırmaktadır.

Erdoğan da 2011 Haziran seçimleri sonrası yaptığı balkon konuşmasında, “Gözlerini Türkiye’ye çevirmiş, Türkiye’den gelecek haberleri büyük bir heyecanla takip eden; Bağdat, Şam, Beyrut, Kahire, Tunus, Saraybosna, Üsküp, Bakü, Lefkoşe ve diğer tüm dost ve kardeş ülke başkentlerini, halklarını buradan muhabbetle selamlıyorum.”⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Elçin Aktoprak, **Post Kolonyal...**, s. 20.

⁶⁶² Ahmet Davutoğlu: İnşallah Osmanlı'nın düzenini getireceğiz”, **Mynet**, 17.07.2017

<https://www.mynet.com/ahmet-davutoglu-insallah-osmanlinin-duzenini-getirecegiz-110101925604>

⁶⁶³ “Gül'den Osmanlı teklifi”, **NTV**, 03.04.2013

https://www.ntv.com.tr/turkiye/gulden-osmanli-teklifi,PEkcd-j_tkefFsEz-PiKBg

⁶⁶⁴ “Başbakan'dan üçüncü balkon konuşması”, **Hürriyet**, 12.06.2011

*“Bugün mazlumların, mağdurların umudu kazanmıştır. İnanın bugün İstanbul kadar, Saraybosna kazanmıştır. İzmir kadar Beyrut kazanmıştır. Diyarbakır kadar, Batı Şeria, Gazze kazanmıştır. Bugün Türkiye kadar, Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar kazanmıştır. Bugün demokrasi kadar, barış, adalet ve istikrar kazanmıştır.”*⁶⁶⁵ demiştir. 2014 seçimler sonrası yaptığı konuşmada ise *“Sadece Türkiye değil bugün Bağdat da İslamabad da Kabil, Beyrut, Saraybosna Üsküp de kazanmıştır. Bugün Şam, Halep, Hama, Humus, bugün Ramallah, Rablus, Eriha, Gazze, Kudüs de kazanmıştır.”* ifadelerinden görüleceği üzere Yeni Osmanlıcı bir retorik vardır. Birgül Demirtaş, Yeni Osmanlıcı söyleme dikkat çekmektedir: *“AKP’nin kullandığı Yeni Osmanlıcı tabirler, basit bir retorikten öte, Michael Foucault’un kastettiği anlamda “söylemdir”. Başka bir deyişle Osmanlı geçmişini adeta kutsallaştırarak AKP, eski Osmanlı coğrafyası olan komşu bölgelerde, ekonomi gibi çeşitli araçları kullanarak nüfuz alanı oluşturmaya çalışmaktadır. Yeni Osmanlı alanı, verili olan, kendiliğinden orada olan bir coğrafya değil; ortak tarihe dayalı olarak inşa edilmeye çalışılan bir alandır. Davutoğlu’nun ‘Anadolu size aittir... ve emin olun ki Saraybosna bizimdir.’ söylemi ile Erdoğan’ın Ankara’da hastanede tedavi gören Filistinlilere, Türkiye’de ağabeylerinin ve babalarının memleketinde olduklarını söylemesi bu yaklaşımın işaretleridir...”*⁶⁶⁶

Yukarıdaki dış politika girişimleri ve sözlerden dolayı Türkiye’ye dönük Yeni Osmanlıcılık eleştirileri yapılmıştır. Davutoğlu Yeni Osmanlıcılık eleştirisini iyi niyetli bulmadığını belirterek⁶⁶⁷ ve hiçbir zaman bu tabiri kullanmadığını savunmuştur.⁶⁶⁸ Türkiye’nin dış politikasının Yeni Osmanlıcı olmadığını söyleyen Davutoğlu, *“Osmanlı bizim ortak geçmişimiz. Tıpkı Abbasi, Emevi gibi. Kahire’de benim memleketim*

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912>

⁶⁶⁵ “Başbakan, sonuçları değerlendirdi”, **Cumhuriyet**, 12.06.2011.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/257694/Basbakan__sonuclari_degerlendirdi.html

⁶⁶⁶ Birgül Demirtaş, **AKP’nin Dış...**, s. 208-209

⁶⁶⁷ “Yeni Osmanlılar sözü iyi niyetli değil”, **Sabah**, 16.12. 2009

http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2009/12/04/yeni_osmanlilar_sozu_ iyi_niyetli_degil

⁶⁶⁸ “Davutoğlu’ndan ‘Yeni Osmanlı’ yalanlaması”, **Cnn Türk**, 25.11.2009

<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/25/davutoglundan.yeni.osmanli.yalanlamasi/553078.0/index.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Konya'dakinden daha fazla Osmanlı eseri vardır.” sözleriyle Yeni Osmanlıcılık iddialarını reddetmektedir.⁶⁶⁹ Ömer Çelik de AK Partinin Yeni Osmanlıcı bir dış politika izlemediğini savunmaktadır. Türkiye'nin bölgenin sorunları ile ilgilendiğini belirtip bölgedeki sınırların suni olduğunu, suni sınırlar içinde yaşayan insanların kardeşlik hukuku bağlamında tekrar kaynaştığını ileri sürmektedir.⁶⁷⁰

Örneğin Davutoğlu 2015'te, *“Biz Selçuklu'nun torunları, Osmanlı'nın varisleri, Cumhuriyet'in çocuklarıyız”* demiştir.⁶⁷¹ AK Partinin Yeni Osmanlıcılığı ile ilgili geniş bir literatür olduğu söylenmişti. İlhan Uzgel'e göre, Davutoğlu Yeni Osmanlıcıdır.⁶⁷² Nagehan Tokdoğan'a göre, AK Partinin Yeni Osmanlıcılığını diğerlerinden farklı kılan şey; sadece dış politika girişimi ya da söylemlerinin ötesinde, şanlı tarihin unutulmaması için kültürel ve siyasi değerleri iktidar alanı için kullanmasıdır.⁶⁷³

Her ne kadar Yeni Osmanlıcı tema güçlü olsa da AK Partinin dış politikasında ağırlığı Orta Doğu'ya verdiği, Balkanlar ya da Kafkasya gibi eski Osmanlı coğrafyası içinde bulunan yerlerin Orta Doğu'nun gerisinde kaldığı görülmektedir. 2007'de

⁶⁶⁹ “Türk-Arap Ekonomi Forumu”, **Haberler**, 05.04.2013.

[https://www.haberler.com/turk-arap-ekonomi-forumu-4498664-haberi/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](https://www.haberler.com/turk-arap-ekonomi-forumu-4498664-haberi/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁶⁷⁰ “Osmanlı İmparatorluğu'nun 1911-1923 arasında terk ettiği tüm topraklardaki halklarla, 2011-2023 arasında yeniden buluşuyoruz. Trablusgarp Savaşı 1911, Libya meselesi 2011-2012... Bakın 100 yıl sonra yeniden önümüze geliyor. Bütün bu topraklardaki halklarla, kardeşlerimizle yeniden buluşmamız sürecinde diktatörlerin yarattığı bu sancılara, diktatörlerin, birtakım illegal unsurların bölge halklarına, Türkiye'nin bölgede gerçekleştirmek istediği toplumsal barışa darbe vurma çabaları karşısında, çok daha dikkatli olmak zorundayız... 100 yıl evvel koptuğumuz, 1911 ve 1923 arasında koptuğumuz bütün kardeş halklarla, 2011-2012 arasında yeniden buluşuyoruz. Bu ne 'Neo Osmanlıcılık'tır, ne Türkiye'nin bölgedeki emperyal hevesleri anlamındadır.” Aktaran: Burcu Sunar, **AKP'nin...**, s. 153.

Ayrıca “AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Çelik Açıklaması”, **Haberler**, 17.02.2012

[https://www.haberler.com/ak-parti-genel-baskan-yardimcisi-celik-aciklamasi-3371365-haberi/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](https://www.haberler.com/ak-parti-genel-baskan-yardimcisi-celik-aciklamasi-3371365-haberi/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁶⁷¹ “Davutoğlu: Osmanlı'nın Varisleri, Cumhuriyet'in Çocuklarıyız”, **Haberler**, 24.05.2015

[https://www.haberler.com/davutoglu-osmanli-nin-varisleri-cumhuriyet-in-7343718-haberi/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](https://www.haberler.com/davutoglu-osmanli-nin-varisleri-cumhuriyet-in-7343718-haberi/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁶⁷² Volkan Yaramış ve İlhan Uzgel, **a.g.m.**; İlhan Uzgel, “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”, İlhan Uzgel ve Bülent Duru (ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Tablosu (2002-2009)**, Phoenix, Ankara, 2009, s. 357-380.

İlhan Uzgel, “AKP Dış Politikası ve Ortadoğu'da Yeni Osmanlıcı Tahayyülün Çöküşü”, **Ayrıntı**, 14. 06.2015.

[http://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

Yeni Osmanlıcılık ve AKP Dış Politikası”, **Muhalefet**, 18.12.2011

[http://muhalefet.org/haber-yeni-osmanlicilik-ve-akp-dis-politikasi-ilhan-uzgel-22-788.aspx/\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://muhalefet.org/haber-yeni-osmanlicilik-ve-akp-dis-politikasi-ilhan-uzgel-22-788.aspx/(erişim tarihi, 20.04.2019).)

⁶⁷³ Nagehan Tokdoğan, **Yeni Osmanlıcılık Hıncı, Nostalji, Narsisizm**, İletişim, İstanbul, 2018, s. 85.

“Insight Turkey” dergisindeki makalesinde Davutoğlu, Balkanlar ve Kafkaslar bölgesine dönük bir alt başlık bile ayırmamıştır.⁶⁷⁴ Burada diğer bölgelerin yok sayılmamakla birlikte dönemin konjonktürün ve İslamcı eğilimlerin de güçlü olduğu değerlendirilmesinin yapılması mümkündür.

Gülşen K. Osmanoğlu’na göre AK Partinin yeni Osmanlıcılığı ideolojik bir kalıp değildir; gündelik hayata dair pratikleri, dış politikada birlikte hareket etme motivasyonunu da sağlayan bir dünya görüşüdür. Bu yenedünya görüşü bir Osmanlı Devleti kurmaktan ziyade Osmanlı’ya referansla içeride ve dışarıda geçmiş ile yeniden bağ kurup barışarak Müslüman çoğunluklu bu coğrafyada ortak hareket etme amacıdır, etki alanı arayışıdır.⁶⁷⁵

Yukarıdaki sözler ve daha önce değinilen dış politika pratikleri göz önüne alındığında AK Partinin Yeni Osmanlıcı bir anlayışı vardır denilebilir. Türkiye’nin tarihi, kültürel, coğrafi, dinsel öğelerle Osmanlı’dan kendisine kalan “mirası” değerlendirmenin hem bir sorumluluk hem de bir şans olduğu düşünülmektedir. Yeni Osmanlıcı damar aracılığı ile ilgili “havzalarda” Türkiye kabul görece; ekonomik, politik, siyasi ve kültürel açıda etkili bir hegemon güç olacaktır. Bu dış politika girişimleri bir taraftan iç politikayı etkilerken, bir taraftan da iç politikanın beklentilerinin yansımasıdır. AK Parti, Yeni Osmanlıcılığı gerek karar vericilerin ve parti tabanının sosyolojisi gerekse de bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisi ile ilgi alanı daha çok Orta Doğu’dur. 1990’ların başındaki Özal Yeni Osmanlıcılığı o dönem Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin etkisi ile Orta Asya’ydı, Türkçülük Yeni Osmanlıcılığın bileşenlerinden biriydi. AK Parti yeni Osmanlıcılığı ise yukarıdaki medeniyet anlayışı ve söylemlerden de görüleceği üzere İslami tonu ağır basan hatta İslamcılık ile

⁶⁷⁴ Volkan Yaramış ve İlhan Uzgel, **a.g.m.**, s. 12.

Makale için bakınız: Ahmet Davutoğlu, **Turkey’s Foreign Policy Vision...**

⁶⁷⁵ Gülşen Kaya Osmanbaşoğlu, “Ortadoğu’da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlıcılık Bir Seçenek Olabilir mi?”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt 5, Sayı 9, 2018, s. 11.

eklemlenen bir Yeni Osmanlıcılıktır. Türkiye, halifeliği uzun yıllar sahiplenmiş, kendini İslam üzerinden kuran, İslam medeniyetinin ana temsilcisi gibi görülen Osmanlı'nın mirasçısıdır. Yeni Osmanlıcılık'ın içi İslam anlayışı ile dolmaktadır.

1.5.3.6. Muhafazakâr Demokrasi

Milli Görüş Hareketi'nin partilerinden olan Fazilet Partisinden ayrılarak yeni bir hareket olarak kurulan AK Parti, kuruluşunda ideolojisini “muhafazakâr demokrasi” olarak tanımlamıştı. AK Parti, Milli Görüş (MG) hareketinin ideolojisinden vazgeçerek yeni bir siyasi yönelime giderek MG'nin Batı karşıtlığı, planlı ekonomi, adil düzen, İslamcı Ortodoks görüşlerinden vazgeçmiştir. İdeolojisi yukarıda değinilen bu anlayış MG İslamcılığından farklı olarak dış politikada da Batı ile iyi ilişkiler kurmayı, kendini Batı ittifakı içinde görmeyi, dünyaya angaje olmayı, AB'ye üye olmayı, uluslararası alanda ekonomik ve siyasi karşılıklı bağımlılığı amaçlamıştır. Ekonomik anlamda da klasik neo liberal bir duruşu vardır. AK Parti kendisini İslamcı kimlik ile tanımlamaktan kaçınarak, İslami ya da Müslüman yerine “muhafazakâr demokrasi” söylemini tercih etmektedir. Zaten, AK Parti MGH İslamcılığından ayrıldığını iddia etmiştir.⁶⁷⁶ Bu yüzden de Müslüman demokratlık İslamcılık çağrışımı yapabileceği için “muhafazakâr” nitelemesi daha uygun görülmüştür. AK Parti kendisini İslamcılık ile ilişkilendirmek yerine dini değerleri önemseyen kişilerden oluşan muhafazakâr bir parti olarak tanımlamaktadır.⁶⁷⁷ AK Parti muhafazakâr demokrasi söylemini sıklıkla vurgulamış, bu konu ile alakalı pek çok yayın yapılmış geniş bir literatür oluşmuştur. Hatta AK Parti 2004 yılında “Muhafazakârlık ve Demokrasi” adı altında muhafazakâr demokrasinin tartışıldığı uluslararası bir sempozyum organize etmiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Burhanettin Duran, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, Hakan Yavuz (ed.), **Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, İstanbul, 2010, s. 334.

⁶⁷⁷ Yalçın Akdoğan, “Muhafazakâr- Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve İslamcılıktan Farkı”, Hakan Yavuz (ed.), **Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, İstanbul, 2010, s. 59-76.

⁶⁷⁸ “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu”, **Ak Parti**, 10-11.01.2004

AK Parti muhafazakâr demokrasiyi; siyasi pozisyonunu toplumda derin yer etmiş yerel değerleri evrensel siyasi gelenek ile yeniden üreten, devletin sınırlı role sahip olması gerektiğini düşünen, radikal olmaktansa tedrici toplumsal değişim sürecini tercih eden, aile ve geleneksel değerlerin göz önünde olması gerektiğini söyleyen bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Bu ideolojinin içinde dinin de yer aldığı geleneksel değerlerin korunması ile birlikte küresel değerlerin birleştirildiği iddia edilmektedir.⁶⁷⁹ Hatta AK Partibu yeni tanımı ile kendini Avrupa'daki Hristiyan Demokratların duruşuna benzetmiş; Hristiyan Demokratların oluşturduğu birliğe katılmak için başvuruda bulunmuş ve gözlemci statüsü de almıştır.⁶⁸⁰

Partinin ideologlarından biri olarak kabul edilen Yalçın Akdoğan, AK Parti muhafazakârlığının geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişimi temsil ettiğini söylemektedir. Zaten, AK Parti kendisini Giddens'in üçüncü yoluna benzetmektedir.⁶⁸¹ 2007'de İbrahim Kalın da AK Partinin kültür politikaları ile muhafazakâr, demokratikleşme politikaları ile liberal, yaptığı reformlar ve sosyal politikalar ile Blair'ın üçüncü yoluna bile benzediğini iddia etmiş hatta sosyal demokrat partiler gibi olduğunu savunmuştur.⁶⁸²

Akdoğan'a göre AK Partinin muhafazakârlığı; merkezi otoritenin gücünü, siyasal birliğini, seküler toplumsal erdemleri ana çizgisine alan İngiliz muhafazakârlığına karşı, yerel otoriteleri, dinsel değerleri öne çıkaran Amerikan

<http://www.akparti.org.tr/media/272223/uluslararasi-muhafazakarlilik-ve-demokrasi-sempozyumu.pdf>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁶⁷⁹ İlhan Uzgel, "Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", Bülent Duru ve İlhan Uzgel (ed.), **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Tablosu (2002-2009)**, Phoneix, Ankara, 2009, s. 11-22.

⁶⁸⁰ Ülkü Doğanay, "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasi ve Eleştirel Bakış" **SBF Dergi**, Cilt 62, Sayı 1, 2007, s. 68-69.

⁶⁸¹ Yalçın Akdoğan, "Adalet ve Kalkınma Partisi", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (ed.), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce; İslamcılık Cilt6**, 2005, İletişim, İstanbul, s. 623.

⁶⁸² İbrahim Kalın, "AK Parti üçüncü yol hareketi olabilir mi?", **Dünya Bülteni**, 30.06.2007 <https://www.dunyabulteni.net/ak-parti-ucuncu-yol-hareketi-olabilir-mi-makale,1149.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

muhafazakârlığına yaklaşmaktadır.⁶⁸³ AK Parti muhafazakârlığı Anglo-Amerikan muhafazakârlığına yakın olmakla birlikte siyaset yaptığı bölgenin sosyokültürel özelliklerini de yansıtmaktadır. Akdoğan'a göre muhafazakârlık; uzlaşî kültürüne dayanan, toplumsal alandaki farklılıkların siyasal alanda dile gelmesi ve siyasal alanda uzlaşî kurulması ile mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilik hoşgörüsü zemininde renklilik olarak kabul edilmiştir. Devletin ise güvenlik ve yargı gibi "aslı" fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ve dinamik bir (yani neo liberal) yapıda olması gerektiği savunulmuştur. Akdoğan, devletin, vatandaş tanımlayan, biçimlendiren ona tercihler dayatan değil; vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir kurum olarak hizmet sunması gerektiğini söylemektedir. Bu yeni perspektifte devletin sosyal mühendislik yapmaması gerektiği savunulmuştur.⁶⁸⁴ Erdoğan'ın kuruluş konuşmasındaki "*Partimiz millette "ideoloji dayatan" bir parti olmayı ve kutsal dini değerler ile etnisitelerin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını da açıkça reddetmektedir*" sözleri de bu durumun yansımasıdır.⁶⁸⁵ Akdoğan'a göre muhafazakârlık sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasal iktidardan yana olup dayatmacı, baskıcı, otoriter, sınırlandırılmayan, keyfî ve hukuksuz, katılımı ve demokrasiyi önemsemeyen, hak ve özgürlükleri hiçe sayan, totaliter ve otoriter anlayışın sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanıdır. Muhafazakâr demokrasinin, halk egemenliğine dayanan siyasal meşruiyeti ile anayasa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemsediğini belirten Akdoğan, siyasal otoritenin milli irade ile kanun, kural ve değerler gibi kendini ifade ettiği kurumsal kimliği çağın gereklerine uygun olması gerektiğini savunmaktadır.

Yukarıda değinilen Müslüman demokrasi yerine muhafazakâr demokrasinin tercih edilmesi muhafazakârlığın daha kuşatıcı ve kapsayıcı olması ile açıklanmaktadır.

⁶⁸³ Ülkü Doğanay, **a.g.m.**, s. 71-72

⁶⁸⁴ Yalçın Akdoğan, **Muhafazakâr- Demokrat Siyasal...**, s. 61-62.

⁶⁸⁵ **A.g.e.**, s. 65-67.

Adalet ve Kalkınma Partili karar vericiler Türkiye’de farklı din, mezhep ve anlayışların bulunması sebebiyle partilerin kendilerini Müslüman olarak tanımlamalarının dışlamalara sebep olacağını savunmaktadırlar.⁶⁸⁶ Aslında burada bir taraftan da içinden “gömleği çıkararak” geldiği MG hareketi ile konan mesafeye de referans vardır. Erdoğan partinin kuruluşunda İslami geçmişi olmayan birçok kişiyi Ak Partiye katılım için ikna etmeye çalışmıştır. İlk dönem bakanlar daha çok merkez sağdan gelen ılımlı isimlerdir.⁶⁸⁷ 2002 genel seçimleri sonrasındaki ilk basın toplantısında Erdoğan din merkezli değil muhafazakâr demokrat bir parti olduklarını vurgulamıştır.⁶⁸⁸

Muhafazakâr Demokrat tanımındaki demokratlık DP-AP-ANAP çizgisinin devamlılığına vurgudur ki zaten milletin adamları, demokrasinin yıldızları afişleri de bunun sembolüdür. Liberalliğin aşırı özgürlüğün olumsuz çağrışımlarına karşı demokrat tanımı daha tedricidir.⁶⁸⁹ Recep Tayyip Erdoğan AK Partinin ilk kurulduğu dönemlerde partisini merkez sağdaki boşluğu doldurmayı amaçlayan, hizmet siyaseti temelli olan bir hareket olarak tanımlamıştır.⁶⁹⁰ AK Parti ilk döneminde Menderes-Özal-Demirel çizgisinde bir pragmatizme de eklemlenmiştir.⁶⁹¹ Bu pragmatik duruş daha sonra da sıklıkla görülecektir.⁶⁹² Bu minvalde, AK Parti için bir taraftan Milli Görüşün merkez sağ pragmatizmi ile ılımlaştırılmış, bir taraftan da ideolojisi ve örgütlü yapısı ile merkez sağı dönüştürmüştür denilebilir. Gerek AK Parti için gerekse de merkez sağ için milli irade hayati kavramdır.⁶⁹³

⁶⁸⁶ **A.g.e.** , s. 71.

⁶⁸⁷ İhsan D. Dağı, “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, Hakan Yavuz (ed.), **Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, 2010, İstanbul, s. 124.

⁶⁸⁸ **A.g.e.** , s. 122.

⁶⁸⁹ Tanıl Bora, **Cereyanlar...** , s. 563.

⁶⁹⁰ **A.g.e.** , s. 478.

⁶⁹¹ H. Bahadır Türk, **Muktedir...** , s. 14.

⁶⁹² Yüksel Taşkın, **AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı**, Birikim, İstanbul, 2013, s. 55-82; Menderes Çınar, **Vesayetçi Demokrasiden...** , s. 157; Hatta Erdoğan ideolojik yaklaşımları iş yapmanın önünde engel olarak görmektedir. Bahadır Türk, **a.g.e.** , s. 216.

⁶⁹³ Tanıl Bora, **Cereyanlar...** , s. 546.

AK Partinin ideolojik dönüşümü ve ideolojisi ile ilgili geniş bir literatür olduğuna değinilmişti. Örneğin Hakan Yavuz'a göre AK Parti Anadolu burjuvazisi öncülüğünde Türkiye'de sessizce gerçekleştirmiş bir devrimin nedeni, değil sonucudur. Siyasal İslam ile her türlü bağlantı reddedilmektedir. Kendini Müslüman ya da İslamcı bir parti olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Post İslamcılık sürecinin sistemle mücadele eden bir süreç olmanın aksine; sistemle uzlaşa halinde ilerleyen bir süreç olduğu söylenebilir. Neo liberal dönüşüm ve sistem partisi olması itibari ile AK Parti kimlik partisi değil aksine neo liberal sistemle ve siyasi dünya ile birleşmeye çalışan bir partidir.⁶⁹⁴

Bülent Aras'a göre muhafazakâr demokrat kimlikle kurulan dış politika, İslamcılığın aksine belirli bir bütüncül, siyasi söylem geliştirmekten ziyade daha pragmatik bir yaklaşımı benimsemiştir.⁶⁹⁵ 2009 sonrası İslamcılık tartışmalarının yeniden gündeme gelmesi ile 2013 yılında Yalçın Akdoğan AK Partinin İslamcı olarak tanımlanmasının doğru olmayacağını söylemiştir.⁶⁹⁶

Fethi Açıkel'e göre muhafazakâr demokrasi söyleminin yaygın kullanıldığı ilk dönemde AK Parti, Milli Görüşü ılımlılaştırmaktan ziyade liberalizm, popülizm ve milliyetçilik gibi merkez sağ ideolojilerinin ana öğelerini siyasal İslamcılık gölgesinde yeniden yorumlamıştır. Açıkel'e göre daha önce değinilen üç ayrı ideolojik dönüşüm sürecinde o dönemin konjonktürü ve ideolojik tercihleri İslamcılığa eklemlemiş, partiyi İslamcılığın taşıyıcısı yapmıştır.⁶⁹⁷

Cenk Saraçoğlu ve Melih Yeşilbağ ise AK Partinin muhafazakârlığındaki İslami vurguların güçlü olduğunu, bu vurguda dinin bireyi oluşturan temel kimlik unsurlarının

⁶⁹⁴ M. Hakan Yavuz, "Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", M. Hakan Yavuz (ed.), **AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, İstanbul, 2010, s. 7-9.

⁶⁹⁵ Burcu Sunar, **Adalet ve Kalkınma...**, s. 137.

⁶⁹⁶ "Akdoğan: Ak Partinin İslamcılık kategorisinde tanımlanması doğru değil", **T24**, 28.05.2013 <https://t24.com.tr/haber/akdogan-ak-partinin-islamcilik-kategorisinde-tanimlanmasi-dogru-degil,230846>

⁶⁹⁷ Fethi Açıkel, **AKP İslamcılığının...**, s. 20-21.

başında geldiğini iddia ettiğini söylemektedirler. AK Partinin İslami muhafazakâr bir hegemonya inşa etmeye çalıştığını savunmaktadırlar. Ancak İslamcılığın savunulması 2008 sonrası olacaktır. Millet Müslümanlık'ın referans alındığı bir kültürel birliktir ki millet tanımında da İslami şahlanış ve altın çağ olan Osmanlı'ya referans vardır. Özellikle 2011 sonrası Arap Baharı ve Kürt meselinin çözümünde Sünni İslam ve Osmanlı temelli bir politika vardır. Hatta Davutoğlu için de ortak kimlik ve millet Osmanlılık'tır.⁶⁹⁸

Ruşen Çakır⁶⁹⁹ ve Menderes Çınar gibi isimler AK Partinin ilk kurulduğu dönemki muhafazakâr kimlikten çok uzaklaştığını, 2009 özellikle de 2011-2013 sonrası tamamen farklı bir kulvara geçtiğini savunmaktadırlar.⁷⁰⁰ Bu noktada yaygın kanı İslamcı tandansı ağır basan bir yönelime kaydığı anlayışıdır.

AK Parti, parti kimliği ve ideolojisi bakımından hala muhafazakâr demokrat olduğunu savunsa da⁷⁰¹ 2010'ların başından itibaren çok fazla gündeme gelmemeye başlamıştır. Bir sonraki bölümde gösterileceği üzere bu ideolojik kimlik biraz arka planda kalmıştır.

⁶⁹⁸ Cenk Saraçoğlu ve Melih Yeşilbağ, "AKP döneminde Türkiye, Minare ve İnşaat Gölgesinde", Gökhan Atılğan ve diğerleri (ed.), **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasi Hayat**, Yordam, İstanbul, 2015, s. 908-918.

⁶⁹⁹ Ruşen Çakır bu görüşünü: "*Bugün bir siyasi hareket ya da parti Adalet ve Kalkınma Partisinin kuruluş dönemindeki programı ve sloganları ile çıksa, bugünkü iktidara karşı çok etkili bir muhafalet yapabilir.*" sözleri ile ifade etmektedir.

"2018: AKP'nin ve İslamcılığın tükenişi", **Youtube**, 31.12.2018
<https://www.youtube.com/watch?v=kfix8xpCLxc&t=14s>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁰⁰ "Prof. Menderes Çınar ile söyleşi: AKP'nin Dönüşümü", **Youtube**
<https://www.youtube.com/watch?v=Rm7TPs94SuU&t=2s>(erişim tarihi, 20.04.2019).

"2018: AKP'nin ve İslamcılığın tükenişi", **Youtube**, 31.12.2018
<https://www.youtube.com/watch?v=kfix8xpCLxc&t=14s>(erişim tarihi, 20.04.2019).

"AKP: Dün, bugün, yarın. Prof. Menderes Çınar ile Söyleşi", **Youtube**, 25.01.2017
<https://www.youtube.com/watch?v=Rm7TPs94SuU>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁰¹ "2023 Siyasi Vizyon", **AK Parti**
<https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

1.5.3.7.Kimliğe Dönük Tanımlar ve Kimliğin Dönüşümü

AK Partinin ideolojik dönüşümü ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapılsa da sınıflandırmaların çoğu birbirine benzemektedir. Bu bölümde literatürde genel kabul görmüş sınıflamalara kısaca değinilecek, sonrasında yazarın hem kendi ampirik analizleri hem de literatürdeki temel tartışmalar üzerinden bir analiz yapılacaktır.

Fethi Açıkel, AK Partinin kuruluşundan 2017 başına kadar geçen süreyi “İslami liberalizm(ultra-Batıcı), pan-İslamist popülizm ve İslamcı ulusalcılık (Avrasyacı jeopolitik) olmak üzere üç ayrı döneme ayırarak AK Partinin bu dönemlerinin her birinde ayrı birer ideolojik dönüşüm yaşadığını iddia etmektedir.⁷⁰² Açıkel’e göre birinci dönem olan 2002-2007 arası İslami liberalizm dönemidir, Batıcı bir politika izlenmiştir. 2007 referandumu sonrasında ise İslami liberalizmden plebister çoğunlukçu anlayışa, iktidar partisi olmaktan rejim ortaklığına geçiş olarak değerlendirmektedir. Bu dönemde CHP ve MHP gibi siyasi partiler ve devletin resmi söylemi, milliyetçilik hatta bölücülükle eleştirilmiş, Türk milliyetçiliği yerine İslam kardeşliği öne çıkarılmıştır. Bu dönemde Davos, Mavi Marmara, Arap Baharı, İhvan hareketleri ile kurulan dayanışma ve Kürt sorununun çözümünde İslam kardeşliği vurgusunun etkisi vardır. Hatta Açıkel’e göre bu hem Panislamizm’e hem de Yeni Osmanlıcılık’a aynı anda kapı aralamaktadır. Dış politikada yukarıda bahsedilen konjonktürün de etkisi ile lider olmak amaçlanmıştır. Bu yüzden de İslamcı hareketler ile bağ kurulmuştur. Açıkel, ümmetin liderliğinin amaçlandığı bir rol arayışına gidildiğini iddia etmektedir. Açıkel, bu durumun bir göstergesi olarak da Arap Baharı sırasında ve sonrasında yapılan gösterilere, hükümet söylemlerine, İslamcı liderlerin parti kongrelerine çağırılmış olmalarına, BM Güvenlik Konseyine Müslüman bir ülkenin daimi üye olması gerektiği çağrısına, İslam’ın altın çağına dönüş çağrısına, Mescid-i Aksa’nın özgürleşmesi gibi

⁷⁰² Fethi Açıkel, **AKP İslâmcılığının...** , s. 10-40.

söylemlere dikkat çekmektedir. Açıkela, bu dönemde liberal demokratik söylemler yerine popülist İslamcı söylemlerin tercih edildiğini iddia etmektedir. Üçüncü dönemde içerde Kürt sorunun çözümü, devletin yeni hegemonik kimlik inşasının tamamlanması, dışarıda liderlik arayışı İslami tonlu kimlik vurgusunu güçlendirmiştir. Açıkela, AK Partinin 2016 ile birlikte İslamcı ulusalcı ve Avrasyacı çizgiye kaydığını savunmaktadır.⁷⁰³

Esen Kırdış de AK Partinin kimlik dönüşümünü üç ayrı döneme ayırarak kategorize etmektedir. 2002-2007 arası dönem Muhafazakâr Demokrat kimliğin vurgulandığı birinci dönemdir. Bu dönemde Milli Görüş kimliği dışında yeni bir kimliğe bürünen, Post İslamcı görülen, AB hedefini destekleyen, Batı ile uyumlu çalışan bir parti imajı verilmiştir.⁷⁰⁴ 2007-2011 arası olan ikinci dönemde AK Parti güçlenerek devletteki etkisi artmıştır. Davutoğlu’nun da etkisi ile dış politika kimliği yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin dış politika öncelikleri, geleneksel dış politikasının aksine; Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya’ya kaymış, Türkiye bölgenin lideri olarak değerlendirilmiştir. Kırdış, ikinci döneminde AK Partinin “yeni merkezi partiden”, “merkez partiye” dönüştüğünü savunmaktadır. Türkiye’nin yeni resmi kimliği ile parti kimliği birlikte değerlendirilmiş Türkiye’nin dünyadaki yeri, dış politika kimliği, iç politikadaki kimliği yeniden kurgulanmış ve tanımlanmıştır. Türkiye bölgesinde hegemon, uluslararası alanda yükselen bir küresel güç olarak değerlendirmiştir. Bu dönemde iç politika dış politikaya göre dizayn edilmiştir.⁷⁰⁵ Kırdış, 2011-2015 arasını da üçüncü dönem olarak değerlendirmektedir. 2011-2015 arası dönemde AK Parti seçimleri kazanması ile sadece dominant parti olmamıştır. Bu dönemde dış politikanın daha da kimlik merkezli inşa edildiğini iddia etmektedir. Kırdış, üçüncü dönemde değerlerin, tarih ve coğrafyanın retoriğin ötesinde uygulamada

⁷⁰³ A.g.m. , s. 26-29

⁷⁰⁴ Esen Kırdış, a.g.m. , s. 179.

⁷⁰⁵ A.g.m. , s. 184-187.

da yer edindiği savunmaktadır. Türkiye, Müslüman Orta Doğu'nun hegemon gücü olarak nitelendirilmiştir. Özellikle de üçünü dönemde iç politika ve dış politika söylemleri iç içedir. Üçüncü dönemde AK Partinin tabanı dış politika ile iç politikanın birlikteliği çerçevesinde konsolide edilmiş, hatta artık içerisi ve dışarıyı ayırımı neredeyse kalmamıştır. Görece daha savunmacı, İslamcı bir jeopolitik, muhafazakâr bir jeopolitiğe geçilmiş, sınırlar kültür temelli belirlenmiş, dış politika kimliği Batı merkezilikten İslam medeniyeti merkezine kaymış, kültür, tarih, coğrafya referansları verilerek bölgenin liderliği ve hegemonluğuna oynanmıştır.⁷⁰⁶

Ramazan Kılınç'a göre AK Parti iktidara geldiği ilk dönemde (2002-2007 arası) içeride ve dışarıda destek ve güç bulmak adına daha pragmatik davranmıştır. 2007 sonrası içeride gücünü arttırmış olsa da ideolojik dış politika için uygun uluslararası manevra alanı bulamamıştır. 2007 sonrası, içeride elini güçlendirdikçe dış politikada da daha rahat hareket etmişse de bu görece sınırlı kalmıştır. Ancak özellikle 2011 sonrası içeride güçlü olması, dışarıda ise daha rahat ve daha az sınırlandığı bir uluslararası ortamdan dolayı daha ideolojik davranmaya başlayarak pragmatizmden vazgeçmiştir. Burada da popülist, İslamcı bir eğilime yönelmiştir.⁷⁰⁷ Kılınç, AK Partinin 2011 ile birlikte İslamcı kimliği vurgulamaya başlamasını siyaset üzerindeki bürokratik vesayetin bitmesi, iç politikada daha geniş bir alan bulması, seçimlerden güçlenerek çıkmasının yanında; Arap Baharı ile Batının Türkiye'ye olan ihtiyacı ve Türkiye'den beklentilerinin artması, İslamcı hareketlerin güçlenerek iktidara gelmesi ile açıklamaktadır.⁷⁰⁸ Kılınç'a göre AK Partinin yukarıda bahsedilen İslamcılığı ise Sünni

⁷⁰⁶ A.g.m. , s. 186-187.

⁷⁰⁷ Ramazan Kılınç, a.g.m. , s. 71-85.

⁷⁰⁸ A.g.m. , s. 80-82.

İslamcı bir referanstır.⁷⁰⁹ Elçin Aktoprak’a göre de Sünni İslam içeride de inşa edilmeye çalışılan kimliğin kurucu unsurudur.⁷¹⁰

Cenk Saraçoğlu’na göre inşa edilmeye çalışılan kimliğin ayakları, Sünni İslam ile Osmanlı mirasıdır.⁷¹¹ Saraçoğlu, AK Partinin millet anlayışının Osmanlı geçmişi ve İslami referanslar çerçevesinde tanımlandığını ve inşa edildiğini savunmaktadır.⁷¹² Davutoğlu’nun sıklıkla kullandığı stratejik planlama, stratejik zihniyet gibi kavramlar stratejinin toplumu dönüştürülmesi içeren toplumsal mühendislik projesidir.⁷¹³ Hatta bu muhafazakâr mühendislik toplumu hizaya getirmeyi de içermektedir.⁷¹⁴ Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirkol’a göre İslam, AK Partinin kimlik anlayışındaki ana omurgadır; Türklük ile İslam birlikte değindilerse bile ana omurga yine İslam’dır, bu İslam da Sünni-Müslüman Osmanlılık üzerine inşa edilmiştir. Saraçoğlu ve Demirkol, AK Partinin doğrudan ve sadece ümmet İslamcılığı yaptıkları iddiasını reddetmektedirler. Onlara göre AK Partinin daha çok içeride hegemonik inşa amaçlı ulusal bir İslam amaçlamaktadır. Ancak, Osmanlı’nın mirasçısı olduğu için bu durumun dış politikada da yansımaları olacaktır. Kimlik Osmanlı devletine referansla inşa edildiği için, bir taraftan da Osmanlı devleti gibi güçlü ve etkili devlet olma arayışları da vardır. Çıkar devletin kimliği etkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

⁷⁰⁹ A.g.e. , s. 85.

⁷¹⁰ Elçin Aktoprak, **AKP’nin...** , s. 224-225.

⁷¹¹ Cenk Saraçoğlu, **a.g.m.** , s. 55.

⁷¹² Saraçoğlu: “Buna göre Kemalizmin çeşitli biçimlerinden ve daha çok MHP’nin temsil ettiği anlayıştan farklı olarak AKP milliyetçiliğinde “millet” kavramının “ortak” İslami kültürel öğeler ve Osmanlı geçmişi temelinde kurulduğunu, “Türklük” ile özdeşleştirilen “ulus” tasavvurunun resmi söylemdeki ağırlığının Osmanlı geçmişi karakterize eden Sünni İslam lehine çarpıcı bir şekilde azaldığını görüyoruz. Böyle bir millet tanımıyla uyumlu olacak şekilde, milliyetçiliğin diğer bir çekirdek ögesi olan tarihsel milli çıkar ise “milletin” şahlanış dönemini temsil ettiği düşünülen Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi kudretine yeniden erişmek olarak tarif edilmekte ve son dönemlerde dolaşıma sokulan “Büyük Türkiye” hedefi idealleştirilmiş bir Osmanlı dönemine yapılan göndermelerle biçimlendirilmeye çalışılmaktadır” olarak açıklamaktadır. Osmanlı İmparatorluğuna atıfla Sünni İslam merkezli Osmanlı’nın şahsına duyulan özlemi içererek milli çıkarı da bu yöne gören Osmanlı’nın kudretine erişmedir.” **A.g.m.** , s. 55.

⁷¹³ **A.g.m.** , s. 61.

⁷¹⁴ Fethi Açıkel, “Muhafazakâr Sosyal Mühendisliğin Yükselişi: Yeni Türkiye’nin Eski Siyaseti”, **Birikim**, 276, s. 16.

Yeni bir kimlik inşa projesi olduğu için de çıkar, tarih, kimlik anlatısı da değişmiştir.⁷¹⁵ C. Saraçoğlu yeni Osmanlıcı bir kimliği kabul etmekle birlikte, bunun aslında İslami muhafazakâr bir milliyetçiliğin resmi söylem ve ideolojisine dönüştüğünü iddia etmektedir. Saraçoğlu, AK Parti döneminde “Milletin” Sünni İslam’a ait ortak kültürel değerler ve Osmanlı’nın miras olarak gösterilmesine de atıfla İslami muhafazakâr milliyetçi yeni bir kimlik inşa edildiğini savunmaktadır.⁷¹⁶ Yeni kimlik, yeni milliyetçilik ve yeni millet inşası resmi ideoloji olmuş; resmi ideolojiye dönüşmüştür. Burada da dış politika önemli bir yer tutmaktadır.⁷¹⁷ Jenny White da yeni inşa edilmeye çalışılan kimlik için “Müslüman Milliyetçiliği” tanımını yapmıştır. Bu yeni kimliğin daha önceki kimlik mücadeleleri sonrası (Birinci, İkinci ve Üçüncü Cumhuriyet) yeni bir kimlik inşası olduğunu belirtmektedir. White bu kimliğin yine Osmanlı ve İslam kültürüne referansla inşa edildiğini savunmaktadır. White, Müslüman Milliyetçiliğinin inşasının 2007’de başlasa da 2011 sonrası yoğunlaştığını belirtmektedir.⁷¹⁸

Kazım Ateş’e göre AK Partinin inşa etmeye çalıştığı halk Sünni İslam temellidir. AK Parti 2007’ye kadar muhafazakâr İslamcı popülizm ve muhafazakâr demokrasiye dayanan iki kimlikli bir siyaset anlayışı gütmüştür. 2007’de e-muhtıranın aşılması, A. Gül’ün seçilmesi sonrası 2010 referandumu ve 2011 seçimleri ile AK Parti hem bürokraside hem de parlamentoda güçlenmesi ile İslamizasyon yönünde bir siyaset izlenmeye başlanılmıştır.⁷¹⁹

Güven Gürkan Öztan da AK Parti neo liberal milliyetçiliği yavaş yavaş İslam-Türk milliyetçiliğine dönüştürdüğünü savunmaktadır. İkinci dönemi ile birlikte Özal’ın Yeni Osmanlıcılığı’ndan ziyade Milli Görüş İslamcılığı temelinde bir Yeni Osmanlıcılık

⁷¹⁵ Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirkol, **a.g.m.**, s. 301-319.

⁷¹⁶ Cenk Saraçoğlu, **a.g.m.**, s. 52-56

⁷¹⁷ Cenk Saraçoğlu ve Özhan Demirkol, **a.g.m.**, s. 302.

⁷¹⁸ Jenny White, **Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler**, çev. F.Güllüpınar ve C.Taştan, İletişim, 2014, İstanbul, s. 47-89.

⁷¹⁹ Kazım Ateş, “AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-olyaman”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 41, Sayı 1, 2017, s. 105-130.

tanımlanmıştır. Bu da Davutoğlu tarafından yapılmıştır. Ulus devlet öncesi kadim medeniyetler perspektifi ile analiz yapan Davutoğlu, Osmanlı'yı medeniyet havzasının merkezi yapıp Türkiye'yi de mirasçı olan sorumluluk sahibi bir ülke olarak nitelemektedir. Öztan'a göre AK Parti akrabası olan Türk İslam sentezindeki milliyetçilikten farkı İslamcılığın daha baskın olmasıdır. Popülizm ve milliyetçilik İslamcılığa göre yeniden şekillendirilmiştir. Bu yüzden de Şam'a Bosna'ya, Kudüs'e gönderilen selam da iç politik bir mesajlardır. Öztan, Erdoğan'ın ustalık olarak nitelediği 2011 sonrasını AK Parti kurucu iktidar olma amacının taşındığı dönem olarak değerlendirmektedir, bunun yansıması olarak ise kimlik yeniden tanımlanmalıdır. Dış politika uygulamaları ve söylemleri yanında; Batı karşıtlığı, İslamcı dayanışma, Kut-ül Amare, İstanbul'un Fethi kutlamaları gibi sembollerle kimlik inşa sürecinin yapıldığını savunmaktadır.⁷²⁰

Rasim Özgür Dönmez'e göre Davutoğlu'nun dış politika anlayışı, Siyasal İslamcılık'ın jeopolitiğe ve uluslararası ilişkilere yansımış halidir.⁷²¹ Davutoğlu Türk İslamcılığı'nın altın çağı (asrı saadeti) olan Yeni Osmanlıcılık bir idealdir.⁷²² Davutoğlu dış politika aracılığı ile Sünni İslam'ın somut hale geldiği Osmanlı geçmişi üzerinden bir millet inşa etmeyi amaçlar.⁷²³

Elçin Aktoprak'a göre de AK Partinin ilk dönemlerinde öze dönüş gibi söylemler yerine Batı ile entegrasyon ve uyum söz konusuyken 2011'de gücünü pekiştirmesi, iktidarını sağlamlaştırması ile birlikte "Yeni Türkiye" konumlandırması, siyasi ve kültürel alanda kimlik inşası olarak kendini göstermektedir. Söylem ve

⁷²⁰ Güven Gürkan Öztan, "Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi", İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), **Yeni Türkiye'ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**, İletişim, İstanbul, 2018, s. 103-125.

⁷²¹ Rasim Özgür Dönmez, "Ahmet Davutoğlu Dış Politika Anlayışının Kökleri: Modernite Eleştirisinden – Modernitenin Merkezine", Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politik**, Dora, Bursa, 2014, s. 11.

⁷²² A.g.e. , s. 13.

⁷²³ A.g.e. , s. 25.

uygulamalarda görüleceği üzere “Yeni Türkiye” kimliğinin inşasında en önemli öge İslam’dır. 2011 ile birlikte artık AK Parti kurucu bir iktidara dönüşecektir. Kimlik inşası hegemonya süreci olduğu için zorun yanında rızaya da ihtiyaç duyar, işte burada rıza için Türk-İslam tezindeki İslam’ın tonu ve rolü arttırılarak İslam merkezli bir kimlik anlayışına gidilmiştir. İnşa edilen Yeni Türkiye kimliği dinsel bir milliyetçiliktir. İç politikada din kardeşliği üzerinden birlik sağlanırken dış politikada Osmanlı-İslam coğrafyası vatan olarak nitelendirilir. İslam medeniyetinin en gelişmiş hali Osmanlı olduğu için Osmanlı ve İslam birlikte değerlendirilir.⁷²⁴ Kazım Ateş’e göre de inşa edilmeye çalışılan, Sünni Müslüman halktır.⁷²⁵

Menderes Çınar, AK Partisini 2002-2010/2011 ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönemde incelemektedir. İlk döneminde Müslümanlık ve demokratlık kimlikleri üzerinden Batı ile uyumlu çalışan, AB’yi hedef olarak görmüş bir parti görülmektedir. Kurucu iradenin Batıcı kimliğine karşı çok fazla eleştirel söylem yoktur. Batının değerleri ve uluslararası normların İslami kimlik ile birlikte olabileceği gösterilmiş, İslam ile demokrasinin birlikte olabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır. 2010/2011 sonrası içeride, referandum ve seçim sonuçları; dışarıda, Orta Doğu’da Arap Baharının etkisi ile ise hem iç hem de dış politikada Müslüman millet kimliği ile hem Batı hegemonyasına karşıtlık vardır hem de içeride bu yönde yeni bir kimlik inşası vardır. Özellikle 2012 sonrası muhafazakâr demokrasi söyleminin yerini medeniyetçi söylem almıştır. Bu dönemde Batı hegemonyasına karşı bir başkaldırı, Müslümanların ve İslam’ın savunuculuğu ve ideolojik duruşun İslamcı kimliğe kayışının daha net olduğu bir politika görülmektedir. Yeni İslam kimliği ile birlikte AK Parti karar vericileri Türkiye’nin bölgede lider olacağını, Osmanlı’nın 1911-1923 arası kaybettiği topraklardaki halklar arasında birlikteliği sağlayacağını, bölgesel hatta uluslararası

⁷²⁴ Elçin Aktoprak, *Post...*, s. 1-32.

⁷²⁵ Kazım Ateş, *a.g.m.*, s. 106-107.

düzen ve barışı sağlayacağını düşünmektedirler. Bu kimlik, yükselen Müslüman Kardeşler hareketleri ile benzerdir ve paralel hareket etmektedir. Menderes Çınar'ın yukarıda anlattığı İslami kimliği de aslında Osmanlıcılık'a da tekabül etmektedir.⁷²⁶ Menderes Çınar, aslında AK Partinin son dönem söylemler ve programı ile neredeyse zıt bir yerdedir.⁷²⁷

Baskın Oran, AK Partinin Yeni Osmanlıcı eğilimlerinin olduğunu söylemekle birlikte bu durumun Osmanlı'nın yeniden inşasından ziyade Kemalist kimliğe karşı verilen bir yanıt ve iç kamuoyunun etkilenmesi ve konsolide edilmesi bağlamında değerlendirmektedir.⁷²⁸

Simten Coşar'a göre AK Parti dış politikada liberal bir retorik kullansa da dış politika tercihlerini iç politikada Müslümanlık, İslamcılık ve Türklük anlayışı üzerinden kullanmıştır. AK Parti, Türk- İslam sentezinin yeni bir versiyonudur. Bu versiyon neo liberalizme sorunsuzca eklenilebilmektedir.⁷²⁹ Yeni sağın serbest ekonomi ve güçlü devlet çizgisindedir.⁷³⁰ AK Parti pek çok isim tarafından yeni sağ ve neo liberalizm çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁷³¹

Birgül Demirtaş ise AK Partinin dış politikasının Yeni Osmanlıcılık, neo liberalizm ve pragmatizmin bir bileşeni olduğunu iddia etmektedir.⁷³² Demirtaş, Yeni

⁷²⁶ Menderes Çınar, "Turkey's 'Western' or 'Muslim' identity and the AKP's civilizational discourse", **Turkish Studies**, Cilt 19, Sayı 2, 2018, s. 176-197.

⁷²⁷ "AKP: Dün, bugün, yarın. Prof. Menderes Çınar ile söyleşi", **Youtube**, 25.01.2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=Rm7TPs94SuU&t=2s>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷²⁸ Baskın Oran, "Dönemin Dış Politikası", Baskın Oran(ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 197.

⁷²⁹ Simer Coşar, "AKP'nin İktidarla Dansı: Neoliberalizm ve Türk-İslam Sentezi", Simten Coşar ve Gamze Yücesan- Özdemir, (ed.), **İktidarın Şiddeti, AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar**, Metis, İstanbul, 2014, s. 83-90.

⁷³⁰ İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, "Türkçe Baskıya Önsöz", İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), **"Yeni Türkiye"ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**, İletişim, İstanbul, 2018, s. 16.

⁷³¹ Bakınız; İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), **"Yeni Türkiye"ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**, İletişim, İstanbul, 2018.

⁷³² Birgül Demirtaş, "AKP'nin Dış Politikasını Anlamak: Emperyal Miras, Neoliberal Çıkarlar ve Pragmatizm", Simten Coşar ve Gamze Yücesan Özdemir (ed.), **İktidarın Şiddeti, AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar**, Metis, İstanbul, Metis, 2014, s. 187.

Osmanlıcı ve neo libreal dış politikaların tıkanıklığını ve çelişkilerini Darfur örneği ile göstermektedir. Demirtaş, iddiasını Darfur’da El Beşir’e dönük soykırım iddialarını ve kararını “Müslüman soykırım yapmaz “diyerek görmezden gelen Türkiye’nin Filistin meselesini sahiplenmesi ve bu meselenin sözcüsü konumuna gelmesi ile açıklamaktadır.⁷³³ Balkanlar kısmında daha ayrıntılı değinilecek olan krizde yeni Osmanlıcı söylemler nedeni ile yaşanan gerilimde Türkiye söylemin ötesinde pragmatik tavırlar içine girebilmektedir.⁷³⁴ Bu durum ileride gösterileceği üzere İsrail ile ilişkilerde daha yaygın bir kanıdır. Demirtaş, ayrıca AK Parti dış politikasında daha çok ekonomi-politik kaygılar ve Yeni Osmanlıcılık çerçevesinde hareket edildiğini, bu iki unsura ek olarak pragmatizmin de etkili olduğunu; Türkiye’nin amaçlarına ulaşmak, etki alanı yaratmak, bölgesel ve küresel güç olmak adına ekonomi ve kültürden yararlandığının altını çizmektedir.⁷³⁵

Tanıl Bora ise millet tanımında milli iradeci bakışa da dikkat çeker. Milli İrade seçikle iktidara gelmiş meşru siyasi iktidarı ifa etmenin yanında, otantik ve özcü bir millet tanımını da beraberinde getirmektedir. Bora bu durumu Sünni, Müslüman Türk milleti olarak tanımlarken Osmanlı’ya verilen referansa da dikkat çekmektedir.⁷³⁶ Milli iradeci bakış AK Parti döneminin hem temel meşruiyet kaynağı hem de milleti birleştiren unsur olarak da görülmüştür.⁷³⁷ Tanıl Bora AK Parti döneminde Yeni Osmanlıcılık’ın yeni kimlik olduğunu söylemektedir.⁷³⁸ Buke Koyuncu da bu durumu İslam’ın asli kurucu unsur olduğu iddiası desteklemektedir.⁷³⁹

⁷³³ **A.g.e.** , s. 195-196.

⁷³⁴ **A.g.e.** , s. 206; Esen Kiridş, **a.g.m.** , s. 182.

⁷³⁵ Birgül Demirtaş, **AKP...** , s. 212.

⁷³⁶ Tanıl bora, **Cereyanlar...** , s. 502.

⁷³⁷ H.Bahadır Türk, **a.g.e.** , s. 227-239.

⁷³⁸ Tanıl Bora, **Cereyanlar...** , s. 408.

⁷³⁹ Buke Koyuncu, **a.g.e.** .

İleride daha ayrıntılı gösterileceği üzere Behlül Özkan, Davutoğlu'nun Panislamcı olduğunu savunmaktadır.⁷⁴⁰ Özkan, Davutoğlu'nun Osmanlı'nın dağılması sonrası yaşanan jeo kültürel parçalanmaya karşı Panislamcılık aracılığı ile mücadele edilmesi gerektiğini savunduğunu söylemektedir.⁷⁴¹ Özkan'a göre her ne kadar Arap Halk Hareketleri öncesi İslamcılık konjonktür gereği Filistin ve Irak politikalarında yansıması olmuşsa da 2011 sonrası ideolojik dış politika her alana damgasını vurmuştur. Özkan bunun 2011 seçimleri sonrası AK Partinin yüzde 49,8 oy alması ve Arap İsyanları ile açıklamaktadır.⁷⁴² İleriki bölümlerde anlatılacağı üzere Hamas ile kurduğu bağın ötesinde 2011 ile birlikte Orta Doğu'da Müslüman Kardeşler ile yakın ilişkiler güçlenmiştir. AK Partinin Eylül 2012'deki kongresine Mısır Devlet Başkanı Mursi, Hamas Lideri Meşal, Tunus Nahda İleri Raşit Gannuşi, Iraklı Sünni Lider Tarık Haşimi (ki Irak'ın hakkında yakalama kararı çıkarması ardından Türkiye'ye sığınmıştır), Sudan Devlet Başkan Yardımcısı katılmıştır. Bu toplantıda Meşal Erdoğan'ın sadece Türk bir lider olmadığını; İslam âleminin de lideri olduğunu söylerken Gannuşi, AK Partinin 100 yıl sonra Türkiye'yi ümmetin kalbine taşıdığını iddia etmiştir.⁷⁴³ 2014 yılında Konya'da yapılan kongresine katılan H.Meşal, Türkiye'nin Müslümanlar için güç kaynağı olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁴ Bu noktada eklenmesi gereken bir başka şeyde İslam dini ile barış arasında kurulan bağdır. Barış girişimlerinin arka planında AK Partinin karar vericilerinin İslam'a verdikleri referansla İslam'ın barış dini olduğunu iddia ederler. Bu bakış açısına göre böyle bir barış dinin mensubu olmanın gereği olarak da barışın inşasına katkı sağlanmalıdır.⁷⁴⁵ Örneğin Erdoğan, Balkanlar için barış temennisinde bulunurken temel referansının İslam olduğu görülmektedir. Barış dini olan İslam'ın temsilcisi olarak barışı inşa etmeyi, barışı

⁷⁴⁰ Behlül Özkan, **Turkey, Davutoğlu and the Idea of Pan-Islamism...**, s. 119-140.

⁷⁴¹ Behlül Özkan, "Yeni Osmanlıcılık ve Pan İslamcılık", Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (ed.), **Türkiye'de Yeni Siyasi Akımlar, 1980 Sonrası**, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2016, s. 437.

⁷⁴² **A.g.e.**, s. 447-448.

⁷⁴³ Behlül Özkan, **Yeni Osmanlıcılık...**, s. 446.

⁷⁴⁴ **A.g.e.**, s. 445.

⁷⁴⁵ Burcu Sunar, **a.g.e.**, s.231-232; Elçin Aktoprak, **AKP...**, s. 221.

getirmeyi amaçladıklarını belirtmektedir.⁷⁴⁶ Burada bir taraftan da barış dini olan İslam'ın mensubu, en önemli temsilcisi ve halifeliğin son taşıyıcısı olan Osmanlı devletinin mirasçısı olan Türkiye'ye kimliğinin yüklediği sorumluluk düşüncesinin olduğu da görülmektedir.

Nagehan Tandoğan'a göre 2002 ile fikri temelleri başlayan Yeni Osmanlıcılık 2009 ile birlikte iç ve dış politikada yeni Osmanlı kimlik inşasına dönüşmüştür. Yeni Osmanlıcılık'ın Osmanlı barışı ve Osmanlı etkisi aslında bir nevi İslam dünyasına da liderlik etmektir. Davutoğlu'nun SD'de "Osmanlı Barışı'ndan" Osmanlı'nın getirdiği ve kurduğu düzenden, kadim kültür olarak gösterilmesinden ileride bahsedilecektir. Yine ileride değinileceği üzere Davutoğlu'nun Arnavutları ve Boşnakları Balkanlar'da Osmanlı bakiyesi olarak görmesi ya da Türkiye'nin güvenliğini Kafkasya'dan, Saraybosna'dan başlatması da Osmanlı barışı Osmanlı düzenine verdiği referanstır.⁷⁴⁷ Daha önce de değinildiği üzere gerek Davutoğlu gerekse de Erdoğan, Orta Doğu ve Balkanlar'daki en huzurlu ve barışçıl dönemin Osmanlı'nın hüküm sürdüğü dönem olduğunu, Osmanlı sonrası bu bölgelerde kaos ve savaşların hakim olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁴⁸ Bu bakış açısına göre barışın sağlanması için Osmanlı düzenine ve Osmanlı'daki gibi bir birliğe ihtiyaç vardır. Tanıl Bora da özellikle Türkiye'nin kurmaya çalıştığı barış düzenini Osmanlı Barışı olarak değerlendirmektedir. Zaten önceki bölümlerde AK Partinin Osmanlı Barışı ile birlikte Osmanlı'nın 1911-1923 arasında kaybettiği topraklardaki halklar arasında birlikteliği yeniden kuracağını savunduğuna

⁷⁴⁶ İfadeleri şu şekildedir: "...bu bizim değerlerimizden kaynaklanan bir şey. Müslüman zaten hayata böyle bakar ve biz böyle bakmaya da devam edeceğiz. Nitekim zaten mensubu olduğumuz din İslam, 'silm' kelimesinden üriyor. Silm 'barış' demek. Dininin bir defa anlam itibarıyla 'barış' olan mensupları kalkıp da teröre, kalkıp da dünyada bu tür katliamlara pirim verebilir mi? Veremez. Her zaman mağdurun, mazlunun yanında olacaktır"

"Erdoğan: Balkanlar artık barışı teneffüs etmeli", **Time Türk**, 11.7.2010
<https://www.timeturk.com/tr/2010/07/11/erdogan-balkanlar-artik-barisi-teneffus-etmeli.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁴⁷ Merve İrem Yapıcı ve Utku Yapıcı, "Türk ve Rus Dış Politikalarını Etkileyen Doktrinler Olarak Yeni Osmanlıcılık ve Yeni Avrasyacılık: Karşılaştırılmalı Bir Çözümleme Denemesi", Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikliği**, Dora, Bursa, 2014, s. 90.

⁷⁴⁸ Menderes Çınar, **Turkey's Western or Muslim Identity...**, s. 187-189.

değnilmişti. Osmanlı düzenine referansla bölgesel hatta uluslararası düzen ve barışı sağlayacağını düşündüğünü Osmanlı Barışı kavramı açıklayıcı olabilmektedir. 2015'te Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan Türkiye'nin medeniyet, kültür ve din anlamında ırkçılığı yasaklayan bir anlayışa sahip olan, üç kıtada hüküm sürmüş Osmanlı'nın varisi olarak, Afrika'ya emperyalistler gibi yaklaşmadığını, mazlumların kimliğine bakmadan hepsine sahip çıktıklarını ve tüm mazlumların umudu haline geldiklerini iddia etmiştir.⁷⁴⁹ Akdoğan'ın sözlerinden Türkiye'nin hem Osman'ının getirdiği barışın (Pax Ottomana) devamını sağlayacağı hem de yukarıdaki bölümlerde değinilen kimliğinin Türkiye'ye verdiği bir sorumluluk olduğu anlamı çıkmaktadır.

Hükümete yakın düşünce kuruluşu olan SETA koordinatörü B.Duran,AK Partinin yerli ve milli söylemi özelinde Sünni kodlarının güçlü olduğunu kabul ederek AK Partinin Türkiye merkezli bir İslami ideal ve hassasiyetli politika güttüğünü söylemektedir.⁷⁵⁰ Duran'a göre AK Partinin muhafazakâr demokrasisi İslamcı, milliyetçi, Batıcı, Osmanlıcı öğeleri içinde barındırmaktadır. Konjonktüre ve “dönemin ruhuna” göre bu “ögelerden birisini diğerini”⁷⁵¹ yok saymadan öne çıkarmıştır. Duran, 2002-2007 arasını muhafazakâr demokrasinin Batı yanlısı, uzlaşmacı siyaseti olarak sınıflandırırken 2007 sonrasını Kemalist rejimle mücadele ve daha vuruşkan dönem olarak nitelemektedir. Onun sınıflandırmasına göre 2010 Arap Baharı sonrası ise içerideki özgüvenin de etkisi ve dış konjonktüre “bizim medeniyetimize” dönme dönemidir. Bu dönemde “bizim medeniyetimiz” söylemi daha fazla ve vurgulu işlenmiş hem iç hem de dış politikaya yansımıştır.⁷⁵² Duran, AK Partinin hiçbir döneminde çok net ve kesin bir kimlik tanımı yapmadığını; ideolojik yerinin muğlak kalmasını sorun

⁷⁴⁹ Tanıl Bora, **Cereyanlar...**, s. 484. Ayrıca AKP'nin Pax Ottomana (Osmanlı Barışı) arayışında olduğu iddiası başka isimlerce de dile getirilmektedir.

Huge Pope, “Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy”, **Foreign Affairs, Council on Foreign Relations**, Cilt 89, Sayı 6, 2010, s. 161-171

⁷⁵⁰ Burhanettin Duran, **Ak Partinin İdeolojik Dönüşümünün Kodları...**, s. 68.

⁷⁵¹ **A.g.e.**, s. 49.

⁷⁵² **A.g.e.**, s. 55-59.

görmediğini hatta pragmatik bir parti olarak da bu muğlaklıktan fayda sağladığını savunmaktadır.⁷⁵³

Aslında Davutoğlu'nun kimlik anlayışı Kemalimiz'den bir kopuşu da temsil etmektedir. İleride de gösterileceği üzere Kemalizm'e karşı yeni bir kimlik inşa arayışı vardır. Davutoğlu; seküler, ulusal, ülkesel, devlet kimliğine karşı muhafazakâr demokrat devlet kimliği ve ulus devletin sınırlarına karşı coğrafi mekân idrakini, Batı merkezli medeniyete karşında İslam dünyası merkezliğini temsil etmektedir.⁷⁵⁴

Stratejik Derinlik'in analizini yapan Ümit Kıvanç'a göre ise Davutoğlu, İslamcı olmakla birlikte Türkçü referanslara da sahip birisidir. Kıvanç, Davutoğlu'nun Yeni Osmanlıcılığı'nın bilinen Yeni Osmanlıcılık'ın Türklüğü'nün biraz daha arka planda bırakılarak İslami yönü güçlendirilmiş anlayış olarak gördüğünü savunmaktadır. Kıvanç'a göre Davutoğlu'nda, Müslümanlık öz iken Türklük korucu bir zırh, kabuk gibi değerlendirilmektedir.⁷⁵⁵

Buke Koyuncu AK Partinin din ögesini modernist ulus devlet stratejileri ile paralel bir biçimde, ulusal kimlik tanımının içerisinde yeniden konumlandırmıştır. Böylelikle de hem ulusal kimlik İslamileşerek pekişmiş hem de bu sonucun yansıması olarak İslam algısının sekürleşmesini beraberinde getirmiştir.⁷⁵⁶ Koyuncu'ya göre AK Parti döneminde bir yandan kurucu kimlikten farklı olarak İslam ve Osmanlı vurgusu yapılırken, bir yandan da Atatürk ve Kurtuluş Savaşı vurgusu ile AK Partinin ulus

⁷⁵³ A.g.e. , s. 62.

⁷⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** ; Murat Yeşiltaş, ““Türkiye’yi Stratejileştirmek”, Stratejik Derinlikte Jeopolitik Muhayile”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 94-96.

⁷⁵⁵ Ümit Kıvanç, a.g.e. , s. 24 ve 78.

Kıvanç, “...Ahmet Davutoğlu Türk-İslamcı değil, tam İslamcı ve biraz Türkçü. Türklük burada otomatikman operasyonel bir araç olarak devreye giriyor. Mecburen yani. Çünkü buradaki İslamcı çoğunluğu Türkler temsil ediyor.” sözleri ile açıklamaktadır.

“Davutoğlu, tam İslamcı, biraz Türkçü”, **Cumhuriyet**, 10.02.2015.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/210831/_Davutoglu__tam_islamci__biraz_Turkcu_.html(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁵⁶ Buke Koyuncu, a.g.e. , s.19.

devlet içindeki yeri ve konumu güçlendirilmektedir. Öyle ki AK Parti çevrelerinde ilahi bir destekle, ezene karşı ezilenin yanında duran, milleti kurtaran, yeni düzeni inşa eden kahraman anlatısı yaygındır. Hatta yukarıda da değinildiği üzere sembolik olarak İstanbul ile Ankara karşılaştırması yapılmaktadır.⁷⁵⁷

AK Partiyi C.Schmitt'in "Siyasal İlahiyat" kavramı çerçevesinde teolojik açıdan değerlendiren Burcu Sunar'a göre, Davutoğlu'nun dış politikası İslamcılığa bakışı çerçevesindedir. Davutoğlu'na göre İslam, doğrudan siyasi mekanizmalarla değil; varoluşsal bir şeydir ve Kuran, adalet, liyakat, eşitlik, özgürlük gibi siyasi değerleri sağlamaktadır. Bu minvalde AK Partinin teolojik unsurlar içeren ve hatta teolojik temeller üzerinde yükselen bir dış politika söylemi inşa etmeye çalıştığı söylenebilir.⁷⁵⁸

Yukarıdaki tartışmalarda da görüleceği üzere İslamcılık konusunda AK Parti için önemli bir tartışma meselesi olmuştur. Ancak Özellikle Arap-İsrail uyuşmazlığının anlatılacağı bölümde İslamcılık konusu tartışılacağı için burada ok fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Sadece İslamcılığa dönük ana noktalar vurgulanacaktır. Alexander Murinson'a göre Davutoğlu'nun vurgu yaptığı İslam medeniyetinden kasıt ettiği şey ümmet anlayışıdır. Bu noktada Murinson Davutoğlu'nun İslamcı olduğunu savunmaktadır.⁷⁵⁹ Kimi uzmanlara göre ise Türk dış politikasında İslami bir eğilim olduğunu söylenebilir; fakat bu durumun Türkiye'nin eksenini kaydırıldığını iddia etmek çok mümkün görünmemektedir.⁷⁶⁰ Ancak AK Partinin Türkiye'deki diğer hükümetler ve siyasi hareketler gibi dini araçsallaştırdığı da savunulmaktadır. Ümmetçilik mesajları

⁷⁵⁷ **A.g.e.**, s. 24.

⁷⁵⁸ Burcu Sunar, **a.g.e.**, s. 167 ve 237-239.

⁷⁵⁹ Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", **Middle Eastern Studies**, Cilt 42, Sayı 6, 2006, s. 948-951.

⁷⁶⁰ Burcu Sunar, **a.g.e.**, s. 146; Ömer Kürkçüoğlu "Çok Yönlü Dış Politika", H. Özdal, O. B. Dinçer ve M. Yeğin (ed.) **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010, s. 24-25; Ersin Onulduran "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Yok", H. Özdal, O. B. Dinçer ve M. Yeğin (ed.) **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010, s. 263-276.

ve ilgi alanları seçilidir.⁷⁶¹ İslamcılık 2009 ile birlikte gündeme gelsede meselesi Arap Baharı ile tartışma konusu olmuştur. Erdoğan 2017’de “Amerika’daki Müslüman Toplumuyla Buluşma” programında yaptığı bir konuşmada ümmete yeni bir dirilişin gerekli olduğunu belirterek sarf ettiği :“*Müslümanlar olarak İslam’ın sahih ilkeleri ve uygulamalarıyla bütünleşerek kendimize yeni bir gelecek inşa etmeliyiz.*” sözler dikkat çekmiştir.⁷⁶²

1.5.3.8. Kimlik İnşa Araçları

Kimliğin hegemonik bir inşa olarak görüldüğüne daha önce değinilmişti. Kimlik inşası eğitimden orduya, medyadan edebiyata, söylemlerden dış politika kadar farklı araçlarla yapılmaktadır. Dış politika, kimliğin inşası ve kurgulanmasındaki en önemli enstrümanlardan birisidir. Bu boyuta gerek önceki kısımlarda değinilmiş gerekse de ilerde değinilecek olan girişimler dış politika söylemlerinde açıkça görülmektedir. Yukarıda bahsedilen veya ileride değinilecek olan söylem, dış politika pratiklerinin ve YTB, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü’nün yayınlarına bakıldığında Yeni Osmanlıcı söylemin net ve bariz biçimde kullanıldığı gözlemlenmektedir.⁷⁶³ AK Parti döneminde kimlik inşasında başka araçlar da kullanılmıştır.⁷⁶⁴ Kimi uzmanlara göre sosyal yardımlar aracılığı ile hem rıza üretilmekte hem de kimlik inşası sağlanmaktadır.⁷⁶⁵ Ayrıca yukarıda değinilen “milli iradeci” bakışın bir yansıması olarak kimi isimler

⁷⁶¹ Dietrich Jung, “Domestic Context of New Activism in Turkish Foreign Policy: Does Religion Matter”, **“Canadian International Journal** , Cilt 67, Sayı 1, 2012, s. 23-38.

⁷⁶² “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ümmete yeni bir uyanış gerek”, **Star**, 22.09.2017
http://www.star.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ummeye-yeni-bir-uyanis-gerek-haber-1257240/?utm_content=bufferfe315&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁶³ Bakınız: “Dergi”, **YTB**,
<https://www.ytb.gov.tr/dergi>(erişim tarihi, 20.04.2019).
“Faliyet Raporları”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22?page=1(erişim tarihi, 20.04.2019).
“Yayınlar, **Yunus Emre Enstitüsü**
<https://www.yee.org.tr/tr/yayinlar?k=20>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁶⁴ Bu araçların bazıları için bakınız: Hakan Övünç Ongur , “Identifying Ottomanisms: The Discursive Evolution of Ottoman Pasts in the Turkish Presents”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 51, Sayı 3, 2015, s. 416-432.

⁷⁶⁵ Kazım Ateş, **a.g.m.** , s. 105-129.

seçimler ve milli irade anlayışı çerçevesinde hegemonik kimliğin inşa edildiğini savunmaktadırlar.⁷⁶⁶

Gündelik hayatta Osmanlı temalı araçlar ve semboller sıkça kullanılmaya başlanmış,⁷⁶⁷ ticari firmaların bile tüketime dönük ürünlerinde Osmanlı logolu sembollerin sıklıkla işlendiği ve irdelendiği görölmüşür. Ayrıca “Osmanlı” temalı çok sayıda etkinlik Cumhurbaşkanlığı himayesinde yapılmıştır.⁷⁶⁸

TRT Osmanlı temalı dizilere ağırlık vermiş, mimari alanında Osmanlı ve Selçuklu temalı mimari kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁶⁹ Devlet Tiyatrolarında (DT) Osmanlı temalı oyunlar çoğalmış, DT Genel Müdürü 2016 yılında repertuarın tamamen yerli ve milli oyuna döndüğünü söylemiştir.⁷⁷⁰ Ancak buna rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan siyasi alanda iktidar olmalarına rağmen kültürel alanda iktidar olamamaktan

⁷⁶⁶ Bakınız: Fuat Keyman and Şebnem Gümüşçü, **Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation**, Palgrave Macmillan, 2014.

“Bilim Akademisi Konferansları 24 - Dönüşüm Yoluyla Hegemonya: Seçimler, Demokrasi ve Modernite, **Youtube**, 20.04.2014.

<https://www.youtube.com/watch?v=ZIS7-KtAoj0> (erişim tarihi 16.09.2019)

⁷⁶⁷ Örneğin Osmanlı sembollerini içeren kıyafetler, isimler, projeler daha fazla görünürlük kazanmıştır. Ayrıca bakınız:

Ali Uzay Peker, “AKP Döneminde Rövanşist Mimari”, **Mimarlık**, Kasım-Aralık 2015, Sayı 386, s. 13-19; Yaşar Adnan Adanalı, “AKP Döneminde Şehirler, Kentsel Dönüşüm ve Mimari: Mekansallaşan İktidar, İktisat ve İtirazlar”, **Mimarlık**, Kasım -Aralık 2015, Sayı 386, s. 119-124; Nagehan Tokdoğan, **a.g.e.** ;

Elçin Aktoprak , “Türkiye’de Ulus İnşası: Kemalist Dönem ve Akp Süreci”, **Youtube** <https://www.youtube.com/watch?v=gJwLd98H-Ug>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁶⁸ Nur Betül Çelik, “Gücün büyüünden Osmanlı sembolizmine”, **Gazeteduvar**, 03.11.2018

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/11/03/gucun-buyusunden-osmanli-sembolizmine/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁶⁹ “Bayraktar: Osmanlı Mimarilerine Ağırlık Verilecek”, **Haberler**, 19.11.2012

<https://www.haberler.com/bayraktar-toki-binalarinda-selcuklu-ve-osmanli-4102474-haberi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Kamu mimarisinde Osmanlı-Selçuklu modası”, **T24**, 13.08.2013

<https://t24.com.tr/haber/kamu-mimarisinde-osmanli-selcuklu-modasi,236720>

⁷⁷⁰ Nejat Birecik: “*Milli, manevi duyguları pekiştirmek için hümanist vatan milliyetçisi sanatçılar olarak vatan bütünlüğüne, birliğine katkıda bulunmak amacıyla sadece yerli oyunlarla sahnelerimizi açıyoruz*” demiştir.

“Devlet Tiyatroları’nda yabancı oyunlara yer yok!”, **Agos**, 29.08.2016

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16381/devlet-tiyatrolarinda-yabanci-oyunlara-yer-yok>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Ayrıca Bakınız: Aydın Çubukçu, “AKP’nin nin Kültür Politikası”, Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş B. Gezgin, **Marka, Takva, Tuğra, AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Evrensel, İstanbul, 2015, s. 36-38; Özgür Doygun Durgun, “Bir İktidar Alanı Olarak Kültür ve Sanat”, Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş B. Gezgin, **Marka, Takva, Tuğra, AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Evrensel, İstanbul, 2015, s. 48-5; 7Zühal Fazlıoğlu- Akın, “AKP, kültürel iktidar, tiyatrolar”, **Birikim**, Mart 2018, Sayı 347, s.87-103.

(hegemonyayı inşa edememekten) şikayetmiştir.⁷⁷¹2016 yılında, 17 yıl sonra ilk kez Milli Kültür Şurası düzenlenmiştir.⁷⁷²Askeriyede “Tanrı’mıza hamdolsun”, “Allah’ımıza hamdolsun” olarak değiştirilirken askeri cenazelerde cenaze marşı yerine Buhurizade Mustafa İtri'nin “Tekbir” eserinin çalınması yönünde talimat verilmiştir.⁷⁷³29 Ekim 2014’te Atatürk Orman Çiftliğinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesinin açılışında “Yeni Türkiye” marşı çalınırken marшта eski Müslüman Türk liderlere atıf yapılmış, büyük ve güçlü Türkiye mesajı verilmiştir.⁷⁷⁴

MEB 2012 yılında Hayrat Vakfı ile protokol imzalayarak Osmanlıca’nın yaygınlaşması için ücretsiz kurslar başlatmış, 19.Milli Eğitim Şûrası’nda Osmanlıca’nın Anadolu İmam Hatip Liselerinde zorunlu, diğer okullarda seçmeli ders statüsünde olmasına karar verilmiştir.⁷⁷⁵ Daha sonra 2014 yılında Erdoğan, “*Bunlar istese de istemese de bu ülkede Osmanlıca öğrenilecek ve öğretilecektir.200 yıldır*

⁷⁷¹Tanıl Bora, “Kültürel İktidar Tartışmaları: Kültürle Kahretmek”, **Birikim**, Sayı 347, 2018, s. 54-63. “Siyasi İktidar Olduk Ama Sosyal ve Kültürel Alanlarda İktidar Değiliz”, **Amerika’nın Sesi**, 28.05.2017 <https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-siyasi-iktidar-olduk-ama-sosyal-ve-kulturel-alanlarda-iktidar-degiliz/3874608.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Adalet ve Kalkınma Partisinin kültürel hegemonyayı sağlayamaması ile ilgili bakınız Şükrü Hanoğlu, “Kültürel Hegemonya ve Muhafazakârlık”, **Sabah**, 11.06.2017 <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2017/06/11/kulturel-hegemonya-ve-muhafazakrlik>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Tanıl Bora, “Kültürel Hegemonya”, **Birikim**, 15.02.2017 <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/8174/kulturel-hegemonya#.XQpxmBYzbiU>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Dinçer Demirkent, “Erdoğan’ın imkânsız aşkı: Kültürel hegemonya”, **Gazeteduvar**, 15.06.2017 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/06/15/erdoganin-imkansiz-aski-kulturel-hegemonya/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁷²“27 Yıl Sonra İlk Kez Düzenlenecek Millî Kültür Şurası Hazırlıkları Sürüyor”, **Kültür ve Turizm Bakanlığı**, Kasım 2016 <http://basin.ktb.gov.tr/TR-164984/27-yil-sonra-ilk-kez-duzenlenecek-milli-kultur-surasi-h-.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁷³“TSK’da yemek duası değişti”, **Hürriyet**, 17.12.2017 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tskda-yemek-duasi-degisti-40680867>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁷⁴Buke Koyuncu, “2002’den 2015 Seçimleri’ne AK Partinin ulusçuluğu ve bir projeksiyon”, **Birikim**, Sayı 313, Mayıs 2015, s. 42-43.

⁷⁷⁵Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan 2014’te “*Dünyada hangi millet vardır ki medeniyetinin üzerine inşa edildiği yazıtı okuyamaz? Var mı böyle bir millet? Dünyada hangi millet vardır ki dedesinin mezar taşını okuyamaz? Dünyada hangi millet vardır ki iftihar ettiği şairleri, yazarları, münevverleri, alimleri ilk kaynağından öğrenemez? Dünyada hangi millet vardır ki yazının merkezi bir şehirde devasa arşivlerde bulunan milyonlarca belgeleri okuyamaz?*” diye sordu ve “George okur, Hans okur ama Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin okuyamaz.” sözleri ile milletin geçmişine ve diline yabancılaştırıldığı, bu yüzden de Osmanlıca’nın öğretilmesi gerektiğini savunmuştur.

“Erdoğan isyan etti: Var mı böyle bir millet!”, **A Haber**, 13.12.2014.

<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/12/13/erdogan-isyan-etti-var-mi-boyle-bir-millet>(erişim tarihi, 20.04.2019).

*yaşanan baskılara rağmen Türkiye'nin âlimleri, münevverleri ayaktadır. Osmanlıca'nın bu ülkenin evlatlarının öğrenmesinden ürkenler var. Diyor ki, mezar taşlarını mı okutacağız diyor. Kendi neslinin mezar taşlarını okuyamamasından daha büyük bir ayıp olabilir mi?*⁷⁷⁶ sözleri ile Osmanlıca'nın öğretilmesi gerektiğini savunmuştur. 2018 yılında ise *“Dil devrimi adı altında Türkçemiz, tatsız, tuzsuz, ruhsuz kelimelerin tasallutu altına sokularak kadim medeniyet ile arasındaki bağ kopartılmaya çalışılmıştır. Bizim aslında damarlarımız kesilmiştir. Bir milletin siz dil noktasında bu damarı kestiğiniz anda dedesi ile arasındaki bağı kesmiş oluyorsunuz. Bu cinnet dönemini geride bıraktığımıza inanıyorum. Kadim Türkçe'nin önemli bir zenginliği olarak gördüğümüz Osmanlı Türkçesi'nin okullarda öğretilmesini önemli bir adım olarak görüyorum.”* diyerek Osmanlıcanın önemine dikkat çekerken dil devrimi ile halkın tarihi ve medeniyeti ile ilişkisinin kopartıldığını söyleyip bu dönemi de cinnet devri olarak nitelemiştir.⁷⁷⁷

Devlet okullarının teknolojik açıdan gelişmesi için uygulanan projenin adı “Fatih”, yeni açılan üniversitelerin çoğunun adı Osmanlı ve eski Türk bilim insanlarının ya da liderlerinin isimleri olmuş, ayrıca benzer isimlere anma ve konferanslar düzenlenmiştir. Osmanlı dönemine ait sanat eserlerinin halk etiğim merkezlerinde canlandırılması, Osmanlı'ya dönük semboller, motifler, Fetih 1453, Diriliş Ertuğrul, Abdülhamit, Mehmetçik Kut’ul Amare,⁷⁷⁸ gibi film ve diziler resmi politika çerçevesinde desteklenmiştir.⁷⁷⁹ Nagehan Tokdoğan bu durumu şöyle ifade etmektedir:

⁷⁷⁶ “Erdoğan: İsteseler de istemeseler de Osmanlıca öğretilcek”, **Yeni Akit**, 08.11.204 <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-isteseler-de-istemeseler-de-osmanlica-ogretilcek-39173.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁷⁷ “Erdoğan: Yabancı kelimelere, Türkçe olmayan yazışmalara artık tahammülümüz kalmadı”, **T24**, 18.03.2018 <https://t24.com.tr/haber/erdogan-yabanci-kelimelere-turkce-olmayan-yazismalara-artik-tahammulumuz-kalmadi,582201> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁷⁸ Ayşe Çavdar, “Saray’ın tarih takıntısı neye işaret?”, **Artı Gerçek**, 20.01.2018 <https://www.artigercek.com/haberler/saray-in-tarih-takintisi-neye-isaret> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁷⁹ Hakan Övünç Ongur, **a.g.m.**, s.427.

Hatta Cumhurbaşkanı Erdoğan tarihi anlamak adına Abdülhamit dizisinin izlenmesini tavsiye etmiştir.

*“Yaklaşık yüzyıl boyunca hegemon olan Cumhuriyetçi mirasın yerine karşı-hegemonik bir milli aidiyet hafızası ikame edildi. Yeni Osmanlıcılık, AKP dönemi ile birlikte yeni bir kolektif-milli duygusal faza geçişin de lokomotif oldu.”*⁷⁸⁰

Yukarıda değinildiği üzere Milli Eğitim Bakanlığı aracılığı ile değiştirilen müfredatta da bu açıkça görülmektedir. MEB Şura kararları İslam temelli bir ahlak anlayışı çerçevesinde milli değerlere bağlı bir nesil yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Müslümanlık Türklük’ün ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir.⁷⁸¹ Elif Gençer Eroler, eğitim politikaları bağlamında AK Partinin kimlik inşasını incelediği çalışmasında yurttaşlık ahlakını İslamlaştırmaya dönük bir politika ile kurguladığını, millet kimliğinin de İslam üzerinden dönüştürüldüğünü savunmaktadır. Bu İslam’dan da Sünni İslam kastedilmektedir. Gençer, 2011’e kadar daha çok popülist eğitim politikaları geliştirilirken, 2011 sonrası, yani Erdoğan’ın ustalık dönemi ile birlikte eğitimde dinleştirme ve İslamileştirmenin yoğunlaştığını savunmaktadır. Bunu da 2011 ile birlikte hegemonyanın sağlanması ve ardından millet inşasına hız verilmesi ile açıklamaktadır.⁷⁸²

Bu minvalde 2012’de dindar nesil yetiştirme projesi başlamıştır.⁷⁸³ 2017’de Cumhurbaşkanı Erdoğan, *“Müfredatımızı yeniden düzenleyeceğiz ve anlı şanlı*

“Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: Tarihi bilmek için Payitaht Abdülhamid'i izleyin”, **TRT Haber**, 31.11.2017

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-tarihi-bilmek-icin-payitaht-abdulhamidi-izleyin-345026.html> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁸⁰ Nagehan Tokdoğan, **a.g.e.**, s. 85-94.

⁷⁸¹ Simten Coşan, **AKP’nin İktidarla Dansı: Neoliberalizm ve Türk-İslam Sentezi**, s. 75.

⁷⁸² Elif Gençer Eroler, **Dindar Nesil Yetiştirmek, Türkiye’de Eğitim Politikalarında Ulus ve Vatandaş İnşası (2002-2016)**, İletişim, İstanbul, 2019, s. 303-314.

⁷⁸³ “Türkiye’yi dindarlar-dinsizler diye ayırdığımı söylüyor. Önce şu kulakların duymaya alışsın. Benim ifademde dindarlar-dinsizler diye bir ifade yok. Dindar bir gençlik yetiştirme var. Bunun arkasındayım. Muhafazakâr demokrat partisi kimliğine sahip bir partiden ateist bir gençlik yetiştirmemizi mi bekliyorsun? Senin öyle bir amacın olabilir ama bizim böyle bir amacımız yok. Biz muhafazakâr, demokrat, tarihten gelen ilkelerine sahip çıkan bir nesil yetiştireceğiz. Bunun için varız.”

“Dindar gençlik yetiştireceğiz”, **Hürriyet**, 02.02.2012

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dindar-genclik-yetistirecegiz-19825231> (erişim tarihi, 20.04.2019).

Ruşen Çakır, “Bir hayal kırıklığı: Dindar nesil”, **Youtube**, 04.04.2018

<https://www.youtube.com/watch?v=s7JTs-ydxqc&t=1s> (erişim tarihi, 20.04.2019).

tarihimizi kitaplarımıza bu şekilde geçireceğiz.” ifadelerini kullanırken⁷⁸⁴ yine aynı yıl “Dinini, tarihini bilen kuşaklar yetiştirmekte kararlıyız” demiştir.⁷⁸⁵ Bu noktada da yeni gelen neslin değişen müfredat ve tarih anlatısı ile dindar, maneviyatçı geçmişini bilen bir kuşak olması dolayısı ile de yeni bir kimliği sahiplenmesi amaçlandığı söylenebilir.

2016’da İstanbul’un Fethi kutlamalarında Yeni Kapı’da çok büyük katılımı yapılan kutlamada Erdoğan, “*Fethin hesaplaşması 563 yıldır bitmedi. İstanbul semalarında ezanlarımız okunduğu, ay-yıldızlı bayrağımız dalgalandığı sürece bu hesaplaşma sürececek... Şu anlaşılıyor ki medeniyetimizin 1400 yıllık ışığı hala birilerini rahatsız ediyor. Anlaşılıyor ki coğrafyamızdaki bin yıllık varlığımızı hala kabul etmeyenler var. Fethin 600 yıla yaklaşan acısının hala taze olduğunu görüyoruz. Biz unutsak da onlar unutmuyor, biz uyusak da onlar uyumuyor. Biz kendilerine ne kadar yaklaşırsak, yaklaşalım onlar asıl hedeflerinden vazgeçmiyorlar. Onun için de unutmayacağız, uyumayacağız, kendimiz olmaktan asla vazgeçmeyeceğiz.*”⁷⁸⁶ demiştir.

Buke Koyuncu, AK Parti döneminde destansı şölenlerle yapılan Fetih kutlamaları ve önemli yerlere verilen isimler üzerinden Osmanlı’nın canlandırılmaya çalışıldığını savunmaktadır. Hatta Koyuncu, 29 Mayıs’ın görkeminin 19 Mayıs’ı gölgede bıraktığını iddia etmektedir. Bu da Koyuncu’ya göre Cumhuriyet ile bir hesaplaşmadır. İstanbul’un merkez haline getirilmeye çalışılmasını, önemli etkinliklerin İstanbul’da yapılmasını da Cumhuriyet Ankara’sına karşılık Osmanlı İstanbulu’nun ön plana çıkarılması olarak değerlendirmektedir.⁷⁸⁷ Hakan Onguç da Osmanlı’nın başkenti olan İstanbul’a yapılan

⁷⁸⁴ “Erdoğan: Müfredatı yeniden düzenleyeceğiz”, **Basın İlan Kurumu**, 19.05.2017 <https://www.bik.gov.tr/erdogan-mufredati-yeniden-duzenleyecegiz/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁸⁵ “Erdoğan: Dinini, tarihini bilen kuşaklar yetiştirmeye kararlıyız”, **NTV**, 04.08.2017 <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-dinini-tarihini-bilen-kusaklar-yetistirmeye-kararliyiz,AyBog2Q-r0CcB9hV7b4Ggg> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁸⁶ “Dertleri fethin intikamını almak”, **Star**, 30.05.2016 <https://www.star.com.tr/guncel/dertleri-fethin-intikamini-almak-haber-1114616/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁸⁷ Nagehan Tokdoğan, **a.g.e.**, s. 89-90; Buke Koyuncu, **a.g.e.**; Hakan Övünç Ongur, **a.g.m.**, s. 427. Buke Koyuncu, hayırseverliğin “komşusu açken tok yatan bizden değildir”, “yaratılanı yaratandan ötürü sevme” anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedir. Medeniyetler İttifakı, İstanbul’un fethinin kutlamaları,

yatırımlar ve İstanbul'un yeni merkez gibi görülmesini de Osmanlıcılık bağlamında yorumlamaktadır.⁷⁸⁸

1.5.3.9. Barışçıl Devlet Kimliği ve İmajı

Kimlik ile alakalı bir başka nokta da Türkiye'nin kendisini barış, düzen, huzur ve istikrar sağlayan devlet olarak göstermek istemesidir. Ahmet Davutoğlu'na göre Türkiye risk üreten ülke olmaktan ziyade sorunların çözümü için inisiyatif alabilecek bir ülke olmalıdır.⁷⁸⁹ 2 Ocak 2013'teki 5. Büyükelçiler Konferansı'nda Davutoğlu, Türkiye'nin farklı kriz ve çatışma bölgelerindeki sorunların çözümünde insani diplomasi politikası olduğunu söylemiştir. Davutoğlu'nun insani diplomasiden kastının sadece insani yardım değil; ayırım yapmadan herkesi kucaklamak, insan merkezli bir bakış açısıyla ilişkiler kurmak olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁰ Bu noktada bölgesel ve küresel alanda barış yapıcı, barışa katkı sunan devlet kimliği, bu girişimlerin arkasındaki önemli motivasyonlardan birisidir.⁷⁹¹ Davutoğlu'nun konuşmalarında *“Türkiye çevresi ile barışık, çevresinde risk görmek istemeyen çevresine barışçıl katkı yapmak isteyen ve sorunlara çözüm inisiyatif alabilecek ülke”* olarak betimlenmektedir.⁷⁹²

Barışı sağlayan devlet imajının birkaç önemli yönü vardır. Bu anlamda bölgesel liderlerin bölgedeki barış ve istikrarı sağlaması beklenilir. Diğer yandan küresel bir iddianın olması için küresel barışa da katkı sağlanmalıdır. Ayrıca Türkiye, ABD ve AB

diziler gibi örneklerle üzerinden yeni kimlik inşası şöyle açıklamaktadır: *“Söz konusu örnekler AK Partinin devleti temsilen yoğun bir biçimde dini referanslara başvurduğunu göstermektedirler ve bu durum şüphesiz dini sermayenin ulusal kimlik içerisindeki gücünü sürekli pekiştirmekte ve ulusal kimliğin gitgide İslamileştirmektedir. Öte yandan, dinin toplumsal işlevlerine vurgu yapan modern bir din tanımının kullanılıyor olması, referansın öteki dünyadan bu dünyaya kayması oranında, Müslümanlık bağlamında bir iç-sekülerleşme sürecinin de izlerini taşımaktadır.”* sözleri ile açıklamaktadır. Buke Koyuncu, **a.g.e.**, s. 321.

⁷⁸⁸ Hakan Övünç Ongur, **a.g.m.**, s. 427.

⁷⁸⁹ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe**, s. 161.

⁷⁹⁰ Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 02.01.2013

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v_-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa(erişim tarihi 20.04.2019).

⁷⁹¹ Havva Kök ve İmdat Öner, **a.g.e.**, s. 55-80.

⁷⁹² Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 160-161.

ile geliştireceği ilişkilerde yapacağı pazarlıklarda bölgedeki etkinliğini, bölgesel barış ve istikrar için hayati önemini göstermek istemektedir.

Daha önce denildiği üzere inşacılık içindeki güç kavramında ve hegemonyanın sağlanmasında cazip olma, ahlaki liderlik ve rıza önemli unsurlardır. Barış ve huzura katkı veren hatta inşa eden ülke imajı AK Partinin etkili olmaya çalıştığı coğrafyada istenilen rızayı sağlayabilecektir. Daha önce değinildiği üzere Erdoğan, Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu⁷⁹³ gibi isimlerin demeçlerinde ya da AK Partinin resmi kaynaklarında Türkiye'nin bölgesel ve küresel barış ile düzene katkı sağlayan ülke olduğu söyleminin sıklıkla vurgulanmaktadır. Hatta “Medeniyetler İttifakı” küresel barışa katkı kapsamında değerlendirilmiş,⁷⁹⁴ arabuluculuk insanlığın huzurunu ve barışını sağlayan en önemli araçlardan birisi olarak gösterilmiştir.⁷⁹⁵

Erdoğan, Küresel Barış Vizyonu kitabında, “*Bize göre milletler arasında barışçı ilişkileri zedeleyen güncel sorunlara karşı atalet gösterme veya kayıtsız kalma , mümkün olabilecek en kötü yaklaşımdır.*”⁷⁹⁶ demekte ve Türkiye'nin yaptığı yardımlar ve barışçıl politikaların dine, etnik kökene, bağa ya da ulusal çıkara göre değil ilkelere vicdana göre yapıldığını iddia etmektedir. Erdoğan ayrıca “*Osmanlı Devletinin son bulunduğu yıllarda sahip olduğu topraklarda bugün kurulmuş olan devlet sayısı 24'tür. İnsanların yüzlerce yıl barış içinde yaşadığı bu toprakların, bugün en son çatışmaların çıktığı, en çok sorunların yaşadığı yerler haline gelmiş olması düşündürücüdür. Tek istediğimiz, geçmiş tecrübelerden dersler çıkartarak bölgemizde ve dünyada barış, huzur refah ve mutluluğun tesis edilebilmesidir. Bölgemizde tahrik edilen mezhepsel,*

⁷⁹³ Abdullah Gül'a göre kimliği, ekonomisi, nüfusu, birikimi ve ilkeleri ile “Türkiye küresel barışın teminatıdır”.

Abdullah Gül: “Türkiye küresel barışın teminatıdır”, **Anlayış**, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3526>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁹⁴ Bakınız: Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel Barış Vizyonu**

⁷⁹⁵ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Mediation...**

“Dışişleri Bakanı Davutoğlu “Arabuluculuk barışın en önemli araçlarından biridir.”, **Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-arabuluculuk-barisin-en-onemli-araclarindan-biridir.tr.mfa>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁷⁹⁶ Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel Barış Vizyonu**, s. 10.

etnik ve ideolojik ayrımlar, şiddet zemininde istikrarsızlık üretmekte; uluslararası destek görebilen terörizm, tehdit kaynağı olmayı sürdürmektedir.”⁷⁹⁷ diyerek bölgede barışın gelmesini istediklerini; zaten tecrübeleri, birikimi ve Osmanlı varisi olarak bunu ancak kendilerinin yapabileceğini iddia etmektedir. Erdoğan, ilk AK Partinin zamanlarında Türkiye'nin küresel barışa katkı yapan bir devlet olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. ⁷⁹⁸ Erdoğan Türkiye'nin kimliği gereği barışı inşa eden bir devlet olduğunu savunmuştur. Örneğin, 2009'da İstanbul Forum açılışında Erdoğan, “Biz, birikimlerimizi, sadece bölgesel ve küresel barış için sarf etmek arzusundayız. Kıbrıs meselesindeki yapıcı tutumumuz, Ermenistan meselesindeki yaklaşımlarımız, Irak, İran ve Suriye ile sürdürdüğümüz diyalog, bizim barışçı politikalarımızın somut ifadeleridir. Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya, özellikle de AB, Türkiye'nin bu birikiminden, bu imkânlarından, konumundan ve küresel barışa katkılarından yararlanmak, Türkiye fırsatını en iyi şekilde değerlendirmek durumundadır. Özellikle de demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olarak bunu özümsemiş, bunu artık hazmetmiş bir ülke olarak, Türkiye'nin inanıyorum ki bu havzada yapacağı çok şeyler var. Türkiye'nin AB'ye yük olacağını iddia edenler, ülkemizin bölgesel ve küresel barışa yapacağı katkıları aslında göz ardı ediyorlar. Orta Doğu'yu, Balkanlar'ı, Kafkasya'yı çok iyi tanıyan, aynı zamanda Avrupalı olan Türkiye, AB için bir yük değil veyahut da AB'ye yük olmaya değil, AB'den yük almaya namzet ülkelerden biridir. Bu bir fırsattır aslında. Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan, tartışma konusu yapan kesimler, bölgeler arasında, kültürler arasında, medeniyetler, halklar, inançlar, mezhepler arasında diyalog ve iş birliğine karşı çıkanlar, küresel barışa karşı çıkanlardır.” ifadelerini kullanmıştır. Türkiye'nin çoklu kimliği ile barış sağlayacağını, kimliği, kültürü ve politikaları ile küresel barışa

⁷⁹⁷ A.g.e., s. 110.

⁷⁹⁸ Örneğin Erdoğan Türkiye'nin barış ve ittifak arayışı içinde olduğunu belirterek Türkiye'nin tüm dünyada barış elçisi olmak istediğini belirtmiştir. “Erdoğan barış elçisi olmak istiyor”, **Sabah**, 24.10.2009 https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/10/24/erdogan_baris_elcisi_olmak_istiyor (erişim tarihi, 20.04.2019).

ve AB projesine katkı sağlayacağını savunmuştur.⁷⁹⁹ İlerleyen dönemlerde ise küresel barış mesajının yanına küresel vicdan, adalet, mazlumların yanında olma vurgusunun sıklıkla işlendiği görülmüştür.⁸⁰⁰ Hatta mazlumların yanında olmanın bir görev olması, tarihsel ve coğrafi “derinlikten” dolayı bir güç olma ile açıklamıştır.⁸⁰¹ Ayrıca parti programında da Türkiye’nin barışı desteklemeye ve inşa etmeye devam edeceği belirtilmektedir.⁸⁰²

1.5.3.10.Yumuşak Güç Kimliği

1.5.3.10.1.Türkiye’nin Yumuşak Gücü

Davutoğlu Türkiye’nin bölge devletleri üzerinde yumuşak güç ile etkili olunabileceğini iddia edip Türkiye’nin yumuşak güç unsurlarına başvurması ve hatta yumuşak güç olması gerektiğini savunmaktadır.⁸⁰³ Ahmet Davutoğlu Türkiye’nin bölgede yumuşak güç olmaya hizmet edecek şekilde diplomasi kullanması gerektiğini iddia etmektedir.⁸⁰⁴ Hatta Davutoğlu için Türkiye’nin en önemli yumuşak güç unsuru demokrasidir.⁸⁰⁵ Davutoğlu’na göre Türkiye’nin yükselen yumuşak güç imajının

⁷⁹⁹ “Birliklerimizi sadece barış için sarf etmek arzusundayız”, **Dünya**, 19.10.2009 <https://www.dunya.com/gundem/birliklerimizi-sadece-baris-icin-sarf-etmek-arzusundayiz-haberi-93623> (erişim tarihi 23.09.2019)

⁸⁰⁰“Türkiye mazlumların sesi olmaya devam edecek.” **A Haber**, 10.12.2014. <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/12/10/turkiye-mazlumların-sesi-olmaya-devam-edecek>(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Davutoğlu’na ‘fahri profesörlük berati’”, **Time Türk**, 27.4.2013 <https://www.timeturk.com/tr/2013/04/27/davutoglu-na-fahri-profesörlük-berati.html>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸⁰¹ Baskın Oran , **Dönemin Dış Politikası**, s. 162.

⁸⁰² “**AK PARTİ**, din ve ırk ayırımı yapmaksızın, kime ait olursa olsun, dökülen kanın ve göz yaşının acilen durdurulmasını sağlayacak tek yolun, kalıcı bir barıştan geçtiğine inanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, barışın tesisine yönelik çabaları desteklemeye devam edecektir.”

“Parti Programı”, **Ak Parti**,

<http://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸⁰³ Ahmet Davutoğlu, **2013 Yılına Girerken Dış Politikamız...** , s. 2-3; Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20.05. 2010

<http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>

⁸⁰⁴ **A.g.m.**

⁸⁰⁵ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 80. Ancak buradaki önemli noktalardan bir tanesi de Türkiye’nin imajının altında Müslüman bir demokrasi kimliğine dayanması da yatmasıdır.

altında Müslüman bir demokrasi kimliğine dayanması da yatmaktadır.⁸⁰⁶ Ancak yine Davutoğlu'na göre yumuşak güç sert gücü yok saymak göz ardı etmek anlamına gelmemelidir. İki güç birbirini dengelemelidir. Bunun uygulama alanı daha çok Türkiye'nin çevresindeki bölgedir.⁸⁰⁷ Davutoğlu, Türkiye'nin yeni diplomatik üslubunda, askeri unsurlar yerine sivil ve ekonomik gücün olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰⁸ Diplomatik girişimler Ahmet Davutoğlu'na göre Türkiye'nin bölgesinde yumuşak güç olmasına hizmet edecektir.⁸⁰⁹ İlerleyen dönemlerde ise Türkiye'yi "akıl ülke"⁸¹⁰, sonrasında ise "akıllı güç" (smart power) olarak tanımladığı görülmektedir.⁸¹¹ Akıl ülke, akıllı güç gibi kavramlar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışıldığı için burada çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Davutoğlu Kasım 2012'de Türkiye'nin dış politikasının tarihi mekânlar ve tarihdaşlar ile idealist, değer odaklı, akil boyut taşıdığını belirtmiş ancak realist dış politikayı da yok saymadıkları da savunmuştur. Çünkü Türkiye'nin dış politikasında idealist ve realist öğeleri birlikte kullanacağını söylemiştir.⁸¹²

Davutoğlu'nun yumuşak gücü, güçlü biçimde vurguladığı görülse de yumuşak güç unsurlarının sert güç unsurları ile desteklenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Burada realizmdeki güce ulaşmak için yumuşak güç unsuru olarak sayılan araç ve

⁸⁰⁶ A.g.m. , s. 78.

⁸⁰⁷ Davutoğlu, **Turkey's Foreign Policy Vision...** , s. 86.

⁸⁰⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011", **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nun-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa (erişim tarihi 13.02.2016)

⁸⁰⁹ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Zero Problems Foreign Policy**

⁸¹⁰ "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011", **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa (erişim tarihi, 20.08.2017).

⁸¹¹ "Okan Müderrisoğlu, "Türkiye akıllı güçtür", **Sabah**, 01.07. 2012, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/07/01/turkiye-akilli-guctur>

⁸¹² Davutoğlu'nun ifadeleri şu şekildedir : "...bizim dış politikamız bu coğrafyada, bu tarihî mekânla, tarihdaşlarımızla olan ilişkiler bağlamında idealist bir boyut taşır, değer boyutu taşır. Değer boyutu taşımayan bir dış politika güç ağırlıklı olur ve gücü haklı görmeye başlar. Biz, hiçbir zaman değer ağırlıklı dış politikadan akil dış politikadan vazgeçemeyeceğiz ama aynı zamanda realist bir dış politika takip edeceğiz, ikisini birleştireceğiz, ikisini bir arada geliştireceğiz." "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma, 6 Kasım 2012", Ankara, **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa, (erişim tarihi, 20.08.2017).

unsurların araçsallaştırılması tartışması ile J. Nye'in geç çalışmalarındaki akıllı güç tartışması ile eleştirel inşacılıktaki rızanın sağlanması amaçlı ögeler arasında olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Davutoğlu'nun önce yumuşak güç daha sonra akıllı güç tanımı yapmış olduğu unutulmamalıdır.

Davutoğlu gibi benzer argümanların AK Parti'de Genel Başkanlık, Dışişleri Bakanlığı sonrasında da Cumhurbaşkanlığı yapan Abdullah Gül'ün vurguladığı görülmektedir. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül; Türkiye'nin 1990'lardaki savaş kavramı, savaşa ve savunmaya dönük güç anlayışına sıkışıp kaldığını ancak AK Parti ile birlikte adeta devrim sayılabilecek bir anlayışa geçildiğini iddia etmiştir. Gül'ün *“Geçmişte Türkiye'nin imajı hep şuydu: Türkiye'nin gücü vardır ve hemen gücünü gösterir. 1990'lı yıllarda dış politikamız diplomatik tabiriyle casus belli, yani savaş sebebi kavramına sıkışıp kalmıştı. Böyle bir imaj, böyle bir anlayış hâkimdi. Ama son iki sene içerisinde yepyeni bir Türkiye imajı doğdu. Türkiye'nin o gücü yine vardır. O gücü ile daima onur duymakta ve artırmak için ne gerekiyorsa onu planlamaktadır. Ama ondan çok daha fazla, yumuşak gücünü kullanan bir ülke olarak ön plana çıkmıştır ki bu daha etkilidir. Türkiye güç kullanımı tehdidiyle değil; daha çok uluslararası hukukun normları, savunduğu değerler, ekonomik ve demografik gücü ve diplomatik dinamizmi ile saygın olmaya başlamıştır. Bunu benimsemiş durumdayız. Büyük bir ülkeyi idare ancak böyle bir özgüvenle gerçekleşir.”*⁸¹³ sözleri, bu bakış açısını göstermektedir.

Aslında sert güç unsurları yerine, sert gücü de yok saymamakla birlikte yumuşak gücün ön plana çıkarıldığını iddia etmektedir.⁸¹⁴ Gül, başbakan olduğu dönemde de

⁸¹³ “Abdullah Gül: “Türkiye küresel barışın teminatıdır”, **Anlayış**, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3526> (erişim tarihi 12.09.2016)

⁸¹⁴ **A.g.m.**

Türkiye'nin "değer temelli" bir politika izleyerek, yumuşak gücünü arttırması gerektiğini savunmuştur.⁸¹⁵

İbrahim Kalın yumuşak güç yerine "ince güç" tabirini kullanmayı tercih etmektedir. Kalın, şu sözleri ile Türkiye'nin giderek etkisini arttıran bir ince/ yumuşak güç olduğunu iddia etmektedir. *"Bütün bu [yumuşak güç] nitelikleri Türkiye'yi iş dünyası, medya, sanatçılar, diplomatlar, öğrenciler ve dünyanın her yerinde STK'ler için çekici bir yer hâline getirdi. Türkiye'nin giderek artan yumuşak gücü onun en önemli hasletlerinden biri hâline geliyor."*⁸¹⁶ Kalın'a göre kültür, diyalog, işbirliği, diplomasi karşılıklı ekonomik bağımlılık ve tarihsel birikim gibi ögeler yumuşak gücün temelini oluşturmaktadır.⁸¹⁷ Adil, rasyonel ve inandırıcı politikalar da Türk dış politikasının temel unsurları olmasına istinaden yumuşak güç ögeleridir. Ayrıca demokratik geleneği, kurduğu özgürlük güvenlik dengesi de politik yumuşak güç unsurlarıdır.⁸¹⁸ İbrahim Kalın Türkiye'nin Balkanlar'dan başlayıp Orta Asya'ya kadar uzanıp farklı etnik ve dinsel grupları tarih kardeşliğinde (Osmanlı'ya atıfla) buluşturabilen yumuşak güç potansiyeli, tarihi, kültürü, bölgesel diplomasisi ve etkileşim aracı kurmasını sağlayan birikimi ile diğer yumuşak güç unsurlarından ayrıldığını savunmaktadır.⁸¹⁹ Nüfusun genç olması da Kalın'a göre önemli bir yumuşak güç kaynağıdır.⁸²⁰ Hakan Fidan'a göre de arabuluculuktan, kültürel diplomasiye, farklı gruplarla kurulan diyalog ve işbirliğinden dış politikadaki farklı kurumlara kadar pek

⁸¹⁵ Abdullah Gül, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 15-17.

⁸¹⁶ Aktaran : Cemalettin Kanaş, **a.g.e.** , s. 113.

⁸¹⁷ İbrahim Kalın, "Türkiye'nin İnce Gücü, **Sabah**, 23.01.2010.
http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸¹⁸ İbrahim Kalın, "Kamu Diplomasisi İçin Bir Mola", **Sabah**, 27.03. 2010,
http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ibrahim_kalin/2010/03/27/kamu_diplomasisi_icin_mola, (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸¹⁹ İbrahim Kalın, "Soft Power and and Public Diplomacy in Turkey", **Perceptions**, Cilt 16, Sayı 3, 2011, s. 10.

⁸²⁰ İbrahim Kalın, **Turkish Foreign Policy...** , s. 7-20.

çok dış politika aracı yumuşak güç kaynağıdır. Yumuşak gücü sayesinde Türkiye'nin görünürlüğü artmıştır.⁸²¹

Komşularla sıfır sorun, dış yardımlar, vize serbesiyetleri, arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, Mİ gibi girişimler, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine dönük açılımlar Türkiye'nin yumuşak gücü çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁸²² Davutoğlu, Türkiye'nin caydırıcılık, üstünlük, tehdit konseptlerine karşı ekonomik karşılıklı bağımlılık, kültürel etkileşim ve siyasi düzene ağırlık vermesi gerektiğini savunmaktadır.⁸²³ Literatür incelendiğinde de Türkiye'nin barış girişimlerinin yumuşak güç anlayışı çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir.⁸²⁴ Diplomatik girişimler Ahmet Davutoğlu'na göre de Türkiye'nin bölgesinde yumuşak güç olmasına hizmet edecektir.⁸²⁵ Orta Doğu özelinde sorun çözücülüğü Türkiye'ye hem dünyada hem de ülke içinde sağlayacağı önemli kazanımların en başında Türkiye'nin yumuşak gücünü yükseltmesi gelmektedir.⁸²⁶ Yükselen güçler bir taraftan da norm yapıcılarıdır. Bölgelerinde barış, huzur ve istikrarın sağlanması noktasında sorumluluk alırlar. Bu minvalde Türkiye son dönem Ortadoğu ve Kuzen Afrika'da yükselişini değer temelli, demokrasi, insani değerler gibi “yumuşak güç” unsurları ile de açıklanabilmektedir.⁸²⁷

⁸²¹ Hakan Fidan, “A Work in Progress: The New Turkish Foreign Policy”, **Middle East Policy**, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s.91-96.

⁸²² Muaherrem Ekşi, **a.g.e.** , s. 159-161.

⁸²³ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...** , s. 302.

⁸²⁴ Alexander Murinson, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy,” **Middle Eastern Studies** Cilt 42, Sayı 6, 2006, s. 945-964; Bülent Aras ve Rabia K. Polat, “Turkey and the Middle East,” **Australian Journal of International Affairs** , Cilt 61, Sayı 4, 2007, s. 471-488.

⁸²⁵ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20.05.2010, <http://www.foreignpolicy.com>, 12.03.2013(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸²⁶ Bülent Aras, “Turkey’s Soft Power”, **the Guradian**, 12.03.2009

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/apr/13/turkey-middleeast>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸²⁷ Emel Parla Dal, **Assessing Turkey’s...** , s. 709.

1.6.Güç ve Etki

1.6.1.Ahmet Davutoğlu ve Güç

Davutoğlu güce önemli yer ayırmaktadır. *Stratejik Derinlik*'te siyasi tarih boyunca Thucydides'ten İbn Haldun'a, Clausewitz'den Morgenthau'ya kadar etkili olan isimlerin temel sorunsallarının gücün tanımı, türleri ve ekseni olduğunu iddia etmektedir. Bizatihi *Stratejik Derinlik*, güç ve medeniyet merkezli analizlerin yapıldığı bir kitaptır. İleride görüleceği üzere Davutoğlu Dışişleri Bakanlığı sonrası Türkiye için her ne kadar “akıl, akıllı, yumuşak güç” gibi kavramları kullanmayı tercih etse de kitabında daha çok Realizm'e yakın bir güç tanımı yapmaktadır. Ancak sadece realizm referanslı bir güç tanımı yaptığını söylemek de doğru olmaz. Çünkü Davutoğlu'nun *Küresel Bunalım*, *Teoriden Pratiğe* gibi kitapları ile konuşmaları incelendiğinde aslında tarihe, medeniyete, kültüre, kimliğe, coğrafyaya, ekonomiye, kimi zaman ahlaki liderliğe, normlara, vicdana, demokrasiye, çok güçlü atıf yaptığı görülür. Buradaki soru güç tanımının, tahayyülünün ve unsurlarının araçsallaştırıldığı mı yoksa ontolojik olarak mı kabul edildiğidir.

Davutoğlu gücü tanımlarken coğrafyayı, tarihi, nüfusu ve kültürü gücü belirleyici sabit unsurlar; ekonomik, askeri ve teknolojik kapasiteyi ise gücü belirleyen potansiyel unsurlar olarak nitelendirmiştir. Ancak Davutoğlu Türkiye için yaptığı güç tanımlamasında tarih, kültür ve coğrafyaya ayrı ve özel bir yer vermiştir. Davutoğlu sabit güç unsurlarının konjonktürün de etkisi ile mevcut kısa ve orta vadede değişmeyeceğini, ama gücün potansiyel unsurlarının kısa ve orta vadede değişebileceğini iddia etmektedir. Hatta bir ülkenin gücünü aslında potansiyel unsurlar yansıtmaktadır. Davutoğlu için buradaki en önemli nokta bu gücün “stratejik”⁸²⁸ bir

⁸²⁸ Davutoğlu'nun stratejiyi sıklıkla kullandığı görülmektedir. Bu yüzden de stratejiden neyi kastettiği bilinmelidir. Davutoğlu stratejiyi, devletlerin inşa ettiği şey olarak tanımlamaktadır. Faruk Yalvaç, “Stratejik Derinlik mi Hegemonik Derinlik mi? Türkiye'nin Dünya Sistemindeki Konumunun Eleştirel

akılla” birlikte kullanılabilmesidir. Davutoğlu’na göre güç, nevi şahsına münhasırdır. Davutoğlu, gücü oluşturan her unsurunun ayrı öneme sahip olduğunu, farklı olay ya da durumlarda bir ya da birkaç ayrı güç unsurunun ön planda olabileceğini ve ülkenin gücüne yaptığı katkıların değişebileceğini iddia etmektedir.⁸²⁹ Dolayısı ile Davutoğlu realist güç anlayışının yanında ortak değerler, tarih, kültür, bilinç, coğrafya, stratejik vizyon gibi unsurları da güç içerisine dahil etmiştir. Ayrıca verdiği yay ve ok örneği bir ülkenin stratejik araçları birikimi, potansiyeli ile bunların yansıması arasındaki ilişkiyi irdelemektedir.⁸³⁰ Davutoğlu’nun “*Yapılması gereken şey, yayı Türkiye’nin sınırlarının ötesindeki potansiyelini de kapsayacak çapta ve ölçekte gerebilme, oku da rasyonel bir stratejik planlama ile iddialı ufuk perspektifi arasında uyum sağlayan bir hedefe, aynı anda yöneltebilmektedir.*”⁸³¹ Sözleribu noktada açıklayıcıdır. Davutoğlu’nun sınırlar ötesindeki potansiyelden kastettiği şey kendi ifadesi ile Türkiye’nin yok saydığı Osmanlı mirasıdır. İleride gösterileceği gibi Davutoğlu, bu ulus devlet anlayışını ve Türk dış politikası sıklıkla eleştirmektedir. Aslında Davutoğlu’nun ulus devlet eleştirisi bir yönü ile imparatorluk algısını da çağrıştırmaktadır. Sosyoloji ve demografi açısından ise “milletin, kültürün” sabit güç unsurları ile potansiyel güç unsurlarını ilişkilendirip kaynaştıran, birbirine bağlayan ögelerin başında geldiğini savunmaktadır.⁸³² Hatta bu noktada Türkiye daha güçlü olabilmesi ve “altın çağına” dönebilmesi adına öneriler de

Gerçekçi Bir Analizi”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 131.

⁸²⁹ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre, İstanbul, 2001, s. 17-24.

⁸³⁰ Talha Köse, “Stratejik Derinlik ve Düzen Kurucu Dış Politika”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 192.

⁸³¹ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 562-593. Davutoğlu’nun “*Böylelikle Türkiye ok yay benzetmesi üzerinden oku ne kadar gererse Asya derinliklerine kadar yay ne kadar gerilirse Avrupa’ya doğru o kadar çok gidilir.*” sözleri dikkat çekicidir. Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, Küre, İstanbul, 2014, s. 193. Bu bakış açısına göre ok yay metaforu ile Avrupa’dan Asya’ya kadar Türkiye sınır ötesine giderek etki alanı yaratacaktır. Dolayısı ile ok yay metoformundan anlaşılacağı üzere potansiyel gücün kinetiğe dönüştürülmesinin önemi vurgulanmaktadır. Davutoğlu’na göre Kinetiğe dönüştürülen güç ile Türkiye’nin etki alanı genişleyecektir.

⁸³² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 18-25. İleride tartışılacağı için yukarıda çok fazla ayrıntıya girilme de Davutoğlu, Türkiye’nin kuruluşu ile birlikte kurucu elitlerin ülkeyi kendi tarihinden, geçmişinden yani kimliğinden uzaklaştığı için kendi gücünü kısıtladığını savunmaktadır. Bu yüzden de özüne, kültürüne, medeniyetine dönmesi gerektiği ileri sürmektedir.

getirmektedir. Davutoğlu'na göre eğer Türkiye yeniden güçlü olmak istiyorsa Osmanlı mirasının varisi olarak görüldüğü yakın kara havzasındaki insan “unsuru” için hâlâ siyasi merkez olduğunu idrak edip, bu noktada politikalar belirlemelidir.⁸³³ Askeri kapasite, coğrafi güç, ekonomik güç, kültürel faktörler milli güç unsurları çerçevesinde değerlendirecek; bu avantajlar sayesinde yumuşak güce ve liderliğe sahip güçlü bir devlet olacaktır.⁸³⁴

Davutoğlu, Stratejik Derinlik kitabını yazmadan önce 1997’de bir gazeteye yazdığı köşe yazısında gücü ve gücün unsurlarını şu şekilde tanımlamıştı:

“Güç Profili ve Unsurları: Bir ülkenin savunma sanayii o ülkenin güç profilinin hem sonucu hem de önemli bir parametresidir. Bir ülkenin uluslararası ilişkilerdeki göreceli ağırlığı ve gücü değişik şekillerde tanımlanabilir. Sabit verileri (SV) tarih (t), coğrafya (c) ve nüfus (n) olarak: potansiyel verileri (PV) ekonomik kapasite (e), teknolojik kapasite (tk) ve askeri kapasite (ak) olarak tanımlarsak: bir ülkenin gücünü şu formülle gösterebiliriz: $G=(SV+PV)x(SPXSİ)$. Bu formülde SP stratejik planlamaya, Sİ siyasi iradeye tekabül etmektedir $SV=t+c+n$ ve $PV=e+tk+ak$ olduğu için formülün acılımı $G=\{(t+c+n)+(e-Hk+a)\} x (SPXSİ)$ şeklindedir.”⁸³⁵

2001’de yazdığı Stratejik Derinlik kitabında gücü tanımı ve formülü aşağıdaki gibi revize etmiştir:

$$“G=(SV^{836} + PV^{837}) x (SZ^{838} x SP^{839} x SI^{840})”^{841}$$

⁸³³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 143; Ali Balcı, “Stratejik Derinlik Kemalizm ile Hesaplaşmak”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 221-235.

⁸³⁴ Bülent Aras ve Pınar Akpınar, **Türk Dış Politikasında...**, s. 19.

⁸³⁵ Davutoğlu makalesinde güce etki yapan öğeleri sıralarken çarpan etkisi ve toplama etkisi ayrımı yapmaktadır. Çünkü bu verilerin etki oranları değişebilmektedir. Ahmet Davutoğlu, “Güç unsurları, stratejik planlama ve savunma sanayi”, **Yeni Şafak**, 08.05.1997. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetdavutoglu/guc-unsurlari-stratejik-planlama-ve-savunma-sanayi-2027301>(erişim tarihi, 20.08.2017).

⁸³⁶ SV (sabit veriler) tarih, coğrafya, nüfus ve kültürdür.

“Çarpan etkisine sahip unsurlardan biri olan Stratejik Zihniyet (SZ), içinde kültürel, psikolojik, dinî ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihî birikim ile ortak üründür.”⁸⁴²

Formülden de görüleceği üzere gücü belirleyen ögeler üç gruba ayrılmıştır: İlk iki grup potansiyel ve sabit verilerdir. Bunlar maddi ve fikirsel güç unsurlarıdır. Üçüncü öge ise stratejik zihniyet, stratejik planlama ve siyasi iradedir.⁸⁴³ Stratejik zihniyetin daha çok sabit unsurları barındırmasına istinaden önemli olmasına rağmen tek başına yeterli olmayabileceğini iddia eden Davutoğlu, ancak stratejik bir planlamama ile birlikte stratejik zihniyetin istenilen sonuçlara ulaşabileceğini savunmaktadır. Ayrıca siyasi irade de çok önemlidir, çünkü stratejik zihniyet ve planlama kısa vadeli kalabilir. Stratejik zihniyet ve planlamanın orta-uzun vadeli ve daha etkili olması için siyasi irade gereklidir.⁸⁴⁴ Davutoğlu’na göre yukarıda sayılan sabit ve potansiyel güç unsurlarının hayata geçirilmesi gereken iki önemli şey vardır: Siyasi irade ve siyasi istikrar. Siyasi irade ve siyasi istikrar yukarıda sayılan güç unsurlarını bir nevi çarpan etkisi yaparak büyütüp etkinini arttıracaktır. *Stratejik Zihniyet* de bu çarpan etkenlerinden bir tanesidir.⁸⁴⁵ Davutoğlu gücün idrak edilmesi gerektiğinin altını ısrarla çizmektedir. Davutoğlu’nun stratejik planlamanın ancak stratejik zihniyet ile birlikte mümkün olduğunu ancak burada da siyasi iradenin hayati öneme sahip olduğunu söylediğine

⁸³⁷ PV (potansiyel veriler) ekonomik kapasite, askeri kapasite ve teknolojik kapasite

⁸³⁸ SZ (Stratejik Zihniyet)

⁸³⁹ SP (Stratejik Planlama)

⁸⁴⁰ Sİ (Siyasi İrade)

⁸⁴¹ G (Güç)

⁸⁴² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 23. Aslında 1997 yılında Yeni Şafak gazetesinde de yazdığı makalede de güç tanımı yapmış ancak orada SZ kavramını kullanmamıştır. M. Ali Tuğtan’a göre oradaki güç tanımında Davutoğlu, Ray S. Cline’in Algılanan Güç (kritik kütle yani nüfus ve alan), Ekonomik Güç, Askeri Güç (ulusal strateji ve milli iradenin toplamı) formülünden esinlenmiştir. Mehmet Ali Tuğtan, “Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 49, 2016, s. 16. Ayrıca, Davutoğlu’nun güç formülasyonunu farklı açıdan değerlendiren bir çalışma için bakınız: Cemalettin Kanaş, **a.g.e.**

⁸⁴³ Mehmet Ali Tuğtan, **a.g.e.**, s. 15-16. Mehmet Ali Tuğtan’a göre Davutoğlu’nun SZ aslında Wend’e de atıfla medeniyet bilincinin yansımasıdır.

⁸⁴⁴ Davutoğlu Clausewitz’e de atıfla kısa süreli hareketler ve planların taktik, uzun vadeli olan ise strateji olduğunu vurgulayarak uzun süreli stratejilere ulaştırarak adımların atılması gerektiğini belirtmektedir.

⁸⁴⁵ SZ, kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihî birikim ile ortak üründür. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 29.

daha önce değinilmişti.⁸⁴⁶ Bu noktayı biraz açmak yararlı olacaktır. Davutoğlu, sabit güç unsurları statik değil dinamik şekilde yorumlanması gerektiği vurgusunu sıkça yaparak gücün devamlılığına dikkat çekmektedir. Davutoğlu için önemli olan nokta sabit ile potansiyel öğeleri stratejik bir zihniyet ile kullanmak açığa çıkarmaktır. Bunun için de siyasi irade gerekmektedir. Sabit verilerin desteği ile oluşturulan jeopolitik hatların bir milletin uluslararası vizyonunu oluşturduğunu iddia eden Davutoğlu, kültürün (sabit veri olmasına rağmen) sabit verileri potansiyel veriler ile birleştirip bağlayan en önemli unsur olduğunu savunmaktadır. Davutoğlu, kendi güç formülünü açıklarken her etkenin kendine özgün bir ağırlığı olduğunu, her birinin güce etkisinin zaman içerisinde şartlara göre değişebildiğini farklı örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Davutoğlu'na göre strateji sadece siyasal ve askeri bir mesele değil, ülkelerin genel bakış açıları ve küresel açıdan ele alındığında kültürel unsurların merkezinde yer aldığı geniş kapsamlı özellikle taşımaktadır.⁸⁴⁷ Stratejik konumu, kültürel ve tarihsel mirasına uygun bir dış politika izleyen Türkiye'nin kanat ülke olmak yerine önce merkez ülke sora da küresel bir aktör olacağını iddia etmektedir.⁸⁴⁸ Davutoğlu'nun küresel gücü sıklıkla vurguladığı, Türkiye'yi bölgesinde değişen güç projeksiyonları arasında büyük güç yapmayı hedeflediği de görülmektedir.⁸⁴⁹ *Stratejik Derinlik* kitabında Davutoğlu, Türkiye'nin kendi güç unsurlarına yeteri önemi vermediği, kendisini fark etmediği eleştirisi yapmaktadır. Buradaki önemli noktalardan bir tanesi de Davutoğlu güç tanımının unsurları olarak gösterdiği kültür, teknolojik

⁸⁴⁶ Clausewitz'in kısa vadeli hareketleri taktik, uzun vadeli hareketleri strateji olarak tanımadığını vurgulayan Davutoğlu uzun vadeli açılımlar için siyasi iradeye ayrı bir atıf yapar. Kitapta geçen şu ifadelerden güce verdiği önem ve güç tahayyülü daha iyi anlaşılabilir. “Özetle, bir ülkenin güç denklemindeki ağırlığı, sabit ve değişken verilerinin stratejik planlama ve siyasî irade çarpanları ile belirlenmesi sonucunda ortaya çıkar. İyi bir stratejik planlama ve siyasî irade oluşumu, sabit ve değişken unsurları zayıf bir ülkeye kendi potansiyelinin üzerinde bir güç oluşumu sağlarken, tutarsız bir stratejik planlama ve zayıf bir siyasî irade, potansiyeli güçlü bir ülkenin kendi ölçeğinden daha düşük seviyelerde bir güç denkleminde sahip olmasına yol açabilir.” Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 34.

⁸⁴⁷ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım...**, s. 156.

⁸⁴⁸ Faruk Yalvaç, **Stratejik Derinlik mi...**, s. 168.

⁸⁴⁹ Mehmet Sinan Birdal, **a.g.e.**, s. 105.

kapasite, ekonomi gibi ögelerin başına “jeo” eklemesidir.⁸⁵⁰ Jeo eklemesi ve kitabında jeopolitik çalışan isimlerden sık sık alıntı yapması jeo strateji ve jeo politika merkezli bir bakışının olduğunu da göstermektedir. Ayrıca, güç için “milli güç” tanımını yaptığı da görülmektedir.⁸⁵¹ Bu noktada Davutoğlu’nun her şeye güç noktasından baktığı ve her şeyi güç için araçsallaştırdığı eleştirisi yapılmaktadır. Ayrıca Davutoğlu gücün sadece kendi etrafındaki fiili güç ve yarattığı etki ile değil farklı havzalarda kurduğu ekonomik, siyasi, diplomatik etkinlik ile ölçülmesi gerektiğini de söylemektedir.⁸⁵² Bu nokta eleştirel inşacılığın unsurları ile paraleldir.

Her ne kadar Davutoğlu’nun realizm temelli bir güç anlayışı varmış gibi görülse de kültür, tarih, ahlak, erdem gibi unsurları güç çerçevesinde değerlendirdiği unutulmamalıdır. Bu minvalde de Davutoğlu, Türkiye’nin değer temelli bir dış politika izlemesi gerektiğini vurgulayarak Türkiye’nin küresel bir aktör olma ve bilge ülke olma bağlamında sorumluluk alacağını belirtmektedir. Davutoğlu güç olabilmek için kurumların, ahlaki değerlerin, normların ve daha önce sayılan kültür, kimlik, tarih, coğrafya gibi unsurların kullanılabileceğini; ABD’nin II. Dünya savaşı sonrası hegemon güç olmasını uluslararası hukuk ve kurumların ABD’li siyaset yapıcılar tarafından etkili kullanım olarak tanımlaması örneği ile desteklemektedir.⁸⁵³ Dolayısı ile de bu kurumlara ve kurallara büyük önem atfetmektedir.⁸⁵⁴ Aslında bu nokta hegemonya inşasında kurumlara verilen önem, ahlaki liderlik ve ideoloji ile inşacılıktaki norm yapıcılık, ahlaki liderlik ve uluslararası kurumlar ve normlara uygun hareket etme ile benzerdir.

⁸⁵⁰ Davutoğlu ayrıca, jeo kültür, jeo politika ve jeo ekonomi ile birlikte zaman ve mekan idrakinin da bir ülkenin stratejik derinliğini oluşturduğunu iddia etmektedir. Meliha Benli Altunışık, “Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East”, **New Perspectives on Turkey**, Cilt 40, 2009, s. 185-189.

⁸⁵¹ Ümit Kıvanç, **Pan-İslâmıcının Macera Kılavuzu, Davutoğlu Ne Diyor, Bir Şey Diyor mu?**, Birikim İstanbul, 2015, s. 36-37.

⁸⁵² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 128.

⁸⁵³ **A.g.e.**, s. 225.

⁸⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 143. Ayrıca bakınız: Ali Balcı, **Stratejik Derinlikte Kemalizm ile Hesaplaşmak**.

Davutoğlu sorumluluk almanın değeri temelli bir yönü olduğunu savunsa da aynı zamanda sorumluluk almanın büyük devlet olmanın bir gereği olduğunu da savunmaktadır. Ona göre gelecek ile ilgili plan ve ufukları olan devletler belirlenmiş gündemlere göre değil, kendi belirledikleri gündemlere göre hareket ederler. Hatta büyük devletler gündemi kendileri belirledikleri için diğer devletler de bundan etkileneceklerdir.⁸⁵⁵

Davutoğlu'na göre toplumların uluslararası ilişkilerdeki konumları, tarih ve coğrafya sütunları üzerine yükselmektedir.⁸⁵⁶ Davutoğlu, Türkiye'nin etkisini mevcut sınırların ötesine taşıma gayesinde, burada da diğer modellerin aksine yeni bir model inşa etme kaygısı vardır. Türkiye'nin stratejik derinliğini uzun vadede uygulanabilmesi için yöntemlerden birisi zaman idraki(yani tarih derinliği), mekân idrakine dayalı coğrafya derinliğidir. Böylelikle de bu zihniyet inşa edilerek Türkiye'nin uluslararası sistemdeki güç parametresinin rolü uzun vadede değişecektir.⁸⁵⁷ Tüm tanımlamalarda ve güç analizinde medeniyet merkezli bakış açısı olan Davutoğlu, kültürel ve tarihsel değişkenlere göre betimlenen havza içinde olan Türkiye'nin coğrafyasının ve konumunun yansıması olarak büyük ve geniş stratejik manevra alanına sahip olduğunu söylemektedir.⁸⁵⁸

Davutoğlu daha sonra ileride gösterileceği üzere Türkiye'nin hem yumuşak hem de sert güç unsurlarını birlikte kullanan ise “akıllı güç” olarak tanımlayacağı görülmektedir.⁸⁵⁹ Ayrıca gerek Davutoğlu gerekse de AK Partinin karar vericilerinin

⁸⁵⁵ **A.g.e.** , s. 33.

⁸⁵⁶ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 560.

⁸⁵⁷ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.** , s. 6; Murat Yeşiltaş, “Türkiye’yi Stratejileştirmek Stratejik Derinlik’te Jeopolitik Muhayyile”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 110.

⁸⁵⁸ Mehmet Ali Tuğtan, **a.g.m.** , s. 20. Davutoğlu ileride gösterileceği üzere daha sonraları sıklıkla “gönül coğrafyası” kavramını ortaya atmıştır.

⁸⁵⁹ Davutoğlu 2012’de Suriye ile yaşanan jet krizi ve devam eden Cenevre Görüşmeleri sırasında şu ifadeyi kullanmıştır :“*Politikamızın başarısız olduğu kanaati yanılısama ve yönlendirme çabasından ibaret. Bu gücün ne zaman gösterileceğini biz biliriz. Ne fevri adım atarız ne de böyle bir eylemi karşılıksız bırakırız. Türkiye ne hard power'dır (sert güç) ne de soft power (yumuşak güç). Türkiye smart*

Türkiye’yi vicdani bir güç olarak da niteledikleri görülmüştür.⁸⁶⁰ Davutoğlu gücün vicdanla birlikte olması gerektiğini, bu durumun da müşfik ve muktedir olmayı beraberinde getirdiğini ve gerektirdiğini söylemektedir. Somali ve Suriye gibi ülkelere Türkiye’yi götüren vicdan iken, oralara gidebilmenin yolu ise güçten geçmektedir.⁸⁶¹ Aslında hem değer yüklü hem de uluslararası siyasetin gerçeklerini göz önünde alarak politika yapacaklarını Türkiye’yi de güçlü yapanın ahlaki liderliği, değer yüklülüğü ile birlikte reel politikaları olduğunu söylemektedir.⁸⁶²

Murat Yeşiltaş’a göre *Stratejik Derinlik*’te⁸⁶³ amaç Türkiye’nin uluslararası güç dengelerine ağırlığını koyabilmesidir, bunun için de tarihi ve coğrafi parametrelili yeni

power'dır (akıllı güç). Hangi gücünü ne zaman kullanacağını gayet iyi bilir. Türkiye'nin son dönemde soft power'ının güçlendiğini, hard power'ının zayıfladığını söyleyenler bilmeli ki geçen sene Libya'daki Misrata operasyonunda 18 (Türk) F-16 uçağı, 4 firkateyn Akdeniz'in ortasında görev yaptı. “

Okan Müderrisoğlu, “Türkiye akıllı güçtür”, **Sabah**, 01.07. 2012, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/07/01/turkiye-akilli-guctur> (erişim tarihi, 20.08.2017).

⁸⁶⁰ “İnsana değmeyen, insani özü taşımayan, insanın vicdanına hitap etmeyen hiçbir diplomasi artık kalıcı olamayacak. Dünyanın en güçlü ordularına sahip olmak ne kadar önemliyse insanlık vicdanına ait olmak ve o vicdana hitap edebilmek de artık o kadar önemli. Artık Türk bayrağı sadece bir gücün değil de, bir vicdanın sembolü olarak bütün buralarda dalgalanıyorsa Gazze sokaklarında, Myanmar’da, Somali’de. İşte o zaman sizin küresel bir diplomasi kabiliyetiniz var. İşte bizim insani diplomasiden kastettiğimiz bu, yeni bir boyut getiriyoruz diplomamıza. Krizlere, bölgemizdeki krizlere çözüm bulma çabalarını gösterirken, bir taraftan da bütün insanlığı kuşatacak, insanlığın zihnini ve vicdanını meşgul eden ne varsa onların hepsine sahip olacak bir iddia. Yeni Türk diplomasisinin en önemli hedeflerinden biri bu olmalıdır diye düşünüyoruz, çünkü insanlığın akışı da bu yönde. Ve devletimize biçtiğimiz rol şudur: Bu denklemde eğer bir devletin vicdanı var gücü yoksa zaaf gösterir. Gücü var vicdanı yoksa tiranlığa döner. Biz Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni müşfik ve muktedir bir devlet olarak inşa etmek durumundayız. Hem müşfik, hem muktedir. Müşfik olacaksınız ki vicdanınızın nerelere gitmesi gerektiğini, nerelere ulaşması gerektiğini vicdanınız size söylesin Somali’ye olduğu gibi, Suriyeli mültecilere olduğu gibi. Ama gücünüz olacak ki oraya gidebilesiniz.”

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma, 2 Ocak 2013, Ankara, **Dışişleri Bakanlığı**, 02.01.2013.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v_-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi 14.02.2016)

⁸⁶¹ **A.g.e.**

⁸⁶² Davutoğlu TBMM’de bütçe görüşmeleri esnasında söylediği “...bizim dış politikamız bu coğrafyada, bu tarihî mekânla, tarihdışlarımızla olan ilişkiler bağlamında idealist bir boyut taşır, değer boyutu taşır. Değer boyutu taşımayan bir dış politika güç ağırlıklı olur ve gücü haklı görmeye başlar. Biz, hiçbir zaman değer ağırlıklı dış politikadan akıl dış politikadan vazgeçemeyeceğiz ama aynı zamanda realist bir dış politika takip edeceğiz, ikisini birleştireceğiz, ikisini bir arada geliştireceğiz.” İfadeleri durumu daha iyi açıklamaktadır.

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma, 6 Kasım 2012,” **Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa (erişim tarihi 14.02. 2016)

⁸⁶³ İbrahim Kalın, Stratejik Derinliği: “Davutoğlu, bir milletin uluslararası ilişkilerin karmaşık ağındaki stratejik derinliğinin bir taraftan onun jeostratejik konumunu diğer taraftan da tarihsel ve kültürel mirasını kullanabilme kabiliyetine dayandığını savunmaktadır.” Aktaran: Cemalettin Kanaş, **a.g.e.**, s. 50-51. Kalın’a göre Davutoğlu, bir milletin uluslararası ilişkilerin karmaşık stratejik derinliğinin hem onun jeostratejik konumunu hem tarihsel ve kültürel mirasını kullanabilme yeteneği üzerine oturduğunu

bir stratejik zihniyetin inşa edilmesini önermektedir. Böylelikle de küresel sistemde etkili olunacaktır. İleriki bölümlerde daha ayrıntılı tartışılacağı üzere Davutoğlu'na göre iç siyasal kültürü ile birleşen Türkiye uluslararası sistemin edilgen bir çevre unsuru olmak yerine, kendine güvenen, kendi kültürü, coğrafyası tarihi ve kimliğinden güç alan merkez olacaktır. Tarih, coğrafya devletin dış politika yapımını etkileyen stratejik zihniyetinin altyapısını oluşturur. Yeşiltaş'a göre *Stratejik Derinlik* zihniyetin hangi minvalde oluşturulduğu çok net olmasa da psikolojik şuur halidir.⁸⁶⁴

Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* anlayışında Türkiye'yi küresel güç mücadelesinin merkezine oturtturup medeniyet unsurlarını kendinde barındırmasına istinaden Türkiye'yi merkezde konumlandırmaktadır.⁸⁶⁵ Türkiye'nin tarihi, coğrafyası ve kimliğine ilişkin tartışmalar daha sonra tartışılacağı için burada çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Davutoğlu milletin kültürü ile barışık olamayan, mirasından gelen dış politika gerekliliklerine göre hareket etmeyen Türkiye'nin küresel güç merkezlerinin temsilcisi olduğunu savunur. Ona göre eğer, Türkiye yeniden güçlü olmak istiyorsa Osmanlın mirasının varisi olarak görülen yakın kara havzasındaki insan “unsuru” için hala siyasi merkez olarak görüldüğünü hatırlayarak restorasyona gitmelidir.⁸⁶⁶ Aslında Davutoğlu'nun Türkiye'nin bölgesel ya da merkezi güç olmasının ötesinde bir küresel güç haline gelmesini hedeflediği görülmektedir.⁸⁶⁷

Stratejik Derinlik kitabı dışında da Davutoğlu yaptığı birçok konuşmada Türkiye'nin gücüne sürekli vurgu yapmış, “artık Türkiye'nin eski Türkiye olmayıp kendine güvenen küresel bir aktör olan güçlü bir Türkiye olduğunu” iddia etmiştir.

savunmaktadır. *Stratejik Derinlik*'e bakışı yukarıdaki gibi olan Kalın Türkiye'nin küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde inşacı ve realist bakış açılarının eklektik birleşimiyle oluşan bir anlayışı olduğunu iddia etmektedir. İbrahim Kalın, **Turkish Foreign Policy: Framework, Values, and Mechanisms**, s. 7-21.

⁸⁶⁴ Murat Yeşiltaş, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁸⁶⁵ **A.g.e.**, s. 118.

⁸⁶⁶ Ali Balcı, **Stratejik Derinlik'te Kemalizm ile Hesaplaşmak**.

⁸⁶⁷ Morton Abramowitz ve Henri J. Barkey, “Turkey's Transformers: The AKP Sees Big”, **Foreign Affairs**, 01.11.2009, s. 122

<https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-11-01/turkeys-transformers>(erişim tarihi 14.02.2016)

Davutoğlu Türkiye'nin giderek bölgenin, ama özellikle de Ortadoğu'nun sahibi olarak nitelendirdiği bile görülmüştür.⁸⁶⁸ Zaten ileriki dönemlerde Türkiye'nin küresel bir güç olma yolunda olduğunu iddia etmiş,⁸⁶⁹ Sonrasında ise Davutoğlu Türkiye'nin zaten küresel güç olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁰ Davutoğlu, 2007'de verdiği bir röportajda da 2007 sonrası Türkiye'nin merkez ülkeden küresel güce geçiş yaptığını, bu geçişi de aktif dış politikası sayesinde yaptığını savunmuştur.⁸⁷¹ 2011'de ise vizyoner dış politika ile Türkiye'nin etkin küresel ve bölgesel role sahip olduğunu belirtmiştir.⁸⁷²

Sadece Davutoğlu değil AK Partinin resmi metinlerinde ve ileri gelenlerinin söylemlerinde de Türkiye'nin giderek küresel bir güç haline geldiği iddia edilmektedir.⁸⁷³ Büyük, güçlü, kadim, kudretli, kadir,⁸⁷⁴ bölgesel güç, bölgesel süper güç, küresel aktör, küresel güç⁸⁷⁵ söylemlerinin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Örneğin, Erdoğan'ın da Davutoğlu gibi Türkiye'nin gün geçtikçe küresel bir güç haline geldiğini vurguladığı görülmektedir.⁸⁷⁶

⁸⁶⁸ 2012'deki TBMM genel kurulunda yaptığı konuşmada ,yeni doğmakta olan Ortadoğu'nun sahibiyiz, demiştir.

“Yeni Ortadoğu'nun sahibi biziz” , **Vatan Gazetesi**, 27.04.2012, <http://www.gazetevatan.com/-yeni-ortadogu-nun-sahibi-biziz--446394-gundem/> (Erişim tarihi 04.03.2017)

⁸⁶⁹“Türkiye 2023'te Gerçek Bir Küresel Güç Olacaktır”, Başbakan Ahmet Davutoğlu”, **Youtube**, 14.05.2015.

<https://www.youtube.com/watch?v=SJm2BcR0OKs> (erişim tarihi 14.02.2016)

⁸⁷⁰ “Ahmet Davutoğlu: “Türkiye küresel güçtür!”, **Anlayış**,

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331>, (erişim tarihi 14.02.2016)

⁸⁷¹ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...** , s. 354-355.

⁸⁷² “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011”, **Dışişleri Bakanlığı**, 03.01.2011.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

⁸⁷³ “Türkiye Küresel Güç Olma Yolunda İlerliyor”, **Ak Parti**

<http://www.akparti.org.tr/site/video/71165/turkiye-kuresel-guc-olma-yolunda-ilerliyor> (erişim tarihi 05.02.2016)

⁸⁷⁴ Ertan Efeğil ve Fatma Açık, “Günümüz Türk Dış Politikasında Türk Kültürünün Etkisi”, Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, Cilt 1**, Nobel, Ankara, 2012, s. 621-637.

⁸⁷⁵ Ersel Aydın, Türkiye'nin Bölgesel Güç Olmak ve Türk Dış Politikasında Yön Arayışları”, Bahadır Dinçer, Habibe Özdal ve Hacı Necefoglu (ed.), **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010, s.144.

⁸⁷⁶ “Time: Erdoğan, Türkiye'yi Küresel Güç Merkezi Haline Getirdi”, **Haberler**, 18.11.2011

<https://www.haberler.com/time-erdogan-turkiye-yi-kuresel-guc-merkezi-haline-3133338-haberi/> (erişim tarihi 12.03.2016)

“Küresel güç Türkiye”, **Sabah**, 07.05.2018

AK Partinin seçim beyannameleri ya da vizyonunu anlatan kitapçıklarda Türkiye'yi "doğal lider", büyük abi, Müslüman azınlığın koruyucusu⁸⁷⁷ gibi tanımladığı görülmektedir. Bu minvalde 2011'de yayınlanan 2023 vizyonunda yükselen bir güç olarak tanımlanmaktadır. Davutoğlu'nun AK Partinin Genel Başkanı olduğu 2015 Nisan Kongresinde tanıtımını yaptığı 2023 hedeflerine dönük Yeni Türkiye Sözleşmesinde, *"Yeni Türkiye, Cumhuriyetimizin 100. yılına yürürken insana, zamana ve mekâna hakkıyla hitap eden kapsayıcı bir yenilenmenin ve süreklilik içinde yeniden inşa sürecinin eseri olacak. Yeni Türkiye'nin "zengin kültürel birikimi, özgürlükçü demokrasi tecrübesi, güçlü ekonomisi, insan odaklı siyaset anlayışı, sağlam sosyal dokusu, dinamik insan unsuru, etkin dış politikası ile insanlık âleminin onurlu bir üyesi ve küresel düzenin yükselen gücü."* ifadeleri geçmektedir.⁸⁷⁸ Buradan da görüleceği üzere Türkiye yükselen küresel güç olarak betimlenmekte aynı zamanda da yukarıda değinilen kültür, onur, insan unsurunun gücü tamamlayan ögeler olduğu vurgulanmaktadır. Ancak Erdoğan'ın bazı konuşmalarında Türkiye'nin bölgesel ya da küresel güç olma gibi bir amacı olmadığını, sadece kendisine düşen sorumlulukları ve görevleri yerine getireceğini iddia ettiği görülmektedir.⁸⁷⁹ Erdoğan, her ne kadar böyle konuşmalar yapmış olsa da birkaç istisna konuşması dışında Türkiye'nin önce bölgesel

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/07/kuresel-guc-turkiye> (erişim tarihi 12.03.2016)

⁸⁷⁷ Aylin Gürzel, **a.g.m.**, s. 98.

⁸⁷⁸ Aktaran Tanıl Bora, **Zamanın Kelimeleri, Yeni Türkiye'nin Siyasi Dili**, Birikim, İstanbul, 2018, s.11-12. Ayrıca 2023 Vizyon Belgesinde geçen şu ifadeler de Türkiye'ye tanımlanan küresel ve bölgesel gücü anlatmaktadır: *"On yıl önce biz büyük bir sevdıyla, kendimizi adadığımız yüce bir idealle yola çıktık. Bu ideal, Türkiye'yi küresel güç dengesinin önemli aktörlerinden biri haline getirmek, bölgesinde barış ve istikrarı tesis için çalışan belirleyici ülke konumuna yükseltmekti. Türkiye, bölgesel bir çekim merkezi, bir odak merkezi ve uluslararası ilişkiler merkezi olma niteliğini güçlendirmekte, derinleştirmektedir. Gerek bölgemizde, gerekse küresel siyasette pozitif yaklaşımı benimseyen tüm aktörler, taraflar ve gruplarla beraber, yeni bir dili ve yeni bir dünya vizyonunu inşa ediyoruz. AK Parti olarak, milletimizin kendine güvenini örseleyen, dış politikamıza pranga vuran sendromları ortaya koyduğumuz vizyonla ortadan kaldırdık. Bugün her alanda kendine güvenen, özgün vizyonunu ortaya koyan, içinde bulunduğu coğrafyayı tehdit algılamasıyla değil, barış, istikrar ve işbirliği perspektifiyle değerlendiren bölgesel güç ve küresel aktör Türkiye vardır."*

"2023 Siyasi Vizyon", **AK Parti**,

http://m.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum_ (erişim tarihi 02.02.2018)

⁸⁷⁹ "Tayyip Erdoğan: Türkiye'nin bölgesel veya küresel güç olma gibi bir hedefi yok", **Dailymotion**, 2013,

<https://www.dailymotion.com/video/x19gak1> (erişim tarihi 02.02.2018)

sonra da küresel bir güç, oyuncu aktör olacağını, hatta olduğunu savunmaktadır.⁸⁸⁰ Özellikle 2013 sonrası güç kavramının daha fazla vurgulandığı görülmektedir. İlgili tartışmalar AK Parti döneminde Türkiye'nin kimliğinin incelendiği bölümde olduğu için burada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

AK Partinin ilk dönemlerinde Türkiye'yi bölgesel bir güç olarak niteleseler de⁸⁸¹ kimi uzmanlar bölgesel güç olmayı bölgesel model olma çerçevesinde de değerlendirebilmektedirler. Burada model olma iddiasının bir ayağını yumuşak güç unsurları oluştururken diğer ayaklarını ekonomik karşılıklı bağımlılık ile demokratik derinlik oluşturmaktaydı. Kimi uzmanlar bölgesel ve küresel güç kavramının Yeni Osmanlıcık'ı gölgelemek için kullandığını iddia etmektedirler. Hatta bölgesel güç söylemi, bizatihi Osmanlı mirası ve Türkiye'nin jeostratejik önemi ile ilişkilidir.⁸⁸² Bu açıdan bakıldığında istinaden Ümit Kıvanç Davutoğlu'nun Türkiye'yi kutsal, bölgesinde çok yönlü bir jeopolitik önem taşıyan güç olarak tasvir ettiğini savunmaktadır.⁸⁸³ Kimi isimler ise ABD'nin Türkiye'yi bölgesel değil, küresel bir güç olarak gördüklerini iddia etmektedirler.⁸⁸⁴ Baskın Oran'a göre *Stratejik Derinlik* güç odaklılığı vurgusuna istinaden klasik bir realist kitaptır, 1930'ların kitaplarını andırmaktadır. Realizmin zamandan ve mekândan soyutlanmasını ümmetçi İslamcı ve Osmanlıcı ruh ile faktörlere sağlanacaktır. Dolayısı ile Oran, Davutoğlu ve kitabını realizm ve romantizmin sentezi

⁸⁸⁰ Erdoğan hatta Türkiye'nin olmadığı oluşumların da etkisinin zayıf olacağını söylemektedir. Örneğin, Türkiye 'söz AB'nin küresel hatta bölgesel bir güç bile olamayacağını iddia etmektedir. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkiye'yi Dışlamış Bir AB, Değil Küresel Güç; Bölgesel Güç Dahi Olamaz", **Milliyet**, 2013.

<http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-yi-dislamis-istanbul-yerelfotogaleri-9058765/>. (erişim tarihi 09.02.2016)

"Hedefler", **Ak Parti**,

<https://www.akparti.org.tr/site/hedefler>, (erişim tarihi 09.02.2016)

Ayrıca Bakınız: Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel Barış Vizyonu**, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul, 2012; H. Bahadır Türk, **Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim, İstanbul, 2014.

⁸⁸¹ Ziya Öniş ve Şule Yılmaz, **Between Europeanization and Euro-Asianism...**, s.7-24

⁸⁸² Muharrem Ekşi, **a.g.e.**, s. 147.

⁸⁸³ Ümit Kıvanç, **a.g.e.**, s. 66.

⁸⁸⁴ "ABD Türkiye'yi Bölgesel Değil Küresel Güç Olarak Görüyor", **Amerika'nın Sesi**, 11.05.2013. <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-turkiye-yi-bolgesel-degil-kuresel-guc-olarak-goruyor/1659156.html> (erişim tarihi 09.02.2016)

olarak değerlendirmektedir.⁸⁸⁵ Oran'a göre güç anlayışı da bu minvalde yorumlanmalıdır. Faruk Yalvaç, *Stratejik Derinlik*'i pozitivist özellikle de realist ve inşacı okumalar yerine Gramscici bir analiz değerlendirip hegemonik derinlik olarak okumaktadır. Davutoğlu'nun Türkiye'yi bölgesel bir hegemon yapmayı amaçladığını ileri sürmektedir. Bunu yaparken de Türkiye'de hem yapısal hem de konjonktürel hem iç hem de dış hegemonik blokların etkisini analize dâhil etmektedir; AK Partinin yumuşak güç, kültür, kimlik gibi enstrümanları aslında hegemonya araçlarıdır.⁸⁸⁶

Dolayısı ile de Davutoğlu'nun toprak, nüfus, ekonomi, coğrafya gibi materyal güç unsurları ve tarih, kültür, kimlik, medeniyet, psikoloji, ahlaki liderlik, vicdan gibi materyal olmayan güç unsurlarını birlikte değerlendirdiği görülmektedir. Davutoğlu'na göre Türkiye'nin tarihi (Osmanlı mirası), coğrafyası, kültürü, kimliği potansiyel güç kaynaklarıdır. Bu potansiyel kaynaklar aracılığı ile kinetik gücü ortaya çıkacak yani mevcut gücü artacaktır. Başka bir ifade ile Türkiye'nin kimliği hem gücüdür, hem de gücünü artıracaktır. Türkiye'nin yapması gereken potansiyelini fark ederek güç unsurlarını harekete geçirmesi ve yeniden bölgesinde hatta küresel siyasette etkili, nüfuzlu, kabul gören bir ülke haline gelmesidir.

Davutoğlu bu kimliksele unsurları kullanarak önce bölgesel sonra da küresel güç olmayı amaçlamaktadır. Davutoğlu'nun güç tanımı materyal unsurların yanında kimlik, tarih, ahlak, liderlik, norm yapıcılık, akıllık gibi materyal olmayan unsurları da içermektedir. Bu yönü ile de eleştirel inşacılığın güç tanımı ile Gramscici hegemonya içinde de değerlendirilebilir. Çünkü bölgede ve uluslararası alanda yapmaya çalıştığı şey güç olmakken bunu sadece zorlama ile değil rıza ile yapmaya çalışmaktadır.

⁸⁸⁵ Baskın Oran, "11 Eylül Olayı Ertesinde AKP", Baskın Oran(ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 134. Çalışmanın Stratejik Derinlik kitabının değerlendirildiği kısımda daha ayrıntılı gösterileceği üzere burada çok fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

⁸⁸⁶ Faruk Yalvaç, **Stratejik Derinlik mi?....**

Güç bölümünde Ahmet Davutoğlu'nun güce nasıl baktığı ve gücü nasıl tanımladığına değinilmişti. Davutoğlu gücü sadece ekonomi, askeri unsurlar, teknoloji gibi maddi unsurlar temelinde değil; tarih, kimlik, kültür, ilişki, nüfuz, etki, söylem, saygınlık, kabul görme, zihniyet, vicdan ahlaki liderlik gibi maddi olmayan unsurlar temelinde de tanımladığından, Türkiye'nin önceleri kendisini yumuşak güç olarak nitelense de sonraları akıllı güç şeklinde değerlendirildiğinden bahsedilmişti. Davutoğlu'nun gücün sadece bir ülkenin kendi bölgesindeki etkisi ile değil farklı havzalarda kurduğu ekonomik, siyasi, diplomatik etkinlik ile ölçülmesi gerektiğini söylediği vurgulanmıştı.⁸⁸⁷ AK Parti kaynaklarında, karar vericilerin söylemlerinde güç, etki, küresel görünürlük, nüfuz kavramlarının çokça işlendiği görülmektedir. Nüfuz ve etki yaratmak,⁸⁸⁸ bölgesel hegemon olmak,⁸⁸⁹ lider ülke olmak,⁸⁹⁰ bölgede kredisi olan kabul edilebilir bir aktör olmak,⁸⁹¹ ekonomik çıkar sağlayan⁸⁹² ülke olmak gibi sıkça vurgulanan dış politika hedeflerinin hepsi güç politikaları ile ilgilidir. Tüm bu söylemler bölgelerde etkili olma ve gücü tamamlayıcı bir unsur olma idealini ortaya koymaktadır.

Hükümet yetkilileri Türkiye'nin girişimleri ve aktif dış politikası sayesinde uluslararası örgütlerdeki etkisinin de arttığını iddia etmişlerdir.⁸⁹³ Örneğin çok sayıda uluslararası toplantı İstanbul'da yapılmış, Türkiye'nin açılım ve girişimlerinin sonucu olarak BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği için yapılan oylamada Türkiye ciddi bir destekle seçilmiştir.⁸⁹⁴ Davutoğlu yaptığı konuşmalarda bu etkinin yansıması olarak çok

⁸⁸⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 28.

⁸⁸⁸ Doğa Ulaş Eralp, **Turkey in the Western...**, s. 26-27; Pınar Akpınar, "Turkey's peacebuilding in Somalia: the limits of humanitarian diplomacy", **Turkish Studies**, Cilt 14, Sayı 4, 2013, s. 740.

⁸⁸⁹ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 40

⁸⁹⁰ "Lider Ülke", **AK Parti 2011 Seçim Beyannamesi**, 2011

<http://www.akparti.org.tr/beyanname2011.pdf> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸⁹¹ Pınar Akpınar, "Turkey's peacebuilding in Somalia: the limits of humanitarian diplomacy", **Turkish Studies**, Cilt 14, Sayı 4, 2013, s. 740.

⁸⁹² Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 40.

⁸⁹³ "Uluslararası Örgütlerde Türkiye Etkisi artıyor", **Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü**

www.kdk.gov.tr/haber/uluslaarasi-orgutler-turkiye-etkisi-artiyor/372 (erişim tarihi, 23.01.2017).

⁸⁹⁴ Bülent Aras, **Turkey's rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery**, s. 30-35. Ancak belirtilmelidir ki bir sonraki oylamada Türkiye ciddi bir oy kaybı yaşayarak seçilememiştir. Bu durumun sebebi de Türkiye'nin değişen politikalarıdır.

sayıda etkinliğin Türkiye’de yapıldığını hatırlatarak sadece bölgesel değil küresel meselelerde de Türkiye’nin inisiyatifine, katkısına ve desteğine ihtiyaç duyulduğunu ve bu durumun takdir gördüğünü söylemektedir.⁸⁹⁵

Barış girişimlerinin arka planındaki önemi saiklerden birisinin de Türkiye’nin güvenliğini sağlamak olduğuna yukarıda değinilmişti. Güvenliği inşa etmenin bir başka sonucu da bölgede etki alanı ve güç inşasıdır. Davutoğlu’na göre, Türkiye bölgesindeki güvenlik halkasını bir sonraki aşamaya taşırsa merkez ülkenin ötesine geçip küresel ve bölgesel bir aktör olacaktır.⁸⁹⁶ Dolayısıyla güvenlik sağlama araçlarından birisinin de arabuluculuk olduğu düşünülürse arabuluculuğun gücün bir aracı olduğu açıkça görülebilir. Davutoğlu, 2012’de yaptığı söyleşide dış politikadaki beş ilkeden “komşularla sıfır sorunu” ilkesini “komşularla sıfır sorunu ve komşu havzalarda etkinlik” olarak güncellenmiştir. Ayrıca bu ilkeleri küresel güçlerle tamamlayıcılık ilişkisi çerçevesinde değerlendirmiştir.⁸⁹⁷ Davutoğlu’nun söylemleri ve yazılarından etkinlik ve etkiden kastettiği nüfuz ve hegemonyayı andıran inşacı güç olduğu anlaşılmaktadır. Davutoğlu’na göre Türkiye’nin bölgesinde güçlü ve etkili olabilmesi bölgesinde huzur ve istikrar olması, insanların ve malların serbest dolaşımı ile mümkün olacaktır. Huzur, istikrar, işbirliği ve karşılıklı bağımlılık Türkiye’nin çıkarıdır.⁸⁹⁸ Davutoğlu, arabuluculuk ve kriz yönetiminin olumlu yansımasının daha iyi anlaşılması için Lübnan örneğini vermektedir; Lübnan’daki girişimlerle birlikte Türkiye’nin ile nüfuz ve etki imkanı doğurduğunu iddia etmektedir.⁸⁹⁹ Hatta bir yerden sonra (ileride gösterileceği üzere) Türkiye bölgenin hatta küresel siyasetin gücü olarak Türkiye hem

⁸⁹⁵ “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Trabzon’da Düzenlediği Basın Toplantısı, 9 Haziran 2012”, **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trabzon_da-duzenledigi-basin-toplantisi_-9-haziran-2012.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

“Sayın Bakanımızın New York’ta Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı**, 27.09.2011, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-new-york_ta-duzenledigi-basin-toplantisi_-27-eylul-2011.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁸⁹⁶ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 162

⁸⁹⁷ **A.g.e.**, s. 16.

⁸⁹⁸ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 228.

⁸⁹⁹ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 353-354.

kendini bu kimlik ile tanımlamış hem müdahaleleri ile gücünü inşa etmeye çalışmış⁹⁰⁰ hem de bölgeyi ve küresel siyaseti dizayn etmeye çalışmıştır.⁹⁰¹

Stratejik Derinlik kitabında güç arayışının sıkça vurgulandığına daha önce değinilmişti. Pek çok yazar Davutoğlu'nun dış politikayı güç aracı olarak gördüğünü savunmaktadır.⁹⁰² Genelde literatürde Türkiye'nin arabuluculuğu yumuşak güç anlayışı çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁹⁰³ Zaten Ahmet Davutoğlu'na göre diplomatik girişimler, Türkiye'nin bölgesinde yumuşak güç olmasına hizmet edecektir.⁹⁰⁴ Davutoğlu'na yakın isimlere göre Orta Doğu özelinde sorun çözücülüğü Türkiye'ye hem uluslararası alanda hem de Türkiye içinde önemli kazanımlar getirmektedir. Bunların başında Türkiye'nin yumuşak güç kimliğini inşa etmesi gelmektedir.⁹⁰⁵

Bu tür girişimlerdeki bir başka nokta, girişimler aracılığı ile kurulan etkinin yansımaları ile ilgilidir. Davutoğlu'na göre Türkiye Orta Doğu'daki etkinliği oranında diğer güçlerle ilişkisini yeniden kurup; görünürlüğü ve aktifliği oranında etki, nüfuz ve pazarlık sahibi olacaktır.⁹⁰⁶ Eğer bir yerde etkili, güçlü olmak gerekiyorsa oralara gitmek gerekir. Çünkü ulaşılamayan, gidilemeyen yerde etkinlik kazanılamaz.⁹⁰⁷ Davutoğlu'nun "Ok-yay" metaforuna göre yayı Türkiye'nin sınırları ötesini kapsayacak biçimde gerip, oku da stratejik plan ve iddia ile hedefe yönlendirebilmek önemlidir. Dolayısı ile de böyle bir aktiflik, Türkiye'nin sınırları ötesine etkisi, gücü görünürlüğü

⁹⁰⁰ Özlem Demirtaş Bagdonas, "Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur", *Turkish Studies*, Cilt 15, Sayı 1, 2014, s. 139-155.

⁹⁰¹ "Ortadoğu'da değişimin öncüsü olacağız", *Al Jazeera Türk*, 26.04.2012

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortadoguda-degisimin-uncusu-olacagiz> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁹⁰² Bakınız: Ümit Kıvanç, *a.g.e.* .

⁹⁰³ Alexander Murinson, *The Strategic Depth...* , s. 945-964; Aylin Gürzel, *a.g.m.* , s. 95-105.

⁹⁰⁴ Ahmet Davutoğlu, *Turkey's Zero Problems Foreign Policy*

⁹⁰⁵ Bülent Aras, "Turkey's soft power", *the Guardian*, 14.04. 2009

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/apr/13/turkey-middleeast> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁹⁰⁶ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...* , s. 82-83

⁹⁰⁷ *A.g.e.* , s. 280

artacaktır.⁹⁰⁸ Böylelikle de buralarda, tarihi ve coğrafyayı, özgüvenli bir biçimde kullanırsa Türkiye liderlik edebilecektir.⁹⁰⁹

AK Parti dış politika söylemlerinde “Yeni Türkiye’nin” gücünün uluslararası ilişkilerdeki gücü ve konumu olduğunu vurgulamaktadır. Yani uluslararası ilişkilerdeki etkisi, konumu, saygınlığı ve aktifliği Türkiye’nin gücü olarak ifade edilmektedir. Güçlü ve yeni Türkiye tasviri sadece çıkar odaklı değildir. Değer temelli siyaset de ön plandadır. Aslında değer temelli siyaset sınırlar ötesi olduğu için ulus devlet eleştiresini de içermektedir. AK Parti fiziksel (suni) sınırdan ziyade gönül coğrafyasının sınırlarının çizildiğine dair iddiasına değinilmişti.⁹¹⁰ Değer odaklı siyaset ile ulus devlet ötesine geçerek, kültür, tarih, kimlik üzerinden bir güç ilişkisi kurulmak istenildiği sonucu çıkarılabilir. Erdoğan, Türkiye’nin tarihine ve birikimine yakışan bir dış politika uygulaması sonucu uluslararası politikada daha çok dikkat çeken, takdir gören, sözü dinlenen, itibarlı ve inisiyatif alabilen bir ülke haline geldiğini söylemiştir. Erdoğan’ın bahsettiği dış politikanın özünü ise barışı inşa etmeye dönük girişimler oluşturmaktadır.⁹¹¹ Erdoğan’ın saygınlığa verdiği öneme istinaden Türkiye’nin dış

⁹⁰⁸ **A.g.e.** , s. 562-563.

“Türkiye gerek Afrika Derinliğinde bir uluslararası etkinlik alanı kazanabilmek gerekse Akdeniz sathındaki dengelerde söz sahibi olabilmek için yakın deniz havza politikasının parçası olan Doğu Akdeniz ve Ortadoğu politikası ile yakın kara havzasının bir parçası olan Balkanlar ve Adiyattik politikaları arasında stratejik köprü kurmak ve bu stratejik bakış açısını Orta Akdeniz ve Kuzey Afrika politikaları ile desteklemek zorundadır.” Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 216.

⁹⁰⁹ Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, s. 49.

⁹¹⁰ Burcu Sunar, **Siyasal İlahiyat...** , s. 155-236.

⁹¹¹ Bu durumu daha iyi anlamak için Erdoğan’ın şu sözleri dikkat çekicidir: “Sadece kendi dış meselelerimize değil, dünya meselelerine de duyarsız değiliz. Türkiye’nin tarafı olduğu anlaşmazlıkların çözümünde nasıl aktif bir barış diplomasisi yürütüyorsak, dünyadaki çeşitli anlaşmazlıklara çözüm arama çabalarına da en aktif şekilde katılmanın gayreti içindeyiz. Bu konuda yardımı, desteği, ara buluculuğu talep edilen bir konuma ulaşmış bulunuyoruz. Bunun bir örneği olarak Suriye ile İsrail arasında ilk etabı Mayıs ayında başlayan barış görüşmelerine hem aracılık, hem de ev sahipliği yaptık. Bu görüşmelerin ikinci etabı yine Türkiye’nin gözetimi ve ev sahipliği ile bu ayın 15 ve 16’sında gerçekleştirildi. Her iki tarafın ifadelerine de yansıdığı üzere görüşmeler yapıcı ve yararlı bir doğrultuda sürdürülüyor. Orta Doğu’daki çatışmaların sona ermesi ve sürdürülebilir barış ortamının tesisi için böyle diyalog zeminlerinin son derece önemli olduğu bugün bütün dünyanın kabul ettiği bir gerçektir. Türkiye’nin bu diyalog zemininin oluşmasındaki rolünü bütün dünya yakından biliyor ve takdir ediyor. Bölgemizde ve dünyada barışın tesisine yönelik çabalarımızı her seviyede sürdürmekte, barış çabalarına katkılarımızı devam ettirmekte kararlıyız. Bunu, üzerimize düşen bölgesel, tarihi ve insani bir sorumluluk olarak görüyoruz.”

“Başbakan Erdoğan ulusa seslendi”, **Hürriyet**, 30.06.2008

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-ulusa-seslendi-9316353>(erişim tarihi, 20.04.2019).

politika araçlarından olan arabuluculuk girişimlerinin arkasındaki bir başka motivasyonun etki, saygınlık, bölgesel liderlik kazanma amacı olduğu söylenebilir.⁹¹² İnşacılık bölümünde vurgulandığı üzere devletlerin diğer devletler ve uluslararası örgütler ile ilişki kurmalarının arka planındaki etkenlerden birisi de diğer devletler tarafından kabul edilme ve saygınlık görmektir. Yani, barış girişimlerinin arka planındaki önemli bir başka öge de saygınlığa sahip olarak “bölgesel hatta küresel güç” olmaktır. Ancak Türkiye’nin “güç” kapasitesi ile dış politika gerçeklikleri arasında bir mesafe olduğu görülmektedir. Önceki bölümlerdeki kimlik ve güç kısımlarında değinildiği üzere güç ile kimlik birlikte değerlendirilmiştir. Davutoğlu’nun ok-yay metaforu Türkiye’nin Osmanlı coğrafyasında yeniden etkili olma, nüfuz kurma ve güç arayışının göstergeleri olarak değerlendirilmektedir.

İnşacılığın güç tanımının sadece maddi kapasite ve imkânlarla yapılmadığı, maddi olmayan ögelerin de de gücün içinde aldığına değinilmişti. İnşacılığın, söylemlerin önemini ve etkisini vurgulaması, dış politika pratiklerinin bu söylemlere göre şekillendiğini iddia ettiğine, kurulan ilişkiler ve yaratılacak nüfuza önem atfettiği belirtilmişti. Kurulan ilişkiler ve gerçekliğin inşası, barış söylemleri bu minvalde değerlendirilirse, barış girişimleri ve barış vizyonu, kimlik, ahlak, etik, insani devlet gibi söylem ve pratikler Türkiye’yi güçlü, bölgedeki aktörler üzerinde etki sahibi bir devlet yapacaktır. Davutoğlu’nun da güç tanımı ve gücü el alış biçimi göz önüne alındığında yapılan girişimlerle Türkiye’nin etkisi ve gücü artacaktır. Türkiye’nin dış politika açılımları, insani yardım, barış girişimi, eğitim vs gibi kamu diplomasi unsurları ile birlikte ilgili bölgelerdeki etkisinde önemli ölçüde gelişim görülmüştür. Ekonomik, kültürel, siyasi, alanda önemli bir etkinin yaratıldığı söylenebilir.

⁹¹² Nihat Çelik, **a.g.e.** , s. 13.

1.7.Çıkar

Öncelikle çıkar kavramının nasıl tanımlandığının önemli olduğu vurgulanmalıdır. Güç gibi çıkar da farklı kuramlar içinde farklı tanımlanabilmektedir.⁹¹³ Türkiye'nin barış girişimlerinin arkasındaki bir başka neden de dış politika amaçlarına ve çıkarlarına ulaşmaktır. Davutoğlu'na göre arabuluculuk Türkiye'nin karşılıklı ekonomik bağımlılık, geniş kapsamlı güvenlik yapıları kurma, çok kültürlü bir arada yaşama, bölgesel işbirliği, vizelerin kaldırılması gibi bölgesel dış politika amaç ve hedeflerine ulaşmadaki araçlardan biridir. Ayrıca komşularla sıfır sorun politikası da arabuluculuk ile doğrudan bağlantılı ve ilintili bir konudur.⁹¹⁴ Davutoğlu verdiği röportajlarda da kafasındaki dış politika vizyonu ve bunun yansıması olarak bölgede kurulacak olan huzur, barış ve istikrarın Türkiye'nin çıkarına olduğunu iddia etmektedir.⁹¹⁵ Arabuluculuk aracılığı ile bölgedeki ülkeler ile iletişim ve ilişkiler de gelişmiştir.⁹¹⁶ Ahmet Davutoğlu'na göre Türkiye'nin bölgesinde güçlü ve etkili olabilmesinin yolu bölgesinde huzur ve istikrar olması, insanların ve malların serbest dolaşımı ile mümkün olacaktır. Bu da Türkiye'nin çıkarıdır.⁹¹⁷ Arabuluculuk çıkar amaçlı, dış politikadaki amaçlara ulaşmak için araçsallaştırılmıştır.⁹¹⁸ Girişimlerin zaten dolaylı ya da doğrudan Türkiye'nin çıkarı⁹¹⁹ ve dış politika amaçlarıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Davutoğlu'nun *“Bizim artık şunun özgüveni içinde davranmamız lazım: Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, Türkiye'nin çevresindeki hiçbir ülke Türkiye ölçeğinde değildir. Dolayısıyla Türkiye çevresinde oluşturacağı güvenlik ve*

⁹¹³ Bakınız: İlhan Uzgöl, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika, Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**, İmge, Ankara, 2004.

⁹¹⁴ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's zero...**

⁹¹⁵ Pınar Akpınar, **An emerging...**, s. 91.

⁹¹⁶ **A.g.e.**, s. 29

⁹¹⁷ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 228.

⁹¹⁸ Pınar Akpınar, **Mediation as....** Araçsallaştırma daha çok da realist kuram içinde amaca ulaşmak için herhangi bir şeye başvurmak olarak görülmektedir, genelde değer yüklü değildir. Adalet ve Kalkınma Partisinin değer odaklı dış politika söylemi ve kimliğin rolü düşünüldüğünde arabuluculuğu sadece çıkarları için bir araç olarak değerlendirmek doğru olmaz. Diğer etkenlerle birlikte çıkarlara ulaşmada başvurduğu araçlardan biri olarak nitelemek daha doğrudur.

⁹¹⁹ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 41-42.

barış halesiyle bölgedeki çıkarlarını en üst noktaya çıkarabilir.”⁹²⁰ sözleri aslında girişimlerin yansıması olan barış ve güvenliğin Türkiye’nin çıkarına olduğunu da vurgulamaktadır. Ancak Davutoğlu farklı zamanlarda Türkiye’nin sadece çıkar odaklı olmayan, aynı zamanda ilke, vicdan ve ahlaka dayalı bir politik anlayışı olduğunu dillendirmiştir.

Tarık Oğuzlu gibi kimi akademisyenler ise çıkar odaklı reel politik motivasyonların, kimlik ve değer odaklı motivasyonlardan daha belirleyici olduğunu iddia etmektedir. Oğuzlu çıkar odaklı motivasyonların kimlik motivasyonu ötesinde olduğunu iddia etmektedir.⁹²¹ Sıfır sorun politikasının arka planında Türkiye’nin çevresinin sorun üreten bir yer olmaktan çıkarılması ile enerjisini, ülke içi gelişmelere ayırabilmesi vardır. İstikrar ve barışın olmadığı bir bölgede bölgesel gelişmeler Türkiye’yi daha fazla etkileyebilecektir. Arabuluculuk, hem ekonomik hem de güvenlik temelli çıkar anlayışının bir yansımasıdır denilebilir. Hatta bu açıdan Türkiye’nin dış politikası, Çin’in barışsever kalkınma politikasına -yani ekonomik kalkınma ve siyasi nüfuz elde edilmesi çevresel istikrarsızlığın ortadan kaldırılması ve komşular tarafından iyi algılanmalarla- benzetilmiştir. Bu görüşe göre bu politikalar Türkiye’nin, AB ve ABD gibi aktörlerle olan ilişkilerinde elini güçlendirmiştir. Öyle ki bu politikalar bu güçlerin Orta Doğu’yla olan ilişkileriyle de uyum içindedir; ABD’nin Orta Doğu politikası ile uyuşmakta, AB’ye eklemlenme süreci içinde bölgesinde güçlü bir Türkiye; AB’nin Orta Doğu’ya açılımını kolaylaştırıcı bir araç olarak da görülebilmektedir. Aslında, komşularla sıfır sorun politikasının arkasında çevresinin istikrarsızlık ve kaos üreten bir yer olmasının Türkiye’yi de etkileyebileceği düşüncesi vardır. Türkiye’yi etkileyecek sorunlar Türkiye’nin enerjisini iç ve dış meselelere harcamasına neden olacaktır. Bu bakışa göre Türkiye barış havzası kuramazsa iç ve bölgesel sorunlarla daha çok

⁹²⁰ “Ahmet Davutoğlu: “Türkiye küresel güçtür!”, **Anlayış**, Kasım 2009

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁹²¹ Tarık Oğuzlu, **Komşularla Sıfır...**, s. 9.

uğraşmak zorunda kalacaktır. AK Partidış politikasının Arap Baharına kadar olan döneminde komşularla kurulan ilişkilerde farklı politik düzenlere sahip ülkelerle kurulan ilişkilere bakıldığında çıkar odaklı bir ilişki kurulduğu açıkça görölmektedir. Arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, insiyatif almak ve sıfır sorun politikası gütmek ulusal güvenlik çıkarları ile de bağlantılıdır. Oğuzlu askeri odaklı önlemlerden ziyade, ticaret devletine dönüştüğünü de savunmaktadır. Yalnız bunların reel politik çıkarlarla bağlantılı olduğunu, kimlik odaklı olmadığını söylese de aslında Oğuzlu'nun Türkiye'nin kimliği araçsallaştırıldığını iddia ettiği söylenebilir. Yani Oğuzlu'ya göre çıkar odaklı reel politika motivasyonları kimlik ve değer odaklı politikalardan daha belirleyicidir. Bu görüşe göre, komşularla sıfır sorun kurulurken komşuların iç politikalarını nasıl yürüttüklerine çok fazla önem verilmemiş; çıkar odaklı pragmatik ilişkiler kurulmuştur.⁹²² Aslında Türkiye bölgesel aktör olma iddiası ile düzen kurucu rolüne soyunmuş, bunu yaparken de yumuşak gücünü kullandığını iddia etmekteydi. Ancak, Suriye krizi ile birlikte ise bu algının değişerek yumuşak güçten sert güce (hard power) dönmüştür.⁹²³ Aslında Türkiye'nin çok kullandığı “yumuşak güç” ile tarafsız politikalar ile -hatta tüm taraflarla iletişim ve işbirliği içinde olacağı, tarafları sistemin içinde tutacağı- uyuşmazlık yaşayan tarafları bir araya getirme insiyatifi yerine, kendisine aşırı bir özgüvenle sert söylemi ve politikaları ile birleşince sert tepkiler almış, bu politikalar ters tepmeye başlamıştır. Türkiye bir taraftan idealist, liberal mesajlar verirken, diğer taraftan da aynı rejimlerle çıkar odaklı ilişkiler kurmaya çalışan ülke izlenimi vermektedir.⁹²⁴

⁹²² Tarık Oğuzlu, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, 2012, s. 8-17.

⁹²³ Talha Köse, **Türkiye'nin...**, s. 31.

⁹²⁴ Tarık Oğuzlu, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Bir Durumun Analizi”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, s. 48-52.

1.8.Ekonomi Politik

Ekonomi politikaları incelendiğinde AK Partinin Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile başlayan neo liberalizmin taşıyıcısı, belki de en büyük uygulayıcısı, olduğu görülmektedir. AK Parti döneminde içeride yapılan özelleştirmelerin Türkiye’nin Cumhuriyet tarihinin en büyükleri olması, taşeronlaşmanın hız kazanması, işçi hareketlerinin çeşitli gerekçeler üzerinden kısıtlanıyor olmaları, ekonomik eşitsizliğin giderek artıyor olması bunun somut göstergeleri olarak nitelendirilmektedir. AK Partininideolojik referansı olan neo liberalizm dış politikada ticari ilişkilere ve ülkeye sermaye girdilerine önem vermektedir. Aslında AK Partinin ekonomi politik dış politikası Özal’ın politikasının devamı niteliğindedir.

Daha önce değinildiği üzere Ahmet Davutoğlu ekonomiyi güç unsurları içinde görmektedir. Gerek kitaplarında gerekse de dış politika uygulayıcısı olduğu dönemde yaptığı konuşmalarda kültürel ve siyasi karşılıklı bağımlılık gibi ekonomik karşılıklı bağımlılığın altını da çizmiştir. Karşılıklı bağımlılığın hem sınırları kaldıracağını, hem ülkelerin zenginliğini arttıracığını hem de barış ve istikrarı sağlayacağını savunmaktadır.⁹²⁵

Hem Davutoğlu’nun hem de AK Partinin söylemlerinde ekonomik entegrasyon komşularla sıfır sorun, barış diplomasisi ve çok yönlü diplomasi,⁹²⁶ herkes için güvenlik, yumuşak güç oluşturmagibi temel dış politika ilkelerinin arasında sayılmaktadır.⁹²⁷ Benzer şekilde parti programı ve dış politika hedeflerinde ticaretin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

⁹²⁵ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 6 ve 108-116.

⁹²⁶ Ahmet Davutoğlu, **Turkey’s Zero Problems Foreign Policy...**

“2023 Siyasi Vizyon”, **Ak Parti**,

<https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

⁹²⁷ “2023 Siyasi Vizyon”, **Ak Parti**,

<https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>(erişim tarihi, 20.04.2019).

Ahmet Davutoğlu 2004'te verdiği bir röportajda iş dünyasının artık dış politikanın en önemli öncüllerinden birisi olduğunu belirtip ekonomik karşılıklı bağımlılığı Türkiye'nin yakın çevresinde derinlik kazanmasının en önemli aracı olarak değerlendirmektedir.⁹²⁸ Dış politika hedeflerini sayarken komşular ve bölge ile siyasi, kültürel, psikolojik ve ekonomik duvarların yıkılması gerektiğini vurgulamıştır.⁹²⁹

Davutoğlu 2012'de Ekonomi Müşavirleri Konferansı'nda yaptığı konuşmada Türkiye'nin sermayesinin insan ve coğrafya olduğundan bahsederek bunun değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin ekonomi stratejisi için beş temel dış politika unsurundan bahsetmiştir.⁹³⁰

⁹²⁸ Davutoğlu aynı röportajda dış politika ve ticaret ilişkisi bağlamında şu ifadeleri de kullanmıştır: *“Bundan sonra Ulaştırma Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanlığı, ekonomiyle ilgili bakanlıkların sürecin içinde olduğu bir dış politika yapısı var. Bizim de buna intibak etmemiz ve kamuoyunu buraya taşımamız lazım. Türkiye'nin yakın çevresinde derinlik kazanmasının en önemli aracı ekonomik karşılıklı bağımlılıktır. İçeride meşru zeminini oluşturmuş, kendinden emin ulusça paylaşılan bir stratejiyle hareket eden bir ülke komşu ülkelerden çekinmez. 50 milyar doları aştıysa ihracatımız, bu, Türkiye'nin kapasitesi açısından hala düşük bir düzeydir. Ama, bir yandan da bu rakamların aşılmasını sağlayan unsurlar takip ettiğiniz dış politikayla ilgilidir. İhracat Türkiye'nin stratejik vizyonu açısından öylesine önemli bir parametre ki, ihracatımız ne kadar arttı ve nereye doğru ihracat yapıyoruz, bu bütünüyle sizin stratejik vizyonunuza ilişkin bir göstergedir. Şu anda birçok gezide sürekli hedefler konuyor siyasi otorite tarafından. Bu hedefleri siyasiler koymalı ama, hedeflere ulaşabilmek için de özel sektörü hem motive etmeli hem de özel sektörün önündeki bütün engelleri kaldırmalı. Özel sektörün önemli lider şirketleri aslında dış politikamızın ve stratejik vizyonumuzun öncüleridir.”*

Aktaran : “İş Dünyası Artık Politikanın Öncülerinden”, **Kitapyorumu**, 12.02.2007
<http://kitapyorumu.blogcu.com/is-dunyasi-artik-politikanin-onculerinden/1023766>

⁹²⁹ “İkinci hedefimiz komşu ülkeler başta olmak üzere komşu bölgelerle tam ve mutlak anlamda bütünleşme, aramıza örülen psikolojik duvarları yıkmak, tarihi normalleştirme, ekonomilerimizi birleştirme, siyasi olarak en üst düzeyde temaslarımızı arttırmak ve nerede olursa olsun bu coğrafyalarda bize dönen insanları, bize bakan insanların gönlüne su serpmek, onlarla kader paylaşmak. Gittiğim her seyahatte Özel Kalem Müdürlüme verdiğim iki talimat vardır. Bir, o ülkede tek bir şehidimizin olduğu bir yer varsa orayı ziyaret edeceğiz. Orayı ziyaret etmeden o ülkeden ayrılmak bana haramdır çünkü o insanlar bizim için şehit oldular. Yunanistan'da Korfu adasına toplantıya gittiğimde iki-üç Türk şehidinin olduğu bir yer var dediler. Toplantıdan bir müddet ayrıldım, gittim, o şehide o hürmetimizi yapmamız lazım dedim.”

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Türk Ocakları'nın Kuruluşunun 100. Yılına Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen “Büyük Türkiye'ye Doğru” Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 26.03.2011.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁹³⁰ Bu ilkeler “insanı sermayeyle buluşturulması sürecini hızlandırıp Türkiye'yi bir üretim üssü haline getirmek”, “pazar çeşitlemesi”, “sermaye çekme politikası”, “enerji”, “Türkiye'nin uluslararası ekonomik politik sistem içindeki yerinin yeni bir nitelik kazanması”dır.
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-ekonomi-musavirleri-konferansi_nda-yaptigi-konusma_-4-haziran-2012_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi, 16.03.2018).

Davutoğlu, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun 2013'teki toplantısında Türkiye'nin son dönemde yaşadığı en büyük ve önemli restorasyonlardan birinin de ekonomik restorasyon olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kadar önemli bir restorasyonun içe kapanarak olmayacağını, dışa açılanması gerektiğini; hatta ekonomide avantaj sağlamak için sınırların kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Davutoğlu, böyle bir ekonomik açılım için tarihi birikimin ve coğrafi konumun da avantaj sağladığını ileri sürmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin eski Osmanlı ve Müslüman coğrafya olmak üzere tüm dünya ile ekonomik olarak bütünleşmesi gerektiğini savunmaktadır.⁹³¹ Davutoğlu aynı toplantıda daha önce diplomasi için Atatürk'ün "*Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır, o sathı ise bütün vatandır.*" sözüne atıfla kullandığı, "*Bundan sonra hattı diplomasi yoktur sathı diplomasi vardır, sathı ise bütün dünyadır*" sözünü ekonomi için değiştirerek "*Şimdi size de diyorum ki; hattı iktisat yoktur sathı iktisat vardır, o sathı ise bütün küredir.*" demiştir. İş insanlarına dönük olarak da "*Ben size şunu taahhüt ediyorum: Büyükelçiliklerimiz, sizler de Büyükelçilerimiz olarak, iş Büyükelçilerimiz olarak her yerde devletinizi arkanızda hissedin. Kendi şirketinize ne kadar kolay ulaşabilirsiniz, Büyükelçiliklerimize de o kadar kolay ulaşırsınız, hiç de tereddüt etmeyin. Eğer telefonunuz cevapsız kalırsa benim haberim olacak. Çünkü, biz ilk 10 ekonomi arasına gireceksek, işte insanımızın hareket etmek suretiyle gireceğiz.*"

⁹³¹ "O Müslümanlar, Myanmar Müslümanları beni görünce sarıldı hüngür hüngür ağladı. Böyle bir tarihi geçmişimiz var bizim. Bu tarihi geçmişle bize öylesine gönülden bağlı olan insanlar var ki, aynen Somali'de olduğu gibi, Myanmar'da olduğu gibi o insanlara ulaşacağız, dertlerine deva olacağız. Biz sadece ekonomik çıkar için gitmeyeceğiz. Ama o bağları da sadece güzel günlerde hatırlamak için kullanmayacağız, ekonomik olarak da oralara gireceğiz. Mademki bu kadar büyük tarihi birlikteliğimiz var. Sonra dedim gideceksiniz Rohingya Müslümanlarına ve tabii oranın ekonomik sektörüyle işbirliği içine gireceksiniz. Sizlere söylüyorum, Myanmar önümüzdeki dönem yükselen ülkelerinden biri olacak. Myanmar, büyük enerji ve su kaynakları bakımından yatırım yapılabilecek alanlardan biridir."

"Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Tarafından Düzenlenen Toplantıda Yaptıkları Konuşma, 9 Mart 2013, İstanbul", **Dışişleri Bakanlığı**
[http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-dis-ekonomik-iliskiler-kurulu-tarafindan-duzenlenen-toplantida-yaptiklari-konusma_-9.tr.mfa\(erişim tarihi, 20.04.2019\).](http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-dis-ekonomik-iliskiler-kurulu-tarafindan-duzenlenen-toplantida-yaptiklari-konusma_-9.tr.mfa(erişim tarihi, 20.04.2019).)

ifadelerini kullanmıştır.⁹³² Cumhurbaşkanı Erdoğan 2019'da 4. Ticaret Müşavirleri Konferansı'nda ticaret müşavirlerini “adeta bir akıncı” olarak nitelemiştir.⁹³³

AK Partinin dış politikadaki ekonomi-politik tutumları ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Hatta Türkiye “ticaret devleti” olarak nitelendirilmiştir.⁹³⁴ Kemal Kirişçi, Richard Rosecrance'nin ticaret devleti kavramı ile Robert Putnam'un “iki düzlemli diplomatik oyun” kavramlarından yararlanarak Türkiye'yi ticaret devleti olarak tanımlamaktadır. Kirişçi, iddiasını Türkiye'nin değişen dış politika vizyonu, güvenlik eksenini yerine karşılıklı bağımlılığı öne çıkarması, AB ile gelişen dış ticaret hacmi, sıfır sorun politikası, bölgede yaşanan sorunların görece çözümü, arabuluculuğun, dış politika açılımların, güvenlikçi bakışın değişmesi, devletin iç ve dış politikadaki kimlik değişiminin yansıması, karşılıklı, Türkiye burjuvazisinin, özellikle de Anadolu Kaplanların etkisi ile açıklamaktadır.⁹³⁵ Geleneksel burjuvazi ve yeni yükselen burjuvazi sınıfı olan Anadolu Kaplanlarının etkisi dış politikada daha belirgin biçimde görülmeye başlanmıştır.⁹³⁶ Kirişçi daha sonra yaptığı başka çalışmalarda demokrasiyi,

⁹³² **A.g.e.** . Benzer biçimde daha önce Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanlığı yapan Kürşat Tüzmen şu ifadeleri kullanmıştır: “*Türk Cumhuriyetleriyle olan ticaretimizde önemli mesafeler aldık. Sayın Başbakanımızla yaptığımız ziyaretler, bizlerin yaptığı dış ticaret heyetleri Türk Cumhuriyetleriyle olan ticaret de yaklaşık yüzde 50, yüzde 70 oranında artırmış durumda. Bunlar ihmal ediliyordu... Ortadoğu'da kalıcı barış, ticaret ağının iyi bir şekilde kurulmasıyla sağlanabilir. Biz Ortadoğu ülkeleriyle sağlam bir ticari ilişki kurarak bölgedeki sorunların çözümüne katkı sağlayacağımızı düşünüyoruz... Benim hedefim, eski Osmanlı coğrafyasını ekonomik açıdan tamamlamaya çalışmak. Ekonomimizi ticaretimizi güçlendirerek ekonomik anlamda Osmanlı sınırlarına tekrar ulaşmamız mümkün.*” Aktaran: Burcu Sunar, “Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, 2013, s. 442.

Ayrıca Dış politikada iş insanlarının etkisi üzerine bakınız: Altay Atlı, “Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 109-129.

⁹³³ “Erdoğan'dan ticaret müşavirlerine: Sizler adeta birer akıncısınız”, **T24**, 30.04.2019

<https://t24.com.tr/haber/erdogan-bestepe-de-musavirler-konferansinda-konusuyor,819025>

⁹³⁴ Kemal Kirişçi, “Transformation of Turkish Foreign Policy; The Rise of Trading State”, **New Perspectives on Turkey**, Sayı 40, 2009, s. 29-57; Mustafa Kutlay, “Economy as the ‘Practical Hand’ of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 67-88; Beyza Çağatay Tekin ve Barış Rıfat Tekin, “AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Neo-Liberal Dönüşüm Bağlamında Bir Değerlendirme, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo Osmanlıcılığın Sosyo Politikası**, Dora, Bursa, 2014, s. 35-77.

⁹³⁵ Kemal Kirişçi, **a.g.m.** , s. 29-57.

⁹³⁶ Örneğin Kutlay’a göre ekonomi, dış politikadaki pratik bir eldir. Mustafa Kutlay, **a.g.m.** , s. 67-89.

Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'ya dönük serbest dolaşım ve işbirliği,⁹³⁷ çerçevesinde yapılan ikili ticaret anlaşmalarını, karşılıklı işbirliği ve ticaretin artmasına dönük girişimleri, tüccar devlet olma çizgisindeki önemli nüanslar olarak değerlendirmektedir.⁹³⁸ Kirişçi'nin bu tanımı üzerine çok fazla tartışma yapılmış benzer argümanlar kullanılmıştır. Ancak, teorinin ötesinde pratikte de AK Parti döneminde çok sayıda ülke ile yüksek düzeyli stratejik işbirliği ve serbest ticaret anlaşmaları ile birlikte ekonomik işbirliği ve yatırım anlamında önemli açılımlar sağlamıştır.⁹³⁹ Son dönemdeki çalışmaların çoğu Türk dış politikası analizlerinde ticareti de önemli bir faktör olarak değerlendirmektedir.⁹⁴⁰ Ancak Kirişçi bu trendin daha sonra 2010 ile birlikte düşüşe geçtiğini iddia etmiştir. Arap Baharı'nın olumsuz yansımaları(Kirişçi'nin ifadesi ile Arap Baharı'nın Arap Kışı'na dönmesi), komşularla sıfır sorundan değerli yalnızlığa geçiş, içsel ekonomik ve siyasi sıkıntılar, hem yabancı ve yerli sermaye hareketlerinde hem de ticari ilişkilerde düşüşe sebep olmuştur.⁹⁴¹

Ekonomik öncelikli dış politika sadece komşu ülkeler için geçerli değildir. Bu çerçevede ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi adına dış misyonlardaki ilgili yapılar güçlendirilmiştir.⁹⁴² Bu çerçevede dış misyonlardaki ticaret müşaviri kadro sayısı artmış, Türkiye'ye yatırım çekmek amacı ile Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım ajansı kurulmuştur.⁹⁴³

⁹³⁷ Kemal Kirişçi, "Turkey's Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 2, 2011, s. 34.

⁹³⁸ Kemal Kirişçi, "Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation", **Turkish Studies**, Cilt 13, Sayı 3, 2012, s. 322.

⁹³⁹ **Türk Dış Politikasının Ekonomi Boyutu, Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası**, MÜSİAD Araştırma Raporları: 82, İstanbul, 2013, s. 13-22.

⁹⁴⁰ Kadri Kaan Renda, "Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 89-109; Altay Atlı, **a.g.m.**, s. 109-129.

⁹⁴¹ "Türkiye'de Tüccar Devletin Yükselişi ve Gerileyişi: Bir Çıkış Yolu var mı?", **TÜSİAD Dış Politika Forumu**, 05.05.2015

<http://www.dispolitikaforumu.com/konusma-turkiyede-tuccar-devletin-yukselisi-ve-gerileyisi-bir-cikis-yolu-var-mi/> (erişim tarihi, 20.04.2019).

⁹⁴² Beyza Çağatay Tekin ve Rıfat Barış Tekin, **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁴³ **A.g.e.**, s. 69.

MÜSİAD'ın yayınladığı bir rapor Post Washington Mutabakatı çerçevesinde politika uygulamak isteyen AK Parti, uluslararası toplumun beklentileri dünya pazarlarına açılıp entegre olmayı isteyen Anadolu Kaplanları arasında bir sinerji oluştuğunu iddia etmektedir. Dış politika açılımlarında ekonomik girişimlerin de etkisi vardır. Ekonomi diplomasisinin yansıması olarak yeni pazarlara açılım sağlanmış, bu durum KOBİ'ler tarafından da desteklenmiş, kendilerine imkân verilmiştir. “Yüksek düzeyli stratejik işbirliği”, serbest ticaret anlaşmaları,⁹⁴⁴ gibi gelişmeler partinin bu yöndeki tavrını gözler önüne sermektedir.

Beyza Çağatay Tekin ve Rıfat Barış Tekin ticaret devleti kavramsallaştırmasını kabul etmekle birlikte analizlere neo liberal politikaların Türkiye ekonomisini karşı karşıya bıraktığı açmazları da dâhil etmeyi önermektedirler. Dış politikada ekonomiyi aktif biçimde kullanan devletlerin dış politika hedefleri çerçevesinde hedef ülke ve bölgede etki ve nüfuz sağlayarak ticaret, yatırım, pazar arayışına girdikleri görülmektedir.⁹⁴⁵ Hatta devlet ile iş dünyasının yapmış olduğu işbirliği yeni kalkınmacı devlet anlayışı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Türkiye'nin dış politika aktivizmi ve ekonomiyi araç olarak kullanmasının bir nedeni de yükselen ekonomilerin dış politikasında görülen genel bir yansımadır. Uluslararası politika ve ticarete giderek önemli bir hale gelen yükselen aktörler; yükselen ekonomilerinin daha fazla ihracat yapabilmesi, yabancı sermayenin ülkelerine girişinin sağlanması, hammadde ve lojistik güvenliklerinin sağlanması, korumacı önlemlerin aşılması için ekonomi diplomasisini daha aktif kullanmaktadırlar. Ayrıca neo liberal küreselleşmenin kalkınma üzerinde yarattığı daralma, dış politikada ekonomik çıkar söyleminin ve ticaret diplomasisinin daha ön planda olmasına neden olmaktadır.⁹⁴⁶

⁹⁴⁴ **Türk Dış Politikasının Ekonomi Boyutu**, s. 13-22.

⁹⁴⁵ Mustafa Kutlay, **Yeni Türk Dış Politikası'nın...**, s. 110.

⁹⁴⁶ Beyza Çağatay Tekin ve Rıfat Barış Tekin, **a.g.e.**, s. 66-77.

Daha önce değinildiği üzere hatırlanmalıdır ki arabulucu, uyuşmazlık yaşayan taraflar üzerinde ekonomik olarak etki sağlayabilmektedir.⁹⁴⁷ Dolayısı ile de AK Parti döneminde dış politikasında ekonomi politik, ticaret önemli bir yere sahiptir. Siyasi, kültürel ve ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerinden bir politika kurulduğu görülmektedir. Ekonomik karşılıklı bağımlılık hem barışı sağlayacak hem de zenginlik ve refahı sağlayacaktır. Ekonomik karşılıklı bağımlılık KSS, barış açılımları ve barış girişimleri gibi barış politikası çerçevesinde görülmektedir.⁹⁴⁸ Ayrıca AK Partinin tabanı noktasında da ekonomi temelli dış politikada önemli bir yere sahiptir. Çünkü gerek geleneksel burjuva gerekse de Anadolu sermayesi kendisine hem yeni pazar hem de hammadde aramaktadır. Hükümet yetkililerinin yurtdışı seyahatlerinde kalabalık iş insanlarının kendilerine eşlik etmesi de bu durumun göstergesidir.⁹⁴⁹ Ekonomi politik temelli dış politika anlayışının çalışma ile ilgisi ise birkaç nokta üzerinden değerlendirilebilir: Bunlardan birincisi barış girişimleri ile bölgede çatışma yerine barış ve huzur sağlanacak, istikrar gelecek dolayısı ile ticaret ve refah artacaktır. İkincisi daha önce de değinildiği üzere üçüncü taraf uyuşmazlık yaşayan taraflar üzerinde ekonomik, kültürel ve siyasi nüfuz kurabilirler. Barış girişimleri ile ilgili taraftarlarla ticaret artacaktır. Ya da çatışma sonrası yeniden inşada Türkiyeli iş insanları etkili olacaktır. Somali örneğinde görüldüğü üzere bir taraftan destek olurken ilerleyen dönemlerde maden kaynaklarından yararlanma söz konusu olabilecektir. Arabulucuların ekonomik anlamda kazançlı olmaları çoğu defa görülen bir vakadır. Ayrıca yukarıda değinildiği üzere Davutoğlu her ne kadar küresel ticareti ön plana çıkardığı konuşmalar yapsa da çoğunda ticaretin, bütünleşmenin ve Türkiye sermayesinin daha çok coğrafya, kültür ve tarih referansı ile hareket etmesi gerektiğini de tavsiye etmektedir.

⁹⁴⁷ Bakınız: Jacob Bercovitch ve Gerald Schneider, “Who Mediates? The Political Economy of International Conflict Management”, **Journal of Peace Research**, Cilt 37, Sayı 2, 2000, s. 145-165; Tobias Böhmelt, “The Impact of Trade on International Mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 54, Sayı 4, 2010, s. 566-592.

⁹⁴⁸ Ahmet Davutoğlu, **Turkey’s mediation...**, s. 5; Ahmet Davutoğlu, **Zero problem...**

⁹⁴⁹ Adalet ve Kalkınma Partisinin dış gezilerinde, 1990'larda Özal döneminde olduğu gibi iş insanları aktif olarak bulunmuştur.

Tablo 1, 8 ve 9’da gösterileceği üzere Türkiye’nin 2002 ile birlikte dış ticaretinde önemli ivme kazandığı görülmektedir. Örneğin 2002’de 36 milyon dolar olan ihracat, 2016’da 142 milyon doları geçmiştir. Özellikle bölgesinde önemli yatırım ve ticari faaliyetleri olmuştur.

1.9.İç Politika

AK Parti döneminin barış girişimlerinin iç politika bağlantılı bir konu olduğu da söylenebilir.⁹⁵⁰ İç politika konusu üç sacayağı üzerine oturtulabilir: Birinci ayak, iç politikadaki beklentiler ve dönüşümlerin yansımasıdır. İkinci ayak ise dış politika aracılığı ile iç politikanın etkilenmesidir. Üçüncü ayak devlet kimliğinin dönüşümüdür, ancak kimlik konusunda tartışıldığı için burada yeniden tartışılmayacaktır.

Dış politika zaten AK Partinin meşruiyetini güçlendirdiği alanların başında gelmektedir.⁹⁵¹ Dış politika söylemi hem bölgesel güç olmaya katkı sağlamak hem de iç politika uygulamalarını meşrulaştırmak için kullanılmıştır.⁹⁵² Aras’a göre Türkiye’nin dış politika girişimleri iç politikadaki dönüşümle ilişkilidir. Türkiye’nin içerdeki istikrarı ve konsolidasyonu bölgesinde barış inşacı bir devlet olarak doğmasını da beraberinde getirmiştir.⁹⁵³ Zaten Davutoğlu da sıklıkla iç politika ile dış politika arasındaki bağa dikkat çekmektedir.⁹⁵⁴ Davutoğlu’na göre Türkiye’nin dış politikasında diğer devletler ve küresel aktörlerle kurduğu ilişki; gerilim ve savaştan uzak politikaları, iç politikada huzur ve istikrarı beraberinde getirmiştir. İç siyasetin de dış politikayı doğrudan etkilediği iddiasını sıkça vurgulayan Davutoğlu’na göre Türkiye bölgesindeki

⁹⁵⁰ Pınar Akpınar, *Turkey’s peacebuilding...* , s. 740.

⁹⁵¹ Menderes Çınar, *Vesayetçi...* , s. 110. Ayrıca bakınız: Burhanettin Duran, *AKP ve Dönüşümün...* , s. 33-34.

⁹⁵² Mehmet Sinan Birdal, *Davutoğlu Doktrini: Stratejik Öznenin Popülist İnşası*, s. 127.

⁹⁵³ Bülent Aras, “Turkey’s rise in the Greater Middle East: peace-building in the periphery”, *Journal of Balkans and Near East Studies*, Cilt 11, Sayı 1, 2009, s. 33.

⁹⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, *Turkey’s new foreign policy vision*, s. 77-96.

güvenlik halkasını bir sonraki aşamaya taşırsa merkez ülkenin ötesine geçip küresel ve bölgesel bir aktör olacaktır.⁹⁵⁵

Ayrıca, iç politikadaki ekonomik aktörlerin beklentileri ve dış politika pratikleri ile barış girişimler karşılıklı etkileşim halindedir. Özellikle de iç politikadaki ekonomik beklentiler, dış girişimler üzerinde etkili olmaktadır.⁹⁵⁶ AK Partinin arkasındaki önemli güçlerden biri olan 1990'larla birlikte doğan Anadolu burjuvazisi bölgeye açılabilmek için hem bölgedeki barış ve istikrarı hem de Türkiye'nin oralar ile kuracağı ekonomik işbirliğini ve bölgedeki entegrasyonu istemiş ve desteklemiştir. Gerek içerideki ekonomik gelişmeler ve dönüşüm gerek bu dönüşümün sonucu olarak girişimler desteklenmiştir.⁹⁵⁷

AK Parti, dindar ve muhafazakâr seçmenden destek almasına istinaden özellikle de yakın coğrafyadaki Müslüman halkların sorunlarına öncelik vermiş, Müslümanlar öncelikli olarak gündeminde olmuştur.⁹⁵⁸ Arabulucu olunan bölgelere bakıldığında bu bölgelerin daha çok Osmanlı coğrafyası olduğu görülmektedir. Türkiye toplumunda gerek Filistin meselesi⁹⁵⁹ gerekse de Bosna Hersek önemli bir yer tutulmuştur. Bu sorunların çözümüne dönük girişimlerin içeride önemli bir karşılığı bulunmaktadır. AK Partinin tabanının sosyolojisi düşünüldüğünde, bu parti iki sorunlu bölgedeki etkisi ile iç politikada kendisine alan açabilecek ve destek bulabilecektir. Tabanının da beklentisi bu yöndedir. Ayrıca bahsedilen bölgelere dönük girişimlerin (bu girişimler sırasında kullanılan dile-söylemlere bakıldığında) iç politikadaki kimlik inşa sürecinde bir araç olduğu görülmektedir. Davutoğlu'nun, Türkiye'ye tarihinin, kültürünün coğrafyasının,

⁹⁵⁵ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden...**, s. 162.

⁹⁵⁶ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 39-40

⁹⁵⁷ İç politika, dış politika ekonomik gelişmeleri doğrudan daha belirgin biçimde etkilemeye başlamıştır. Kemal Kirişçi ve Neslihan Kaptanoğlu, "The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy," **Middle Eastern Studies**, Cilt 47, Sayı 5, 2011, s. 705.

⁹⁵⁸ Birgül Demirtaş, **AKP...**, s. 200.

⁹⁵⁹ Ayrıca Filistin meselesi gibi sembolik önemi olan bir konu ya da diğer eski Osmanlı coğrafyasında yaşayan halklara Türkiye'de sempati duyulmaktadır. Bu coğrafyalar ile kurulan ilişki yahut sorunların çözümüne yapılan katkı iç politika desteğini de beraberinde getirecektir

kimliğinin kendisine bu coğrafyada sorumluluk verdiğini iddia ettiğine daha önce değinilmişti. İşte bu sorumluluğun daha çok İslami tonu yüksek bir Osmanlıcılık şemsiyesi ile kurgulandığı görülmektedir. Kemalist hegemon kimliğe karşı bu yeni kimlik inşasında aslında bu dış politika söylemi ve uygulaması hayati derecede önemlidir. Zaten süreçlerin ilerleyen dönemlerinde tarafsızlıktan İslam tonlu eleştirilere ve angajmanlara kayış da bu durumun yansımasıdır. Davutoğlu'na göre Türkiye'nin dış politikasında diğer devletler ve küresel aktörler ile kurduğu gerilim ve savaştan uzak politikalar ve ilişkiler, iç politikada da huzur ve istikrarı birlikte getirmiştir. Zaten Davutoğlu, dış politikanın iç politikayı etkileyebildiği gibi, iç politikanın da dış politikayı etkileyebileceğini iddia etmektedir.⁹⁶⁰ Burada kimlik ve çıkar oluşumunda içsel etkenlerin, dış etkenler kadar etkili olduğu, ülkelerin tarihleri ve hafızalarının karar alma süreçlerinde etili olduğu hatırlanmalıdır.⁹⁶¹ Barış girişimlerinden özellikle arabuluculuğun, Kürt sorununa da olumlu yansımalarının olacağı düşünülmektedir.⁹⁶²

İleride ayrıntılı biçimde gösterileceği üzere özellikle seçim dönemlerinde dış politika söylemleri çokça kullanılmıştır. Dış politika söylemlerinde Türkiye'nin mazlumların, Filistin, Bosna Hersek gibi tarih ve din kardeşlerinin yanında olduğu, Türkiye'nin tarihine sahip çıkarak yeniden büyüdüğü vurgulanmıştır. Hatta seçim sonuçlarından sonraki konuşmalarda Başbakan Erdoğan Saraybosna, Şam, Üsküp, Bağdat, Kudüs gibi yerleri sayarak seçimi onların da kazandığını söylemiştir. Örneğin 2015 seçimleri sonrası hükümete yakın medya Balkanlar'dan Orta Doğu'ya, Kafkasya'dan Batı'daki Müslümanlara kadar Müslümanların AK Partinin kazanmasını

⁹⁶⁰ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 162.

⁹⁶¹ Alastair Iain Johnston, "Thinking About Strategic Culture", **International Security**, Cilt 19, Sayı 4, 1995, s. 32-64.

⁹⁶² Pınar Akpınar, **An emerging...**, s. 155.

kutladığını ileri sürmüştür.⁹⁶³ İleride daha ayrıntılı gösterileceği için burada daha fazla ayrıntı verilmeyecektir.

Daha önce değinildiği üzere dış politika aracılığı ile iç politika konsolide edilir, devlet kimliği dönüştürülebilir. Bu girişimlerin bir başka önemli yönü, girişimlerin yapıldığı coğrafya ve örnek olaylar göz önüne alındığında iç politikayı etkilemek, kimliği dönüştürmektir.

1.10. Ara Değerlendirme

Türkiye'nin barış girişimlerinin arkasında güvenlik, ekonomi-politik, iç politik, güç ve etki gibi nedenler olmakla birlikte bu nedenlerin tamamın kimlik ve güçtemelinde olduğu düşünülmektedir.

Davutoğlu Türkiye'ye yeni bir kimlik tanımlamıştır. Bu kimliğin gereği olarak hem güvenliğini hem dış politika önceliklerini hem de çıkarı ve sınırları yeniden tanımlamıştır. Bu dış politika girişimleri ile kimliği yeniden inşa etmiştir. Davutoğlu Türkiye için çoklu bir kimlik tanımı yapmıştır. Türkiye'yi uluslararası alanda Osmanlı'nın mirasçısı, İslam medeniyetinin temsilcisi, bölgenin lideri merkez ülke olarak tanımlamıştır.

Yukarıda yapılan tartışmalar çerçevesinde AK Partinin ideolojik dönüşümü ve Türkiye'nin dönük kimlik inşası ise 2002-2007, 2007-2011, 2011-2016 olmak üzere üç ayrı döneme ayrılarak incelenebilir. AK Parti 3 Kasım 2002'de yüzde 34,29; 2004 yerel seçimlerinde yüzde 42; 27 Nisan e-muhtırası sonrası, 2007'de yüzde 47; 2009 yerel seçimlerinde yüzde 39; 2011 genel seçimlerinde yüzde 50; 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde yüzde 45,10; Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yüzde 52; 7 Haziran 2015'te yüzde 41; 1 Kasım 2015'te yüzde 49,50 oy almıştır. 2007 Anayasa

⁹⁶³“İslam dünyası zaferi kutladı”, **Yeni Şafak**, 3.11.2015.

<https://www.yenisafak.com/secim/islam-dunyasi-zaferi-kutladi-2335760>(erişim tarihi, 20.04.2019).

referandumunda yüzde 69; 2010 referandumunda yüzde 58 oranla “evet” çıkmıştır. Eklerdeki tablolarda Türkiye’nin 2002 sonrası değişen dış ticaret verileri, milli geliri, nüfus bilgileri ithalat-ihracat verileri ve seçim sonuçları gösterilmiştir. AK Parti oylarını 2002’den itibaren giderek arttırmıştır. Ekonomik verilerden görüleceği üzere yıllar içinde Türkiye’nin gerek dış ticaret göstergeleri yükselmiş gerekse de GSYH’si artmıştır.⁹⁶⁴ Seçim sonuçları, milli gelir, ithalat ve ihracat verileri tablo 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 incelendiğinde daha ayrıntılı olarak görülebilir.

Erdoğan 2002-2007 arasını çıraklık, 2007-2011 arasını kalfalık, 2011 sonrasını ise ustalık dönemi olarak nitelemiştir.⁹⁶⁵ Menderes Çınar’a göre ustalık dönemi de iktidarda kalıcı olduğu ve büyümenin inşa edildiği dönemidir.⁹⁶⁶ Erdoğan 2018’de Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi katıldığı bir programda yeni dönemi “büyük ustalık” dönemi olarak nitelendirmiştir.⁹⁶⁷ Erdoğan’ın bu nitelemesi hem AK Partinin seçim sonuçları ve bürokrasideki gücü eline alması hem de ekonomik gelişim ile paraleldir.

Yukarıda değinildiği üzere AK Parti ile ilgili İslamcılık, Yeni Osmanlıcılık gibi konular sıkça tartışılmıştır. Değişen ve dönüşen kimlik tanımı konusunda farklı sınıflandırılmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırma yukarıda değinilen tartışmalara da atıfla üç ayrı döneme ayrılacaktır. Birinci dönem olarak kabul edilen 2002-2007 arası, Batı ile uyumlu ilişkilerin geliştirildiği, içeride demokratikleşme adımlarının atıldığı, neo liberal politikaların uygulandığı dönemdir. Bu dönemde eski Osmanlı coğrafyası ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmışsa da Batı ve bölgesel diğer aktörlerle de ilişkiler karşılıklı uyum içinde olduğu için doğrudan Yeni Osmanlıcılık ya da İslamcılık yönünde

⁹⁶⁴ 2009 küresel ekonomik krizin yansıması olarak bir düşüş eğilimi olmuşsa da sonrasında yeniden yükselişe geçmiştir.

⁹⁶⁵ “Başbakan: “2011’de ustalık dönemi başlayacak”, **Hürriyet**, 03.04.2011

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-2011de-ustalik-donemi-baslayacak-17450622>

⁹⁶⁶ Menderes Çınar, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁶⁷ “Son dakika! Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni dönemin ismini açıkladı”, **Karar**, 29.05.2018

<https://www.karar.com/guncel-haberler/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-yeni-donemin-ismini-acikladi-868012#> (erişim tarihi 12.06.2019)

eleştiriler yapılmamıştır. AK Partinin geçmiş kimliği, Davutoğlu gibi isimlerin yazdıkları, Orta Doğu ile kurulan ilişkiler, Hamas Lideri H.Meşal'in Türkiye'de ağırlanması Batılı ülkelerin Türkiye'ye kuşku ile yaklaşmasına neden olmuş, eksen kayması Yeni Osmanlıcı ya da İslamcı yönde iddialar gündeme gelmiştir. Ancak, Türkiye bölgede tüm aktörlerle görüşebilmiş, bölgesindeki ülkeler ile siyasi, kültürel ve ekonomik işbirliği ve karşılıklı bağımlılık anlayışına dönük politikalar yürütmüştür. Bu dönemde yumuşak güç unsurları daha ön planda olmuştur. Bu çerçevede vizeler kaldırılmış, serbest ticaret anlaşmaları yapılmış, Türk dizileri bölgeye ihraç edilmiştir. Komşular tehdit olarak görülerek “güvenikleştirmek” yerine “partner” olarak düşünülmüş, dış politika açılımlarına gidilmiştir. Bu çerçevede dış politikada Batıcı ve neo liberal bir politika izlenmiştir. Gerek AB üyeliği yönünde yapılan reformlar, gerek içeride liberaller ile yapılan ittifak gerek Batı eksenli dış politika, gerekse de müesses nizam ile karşı karşıya gelmemek için dikkatli davranılmasından dolayı uyum sorunu olmamıştır. İslam'a dair konular önemsense bile bir çatışma unsuru yapılmamış ve ertelenmiştir. Örneğin başörtülü kadınların üniversitede eğitim alma hakları ya da kamuda başörtülü çalışma yasağı ilk dönem gündeme çok getirilmeyerek ertelenmiştir. Bu tür sorunların siyaseten uzlaşılarak çözüleceği söylenmiştir. Bu dönemde içeride ve dışarıda Yeni Osmanlıcılık liberal bir kimlik çerçevesinde pragmatizm temelli olarak kurgulanmıştır.

2007'de Cumhuriyet Mitingleri ve e-muhtıra sonrası yapılan referandum ve seçimler ile gücünü arttıran, ekonomik anlamda da kısmen olumlu işaretler veren AK Parti kendini daha güçlü hissederek gerek içeride gerekse de dışarıda daha aktif olmaya çalışmıştır. Ancak uluslararası konjonktürün de etkisi ile dış politikadaki gücü ve etkisi sınırlı kalacaktır. 2007 sonrası liberaller ve diğer başka gruplarla müttefiklik ilişkilerini güçlendiren Adalet ve Kalkınma Partisi “askeri vesayetin” görece zayıflaması, ardından 2009'da açılan kapatma davası sonrası “bürokratik vesayete” karşı kendini daha güçlü

hissetmeye başlamıştır. 2009’da Kürt sorununun çözümü için Demokratik Açılım süreci başlamıştır. 2007 sonrası dış politika girişimleri hızlanmıştır. Davutoğlu 2006 ile birlikte Türkiye’nin küresel güç olduğu mesajı vermeye başlamıştır. 2006 sonrası atılan adımlar da bu amaç çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁹⁶⁸ 2007’de verdiği bir röportajda da 2007 sonrası Türkiye’nin merkez ülkeden küresel güce geçiş yaptığını; bunu da aktif dış politikası sayesinde başardığını söylemektedir.⁹⁶⁹ Zaten Davutoğlu 2007’yi hem iç hem de dış politikada restorasyonunun kritik yılı olarak tanımlamaktadır.⁹⁷⁰ 2008’in ise krizlere rağmen dış politika çitasının yükseltildiği yıl olduğunu söylemektedir.⁹⁷¹ Zaten Türkiye’nin ciddi arabuluculuk girişimleri de bu yılda ağırlık kazanmaktadır. 2009 yılında Davutoğlu’nun Dışişleri Bakanı olması ile Türkiye dış politikada daha da aktif olmuştur. Bu dönem kendini daha güçlü konumlandıran AK Parti İslami tonu güçlü bir Yeni Osmanlıcı söylem ve pratiğe daha fazla başvurmaya çalışmışsa da görece sınırlı kalmıştır. Dış politikada kendini güçlü hissetme eğiliminin ilk göstergesi İsrail ile yaşanan “one minute” krizidir. Bu krizde her ne kadar Yeni Osmanlıcı retorik ve pratik arayışı varsa da bu çok sınırlıdır.

Kimlik tanımı ve uygulamadaki asıl kırılma, kimlik temelli iç ve dış politika uygulamaları ile 2011’de başlamaktadır. Önce 2010 referandumu ile anayasayı değiştiren daha sonra da 2011 seçimlerinden yüzde 50 oy alan Adalet ve Kalkınma Partisi, içeride kendini güçlü hissetmeye başlamıştır. Bu güçlü hissetme ve güçlü olma ile birlikte içerideki kimlik inşası ve iç politikanın konsolide edilme süreci de hızlanmıştır. Devletin kimliğinin inşası daha cesur ve net yapılmaya başlatılmış, Kemalist müesses nizama karşı yeni bir kurucu iktidarın ilk adımları atılmıştır. Zaten söylemlerdeki yeni bir devlet inşa edildiği retoriği de bunun göstergesidir. Parti dışarıda da kendisini küresel güç olarak tanımlamıştır. Özellikle Arap halk hareketlerinin

⁹⁶⁸ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe...*, s. 30.

⁹⁶⁹ *A.g.e.*, s. 354-355.

⁹⁷⁰ *A.g.e.*, s. 33.

⁹⁷¹ *A.g.e.*, s. 37.

başlaması yeni bir süreci de başlatmıştır. AK Parti yukarıda bahsedilen tarihten, coğrafyadan, kültürden ve özellikle de dinden gelen kimlik ile bölgedeki halk hareketlerine ve bölgenin dönüşümüne katkı sağlayacağını, bölgede liderlik yapacağını, hatta bölgeyi dizayn edeceğini düşünmüştür. Yeni kurulacak düzende bölgenin hegemonu olacağını düşünerek İslamcı hareketlere destek vermiş, onlarla işbirliği yapmıştır. İç politikada da İslami tonu güçlü Yeni Osmanlıcı bir kimlik inşasına hız verilmiştir. Normal zamanlarda da iç politikayı konsolide eden dış politika söylem ve pratikleri özellikle de seçim dönemlerinde iç politikayı daha fazla etkilemiştir. Hatta sahiplenme o kadar ileri gitmiştir ki içerisi dışarısı ayrımı kalmamıştır. Bölgedeki herhangi bir olay doğrudan Türkiye'nin meselesi gibi gösterilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin bölgedeki halk hareketlerinin (ki bunların çoğunluğu İslamcı kökenden gelen hareketlerdi) destekçisi olduğu görülmektedir. Mısır, Libya, Tunus, Suriye gibi ülkelerde Müslüman Kardeşler kökenli halk hareketlerine verilen destek, kurulan birliktelik ve bağ, demokrasi çerçevesinde anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, bu hak hareketlerine destek verilirken Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii temelli hareketlere kulak tıkanmış olması, Darfur'da el Beşir'e Müslüman "soykırım yapmaz" denilerek verilen destek Türkiye'yi çelişkiye düşürmüştür. Bu dönemde Türkiye dış politikada görece daha özerk davranmaya çalışmış; bölgede model olmak yerine lider ve düzen kurucu olmaya çalışmıştır. Başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerde sorunlar yaşanmaya başlamış ve Milli Görüş dönemine benzer Batı ve İsrail karşıtı söylemler daha fazla kullanılmıştır. Bu dönemde AK Partinin İslami tonu güçlü bir Yeni Osmanlıcılığı sahiplendiği görülmüş, kimlik bu yönde kurgulanmıştır.

Bu dönemde Mısır'da Mursi'nin cunta darbesi ile devrilmesi, içeride ise Gezi eylemleri sonrası FETÖ'nün 17-25 Aralık girişimleri ile AK Parti kendisinin ve Türkiye'nin güçlenmesi ve etkileneceğinin hedef olduğu söylemini kullanmaya başlamıştır. Karar vericiler Mısır'dakine benzer bir darbe girişiminin Türkiye'de de

yapılmak istendiğini düşünmüşlerdir. Bu dönemde tehdit tanımı yeniden yapılmıştır. Özellikle de Gezi Eylemleri ile birlikte AK Partinin kendi tabanını konsolide etmek, dayanışmayı arttırmak adına kimliğe daha sıkı sarıldığı, bunun için de toplum içinde kutuplaşmayı arttırarak grup bilincini yükseltmeyi amaçlayan bir strateji izlediği de görülmektedir. Kendi tabanının maneviyatçı, yerli, değerlerine bağlı; “karşı” tarafın ise değerlerden uzak, milli olmayan bir çizgide olduğu söylemi görülmektedir. Daha savunmacı ve güvenlikçi bir bakış başlamıştır. Bu süreçte değişen tehdit algısına rağmen Kürt sorununun çözümüne dönük yeni bir girişim olan “Çözüm Süreci” başlamıştır.

Üçüncü dönemde kimliğin yansıması dış politikada her alanda görülse de özellikle Filistin, Mısır, İsrail, Suriye, Irak ile ilişkilerde daha belirgin görülmektedir. Türkiye’de Batı karşıtı söylemlerin yanında, bölgedeki halkları sahiplenme ve öze dönme, yeniden “büyük ve güçlü Türkiye” inşa etme arayışı vardır. Bu “büyük ve güçlü” Türkiye aslında Osmanlı’nın mirasçısı, İslam dünyasının lideri olan Türkiye’dir. Bu noktada her ne kadar Batı karşıtı bir retorik olsa da pratikte Batı ile ilişkilerin retorikteki kadar olumsuz olmadığı hatta ilişkilere dönük onarma arayışının olduğu da görülmektedir. Bu söylem sadece retorikte kalmamakla birlikte daha çok iç politikaya dönüktür. Üçüncü dönemin sonuna doğru “yerli ve milli” kimliği sık sık kullanılmaya başlanılmıştır.⁹⁷² Aslında bu yeni söylem, AK Partinin kendi kuruluşundaki söylemlerin uzağındadır. Söylemlerdeki bu değişim bile bahsedilen dönüşümü göstermektedir.

2015’te Çözüm Sürecinin bitmesi ve 15 Temmuz 2016’da FETÖ’nün darbe girişimi sonrası MHP ile işbirliği yapılarak İslamcı, milliyetçi, mukaddesatçı, ulusalcı,

⁹⁷²Bakınız: Tanıl Bora, “Yerli ve Milli”, **Birikim**, 06.01.2016
<https://www.birikimdergisi.com/haftalik/7422/yerli-ve-milli#.XQqnoBYzbIU> (erişim tarihi 20.04.2019)
Burhanettin Duran, “Milli ve Yerli Söylemin İçini Kim Dolduracak?”, **Sabah**, 09.09.2017
<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2017/09/09/milli-ve-yerli-soyleminin-icini-kim-dolduracak>

eklektik bir dönem başlamışsa da çalışmanın konusu olmadığı için bu dönem tartışılmayacaktır. 2015'ten sonra yerli ve milli söylem daha da güçlenecektir.

Burada eklenmesi gereken bir nokta daha vardır. Kimlik tanımı ve dönüşümünde genelde içerideki güçlenmenin, bunun dışa yansımalarının ve değişen uluslararası konjonktürün çok önemli etkisi olsa da genelde ekonomi-politik boyut gözden kaçmaktadır. Çalışmanın sonundaki eklerde gösterileceği üzere Türkiye'nin ekonomisinin büyüdüğü, ihracatının arttığı ve GSYH'nin yükseldiği gözlemlenmektedir. Bu ekonomik gelişmelerle birlikte Türkiye'nin kendisini daha güçlü hissetmesinin yarattığı özgüven ve motivasyon dış politika hamlelerinde bulunduğu da vurgulanmalıdır.

Dolayısı ile AK Parti için dörtlü bir ayrıma gidilebilir. Ancak 2016 sonrası bu çalışmanın konusu olmadığı için o döneme değinilmeyecektir. Erdoğan'ın çıraklık dönemi olarak nitelediği 2002-2007 arası dönemde muhafazakâr demokrat kimlik çerçevesinde görece liberal, Yeni Osmanlıcı muhafazakâr bir duruş, anlayış vardır. 2007-2011 arası dönemde, Erdoğan'ın ifadesi ile kalfalık döneminde, AK Partinin kendini içeride güçlü hissetmeye başlamış, devlet kimliğinde dönüşüme yönelik ilk adımlar atılmaya başlanmış, dış politikada daha cesur ve girişimci, daha özerk davranan ve inisiyatif alan bir ülke olmaya çalışılmışsa da bu durum sınırlı kalmıştır. Bu dönem İslami Yeni Osmanlıcı anlayış ve muhafazakâr demokrasi anlayışının eklektik olduğu gri bir dönemdir. Ancak bir sonraki dönemin ilk adımları bu dönem başlamıştır. Erdoğan'ın ustalık dönemi dediği 2011 sonrası dönemde ise iç ve dış konjonktürün etkisi ile devlet kimliğinin dönüşümüne yönelik politikalar hızlanmıştır. İslami tonu güçlü bir Yeni Osmanlıcılık hem retorik hem de uygulamada daha net görülmektedir. Bu dönemde ayrıca Türkiye kendini küresel bir güç olarak nitelemiş, içeride Kemalizm'in müesses nizamını dönüştürmeye dönük girişime benzer biçimde

uluslararası alanda da sistemin değişmesini dile getirmeye başlamıştır. AK Parti kendisini devlet ile özdeşleştirmiş, devletin de vatandaşın devleti olduğu iddia edilmiştir. 2015 sonrası Erdoğan'ın “büyük ustalık” dediğı dönemde yeni bir anlayış ve müttefiklik ilişkisi olsa da bu anlayış daha çok iç politikadadır.

Son olarak AK Parti Türkiye'yi Osmanlı'nın mirasçısı olarak görmektedir. Osmanlı devleti de İslam medeniyetinin altın çağıdır. Dolayısı ile de İslamcılık tonu güçlü bir Osmanlıcılıktır. Osmanlıcılık içinde Türklük yok sayılmamaktadır, Türkler İslam sancağını taşıyan bir millettir. Yani İslamcı, Osmanlıcı ve Türkçü ögeler içiçedir.⁹⁷³ Ancak bu ögeler içinde İslamcılık ve Osmanlıcılık daha ağır basmaktadır.

⁹⁷³ Buke Koyuncu, **a.g.e.** , s. 267.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE

ARAP-İSRAİL UYUŞMAZLIĞI

1.ARAP-İSRAİL UYUŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ

1.1.Arap-İsrail Uyuşmazlığına Dönük Önceki Girişimler

Arap-İsrail uyuşmazlığı, siyaset, din, toprak mücadelesi, psikoloji gibi birçok nedeni olan, çetrefilli ve çok aktörlü bir sorundur. Arap-İsrail uyuşmazlığının çözümü adına Türkiye’nin girişi öncesinde de farklı ülkelerden ve örgütlerden barış girişimleri olmuştur. ABD, SSCB, Rusya, İsviçre, Norveç gibi ülkeler ve AB gibi örgütlerin içinde olduğu (Madrid Barış Konferansı, Oslo Süreci, Camp David Zirvesi, Beyrut Deklarasyonu, Cenevre Planı Annapolis Konferansı gibi) farklı girişimler yapılmışsa da bu girişimlerin hiçbirisi sonuca ulaşamamıştır.

Arap-İsrail uyuşmazlığının çözümünde iyi bilinen süreçler denilince akla ilk olarak Camp David ve Oslo gelmektedir. Camp David’de ABD çok etkili ve önemli olsa da tek başına süreci yürüten ve yöneten üçüncü taraf değildir; Romanya, Avusturya ve Fas da tarafların iletişimlerinin sağlanması noktasında sürece dâhil olmuştur. Hatta o dönem ABD Cenevre Süreci’ne yoğunlaştığı için, Camp David sürecinde bu aktörler görece etkili de olmuşlardır. Ancak yukarıdaki aktörler daha çok iletişim sağlama noktasında kolaylaştırıcı noktada etkiliyken, ABD karar verme, baskı yapma, tarafları masada ikna etme sürecinde etkili ve belirleyici olmuştur.

1.2.Arap-İsrail Uyuşmazlığı ve Türkiye

Türkiye, Oslo Barış Süreci’nden beri bağlarını gerekçe göstererek hep üçüncü taraflar içerisinde olduğunu ifade etmiş,⁹⁷⁴ sürecin kendi çıkarı ve ilgisinde olduğunu

⁹⁷⁴ “Orta Doğu Barış Süreci”, **Dışişleri Bakanlığı**
<http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa> (erişim tarihi 20.04.2019)

belirtmiştir. Burada da genelde tarihsel bağlara referans verilmiş, Osmanlı döneminin etkisi sıkça vurgulanmıştır.⁹⁷⁵ AK Parti ile Orta Doğu barış sürecine ve Arap-İsrail uyuşmazlığına olan ilgi, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında önemli ölçüde artmıştır. Aslında Türkiye, Arap-İsrail meselesine karşı hep ilgili olmuşsa da sürecin içindeki asıl etkili rol Camp David ile 2000'lerin başında başlamıştır.⁹⁷⁶

Türkiye 1990'larda Suriye ile yaşadığı sorunlardan dolayı İsrail-Suriye uyuşmazlığında çok etkili olmasa da Filistin-İsrail sorununda üç tarafla da görüşebilen, iyi ilişkileri olan tek ve yegâne aktördür.⁹⁷⁷ Türkiye minör bir rolle tüm taraflarla iyi ilişkilere sahip, geçmişten gelen bağları olan bir ülke olarak görülüp değerlendirilmiştir.⁹⁷⁸ Hatta 1990'larla birlikte İsrail ve Türkiye ilişkileri siyasi, ekonomik, askeri ve istihbarat alanlarında çok gelişmiş, müttefiklik seviyesine gelmiştir. Bu dönem ilişkilerde altın çağ olarak da adlandırılır.⁹⁷⁹ Ancak bu işbirliği 2000'li yılların başlarına kadar devam etse de sonrasında ileride anlatılacağı üzere bazı krizler yaşanacaktır.⁹⁸⁰ Önceki bölümlerde değinilen İsmail Cem ile başlayan ve Davutoğlu ile yeni bir ivme yakalayan dış politika vizyonu -özellikle de KSS politikası- Türkiye'nin bölgedeki ülke ve aktörlerle iletişim ve ilişkilerini olumlu yönde değiştirmiştir. Tüm aktörlerle görüşebilen ülke olmak Türkiye'ye avantaj sağlamıştır.

⁹⁷⁵ Esra Çuhadar Gürkaynak, **Turkey as a Third Party...**, s. 100; Mehmet Ali Tuğtan, "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 49, 2016, s. 3-24.

⁹⁷⁶ Her ne kadar Türkiye her zaman istekli olmuşsa da Camp David öncesi ABD'nin süreci tek başına yönetmek istemesi, tarafların da ABD dışındaki aktörlerin ekonomik, siyasi ve askeri anlamda yeterli kapasitelerinin yetersiz olduğu düşüncesi ve Türkiye'ye herhangi bir talep gelmemesinden dolayı doğrudan sürecin içinde müdahil rol oynamamıştır. Camp David'in başarısız olması sonrası Türkiye, deklarasyon yayınlayarak niyetini göstermesi ile taraflar arasında görüşmeler yapmıştır. O dönem Filistin tarafı Türkiye'nin daha aktif rol almasını isterken, İsrail Türkiye'nin daha sınırlı bir rolü olması ve Filistinlilerin ikna edilmesi noktasında etkili olmasını istemiştir. Erkan Ertosun, "Turkey and the Palestinian Question: The Shift of Roles in Foreign Policy", **Digest of Middle East Studies**, Cilt 26, Sayı 1, 2016, s. 208.

⁹⁷⁷ Selin Bölme, **From Ankara to Annapolis: Turkey and the Middle East Peace Process**, SETA Policy Brief 2007, s. 5.

⁹⁷⁸ Esra Çuhadar Gürkaynak, **Turkey As A Third Party...**, s. 101.

⁹⁷⁹ Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 147-149; Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'ya İlişkiler: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I, 1919-1980**, İletişim, İstanbul, 2001, s. 568-579.

⁹⁸⁰ Özlem Tür, "Turkey and Israel in the 2000s: From Cooperation to Conflict", **Israel Studies**, Cilt 17, Sayı 3, 2012, s. 45-66.

Türkiye, 2000'lerin başında Suriye ile gelişen ilişkilerle birlikte Arap-İsrail uyuşmazlığında tüm taraflarla görüşebilen, tüm tarafların güven duyduğu aktör olacaktır.

Türkiye, tarafsız, adil, dürüst ve taraflara eşit yaklaşım sergileyen bir ülke konumunda kabul görmesinin bir yansıması olarak 1990'lar ve 2000'lerde yaşanan süreçlerinin doğrudan içinde yer almıştır. Türkiye; Madrid Konferansı, 1993'teki silahların Kontrolü ve Bölgesel Güvenlik Çalışma Grubu, Hebron, Mitchell Komisyonu-ki Türkiye'nin Şarm el Şeyh Komitesi olarak da bilinen bu komisyonun üyesi olmasını İsrail güçlü biçimde desteklemişti- gibi çoklu konferansların çoğuna davet edilmişti.⁹⁸¹ İleride gösterileceği üzere İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olduğu dönem de Türkiye üçüncü taraf rolü oynamaya çalışmış, İkinci İntifada sonrası kurulan Mitchell Komisyonu üyelerinden birisi olmuştur. Ayrıca Kudüs'te yapılan arkeolojik kazıların yarattığı gerilimden dolayı Türkiye'ye 2007'de gözlemci rolü de verilecektir.⁹⁸²

2000'lere bakıldığında Başbakan Tayyip Erdoğan farklı zamanlarda Türkiye için kapsamlı bir Orta Doğu barışının, İsrail'in Filistin ve Suriye ile yaşadığı sorunları çözmesine bağlı olduğunu beyan etmiştir.⁹⁸³ Erdoğan, daha sonra yazdığı *Küresel Barış Vizyonu* isimli kitapta da bölgedeki çoğu sorunların temelinde İsrail-Filistin melesinin yattığını savunmaktadır.⁹⁸⁴

AK Partinin ilk döneminde İsrail-Türkiye ilişkilerinde kısa süreli gerilimler yaşanmakla birlikte ilişkiler gelişme yönünde ilerleme kaydetmiştir. Mayıs 2005'te

⁹⁸¹ Dan Arbell, **the U.S.-Turkey-Israel Triangle**, The Center for Middle East Policy at Brookings, Sayı 34, 2014, s. 9.

⁹⁸² Esra Çuhadar ve Meliha Benli Altunışık, **a.g.m.**, s. 381.

⁹⁸³“Erdogan Offers Turkish Mediation in Israeli-Syrian Talks”, **Jamestown**, 23.07.2009 <https://jamestown.org/program/erdogan-offers-turkish-mediation-in-israeli-syrian-talks/> (erişim tarihi 20.04.2019)

⁹⁸⁴ Recep Tayyip Erdoğan, **Küresel Barış Vizyonu...**, s. 228.

Erdoğan'ın İsrail'e yaptığı ziyaret⁹⁸⁵ sonrası Ariel Şaron da Ankara'yı ziyaret etmiştir. Daha önce de değinildiği üzere Türkiye'nin girişimleri ve arabuluculuğu ile Eylül 2005'te Pakistan ve İsrail ilk defa resmi görüşmelerde bulunmuşlardı.⁹⁸⁶ Bu girişim İsrail'e Türkiye'nin barış yapıcı ve etkili bir üçüncü taraf olabilmesi yönünde iyi bir referans olurken, Türkiye için iyi ve başarılı bir girişim örneği olarak değerlendirilebilir. Bu girişim aynı zamanda tarafların karşılıklı güven kazanması ve ilişkilerini geliştirmeleri noktasında önemli bir örnek olmuştur.

1.3.AK Partinin Barış Girişiminin Temel Özellikleri ve Motivasyonu

Literatürde Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığındaki durumu iyi niyetli ancak çok iyi organize edilmemiş, gelişigüzel kurgulanmış müdahaleler olarak da değerlendirilmektedir.⁹⁸⁷ Zaman zaman Türkiye'nin üçüncü taraf rolüne ihtiyaç duyulsa da ABD, Arap ülkeleri ve İsrail Türkiye'nin arabuluculuğuna her zaman çok olumlu yaklaşmamıştır.⁹⁸⁸ Türkiye'nin arabuluculuğu daha çok sürecin tıkanıdığı ya da şiddet olayların tırmandığı, Türkiye'ye ihtiyaç duyulan zamanlarda gündeme gelmiştir. Ancak buna rağmen Türkiye; tarihi bağları ve geçmişi, taraflar ile kurduğu ilişki, bölgedeki etkisi, uluslararası alandaki rolü nedeniyle arabuluculuk konusunda belirleyici olabilmektedir.

AK Parti döneminde Türkiye'nin Orta Doğu özelinde yaptığı arabuluculukların eksikleri ve sorunları olduğuna değinilmişti. Arabuluculuklar Davutoğlu'nun kişisel inisiyatifi ile yürütülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin gerek güç gerekse de tecrübe konusunda eksikleri vardı. Ancak, Aras'a göre tek sorun Türkiye'nin tecrübesizliği ve kapasitesi değildir. Uyuşmazlık yaşatan tarafların barışa isteksizliği de sorunları

⁹⁸⁵ Bu ziyaret, Erdoğan'ın İsrail'e yaptığı ilk ve son ziyaret olacaktır.

⁹⁸⁶ Shira Efron, **The Future of Israeli-Turkish Relations**, Rand, Santa Monica, 2014, s. 8.

⁹⁸⁷ Bakınız: Pınar Akpınar, **An Emerging...** ; Doğa Ulaş Eralp, **Introduction...** ; Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.** .

⁹⁸⁸ Adam Philipp, "Turkey: A Viable Peace Broker in the Israeli-Palstinian Conflict", **Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution**. Cilt 23, Sayı 1, 2015, s. 115-116.

tetikleyen bir etken olmuştur.⁹⁸⁹ Türkiye'nin rolü İsrail-Filistin sorununun ilk dönemlerinde daha sınırlı olmuştur. Çünkü Türkiye'nin AB gibi ekonomik ve siyasi gücünün bulunmaması ya da ABD gibi taraflara baskı yapabilecek, onları ikna edebilecek imkânlarasahip bir süper güç olmaması rolünü sınırlamıştır. Türkiye daha çok taraflar arasında iletişim sağlayan, masaya çözüme dönük farklı metotlar getiren ülke konumundadır.⁹⁹⁰ İleride gösterileceği üzere Türkiye'nin arabuluculuk rolü ve yönetimi süreç içinde değişmiştir.

Daha önce Türkiye'nin motivasyonları genel olarak değerlendirilmişti. İlgili bölümlerde hem Orta Doğu hem Balkanlar hem de diğer bölgelere dönük atıflar vardı. Aynı motivasyonlar gerek Arap-İsrail gerekse Balkan uyuşmazlığında geçerli olsa da burada kısa da olsa Arap-İsrail uyuşmazlığı noktasındaki özel referanslara değinilecektir. Tekrara düşmemek adına genel motivasyon bölümünde değinilen öğeler irdelenmeyecektir. Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığının çözümüne dönük girişimlerinin arka planında; komşuluk ilişkileri, bölgedeki sorunların kendisine olumsuz yansıyabilecek olması, kültürel-tarihi-ekonomik etkiler, bu sorunun çözümünün kendisine getireceği prestij,⁹⁹¹ düzen kurma misyonu,⁹⁹² bölgesel sahiplenme ve kapsama,⁹⁹³ Türkiye'nin giderek büyüyen ekonomisi, iç dönüşmeleri ve bölgede yaratmaya çalıştığı etki, güç, nüfuz hegemonya arayışı, iç politik kaygılar, enerji güvenliği, diğer aktörleri oyun dışında tutma, iç beklenti ve talepler, dış politikayı meşrulaştırma,⁹⁹⁴ ABD ve AB ile kurduğu ilişki gibi pek çok neden vardır.⁹⁹⁵ Türkiye'nin nezdinde makro ölçekte Arap-İsrail uyuşmazlığı önemli bir yere sahip olsa da mikro ölçekte Filistin meselesi daha ayrı ve özel bir yere sahiptir. Filistin meselesi

⁹⁸⁹ Pınar Akpınar, *An Emerging...*, s. 149-150.

⁹⁹⁰ Selin Bölme, *a.g.e.*, s. 5.

⁹⁹¹ Pınar Akpınar, *An Emerging...*, s. 132.

⁹⁹² Gürkan Zengin, *a.g.e.*, s. 227.

⁹⁹³ Bülent Aras, *Turkey's Mediation and friends...*, s. 2.

⁹⁹⁴ Pınar Akpınar, *An Emerging...*, s. 132.

⁹⁹⁵ Paul Salem, "Rising Turkey in a Changing Middle East", *Carnegie*, 06.07.2010

<https://carnegie-mec.org/2010/07/06/rising-turkey-in-changing-middle-east-pub-41113> (erişim tarihi 20.04.2019)

hem sembolik hem kimliksel açıdan önemli olduğu için Filistin’e dönük motivasyonda yukarıdaki ögelerin yanında vicdan, sorumluluk, ahlak, kardeşlik gibi ögeler daha ağır basmaktadır. Örneğin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Filistin meselesinde uluslararası topluma çağrı yaptığında da, “her şeyden önce ahlaki ve insani bir yükümlülük” olduğunu iddia etmektedir.⁹⁹⁶ Gül ayrıca bölgedeki sorunların, özellikle de Arap-İsrail sorununun hem dünyadaki refah, huzur ve istikrar için hem de adalet duygusunun yerleşmesi açısından önemli olduğunu savunmaktadır.⁹⁹⁷ Benzer biçimde Erdoğan da farklı platformlarda Orta Doğu’ya kalıcı barışın ancak İsrail ile Filistin uyumsuzluğunun çözümü ile gelebileceğini söylemiştir.⁹⁹⁸ Davutoğlu ise “Kudüs sorunu çözmeden Orta Doğu barışının gelemeyeceğini” iddia etmiştir.⁹⁹⁹ Ayrıca Davutoğlu, Erdoğan ve Gül gibi isimler sıklıkla Filistin ile kardeşlik bağını vurgulamışlardır.¹⁰⁰⁰

Türkiye, özellikle Filistin sorunu konusunda sadece üçüncü taraf olmamış, barışın inşası ve Filistinlilerin kalkınması için yapısal katkılar da sağlamıştır. Filistin 2009’da Türkiye’nin en çok yardım yaptığı beşinci ülke, 2011’de dokuzuncu ülke olmuştur. Ancak sonrasında Arap Baharı ile birlikte Filistin meselesindeki konumu ile Filistinli aktörler üzerindeki etkisi gerilemiştir.¹⁰⁰¹ Yardım benzeri örneklerden

⁹⁹⁶Bakınız: Abdullah Gül’ün 25 Mayıs 2004’te TBMM’de yaptığı konuşma. Abdullah Gül, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ankara, s. 464.

⁹⁹⁷İfadeler şu şekildedir: “*Türkiye’nin dış politikasının ikinci boyutu, en geniş anlamıyla Ortadoğu’ya ilişkindir. Ortadoğu, doğal ve insani zenginlikleriyle, kültürü ve coğrafyasıyla her zaman önemli bir uygarlık merkezi olmuştur. Ancak bu bölge bugün ciddi siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal sorunlar ile boğuşmaktadır. Bu sorunların çözümü sadece bölgede değil, dünyada barış, istikrar ve refah için önem taşımaktadır. Bu bakımdan, Arap-İsrail uyumsuzluğunun çözüm yoluna sokulması acil bir ihtiyaçtır. Filistin halkının sıkıntıları ve bölgedeki şiddet sarmalı sona ermelidir. Böyle bir çözüm, bölgede ve dünyada adalet duygusunun yerleştirilmesi ve güven sorununun aşılması bakımından önemli bir unsur olacaktır.*” Abdullah Gül, **a.g.e.**, s. 79.

⁹⁹⁸“Başbakan Erdoğan: Ortadoğu’da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

⁹⁹⁹“Davutoğlu: Kudüs Sorunu Halledilmeden Ortadoğu’da Barış Olmaz”, **Haberler**, 12.05.2014 <https://www.haberler.com/davutoglu-kudus-sorunu-halledilmeden-ortadogu-da-6015822-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁰⁰ Pınar Özden Cankara, **a.g.m.**, s. 37-41.

¹⁰⁰¹ Gökhan Teletar, “Merkez Ülkeden Küresel Güce? AKP Dönemi Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politigi**, Dora, Bursa, 2014, s. 286.

görülebileceği üzere Türkiye arabuluculuk yanında yapısal, önleyici ögeler ve barışa katkı için uygun atmosferin oluşmasına da katkı sağlamaya çalışmıştır.¹⁰⁰²

Bu süreçteki aktörlerin sadece İsrail, Suriye ve Filistin (El Fetih) olduğunu düşünmek eksik olur. ABD, İran, Hizbullah, Hamas, Suriye'nin de karşılıklı etkilerini gözden kaçırmamak gerekmektedir.

1.3.1.Ekonomik ve Kültürel Entegrasyon

Motivasyon kısmında ayrıntılı değinildiği üzere Davutoğlu eski Osmanlı coğrafyasına özellikle de yakın bölge ve komşular ile ekonomik ve kültürel işbirliği ile entegrasyona hayati önem vermektedir. Çünkü, entegrasyon aracılığı ile hem ekonomik kazanç sağlanacaktır hem de Davutoğlu'nun suni olarak tanımladığı sınırlar kalkarak eski dönemdeki gibi birlik sağlanacaktır. Davutoğlu'na göre bu birliğin lideri, merkez ve yöneticisi de Türkiye olacaktır. Davutoğlu Suriye ile İsrail görüşmelerinde istenilen barışın gelmesi halinde İsrailli birinin hiçbir sınıra tabi olmaksızın, arabası ile doğrudan Şam'dan İstanbul'a ve Avrupa'ya gidebileceğini, benzer şekilde Suriyeli birinin de Şam'dan Kudüs'e sınırlara takılmadan gidip Mescid-i Aksa'da dua edebileceğini iddia etmektedir.¹⁰⁰³

Tayyip Erdoğan da Davutoğlu gibi ekonomik ilişkilerin önemini altını çizmektedir. Erdoğan, AK Partinin iktidara ilk geldiği zamandan beri İsrail ile ekonomik ilişkileri vurgulamıştır. Örneğin 2005'te İsrail ve Filistin'e yapacağı ziyaret öncesi havaalanında istenilirse Türkiye'nin arabulucu olmaya niyetli olduğunu deklare ettiği açıklamalarda “2004 yılı sonu itibariyle ikili ticaret hacmimiz, 2 milyar doları buldu. Ayrıca, Türkiye'yi ziyaret eden İsrailli turist sayısında da çok ciddi bir artışın

¹⁰⁰² Esengül Ayaz Avan, “Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel–Palestine Conflict”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, s. 10
<https://doi.org/10.1080/19448953.2018.1506294>

¹⁰⁰³ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Mediation: Critical Reflections From the Field**, s. 20.

olduğunu görmekteyiz. İsrail ile ilişkilerin iki ülkenin karşılıklı menfaatleri çerçevesinde genel anlamda gelişmekte olduğunu görüyoruz. Bu doğrultuda ziyaretim sırasında Türkiye-İsrail Sınai Araştırma ve Geliştirme İşbirliği Anlaşması da imzalanacak. İsrail'deki temaslarım sırasında Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Başbakan Yardımcıları ile görüşeceğim.” demiştir.¹⁰⁰⁴ Erdoğan yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı üzere ikili ilişkilerde ekonomik büyüme ve potansiyele dikkat çekmekte, sorunun çözülmesi ile Türkiye'nin Orta Doğu'yla ekonomik karşılıklı işbirliğinin artacağını belirtmektedir. Ayrıca ekonomik işbirliği ve bağımlılık gibi Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasına yayılma tahayyülü de bulunmaktadır. Yayılmanın -Davutoğlu'nun ifadesi ile entegrasyonun- kültürel ve ekonomik ayakları da vardır.¹⁰⁰⁵

Türkiye'nin arabuluculuk, barış girişimleri, KSS gibi kamu diplomasisi faaliyetlerinin sonucu ekonomik karşılıklı işbirliğinde ciddi bir artış görülmektedir. Türkiye'nin ihracatı 2003-2009 arası iki kat artmış, Orta Doğu'ya dönük ihracatı ise dört kat artmıştır.¹⁰⁰⁶ Tezin genel motivasyon bölümünde görüleceği üzere bu dönemde bölge ülkeleri ile karşılıklı ekonomik işbirliği ve ticaret hacmi ciddi ölçüde artmıştır. Hatta ileride gösterileceği üzere İsrail ile sorunların yaşandığı dönemde bile ticari ilişkiler krizden etkilenmemiş aksine daha da genişlemiştir.

Bahsedildiği gibi Türkiye'nin AK Parti ile birlikte başlayan KSS, barış girişimleri, karşılıklı işbirliği ve entegrasyon ile ekonomi-politik temelli dış politika girişimleri aracılığıyla Türkiye bir taraftan bölgedeki imajını değiştirmiş, bir taraftan da ekonomik alanda ciddi bir ivme yakalamıştır. Orta Doğu ile ticaret hacmi 2002'den

¹⁰⁰⁴ “Erdoğan İsrail'de: Arabuluculuğa hazırız”, **Hürriyet**, 01.05.2005

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-israilde-arabuluculuga-haziriz-38723708> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁰⁵ Behlül Özkan, “Turkey, Davutoğlu and the Idea of Pan-Islamism”, **Survival, Global Policts and Strategy**, Cilt 56, Sayı 4, 2014, s. 121-124.

¹⁰⁰⁶ Gökhan Telatar, **a.g.e.**, s. 289.

2012'ye 3 kat artmıştır. Tablo 10 ile 21 arasında Türkiye'nin seçili Orta Doğu ülkeleri ile ticaretindeki değişimi gösterilmiştir.

1.3.2.Kimlik

Çalışmanın genel motivasyon kısmında değinildiği üzere AK Parti döneminde dış politika söylem ve pratiklerinde kimlik vurgusu sıklıkla görülmektedir. AK Parti karar vericileri Türkiye'ye biçtikleri rol ve tanımladıkları kimlik çerçevesinde Türkiye'nin tarihinin, coğrafyasının, kültürünün, ait olduğu medeniyetin Türkiye'ye sorumluluklar yüklediğini savunmaktadırlar. Davutoğlu'na göre, moral değerleri, kimliği ve tarihinin belirleyiciliğinden dolayı Orta Doğu ve Balkanlar'a sürdürebilir barışı getirebilecek tek ülke Türkiye'dir.¹⁰⁰⁷ Hatta Türkiye'nin tarihi ve coğrafi derinliği yani "stratejik derinliği" onu bölgedeki uyuşmazlıkların çözümünde uyuşmazlık yaşayan tarafları bir araya getirecek, iletişim kurmalarını sağlayabilecek, fikri alınması gerektirecek aktör yapmaktadır.¹⁰⁰⁸ Benzer şekilde Erdoğan da Osmanlı döneminin bölge için en mutlu, huzurlu ve müreffeh dönem olduğunu, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi sonrası bölgede huzur ve istikrarın kalmadığını iddia etmektedir.¹⁰⁰⁹ Daha önce değinildiği üzere o dönem Dışişleri Bakanı olan Gül de Davutoğlu'na benzer biçimde 2005'te Kudüs'te Türkiye'nin hem İsrail hem de Filistin ile iyi ilişkilerini vurgulamış, Türkiye'nin Kudüs'ü 600 yıl yönetmiş bir imparatorluğun mirasçısı ve

¹⁰⁰⁷ Doğa Ulaş Eralp, **Introduction...**, s. XIII.

¹⁰⁰⁸ Tarık Oğuzlu, "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 9, Eylül 2009, s. 44-50. Hatırlanacağı üzere Davutoğlu bu konu ile ilgili şu sözleri de söylemiştir : "*Bölgede hiçbir sorun Osmanlı arşivleri olmadan çözülmemiz.*" ve "*Kudüs'te, bu şehrin tarihi içinde görülen en uzun dönemli egemenliklerden birini kuran Osmanlı mirasının bu açıdan değerlendirilmesi Türkiye'ye bölgesel barış çabalarında önemli bir konum kazandırmaktadır.*"

¹⁰⁰⁹ Pınar Özden Cankara, "Ak Parti Hükümetlerinin Filistin Sorununa Yaklaşımlarında Muhafazakar-İslamcı Motifler", Ertan Efegil (ed.), **Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 42-43. Türkiye sıklıkla Filistin'e desteğini vurgulamış, Orta Doğu'da kalıcı barışın ancak Filistin sorununun çözümü ile mümkün olacağını söylemiştir. Örneğin, Erdoğan 2011'de Abbas ile yaptığı görüşme sonrası hem Filistinlilere birlik olma çağrıcısı yapmış hem de Filistin meselesinin önemimin altını çizmiştir.

"Başbakan Erdoğan: Ortadoğu'da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün", **Haberler**, 24.06.2011

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

torunu olduğunu, bu yüzden de barışa katkıda önemli sorumlulukları olduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁰ Davutoğlu'na göre eğer Türkiye içe kapanırsa kaybeder, ancak kimliğinin verdiği sorumluluğu fark edip ona göre davranırsa etkisi, sınırları, hegemonyası daha ileri yerlere taşınır.¹⁰¹¹

Türkiye, kültürü arabuluculukta araç olarak sıkça vurgulamıştır.¹⁰¹² Bu yüzden de Türkiye'nin kültür temelli arabuluculuk¹⁰¹³ uyguladığı söylenebilir. Kültür, arabuluculukta hem araç hem de motivasyon kaynağı olmuştur. İsrail-Arap meselesinde çoklu kimliğin önemli olduğu belirtilmelidir. Türkiye'nin çoklu kimliği hem uyumsuzluk yaşayan taraflarca kabul görmüş, hem de Türkiye bu kimliği sıkça vurgulamıştır.¹⁰¹⁴ Türkiye'nin çoklu kimliğine yaptığı atıfla benzer argümanlar dış basında da vurgulanmıştır. Özellikle Türkiye'nin tarihsel bağına, Osmanlı geçmişine, Müslüman kimliği ile birlikte liberal ekonomisine, demokrasisine,¹⁰¹⁵ Batı ile müttefik olan Müslüman bir ülke olmasına güçlü atıf yapılmaktadır.¹⁰¹⁶

Yukarıda Davutoğlu'nun Suriye ile İsrail görüşmelerinde istenilen barışın gelmesi halinde İsraillilerin ve Suriyelerin sınırlara takılmadan serbestçe dolaşacaklarına dair sözlerine değinilmişti.¹⁰¹⁷ Dolayısıyla Türkiye'nin girişimleri ve liderliğinde sağlanacak barış ortamı ile Osmanlı mirası olan ve Davutoğlu'nun suni olarak nitelendirdiği sınırlarla bölünmüş bölgedeki ekonomik işbirliği ve karşılıklı bağımlılık artacak, hatta suni sınırlar gevşeyecektir. Başka bir ifade ile Osmanlı Barışı yeniden gelecektir.

¹⁰¹⁰“Gül'ün en hassas ziyareti”, **Radikal**, 04.01.2005

<http://www.radikal.com.tr/yorum/gulun-en-hassas-ziyareti-733664/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰¹¹ Behlül Özkan, **Turkey...**, s. 126-127.

¹⁰¹² Pınar Akpınar, **An Emerging...**, s. 182.

¹⁰¹³ **A.g.e.**, s. 259-260.

¹⁰¹⁴ “Turkey, Iran Erdogan Interview”, **the Guardian**, 24.02.2009

<https://www.theguardian.com/world/2009/feb/24/turkey-iran-erdogan-interview> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰¹⁵ Adam Philipp, **a.g.m.**, s. 115-118.

¹⁰¹⁶ “Turkey, Iran Erdogan Interview”, **the Guardian**, 24.02.2009

<https://www.theguardian.com/world/2009/feb/24/turkey-iran-erdogan-interview>(erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰¹⁷ Ahmet Davutoglu, **Turkey's Mediation...**

1.3.3.Kardeşlik

AK Partinin dış politika söyleminde Filistin meselesini kardeşlik üzerinden kurup dizayn ettiği görülmektedir. Filistin meselesine Türkiye'deki muhafazakâr ve İslamcı akımlar din kardeşliği temelinde yaklaşmaktadırlar. Benzer bir yaklaşım AK Parti liderlerinin ve karar vericilerin söylemlerinde de çok bariz şekilde görülebilmektedir. Örneğin 15 Temmuz 2014'teki grup toplantısında Erdoğan Yavuz Sultan Selim, Sultan Abdülhamit'e ve Filistin'deki şehitlere atıfla Filistin adalet mücadelesi verenlere karşı mahcup olmak istemediklerini Filistin davasına destek olacaklarına değinmiştir. Erdoğan, *“Kardeşlerim biz dengelere değil, Allah'a inanan bir milletiz. Dengeler adına susup tarihine, ecdadına, milletine ve medeniyetine nankörlük yapanlardan olmayacağız. Bizim derdimiz sadece Allah'ın rızasını tahsil içindir. Bu Mübarek ayda 77 milyon dualarla yanınızda olmaya devam edeceğiz. Allah Filistin'in ve tüm mazlumların yardımcısı olsun diyorum. Müslüman ülkelerin üzerindeki ölü toprağını kaldırsın, dualarımızı inşallah kabul etsin diyorum”* demiştir.¹⁰¹⁸

2012'de Davos Toplantılarını organize eden Dünya Ekonomik Forumunun İstanbul'daki toplantısında Erdoğan, Filistin meselesini Filistinlileri kardeş gördükleri için çok önemsediklerini, Filistin meselesini bölgedeki barış ve istikrarla doğrudan ilişkili bir konu olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹⁹ Erdoğan, Türkiye'nin Filistin davasını kendi milli davası gibi kabul ettiğini ve her zaman “Filistinli kardeşlerinin” yanında olduğunu vurgulayarak *“Filistinli kardeşlerimize karşı tarihi, insani ve vicdani sorumluluğumuz bulunuyor. Bunun şuuruyla hareket ediyoruz. Türkiye, Filistin'e karşı*

¹⁰¹⁸ Aktaran; Pınar Özden Cankara, **a.g.m.**, s. 37-41. Örneğin Erdoğan Filistin Davasının Türkiye'nin davası olduğunu iddia etmektedir. Erdoğan 2012'de Filistinli Büyükelçiler Toplantısında yaptığı konuşmada Türkiye ile Filistin'in kardeş olduğunu sıkça belirtmenin yanında Filistin'de Hamas ile El Fetih arasındaki ayrışmayı bırakıp birleşme çağrısı da yapmıştır.

“Erdoğan Filistinli Büyükelçiler Toplantısında Konuştu”, **Hast Türk TV**, 23.07.2011

http://www.hasturktv.com/turkiyede_bugun/2510.htm (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰¹⁹ “One minute'ten sonra ilk kez forumda”, **Milliyet**, 05.06.2012

<http://www.milliyet.com.tr/-one-minute-ten-sonra-ilk-kez-forumda-ekonomi-1549577/> (erişim tarihi 20.04.2019)

tarihi, insani ve vicdani sorumluluğunun bilinci içinde Filistinli kardeşlerinin barış ve reform çabalarıyla Filistin'in toplumsal ve ekonomik kalkınmasına yönelik yardımlarını artırarak, sürdürecektir.” demiştir.¹⁰²⁰ Erdoğan ayrıca, “Gazze için sesimizi yükseltiyorsak, eğer Kudüs için yüreğimizi ortaya koyuyorsak, bu bir eksen kaymasının, bir politika değişikliğinin, bir düşman üretme gayesinin neticesi asla değildir. Bu hukukun egemen olması, adaletin egemen olması, bölgeye barışın gelmesi, akan kanın, gözyaşının dindirilmesi içindir. Ne şöhret peşindeyiz ne de rol kapmanın mücadelesi içindeyiz. Biz sadece insanlık diyoruz, sadece vicdan diyoruz, hukuk diyoruz, hak diyoruz, adalet diyoruz.”¹⁰²¹ ifadelerini de kullanmıştır. Erdoğan yukarıdaki sözler dışında da farklı zamanlarda da kardeşlik vurgusunu sıkça yapmıştır.¹⁰²²

Erdoğan kimlik ve iç siyasette de Filistin meselesini çokça vurgulamıştır. Örneğin 2011 seçim kampanyasında “Buradan Konya’dan tüm Türkiye’ye, tüm dünyaya bir kez daha sesleniyorum; Kudüs’ün kaderi İstanbul’un kaderinden ayrı değildir. Gazze’nin kaderi Ankara’nın kaderinden ayrı değildir. Ramallah’ın, Nablus’un, Refah’ın, Cenin’in Beytüllahim’in, kaderi asla ve asla Konya’nın kaderinden ayrı değildir. Dünya sussa bile biz susmayız, biz susmayacağız. Dünya katliamlara göz yumsa, biz gözümüzü yummayız, yummayacağız. Dünya akan kana seyirci kalsa biz olan biteni elimiz kolumuz bağlı izlemeyeceğiz. Dünya Filistin’e sırtını dönse biz Filistin’e halkına, Gazze’ye, Kudüs’e sırtımızı dönmeyeceğiz.” demiştir. Hatta kalabalık sık sık tekbir getirerek “Mücahit Erdoğan” sloganı atmıştır.¹⁰²³

¹⁰²⁰ “Başbakan Erdoğan: Ortadoğu’da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011, (Erişim tarihi 20.04.2019)

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/>

¹⁰²¹ “Erdoğan’dan önemli açıklamalar”, **Sabah**, 03.06.2010, (20.04.2019)

https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/06/03/erdogandan_onemli_aciklamalar

¹⁰²² “Erdoğan’dan flaş İsrail açıklaması!”, **Sözcü**, 18.07.2014, (20.04.2019)

<https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-flas-israil-aciklamasi-2-559028/>

¹⁰²³ “Erdoğan, Hamas’a sahip çıktı: Direniş örgütü”, **Radikal**, 04.06.2010

<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-hamasa-sahip-cikti-direnis-orgutu-1000714/>

Erdoğan'a göre Filistin meselesi Türkiye'nin vicdani, siyasi tarihi sorumluluğu gereği çözmesine katkı sağlayacağı ve hatta Filistin'e destek vereceği bir meseledir.¹⁰²⁴ Örneğin Başbakan Erdoğan'a Filistin ve Suriye sorunuyla neden ilgilendiği sorulduğunda Orta Doğu'da yatan şehitlerimiz var diyerek yanıt vermiştir.¹⁰²⁵ Erdoğan, *"Sizin Gazze'de ne işiniz var diyorlar ya, Suriye ile neden ilgileniyorsunuz diyorlar ya? Milli Savunma Bakanlığı şehitler listesinden birkaç isim aktaracağım. Abdülkadiroğlu er Abdülkadir. Çanakkale'de şehit düştü. Suriye vilayeti Şam-ı Şerif ilçesinden. 15. Fırkadan Teğmen Samet oğlu Hamit Efendi. İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi'nde şehit. Suriye vilayetinin Hama ilçesinden. 77. Alay'dan Ömer Zebidioğlu Hüseyin Cir. Çanakkale'de şehit oldu. Halep vilayetinin İdlip ilçesinden. 57. Alay'dan Abdurrahman oğlu er Mahmut, Çanakkale'de şehit oldu. Osmanlı devleti Kudüs vilayeti Yafa ilçesinden. 56. Alay'dan Mebla oğlu Hasan. Kafkas muhaberesinde şehit oldu. Kudüs vilayeti Gazze ilçesinden... Niye Gazze ile bu kadar ilgileniyoruz, anlıyor musunuz? Bu çocuklar, bizim ordumuzda savaştılar, bizim sancağımız, bayrağımız altında savaştılar. İdlipli, Gazzeli, Bağdatlı çocuklar Anadolu evlatlarıyla birlikte savaştı, şehit düştü. Şimdi bizim topraklarımızda yatıyorlar. Nasıl Orta Doğu'da yatan şehitlerimiz varsa, burada şehit düşmüş Arap kardeşlerimiz var. Şehidi Arap-Türk diye ayırmak, Çanakkale'de yatan onlarca şehide saygısızlıktır. 'Filistin ve Suriye ile neden ilgileniyorsunuz?' diyorlar. Gazze'ye niçin bu kadar ağlıyorsunuz diye sorarak küstahlık yapıyorlar. Eğer Çanakkale'ye gidip mezarları okusan neden ilgilendiğimizi anlarsın. Seyit Rıza'nın üzerini örtenler, Gazze'de Suriye'de neden gözyaşı döktüğümüzü anlayamazlar. Kendi ülkesinin dışışleri bakanına, dünyanın gözü önünde en amiyane küfürleri eden bir genel başkan anlayamaz. Böyle bir genel başkan demokrasimiz için*

¹⁰²⁴“Başbakan Erdoğan: Ortadoğu'da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011, <https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰²⁵Aktaran: Pınar Özden Cankara, “Ak Parti Hükümetlerinin Filistin Sorununa Yaklaşımlarında Muhafazakar-Islamcı Motifler”, Ertan Efeğil (ed.), **Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 36.

çok büyük bir talihsizliktir.” demiş, ardından da Filistinli ve Suriyelilere dönük olarak da: “Dedeleriniz geldi bizim topraklarımızda şehit düştüler. Onlar nasıl dedelerimizin kardeşiyse sizler de bizim özbeöz kardeşimizsiniz. Allah, tüm şehitlerimizden razı olsun.”¹⁰²⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Davutoğlu da Erdoğan ile benzer argümanlar ileri sürmektedir. 2014’te Konya’da İsrail’in Filistin’i füzelerle vurması üzerine yaptığı konuşmada Hamas Lideri Halit Meşal ve İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri ile görüştüğünü belirtip şu sözleri söylemiştir: *“Filistinlileri biz çok iyi anlıyoruz çünkü bu toprakları İstiklal Mücadelesi vermiş bir milletin topraklarıdır. Filistinlilerin de diğer bütün milletler gibi başı dik bir şekilde, kendi bayrakları altında, kendi yurtlarında, kendi vatanlarında asırlarca, binlerce yıl ecdatlarına vatan olmuş topraklarda istiklal ile yaşamak haklarıdır. Artık iki yılda bir, dört yılda bir, birkaç ayda bir bazen süregiden baskılar, süregiden zulümlerle Filistin halkı baskı altında tutulamaz. Herkes bilmelidir ki, Filistin toprakları, Filistinlilerin ve sadece Filistinlilere aittir. Gazze toprakları Gazzelilere aittir. Gazze’nin üzerinde hava bombardımanıyla Gazze halkını sindirmeye çalışanlar, onlarda bilmeliler ki, o Gazze topraklarında Mehmetçiğin de kanı vardır ve Mehmetçiğin kanı olan her yerde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sesi vardır, desteği vardır, azmi ve kararlılığı vardır. Onun için sürekli bir çaba içindeyiz. Ümit ederiz ki kalıcı bir barış tesis edilir, ümit ederiz ki bu çabalarımızla Filistin halkı nefes alacağı bir şekilde ambargolardan, baskılardan kurtulur.”¹⁰²⁷ Aynı toplantıda Davutoğlu, Hamas lideri Halid Meşal’in son Osmanlı Birliği’nin İngilizlere karşı Gazze’de şehit*

¹⁰²⁶“Erdoğan: Seyit Rıza’nın Üzerini Örttenler, Gazze’de Ağlamamızı Anlayamazlar”, **Haberler**, 04.12.2012, <https://www.haberler.com/erdogan-seyit-riza-nin-uzerini-orttenler-gazze-de-4143394-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰²⁷ Pınar Özden Cankara, **a.g.e.**, s. 37.

“Davutoğlu: Gazze’de Mehmetçiğin kanı var”, **Haber7**, 29.07.2014, <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1185697-davutoglu-gazzede-mehmetcigin-kani-var> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Dışişleri Bakanı Davutoğlu Konya’da”, **Haberler**, 29.07.2014, <https://www.haberler.com/disisleri-bakani-davutoglu-konya-da-3-6316401-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

düştüğünü hatırlattığı sözlerine atıfla –Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin mirasçısı olduğunu kastederek - Osmanlı torunlarının Filistin’e destek verdiğini belirtmiştir.¹⁰²⁸ Hükümete yakın isimler bu girişimleri “Osmanlı Barışı” olarak da nitelendirmektedirler.¹⁰²⁹

Davutoğlu yurtdışı gezisine çıkarken ayrıca: “Biz her zaman Filistin halkının yanında olduk. Filistin’in haklı taleplerini destekledik. Şu anda da Filistin devletinin tanınmasını destekliyoruz.”¹⁰³⁰ “Filistin halkının üzerinde bu baskılar devam ederken, bu zulüm devam ederken Ortadoğu’da barıştan bahsetmek imkânı da yoktur. 65 yıldır Filistin halkına verilen hiçbir söz yerine getirilmedi. Şimdi Filistin halkı için değişen bir şey yok demekle eğer kastettikleri, dün yaptığımız gibi yarın da zulme devam edeceğiz diyorlarsa bunu açıkça söylesinler. Biz de o zaman şunu söyleriz: Dün olduğu gibi yarın da İsrail’in zulmüne karşı durmaya devam edeceğiz ve Filistin halkının yanında yer alacağız. Ama İsrail Yönetimi eğer barış istiyorsa, her şeyden önce bu yeni durumu değerlendirip bu yeni duruma göre daha barışçıl ve barış sürecini sabote eden yerleşim politikalarına son veren bir tutum takınır. Oslo süreci başladığında 200 bin yerleşimci vardı, şimdi 500 bini geçti. Yani, bir taraftan Oslo süreciyle birlikte Filistin hiçbir şey kazanmazken, İsrail işgalini güçlendiren, tahkim eden bir yerleşim politikası takip etti, artık bunun sürdürülebilir olmadığını görmeleri lazım. Eğer İsrail barış iradesi ortaya koyacak şekilde Filistin halkının her şeyden önce onuruna saygı gösteren bir tutum benimserse, bu kendileri için de iyi olur, bölge için de iyi olur, uluslararası toplum için

¹⁰²⁸ Pınar Özden Cankara, **a.g.m.**, s. 38. Osmanlı sonrası bölgede huzur ve istikrarın kaybolduğu söylemi sıklıkla AK Partine yakın muhafazakar ve İslamcı basında işlenmektedir.

“Osmanlı’dan sonra huzur kalmadı”, **Türkiye Gazetesi**, 25.11.2018, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/590251.aspx> (erişim tarihi 20.04.2019)

“İsrail medyasından tarihi itiraf: Son huzur Osmanlı dönemindeydi”, **Sabah**, 25.11.2018, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/11/25/israil-medyasindan-tarihi-itiraf-son-huzur-osmanli-donemindeydi> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰²⁹ “Ortadoğu’da bir “Osmanlı barışı” mümkün mü?”, **Anlayış**, (20.04.2019)

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=1373> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰³⁰ “Kimsenin doğal kaynaklarında gözümüz yok”, **Dünya**, 28.09.2011

<https://www.dunya.com/gundem/kimsenin-dogal-kaynaklarinda-gozumuz-yok-haberi-155127> (erişim tarihi 20.04.2019)

de iyi olur. O değerlendirme sonrasında ne adım atarlarsa, biz her zaman Filistinli kardeşlerimizin attığı adımın yanında oluruz.”¹⁰³¹ demiştir.

Davutoğlu 2012 yılında düzenlediği basın toplantısında “*Birinci amacımız; Gazze halkına dayanışmamızı göstermek ve Gazze’de kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlamak. İkinci amacı da; yürüyen müzakereler, ateşkes müzakereleri çerçevesinde Gazze’deki yönetimle başta Başbakan İsmail Haniye olmak üzere oradaki kardeşlerimizle, arkadaşlarımızla, dostlarımızla bu gelişmeleri müzakere etmek ve mümkünse en kısa zamanda bir ateşkesin sağlanmasını temin edecek şekilde istişarelerde bulunmak. Tabii üçüncü amacı da, bütün dünyaya artık Filistin meselesinin bir an önce ertelenmeden çözümü olmaksızın ne Ortadoğu’ya, ne de dünyaya barış gelmeyeceğinin anlaşılması gerektiği mesajını iletmek. Sürekli ertelenen Filistin sorunu, hepimiz için, bölge için, dünya için başlı başına bir istikrarsızlık kaynağıdır. Son 20 yıl içinde her türlü yöntem denendi. Filistin halkına sürekli sözler verildi, Oslo süreciyle, Quartet’in çalışmalarıyla, yol haritalarıyla, birçok çalışmayla, ama bu sözlerin hiçbiri yerine getirilmedi. Artık Filistinlilerin kendi özgür vatanlarında kendi sınırları içinde başı dik, onurlu bir şekilde yaşamalarının vakti gelmiştir. Gazze halkına da bu iradelerin doğrultusunda her zaman yanlarında olacağımız mesajını ileteceğiz, uluslararası topluma da bu konuda çağrıda bulunacağız.”¹⁰³² ifadelerini kullanmıştır.*

¹⁰³¹“Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu’nun Atatürk Havalimanında Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı**, 30.11.2012, [http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-ataturk-havalimaninda-duzenledigi-basin-toplantisi_-30-kasim-2012_-istanbul.tr.mfa\(erişim tarihi 20.04.2019\)](http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-ataturk-havalimaninda-duzenledigi-basin-toplantisi_-30-kasim-2012_-istanbul.tr.mfa(erişim tarihi 20.04.2019))

¹⁰³² “Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu’nun Esenboğa Havalimanında Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı**, 20.11.2012, [http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-esenboga-havalimaninda-duzenledigi-basin-toplantisi_-20-kasim-2012_-ankara.tr.mfa\(erişim tarihi 20.04.2019\)](http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-esenboga-havalimaninda-duzenledigi-basin-toplantisi_-20-kasim-2012_-ankara.tr.mfa(erişim tarihi 20.04.2019))
“Sayın Bakanımızın New York’ta Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı**, 27.09.2011, [http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-new-york_ta-duzenledigi-basin-toplantisi_-27-eylul-2011.tr.mfa\(erişim tarihi 20.04.2019\)](http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-new-york_ta-duzenledigi-basin-toplantisi_-27-eylul-2011.tr.mfa(erişim tarihi 20.04.2019))

Ahmet Davutoğlu da TBMM’de 2012’de yaptığı konuşmada Meclis’te yapılan görüşmelerde “...biz hem insanlığın ve bölgenin halkının vicdanı olmaya devam edeceğiz... Kardeşliğe dayalı yeni bir barış düzeni var. Bu barış düzeni kurulana kadar çalışacağız. Kim ne derse desin bu barış düzeninin öncüsü de sözcüsü de Türkiye olacaktır. Son olarak şunu tekrar vurguluyorum: Yeni bir Orta Doğu doğuyor. Bu yeni Orta Doğu'nun sahibi, öncüsü, hizmetkârı olmaya devam edeceğiz.” demiştir. Bu ifadelerden görüleceği üzere Davutoğlu, Türkiye’ye tanımladığı vicdanlı, barışı ve düzeni kuran devlet kimliğini vurgulamaktadır.

1.3.4.İdeoloji

Kardeşlik söyleminin yanında AK Partinin Filistin meselesinde Filistinlilere verdiği desteğin ideolojik sebepli olduğu yaygın bir kanıdır.¹⁰³³ İdeolojinin kimliği belirleyen öğelerden biri olduğuna hatta ideolojinin de bir kimlik olduğuna daha önce değinilmişti. AK Partinin kimlik kısmında değinildiği üzere başlangıcından çalışmanın incelediği 2016’ya kadar farklı kimlik tanımları vardır. İlk dönemlerde de ideolojik duruşu ve tanımı olmasına rağmen tercihlerini o dönemki tanıma da istianeden İslamcı ideolojik tercihlerden ziyade pragmatizm çerçevesinde yapmıştır. Ancak, AK Partinin Türkiye içinde güçlenmesi (özellikle 2007 Cumhurbaşkanlığı, 2010 referandumu ve 2011 seçimleri sonrası), değişen dış konjonktür ile birlikte artık kimliğin tanımı değişmiş, yeni tanımlanan kimlik karar vermede daha belirleyici olmuştur.

Aslında İsrail’e karşı verilen tepki ve Filistin halkının savunuculuğu hem dış politikadaki söylem ve eylemler ile içerideki kimlik inşası hem de hükümetin kendisine tanımladığı kimliğin dış politikaya yansıması ile ilgilidir. Hatta hükümete yakın gazetelerde Türkiye’nin “ümmetin savunucusu ve lideri” olduğu iddiası da bu durum ile ilişkilidir. Kimi isimler Türkiye’nin dış politikasındaki söylem değişimini özellikle de

¹⁰³³ Gökhan Telatar, **a.g.e.** , s. 287; Pınar Özden Çankara, **a.g.e.** , s. 11-60.

İsrail karşıtı söylemleri AK Partinin İslami ideolojiye yaklaşmasına bağlamaktadırlar.¹⁰³⁴ Kimlik kısmında değinildiği üzere literatürdeki yaygın kanı ilk nüvelerini Filistin meselesinde veren İslamcılık yönündeki eğilim, Arap Baharı ile birlikte AK Partinin İslamcı bir ideolojiye dönüşmüştür.¹⁰³⁵ Kimilerine göre de İsrail ile kurulan ilişki ve dış politika devlet kimliğinin inşası için etkilidir.¹⁰³⁶ Ancak bu noktada aslında AK Partinin kendinden önceki diğer hareketler gibi dini araçsallaştırdığı iddiaları da vardır. AK Partinin karar vericilerinin dini referansları, arka planları hatta yaşam tarzları olsa da dış ve iç politikada sadece din üzerinden karar vermedikleri hatta dini kendi amaçları için araçsallaştırdıkları savunulmaktadır. Örneğin dünyanın başka yerlerindeki Müslümanlar ile ilgili konularda sessiz kalınırken Filistin meselesi gibi konular yüksek sesle dile getirilmekte, hatta dış politika söylemi olabilmektedir.¹⁰³⁷ İleride gösterileceği üzere AK Parti özellikle seçim dönemlerinde İsrail karşıtı bir retorik kullansa da ticari ilişkiler devam etmiştir. İsrail ile yaklaşma dönemlerinde de söylemler değişmiştir.

1.3.5.Güç ve Etki

AK Parti döneminde Türkiye'nin güç, nüfuz, etki, hegemonya arayışının olduğundan bahsedilmişti. Türkiye'nin gerek İsrail-Suriye gerek Filistin-İsrail gerekse

¹⁰³⁴ Malik Mufti, "A little America: The emergence of Turkish hegemony," **Middle East Brief**, Sayı 51, Mayıs 2011,

<https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB51.pdf>(erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰³⁵ Behlül Özkan, **a.g.m.** ; Ramazan Kılınç, **a.g.m.** ; Esen Kırdış, **a.g.m.** ; Menderes Çınar, **The Power Strategies of the AKP in Turkey**, s.12-15; Szymon Ananicz, **Alone in virtue The "New Turkish" ideology in Turkey's foreign policy**, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia / Centre for Eastern Studies, 2015.

¹⁰³⁶ Derviş Fikret Ünal, **Turkey's Relations With Israel In The 2000s: A Constructivist Perspective**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016

¹⁰³⁷ Dietrich Jung, "the Domestic Context of New Activism in Turkish Foreign Policy: Does Religion Matter?", **Canadian International Journal**, Cilt 67, Sayı 1, 2012, s. 23-38.

de Hamas ile el Fetih arasındaki girişimlerinde bölgenin ana belirleyici gücü olma ve bölgede etki kazanma amacı olduğu görülmektedir.¹⁰³⁸

Daha önce sıkça vurgulandığı üzere bölgede yapılacak girişimlerin bölgedeki ülkeler ve aktörler üzerindeki etkiyi değiştireceği düşünülmekteydi. Bu düşünce hem kamu diplomasisi hem de barış girişimlerinde karşılık bulmuştur. Barış girişimleri aracılığı ile Türkiye algısı da önemli ölçüde değişmiştir. Özellikle de Arap-İsrail meselesi gibi sembolik bir uyuşmazlığın hem içeride hem dışarıda hem de bölgede önemli bir alan açacağı düşünülmüştü. Bu alan açma durumu gerek araştırmalarda gösterilmekte, gerekse de ampirik veri olarak gözlemlenmektedir. Örneğin, İsrail'in Suriye ile 1993 ve 1996yıllarındaki arabuluculuk ekibinin lideri olan Rabinovich 2013'te Türkiye'nin bölgesel arabuluculuk aracılığı ile gerek bölgesel gerekse de küresel alanda etkili olacağını iddia edecektir.¹⁰³⁹

Kimlik ve güç ile ilgili bir başka etken de Türkiye'nin Orta Doğu özelinde sorun çözücülüğünün Türkiye'ye hem dünya da hem de ülke içerisinde önemli kazanımlar getireceğidir. Bu da Türkiye'nin yumuşak gücü iddiasını da güçlendirmektedir.¹⁰⁴⁰ Türkiye'nin özellikle de Arap-İsrail uyuşmazlığında arabuluculuk yapması ile diğer aktörleri görece devre dışı bırakarak onların etkilerini yok saydığı da iddia edilmektedir.¹⁰⁴¹ Örneğin Suriye üzerindeki İran etkisinin azaltılacağı düşüncesi ile ABD'nin Türkiye'nin girişimini desteklediği söylenebilir. AB zaten en başından beri Türkiye'nin arabuluculuğunu desteklemiştir.

¹⁰³⁸ Julia Pettengill ve Houriya Ahmed, "Regional Actors and the Fatah-Hamas Unity Deal Shifting Dynamics in the Middle East?", **Henry Jackson Society**, 2011, s. 20.

¹⁰³⁹ "Ortadoğu'da barışa yeniden "Yeşil Işık"?", **Şalom**, <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/4719-Ortadoguda-barisa-yeniden-Yesil-Isik.aspx> (erişim tarihi 20.04.2019)

Itamar Rabinovich, **The Lingering Conflict: Israel, the Arabs and the Middle East 1948-2012**, Washington, D.C. , Brookings Institution Press, 2013

¹⁰⁴⁰ Bülent Aras, "Turkey's soft power", **the Guardian**, 14.04. 2009

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/apr/13/turkey-middleeast> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁴¹ Dan Arbel, **a.g.e.** .

Bu noktada Türkiye'nin bölgeye rol model olmak istemesi de düşünüldüğünde; bölgeye barışı kuran, yumuşak güç unsurlarına sahip bir ülkenin rıza inşa edeceği ve etki doğuracağı görülecektir.

1.3.6.Diğer Aktörlerle Kurulan İlişki

Türkiye'nin taraflarca kabul edilmesinde, hatta ABD ve AB tarafından desteklenmesinde bölgesel ve küresel konjonktürün yanında, Türkiye'nin bölge ile kurduğu ilişkilerin de önemli etkisi vardı. Türkiye'nin ilişkilerini geliştirmesi, ileri sürdüğü dış politika doktrini, ABD'nin Türkiye'yi bölgede desteklemesi ve bölgede sorun yaşayan tüm devletlerin Türkiye'yi kendilerine eşit mesafede iyi ilişki içinde görmeleri Türkiye'nin arabuluculuğunu daha kabul edilir kılmıştır. Hatırlanacağı üzere ABD Türkiye'yi “model ortak” olarak nitelemiş, Türkiye'nin bölgedeki ülkelere örnek olacağı, model olacağı sıkça dış basında işlenmiştir.¹⁰⁴² Ayrıca, Haziran 2006'da Lübnan'ın güneyinde Hizbullah ile İsrail arasında yaşanan çatışmalar sonrası UNIFIL

¹⁰⁴² Tarık Oğuzlu, **Soft Power...**, s. 88.

Örneğin 2005 yılında Erdoğan ile Beyaz Saray'da görüşen Bush Türkiye'yi Orta Doğu halkları için esin kaynağı ve örnek olarak göstermişti. İlhan Uzgel, **Neo liberal...**, s. 38. Ancak daha sonra Obama Türkiye'yi model ortak olarak tanımlamıştır. Arap Baharı ile eksen kayması tartışması yerini yeniden model olup olmama tartışmalarına bırakmıştır. Türkiye'nin demokrat, küresel ekonomik sistemin bir parçası, AB adayı ve çoğunluğunun Müslüman olması Türkiye'yi farklı bir yere koymaktaydı. İslam, demokrasi ve gelişmişliğin bir arada olduğu bir ülke olarak model hatta lider olmaya aday olarak değerlendirilmisti. Böylelikle de ABD gibi bölgede imajı bozuk bir ülke yerine onun müttefiki ve stratejik model ortağının bölgedeki boşluğu doldurması ABD için de önemliydi. Ancak Türkiye'ye dönük farklı olumsuz yaklaşımlar bulunmaktaydı. Türkiye, bölgede Osmanlı dönemine atıflarla eski efendi olarak görülebilmektedir. Bazı kesimler içinse Batılı olarak değerlendirilmekte ya da yeterli derecede Müslüman olarak görülmemektedir. Arap milliyetçileri içinse Arap olmadığı için olumsuz bakılan bir ülke konumundadır. Ayrıca Türkiye'nin kendi iç sorunlarını halledememesi, Ermenilere soykırım yapıldığı iddiası, hatta benzer şeylerin Kürtlere de yapılabileceği iddiası, Kıbrıs'ın işgal altında olduğu iddiası, terörle mücadele çerçevesinde K.Irak'a yapılan operasyonların işgal olduğu iddiası, 2011 ile birlikte başlayan bazı otoriterleşme yönündeki iddialar hem eleştiri konusu olmuş hem de kimi gruplar tarafından Türkiye'nin bölgede rol model olamayacağı savını desteklemek için kullanılmıştır. Bu iddialar hem çok suçlayıcı subjektif iddialardır. Arap Baharı ile birlikte, daha önce öne sürülen küresel güç olma iddiası bölgesel güç olma iddiasına dönüşmüş, yumuşak güç unsurlarından sert güç unsurlarına dönüş başlamıştır. Baskın Oran, “Dönemin Dışpolitikası”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt III: 2001-2012**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 195-196. Ancak bu dönemde karar vericilerin Türkiye'nin küresel güç olduğunu iddia ettikleri unutulmamalıdır. Ayrıca Arap Baharı ile birlikte Türkiye'nin yumuşak güç imkânları ve sınırlarının görülmesi, sert güce döndüğü de yaygın bir kabuldür. Bakınız: Talha Köse, **Türkiye'nin Kuzey Afrika**

çerçevesinde bölgeye asker gönderimi ile Hamas ve El Fetih arasındaki arabuluculuk, Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığındaki üçüncü taraf rolünü etkilemiştir.¹⁰⁴³

ABD Türkiye'nin Orta Doğu'da arabulucu olmasını desteklemiş hatta ona rol çizmiştir. Filistin'in ekonomik anlamda kalkınmasına destek olması cesaretlendirilen ve Arap-İsrail uyuşmazlığında arabuluculuktan ziyade kolaylaştırıcı rolde arabulucu olması desteklenen Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin gelişmesine ABD önem atfetmiştir. Çünkü Türkiye ile İsrail ilişkileri ve İsrail-Filistin uyuşmazlığının çözümü ABD'nin bölgedeki müttefikleri arasında işbirliği ile bölgenin dizaynı ve istikrarı açısından önemlidir.¹⁰⁴⁴ ABD Türkiye'nin İsrail ile kriz yaşamaya başladığı 2009'dan sonra da arabuluculuğunu desteklemiştir.¹⁰⁴⁵ Türkiye'nin özellikle de İsrail ile Filistin uyuşmazlığında üçüncü taraf olması AB tarafından da desteklenmektedir.¹⁰⁴⁶

1.3.7.İç Etkenler

Türkiye'nin barış girişimlerinin iç politikada da karşılığı vardır. Dış politika aracılığı ile iç politikanın dizayn edildiği ve etkilendiğine daha önce değinilmişti. Filistin gibi önemli bir konu, bir taraftan iç politikadaki beklentilerin karşılanması bir taraftan da iç politikada güçlü olmayı ve dış politikayı daha meşru hale getirmeyi beraberinde getirecektir. Dolayısı ile de bu girişim hükümetin elini hem içeride hem de dışarıda güçlendirecek, iç politikada konsolidasyon sağlanacaktır. Ayrıca, eski Osmanlı coğrafyasının ve Müslümanların sembolik davası olarak görülen Filistin meselesinin sahiplenilmesi sağlanmış olacaktır. AK Partinin daha çok ilk döneminde barışı götüren, barışı sağlayan devlet söylemi kullanılmıştır. Ancak daha sonrasında İsrail karşıtı

¹⁰⁴³ Nimet Beriker, "United State's Grand Strategy and the Middle Power Policy: Turkey as a Mediator", Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as Mediator, Stories of Success and Failure**, Londra, Lexington, 2016, s. 1-24; Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, İstanbul, Küre, 2011, s. 389-423.

¹⁰⁴⁴ "Türkiye Ortadoğu Barışı İçin Kilit Ülke Olabilir mi?", **Amerika'nın sesi**, 08.04.2013, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ortadogu-barisi-icin-anahtar-ulke-olabilir-mi/1636948.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁴⁵ **A.g.e.**

¹⁰⁴⁶ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 374; Esengül Ayaz Avan, **a.g.m.**, s. 1-18.

söylemler ve Filistin davasının, hatta tüm mazlumların savunuculuğu söylemi vurgulanmıştır. Bu söylemlere özellikle de seçim zamanlarında sıklıkla başvurulmuştur. Son olarak iç politika bağlamında Kürt sorununa dönük yansımalar da olacaktır. Türkiye'nin sınır komşularında yaşayan uyuşmazlığın çözümünün ve barışı sağlamanın Kürt sorununa da olumlu yansımaları olacaktır.¹⁰⁴⁷ Özellikle de Orta Doğu'da Arap-İsrail uyuşmazlığı gibi yansımaları ve etkileri fazla olan hatta doğrudan Türkiye'yi de etkilemiş bir uyuşmazlığı çözmek Kürt sorunu bağlamında önemlidir denilebilir. Çünkü Orta Doğu'daki çetrefilli bir sorunu çözebilen ülke psikolojisinin yansımaları ve etkileri içeride de görülecektir.

İsrail ile yaşanan kriz sonrası yapılan bir araştırma İsrail karşıtı söylemlerin AK Parti tabanından destek gördüğünü, bir taraftan da AK Partinin tabanı dış politikayı bu yönde etkileyebildiğini ortaya koymaktadır. Aynı araştırmaya göre, bu tarz söylemler ile iç politika ve parti tabanı da etkilenmektedir.¹⁰⁴⁸ Hatta zaten dış politika iç politikada meşruiyet yaratma aracı olarak kullanılırken, İsrail-Filistin meselesi ile dış politika tamamen iç politikanın konusu haline gelmiştir.¹⁰⁴⁹ “One minute” sonrası başlayan süreç giderek semboller üzerinden inşa sürecine dönüşmüştür. Örneğin, 2010'da Davos'un yıl dönümünde İstanbul'da açık hava konseri düzenlenmiş, 2011 seçimlerinde de seçim sloganlarında “Türkiye'nin adaletsizliğe hayır dediği” teması kullanılmıştır. Dolayısı ile de İsrail karşıtı söylemler, bir yandan iç politikayı etkileme amacı ile kullanılırken bir taraftan da iç politikada AK Partinin tabanının da beklentisinin yansımasıdır. Ancak kimi uzmanlara göre İsrail karşıtı söylemler başlı başına iç politikaya dönük araç olarak değerlendirilmektedir. Çünkü her ne kadar retorikte İsrail karşıtı söylem kullanılsa da ilişkiler arka planda devam etmiştir. Türkiye İsrail arasında

¹⁰⁴⁷ Pınar Akpınar, **An Emerging...**, s. 155.

¹⁰⁴⁸ Emre Erdoğan, “Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun “Davos Krizi” ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 37, 2013, s. 37-67.

¹⁰⁴⁹ Burhanettin Duran, “Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan (ed.), **Türk Dış Politikası Yılı 2010**, SETA, 2011, s. 13-64.

geçmişten beri askeri ve ekonomik işbirliği vardır. Krizin başladığı dönemde mayın temizleme ihalesi bir İsrail firmasına verilmiş, OECD’de İsrail veto edilmemiştir.¹⁰⁵⁰ Yaşanan sorunlarla birlikte diplomatik ilişkiler zarar görmüşse de ekonomi çok fazla etkilenmemiştir. Yaşanan politik gerilimlere rağmen ticaret hacmi bağımsız kalmıştır. Özellikle de ticaret, turizm, enerji alanlarında karşılıklı çıkar ve işbirliği devam etmiştir.¹⁰⁵¹ Bu da 1996 ve 1997 yıllarında imzalanan anlaşmalara dayanmaktadır. İsrail ile imzalanan ekonomik anlaşmaların yansıması sadece İsrail ticareti ile ilgili değildir. Türk iş insanları bu serbest ticaret anlaşmaları aracılığı ile ABD, Ürdün, Filistin pazarlarına da girebiliyorlardı.¹⁰⁵² Ticaret verilerine bakıldığında da İsrail ile ticaretin sürekli arttığı görülmüştür. İsrail ile en sert söylemlerin başladığı dönem sonrası olan 2010’da ticaret hacmi yüzde 35 artmıştır.¹⁰⁵³ 2009-2014 arası iki ülke arasındaki krize rağmen ticaret yüzde 100 artmıştır.¹⁰⁵⁴ 2002-2018 arası iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2.5 kat büyümüştür. Bu büyümenin en yüksek olduğu dönem en çalkantılı dönemler olan 2010-2011 olmuştur.¹⁰⁵⁵ Daha net sayılar vermek gerekirse 2002’de 1.4 milyar dolar olan ticaret hacmi 2007’de 2.7, 2009’da 2.6, 2010’da 3.4, 2014’te 5.8 milyar dolar olmuştur.¹⁰⁵⁶ Tablo 22’de İsrail ile Türkiye ilişkileri daha ayrıntılı gösterilmiştir.

Diğer alanlarda da İsrail ile ciddi gerilimlere rağmen kriz kontrollü tutulmaya çalışılmıştır. Taraflar gizli görüşmeler yapmış, istihbarat akışı ve silah alımları devam

¹⁰⁵⁰ Gencer Özcan, “The JDP’s Changing Discursive Strategies towards Israel: Rhetoric vs. Reality”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 15, Sayı 57, 2018, s. 23-24.

¹⁰⁵¹ Shira Efron, **a.g.e.**, s. 15-23.

¹⁰⁵² Fatma Sariaslan, “Türkiye-İsrail ilişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Erken Görünüm**, s. 14.

¹⁰⁵³ “Türkiye’yle İsrail Arasındaki Ticaret Hacmi %30 Arttı”, **Amerika’nın sesi**, 11.10.2011, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-srail-ticari-likileri--132951733/900891.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁵⁴ “İkili ticarete Gazze krizi”, **DW**, 21.07.2014, <https://www.dw.com/tr/ikili-ticarete-gazze-krizi/a-17798360> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁵⁵ “16 yılda İsrail ilişkileri: Bolca hamaset tam gaz ticaret”, **Gazeteduvar**, 29.05.2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/05/29/16-yilda-israil-iliskileri-bolca-hamaset-tam-gaz-ticaret/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁵⁶ “‘İşgal devleti’ ile ticaret tıkırında”, **Cumhuriyet**, 16.12.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/887119/_isgal_devleti__ile_ticaret_tikirinda.html (erişim tarihi 20.04.2019)

Ayrıca daha ayrıntılı ticaret ve yatırım bilgileri için bakınız: Fatma Sariaslan, **Türkiye-İsrail ilişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi**

etmiştir. Hatta Türkiye Hamas ile İsrail arasında esir takasında Mısır ile birlikte arabuluculuk yapmıştır.¹⁰⁵⁷ 2012’de de Gazze sorununun çözümü için Kahire’de Adalet ve Kalkınma Partili yetkililer ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan ile Mısırlı ve İsrailli yetkililer görüşmeler yapmışlardır. Aynı dönemde bir taraftan da Türkiye içinde de Holocaust farklı yıllarda bürokratik ve siyasi alanda yüksek düzeyde katılımı anılmış, Musevi kökenli müzisyen Can Bonomo Türkiye’yi Eurovizyon’da temsil etmiştir.¹⁰⁵⁸ İsrail’in ABD’nin “sihirli değneğini”¹⁰⁵⁹ dokunması ile Türkiye’den dilediği özürden sonra Mavi Marmara konusunun arka plana itildiği İsrail karşıtı retoriğin değiştiği görülmüştür. Ancak Gezi Eylemleri, Mısır’daki Mursi Darbesi hatta FETÖ’nün 17-25 Aralık girişimi bile İsrail’e bağlanmıştır. 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine de İsrail karşıtı bir retorik ile gidilmiştir. Bu süreçte de kapalı kapılar ardında diplomatik görüşmeler devam etmiştir. Hatta sonuçlanması için seçim sonuçlarının beklendiği iddia edilmişti. Sonunda da 16 Haziran 2016’da anlaşmaya varılmıştır.¹⁰⁶⁰ Bu retorik sonra da söylemler ve İsrail karşıtı mitingler düzenlenerek yer yer devam edecektir.¹⁰⁶¹

Yukarıda İsrail karşıtı bir söyleme başvurulduğu, bu söylemin retorik düzeyde kaldığına değinilmişti. Bahsedilen retoriğin amacını, etkilerini, içeriğini ve dönüşümünü anlamak önemlidir. Bu retorik, AK Partinin İsrail ile ilgili söylemleri aslında içeride ve dışarıdaki güç ve iktidar stratejilerinin temel araçlarından birisi olmuştur. Özellikle de 2009 sonrası İsrail karşıtı söylemler çokça kullanılmıştır. Türkiye, bir taraftan İsrail karşıtı bir taraftan da “Filistin Davasının” savunucusu olarak görülmüş -hatta Filistin meselesi Türkiye’nin ulusal meselesi gibi tanımlanmış- hem Türkiye içerisinde hem de

¹⁰⁵⁷ Soli Özel, “Takas Hesabı”, **Haber Türk**, 19.10.2011, <https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/680782-takas-hesabi> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁵⁸ Gencer Özcan, **The JDP...**, s. 29.

¹⁰⁶⁰ **A.g.m.**, s. 29-31.

¹⁰⁶¹ “16 yıldır İsrail ilişkileri: Bolca hasamet tam gaz ticaret”, **Gazeteduvar**, 29.05.2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/05/29/16-yilda-israil-iliskileri-bolca-hamaset-tam-gaz-ticaret/> (erişim tarihi 20.04.2019)
“İstanbul ve Diyarbakır’da dev “Kudüs” mitingleri düzenlenecek”, **TRT Haber**, 15.05.2018
<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/istanbul-ve-diyarbakirda-dev-kudus-mitingleri-duzenlenecek-365415.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

dışarıda özellikle Orta Doğu halklarında etki ve prestij sağlamıştır. Ancak her ne kadar 2009 sonrası seçim kampanyalarında, TV’lerde İsrail karşıtı söylemler olmuşsa da söylem dışında uygulama ve perde arkası ilişkilerde tam aksi yönde devam etmiştir.¹⁰⁶² Bu yönü ile de İsrail ile kurulan ilişkileri pragmatik bulan çok sayıda isim vardır. Ancak bu pragmatizm ve kimlik temelli siyaset geçişkenlikler de yaşamaktadır.¹⁰⁶³ Zaten literatürde AK Partinin 2008-2009’a kadar pragmatik bir dış politika anlayışı güttüğü iddia edilmektedir.¹⁰⁶⁴ Ancak daha sonra iktidar partisinin Türkiye içinde görece daha güçlenmesi, dış politikada Arap Baharı gibi bir sürecin başlaması, ABD’nin görece etkisiz kalmasıyla gerçek anlamda Türkiye ideolojik eksenini daha etkili bir dış politikaya başlamıştır.¹⁰⁶⁵ Arap Baharı ile birlikte İslamcılık ideolojisi çerçevesinde daha bariz bir dış politika söylem ve pratiğine başvurulmuştur.¹⁰⁶⁶ Davutoğlu Arap Baharı ile birlikte yeni bir Orta Doğu’nun inşa edileceğini belirterek “ırmağın kendi yatağını bulduğunu” söylemiştir. Uzgel, bu dönemde Davutoğlu’nun yeni Osmanlıcı bakış için aradığı atmosferi bulduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁶⁷ Zaten yukarıda değinildiği üzere Davutoğlu bu dönemde “yüzyıllık parantezin kapandığı”, “Türkiye’nin yeni Orta Doğu’yu dizayn edeceği ve bölgeye öncülük edeceği” yönünde söylemlere sıklıkla başvurmaya başlamıştır.

¹⁰⁶² Gencer Özcan, **The JDP...**, s. 31-32. Ayrıca bakınız: Uğur Gündüz ve İdris Arıkan, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough’ın Söylem Analizi İle Okunması”, **İnif E-Dergi**, 2018, Cilt 3, Sayı 2, s.151-174.

¹⁰⁶³ Mohammed Alsaftawi, **a.g.e.**, s. 270-276.

¹⁰⁶⁴ Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, **Turkish Studies**, Cilt 10 Sayı 1, 2009, s.7-24. Ayrıca bakınız: Nicholas Danforth, **Ideology And Pragmatism In Turkish Foreign Policy: From Atatürk To The Akp**, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 7 Sayı 3, s.83-95; Burak Bilgehan Özpek ve Nebahat Tanrıverdi Yaşar, “Populism and foreign policy in Turkey under the AKP rule”, **Turkish Studies**, Cilt 19, Sayı 2, 2018, s.198-216. Her ne kadar literatürde pragmatik bir siyaset yürütüldüğü iddia ediliyor olsa da kimlik-pragmatizm rolü unutulmamalıdır.

¹⁰⁶⁵ Ramazan Kılınç bu dönemin 2007’ye kadar gitse de dış politik gelişmelerden dolayı 2011 yılında daha etkili biçimde başladığını iddia etmektedir. Buradaki ideolojik referans da İslamcılık olmuştur. Ramazan Kılınç, **a.g.m.**, s.71-73.

¹⁰⁶⁶ Behlül Özkan, “Turkey, Davutoğlu and the Idea of Pan-Islamism”, **Survival Global Politics and Strategy**, Cilt 56, Sayı 4, 2014, s. 130-137.

¹⁰⁶⁷ İlhan Uzgel, “AKP Dış Politikası ve Ortadoğu’da Yeni Osmanlıcı Tahayyülün Çöküşü”, **Ayrıntı Dergi**, 14.06.2015, <http://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/> (erişim tarihi 20.04.2019)

Her ne kadar 2013'te ABD'nin etkisi ile İsrail özür dileyip tazminat ödemeyi kabul ederek ilişkileri diplomatik anlamda geliştirmeye çalışmışsa da Arap Baharı ile birlikte İsrail karşıt söylem ve retorik yeniden güçlenmiştir. Burada değişen şartlar ve rejimlerle birlikte yeni dengelerin kurulacağı, bu değişime de Türkiye'nin liderlik etme şansının doğacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Özellikle Mısır'da iktidarın değişmesi ile birlikte Camp David düzeninin değişeceği, Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'nin etki kuracağı, bölgeye ve bölgedeki dönüşümlere liderlik edeceğinin düşünüldüğü görülmektedir.¹⁰⁶⁸

Bu retoriğe 2014'teki Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi de sıkça başvurulmuştur. AK Parti özellikle de Erdoğan Mısır'daki darbe ve İsrail'in Gazze'ye dönük saldırılarını iç politikada da sıklıkla kullanmış; Müslüman Kardeşler bağı ve onlara dönük saldırılar iç politika konusu gibi gösterilmiştir.¹⁰⁶⁹ Sadece 2014 değil daha önce değinildiği üzere tüm seçimlerde İsrail karşıtı retorik önemli bir hal aldığı görülmektedir. Bu dönemde İsrail'e karşı ciddi bir retorik başlamış,¹⁰⁷⁰ Filistin meselesi dış politikadaki temel söylem haline gelmiştir. Dış politikada İsrail karşıtlığı ve Filistin

¹⁰⁶⁸ Gencer Özcan, **The JDP...**, s. 28-29.

"Dış politikada değer odaklı siyasetten Ortadoğu gerçeğine", **Al Jazeera Türk**, 25.12.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/dis-politikada-deger-odakli-siyasetten-ortadogu-gercegine>(erişim tarihi 20.04.2019)

İlhan Uzgel, "Yeni Orta Doğu: Yeni Orta Doğu'da Oyun Kuruculuktan, Dışlanan Türkiye'ye",

Toplumsalol, 03.02.2015,

<http://www.toplumsalol.org/yeni-orta-dogu-yeni-orta-doguda-oyun-kuruculuktan-dislanan-turkiyeye-ilhan-uzgel/>(erişim tarihi 20.04.2019)

"AKP'nin dış politika hikâyesi: Tıkanma mı başarı mı? (1): Büyük koalisyondan tikiyeci Avrasyacılığa", **Evrensel**, 26.03.2018,

<https://www.evrensel.net/yazi/81140/akpnin-dis-politika-hikayesi-tikanma-mi-basari-mi-1-buyuk-koalisyondan-tikiyeci-avrasyaciliga>(erişim tarihi 20.04.2019)

"Akp siyasetinde tıkanıklık", **Gazeteduvar**, 13.05.2019,

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/05/13/akp-siyasetinde-tikaniklik/>(erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁶⁹ Hatta bu süreçte Türkiye'nin Hamas ile kurduğu özel ve yakın ilişkiden dolayı Filistin otoritesi sayılan El Fetih tarafından da tarafsız bulunmadığı söylenecektir. Şebnem Gümüşçü, **Turkey's peace...**, s. 49-50.

¹⁰⁷⁰ Soner Çağaptay, "Is Turkey Leaving the West", **Foreing Affairs**, 26.10.2009

<https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-10-26/turkey-leaving-west>(erişim tarihi 20.04.2019)

davasına destek temel söylem ve konu olmuş hatta seçimlerin sloganı bile bu minvalde belirlenmiştir.¹⁰⁷¹

2.İSRAİL-SURİYE UYUŞMAZLIĞINDA TÜRKİYE’NİN ÜÇÜNCÜ TARAF ROLÜ

2.1.Sürecin Başlaması ve Gelişimi

İsrail ile Suriye arasında farklı dönemlerde barışa dönük girişimler olmuşsa da çoğunluğu sonuçsuz kalmış, en son görüşme ise 2000 yılında yapılmıştır.¹⁰⁷² Hizbullah’ın intihar saldırıları sonrası Ekim 2003’te İsrail, Suriye’de Filistinli bir örgüte ait olduğu iddiası ile bir kampı bombalamıştı. Bu bombalama olayı sonrası Türkiye farkı seviyelerde arabuluculuk girişimlerine başlamıştır. Daha sonra 2006’da İsrail ile Lübnan’daki Hizbullah arasında yaşanan çatışmalarla ateşkes ve barışa dönük arayış yeniden gündeme gelmiştir.¹⁰⁷³ 2006’da Lübnan’da İsrail ile Filistin arasında patlak veren savaş sırasında Türkiye savaşın bölgeye yayılmaması için girişimde bulunmuş, Başbakanlık Başdanışmanı A. Davutoğlu Şam’a gönderilmiştir. Davutoğlu Esad ile görüşmüş, Hamas’ın Siyasi Büro Şefi H. Meşal’e de dolaylı yünden Türkiye’nin itidal çağrısı iletilmiştir.¹⁰⁷⁴ O dönem Suriye ile gelişen ilişkilerin de etkisi ile Türkiye Suriye’nin İsrail, Lübnan, Irak ve Suudi Arabistan ile yaşadığı sorunların çözümüne katkı sağlamaya çalışmıştır.¹⁰⁷⁵

Suriye’nin İsrail ile barış arayışına girişmesinde farklı etkenler olmakla birlikte dönemin şartlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Lübnan’da eski Başbakan Hariri suikastı noktasındaki sıkışıklık, Irak’ta yaşanan gelişmeler ve tıkanmışlık, uluslararası

¹⁰⁷¹ Gencer Özcan, **The JDP...** , s. 24.

¹⁰⁷² ABD, Norveç, Mısır, Suudi Arabistan İsviçre gibi ülkeleri farklı dönemlerde girişimleri olmuştur.

¹⁰⁷³ Milad Alodet Allah, “An Account of the 2008 Syrian –Israeli Negotiations in Turkey”, **Contemporary Arab Affairs**, Cilt 9, Sayı 1, 2016, s. 1-2.

¹⁰⁷⁴ Nuri Yeşilyurt, “Orta Doğu ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012**, İstanbul, İletişim, 2013, s. 416.

¹⁰⁷⁵ Bülent Aras ve Pınar Akpınar, **Türk Dış...** , s. 32.

toplumun Suriye'ye dönük baskısı ve izolasyonlarına karşı Suriye'nin bu izolasyonlardan kurtulma isteği¹⁰⁷⁶ ile uluslararası sisteme angaje olma arayışı gibi nedenler Suriye'nin İsrail ile anlaşmaya gitmesinin arkasındaki diğer önemli öğelerdi. İsrail'in görüşmeleri kabul etmesindeki başlıca neden ise 2006'da Hizbullah ile yaşanan savaşta savunma konusunda yaşanan sıkıntılar olarak görülmektedir.¹⁰⁷⁷ Ayrıca İsrail bir taraftan da Suriye, İran ve Hamas arasındaki bağı koparmayı hedeflemekteydi. İsrail'de Olmert'in iç siyasette konumunu güçlendirmeye çalışması da belirleyici etkenlerden biri olmuştur.¹⁰⁷⁸

Süreçte birincil önceliğin Golan tepeleri olduğu görülse de Suriye'deki Musevi azınlık; Suriye, Hamas, Hizbullah tarafından kaçırılan askerleri, güç ilişkileri,¹⁰⁷⁹ Filistin sorununun yansımaları, geçmişten gelen ilişkiler ve Eli Cohen'in naaşı da masadaki önemli konulardı. İsrail tarafı önceliğini daha çok güvenlik kaygısı üzerine kurgulamıştı.¹⁰⁸⁰

İsrail ile Suriye görüşmelerinin tam olarak ne zaman başlatıldığı konusunda farklı iddialar bulunmaktadır. Birinci iddia talebin Suriye'den geldiğidir. Suriye Devlet Başkanı B. Esad'ın Ocak 2004'te Türkiye'ye yapacağı ziyaret öncesi İsrail Türkiye'den arabuluculuk talep etmiştir. Ancak, Suriye'nin görüşmelerin resmi olmasını ön şart olarak sunması İsrail tarafından kabul edilmemiştir. Bu konu ile ilgili olarak başka bir iddia ise Ocak 2004'te resmi ziyaret için Ankara'ya gelen Esad'ın o dönem Başbakan olan Erdoğan'a Türkiye'nin İsrail Suriye görüşmelerinde arabulucu olmasını istediği

¹⁰⁷⁶ Paul Salem, "Syrian-Israeli Peace: A Possible Key to Regional Change", **Carnegie Endowment for International Peace, Foreign Policy for the Next President Series**, 2008, s. 4.

¹⁰⁷⁷ A.g.e. , s. 4.

¹⁰⁷⁸ Talha Köse, **Türk dış...** , s. 645.

¹⁰⁷⁹ Pınar Akpınar, **An Emerging...** , s. 135.

¹⁰⁸⁰ William P. Nagan ve Aitza M. Haddad, "The Legal and Policy Implications of the Possibility of Palestinian Statehood", **University of Florida Levin College of Law UF Law Scholarship Repository**, 01.01. 2012, s. 349-353; Winston P. Nagan ve Aitza M. Haddad, "Recognition of Palestinian Statehood: A Clarification of the Interests of the Concerned Parties", **Georgia Journal of International and Comparative Law**, Cilt 40, Sayı 341, 2012, s. 343-420.

yönündedir.¹⁰⁸¹ İsrail Dışişleri Bakanlığının eski Genel Müdürü ve Ankara'nın İsrail eski Büyükelçilik Yetkilisi Dr. Alon Liel, Esad'ın İstanbul'da olduğu tarihte İstanbul'daydı; hatta Esad ile aynı otele konaklıyordu. Liel Türkiye'de kalırken Esad ile Erdoğan arasında yapılan görüşmelerin merkezine İsrail-Suriye ilişkilerinin olduğunu öğrenmiş, daha sonra İsrail'e dönmüştür. Liel'in İsrail'e dönmesinin ardından Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Feridun Sinirlioğlu, Liel'i Büyükelçiliğe davet ederek Esad'ın Erdoğan'dan İsrail ile Türkiye arasındaki iyi ikili ilişkilere istianeden İsrail ile Suriye arasında görüşme kanalları açılması konusunda yardım istediğini belirtmiştir.¹⁰⁸² Türkiye İsrail'deki Büyükelçisi aracılığı ile İsrailli karar vericilere bu talebi iletmişse de İsrail ABD'nin Suriye'ye olumsuz baktığı gerekçesi ile bu teklifi reddetmiştir. Ancak sonrasında Eylül 2004 ile Temmuz 2006 arasında dolaylı ve gizli görüşmeler yapılmıştır.¹⁰⁸³ Başka bir iddia ise 2004 yılında Türkiye'nin arabuluculuk teklifi ile İsrail'e gittiğidir. O dönem İsrail Başbakanı olan Ariel Şaron Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında barış görüşmeleri için yaptığı arabuluculuk teklifini reddetmişti.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸¹ Nuri Yeşilyurt, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.) **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 419-420 Bu iddiayı Davutoğlu'na danışmanlık da yapmış olan Bülent Aras da doğrulamaktadır. Pınar Akpınar, **An emerging mediator...**, s. 146.

¹⁰⁸² "İsrail ile Suriye arasında gizli barış görüşmeleri", **Şalom**, 09.01.2008 <http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-64513->

<http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-64513->İsrail_ile_suriye_arasinda_gizli_baris_gorusmeleri.html.html(erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁸³ Berna Süer, "Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, No 2, Ocak 2012, s. 246. 2004'ten beri gizli görüşmelerin yapıldığı basına sızdırılmış, sonrasında Mayıs 2008'de Olmert Suriye ile dolaylı görüşmelerin yapıldığını teyit etmiştir. "Suriye-İsrail görüştü, Türkiye arabulucu", **BBC Türkçe**, 16.01.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070116_syria_israel_tr.shtml(erişim tarihi 20.04.2019)

"Türkiye araya girdi", **Gazetevatan**, 08.06.2007, <http://www.gazetevatan.com/turkiye-araya-girdi-122891-dunya/>(erişim tarihi 20.04.2019)

"Suriye İsrail ile nasıl görüştü?", **Hürriyet**, 26.06.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suriye-israil-le-nasil-gorustu-9275935>(erişim tarihi 20.04.2019)

"İsrail'den Türkiye'nin arabuluculuğuna yeşil ışık", **Dünya bülteni**, 09.03.2010, <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/israilden-turkiyenin-arabuluculuguna-yesil-isk-h107519.html>

"Turkish FM: Mediation Efforts Aimed at Direct Syria- Israel Talks", **Haaretz**, 28.02.2008 <https://www.haaretz.com/1.4974550>(erişim tarihi 20.04.2019)

Bu noktada başka iddialar da bulunduğu aklıda tutulmalıdır. İsviçreliler, Türkiye, İsrail ve Suriyeli diplomatlar arasında dolaylı görüşmeler olsa da İsrail'in pek gönüllü olmadığını, bu yüzden de 2007'ye kadar İsviçrelilerin nezaretinde dolaylı ve resmi olmayan görüşmelerin yapıldığını iddia etmektedirler. "Switzerland Says It Mediated in Informal Israel-Syria Peace Talks", **Haaretz**, 22.01. 2007

<https://www.haaretz.com/1.4953132> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁸⁴ Nesrin Kenar, "İsrail 2005", Kemal İnât, Ali Balcı (ed.), **Ortadoğu Yılığ 2005**, Nobel, Ankara, 2006, s. 166-171.

2004 yılında Hamas liderleri Şeyh Ahmet Yasin ve Abdülaziz Rantisi'nin İsrail tarafından öldürülmesine Erdoğan'ının sert eleştirileri, İsrail politikalarını devlet terörizmi olarak nitelendirmesi İsrail'de rahatsızlık yaratmıştır. Bu tarihten sonra ilişkilerde gerilimlerin, iniş-çıkışların yaşandığı görülmüştür. Türkiye'nin İsrail'e su satış ihalesi İsrail Hazine Bakanlığı tarafından reddedilmiş, sonrasında Türkiye de tepki olarak İsrailli bazı firmaların ihalelerini iptal etmiştir.¹⁰⁸⁵ Bu süreçte İsrail ile gerilimler yaşansa da ilişkiler devam etmiştir. Özellikle Abdullah Gül¹⁰⁸⁶ ve Tayyip Erdoğan'ın 2005'te ayrı ayrı yaptıkları İsrail ziyaretleri sonrası ilişkilerin düzeldiği görülmüştür.¹⁰⁸⁷

İsrail, yukarıda değinilen Türkiye'nin arabuluculuk teklifini diplomatik ifadeler ile reddetmiştir. Türkiye'nin sağlayacağı katkılardan memnun kalmakla birlikte terör eylemlerinin ve düşmanlığın devam ettiği, Suriye'nin teröre destek verdiği bu yüzden de uygun ortam olmadığı gerekçesi ile gerek Suriye gerekse de Filistin ile barış görüşmelerinin başlamasına ayak sürümüştür.¹⁰⁸⁸ 2005 sonrası ile birlikte İsrail'in de istekli olduğu görülmektedir.

2004'ten sonra taraflara arabuluculuk teklifini yeniden ve doğrudan Türkiye'nin yaptığı yönünde iddialar bulunmaktadır. Daha önce Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'nin arabulucu olabileceğini söylediğine değinilmişti. 2006 yazında Lübnan'daki Hizbullah-İsrail Savaşı sonrası İsrail, Suriye ile barış görüşmelerine hazır olduğu mesajı vermeye başlamıştı. Bu atmosferde İsrail'e 2007'de Davos'taki Dünya Ekonomik Forumunda

¹⁰⁸⁵ Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman, (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 127.

¹⁰⁸⁶ <http://www.milliyet.com.tr/2005/01/04/yazar/cemal.html>(erişim tarihi 12.11.2012)

Hatta bu ziyarette A.Gül sadece ikili ilişkilerin düzelmesi yönünde çaba göstermemiş ayrıca Türkiye'nin arabuluculuk rolüne İsrailli yöneticilerin yaklaşımını görmeyi de istemişti. Nesrin Kenar, **İsrail 2005**, s. 167.

<http://www.milliyet.com.tr/2005/01/04/yazar/kohen.html> (erişim tarihi 09.12.2017)

¹⁰⁸⁷ Nesrin Kenar, **a.g.m.**, s. 161-162.

¹⁰⁸⁸ Bu noktada gerek İsrail gerekse de Filistin Türkiye'nin arabuluculuğunu doğrudan ve ilkel olarak reddetmemişlerdir. Reddin sebebi ise Türkiye'nin arabuluculuğunun istenmemesinden ziyade özellikle İsrail tarafı için Filistin ve Suriye tarafı ile kurulan ilişki ve şartların uygun olmaması ile ilgidir. Bir de İsrail de Filistin de o dönem itibari ile kalıcı bir çözümün geçmişte olduğu gibi ABD arabuluculuğu ile olabileceğini düşünmekteydiler. Bu yüzden de Türkiye'nin arabuluculuğundan ziyade dolaylı yapısal katkıda bulunması tercih edilmiştir. Nesrin Kenar, **a.g.e.**, s. 167-169.

Türkiye'nin teklifi götürdüğü ve İsrail'in de bu teklifi kabul ettiği iddia edilmektedir. Zaten Esad da daha sonra verdiği röportajda iki tarafın Başbakan Erdoğan aracılığı ile birbirlerine mesaj gönderdiklerini kabul etmiştir. Olmert, 2008'de Suriye ile barış istediklerini, bunun için temel koşulun Suriye'nin teröre verdiği desteği çekmesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸⁹ Her ne kadar liderler 2000-2009 arası yapılan görüşmeleri vurgulasa da Eylül 2004 ile Temmuz 2006 arasında gizli görüşlerin yapıldığı sıklıkla iddia edilmekte ve bu iddialar taraflarca reddedilmemektedir.¹⁰⁹⁰ Bu noktada da aslında görüşmelerin gizli de olsa 2004'te başladığı diplomatik ve siyasi ilanının daha geç tarihlerde gerçekleştiği söylenebilir.

Başka bir iddia ise Şubat 2007'de Türkiye'yi ziyaret eden Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti sırasında mevkidaşı Tayyip Erdoğan'dan Türkiye'nin kendisi ve Esad arasında arabulucu olmasını istediği yönündedir.¹⁰⁹¹ Ahmet Davutoğlu'nun biyografisini yazan Gürkan Zengin de Türkiye'nin dolaylı görüşmeleri tarafların talebi ile başlattığını iddia etmektedir.¹⁰⁹² İddialar dışında Tayyip Erdoğan Aralık 2003'te İsrail televizyonuna verdiği röportajda,¹⁰⁹³ daha sonra Mayıs 2005'te İsrail'e yaptığı ziyarette istenilmesi halinde Türkiye'nin bölgede arabulucu olmaya hazır olduğunu beyan etmiş, barış süreci için İsrail'de olduğunu söylemişti.¹⁰⁹⁴ Erdoğan sadece arabuluculuk değil barış, huzur ve istikrar için arabuluculuğu da içeren konferanslar, ekonomik yardımların da yapılabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁵ Zaten Türkiye en başından

¹⁰⁸⁹ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 201-202.

¹⁰⁹⁰ Fatma Sariaslan, **a.g.m.**, s. 11.

¹⁰⁹¹ Milad Alodet Allah, **a.g.m.**, s. 3; Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 381.

¹⁰⁹² Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 225.

¹⁰⁹³ "Erdoğan: Suriye-İsrail arasında arabulucu oluruz", **Hürriyet**, 31.12.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suriye-israil-arasinda-arabulucu-oluruz-38513915> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁹⁴ "Türkiye Arabuluculuk Önerdi Ancak", **Haber7**, 02.05.2005

<http://www.haber7.com/siyaset/haber/89650-turkiye-arabuluculuk-onerdi-ancak>(erişim tarihi 20.04.2019) Mayıs 2005'te İsrail'e yapılan ziyaret sonrası Ankara-Tel Aviv arasında doğrudan bir telefon iletişiminin sağlanması, Türkiye-İsrail Sınai Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinde İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması, askeri ve savunma sanayisi ile ilgili ortak üretim, işbirliği modernizasyon ve alım konuları öne çıkmıştı. Fatma Sariaslan, **a.g.m.**, s.16-17.

¹⁰⁹⁵ Erdoğan konuşmasında hem İsrail hem de Filistin ile kurulan ekonomik ve siyasi ilişkilere çok önem verdiğini belirtmiş, özellikle de TİKA'nın Ramallah'ta yeni bir ofis açacağını altını çizerek Filistin

beri süreçte arabulucu rolü oynamaya istekli olmuştur. Davutoğlu 2013'te yazdığı bir makalede İsrail ile Suriye'nin Türkiye'nin arabuluculuğunda 3 yıl hazırlık görüşmeleri yaptıklarını, daha sonra da 6 ay dolaylı görüşmeler yaptıklarını belirtmiştir.¹⁰⁹⁶ Davutoğlu aynı makalede her ne kadar dolaylı görüşmelere 2008'de başlanmışsa da Erdoğan'ın Esad ve Olmert ile eş zamanlı olarak üç yıl önce görüşmeye başladıklarını, bu iki-üç yıllık süreçte Türkiye'nin tarafları çözüm için bir araya getirmeye dönük fiziksel ve psikolojik ortamı hazırladığını ifade etmektedir.¹⁰⁹⁷ Yani aslında 2008'de İsrail-Suriye arasında Türkiye'nin resmi olarak arabulucu olduğu açıklansa¹⁰⁹⁸ da sürecin 2004'e kadar dayandığı, uzun ön hazırlık ve gizli görüşme süreçlerinin yaşandığı söylenebilir. Dolayısı ile de Türkiye'nin arabuluculuk girişiminin ve görüşmelerin 2005 hatta 2004'e kadar gittiği belirtilmelidir. Daha önce resmi olarak ilan edilmeyen Türkiye'nin girişimleri ile başlatılan sürecin "resmi dolaylı görüşmeler" olarak başlatıldığı Mayıs 2008'de ilan edilmiştir.¹⁰⁹⁹

meselesine dönük hassasiyetinden bahsetmiştir: "Türkiye, Filistin halkının sıkıntılarının ve zorluklarının hafifletilmesine ve Filistin'in yeniden yapılandırılmasına yönelik yardımlarını her alanda sürdürmektedir. Hükümetimiz, Filistin'e yardımlarını eşgüdümlemek üzere 2004 yılında Vehbi Dinçerler'i koordinatör olarak atamıştır. Bu defa daha ileri bir adım olarak, Filistin'e yönelik yardımlarımızı mahallinde takip etmek üzere TİKA Ramallah ofisini bu ziyarette açacağım."

"Erdoğan: Taraflar isterse arabuluculuğa hazırız", **Sabah**, 01.05.2005

<http://arsiv.sabah.com.tr/2005/05/01/gnd95.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁹⁶ Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Mediation...**, s. 67.

¹⁰⁹⁷ **A.g.e.**, s. 85.

¹⁰⁹⁸ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 228-231; Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 190-191; Pınar Akpınar, **An Emerging...**, s. 143.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/israil-suriye-barisi-istanbulda-ariyor-878910/> (erişim tarihi 18.05.2018)

<http://www.radikal.com.tr/dunya/baris-gorusmelerine-tepkiler-olumlu-878944/> (erişim tarihi 18.05.2018)

"Türkiye İsrail'le Suriye arasında arabulucu", **Amerika'nın Sesi**, 24.04.2008,

<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-04-24-voa1-88117882/866575.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Assad confirms Turkish mediation with Israel", **The Guardian**, 24.04.2008,

<https://www.theguardian.com/world/2008/apr/24/syria.israelandthepalestinians> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁰⁹⁹ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 228-231.

Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 190-191; Pınar Akpınar, **An emerging...**, s. 143.

"Türkiye'nin arabulucuğu doğrulandı", **Hürriyet**, 21.05.2008,

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-arabuluculugu-dogrulandi-8989936> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Türkiye araya girdi", **Gazetevatan**, 08.06.2007,

<http://www.gazetevatan.com/turkiye-araya-girdi-122891-dunya/> (erişim tarihi 20.04.2019)

İsrail ve Suriye Devletleri : "Suriye ve İsrail, Türkiye'nin nezaretinde aracılı barış görüşmelerine başlamışlardır. Her iki taraf, bu görüşmeleri iyi niyetle ve açık fikirlilikle sürdüreceklerini beyan etmişlerdir. İki taraf, aralarındaki diyalogu Madrid Konferansı ilkeleri çerçevesinde, kapsamlı bir barışa

Yukarıda gösterildiği üzere farklı iddialar bulunmaktadır. Bu iddialar arasında konumu gereği belirleyici olan ise Davutoğlu'nun beyanlarıdır, Davutoğlu'nun anlatısına göre süreç 2005'e kadar gitmektedir. 2006 Gazze ve Lübnan krizleri sonrası iki ülke yeniden görüşme yönünde irade gösterince Türkiye Nisan 2007'den itibaren mesaj taşımaya başlayarak yeni bir arabuluculuk sürecine başlamıştır. Taraflar arabuluculu dolaylı görüşmelerin Golan tepeleri, iki ülke arasında yaşanan gerilimler, sınır güvenlikleri ve bölgeye barış, huzur ve istikrar gelmesi gibi nedenlerle başlatıldığını kabul etmişler, ayrıca temel uyuşmazlık konuları ve sürece dair endişeleri olduklarını da sıklıkla beyan etmişlerdir. Ancak en çok görüşülen ve ön planda olan temel meseleler Golan Tepeleri, İsrail ile Suriye arasındaki sınır uyuşmazlığı, Suriye'nin Hizbullah, Hamas ve İran ile kurduğu ilişkilerdir.¹¹⁰⁰ Görüşmelerin yansıması olarak önyargıların yok edilip karşılıklı güvenin sağlanması ile kalıcı barış yönünde doğrudan müzakerelere geçileceği vurgulanmıştır.¹¹⁰¹ Sürece dair endişeler, gerilimler hatta bazen krizler olsa bile süreç devam etmiştir. ABD Başkanı G. W. Bush'un Suriye'nin kuzeyinde Kuzey Kore desteği ile bir nükleer reaktör inşa edildiği istihbaratını Olmert'e iletmesi,¹¹⁰² İsrail'in de Türkiye hava sahasını da kullanarak Eylül 2007'de Suriye'nin Kuzey doğusundaki bir askeri tesisi vurması üç ülke arasında kriz yaratmışsa da süreç bozulmamıştır.¹¹⁰³ Hatta bombalama krizi sonrası Olmert ile Erdoğan Londra'da görüşmüş, Olmert sürecin devamından yana olduğunu belirterek,

ulaşılması hedefi doğrultusunda kararlı ve sürekli bir şekilde yürütmeyi kararlaştırmışlardır. Her iki taraf da, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a ve Türkiye'ye bu süreçteki rolü ve evsahipliği için teşekkür etmişlerdir." açıklamasını yapmıştır.

"NO-81 - 21 Mayıs 2008, İsrail ile Suriye arasında aracılı barış görüşmeleri hakkında", **Dışişleri Bakanlığı**, 21.06.2008

http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁰⁰ Milad Alodet Allah, **a.g.m.** , s. 4-5.

¹¹⁰¹ Fatih Yıldırım, **a.g.e.** , s. 190-191.

¹¹⁰² Milad Alodet Allah, **a.g.m.** , s. 3.

¹¹⁰³ Atay Akdevelioğlu ve Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.** , s. 397. Hamas lideri Halid Meşal'in Türkiye'de ağırlanması, Erdoğan'ın zaman zaman İsrail'e dönük eleştirileri İsrail tarafı için olumsuz bir algı yaratmış olsa da süreç devam etmiştir. İsrail uçaklarının Türkiye hava sahasını kullanarak Suriye'de bazı hedefleri vurması iki ülke arasında gerilim yaratmıştı. Hatta Türkiye de hava sahasının izinsiz kullanılmasını kabul edilmez bulmuştu. Ancak yukarıda da değinildiği üzere görüşmelerde kopma yaşanmamış, Türkiye'nin de etkisi ile sürece devam edilmiştir. Kemal İnâat ve İsmail Numan Telci, **a.g.m.** , s. 128.

Türkiye'nin arabuluculuk sürecine devam etmesini istemiştir. Süreç devam ederken İsraili diğer bakanlar da Suriye ile yapılan görüşmeler aracılığı ile Suriye'nin "şeytan ekseninden" çıkarılacağını söylemişlerdir.¹¹⁰⁴ Kriz sırasında Suriye'den eleştirel açıklamalar yapılmışsa da bunun daha çok kontrollü ve sınırlı bir tepki olduğu söylenebilir. İsrail Başbakanı Olmert, *"Daha önce de söylediğim gibi, herkesle barış yapma arzusundayız. Doğru koşullar altında, Suriye ile de barış görüşmelerine hazırız"* derken Cumhurbaşkanı Şimon Peres barış için görüşmelere hazır olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁵ Hatta İsrail'in Türkiye aracılığı ile olası barış durumunda Golan Tepelerinden geri çekilmeyi kabul ettiği Tayyip Erdoğan'ın da bunu Esad'a ilettiği iddia edilmiştir. Bu noktada İsrail görüşmelerin gizli tutulması gerektiğini savunurken, Suriye'nin görüşmelerin gizli olmasını kabul etmediği yönünde iddiaları olduğu vurgulanmalıdır.¹¹⁰⁶ Olmert olası kapsamlı barış anlaşması ile Golan tepelerinden çekilmeye karşılık Suriye'nin Hizbullah, Hamas ve İran ile kurduğu ve kuracağı ilişkin geleceğini gündeme getirmiştir. Hatta resmi olmamakla birlikte taraflar Erdoğan aracılığı ile birbirine bazı yeni şartlar da iletmişlerdir. Esad'ın burada Türkiye aracılığı ile -başka bir ifade ile İsrail'in Türkiye'ye garanti vermesi ile- bazı garantileri sağlama almaya çalıştığı da görülmektedir.¹¹⁰⁷

Her ne kadar bu görüşmeler ABD müdahalesi ve etkisi olmadan yapılan ilk barış arayışı olsa da¹¹⁰⁸ ABD'li yetkililer görüşmelere desteğini açıklamış, Türkiye'nin

¹¹⁰⁴ Milad Alodet Allah, **a.g.m.**, s. 4.

¹¹⁰⁵ "İsrail'den önkosulsuz barış teklifi", **Hürriyet**, 18.09.2007, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/israilden-onkosulsuz-baris-teklifi-7307835> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁰⁶ "Türkiye İsrail ile Suriye arasında arabulucu", **Amerika'nın Sesi**, 24.04.2008, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-04-24-voa1-88117882/866575.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

"İsrailden Suriye'ye gayri resmi barış teklifi", **Bianet**, 25.04.2008, <https://bianet.org/bianet/dunya/106548-israil-den-suriye-ye-gayri-resmi-baris-teklifi> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁰⁷ Milad Alodet Allah, **a.g.m.**, s. 3.

¹¹⁰⁸ **A.g.m.**, s. 4.

tutumunu olumlu bulup takdir ettiklerini belirtmişlerdir.¹¹⁰⁹ AB de Türkiye'nin Orta Doğu özelinde barışa yaptığı katkıya vurgu yapıp, desteklediğini beyan etmiştir. AB 2008 İlerleme Raporunda da Türkiye'nin Irak, İran, Suriye, Orta Doğu Barış Sürecinde Türkiye'nin önemine ve aktif rol almasına değinerek, bu katkıların hem Türkiye'nin adaylık süreci için önemli olduğunu hem de AB'nin bölgesel ve küresel konularda giderek daha etkili olma isteği ile paralel olduğunu vurgulamıştır.¹¹¹⁰ Benzer şekilde uyuşmazlığın tarafları olan Suriye ile İsrail de Türkiye'nin arabuluculuğunda devam eden görüşmelerden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Hatta yapılan açıklamalarda her iki ülke Başbakan Tayyip Erdoğan'a ve Türkiye'ye süreçteki rolü, ev sahipliği ve etkisi için teşekkür etmişlerdir. 2007 yılındaki Türkiye arabuluculuğundan önce her iki tarafın liderlerinin yaptıkları açıklamalar dikkate alındığında bir çözüm isteğinin ortaya konduğu görülmektedir.¹¹¹¹ Liderler, olumlu ve başarılı devam etmesi durumunda arabulucunun dolaylı görüşmelerin ötesine geçip doğrudan görüşmeler yapılacağını da belirtmişlerdir.¹¹¹² Süreç içerisinde tarafların birbirlerine karşı ön şartları olduğu basına sızmışsa da Türkiye'nin süreci iyi yönettiği çok dillendirmiştir.¹¹¹³ Türkiye'nin girişimleri sırasında Fransa da farklı girişimlerde bulunmuş, hatta Sarkozy danışmanlarını İsrail ve Suriye'ye gönderip Fransa'ya davet ederek "rol çalmaya" çalışmıştır.¹¹¹⁴ Sarkozy'nin kendisinin çıktığı Orta Doğu turunda bölgeye yeni bir hava kazandırmak istediğini söylemiş, görüşmelerde bulunmuştur. Akdeniz İçin Birlik

¹¹⁰⁹ Allon Bar, "Turkish Foreign Policy Survey: Directions and Dilemmas in 2007," **Perceptions**, Sonbahar-Kış, 2006, s. 37-57.

Ancak taraflar ABD olmadan Suriye ile İsrail'in kalıcı ve sürdürülebilir bir anlaşma yapamayacağını biliyorlardı. Türkiye süreci ilerletse bile sonucun ABD etkisi ile olacağı beklentisi hâkimdi. Sami Moubayed, **Turkish-Syrian Relations: The Erdoğan Legacy**, SETA Policy Brief, Sayı 25, 2008, s. 6.

¹¹¹⁰ Esengül Ayaz Avan, **Europeanization...**, s. 8-9.

¹¹¹¹ Ceyda Karan "Türkiye'den daha iyi arabulucu bulamadık", **Radikal**, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ceyda-karan/turkiyeden-daha-iyi-arabulucu-bulamadik-1008501/>

¹¹¹² "Türkiye'nin arabulucuğu doğrulandı", **Hürriyet**, 21.05.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-arabuluculugu-dogrulandi-8989936> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹¹³ "Türkiye'nin arabulucuğu doğrulandı", **Hürriyet**, 21.05.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-arabuluculugu-dogrulandi-8989936> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹¹⁴ "Ortadoğu'da bir "Osmanlı barışı" mümkün mü?", **Anlayış**, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=1373> (erişim tarihi 20.04.2019)

Zirvesi'nde Olmert ve Esad'ı ağırlamış, onlara Fransa'nın himayesinde doğrudan görüşmelere geçilebileceğini de belirtmiştir. Her ne kadar Sarkozy arabulucu olarak Fransa'nın devam etmesini istemiş, görüşmeler Türkiye'nin himayesinde devam etmişse de Sarkozy'nin önemli etkileri olmuştur. Örneğin 2007'deki İsrail-Filistin için yapılan Annapolis Konferansı'na Suriye çağırılmamışken başlayan müzakerelerin etkisi, Sarkozy'nin ABD'yi ikna etmesi ile 2008'deki Konferansa Suriye de davet edilmiştir.¹¹¹⁵

2.2.Sürecin Sonlanması

Daha önce resmi olarak ilan edilmeyen Türkiye'nin girişimleri ile başlatılan sürecin “resmi dolaylı görüşmeler” olarak başlatıldığı Mayıs 2008'de ilan edildiğine değinilmişti.¹¹¹⁶ 2008'de İsrail-Suriye arasında Türkiye'nin resmi olarak arabulucu olduğu açıklansa da sürecin 2004'e kadar dayandığı, uzun ön hazırlık ve gizli görüşme süreçleri yaşandığına, bu süreci de Türkiye'nin koordine ettiğine daha önce değinilmişti.¹¹¹⁷ Resmi görüşmelerin başlayacağını ilan edilmesi ile birlikte İsrail ile Suriye heyetlerinin Türkiye heyeti aracılığı ile her ay İstanbul'da bir araya gelip en az üç gün sürecek görüşmelerde bulunmaları konusunda mutabakata vardıkları duyurulmuştur. 8 yıl sonra ilk defa başladığı resmi olarak duyurulan ve Türkiye'de

¹¹¹⁵ M.Alodet Allah, **a.g.m.** , s. 5-6.

¹¹¹⁶ “Türkiye araya girdi”, **Gazetevatan**, 08.06.2007,
<http://www.gazetevatan.com/turkiye-araya-girdi-122891-dunya/> (erişim tarihi 20.04.2019)
http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorushmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹¹⁷ Gürkan Zengin, **Hoca, Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi**, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2010, s. 228-231; Ahmet Davutoğlu, **Turkey's Mediation**, s. 67; Fatih Yıldırım, **a.g.e.** , s. 190-191; Pınar Akpınar, **An Emerging...** , s. 143.
<http://www.radikal.com.tr/dunya/israil-suriye-barisi-istanbulda-ariyor-878910/> (erişim tarihi 20.03.2018)
<http://www.radikal.com.tr/dunya/baris-gorushmelerine-tepkiler-olumlu-878944/> (erişim tarihi 20.03.2018)
“Türkiye İsrail'le Suriye Arasında Arabulucu”, **Amerika'nın Sesi**, 24.04.2008,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-04-24-voa1-88117882/866575.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Assad Confirms Turkish Mediation With Israel”, **The Guardian**, 24.04.2008
<https://www.theguardian.com/world/2008/apr/24/syria.israelandthepalestinians> (erişim tarihi 20.04.2019)

yapılan görüşmelerde ABD'nin de koordinatör olduğu belirtilmiştir.¹¹¹⁸ ABD doğrudan sürecin içinde yer almayıp müdahil olmasa da Suriye, ABD'siz kalıcı bir çözümün mümkün olmadığını düşünmekteydi. Bu yüzden de sürecin başlaması ve daha sonra ilerleme kaydedilmesi ile birlikte Suriye ABD'nin süreç içerisinde yer almasını hatta süreci himaye etmesini istemiştir. Hatta süreç ile ilgili olarak BM Genel Kurul toplantısı için New York'a giden Suriye Dışişleri Bakanı Muallim, ABD Dışişleri Bakanı C. Rice ile görüşmüştür.¹¹¹⁹

Her ne kadar öncesinde istihbarat servisleri Türkiye'nin himayesinde gizli görüşmeler yapmışlarsa da¹¹²⁰ resmi görüşmeler 19-21 Mayıs 2008'de başlamış, 15-16 Haziran, 1-3 Temmuz, 28-30 Temmuz 2008 olmak üzere dört tur yapılmıştır.¹¹²¹ Görüşmelerde Suriye delegasyonuna Dışişleri Bakanının resmi danışmanı Riyad el Davudi, İsrail delegasyonuna Olmert'in danışmanı Yoram Turbowitz başkanlık etmiştir. Tarafların mesajlarının iletimi, görüşmeler ve iletişimin kolaylaşması için Türkiye heyetine Başdanışman ve Büyükelçi ünvanlı Ahmet Davutoğlu başkanlık etmiştir.¹¹²² Bu görüşmeler sonrası yapılan açıklamalarda genel geçer ifadelerin kullanılmış,

¹¹¹⁸“Israel And Syria Negotiate As Turkey Mediates”, **The New York Times**, 21.05.2008, <https://www.nytimes.com/2008/05/21/world/africa/21iht-mideast.4.13101516.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹¹⁹ M.Alodet Allah, **a.g.m.**, s. 7-8.

¹¹²⁰ **A.g.m.**, s.4.

¹¹²¹“NO-81 - 21 Mayıs 2008, İsrail ile Suriye arasında aracılı barış görüşmeleri hakkında”, **Dışişleri Bakanlığı**, 21.05.2008, http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

“No:106 - 16 Haziran 2008, Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin İkinci Turu Hk.”, **Dışişleri Bakanlığı**, 16.06.2008, http://www.mfa.gov.tr/no_106---16-juin-2008_-communique-de-presse-concernant-la-deuxieme-serie-des-pourparlers-de-paix-indirects-entre-la-syrie-et-l-israel-sous-les-auspices-de-la-turquie_-_traduction-officielle_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

“NO:119 - 3 Temmuz 2008, Suriye-İsrail Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.”, **Dışişleri Bakanlığı**, 03.07.2008, http://www.mfa.gov.tr/no_119---3-temmuz-2008_-suriye-israil-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

“NO:136 - 30 Temmuz 2008, Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin Dördüncü Turu Hk.”, **Dışişleri Bakanlığı**, 30.07.2008, http://www.mfa.gov.tr/no_136---30-temmuz-2008_-suriye-ve-israil_in-turkiye_nin-nezaretinde-surdurdukleri-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

“No:174 - 17 Eylül 2008, İsrail-Suriye arasındaki Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.”, **Dışişleri Bakanlığı**, 17.09.2008, http://www.mfa.gov.tr/no_174---17-eylul-2008_-israil-suriye-arasindaki-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹²² M.Alodet Allah, **a.g.m.**, s.13.

görüşmelerin devam edeceği söylenmiştir. Türkiye'nin arabuluculuğunda yapılan ilk tur görüşmeler sırasında uyuşmazlık yaşanan konular noktasında ortak zemin arandığı, ikinci tur görüşmelerde biraz daha ilerleme kaydedip teknik konulara değinildiği, üçüncü tur görüşmelerde ise artık doğrudan görüşmelere dönük konuların tartışıldığı görülmektedir. Hatta Dışişleri Bakanı Ali Babacan görüşmelerin ilerleyişi ile ilgili olarak tarafları aynı masaya oturtup karşılıklı konuşurma aşamasına geçilebileceğini belirtmiştir.¹¹²³

Türkiye arabuluculuğunda dolaylı görüşmeler yapılırken barışın sağlanması adına karşılıklı işbirliği ve bağımlılığın arttırılması adına bazı güven artırıcı önlemler denilebilecek öneriler de masaya getirilmiştir. Örneğin Türkiye'nin önerisi ile Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin Golan tepeleri üzerinden İsrail, Suriye, Batı Şeria, Ürdün'e aktarımı planlamıştır.¹¹²⁴

Dört turu tamamlanan görüşmelerin beşinci turunun Ağustos'ta yapılması planlamışsa da yaşanan sorunlardan dolayı önce Ağustos'a sonra da Eylül ayına ertelenmiştir.¹¹²⁵ Daha sonra İsrail'in iç siyasetinde yaşanan gelişmelerden dolayı İsrail müzakere sürecinin yeniden ertelenmesini istemiştir.¹¹²⁶ Ancak Newsweek dergisine

¹¹²³ **A.g.m.** , s. 4-6.

¹¹²⁴ **A.g.m.** , s. 5.

¹¹²⁵ "Israeli-Syrian Peace Talks Postponed", **The Jerusalem Post**, 01.09.2008

<https://www.jpost.com/Israel/Israeli-Syrian-peace-talks-postponed> (erişim tarihi 20.04.2019)

"NO:136 - 30 Temmuz 2008, Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin Dördüncü Turu Hk.", **Dışişleri Bakanlığı**, 30.07.2008,

http://www.mfa.gov.tr/no_136---30-temmuz-2008_-suriye-ve-israil_in-turkiye_nin-nezaretinde-surdurdukleri-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

"NO:119 - 3 Temmuz 2008, Suriye-İsrail Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.", **Dışişleri Bakanlığı**, 03.07.2008,

http://www.mfa.gov.tr/no_119---3-temmuz-2008_-suriye-israil-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

"No:174 - 17 Eylül 2008, İsrail-Suriye arasındaki Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.", **Dışişleri Bakanlığı**, 17.09.2008,

http://www.mfa.gov.tr/no_174---17-eylul-2008_-israil-suriye-arasindaki-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹²⁶ Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır: "*Ancak, İsrail iç siyasetinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Genel Sekreterlik görevinden istifa eden İsrail Heyeti Başmüzakerecisi, Başbakan Ehud Olmert'in Genel Sekreteri Yoram Turbowicz'in İsrail – Suriye Barış Görüşmeleri'nde müzakereci olarak yer almaya devam edebilmesi için gerekli yetkilendirmenin yapılması amacıyla başlatılan teknik ve hukuki sürecin*

konuşan Tayyip Erdoğan 5. Tur dolaylı görüşmelerin 23 Eylül 2009'da bizzat kendisi tarafından telefon yolu ile yapıldığını söylemiştir. Erdoğan, taraflarla yaptığı görüşmede pozitif gündemle hafta sonuna kadar yeniden görüşmelere başlanılacağı izlenimi aldığını belirtse de,¹¹²⁷ İsrail ayak sürümüştür. Görüşmeler sırasında Suriye yönetimi ile İsrail yönetimi Türkiye aracılığı ile karşılıklı bildiriler vermiş, taleplerini dile getirmişlerdir. Suriye görüşmelerin devamı, sürecin sağlığı için görüşülen ya da görüşülmesi planlanan konular ile temel taleplerinin ve İsrail'in bunlara verdiği yanıtların resmi olarak da yayınlanmasını istemişse de İsrail yönetimi buna çok yanaşmamıştır. Dördüncü tur görüşmeleri sonrası İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak Suriye'yi, Hizbullah'ın Lübnan'daki füze ve silah cephaneliğini güçlendirdiği gerekçesi ile suçlamıştır.¹¹²⁸ Türkiye ise yaptığı açıklamada 5.tur görüşmeleri için taraflarla tarih konusunda uzlaşma arayışının devam ettiğini belirtmiştir. Bu arada 4 Eylül 2008'de Suriye Devlet Başkanı Esad, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy, Türkiye Başbakanı Erdoğan ve Katar Emiri Şeyh Hamid bin Halife El Tani Suriye'nin başkenti Şam'da "Barış İçin İstikrar" konulu bir zirvede görüşmelerin geleceğini görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir.¹¹²⁹ Zirvede Esad Türkiye'nin güvenilirliği ve arabuluculuğu olmasaydı İsrail ile barış görüşmelerinin başlayamayacağını belirtip Türkiye'ye ayrıca teşekkür etmiştir. Yapılacak barışın Filistin için de elzem olduğunu, bölgeye huzur ve

tamamlanamamış olması nedeniyle, İsrail tarafı 18-19 Eylül tarihleri için planlanan görüşmenin ertelenmesini talep etmiştir."

"No:174 - 17 Eylül 2008, İsrail-Suriye arasındaki Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.", **Dışişleri Bakanlığı**, 17.09.2008,

http://www.mfa.gov.tr/no_174---17-eylul-2008_-israil-suriye-arasindaki-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

İsrail tarafı söz konusu teknik ve hukuki süreç tamamlanır tamamlanmaz görüşmelere katılmaya hazır olduğunu ayrıca vurgulamıştır. Ancak, Rabinovich gibi kimi uzmanlar ise Olmert'in sürecin ilerlemeyeceğini bildiğini, görevden ayrılacağı için ayak sürdüğünü, yeni gelecek Başbakanın devam etmesi gerektiğini düşündüğünü iddia etmektedirler.

¹¹²⁷"Interview With Turkey's Tayyip Erdogan", **Newsweek**, 30.01.2009

<https://www.newsweek.com/interview-turkeys-tayyip-erdogan-77731> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹²⁸M. Alodet Allah, **a.g.m.**, s. 3-7.

¹¹²⁹"Şam'da Dörtlü Zirve", **BBC Türkçe**, 04.09.2008,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/09/080904_syria_summit.shtml (erişim tarihi 20.04.2019)

"Şam'daki Diyalog Zirvesinde Suriye ve Fransa'dan Türkiye'nin Çabalarına Övgü", **Haberler**, 04.09.2008,

<https://www.haberler.com/sam-daki-diyalog-zirvesinde-suriye-ve-fransa-dan-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

istikrar getireceğini söylemiştir.¹¹³⁰ Hatta ABD, Türkiye'nin arabuluculuğunda yapılan görüşmelerin Türkiye ayağına gözlemci olarak katılmak için ABD Devlet Bakan Yardımcısı David Welch'ı görevlendirmişse de Fransa'nın sürece dâhil olmasından dolayı katılmaktan vazgeçmiştir.¹¹³¹ Türkiye, taraflarla görüşerek sürecin devamı yönünde çaba sarf etmişse de süreç ilerleyen dönemde sonlanacaktır.¹¹³² Yukarıda İsrail'in iç siyasi gelişmelerinden dolayı 5.tur görüşmelerinin ertelenmesini istediğine değinilmişti. O dönem İsrail iç siyasetinde yaşanan gelişmelere değinmekte fayda vardır. 2008 Mayıs ayında Olmert hakkında yolsuzluk ve rüşvet suçlamaları başlamış sonrasında 22 Eylül'de istifa etmiş, daha sonra da Livni Kadima Genel Başkan olmuş ancak, hükümeti kuramadığı için erken genel seçime gidilmiştir.¹¹³³

Olmert'in istifası sonrası İsrail Heyeti Başmüzakerecisi ve Olmert'in Genel Sekreteri Yoram Turbowicz görüşmelerin devam edebilmesi için yeni atama yapılması gerektiğini bu yüzden de 5. tur görüşmelerinin ertelenmesini istemiştir.¹¹³⁴ Olmert, Tel Aviv Üniversitesi Stratejik Çalışmalar Enstitüsü'nde 12 Aralık 2008'de verdiği konferansta "Suriye ile barış anlaşmasının yapılmasının başarılabilir bir durum olduğunu" söylemiştir. Ancak aynı dönemde İsrail iç siyasetinde yaşanan çalkantılar ve krizlerden dolayı gerek İsrail bürokrasisinde gerekse de basınında yeni gelecek hükümetin süreci devam ettirmesi gerektiği savunulmuştur.¹¹³⁵ Her ne kadar İsrail kendi iç siyasi gelişmeleri gerekçe gösterse de, İsrail'de yapılacak seçim ile birlikte

1130 "Şam Zirvesinde Erdoğan'a İltifat", **Haberler**, 05.09.2008,

<https://www.haberler.com/sam-zirvesinde-erdogan-a-iltifat-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

1131 "İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri Ertelendi", **Bianet Bağımsız İletişim Ağı**, 04.09.2008

<https://bianet.org/bianet/dunya/109511-israil-suriye-baris-gorushmeleri-ertelendi> (erişim tarihi 20.04.2019)

1132 Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 381.

1133 Yıldırım Turan, "İsrail 2008", Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (ed.), **Ortadoğu Yılı 2008**, Küre, İstanbul, 2009, s. 159-160.

1134 **A.g.e.**, s. 159-160.

1135 "Olmert: Peace Treaty With Syria Possible", **Nbc news**, 18.12.2008,

http://www.nbcnews.com/id/28297683/ns/world_news-mideast_n_africa/t/olmert#.XApn2DgzbiU (erişim tarihi 20.04.2019)

ABD’de yapılacak seçim ve yeni seçilecek ABD başkanının sürece yaklaşımını görmek adına da süreci ötelediği iddia edilmektedir.¹¹³⁶

Eylül 2008’de o dönem İsrail Başbakanı olan E. Olmert’in istifası sonrası koalisyon görüşmeleri devam ederken, 27 Aralık 2008’de Gazze’ye dönük Dökme Kurşun Operasyonu başlamıştır.¹¹³⁷ Suriye’nin Dökme Kurşun Operasyonunu protesto ederek görüşmelerden çekildiğini açıklaması ile zaten fiili olarak donmuş durumdaki müzakere süreci resmi olarak durmuştur. Türkiye ise Dökme Kurşun Operasyonu öncesi Suriye ile İsrail arasında devam eden görüşmelerde uzlaşmaya çok yakın olduğu açıklamasını yapmışken, hatta Erdoğan ile Olmert’in yapacağı telefon konuşması ile pürüzlerin giderilip mutabakat metninin açıklaması beklenilirken İsrail’in Türkiye’ye haber vermeden operasyon yapmasına sert tepki göstermiştir.¹¹³⁸ Türkiye, arabuluculuk sürecinin devam ettiği bir ortamda böyle bir operasyon yaparak güven ortamını bozduğu gerekçesi ile İsrail’in süreci baltaladığını savunmuştur.¹¹³⁹ Ancak Türkiye’nin sert tepkisi sadece operasyonun zamanlamasına değildi. Zaten ambargo altında temel ihtiyaçlara ulaşmada zorluk çeken Gazze’ye dönük İsrail’in uyguladığı orantısız şiddet, kullandığı silahlar ve özellikle kadın, çocuk demeden sivillerin de hedef alınmasına Türkiye eskiden beri tepki vermekteydi. İsrail’in uyguladığı orantısız şiddetin sivillerin

¹¹³⁶ M.Alodet Allah, **a.g.m.**, s. 6.

¹¹³⁷ Dökme Kurşun Operasyonun nasıl başladığı ileride daha ayrıntılı anlatılacağı için burada çok fazla değinilmeyecektir

¹¹³⁸ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 210.

“Erdoğan: Olmert, Beni Sırtımdan Hançerledi”, **Yeni Şafak**, 13.02.2009, <https://www.yenisafak.com/dunya/erdogan-olmert-beni-sirtimdan-hancerledi-168984> (erişim tarihi 20.04.2019)

Operasyonlardan birkaç gün önce veda ziyareti çerçevesinde Olmert Türkiye’ye gelerek Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştü. “Ehud Olmert’ten Ankara’ya Veda Ziyareti”, **Şalom**, 24.12.2008, http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-68655-ehud_olmertten_ankaraya_veda_ziyareti.html (erişim tarihi 20.04.2019)

İleride daha ayrıntılı gösterileceği üzere Erdoğan’ın kendisine bilgi verilmeden operasyona başlandığı ve bu nedenle görüşmelerin suya düştüğü yorumu, daha sonra dönemin İsrail Başbakanı Olmert tarafından da doğrulanmıştır.

“Olmert: Abbas never responded to my peace offer”, **Haaretz**, 14.02.2010, <http://www.haaretz.com/news/olmert-abbas-never-responded-to-my-peace-offer-1.263328>

“Olmert’ten veda Hamas’tan telefon”, **Hürriyet**, 23.12.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/olmert-ten-veda-hamas-tan-telefon-10625502> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹³⁹ Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar ve Aybars Görgülü, **Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri**, TESEV, İstanbul, 2014, s. 2-3.

de hayatını yitirdiği katliama dönüşmesi, yoğun hak ihlallerine savaş suçu işlendiği gibi iddialar da eklenince Türkiye daha da sert tepki vermişti. Türkiye’yi temsilen özellikle de Başbakan Erdoğan çok sert tepkiler içeren söylemlere başvurmuştur. Erdoğan, 1391 kişinin hayatını kaybedip 4 binden fazla insanın da yaralandığı bu operasyon için İsrail’in devlet terörüne başvurduğunu,¹¹⁴⁰ sistematik soykırım yaptığı¹¹⁴¹ söylemiş ve bu saldırıları “insanlık suçu” olarak nitelemiştir.¹¹⁴² Ayrıca, saldırıların Türkiye’nin arabuluculuk pozisyonuna “saygısızlık” olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴³ Erdoğan, saldırılar sonrası İsrail Başbakanı Olmert’i arayacağını ancak bundan vazgeçtiğini de söylemiştir.¹¹⁴⁴ Dışişleri Bakanı Ali Babacan ise : “İsrail ile tüm telefon trafiğini durdurduk” demiştir.¹¹⁴⁵ Dökme Kurşun Operasyonu sırasında İsrail Gazze’de Filistinlilere karşı başvurduğu yöntemlere uluslararası kamuoyundan da tepkiler almışsa da geri adım atmamıştır. İsrail’i eleştirmeye başlayan Erdoğan bu sürede Orta Doğu’da Suriye, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan’ı kapsayan bir tura çıkmıştır.¹¹⁴⁶ Hatta tur sırasında Filistin lideri Abbas ile de görüşen Erdoğan İsraili liderler ile görüşmemiştir. Dışişleri Bakanı Ali Babacan İsrail ile görüşmeleri sonlandırırken Hamas ile görüşmelere devam etmiştir. Sonrasında ise Davos’ta “one minute” krizi yaşanmıştır. İsrail basını Türkiye’nin çok sert tepki verdiğini sıklıkla işleyerek Türkiye’yi eleştirmiştir.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁰ **A.g.e.**, s. 4.

¹¹⁴¹ “Erdogan Accuses Israel Of Attempting A ‘Systematic Genocide”, **The Jerusalem Post**, 18.07.2014, <https://www.jpost.com/International/Erdogan-accuses-Israel-of-attempting-a-systematic-genocide-363347> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁴² “Başbakan Erdoğan’dan Önemli Açıklamalar”, **Hürriyet**, 31.12.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-onemli-aciklamalar-10676295> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁴³ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 230.

¹¹⁴⁴ Erdoğan’ın Verdiği Sert Tepkinin İki Nedeni”, **Milliyet**, 30.12.2008, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/erdogan-in-verdigi-sert-tepkinin-iki-nedeni-1034381> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁴⁵ “Gazze”de yapılanlar ciddi bir insanlık suçu”, **Radikal**, 29.12.2008, <http://www.radikal.com.tr/yorum/gazgede-yapilanlar-ciddi-bir-insanlik-sucu-914772/>

¹¹⁴⁶ “Başbakan Erdoğan: Olmert İle Bu Konuyu Görüşmedim”, **Milliyet**, 31.12.2008, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogan-olmert-ile-bu-konuyu-gorusmedim-1041285> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁴⁷ Pınar Çankara, **a.g.e.**, s. 47.

Türkiye Gazze Operasyonu sonrası İsrail'e dönük sert söylemlerinin yanında başka tepkiler de vermiştir. Yukarıda değinildiği üzere Erdoğan Orta Doğu turunda İsrail'e uğramamış, Ali Babacan görüşmeleri durdurduklarını söylemiştir. Ahmet Davutoğlu ise İsrail'e yapacağı geziyi iptal etmiştir.¹¹⁴⁸ Daha sonra 2009'da Davutoğlu Gazze'yi ziyaret etmek istemişse de İsrail buna izin vermemiştir.¹¹⁴⁹ Bir nevi Davutoğlu'nun ziyareti iptal etmek durumunda kaldığı da söylenebilir. Türkiye, İsrail'in 2009'da Gazze operasyonundan dolayı NATO'nun Anadolu Kartalı tatbikatına katılmasını reddetmiş, Konya'daki eğitim uçuşlarını iptal etmiş¹¹⁵⁰ bunun üzerine ABD tatbikatı komple iptal etmiştir. İsrailli yetkililer Türkiye'nin iptal kararı ile kendilerinin hedef alındığını savunmuşlardır.¹¹⁵¹ Türkiye ile İsrail ilişkileri giderek gerilmiş, kamuoyunda “one minute”, alçak koltuk,¹¹⁵² TV dizilerinde İsrail karşıtı yapılan yayınlar(örneğin TRT'de “Ayrılık: Aşkta ve Savaşta Filistin” ya da özel bir kanalda yayınlanan Kurtlar Vadisi gibi diziler)¹¹⁵³ Mavi Marmara gibi krizler birbirini izlemiştir.¹¹⁵⁴ İki ülkedeki büyükelçiler karşılıklı olarak merkeze çağırılmış, diplomatik ilişkiler en alt seviyeye düşürülmüş, TBMM'deki en kalabalık grup olan Türkiye-İsrail Parlamentolar Arası Dostluk Grubu dağılmıştır.¹¹⁵⁵ Türkiye'nin güvenlik risk ve tehditlerinin yazıldığı kırmızı kitap olarak bilinen Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde Suriye tehdit olarak görülmekten çıkarılırken İsrail'in politikalarının bölgenin istikrarı için tehdit olduğu yazılmıştır.¹¹⁵⁶ İsrail'e karşıt ciddi bir retorik başlamış,¹¹⁵⁷ Filistin

¹¹⁴⁸ Dan Arbel, **a.g.e.** , s. 20.

¹¹⁴⁹ “Turkey Confirms It Barred Israel From Military Exercise Because Of Gaza War”, **The Guardian**, 12.10.2009

<https://www.theguardian.com/world/2009/oct/12/turkey-israel-military-gaza> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁵⁰ **A.g.e.**

¹¹⁵¹ Gökhan Telatar, **a.g.e.** , s. 285.

¹¹⁵² Oğuz Çelikkol, **One Minute'den Mavi Marmara'ya Türkiye-İsrail Çatışması**, Doğan, İstanbul, 2014, s.87-112.

¹¹⁵³ Banu Eligür, “Crisis in Turkish–Israeli Relations (December 2008–June 2011): From Partnership to Enmity”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 48, Sayı 3, 2012, s. 429-459.

¹¹⁵⁴ Shira Efron, **a.g.m.** , s. 8-10.

¹¹⁵⁵ Gencer Özcan, **The JDP...** , s. 25-26.

¹¹⁵⁶ Moran Stern ve Dennis Ross, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relation”, **Georgetown Journal of International Affairs**, Cilt 14, Sayı 2, 2013, s. 119-120.

¹¹⁵⁷ Soner Çağaptay, **Is Turkey Leaving the West**,

meselesi dış politikadaki temel söylem haline gelmiştir. Dış politikada İsrail karşıtlığı ve Filistin davasına destek temel söylem ve konu olmuş hatta seçimlerin sloganı bile bu minvalde belirlenmiştir.¹¹⁵⁸ Türkiye gibi İsrail’de de benzer sert söylem ve Türkiye’ye dönük olumsuz algı yükselişe geçmiştir. Alçak koltuk krizinin yanında, kimi İsrailli siyasetçiler Türkiye’ye dönük ağır itham ve suçlamalar yapmışlardır.¹¹⁵⁹ Hatta İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, MİT Müsteşarı Hakan Fidan’ın İran’ın dostu olduğunu ileri sürmüş, gizli bilgileri İran’a verebileceğini bile iddia etmiştir.¹¹⁶⁰ İsrail basınında Türkiye’nin artık İran’ın müttefiki olduğu, Türkiye’nin otoriter bir yönetime gittiği yönünde iddialar işlenmiş, hatta Batılı devletleri Türkiye’deki hükümete karşı muhalifleri desteklemeye dönük çağrılar yapılmıştır.¹¹⁶¹ Yahudi lobisine yakın ABD’li gazetelerde de benzer yorumlar görülmeye başlanılmıştır.¹¹⁶² Hatta o dönem ve sonrasında Doğu Akdeniz’de Türkiye’ye karşı İsrail, Güney Kıbrıs, Mısır, Yunanistan arasında işbirliğine dönük görüşmeler de yapılmıştır. Ancak çalışmanın konusu İsrail olmadığı için bu konulara çok fazla değinilmeyecektir.

Gazze Operasyonu sırasında Türkiye’nin sert tepkisi, söylemler, Davos’ta yaşanan “one minute” krizi, Ekim 2009’da Anadolu Kartalları tatbikatından İsrail’in

¹¹⁵⁸ Gencer Özcan, **The JDP...** , s. 24.

¹¹⁵⁹ Umut Uzer, **a.g.m.** , s. 164-165.

“Netanyahu Türkiye’yi Suçladı”, **NTV**, 09.08.2010, <https://www.ntv.com.tr/dunya/netanyahu-turkiyeyi-sucladi,oAgFO8ERuUi8dBIvXlxFDA> (erişim tarihi 20.04.2019)

“İsrail’den Türkiye’ye 'Terör' Suçlaması”, **Haberler**, 22.10.2014, <https://www.haberler.com/israil-turkiye-ye-teror-suclamasinda-bulundu-6614063-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

“İsrail’den Türkiye’ye IŞİD Suçlaması”, **Amerika'nın Sesi**, 27.01.2016, <https://www.amerikaninsesi.com/a/israil-den-turkiye-ye-isid-suclamasi/3165431.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁶⁰ “İsrail Savunma Bakanı Yine Türkiye’yi Suçladı”, **Sonsöz Gazetesi**, <https://sonsoz.com.tr/israil-savunma-bakani-yine-turkiyeyi-sucladi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

“İsrail’den yeni MİT Müsteşarı’na tepki”, **DW**, 05.08.2010, <https://www.dw.com/tr/israilden-yeni-mit-m%C3%BCste%C5%9Far%C4%B1na-tepki/a-5867719> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Barak, MİT Müsteşarı’yla ilgili sözlerinin arkasında”, **Cnn Türk**, 04.08.2010, <https://www.cnntrk.com/2010/dunya/08/04/barak.mit.mustesariyla.ilgili.sozlerinin.arkasinda/585641.0/index.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁶¹ “Our World: Who Lost Turkey?”, **The Jerusalem Post**, 20.10.2010, <https://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Our-world-Who-lost-Turkey> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁶² Umut Uzer, **a.g.m.** , s. 162-164.

çıkartılmasından sonra Türkiye'ye bakan seviyesinde ilk ziyareti İşçi Partili Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Ben Elizaer yapmış, Türkiye'nin İsrail-Suriye barış görüşmelerinde yeniden arabulucu olmasını istemiştir.¹¹⁶³ Ancak Yisrael Beiteinu lideri de olan İsrail Dışişleri Bakanı Liberman Ben Eliezer'in sözlerinden bir gün önce *"Türkiye'nin yaptığı hakaretler nedeniyle tarafsızlığını yitirdiğini"* söyleyerek Türkiye'nin arabuluculuğuna karşı çıkmıştır.¹¹⁶⁴

Türkiye'ye Orta Doğu'daki sempati ve bakış açısı Türkiye'nin İsrail karşıtı söylemleri, Filistin davasının savuncululuğunu yapması, özellikle de "one minute" olayı ile önemli ölçüde değişmiştir. Hatta Erdoğan için yeni bir Nasır'ın doğduğu iddia edilmeye başlanmıştır. Erdoğan'ın bölgenin lideri olduğu teması oluşmaya başlamıştır.¹¹⁶⁵

ABD'nin Özel Orta Doğu Temsilcisi George Mitchell Haziran 2009'da barış görüşmelerinin yeniden başlayabilmesi için İsrail ve Suriye'ye ziyaretlerde bulunmuştur. Esad görüşmelerin Türkiye'nin arabuluculuğunda Olmert ile yapılan noktadan devam etmesini isterken İsrail'in yeni Başbakanı olan Netanhayu Türkiye'nin Gazze Operasyonları sırasındaki tavrı ve sonrasında yaşanan gelişmeleri gerekçe göstererek buna karşı çıkmıştır. Olmert(Netanyahu olabilir mi) ayrıca Golan tepelerinden tam çekilme gibi bir taahhüt sunamayacağını, Golan'da kısmen kalmak şartı ile farklı toprak değişimlerine açık olduğunu söylemiştir.¹¹⁶⁶

¹¹⁶³ "Suriye ile yeniden barış görüşmelerine başlamak istiyoruz, Türkiye bu görüşmelerde eski konumuyla aracılık yapabilir" demiştir.

"Havuçsuz ve sopasız arabuluculuk olmaz", **Şalom**, 16.12.2009

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-72079-havucsuz_ve_sopasiz_arabuluculuk_olmaz.html (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁶⁴ Salih Bayram, "İsrail 2009", K. İnât, M. Ataman ve C. Çakmak (ed.), **Ortadoğu Yılığ 2009**, Küre, İstanbul, 2010, s. 153-154.

¹¹⁶⁵ Gencer Özcan, **the JDP...**, s. 23.

¹¹⁶⁶ <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakikaArsiv&ArticleID=1109074&Kategori=dunya&b=> (erişim tarihi 23.02.2018)

"Erdogan Offers Turkish Mediation in Israeli-Syrian Talks", **The Jamestown Foundation**, 23.07.2009,

Türkiye ise tarafların istemesi halinde arabuluculuk yapabileceğini belirtmiş olsa da¹¹⁶⁷ İsrail görüşmelere yanaşmamıştır. Hatta Ahmet Davutoğlu, Haziran 2009'da Washington'a yaptığı ziyarette İsrail'in de hazır olması durumunda Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasında yapılan dolaylı görüşmelerin kaldığı yerden devam etmesi noktasında süreci başlatmaya ve arabulucu olmaya hazır olduğunu da söylemiştir.¹¹⁶⁸ Esad İsrail'in bazı politikalarını kabul edilmez bulmakla birlikte Türkiye'nin arabuluculuğunda yeniden görüşmelerin başlayacağını umduğunu söylemiş, arabulucu olarak sadece Türkiye'yi istemiştir.¹¹⁶⁹ Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim de 2010'da barış görüşmelerine Türkiye'nin arabuluculuğunda yeniden başlanabileceğini söylemiştir. Muallim, Türkiye'nin tarafsızlığını ispatladığını, diğer girişimlerin Türkiye'nin yerini alamayacağını iddia edip Türkiye'nin arabuluculuğunda ısrarcı olmuşsa da¹¹⁷⁰ İsrail Başbakanı Netanyahu, Türkiye'nin özellikle Dökme Kurşun Operasyonu ve sonrasında yaşanan gelişmeleri de göz önünde bulundurarak tarafsızlığını ve güvenilirliğini kaybettiği gerekçesi ile arabuluculuğunu kabul etmeyeceğini farklı dönemlerde beyan etmiştir. Netanyahu başta olmak üzere İsrailli yetkililer Türkiye yerine Fransa'nın arabuluculuğunu talep etmiştir.¹¹⁷¹ Ancak kimi kaynaklarda İsrail'in Türkiye'ye olumlu

<https://jamestown.org/program/erdogan-offers-turkish-mediation-in-israeli-syrian-talks/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁶⁷ "Haaretz'den Türkiye'ye Destek", **Haber Türk**, 25.11.2009

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/188885-haaretzden-turkiyeye-destek> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Turkey Offers To Resume Israel-Syria Mediation", **Reuters**, 29.01.2010

<https://www.reuters.com/article/us-turkey-israel/turkey-offers-to-resume-israel-syria-mediation-idUSTRE60S59420100129> (erişim tarihi 20.04.2019)

<http://www.worldaffairsjournal.org/content/israel-denies-accepting-turkey-mediator-syria-talks>

¹¹⁶⁸ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 234.

¹¹⁶⁹ "Assad: Turkey Must Mediate Israel-Syria Peace Talks", **The Jerusalem Post**, 13.10.2010,

<https://www.jpost.com/Middle-East/Assad-Turkey-must-mediate-Israel-Syria-peace-talks> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Assad: Turkey Vital to Israel-Syria Peace Talks", **Haaretz**, 13.10.2010,

<https://www.haaretz.com/1.5112561> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁷⁰ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=964289&Date=26.04.2010&CategoryID=100> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁷¹ "Netanyahu: Turkey Can't Be 'Honest Broker' in Syria Talks", **Haaretz**, 18.10.2009,

<https://www.haaretz.com/1.5249701> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Netanyahu: Türkiye dürüst bir arabulucu olamaz", **Milliyet**, 18.10.2009,

<http://www.milliyet.com.tr/dunya/netanyahu-turkiye-durust-bir-arabulucu-olamaz-1151686> (erişim tarihi 20.04.2019)

<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakikaArsiv&ArticleID=1162459&Kategori=dunya&b=> (erişim tarihi 20.04.2019)

mesaj göndermesine rağmen Türkiye'nin bu mesajları yok saydığı iddia edilmektedir.¹¹⁷² Bu noktada Ehud Barak, Benyamin Ben Eliezer¹¹⁷³ İsraili bakan ve politikacıların Türkiye'nin arabuluculuğunu olumlu bulmasına rağmen, son kertede Netahyahu Türkiye'ye olumlu yaklaşmamıştır.¹¹⁷⁴ Türkiye'nin zaman zaman İsrail aleyhine söylemleri olsa da aslında 2008 sonuna kadar görece bir denge politikası izlediği hatırlanmalıdır. 2008 Dökme Kurşun Operasyonu ile Türkiye'nin denge politikasından taraf değiştirmeye kaydığı görülmektedir. Bu kayma durumu ileride tartışılacağı üzere hem Türkiye'nin kendini içeride ve dışarıda daha güçlü hissetmesi, değişen kimlik tanımı, pragmatizm yerine kimlik temelli siyasete kayması ve iç politikasını etkileme ile de bağlantılıdır.

3.İSRAİL-FİLİSTİN UYUŞMAZLIĞINDA TÜRKİYENİN ÜÇÜNCÜ TARAF ROLÜ

3.1.İsrail-Filistin Uyuşmazlığı ve Türkiye'nin Üçüncü Taraf Rolünün Gelişim Süreci ve Yönetilmesi

Türkiye'nin İsrail ile Filistinliler arasındaki arabuluculuk girişimleri AK Parti döneminin öncesine gitmektedir. Daha önce değinildiği üzere Türkiye İsrail-Filistin uyuşmazlığının çözüm arayışlarının dolaylı ya da doğrudan içinde olmuştur. Türkiye'nin her iki ülke ile de iyi ilişkilere sahip olması, ikisine de görece eşit mesafede

“Arabulucu olamaz”, **Milliyet**, 19.10.2009,

<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/arabulucu-olamaz-1151853> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Netanyahu: Erdoğan'ı Tarafsız Bir Arabulucu Olarak Görmüyoruz”, **Milliyet**, 16.11.2009,

<http://www.milliyet.com.tr/dunya/netanyahu-erdogan-i-tarafsiz-bir-arabulucu-olarak-gormuyoruz-1162459> (erişim tarihi 20.04.2019)

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=968068&Date=26.04.2010&CategoryID=100> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Türkiye "adil arabulucu" olamaz”, **Hürriyet**, 18.10.2009,

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-adil-arabulucu-olamaz-12717146> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁷² “Turkey to Mediate Israel-Syria?”, **Arutz Sheva** 7, 06.12.2009,

<http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/134809> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁷³ Ben Eliezer İsrail içerisinde Türkiye'ye en yakın isimler arasında gösterilmektedir.

¹¹⁷⁴ Mustafa Cüneyt Özşahin, “Krizden Normalleşmeye Türkiye- İsrail İlişkileri”, Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran (ed.) **AK Partinin 15 Yılı**, SETA, Ankara, 2017, s. 338-340; Can Özcan, **a.g.e.**, s. 64.

olması, karşılıklı işbirlikleri, insani ve materyal kaynağa sahip olduğu gerekçesi ile uygun bir arabulucu olarak değerlendirildiği görülmektedir.¹¹⁷⁵ Özellikle, İkinci İntifada sonrası Ecevit'in Başbakan olduğu üçlü koalisyon döneminde yükselen şiddetin önüne geçilebilmesi adına Türkiye daha etkili bir üçüncü taraf rolü oynamaya çalışmıştır. O dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in önemli etkisi görülmektedir.¹¹⁷⁶ Zaten hem Filistin tarafı hem de İsrail tarafı farklı dönemlerde Türkiye'nin müdahalesini talep etmişlerdir.¹¹⁷⁷ İsrail hükümeti genellikle Filistinlilerin şiddete son vermesi noktasında Türkiye'den yardımlarını isterken¹¹⁷⁸ Filistinliler ise İsrail'in askeri operasyonlarına son verip masaya oturması konusunda Türkiye'nin desteğini ve arabuluculuğunu istemiştir.¹¹⁷⁹ Bu durumu en iyi gösteren örneklerden birisi İkinci İntifada sonrası tarafların Türkiye'den istekleri gösterilebilir. İsrail tarafı Türkiye'den Filistinlilerin başvurduğu şiddetten vazgeçmesi yönünde onları ikna etmesini istemiş, Arafat ise Türkiye'den İsrail'i askeri operasyonları azaltıp yeniden müzakere masasına oturtulması konusunda ikna etmesini talep etmiştir.¹¹⁸⁰ Farklı süreçlerde Türkiye'nin müdahaleleri ve üçüncü taraf olmasının istenmesindeki bir başka etken de Türkiye'ye bakıştır. Türkiye geleneksel olarak tüm tarafların güvенеbildiği, tüm taraflarla iyi ilişkisi olup,

¹¹⁷⁵ Esra Çuhadar, **Turkey as a Third party...**, s. 89-91.

¹¹⁷⁶ Erkan Ertosun, "Turkey and the Palestinian Question: The Shift of Roles in Foreign Policy", **Digest of Middle East Studies**, Cilt 26, Sayı 1, 2016, s. 203.

¹¹⁷⁷ Esengül Ayaz Avan, **a.g.m.**, s. 9-10.

¹¹⁷⁸ Adam Philipp, "Turkey: A Viable Peace Broker in the Israeli-Palstinian Conflict," **Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution**, Cilt 23, Sayı 1, 2015, s. 129.

¹¹⁷⁹ Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 101.

¹¹⁸⁰ **A.g.m.**, s. 101. O dönem İsrail Başbakanı Ehud Barak İsrail askerleri ile Filistinliler arasındaki çatışmalar ve gelişmelerle ilgili Başbakan Ecevit'i mektuplarla bilgilendiriyordu. Taraflar arasında yaşanan çatışmaların şiddetlenmesi üzerine Başbakan Bülent Ecevit'e bir mektup daha gönderen Barak, 20 Kasım 2000'de bir okul otobüsüne düzenlenen saldırıdan dolayı Filistin lideri Yaser Arafat yönetimini suçlayarak Filistin'e dönük operasyonların meşru ve haklı olduğunu iddia etmiştir. Barak, mektupta Filistin yönetiminin, İsraililere dönük saldırıları engellemediğini hatta göz yumduğunu savunmuş, 22 Kasım 2000 tarihinde başka bir mektup daha yazarak, saldırıların devam etmesi durumunda İsrail'in kendisini savunmaya devam edeceğini belirtmiştir. Barak mektupta "*Arafat ve yönetimi, saldırılara müdahale etmeyerek barış şansını yok ediyor. İsteğimiz, elinizdeki bütün tesir gücünü kullanarak şiddetin durmasını sağlamanızdır.*" yazmıştır.

<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/24/d05.html>. (erişim tarihi 12.01.2018)

eşit mesafede durabilen tarafsız, nötrüçüncü taraf olarak görülmektedir.¹¹⁸¹ Örneğin 2001’de uzun süre pozisyon ve tanımlama noktasında ikilemde kalmışsa da 2001’de İsmail Cem Türkiye’nin arabulucu olmaktan ziyade taraflar arasındaki iletişim noktasında köprü olup, tarafların iletişimlerine katkı sağlamayı tercih ettiklerini belirtmiştir.¹¹⁸² Bu yüzden de daha çok iletişimci, kolaylaştırıcı olarak nitelenmektedir.¹¹⁸³ Burada AK Partinin karar vericileri ve Davutoğlu’nun taraflara eşit yaklaştığı hatırlatılmalıdır. Hatta Davutoğlu ilk dönemlerde sadece Orta Doğu’da değil dünyanın farklı bölgelerinde tüm taraflara eşit uzaklıkta durmuş, herkesi kapsayan bir anlayışla hareket etmişti.¹¹⁸⁴ Sadece Davutoğlu değil Erdoğan ve Gül de benzer durumdaydı. Örneğin Erdoğan 2004’te AK Parti milletvekillerine “*Hassas bir dönemden geçiliyor. Filistin konusunda duygusal davranmayın. Dünya gerçeklerini göz önünde tutun. Biz öyle davranıyoruz. Bölgede meydana gelen olayların sorumlusu halklar değil, hükümetlerdir*” demiştir.¹¹⁸⁵ Benzer biçimde Abdullah Gül de 2004’te yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin tüm taraflara eşit mesafede duran ve güven veren bir aktör olduğunu söylemiştir.¹¹⁸⁶ 2004’e kadar AK Partinin Türkiye’nin 1990’lardaki dış politikasına benzer bir açı ile Arap-İsrail meselesine baktığı söylenebilir. 2004’te İsrail’in saldırı sonrası Erdoğan’ın İsrail’in devlet terörü yaptığını söylemesi ile gerilim yaşanmışsa da çizgi çok fazla bozulmamıştır.¹¹⁸⁷ 2006’da Halid Meşal’in Ankara ziyareti gibi gerilimler yaşanmışsa da asıl kırılma 2008 ile başlayacaktır.

¹¹⁸¹ Esra Çuhadar, “Turkey as a Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment & Reflections”, **Perception**, Bahar, 2007, s.100; Mehmet Ali Tuğtan, “Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 49, s. 3-24.

¹¹⁸² Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 380.

¹¹⁸³ Erkan Ertosun, **a.g.m.**, s. 205-207.

¹¹⁸⁴ Bülent Aras ve Pınar Akpınar, **a.g.e.**, s. 31.

¹¹⁸⁵ “Erdoğan’dan Filistin uyarısı”, **Hürriyet**, 25.05.2004,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-filistin-uyarisi-38607340> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁸⁶ “İşte bu noktada Türkiye’ye de sorumluluk düştüğüne inanıyoruz. Bir yandan Filistinlilerin içinde bulundukları zor koşulları düzeltebilecek bir eylem planı hazırlarken, diğer yandan, iki taraf nezdinde sahip olduğumuz inandırıcılık ve prestijden bilistifade Filistin, İsrail ve diğer ilgili ülkeler arasındaki güven bunalımının aşılmasında, olabilecek mesajların diğer taraflara ulaştırılması dâhil, “kolaylaştırıcı” bir misyon üstlenmekteyiz. 2004 yılı boyunca bu çabalarımız kesintisiz sürecektir.” Abdullah Gül, **a.g.e.**, s. 73.

¹¹⁸⁷ Erkan Ertosun, **a.g.m.**, s. 213-214.

Eylül 2000’de İkinci İntifadanın başlaması sonrası Dışışleri Bakanı İsmail Cem 2000-2002 arası Filistin ve İsrail’i en az beş defa ziyaret etmiş, Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı Y.Arafat Ağustos 2000 ve Şubat 2001’de Türkiye’yi ziyaret ederek Başbakan Bülent Ecevit ile sorunun çözümüne dönük mektup ve telefon aracılığı ile sık sık haberleşmişlerdir.¹¹⁸⁸ Hatta bu süreçte Türkiye Filistin’in yanında olmuş, İsrail’e sert tepkiler vermişti. Bu tepkiler zaman zaman krizler yaratmışsa da Türkiye görece bir denge politikası izlemişti.¹¹⁸⁹ Zaten yukarıda da değinildiği üzere iki taraf da Türkiye’den diğerini yatıştırması için taleplerde bulunmuştu. Türkiye bu süreçte arabuluculuk yapmaya çalışmışsa da o dönemki nüfuzu, imajı ve gücü bunun için yeterli olamamıştı.¹¹⁹⁰ Ancak Türkiye’nin denge politikasının İsrail’in artan sert şiddet politikalarından dolayı Filistinliler lehine değiştiği görülmektedir. Özellikle AK Parti döneminde bu dengenin daha da fazla değiştiği görülmektedir. Burada İsrail’in orantısız güç kullanımına hatta bazen terör yöntemlerine başvurduğu da hatırlanmalıdır. Filistinliler lehine değişen denge ve Filistinlilere verilen desteğin bir karşılığı olarak da Arap kamuoyunda Türkiye’nin Filistin davasının samimi destekçisi olduğu algısı oluşmaya başlamıştır.¹¹⁹¹

3.2.AK Parti Dönemi

AK Parti döneminde Orta Doğu’nun önemli yer tuttuğuna daha önce değinilmişti. Orta Doğu hem ticari hem siyasi anlamda önemli görülmektedir. Fakat Orta Doğu’yu önemli yapan nedenler sadece ticari, siyasi değildir. Orta Doğu’nun Osmanlı Devletinin mirası olarak değerlendirilmesi, bölgede yaşayan halkların Müslüman olması, özellikle Filistin meselesi ve Kudüs’ün İslamcı hareketler için sembolik değeri Orta Doğu’yu önemli yapmaktadır. Her ne AK Parti ilk dönemlerinde

¹¹⁸⁸ Nuri Yeşilyurt, **Orta Doğu ile...**, s. 403-404.

¹¹⁸⁹ Atay Akdevelioğlu ve Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 391-394.

¹¹⁹⁰ Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 404.

¹¹⁹¹ Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 429.

İslamcı olmadığını savunup Milli Görüş gömleğini çıkaran yeni bir hareket olduğunu belirtse de Orta Doğu, Müslüman halklar ve Kudüs, Filistin'e dönük ilgi hep devam etmiştir. Tezde gösterileceği üzere AK Partinin ilerleyen dönemlerinde ilgiden sahiplenmeye hatta koruma ve hamiliğe geçiş yaşanacaktır.

Bu dönemde yapılan arabuluculuk girişimleri İsrail-El Fetih, İsrail-Hamas ve El Fetih-Hamas olmak üzere kategorize edilebilir. İsrail-El Fetih görüşmelerindeki üçüncü taraf rolü devam eden süreçlere katkı sağlama, yapısal destek olma çerçevesinde yapılmıştır. Hamas-El Fetih arabuluculuğu ise 2006 seçimleri sonrası Filistinliler arasında yaşanan uyuşmazlığın çözülüp birliğin sağlanmasına dönük girişimdir. İsrail-Hamas görüşmeleri ise daha çok çatışma süreçlerinde ateşkes, esir değişimi ve Hamas'ın dünya ile iletişiminin sağlanması yönünde ilerlemiştir.

Sürecin başlaması 2005'e dayanmaktadır. Başbakan Erdoğan 2005'te Orta Doğu'ya yaptığı iki günlük gezide hem İsrail hem de Filistin tarafına yeni bir barış sürecinde Türkiye'nin kalıcı barış, huzur ve çözüm için arabuluculuk rolü oynama niyeti ve istediğini dile getirmiştir.¹¹⁹² Filistin tarafı bu teklifi olumlu karşılamışsa da Ariel Şaron ilk etapta mesafeli yaklaşmıştır. Şaron, arabuluculuktan ziyade İsrail'in Gazze'den çekilmesinden sonra Türkiye'nin insani yardım, alt yapı hizmeti gibi noktalarda destek verebileceğini dile getirmiştir.¹¹⁹³ Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 4 Ocak 2006'da İsrail ve Filistin ziyaretleri sonrası Türkiye-İsrail ve Filistin ortaklığında Gazze Şeridi'ndeki Erez'e bölge istikrarına katkı sağlamak, Filistin

¹¹⁹²“Erdoğan İsrail'de: Arabuluculuğa hazırız”, **Hürriyet**, 01.05.2005, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-israilde-arabuluculuga-haziriz-316008> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Erdoğan: "Barış İçin Arabulucu Olabiliriz”, **Vatan**, 03.05.2005, <http://www.gazetevatan.com/erdogan---baris-icin-arabulucu-olabiliriz--52688-gundem/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁹³ “Erdoğan: "Barış İçin Arabulucu Olabiliriz”, **Vatan**, 03.05.2005, <http://www.gazetevatan.com/erdogan---baris-icin-arabulucu-olabiliriz--52688-gundem/> (erişim tarihi 20.04.2019)

ekonomisini rehabilite etmek için sanayi bölgesinin kurulmasına karar verilmiştir.¹¹⁹⁴ Üç liderin katılımı ile 7. Ankara Forumu toplantısı yapılmış, Türkiye özel sermayesinin Filistin’de özel girişim ve sanayi bölgeleri kurması için anlaşma imzalanmıştır. Bu görüşme İsrail ile Filistin arasında yapılan en önemli görüşmelerden birisidir.¹¹⁹⁵ Ankara Forumu’nda Filistinli ve İsrailli iş insanları da heyetlerde yer almışlardır. İmzalanan anlaşma gereği, İsrail’in Gazze’den çekilmesi ile “Barış için Sanayi” projesi kapsamında bölgenin sanayisinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu proje daha sonra İsrail’in isteği ile Hamas’ın kontrolündeki Gazze’den Batı Şeria’ya kaydırılmıştır. Türkiye TOBB, TİKA, Kızılay gibi kurumlar ile sivil toplum örgütleri aracılığı ile Filistin’e ekonomik ve kültürel katkılarda bulunmuştur.¹¹⁹⁶ Hatta Türkiye kalkınma yardımlarının yanında Osmanlı Devleti döneminden kalan eserlerin restorasyonuna ayrı bir önem verilmesine de karar vermiştir.¹¹⁹⁷ Türkiye, Filistin’in gelişmesi ve kalkınması noktasında yapısal destekler de vermiştir. İsrail’in Gazze’den çekilmesi ile Gazze’de yukarıda bahsedilen Erez Sanayi bölgesinin kurulması ile hem 700 Filistinli iş sahibi olmuş hem bölgenin gelişmesine katkı sağlanmış hem de İsrail’in sınırı için görece güvenli ortamı oluşturulmuş bir taraftan da güven artırıcı önlem olarak görülmüştür. Türkiye hem Gazze’ye hem de Batı Şeria’ya TİKA ve Kızılay aracılığı için enerji, su, güç kaynakları, tarımsal kaynaklara destek gibi proje yatırımları yapmış,¹¹⁹⁸ Bilkent Üniversitesi Sağlık Merkezi ve Eğitim Merkezi kurmuş, buralardan hem Filistinliler hem de İsrailliler yararlanmıştır.¹¹⁹⁹ Türkiye Filistin Ekonomik ve Sosyal İşbirliği ve Koordinasyon Ofisi kurulmuştur. Hatta Gazze’ye abluka sırasında Türkiye’nin bu

¹¹⁹⁴ Muzaffer Şenel, “İsrail 2006”, Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Ali Balcı (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Nobel, Ankara, 2005, s. 183-217.

¹¹⁹⁵ Selin Bölme, “From Ankara to Annapolis: Turkey and the Middle East Peace Process”, **SETA Policy Brief**, 2007, Sayı 5, s. 5.

¹¹⁹⁶ Atay Akdevelioğlu ve Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 393-394.

¹¹⁹⁷ “Türkiye’den Filistin’e Yardım”, **Hürriyet**, 06.12.2006, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-filistine-yardim-5564605> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁹⁸ “TİKA Faaliyet Raporları”, **TİKA**, https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22?page=2 (erişim tarihi 20.04.2019)

¹¹⁹⁹ “Türkiye, Filistin’de ‘barış kampüsü’ kuruyor”, **Turkboard**, 03.05.2008, http://www.turkboard.com/news_index.php?topic_id=171756 (erişim tarihi 20.04.2019)

destekleri görünür biçimde artmıştır. 2004 yılında Vehbi Dinçerler Türkiye'nin Filistin Özel Temsilcisi olarak atanmıştır. Dinçerler'in görevi Türkiye'den gidecek yardımları koordine etmek, görüşmelerde bulunup raporlamak olarak belirlenmiştir.¹²⁰⁰ Bu işbirlikleri, katkılar ve desteklerden ötürü ABD Dışışleri Bakanı C.Rice Erez'i bölgesel barış için inisiyatif olarak nitelendirmiştir.¹²⁰¹

Türkiye daha önce değinildiği üzere 2005'te İsrail-Filistin ve İsrail-Suriye uyuşmazlıklarında arabulucu olmak istediğini belirtmişti. 2006'da Başbakan Erdoğan Davos'ta Filistin'deki seçim sonuçlarına herkesin saygı göstermesi gerektiğini, İsrail ve Filistin devletlerinin varlıklarının kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'nin arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu yeniden vurgulamıştır.¹²⁰² Bu tekliften sonra da İsrail, Türkiye'nin Suriye konusunda arabulucu olmasını desteklerken Filistin ile yaşadığı uyuşmazlıkta daha sınırlı bir arabulucu ve kolaylaştırıcı olmasını, yapısal destek vermesini tercih etmiştir.

Mayıs ve Haziran 2006'da İsrail'in füzeli saldırıları sonrası Filistinlilerin hayatlarını kaybetmeleri, Hamas'ın Gazze'de İsrail kontrol noktasını basıp iki askeri öldürüp birini kaırması üzerine ilişkiler giderek gerilmiş hatta İsrail, askerlerin serbest bırakılmaması durumunda operasyonların artacağını söylemiştir. Türkiye bunun üzerine arabuluculuk girişimlerini hızlandırmış, Meşal, Esad ve Livni ile görüşmeler yapılmıştır. Türkiye, İsrailli askerlerin serbest bırakılması için arabuluculuk yaptığı sırada Rusya ve İngiltere liderleri Türkiye'yi arayarak girişimlerinden dolayı teşekkür etmişlerdir. Ancak Başbakan Erdoğan yaptığı görüşmede Filistinlilerin (Hamas kastedilmekte) İsrailli askerlerinin bırakılması için bazı şartlarının olduğunu belirtmiş, ayrıca İsrail'in sert, orantısız ve sivillere dönük saldırılarının çözümü zorlaştırdığını

¹²⁰⁰ "Erdoğan'dan Filistin uyarısı", **Hürriyet**, 25.05.2004

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-filistin-uyarisi-38607340> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁰¹ Esengül Ayaz Avan, **a.g.m.**, s. 10-11.

¹²⁰² Muzaffer Şenel, **a.g.e.**, s. 205-206.

söylemiştir. Türkiye'nin arabuluculuğu devam ederken, daha önce Lübnan'ın anlatıldığı bölümde değinildiği üzere, 2006'daki İsrail'in Lübnan'a dönük operasyonu başlamıştır. Lübnan Başbakanı F.Sinyora Türkiye Başbakanı Erdoğan'ı arayıp İsrail saldırılarının durdurulması ve ateşkes için Türkiye'den arabuluculuk yapmasını talep etmiştir.¹²⁰³ Türkiye, İsrail ve ABD'yi eleştirmekle birlikte itidal çağrısı yapmıştır. Yapılan görüşmeler sonrası Lübnan'da ateşkes ve adı UNIFIL plan çok uluslu bir barış gücü kararı verilmiştir. Müzakereler sırasında Lübnan yönetimi Barış gücünde Türkiye'nin yer almasını istemiştir. Hatta Lübnan'ın Büyükelçisi Georges Siam barışın sağlanması için Türkiye'ye ihtiyaç duyulduğunu söyleyip olası bir uluslararası barış gücünde Türkiye askerinin olmasını istediklerini söylemiştir. Türkiye 11 Ağustos'ta 1701 sayılı BM kararını kabul etmiş, Lübnan ve İsrail ile görüşmeler yaptıktan sonra asker göndermeye karar vermiştir. Daha sonra Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Lübnan'a giderek farklı gruplarla görüşmüştür.¹²⁰⁴ Ermeni Taşnak Partisi dışındaki tüm gruplar barış gücü içinde Türkiye'nin asker göndermesine olumlu yaklaşmışlar hatta memnuniyet duyacaklarını belirtmişlerdir.¹²⁰⁵ Türkiye asker göndermeyi muharip güç olarak bulunmaması, Hizbullah'ın silahsızlandırılmasına katılmaması, Hizbullah ile karşı karşıya gelmemesi, Türkiye'nin insani yardımda bulunabilmesi gibi şartlarla kabul

¹²⁰³ Muzaffer Şenel, **a.g.e.**, s. 208-210.

¹²⁰⁴ **A.g.m.**, s. 211-122. Başbakan Erdoğan "Bir defa halkımızı şu şekilde bir yönlendirmeye gitmeyi doğru bulmuyorum. Biz Lübnan'a çatışmaya gitmiyoruz. Lübnan'daki barışı korumak için oraya gidiyoruz. Yapılmakta olan, yapılacak olan insani yardımları orada korumak, güvence altında sürdürmek için gidiyoruz. Bu tür bölgelerde yer alırsanız, oranın geleceği üzerinde hatırlanır, unutulmazsınız ve 'Buraya Türkiye gelmişti' denir...Biz durumdan vazife çıkararak bu adımı atmadık. Tarafların olumlu yaklaşımlarını görerek bu adımı attık. Bundan daha güzel ne olabilir. Buna bir insani görev, bölgedeki hukukun bir gereği olarak, tarihi bir sorumluluk olarak üstleniyor ve olaya böyle bakıyoruz." sözleri ile açıklamış ve savunmuştur. Dolayısı ile de yine barışı korumadan bunu yaparken bir taraftan barışı inşa etmeden bahsetmiş, bu tür girişimlerin Türkiye'nin etkisini arttıracığını savunurken bunun bir sorumluluk olduğunu beyan etmiştir.

"Erdoğan: Askerimizi Çekeri", **Hürriyet**, 02.09.2006,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-askerimizi-cekeriz-5020920> (erişim tarihi 20.04.2019)

Bu sözlerden de görüleceği üzere bir taraftan tarih ve kültüre, kimliğe referans varken bir taraftan da etki arayışı vardır. Ayrıca bu girişimler ile Türkiye'nin gerek bölge halkları gerekse de uluslararası alandaki imajının değişeceği de vurgulanmıştır.

¹²⁰⁵ "Türk Askeri İstiyoruz", **Hürriyet**, 17.08.2006,

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turk-askeri-istiyoruz-4933677> (erişim tarihi 20.04.2019)

etmiştir.¹²⁰⁶ 2006 Haziran savaşı sonrası BM Barış Gücü çalışmaları devam ederken İsrail, İran'ın Suriye ve Türkiye üzerinden Hizbullah'a silah gönderdiğini iddia ederek Türkiye'den İran'a havadan ve karadan ambargo uygulamasını istemiştir.¹²⁰⁷

Filistin-İsrail arabuluculuğunda Türkiye'nin sadece üçünü taraf olmadığına değinilmişti. Türkiye gerek liderleri gerekse de tarafların iş insanı ve NGO temsilcilerini bir araya getirmiş, yapısal adımlar ve kalkınma süreçlerine de katkı sağlamıştır. İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Kasım 2007'de Annapolis zirvesi öncesi Ankara'da bir araya gelmişlerdi. Türkiye burada liderlerin ve iş insanlarının rahat görüşebilmesi, iletişim kurabilmeleri için güvenilir ve uygun bir ortam hazırlamıştır.¹²⁰⁸ Ankara'da bir araya gelen iki lider Ankara Forum'daki yemekten sonra birlikte TBMM'ye geçmişlerdir.¹²⁰⁹

2007'de ABD'nin Annapolis şehrinde yapılan Orta Doğu Konferansında bölgesel aktörler, devletler, uluslararası güçler ve kuruluşlar ile İsrail ve Filistin tarafı 2008 sonuna kadar barış anlaşması yapma gibi taahhütlerde bulunmuşlardı.¹²¹⁰ 2008'in başında Moskova'da yeniden bir araya gelme kararı alınmıştır. Ancak zirveye Hamas davet edilmemiştir. Hatta zirve sonrası Olmert verdiği bir röportajda mülteciler, Yahudi yerleşimi, Kudüs, 1967 sınırları gibi konulara değinmiş, "iki devletli çözümü" Filistin devletinin kurulması gerektiği anlamında kullanmadığını, böyle bir durumda İsrail'in Yahudi devleti olma hayalinin sona ereceğini söylemiştir.¹²¹¹ Bu noktada sürece dâhil olma çabalarının, harcadığı eforun ve liderleri Ankara'da buluşturabilmesinin bir sonucu olarak Türkiye, Annapolis Zirvesine davet edilmiştir. Türkiye sadece tarafların

¹²⁰⁶ Muzaffer Şenel, **a.g.m.**, s. 213-214.

¹²⁰⁷ **A.g.e.**, s. 212.

¹²⁰⁸ Esengül Ayaz Avan, **a.g.m.**, s. 10.

¹²⁰⁹ Erkan Ertosun, **a.g.m.**, s. 211.

¹²¹⁰ Yıldırım Turan, **a.g.e.**, s. 160.

¹²¹¹ Ali Balcı, "Filistin 2008", Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2008**, Küre, İstanbul, 2009, s. 103.

değil taraflar ile ilişkili devletlerin de etkisini göz önünde tutarak Annapolis öncesi İran, Lübnan, Suriye ile de sorunun çözümüne ilişkin görüşmeler yapmıştır.¹²¹²

Hamas'ın Filistin tarihinde yapılan en demokratik¹²¹³ seçimleri kazanıp¹²¹⁴ Gazze'yi kontrol altına alması ile birlikte iki ayrı Filistin yönetimi ortaya çıkmıştı.¹²¹⁵ Annapolis sonrası Olmert ile Abbas her iki haftada bir Kudüs'te barış görüşmeleri için bir araya gelmişlerdi. Ancak çatışmalar hiç durmamış, hatta Mart ayında alevlenmiştir. Filistinli grupların özellikle de Hamas'ın saldırılara karşılık vermesi ile görüşmeler kesilme noktasına gelmişti. Ancak o dönem arabulucu olan Condoleezza Rice'ın taraflarla görüşmek için 29 Mart 2008'de İsrail ve Filistin'e' gitmiş, kesilme noktasına gelen görüşmelerin yeniden başlayabilmesi için tarafları ikna etmişti. Her ne kadar Abbas ile Olmert görüşmeleri yeniden başlamışsa da İsrail Gazze'yi vurmaya devam etmiştir. Ancak bundan sonrasında Gazze'yi kontrol eden Hamas ile İsrail arasında Mısır arabuluculuğunda ateşkes konusunda mutabakat arayışı ortaya çıkmıştır. Mısır arabuluculuğunda altı ay sürecek (19 Aralık'ta bitecek olan) bir ateşkes anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmada şiddetin karşılıklı durması, esir takası ve Gazze ablukasının hafifleyip zamanla kaldırılması amaçlanmış olsa da anlaşmaya tam manası ile uyulmamış, çatışmalar devam etmiştir.¹²¹⁶ 18 Aralık'ta ateşkesin bitmesinden bir gün önce İslami Cihad ve Hamas gibi Filistinli gruplar Gazze'de ateşkesin yenilenmeyeceğini ilan etmişler, İsrail ile birbirlerini karşılıklı olarak tehdit etmişler, verilen taahhütlerin tutulmadığı gerekçesi ile birbirlerini karşılıklı olarak ateşkesin sona ermesinden dolayı suçlamışlardır. Hamas, Gazze kuşatması ve İsrail operasyonlarını bahane ederek 18 Aralık'ta ateşkesi uzatmayacağını belirtmiş, bunun üzerine de İsrail

¹²¹² Selin Bölme, **a.g.e.**, s. 4.

¹²¹³ Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 430.

¹²¹⁴ "Filistin Seçimlerini Hamas Kazandı", **Bianet**, 26.01.2006,

<https://bianet.org/bianet/siyaset/73884-filistin-secimlerini-hamas-kazandi> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²¹⁵ Filiz Katman, "2006 Seçimleriyle HAMAS'ın Filistin İçinde Değişen Konumu (2006-2010)",

Güvenlik Stratejileri, Yıl 14, Sayı 28, 2018, s. 127-156.

¹²¹⁶ Yıldırım Turan, **a.g.e.**, s. 161.

Bakanlar Kurulu 21 Aralık 2008’de toplanarak Gazze’deki Hamas hedeflerine dönük operasyonları onaylamıştır. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ateşkesi yenileme çağrısı yapmışsa da İsrail bunu kabul etmemiştir.¹²¹⁷

İsrail-Suriye uyuşmazlığına dönük üçüncü taraf rolünün tartışıldığı bölümde değinildiği üzere Gazze’ye dönük Dökme Kurşun Operasyonu sırasında da Türkiye’nin ateşkesin sağlanması konusunda da ciddi girişimleri olmuştur. Türkiye İsrail ile Filistin arasında iletişim sağlanması, mesajların taşınması konusunda da ciddi çaba sarf etmiştir. Özellikle de Hamas ile İsrail arasında iletişim kanalları konusunda önemli adımlar atmıştır. 2004’te koordinatör olarak atanan eski bakan Vehbi Dinçerler taraflar arasında iletişimin kolaylaştırılması için görevlendirilmiştir.¹²¹⁸ Erdoğan İsrail’in Gazze Operasyonlarına başladığı 27 Aralık 2008’in hemen ertesinde Orta Doğu turuna çıkmış, hatta Esad ile yaptığı görüşme sonrası bölge ülkelerinin İsrail’e karşı ortak tavır almaları gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Ali Babacan da farklı görüşmeler yapmış. Operasyonun üçüncü haftasında Başbakanlık Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu Mısır ve Suriye’de görüşmeler yapmıştır. Davutoğlu, Şam’da Hamas’ın yetkililikleri ile de görüşmeler yapmıştır. Bu süreçte Davutoğlu’nun uyuşmazlığa dönük bakışını anlamak önemlidir. Davutoğlu, İsrail ile Hamas arasında barışın sağlanması için tüm tarafların ortak bir akılla aynı masada görüşmeleri gerekliliğini düşünmekteydi. Bunu yapabilecek tek aktör olarak da Türkiye’yi görmekteydi.¹²¹⁹ 2008 Gazze operasyonu sırasında Hamas’ın uluslararası toplum ile iletişimi Türkiye aracılığı ile sağlanmıştır. ABD, AB, İngiltere, İsrail, Fransa, Almanya’ya Türkiye Hamas’ın müzakere konusundaki istek ve önerilerini iletmiştir. Ahmet Davutoğlu Halid Meşal ile Suriye’de görüşmeler yaptığı gibi Suriye yaşanan krize rağmen İsrail’in Türkiye büyükelçisi ile de görüşmeler

¹²¹⁷ Ali Balcı, “Filistin 2009”, Kemal İnat, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2009**, Küre, İstanbul, 2010, s. 97-98.

¹²¹⁸ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 381.

¹²¹⁹ Kemal İnat ve İsmail Numan Telci, “Türkiye’nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman, (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 143.

yapmıştır.¹²²⁰ Hatta Türkiye'nin o dönemki girişimlerinden dolayı AB Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi Javier Solana Türkiye'nin ateşkese ve bölgedeki tansiyonun düşürülmesine yönelik katkılardan dolayı teşekkür ederek Türkiye'nin önemini de vurgulamıştır.¹²²¹ Ocak 2009'da Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy, Beşar Esad ve AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi J.Solana'nın Şam'da yaptıkları toplantıya Ahmet Davutoğlu da katılmış, sonrasında Esad ile ortak düzenlenen basın toplantısında Sarkozy Davutoğlu'na uyuşmazlığının çözümüne yaptığı katkı için teşekkür etmiştir. Sadece Sarkozy değil bazı basın organları da süreçte Davutoğlu'nun önemli katkıları olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹²²²

Gazze krizi sırasında Davutoğlu Kahire ve Şam arasında mekik diplomasi izlemiş, Hamas yararına ateşkes için arabulucu olmaya çalışmıştır.¹²²³ Ancak buradaki arabuluculuk daha çok Hamas'ın uluslararası toplum ile iletişimini sağlama, İsrail saldırılarını durdurmaya dönük girişimlerdir. Gazze krizi sonrası Türkiye ile Hamas daha da yakınlaşmıştır. Özellikle de Arap Baharı sonrası Hamas'ın Esad'a karşı muhaliflerinden yana tavır almasından dolayı Suriye ile kriz yaşanmış, bunun üzerine Meşal Suriye'yi terk etmeye zorlanmıştır. Daha sonra Hamas, Katar, Mısır (ki o dönem Mursi henüz Mısır Devlet Başkanıydı) üçlüsü arasında güçlü işbirliği başlamıştır.¹²²⁴ Gazze krizi sonrasında Erdoğan Gazze'yi ziyaret etmeyi planlamışsa da Mısır'daki darbeden dolayı ziyaret planı iptal olmuştur.¹²²⁵ Bu süreçte İsrail Basını, El Fetih'in

¹²²⁰ Meliha Benli Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.** , s. 387.

¹²²¹ **A.g.m.** , s. 371-372.

¹²²² Bülent Aras ve Pınar Akpınar, **a.g.e.** , s. 38.

¹²²³ Nathalie Tocci and Joshua Walker, "The Sea Change in Turkey's Middle Eastern Policy," **Open Democracy**, 16.03. 2010

<https://www.opendemocracy.net/opensecurity/nathalie-tocci-joshua-walker/sea-change-in-turkeys-middle-eastern-policy>. (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²²⁴ Dan Arbell, **a.g.e.** ,s. 20.

¹²²⁵ "Erdoğan'ın Gazze Ziyareti Rafa Kalktı", **Hürriyet**, 06.07.2013,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-in-gazze-ziyareti-rafa-kalkti-23666623> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Erdoğan'ın Gazze Ziyareti İptal Edildi", **Salom**, 06.08.2013,

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-87966-erdoganin_gazze_ziyareti iptal_edildi.html (erişim tarihi 20.04.2019)

Gazze'nin bağımsız bir devlet olmadığı, Hamas'ın Filistin halkının tamamını temsil etmediği, olası planlanan ziyaretinin ilişkileri bozup Filistin'deki ayrıştırmayı artırabileceği gerekçesi ile Erdoğan'dan Gazze'yi ziyaret etmemesini istediğini iddia etmişse¹²²⁶ de Filistin'in Ankara Büyükelçiliği Erdoğan'ın ziyaretini memnuniyet ile karşıladıklarını açıklamıştır.¹²²⁷ Hatta Hamas ile El Fetih arasındaki ayrışmanın ortadan kalkması adına Gazze ziyaretine Mahmud Abbas'ın da katılabileceği söylenmiştir.¹²²⁸

İsrail-Filistin uyuşmazlığındaki Türkiye'nin arabuluculuğuna Filistinlilerin olumlu, İsraillilerin ise görece mesafeli yaklaşıtlarına değinilmişti. Zaman içerisinde gerek Filistinliler gerekse de İsrail Türkiye'den memnun olduklarını beyan etmişlerdir. İsrail Türkiye'den yukarıda da değinildiği üzere Filistinlilerin şiddet ve terörden uzak kalmaları konusunda onları ikna etmesini, Filistinliler ise İsrail'in ağır askeri müdahalelerini durdurması konusunda Türkiye'nin İsrail'i ikna etmesini istemişlerdir. Ancak, 2006'da Hamas lideri Halid Meşal'in Türkiye'de ağırlanması Türkiye'ye kuşku ile bakılmasına yol açmışsa da¹²²⁹ arabuluculuk konusunda asıl kırılma İsrail'in Gazze'ye düzenlediği Dökme Kurşun Operasyonu ile başlamıştır. Türkiye'nin Gazze krizinde Filistin'e destek olması, İsrail'e dönük sert eleştiri ve söylemleri İsrail'in Türkiye bakışını değiştirmiştir.¹²³⁰ Özellikle 2008 Gazze Operasyonu sonrasındaki

¹²²⁶ "Erdoğan Gazze'ye Gelmesin", **Haberler**, 28.03.2013, <https://www.haberler.com/filistin-yonetimi-erdogan-in-gazze-yi-ziyaret-4472983-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Filistin'den 'Erdoğan Gelmesin' Açıklaması", **Hürriyet**, 28.03.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/filistinden-erdogan-gelmesin-aciklamasi-22915552> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²²⁷ "Filistin'den 'Erdoğan Gelmesin' Açıklaması", **Hürriyet**, 28.03.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/filistinden-erdogan-gelmesin-aciklamasi-22915552> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²²⁸ "Filistin'den Erdoğan'a: Gazze'yi Ziyaret Etme", **Evrensel**, 28.03.2013, <https://www.evrensel.net/haber/52777/filistinden-erdogana-gazzeyi-ziyaret-etme> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²²⁹ Aslında arabuluculuk devam ederken Erdoğan İsrail'i çok defa eleştirmişse de bu durum iç kamuoyuna dönük politik söylemler olarak değerlendirilmiştir.

¹²³⁰ Can Özel, **a.g.m.**, s. 65.

"İsrail'den Türkiye'ye, Hamas Ve İran'la Bağları Yeniden Düşünmelerini İstedi", **Reuters**, 01.02.2009, <https://www.reuters.com/article/us-israel-turkey-sb/israel-urges-turkey-rethink-ties-with-hamas-iran-idUSTRE51010520090201> (erişim tarihi 20.04.2019)
Can Özel, **a.g.m.**, s. 65-66.

Davos ve Mavi Marmara Krizleri ile birlikte İsrail Türkiye'nin arabuluculuğunu kabul etmemiştir. Daha sonra arabuluculuk girişimleri Mısır aracılığı ile devam etmiştir. 2009'dan sonra da arabuluculuğu Mısır yapmaya başlamışsa da Filistin tarafı Türkiye'nin arabuluculuğunu tercih ettiğini beyan etmiştir. Özellikle Hamas Türkiye'nin arabuluculuğunu önemsediklerini, çünkü kendilerinin taleplerinin iletilmesi noktasında Türkiye'nin başarılı olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Her ne kadar İsrail tarafı Türkiye'nin (mevcut hükümetinin de etkisi ile) İslami bağlar, ekonomik, siyasi, kültürel ilişkiler üzerinden Filistin ile kurduğu bağlara görece önyargılı yaklaşıp da 2008' kadar Türkiye'nin arabuluculuğunu adil ve efektif bulmuştur. Türkiye taraflı gibi görünse de çok fazla defansif olduğu için sorunlu bir arabulucu olarak görülmemiş adil ve nötr olarak değerlendirilmiştir. Ancak 2009 sonrası defansif olmak yerine daha çok saldırgan, yayılmacı ve aktif olarak değerlendirilmiştir.¹²³¹ Bu tür arabulucular ise tarafsızlığını kaybeden adil olmayan üçünü taraflar olarak değerlendirilmektedir.

Dökme Kurşun Operasyonu'nda Türkiye'nin Hamas'la dünyanın irtibatının sağlanması ve sürecin sonlandırmasına dönük girişimleri sonrası Suriye ile yaşanan benzer biçimde süreç durmuştur. İsrail'in Gazze'de yaptığı sert, orantısız ve katliama varan müdahaleye Türkiye'nin sert tepki verdiği, sonrasında bir dizi kriz yaşandığı ilişkilerin gerilip koptuğuna değinilmişti. 2008 Gazze Krizi sonrası İsrailli uzmanlar Türkiye'nin İsrail'in Gazze'ye düzenlediği Dökme Kurşun Operasyonu sırasında ve sonrasındaki tepkiler üzerinden duygusal, taraflı ve önyargılı olduğu gerekçesi ile artık arabulucu olamayacağını iddia etmişlerdir.¹²³² Benzer şekilde ABD'li uzmanlar da Türkiye'nin arabulucu olamayacağını belirtmişlerdir.¹²³³

¹²³¹ Defasif ve sadrıyan/yayılmacı, güçlü, tarafsız, doğal gibi farklı arabuluculukların tanımı ve fonksiyonları tezin içinde tartışıldığı için burada çok fazla değinilmeyecektir.

¹²³² "Türkiye Artık Arabulucu Olamaz", **T24**, 26.01.2009, <https://t24.com.tr/haber/turkiye-artik-arabulucu-olamaz,26198> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²³³ Tim Arango, "Turkey Finds It Is Sidelined as Broker in Mideast", **The New York Times**, 20.11.2012,

Sonrasında ise Türkiye arabuluculuktan ziyade, daha çok kriz durumlarında küçük girişimlerde bulunmuştur. 2011 yılında İsrail ile Hamas arasında İsrailli asker Gilad Şalid'e karşılık yapılacak esir takası gündeme geldiğinde de Mısır ile Türkiye arabulucu olmuştur.¹²³⁴ A.Gül, 2011'de henüz Arap Baharının yeni başladığı dönemde Türkiye'nin 2008 Gazze operasyonuna kadar İsrail ile Filistin arasında yaptığı arabuluculuğu hatırlatarak, Türkiye'nin yeniden benzer bir süreç başlatabileceğini, böyle bir sürecin başlatılabilmesi için uygun şartları sağlamaya, kolaylaştırıcı ve arabulucu olmaya hazır ve istekli olduğunu söylemiştir.¹²³⁵ Ancak bu niyet beyanı İsrail tarafından da kabul edilmemiştir. Ayrıca İsrail, Hamas ile görüşmeler yapmadığını bu yüzden de "Erdoğan ile Hamas'ın yakın ilişkide olmasının" kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Aynı günlerde İsrail basınına konuşan İsrailli yetkililer Türkiye'nin Suriye meselesinde de görülüşü üzere tarafsız olamadığını, Türkiye'nin (haberde Erdoğan olarak geçmektedir) İsrail karşıtı açıklamalarını sindiremediklerini belirtmişlerdir.¹²³⁶

İsrail 2012'de Gazze'ye Savunma Sütunu adı altında başka bir operasyon yapmıştır. Dökme Kurşun Operasyonu sonrası en ciddi çatışma olan bu operasyonda şiddetin tırmanması Katar ve Mısır tarafından yapılan girişimlerle engellenmiştir. 2012'de İsrail'in Gazze'ye dönük Savunma Sütunu Operasyonları'nda Erdoğan'ın çok

<https://www.nytimes.com/2012/11/21/world/europe/turkey-with-anti-israel-stance-sidelined-as-mideast-broker.html?mtref=undefined&gwh=DC65705BFB0DA1ACE16214A7E9B20074&gwt=pay&assetType=REGIWALL> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²³⁴ M. Cüneyt Özşahin, "Filistin 2011", Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın ve Muhittin Ataman (ed.), **Ortadoğu Yılı 2011**, Açılım Kitap, 2012, s. 105-106.

"Takas Hesabı", **Haber Türk**, 19.10.2011,

<https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/680782-takas-hesabi> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²³⁵ "Gül: İsrail İle Filistin Arasında Arabulucu Olmaya Hazırız", **T24**, 21.04.2011, <https://t24.com.tr/haber/gul-israil-ile-filistin-arasinda-arabulucu-olmaya-haziriz,140330> (erişim tarihi 20.04.2019)

Abdullah Gül, "The Revolution's Missing Peace", **The New York Times**, 20.04.2011,

<https://www.nytimes.com/2011/04/21/opinion/21gul.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Turkey Offer To Mediate Between Israel, Pa Derided In J'lem", **The Jerusalem Post**, 22.04.2011,

<https://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Turkey-offer-to-mediate-between-Israel-PA-derided-in-Jlem> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²³⁶ "Filistin de Türkiye'ye Resti Çekti", **Haber3**, 08.04.2013,

<https://www.haber3.com/dunya/ortadogu/filistin-de-turkiyeye-resti-ceki-haberi-1842216> (erişim tarihi 20.04.2019)

sert tepki gösterdiğine daha önce değinilmişti. Türkiye ve Mursi Mısır'ı Gazze'de İsrail'e karşı birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Erdoğan Mısır'a yaptığı gezide Mursi ile İsrail saldırganlıklarını ele alacaklarını söylemiştir.¹²³⁷

Nisan 2013'te ABD Dışışleri, Bakanı Kerry Türkiye'ye geldiğinde Davutoğlu ile yaptığı görüşme sonrası Türkiye'nin İsrail-Filistin meselesinde katkı sunabileceğini, süreçte rol oynayabileceğini söylerken aynı esnada İsrail Uluslararası İlişkiler, İstihbarat ve Stratejik İlişkiler Bakanı Yuval Steinit ABD'nin kendilerine Türkiye'nin arabuluculuğunun teklif edeceği yönünde haberler olduğunu ancak bunu kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Steinit, Orta Doğu Dörtlüsünün süreci yakından izlediğini de eklemiştir. Filistin ile doğrudan görüşebildikleri için arabulucuya ihtiyaç duymadıklarını illa bir arabulucu olacaksa onun da Orta Doğu Dörtlüsü olması gerektiğini savunmuştur. Filistin Yönetimi Dışışleri Bakanı Riad el Malki de Türkiye'nin İsrail ile diplomatik ilişkisi olmadığını belirterek Türkiye'nin arabuluculuğunun başarılı olamayacağını, Türkiye'nin arabuluculuğunu istemediklerini, ABD'nin İsrail üzerinde nüfuzu ve etkisi olduğu için Orta Doğu Dörtlüsünü üçüncü taraf olarak tercih edeceklerini belirtmiştir.¹²³⁸ Aslında Filistin yönetimi (El Fetih) zaten İsrail ile doğrudan görüşebildiği için Türkiye'nin arabuluculuğuna çok sıcak bakmamaktaydı. El Fetih doğrudan İsrail ile görüşebildiği için arabuluculuktan ziyade

¹²³⁷ Daha önce de değinildiği üzere Erdoğan İsrail saldırılarını soykırım gibi nitelemiş sert tepki göstermişti. Mısır'da da “*Herkes bilmelidir ki, er ya da geç Gazze’de acımasızca öldürülen masum çocukların soykırımının sorumluları hesap verecektir*”, “*İsrail’i terörist bir devlet, İsrail’in eylemlerini ise terörist eylemler*” gibi ifadeler kullanmıştır. M.Cüneyt Özşahin, “Filistin 2012”, Kemal İnat, Muhittin Ataman (ed.), **Ortadoğu Yılığ**, 2012, Açılım Kitap, 2014, s. 106-108.

¹²³⁸ “İsrail ve Filistin Yönetimi Türkiye’yi İstemiyor”, **Hürriyet**, 07.04.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-ve-filistin-yonetimi-turkiyeyi-istemiyor-22988330> (erişim tarihi 20.04.2019)
“Türkiye’nin Arabuluculuğu Reddedildi”, **Haber Türk**, 07.04.2013, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/834044-turkiyenin-arabuluculugu-reddedildi> (erişim tarihi 20.04.2019)

zaman zaman kolaylaştırıcı bir rol istemekteydi. Hamas gibi İsrail'in görüşmediği aktörlerle diyalog konusunda Türkiye'nin rolü daha öne çıkmaktaydı.¹²³⁹

Daha sonra da 2014'te Gazze'ye İsrail'in yaptığı saldırılar sonrasında ateşkesin sağlanması için Katar'ın öncülüğünde Türkiye, Fransa, Tunus, Mısır'ın farklı girişimleri olmuştur.¹²⁴⁰ Hatta Hamas Mısır'ın arabuluculuğundan rahatsız olup Katar ve Türkiye'yi de ateşkes görüşmeleri ve arabuluculuk sürecine dâhil etmek istemişse de İsrail bunu kabul etmemiştir. Bu süreçte Türkiye'nin Sünni eksinin temsilcisi algısı ile İslami tonla İsrail karşıtı retoriğin savunucusu haline geldiği iddiası giderek daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır.¹²⁴¹ 2014'te Türkiye Katar ile birlikte Hamas'a yakın arabuluculuk girişiminde bulunmuşsa da ABD, İsrail, Mısır hatta arka planda Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri bloğunun direnici ile karşılaşmışlardır. Türkiye tarafsız arabulucudan çok Hamas'a angaje olarak değerlendirilmiştir.¹²⁴² 2014 Krizinde Türkiye Hamas'ın ateşkes beklentisi ve ateşkese dönük taleplerinin göz önüne alınmasını istemişse de pek etkili olamamıştır. Görüşmeler, Mısır ve İsrail'in hazırladığı önerge çerçevesinde ilerletilmiştir. Türkiye ise sadece seyirci kalmıştır. Bu süreçte Türkiye'ye dönük olarak İsrail ve Mısır'dan suçlamalar gelmiştir. Kimi uzmanlar Türkiye'nin Hamas ile İsrail ve Hamas ile Mısır arasında arabuluculuk yapabilmesi için bu ülkelerle de arasının iyi olması gerektiğini belirtmektedirler. Bu süreçte de zaten Mısır ve İsrail ile ilişkileri olmadığı için Türkiye arabulucu ya da müdahil olabilen bir

¹²³⁹“Türkiye Ortadoğu Barışı İçin Kilit Ülke Olabilir mi?”, **Amerika'nınSesi**, 07.04.2013, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ortadogu-barisi-icin-anahtar-ulke-olabilir-mi/1636948.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁴⁰ “Gazze İçin Arabuluculuk Girişimleri”, **Aljazeera Turk**, 14.07.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/gazze-icin-arabuluculuk-girisimleri> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁴¹ Nimet Beriker, **United State's...**, s.17; önceki bölümlerde değinildiği üzere Türkiye'nin mezhep ekseni politikası yürüttüğü iddiası sıklıkla dile getirilmiştir. Gökhan Telatalar, **a.g.m.**, s. 295; Hatta Türkiye'nin Sünni bloğun emperyalist hırsları olan lideri algısı da güçlenmeye başladığı iddia edilmiştir. Can Kasapğlu, **a.g.m.**, s. 16.

¹²⁴² “Gaza Crisis Shows Turkey's Declining Regional Influence”, **Middle East Institute**, 29.07.2014, <https://www.mei.edu/publications/gaza-crisis-shows-turkeys-declining-regional-influence> (erişim tarihi 20.04.2019)

ülke olamamıştır.¹²⁴³Türkiye'nin İsrail ile 2008'den beri ilişkilerinin kötü olmasının yanında Sisi Darbesi sonrası Mısır ile de ilişkiler gerilmiş, Türkiye Mısır rejimine dönük sert söylemlerde bulunmuştur.¹²⁴⁴Hatta Müslüman Kardeşler ile kurduğu yakın ilişkiden ve bağdan dolayı hem El Fetih hem Mısır hem de İsrail tarafından Türkiye'nin müdahilliği kabul edilemez bulunmuştur. Müdahil olarak kabul edilmemesinin de ötesinde Mısır ve İsrail, Türkiye'nin ateşkes sürecini baltaladığı yönünde suçlamalarda bulunmuşlardır.¹²⁴⁵

3.3.Filistinli Gruplar Arasında

Hamas'ın 2006 seçimlerini kazanması sonrası ABD, AB, Rusya ve BM'den oluşan Orta Doğu Dörtlüsü Hamas'ın silah bırakıp İsrail'i tanımaması durumunda yeni kurulacak hükümet ile diyalog ve yardım kanallarının kapalı olduğunu belirtmiştir. Türkiye ise Hamas'ın meşru seçilmiş bir siyasi parti olduğunu hatırlatarak Batının bu tutumunun çözüme katkı sağlamayacağını söylemiştir.¹²⁴⁶ Davutoğlu Filistin konusunda Arafat'ın seküler, işbirlikçi görünen yüzünün kitleler nezdinde meşruiyet ve kimlik krizi yaşadığını, İntifadanın motor gücü olan Hamas'ın seçimleri de alması ile meşru olduğunu savunmaktaydı.¹²⁴⁷ Dolayısı ile de Hamas'ın süreç içinde olması gerektiğinin altını çizmektedir. Seçimler sonrası Batılı devletler öncülüğünde El Fetih'in güçlendirilip Hamas'ın zayıflatılmasına dönük adımların atılması üzerine Tayyip Erdoğan atılan ekonomik adımların başka bir ifade ile yaptırımların demokrasiye yakışmayacağını, Filistin halkına yapılmış bir saygısızlık olacağını söylemiştir.¹²⁴⁸ Aslında Türkiye kamuoyu ve muhalefetine Filistin'e destek olma konusunda ortak bir

¹²⁴³ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 50.

¹²⁴⁴ Sonrasında Türkiye'nin İsrail, Mısır ve Suriye tüm diplomatik ilişkileri kesilecektir.

¹²⁴⁵ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.**, s. 50.

¹²⁴⁶ Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 430.

¹²⁴⁷ Behlül Özkan, "Yeni- Osmanlılık ve. Pan-İslamcılık", Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım, **Türkiye'de Yeni Siyasi Akımlar 1980 Sonrası**, Siyasal, Ankara, 2016, s. 441.

¹²⁴⁸ Ali Balcı, "Filistin 2006", Kemal İnatv ve Muhittin Ataman (ed.), **Ortadoğu Yılığ 2006**, Nobel, Ankara, 2008, s. 124.

kanaat varsa da hükümetin Hamas ile kurduğu özel ilişki soru işaretlerini beraberinde getirmiş, çokça eleştirilmiştir.¹²⁴⁹ Hamas ile kurulan yakın ilişki ve antisemitizme varan söylemlerin Türkiye’yi dünyadan izole edeceği yönünde eleştiriler gelmiştir. Bu noktada yapılan başka bir eleştiri de Hamas’ın seçilmişliğine yapılan vurguya rağmen o dönem BDP’nin kriminalize edilmesidir.¹²⁵⁰

2006 seçimleri ile birlikte Filistinli gruplar arası uyuşmazlık 2007 ile birlikte adeta bir savaşa dönüşmüştü. Hamas ile El Fetih arasındaki resmi müzakereler 2007’de Suudi Arabistan aracılığı ile başlamışsa da sürdürülememiştir.¹²⁵¹ Türkiye İsrail ile Filistinli gruplar arasında 2009’a kadar arabulucu olmuşsa da iki taraf da resmi olarak bu durumu deklare etmemiştir. Özellikle de Hamas ile İsrail arasında iletişimin sağlanması noktasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Türkiye’nin girişimleri gayri resmi kalmıştır. Arabuluculuk önerileri genelde Türkiye’den gitmiştir.¹²⁵² Türkiye’nin girişimleri ile İsrail’in Hamas gibi düşman olarak gördüğü aktörlerin uluslararası sisteme angaje olmasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Türkiye en başından beri Filistinli grupların ayrışma yerine birlik olması taraftarıydı. Türkiye hem 2009 öncesi hem de 2009 sonrası Hamas ile El Fetih’in tek bir Filistin için birleşmesi konusunda çok defa çağrı yapmıştır.¹²⁵³ Kimi kaynaklarda ise çağrının ötesinde Türkiye’nin El Fetih’e

¹²⁴⁹ Meliha Benli Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 388.

¹²⁵⁰ **A.g.m.**, s. 388

¹²⁵¹ Veysel Ayhan, “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”, **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, s. 123-124.

¹²⁵² “Filistin barışı için Türkiye arabulucu”, **Yeni Şafak**, 19.11.2008,

<https://www.yenisafak.com/dunya/filistin-barisi-icin-turkiye-arabulucu-157109> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁵³ “Gazze olayları yayılırsa büyük risk yaratır”, **Cumhuriyet**, 31.11.2008,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilirsay_buyuk_risk_yaratir_.html (erişim tarihi 20.04.2019)

2012’de İsrail’i sert dilde eleştirdiği bir konuşmasında Erdoğan “*Bölünmüşlük görmek istemiyoruz. Parçalanmayı kabul etmiyoruz. Filistin’de nifak görmek istemiyoruz. Kardeşin kardeşin husumetine, küsmesine, çatışmasına şahit olmak istemiyoruz. Defalarca bunu ifade ettik. Filistinli grupların aralarındaki kardeşliği daha da güçlendirmeleri bir sorumluluktur. Kardeşliğin güçlenmesi için canla başla çalışmaya devam edeceğiz.*”

“Erdoğan: Seyit Rıza’nın Üzerini Örtenerler, Gazze’de Ağlamamızı Anlayamazlar”, **Haberler**, 04.12.2012, <https://www.haberler.com/erdogan-seyit-riza-nin-uzerini-ortenler-gazze-de-4143394-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019);

Hamas ile anlaşması yönünde baskı yaptığı da iddia edilmiştir.¹²⁵⁴ El Fetih ile Hamas arasındaki arabuluculuğu daha sonra Katar ve Mısır gibi ülkeler yapacaktır.

Türkiye'nin El Fetih'e baskı yaptığı iddialarına karşın Davutoğlu 2009 yılında verdiği bir röportajda, 2008'de Mahmud Abbas'ın özel temsilcisi Ankara'ya gelerek El Fetih ile Hamas arasındaki görüşmeler için Türkiye'den yardım istediğini söylemiştir. Ancak Mısır bu konuda arabulucu olduğu için Türkiye alternatif bir şeyler yapmak, doğrudan müdahale etmek yerine sürece katkı sunmayı ve destek olmayı önermiştir. Davutoğlu aynı röportajda Orta Doğu'da Türkiye'siz herhangi bir oyunun kurulamayacağını iddia etmiştir. Davutoğlu; Mısır ile Hamas, Hamas ile İsrail, İsrail ile Suriye, Mısır ile Hamas, Hamas ile El Fetih arasında güven problemi olduğunu, bunların iletişiminin sağlanması ve sorunlarını çözmeye yansımalarında Türkiye'nin etkili olduğunu, bu süreçlere mekik diplomasisi dokuduklarını belirtmektedir.¹²⁵⁵

Şubat 2009'da Mısır, Hamas ve El Fetih'i müzakere masasına çağırmıştı.¹²⁵⁶ Temmuz 2009'da Türkiye'nin Mısır'dan El Fetih ile Hamas arasında yaptığı arabuluculuktan Türkiye'nin devam etmesi için feragat etmesini istediği iddia edilmiş,¹²⁵⁷ resmi kanallar da bu iddiayı yalanlamamıştır. Öncesinde Türkiye,

"Filistinliler kendi aralarında barışı sağlayamadıkça kendi içinde bölündükçe Türkiye gibi ülkelerin çağrılarını rağbet görmeyecektir. Kardeşler arasında hesaplaşma olmaz, kardeşler arasında helalleşme olur."

"Erdoğan'dan Filistin'e Birlik Mesajı: Kardeşler Hesaplaşmaz, Helalleşir", **Haberler**, 23.07.2011, <https://www.haberler.com/erdogan-dan-filistin-e-birlik-mesaji-kardesler-2886390-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019) gibi ifadeler kullanmıştır. Hatta Erdoğan 2012 yılında Abbas onuruna verilen bir yemekte Filistin'deki bölünmeyi en çok İsrail'in istediğini söyleyerek Filistinlilerin bu oyuna gelmemesi gerektiğini savunmuştur.

"Abbas Ankara'da açıkladı: Hamas'la birlik çabaları hız kazanıyor", **BBC Türkçe**, 12.12.12, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121212_hamas_fatah.shtml (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁵⁴ "Erdoğan'dan Abbas'a "Hamas'la Uzlaş" Baskısı", **Al-Monitor**, 21.05.2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2018/05/israel-hamas-fatah-palestinians-mahmoud-abbas-rami-hamdallah.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁵⁵ Davutoğlu verdiği röportajlarda bizzat kendisinin mekik diplomasisi yürüttüğünü belirtmiştir.

Sürecin ayrıntısı için bakınız Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 416-421.

¹²⁵⁶ "Hamas ile El-Fetih Arasındaki Çatışma ve Müzakere Süreci", **SETA**, 05.05.2011, <https://www.setav.org/hamas-ile-el-fetih-arasindaki-catisma-ve-muzakere-sureci/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁵⁷ "Turkey Wants to Mediate Hamas-Fatah Reconciliation Talks", **Haaretz**, 30.07.2009, <https://www.haaretz.com/1.5084232> (erişim tarihi 20.04.2019)

Kahire'deki görüşmelerden sonuç alınmamasından dolayı Hamas ile El Fetih arasında arabuluculuk yapmak istediğini hem Mısır hem de Filistinli gruplara iletmişti.¹²⁵⁸ Ancak Mısır arabuluculuk rolünü Türkiye'ye kaptırmak istememiştir. Mısır'ın El Fetih ile geçmişten gelen iyi ilişkileri düşünüldüğünde Türkiye'nin Filistin'in birliğinin sağlanması için iki tarafı ikna etmek istediği, El Fetih ve Mısır ile arasındaki asimetrik ilişkide Hamas'ın görünürlüğünü arttırmaya çalıştığı yönünde iddialar da vardır. Türkiye böyle bir girişimle Mısır'ın yerine geçerek iki aktör üzerinde de etkisini artırabilmeyi amaçlamıştır.¹²⁵⁹ Bu noktada önceki dönemlerde Hamas ile El Fetih arasında sorunlar yaşandığında, Türkiye'nin kısmi arabuluculuk yaptığı hatırlatılmalıdır. Örneğin El Fetih üyelerinin kongreye katılmak için Gazze'den çıkmalarına Hamas tarafından izin verilmemesinden dolayı, El Fetih yöneticilerinin Hamas'ın ikna edilebilmesi için doğrudan Ahmet Davutoğlu'ndan yardım istediği vurgulanmalıdır.¹²⁶⁰

2010 yılında Mısır arabuluculuğunda görüşmeler devam ederken Türkiye de görüşmelere dâhil olmuş, Şam'da Halid Meşal ile görüşerek Türkiye'nin Filistin'de ulusal uzlaşmayı desteklediğini söylemiştir. 2010 yılında da Mısır'ın Hamas ile El Fetih arasındaki görüşmelerde çok aktif olduğu görülmektedir.¹²⁶¹ Buna rağmen, 2010'da İstanbul'da düzenlenen Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı

Hatta Davutoğlu 2013'te yaptığı bir konuşmada olayların yanlış aktarıldığını aslında Mursi yönetimindeki Mısır'ın Türkiye'yi oyun dışına itmek gibi bir niyeti ve amacı olmadığını söylemiştir. Batının Türkiye'yi, sadece Hamas'ı sürece dâhil edebilip FKÖ ile görüştürebildiği için sürece dâhil ettiği iddiasının doğru olmadığını, Türkiye'nin öneminin ve rolünün azaldığı iddiasının gerçeği yansımadığını söylemiştir.

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun CNNTürk Televizyonuna Verdikleri Özel Mülakat, 3 Ekim 2013, Ankara”, **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-cnnturk-televizyonuna-verdikleri-ozel-mulakat_-3-ekim-2013_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁵⁸“Türkiye, Filistin'i barıştırmak istiyor”, **Milliyet**, 31.07.2009,

<http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiye-filistin-i-baristirmak-istiyor-1123323> (erişim tarihi 20.04.2019)

“El Cezire: Türkiye Hamas ve Fetih Arasında Arabuluculuk Yapmak İstiyor”, **Haberler**, 30.07.2009, <https://www.haberler.com/el-cezire-turkiye-hamas-ve-fetih-arasinda-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁵⁹ Reem Abou-El Fadl, “Arab Perceptions of Contemporary Turkish Foreign Policy: Cautious Engagement and the Question of Independence”, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **Another Empire, A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 143.

¹²⁶⁰ “Türkiye, Filistin'i Barıştırmak İstiyor”, **Milliyet**, 31.07.2009,

<http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiye-filistin-i-baristirmak-istiyor-1123323> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁶¹ Ali Balcı, “Filistin 2010”, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci (ed.), **Ortadoğu Yılı 2010**, Açılım Kitap, İstanbul, 2011, s. 131.

Zirvesi'nde M.Abbas ile görüşen Başbakan Erdoğan birlik çağrısını yineleyip “İstanbul'da görüşün, Mısır'da imza atın” demiş, Abbas ise Türkiye'den Hamas'ı ikna etmesini isteyerek böyle bir durumda anlaşma yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir. Bu görüşmeler üzerine Mısır Dışişleri Bakanı Ahmed Aboul Gheit de Türkiye'ye gelmiştir. Filistin'deki uzlaşma için Türkiye Mısır ve Suriye'nin de kendi aralarında uzlaşması gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁶² Bu görüşmeler devam ederken İsrail basını El Fetih yetkililerinin Türkiye'nin politikalarının Hamas'ı cesaretlendirirken Filistin yönetimine zarar verdiklerini, bu durumun kendilerini endişelendirdiğini söylediklerini iddia etmiştir.¹²⁶³

2011 yılı, 2006'da başlayan Hamas ve El Fetih görüşmeleri açısından önemli olmuştur. Kahire'de başlayan süreç hızlanmıştır. İsrail yönetimi Filistin ile başta Hamas olmak üzere diğer örgütlerle yapılan görüşmeleri sert biçimde eleştirmiş hatta Netanyahu “Filistin yönetiminin İsrail ile mi yoksa Hamas ile mi barış yapacağına karar vermesi gerektiğini” söylemiştir.¹²⁶⁴ Mısır'ın arabuluculuğunda yapılan görüşmeler sonrası Mayıs 2011'de bir anlaşma imzalanmıştır. Halid Meşal 2012'de İstanbul'da hükümete yakın bir TV'ye verdiği röportajda, 2011'de Kahire'de El Fetih ile yapılan anlaşma öncesi ve sonrasında Türkiye'nin arabuluculuk yaparak sürece katkı sağladığını belirtmiştir.¹²⁶⁵ Dolayısı ile de resmi arabulucu Mısır olsa da Türkiye sürece

¹²⁶² “Siz Hamas'ı İkna Edin”, **Sabah**, 09.06.2010, https://www.sabah.com.tr/dunya/2010/06/09/istanbulda_gorusun_kahirede_imzalayin (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁶³ “Turkey's Support Of Hamas Worries Pa”, **The Jerusalem Post**, 08.06.2010, <https://www.jpost.com/Middle-East/Turkeys-support-of-Hamas-worries-PA> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁶⁴ M.Cüneyt Özşahin, **Filistin 2011**, s. 106-107

¹²⁶⁵ Haniye her ne kadar Türkiye ile yakın ilişkileri olsa da El Fetih'in de Türkiye ile yakınlıkta olmasının bu arabuluculukta etkili olduğunu belirtmiştir. Meşal şu ifadeleri kullanmıştır : “Türkiye'deki kardeşlerimiz Mahmut Abbas ile birkaç sefer görüştüler. Ayrıca bizimle de çok görüştüler. Geçenlerde İsmail Haniye'yi de burada ağırladılar. Türkiye bütün görüşmelerde El Fetih ve Hamas'ın yakınlaşması için çok olumlu arabuluculuk yaptı. İki tarafın itilafta kaldığı sorunları çözmeye çalışır. Biz bunu çok takdir ediyoruz. Türkiye'nin duruşu iki tarafın yakınlaşması için çok olumlu bir duruştur. Tabi ki diğer ülkeler de olumlu bir şekilde iki tarafı da etkiledi. Türkiye'nin duruşunun özelliği tüm taraflara eşit mesafede olmasıdır. Türkiye'nin Hamas'la çok güçlü bir ilişkisi var. Aynı zamanda El Fetih ile de güçlü ilişkisi var tabi ki. “

“Halid Meşal A Haber'e konuştu.”, **A Haber**, 23.03.2012
<https://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/halid-mesal-a-habere-konustu>

önemli katkılar sunmuştur. Yapılan anlaşmaya Arap ülkelerinin Dışışleri Bakanları, AB, ABD, Rusya ve Çin gibi ülkelerin temsilcileri katılmıştır. Türkiye'yi ise Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu temsil etmiştir.¹²⁶⁶ Katar emirinin şahsi girişimleri ile de güçlü biçimde devam eden görüşmeler¹²⁶⁷ sonrası Şubat 2012'de Katar'ın başkenti Doha'da bir başka anlaşma üzerinde uzlaşmış,¹²⁶⁸ nihayetinde 2012'de Kahire'de anlaşma yapılmıştı.¹²⁶⁹ Ancak kalıcı barış yine inşa edilememiş, uyuşmazlık ve çatışmalar devam etmiştir. 2012 yılında (Arap Baharının etkisi ile) Hamas Müslüman Kardeşler bağını daha da fazla güçlendirmişti. Hatta o döneme kadar İran ve Suriye'nin Filistin meselesine verdiği destek ile "davanın savunucuları" olarak görülmektedirler. Ancak Arap Baharı ile birlikte Müslüman Kardeşler çizgisinin yükselişe geçmesi hatta Sünni Bloğunun oluştuğu iddiası ile birlikte Hamas'ın klasik müttefiklik ilişkileri de değişmiştir. Hatta daha önce değinildiği üzere Hamas yöneticileri sıklıkla Suriye'de East karşıtı hareketleri desteklediklerini beyan etmişlerdir.¹²⁷⁰ Daha sonra Hamas yönetimi Şam'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte de Türkiye, Mısır ve Katar ile Hamas arasındaki ilişkiler güçlenmiş, üç ülke Filistin meselesinde daha da fazla etkili olmuşlardır.¹²⁷¹ Her ne kadar Türkiye çok etkili olmuşsa da, arabuluculuğu daha sonra Katar¹²⁷²ve Mısır yapmıştır. Kasım 2012'de Gazze'de yaşanan sorununda Hamas ile

¹²⁶⁶ "Hamas ile El-Fetih Arasındaki Çatışma ve Müzakere Süreci", **SETA**, 05.05.2011, <https://www.setav.org/hamas-ile-el-fetih-arasindaki-catisma-ve-muzakere-sureci/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁶⁷ "Katar'a Dikkat!", **Şalom**, 08.02.2012,

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-81493-katara_dikkat.html (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁶⁸ Mehmet Salih Gün, "Filistin'de Arap Baharı", **Yasama Dergisi**, Sayı 23, 2013, s. 122.

¹²⁶⁹ "Abbas Ankara'da açıkladı: Hamas'la birlik çabaları hız kazanıyor", **BBC Türkçe**, 12.12.12, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121212_hamas_fatah.shtml (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁷⁰ Hatta Hamas Şam'daki merkezini Katar'a taşımıştır.

"Suriye'nin Filistin Politikası Değişir Mi?", **BBC News**, 01.08.2014,

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140801_suriye_filistin (erişim tarihi 20.04.2019)

"Hamas-Suriye İlişkileri Zayıflıyor", **Hürriyet**, 27.01.2012,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hamas-suriye-iliskileri-zayifliyor-19785972> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁷¹ M.Cüneyt Özşahin, **Filistin 2012**, s. 102-104.

¹²⁷² "Katar'a Dikkat!", **Şalom**, 08.02.2012,

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-81493-katara_dikkat.html (erişim tarihi 20.04.2019)

İsrail arasındaki arabuluculuğu ise Mısır yapmıştır.¹²⁷³ Hamas ve El Fetih arasında çıkan çatışmada resmi arabulucu olmak isteyen Türkiye'nin bu girişimi taraflarca reddedilmiştir.¹²⁷⁴ IGC raporuna göre Hamas, Filistin konusunda Mısır'a bakmış; Mısır da Türkiye'nin kolaylaştırıcı rolünü, kendi pozisyonunu kaybetmemek adına kabul etmemiştir.¹²⁷⁵ Ancak, Hamas'ın Türkiye'yi büyük "ağabey" gibi gördüğü Türkiye'nin politikalarını onayladığı sıkça irdelenen bir durumdur.¹²⁷⁶

Nisan 2013'te Hamas sözcüsü Sami Abu Zuhri Filistin için yapılan görüşmelerin Mısır arabuluculuğunda Kahire'de yapıldığını, Türkiye'nin sürece dâhil olmak istiyorsa bunu ancak Mısır ile ilişki kurarak yapabileceğini belirtmiştir.¹²⁷⁷ Türkiye kısmi kolaylaştırıcılık yapmışsa da arabuluculuk yapamamıştır denilebilir. Bahsedilen reddedilmenin sebeplerinde bir taraftan Mısır'ın arabuluculuğu Türkiye'ye kaptırmak istememesi, bir taraftan El Fetih'in Mısır'ı kendine yakın bulması da vardır. Ancak Türkiye'ye yakın görünen Hamas'ın, Mısır'ın içinde olmadığı ve onaylamadığı bir sürece şüphe ile bakması da Türkiye'nin reddedilmesinde etkili olmuştur. Hamas, Mısır'ın tarafsızlığına şüphe ile bakmasına rağmen İsrail'in Gazze'yi kuşatması ile birlikte Sina Yarımadası Gazze'nin dünyaya açılabilirdiği tek kapıydı. Bu yüzden de Mısır olmadan kalıcı çözümün mümkün olmadığını düşünerek kabul etmek durumunda kalıyordu.¹²⁷⁸ Hamas ile El Fetih arasındaki görüşmelerdeki arabuluculuğu resmi olarak Mısır yapıyor olsa da Türkiye, Katar, Suudi Arabistan da sürece katkı sağlamışlardır denilebilir. Hatta Türkiye süreç içinde farkı roller oynamış tarafları yine de uzlaştırmayı

¹²⁷³ Filiz Katman, **a.g.e.**, s. 149. Hatta Türkiye'nin arabuluculuk tekfinini Mısır'ın arabuluculuğundan memnun oldukları gerekçesi ile reddetmişlerdir.

¹²⁷⁴ İlhan Uzgel, ABD ve NATO ile ilişkiler ", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012**, İstanbul, İletişim, 2013, s. 262.

¹²⁷⁵ Baskın Oran, **Dönemin...**, s. 211.

¹²⁷⁶ Thanassis Cambanis, "Letter from Gaza, Hamas's tunnel diplomacy", **Foreign Affairs**, 18.06. 2010 <https://www.foreignaffairs.com/articles/middleeast/2010-06-18/letter-gaza-hamas-opportunist>

¹²⁷⁷ "Arabulucu Türkiye değil, Mısır", **Milliyet**, 12.04.2013,

<http://www.milliyet.com.tr/dunya/arabulucu-turkiye-degil-misir-1692510> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁷⁸ Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 431.

amaçlamıştır. Hamas ve El Fetih liderlerini sık sık Türkiye’de ağırlayarak süreçte etkili olmaya çalışmıştır.¹²⁷⁹

Türkiye’nin Hamas’ın siyasete angaje olması konusunda önemli etkileri ve yönlendirmeleri vardı. Ayrıca ısrarla Filistin içinde uzlaşının sağlanmasını istiyordu. Gürkan Zengin’e göre Hamas sadece Türkiye’ye güvenebilmekteydi.¹²⁸⁰ Her ne kadar Türkiye, Hamas ile El Fetih arasında doğrudan arabulucu olmak yerine sürece katkı sağladıklarını söylese de AK Parti kaynaklarında Türkiye’nin arabuluculuk yaptığı iddia edilmektedir.¹²⁸¹ Dışişleri Bakanlığı ise Türkiye’nin Hamas ile El Fetih arasındaki iç uzlaşısı sürecine destek verdiğini belirtmektedir.¹²⁸²

3.4.Sürecin Kazanımları

Donmuş olan görüşmelerin yeniden başlaması başlı başına önemli bir noktadır. Aslında arabuluculuğun ve barış süreçlerinin önemini, benzer süreçlerin yaşadığı değişimi ve dönüşümü görmek adına Arap-İsrail meselesi önemlidir. Uyuşmazlığın başında Araplar İsrail’i kabul edilmez, İsrail ise Arapları kabul edilmez bulmaktaydı. Arabuluculuk aslında bir taraftan da uyuşmazlık içindeki taraflara ortak çıkarların göz önüne gelmesi, geçmişin unutulması, karşı tarafı gözlemleme, anlama ve dinleyebilme gibi noktalarda katkılar sağlamakta hatta bizzat alan bu noktaları yaratmaktadır.¹²⁸³

Sadece arabuluculuk değil ancak arabuluculuğun da içinde olduğu politikaların yansımaları olarak uygulanan dış politika Türkiye’nin ticaret hacminde önemli bir etki

¹²⁷⁹ “Başbakan Erdoğan: Ortadoğu’da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011,

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹²⁸⁰ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 273-280

¹²⁸¹ “Arabuluculuk Faaliyetleri”, **Ak Parti**,

<https://www.akparti.org.tr/site/icraat/13755/arabuluculuk-faaliyetleri>

¹²⁸² “Sorumluluk ve Vizyon 2014 Yılına Girerken Türk Dış Politikası”, **Dışişleri Bakanlığı**, 2013

<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/sorumlulukvevizyon-2014.pdf> (erişim tarihi 20.04.2019), s. 12.

¹²⁸³ Adam Philipp, **a.g.e.**, s. 117.

doğurmuştur. 2002-2009 arası Türkiye ve Suriye 50'ye yakın işbirliği anlaşması imzalamış, ilk defa ortak askeri tatbikat yapmışlardır. 2010'da terörle mücadele konusunda ortaklık içeren işbirliği anlaşması imzalanmış, ticaret hacmini 3 milyar dolara kadar çıkarmışlardır.¹²⁸⁴ Ekonomi kısmında değinildiği ve verilerin gösterildiği üzere Türkiye'nin değişen imajı ve etkisi ile hem taraflar hem de diğer ülkeler ile olan ticaret hacmi ciddi yükselişe geçmiştir. TOBB'un Erez bölgesine yaptığı girişimler ekonomik kazanım örneklerindedir.¹²⁸⁵

Türkiye için hem iç politika hem de dış politikada önemli kazanımlar olmuştur. Maddi(materyal) öğeleri kazanmanın yanında bölgede ve taraflar üzerinde etki, prestij, güvenlikle alakalı önemli kazanımlar olmuştur. Arap Ülkeleri'nin çoğu ve Arap kamuoyundaki Türkiye imajı olumlu yönde değişmiş, Türkiye hem demokrasisi hem de barışçıl devlet kimliği ile örnek alınabilecek ülke olarak görülmeye başlanılmıştır. Yapılan araştırmalara göre Arap halkları Türkiye'nin en ideal arabulucu olduğunu belirtip, arabulucu olmasını istemişlerdir.¹²⁸⁶ Türkiye dizileri, kültürel etki gibi diğer yumuşak güç unsurları daha görünür olmuştur.¹²⁸⁷

Barış girişimleri ile birlikte Orta Doğu'da Türkiye'nin imajının, etkisinin arttığı görülmüştür. TV dizileri, TİKA, YTB, Yunus Emre Enstitüsü gibi diğer dış politika araçları ile Türkiye algısının da önemli ölçüde değiştiği görülmüştür. Davos'ta yaşanan "one minute" krizi sonrası Türkiye algısının daha da olumlu hale geldiği görülmüşse de

¹²⁸⁴ Dan Arbel, **a.g.e.**, s. 26.

¹²⁸⁵ Esra Çuhadar, **Turkey as...**, s. 106-107.

¹²⁸⁶ "Ortadoğu'da en olumlu imaj Türkiye'nin", **Aljazeera Turk**, 02.02.2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortadoguda-en-olumlu-imaj-turkiyenin> (erişim tarihi 20.04.2019)
Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013**, TESEV, İstanbul, 2013; Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2012**, TESEV, İstanbul, 2012; Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011**, TESEV, İstanbul, 2011; Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu, Sabiha Senyücel Gündoğar, **Orta Doğu'da Türkiye Algısı**, TESEV, İstanbul, 2009; Gökçe Perçinoğlu ve Jonathan Levack, **Türkiye ve Ortadoğu: Alt-bölgeler Üzerinden bir Değerlendirme**, TESEV, 2012, İstanbul.

¹²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Muharrem Ekşi, **a.g.e.**; Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015.

Arap Baharı ile birlikte bu algıda dönüşüm olduğu söylenebilir. Daha önceki bölümde değinildiği üzere TESEV raporları bu algının göstergesidir. Ancak, Arap Baharı sürecinde Türkiye hakkında olumlu düşünenler 2009'da yüzde 75, 2010'da yüzde 80, 2011'de yüzde 78, 2012'de yüzde 69'dur. Arap Baharı sonrası ise Türkiye hakkınıza olumlu düşünenler Suriye'de 2011'de yüzde 44, 2012'de yüzde 28, 2013'te yüzde 22'ye, Türkiye'nin kendilerine düşmanca davrandığını düşünenlerin oranı Suriye'de 2012'de yüzde 65, 2013'te 88; Irak'ta 2012 ve 2013'te yüzde 58 olmuştur. Türkiye'nin model olabileceğini düşünenler 2010'da yüzde 66, 2012'de yüzde 53, 2011'de yüzde 51'dir.¹²⁸⁸

İsrail ile Türkiye'nin yaşadığı gerilimin kamu diplomasisi ve Türkiye'nin algısı yönünde olumlu etkilerinin olduğu savunulsa da aksi yönde iddialar da mevcuttur. Kimi Arap ülkeleri, Türkiye'nin İsrail ile kurduğu ilişkilerin (Suriye gibi) arabuluculuğunu kolaylaştırdığını savunurken kimi ülkeler ise Türkiye'nin yaklaşımını pragmatik bulup kuşkulu yaklaşmaktadırlar. Bu durumun da Türkiye'nin etkisi ve gücünü zayıflattığı yönünde iddialar bulunmaktadır.¹²⁸⁹

3.5.Sürecin Sonlanmasının Nedenleri

Burada süreçten kastedilen Arap-İsrail uyuşmazlığında Türkiye'nin üçüncü taraf rolüdür. Her ne kadar tarafların barışa yaklaşımları, İsrail'in sert politikaları ve kendi gündemi, tarafların iç politik gelişmeleri, konjonktür gibi etkiler olsa da Türkiye açısından önemli nokta Türkiye'nin arabuluculuk tarzı, süreci yönetimi ve sürece yaklaşımı ile kimlik tanımıdır. Daha önce değinildiği üzere gerek İsrail gerekse de Arap

¹²⁸⁸ TESEV Raporları, Gökhan Telatar, a.g.e. , s.288-295. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013**, TESEV, İstanbul, 2013; Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2012**, TESEV, İstanbul, 2012; Mensur Akgün ve Sabiha Senyücel Gündoğar, **Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011**, TESEV, İstanbul, 2011; Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu, Sabiha Senyücel Gündoğar, **Orta Doğu'da Türkiye Algısı**, TESEV, İstanbul, 2009; Gökçe Perçinoğlu ve Jonathan Levack, **Türkiye ve Ortadoğu: Alt-bölgeler Üzerinden bir Değerlendirme**, TESEV, İstanbul, 2012.

¹²⁸⁹ Gökhan Telatar, a.g.e. , s. 291; Emel Parla Dal, "The Transformation of Turkey's Relations with the Midde East", **Turkish Studies**, Cilt 13, Sayı 2, 2012, s. 256-257.

aktörler Türkiye’yi eşit ve adil bulmaktaydılar. Türkiye süreç içerisinde özellikle de İsrail nezdinde Suriye ve Filistinler lehine tavır alıp İsrail karşıtlığı yaparak tarafsızlığını, adilliğini ve güvenirliliğini kaybetmiştir. Hatta Filistin içerisindeki uzlaşma arayışında El Fetih bile Türkiye’nin Hamas ile kurduğu yakın ilişkiden dolayı Türkiye’ye şüphe ile yaklaşmaya başlamıştır. Türkiye her ne kadar tarafsız kalamasa bile imkânları, gücü ve kapasitesi de taraflar üzerinde ödül ve zor ile etki kurmaya, rıza sağlamaya da yetmemiştir. Bu noktada Davutoğlu’nun Suriye ve Filistin örnekleri üzerinden Arap-İsrail sürecinin çökmesini samimiyetsizlik ve dürüst olmamak ile ilişkilendirdiği de eklenmelidir.¹²⁹⁰ Kimi uzmanlar ise demokratik açıklık ve demokrasi eksikliğini de diğer etkenlere eklemeyerek, tali bir sebep olarak değerlendirmektedirler.¹²⁹¹ Çünkü Türkiye bölgeye dual kimliği, demokrasisi ile hem rol model olmaya çalışmış hem de yumuşak gücü aracılığı ile etki doğurmak istemiştir.

3.5.1. Türkiye’ye Karşı Önyargı ve Olumsuz Algı

AK Partinin yetkili isimleri her ne kadar Milli Görüş çizisinden ayrıldıklarını söyleyip kendilerini muhafazakâr demokrat olarak tanımlasa bile hem İslami kökenine hem de İran ve Hamas ile kurduğu ilişkilerden dolayı İsrail içinde Türkiye’ye karşı şüpheli bir bakış olduğu söylenmektedir.¹²⁹² Bilindiği üzere İslamcı hareketler İsrail’i “öteki” olarak görmekteydiler, hatta Milli Görüş kendini Siyonizm karşıtlığı üzerinden kurmaktaydı.¹²⁹³ Ahmet Davutoğlu’nun 1990’lı yıllarda İsrail’i jeopolitik bir tümör ve bu coğrafyaya yabancı bir devlet olarak tanımladığı iddia edilmektedir.¹²⁹⁴

¹²⁹⁰ Ahmet Davutoğlu, **Turkey’s Mediation...**, s. 87.

¹²⁹¹ Doğa Ulaş Eralp, **Introduction, A Systematic Study of Turkish Mediation**, s. VIII.

¹²⁹² Adam Philipp, **a.g.e.**, s. 130.

¹²⁹³ Hasret Dikici Bilgin, “Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of AKP and REFAH”, **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 3, 2008, s. 407-421.

¹²⁹⁴ Behlül Özkan’ın makalesinde geçen bu tanımın kontrolü için Ahmet Davutoğlu’nun ilgili makalesine doğrudan ulaşılmaya çalışılmışsa da ulaşılamamıştır. Behlül Özkan, **Turkey, Davutoğlu...**, s. 128.

AK Partinin ilk kuruluş yılları ve ilk döneminde Batı ve İsrail karşıtı söylemler kullanmaması, Yahudi lobisinden destek alması,¹²⁹⁵Yahudi kuruluşları ve örgütleri ile görüşmesi, hatta Erdoğan'ın American Jewish Congress'ten 2004 yılında cesaret madalyası alması,¹²⁹⁶ ikili ilişkilerde normalleşme yaşanması ilişkilerin ve bakış açısının değiştiğinin göstergesi olarak değerlendirilmese bile İsrailliler'de AK Parti ve Erdoğan'a karşı güvensizlik, şüphe ve kuşku devam etmekteydi.

Daha önce değinildiği üzere Erdoğan'ın İsrail'in politikalarını eleştirmesi hatta devlet terörü olarak nitelendirmesi zaman zaman krizler çıkarmıştı. Zaten Süreç içerisinde İsrail ile yaşanan krizler sert söylemlerin yaşandığı dönemlerde bu algının daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak, her ne kadar İsrail tarafındaAK Parti ve Erdoğan'a karşı önyargı ve güvensizlik olsa bile Erdoğan'ın Yahudi lobisinden destek hatta ödül ve madalya aldığına değinilmişti. Erdoğan'ın ödül aldığı törendeAmerikan Yahudi Kongresi (American Jewish Congress) Başkanı J.Rosen Türkiye'nin demokrasi değerlerine sahip Müslüman bir demokrasisi olduğunu, terörizmle mücadele ettiğini ve aynı zamanda hem İsrail'in hem de ABD'nin dostu olduğunu söylemiştir.¹²⁹⁷ Bu sözler Türkiye'ye bakışı yansıtmaları bakımından önemlidir. Ancak her ne kadar İsrail lobisinden Türkiye'ye destek olsa bile İsrail'de yaşanan iç çekişmeler Türkiye konusunda belirleyici olabilmekteydi. Kadima ve İşçi Partisi Türkiye'ye görece daha ılımlı ve olumu yaklaşıırken sağ kanat siyasetçiler daha olumsuz ve şüpheli yaklaşmaktaydılar.¹²⁹⁸ Bu noktadaİsrail iç siyasi dengelerini de göz önünde bulundurmakta fayda vardır. 2009'da Netanyahu'nun kurduğu koalisyon daha çok sağ partilerden oluşmaktaydı. İçinde İşçi Partisi gibi en büyük sol parti olsa da Yisrael Beiteniu ve diğer dindar partiler ile İşçi Partisi arasında görüş ayrılıkları bulunmaktaydı.

¹²⁹⁵ İlker Aytürk, "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002", **Turkish Studies**, Cilt 12, Sayı 4, 2011, s. 675-687.

¹²⁹⁶ İlhan Uzel, **AKP...**, s. 19-20.

¹²⁹⁷ Umut Uzer, **a.g.m.**, s. 151.

¹²⁹⁸ Esra Çuhadar, **Turkey as a Third party...**, s. 105-106.

İsrail ile gerilen ilişkiler içinde özellikle milliyetçi ve dinci hareketlerden gelen sağ kanat siyasetçiler Türkiye'nin arabulucu olmaması gerektiğini savulurken, kimi İsrailli siyasetçiler, özellikle de sol kanat Suriye, Hizbullah, Hamas'ın ikna edilebilmesi, iletişim kanallarının açılması noktasında en önemli aktörün Türkiye olabileceğini söylemişlerdir.¹²⁹⁹

3.5.2. Türkiye'nin Hayal Kırıklığı

Türkiye, Dökme Kurşun Operasyonu öncesi Suriye ile İsrail arasında devam eden görüşmelerde uzlaşmaya çok yakın olduğu açıklaması yapmış, hatta Erdoğan ile Olmert'in yapacağı telefon konuşması ile pürüzlerin giderilip mutabakat metninin açıklaması beklenilmekteydi. Türkiyeli karar vericiler İsrail'in böyle bir atmosferde Türkiye'ye haber vermeden operasyon yapmasını sert biçimde eleştirmiştir.¹³⁰⁰ Daha önce de değinildiği üzere Olmert 23 Aralık 2008'de veda ziyareti için Ankara'ya gelmiş, Abdullah Gül ve Tayyip Erdoğan ile görüşmüştü. Erdoğan Olmert'ten ara verilen İsrail-Suriye görüşmelerinin yeniden başlamasını istemişti. Erdoğan, İsrail ile Filistin görüşmelerin Annapolis süreci çerçevesinde devam etmesi gerektiğini, Filistin'deki bölünmüşlük ve Gazze'deki trajedinin sona ermesi gerektiğini

¹²⁹⁹ Barak Ravid, "Gaza Crisis Highlights Netanyahu's Failure to Reconcile with Turkey," **Haaretz**, <http://www.haaretz.com/blogs/diplomania/gaza-crisis-highlights-netanyahu-s-failure-to-reconcile-with-turkey.premium-1.478860>. (erişim tarihi 21.08.2019)

¹³⁰⁰ Fatih Yıldırım, **a.g.e.**, s. 210.

"Erdoğan: Olmert, Beni Sırtımdan Hançerledi", **Yeni Şafak**, 13.02.2009, <https://www.yenisafak.com/dunya/erdogan-olmert-beni-sirtimdan-hancerledi-168984> (erişim tarihi 20.04.2019)

Erdoğan'ın kendisine bilgi verilmeden operasyona başlandığı ve bu nedenle görüşmelerin suya düştüğü yorumu, daha sonra dönemin İsrail Başbakanı Olmert tarafından da doğrulanmıştır.

"Abbas Never Responded to Peace Offer", **Haaretz**, 14.02.2010

<https://www.haaretz.com/1.5030148>(erişim tarihi 20.04.2019)

<http://www.haaretz.com/news/olmert-abbas-never-respondedto-my-peace-offer-1.263328>(erişim tarihi 02.01.2019)

Hatırlanacağı üzere operasyonlardan birkaç gün önce veda ziyareti çerçevesinde Olmert Türkiye'ye gelerek Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştü.

"Ehud Olmert'ten Ankara'ya Veda Ziyareti", **Şalom**, 24.12.2008,

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-68655-ehud_olmertten_ankaraya_veda_ziyareti.html (erişim tarihi 20.04.2019)

"Olmert'ten Veda Hamas'tan Telefon", **Hürriyet**, 23.12.2008,

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/olmert-ten-veda-hamas-tan-telefon-10625502> (erişim tarihi 20.04.2019)

söylemiştir.¹³⁰¹ Ancak İsrail yönetimi hiçbir şey demeden, Türkiye'ye haber dahi vermeden Gazze saldırılarına başlaması Erdoğan tarafından saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Burada Erdoğan'ın kişisel hayal kırıklığı, aldatılmış hissinin de önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir.¹³⁰² AK Parti dönemi hem iç hem de dış politikada duyguların çok önemli bir yeri olduğunu; karar alma ve vermede, toplumu yönlendirmede belirleyici olduğu söylenebilir.¹³⁰³ Dolayısı ile de bu hayal kırıklığının da etkisi olduğu söylenmelidir.

Erdoğan ve Davutoğlu'nun bu kadar sert tepki vermelerinin arkasındaki bir başka neden ise Suriye ile İsrail arasında yapılması planlanan doğrudan görüşmelerin yakın olduğunu düşüncesine paralel biçimde Hamas'ın esir tuttuğu İsrailli asker Gilad Şalit'le ilgili mahkum değişiminin bitirmek üzere olunduğunu düşünmeleri idi.¹³⁰⁴ Bu noktada daha sonra 2011 yılında Gilad Shalit'in bin 27 Filistinliye karşı takas edildiği, süreçte Mısır ve Türkiye'nin arabuluculuk yaptığı belirtilmelidir. Hatta yapılan anlaşma gereği serbest bırakılan Filistinliler arasından 40 kişi Türkiye'ye gönderilmiştir.¹³⁰⁵

Türkiye'nin İsrail'in saldırılarını durduramaması gerek Suriye gerekse de Filistinliler gözünde kredisinin sorgulanmasına ve temel dış politika doktrinin de erozyona uğramasına neden olabileceği¹³⁰⁶ düşüncesi de hükümet yetkilileri tarafından kaygı ile karşılanmıştır.

¹³⁰¹ Olmert de : “Mahmud Abbas ile yapılan görüşmeler olumlu. Hamas yönetimindeki Gazze'den ilkemize yapılan roket saldırıları kabul edilemez. Bu saldırılara sert yanıt vermemiz kaçınılmazdır” demiştir.

“Olmert'ten Veda Hamas'tan Telefon”, **Hürriyet**, 23.12.2008, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/olmert-ten-veda-hamas-tan-telefon-10625502> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³⁰² Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 386.

¹³⁰³ Bu konudaki tartışma için bakınız : Nagehan Tokdoğan, **Yeni Osmanlılık Hıncı, Nostalji, Narsisizm**, İletişim, İstanbul, 2018

¹³⁰⁴ Salih Bayram, **İsrail 2009**, s. 150.

¹³⁰⁵ M. Cüneyt Özşahin, **Filistin 2011**, s.106-107.

¹³⁰⁶ Can Kasapoğlu, “The Turkish-Israeli Relations Under The Davutoğlu Doctrine In Turkish Foreign Policy”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2012, s. 8.

3.5.3.Türkiye'nin Tarafı

İsrail-Suriye uyuşmazlığında 2008 Gazze saldırıları sonrası sürecin sonlandığında değinilmişti. Sürecin yeniden başlanılmasının istenildiğinde İsrail Türkiye'nin "tarafsızlığını", güvenilirliğini ve adillğini kaybettiğini ileri sürerek Türkiye'nin arabulucu olarak kabul edilemeyeceğini belirttiğine değinilmişti. Bunlarla birlikte İsrailli siyasetçiler ve karar vericiler Türkiye'nin özellikle Gazze operasyonu sırasındaki söylemleri, Hamas ve Suriye ile kurduğu yakın bağdan dolayı artık tarafsız, eşit adil ve güvenilir olamayacağını iddia etmişlerdir.¹³⁰⁷Hatta kimi siyasetçiler ve uzmanlar Türkiye'nin 2006 ile birlikte tarafsızlığını kaybetmeye başladığını Gazze ve Davos sonrası tarafsızlığın ötesine geçerek Filistin'in koruyucusu olduğunu iddia etmeye başladığını savunmaktadırlar.¹³⁰⁸

Hamas ile bu kadar yakın olunmasının Hamas ile El Fetih arasındaki olası görüşmelerde Türkiye'nin şansını zorlayabileceği yönünde de iddialar bulunmaktadır.¹³⁰⁹ İsrail-Filistin meselesinde de benzer şekilde İsrail Türkiye'nin Filistinlilerden, (özellikle de Hamas'tan) yana taraf olduğu gerekçesi ile Türkiye'nin arabulucu olmamasını istemişti. İlginç olan nokta Filistinlilerin kendi aralarında yaşanan uyuşmazlıklarda da Türkiye'nin arabuluculuğunu istememeleriydi. Her ne kadar Hamas, Türkiye'nin gerek İsrail gerek de El Fetih ile yapılan görüşmelerde arabulucu olmasını istemişse de dönemin şartlarına göre farklı etkenlerden dolayı Türkiye'ye olumsuz bakabilmişti. Bu olumsuz bakışın sebeplerine yukarıda değinildiği için yeniden irdelenmeyecektir.

¹³⁰⁷ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 386.

"Babacan'dan Hamas Açıklaması", **Hürriyet**, 27.01.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/babacandan-hamas-aciklamasi-10864044> (erişim tarihi 20.04.2019)

"Gazze Olayları Yayılırsa Büyük Risk Yaratır", **Cumhuriyet**, 31.12.2008, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilrsa_buyuk_risk_yaratir_.html (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³⁰⁸ Erkan Ertosun, **a.g.m.**, s. 205-216.

¹³⁰⁹ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.**, s. 388.

Daha önceki kısımlarda gösterildiği üzere özellikle de 2009 sonrası Erdoğan Filistin'in Türkiye'nin derdi olduğunu Filistinlilerin Türkiye'nin kardeş olduğunu, başkent Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulması gerektiğini sıklıkla vurgulamıştı. Benzer şekilde Davutoğlu da Türkiye'nin Filistin davasının savunucusu olduğunu belirtip İsrail'i sert biçimde eleştirmişti.¹³¹⁰ Dış basında da Türkiye'nin 2008 ile birlikte İsrail ile ilişkilerini bozarak eksenin kaydığı savunulmaya başlamıştır. Hatta İsrail karşıtlığının hem iç politikada destek bulmak hem de Orta Doğu bölgesinde etkili olmanın yolu olduğu savunulmaktadır. Ancak bu durumun Türkiye'nin arabuluculuğun altını oyduğu da iddia edilmektedir.¹³¹¹

Daha önce süreç içerisinde gerek Erdoğan gerekse de Davutoğlu'nun sözlerine değinilmişti. Arabuluculuk süreçlerinin donması sonrası da Erdoğan Filistin ve Hamas'a destek sözlerine devam etmiştir. Örneğin, Erdoğan Kahire'de yaptığı bir konuşmada İsrail'in günahsız çocukları öldürdüğünü söylemiştir.¹³¹² 2011'te Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konsey Toplantısında: *“İsrail hükümet politikalarının saldırganlığı, İsrail halkının geleceğini tehdit etmektedir. Barışın önündeki engel İsrail hükümetinin zihniyetidir, yönetiminin zihniyetidir. İsrail hükümeti tarafından aslında İsrail halkı*

¹³¹⁰ “Dışişleri Bakanı Davutoğlu “Türkiye, Kudüs'ü ve Filistin Halkını Hiçbir Zaman Yalnız Bırakmayacaktır”, **Dışişleri Bakanlığı**, 11.06.2013, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_turkiye_-kudus_u-ve-filistin-halkini-hicbir-zaman-yalniz-birakmayacaktır.tr.mfa (erişim tarihi 20.04.2019)

“Başbakan Davutoğlu'nun 'Yeni Türkiye Yolunda' Konuşması”, **Milliyet**, 31.12.2014, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-davutoglu-nun-yeni-turkiye-ankara-yerelhaber-548753/> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Davutoğlu: 'Biz Gece Rüyalarımızda Bile Filistin'i Unutmayız”, **Onedio**, 22.12.2015, <https://onedio.com/haber/davutoglu-biz-gece-ruyalarimizda-bile-filistin-i-unutmayiz--645677> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Başbakan Davutoğlu grup toplantısında konuştu”, **Hürriyet**, 22.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-davutoglu-grup-toplantisinda-konustu-40030497> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³¹¹ “Ankara, arabulucu özelliğinin altını oydu”, **Radikal**, 08.11.2010

<http://www.radikal.com.tr/yorum/ankara-arabulucu-ozelliginin-altini-oydu-1027934/>

¹³¹² “Erdoğan'dan İsrail'e sert eleştiri”, **Hürriyet**, 19.11.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-israile-sert-elestiri-21956061> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Erdoğan'dan Kahire'de Tarihi Konuşma”, **Sabah**, 13.09.2011, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor> (erişim tarihi 20.04.2019)

ablukaya alınmıştır.” ifadelerini kullanıştır.¹³¹³ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, sürekli olarak Filistin meselesine dikkatleri çektiklerini, Filistin meselesini, Filistinliler’i kardeşleri akrabaları oldukları için çok ama çok önemsediklerini ifade edip : “Ama aynı zamanda, bakın altını çizerek ifade ediyorum; Filistin meselesini, bölgenin barış ve istikrarını tehdit eden, bölgenin huzurunu tehdit eden en önemli mesele olarak gördüğümüz için oraya dikkat çekiyoruz. Bir yanda bebek demeden, çocuk demeden, kadın, yaşlı demeden, masum insanlar havadan bombardımana maruz kalıyor, kitlesel olarak katlediliyor, dünyanın en büyük açık hava hapisanesinde insanlar tutsak ediliyor, öbür yandan, aynı anda, tüm bölgeye büyük ölçekli bir öfke pompalanmış oluyor.” demiştir.¹³¹⁴ Erdoğan Temmuz 2014’te İsrail’in Gazze’ye dönük saldırıları sonrası : “İsrail dünyada barışı tehdit eden bir ülkedir, Ortadoğu’da barışını tehdit eden bir ülkedir. Dolayısıyla da Türkiye olarak biz kendimiz bir defa, şahsen ben bu görevde bulunduğum sürece, hiç bir zaman İsrail ile olumlu bir şey düşünemem. İsrail şu anda terör estiriyor, İsrail şu anda bir soykırım uyguluyor. İsrail, Hamas ve El Fetih arasında ulusal mutabakat hükümetinin kurulmasını arzu etmiyor. Bunu arzu etmediği gibi de, şu anda orada bu kıyımını devam ettiriyor. Bir başka adımı; malum Mısır’la olan görüşmelerinde, Hamas’ı dışlama gayretleridir. Burada taraf olan bir defa Hamas’tır, Gazze’dir, Filistin’dir.”¹³¹⁵ ifadelerini kullanmıştır. İlerleyen dönemlerde de Siyonizmin insanlık suçu olduğunu,¹³¹⁶ İsrail’in terör devleti olduğunu ve soykırım yaptığını savunmuştur.¹³¹⁷

¹³¹³ “Erdoğan’dan Kahire’de Tarihi Konuşma”, **Sabah**, 13.09.2011

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³¹⁴ “Başbakan Erdoğan Konuştu”, **Sabah**, 13.03.2012,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/03/13/basbakan-erdogan-konusuyor> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³¹⁵ “Erdoğan’dan Flaş İsrail Açıklaması!”, **Sözcü**, 18.07.2014,

<https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-flas-israil-aciklamasi-2-559028/> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³¹⁶ “Siyonizm İnsanlık Suçudur”, **Yeni Şafak**, 20.03.2013,

<https://www.yenisafak.com/politika/siyonizm-insanlik-sucudur-501927> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³¹⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail Terör Devletidir, Soykırım Yapmaktadır”, **Anadolu Ajansı**, 13.05.2018

Daha önce değinildiği üzere gerilim yaratan bir başka sorun da Türkiye'nin Hamas ile kurduğu yakın ilişki ile ilgilidir. İsrail için Hamas, sorunun bir parçası hatta kaynağı olarak görülmekteydi. Ocak 2005'te ABD ile İsrail Suriye açıklarında tatbikat yaparken Şubat 2006'da Hamas'ın Şam'da yaşayan lideri Halid Meşal Ankara'ya davet edilmişti.¹³¹⁸ Halid Meşal'ın Türkiye'ye davet edilmesi sonrası İsrail'den sert tepkiler gelmişti. Hatta Meşal'ın Türkiye ziyaretinin kesinleşerek geleceği tarihin 16 Şubat 2006 olarak belirlenmesi üzerine İsrail Dışişleri Bakanı Livni bu ziyarete sert tepki göstermişti. O dönem Dışişleri Bakanı olan Gül, Livni ve ABD Dışişleri Bakanı C. Rice ile görüşerek uluslararası toplumun beklentilerini Hamas'a doğrudan ileteceklerini belirlemiştir. Livni ise uluslararası toplumun beklentilerinin karşılanmadan böyle bir arabuluculuğa gerek olmadığını söylemiştir.¹³¹⁹ Meşal ziyaretinde Başbakan Erdoğan ile görüşmemiş¹³²⁰ ancak Dışişleri Bakanı Gül, Başbakan Erdoğan'ın Dış Politika Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu¹³²¹ ve AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Dengir Mir Mehmet Fırat ile görüşmüştür.¹³²² O dönem Dışişleri Bakanlığının karşı çıkmasına

<https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/cumhurbaskani-erdogan-israil-teror-devletidir-soykrim-yapmaktadir/0> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³¹⁸ İlhan Uzel, **ABD ve NATO ile İlişkiler**, s. 262.

¹³¹⁹ İsrail Başbakanlık Sözcüsü R.Gissin Türkiye'nin terörle mücadele eden bir ülke olarak Hamas'ı davet etmesini sert dille eleştirmiş, terörle mücadelede ikiyüzlülük yapılmaması gerektiğini belirtmiş, A.Öcalan ile İsrail'in görüşmesinin Türkiye tarafından nasıl karşılanacağını sorusunu gündeme getirmiştir. Ancak bu eleştirilere rağmen Gissin, İsrail ile Türkiye arasında derin askeri ve ekonomik ilişkiler olduğu için bu ziyaretin her ne kadar hayal kırıklığı yaratmış olsa da büyük bir krize neden olmayacağını da belirtmiştir. Muzaffer Şenel, **a.g.e.**, s. 206-208. Normal şartlarda kolaylaştırıcının tüm aktörlerle görüşmesi olağan bir durumdur. İsrail'in uzun süre muhattap almadığı, taraf olarak kabul etmediği ve terörist olarak nitelediği FKÖ ile gizli görüşmeler yapıp daha sonra anlaştığı bilinmektedir. Hamas konusunda Türkiye'nin Hamas'ı sisteme angaje edecek ödüle ya da hataları noktasında cezalandıracak ceza mekanizmasına sahip olup olmadığı önemli soru işaretleridir. Esra Çuhadar, **a.g.e.**. Ancak ilerleyen dönemlerde Hamas üzerinde Türkiye etkisi görülmeye başlamıştır. Burada devletlerin terörist kabul ettikleri gruplar ya da örgütlerle görüşmeleri konusundaki tartışmalar için bakınız: Yakup Şahin, "Terörle Mücadele ve Terör Örgütleri ile Görüşmeler", Salih Zeki Haklı (ed.), **Radikalleşme Şiddet ve Terörizm**, Polis Akademisi, Ankara, 2018, s.236-243.

¹³²⁰ Hatta basında Meşal'ın Türkiye'den ayrılacağı saatlerde Erdoğan'ın da başka bir programa katılmak için havaalanını kullanacakken, Meşal ile karşılaşmamak adına programını değiştirdiği yazılmıştır.

"Esenboğa Yolunda Köşe Kapmaca", **Hürriyet**, 18.02.2006,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/esenboga-yolunda-kose-kapmaca-3952150> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³²¹ "Meşal Önce Ankara'ya Sonra Tahran'a Gitmeli", **Yeni Şafak**, 19.02.2006,

<https://www.yenisafak.com/gundem/mesal-once-ankaraya-sonra-tahrana-gitmeli-2719129> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³²² Dışişleri bürokrasisinin Meşal'ın ziyaretini bilmediği, ziyareti son dakika öğrendiği, ziyarete karşı direnerek sonunda da üst düzeyli görüşmelerin önüne geçildiği iddia edilmektedir. Murat Özçelik, **Bir Dış Politika Serüveni Oyun Kuruculuktan Oyun Bozuculuğa**, Karakarga, İstanbul, 2018, s.166.-167

rağmen Başdanışman olan Ahmet Davutoğlu'nun etkisi ile Hamas'ın Ankara'da ağırlandığı,¹³²³ hatta Ankara bürokrasisinin gelecek olan Hamas heyeti içinde Halid Meşal'in olduğunu bilmediği¹³²⁴ iddia edilmiştir. Türkiye bu süreçte AB, ABD'yi de bilgilendirmiştir. Bizzat Erdoğan ziyaret öncesi Abbas ile iki defa görüşerek onu da bilgilendirmiştir. Ziyaretin resmi olmadığı ve diplomatik bir özenle organize edildiği belirtilmiştir.¹³²⁵ Ziyaret öncesi ve sonrası Hamas'ın radikal unsurlarının törpülenip şiddetten vazgeçmesi, söylemlerini yumuşatması gerektiği mesajı verilmiştir.¹³²⁶ Gül ve Fırat, Hamas'a Filistin halkının temsilcisi olabilmenin yüklediği sorumluluklar ve tecride maruz kalmamak için şiddeti reddedip İsrail'i tanıma tavsiyesinde bulunmuştur. Meşal de Gül'den İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi için uluslararası kamuoyunu ikna etmesini istemiştir. Benzer şekilde Hamas'ın seçimi kazanmasından sonra Başbakan Erdoğan Hamas'a karşı önyargılı davranılmaması gerektiğini söyleyip Hamas'a şiddete son verip İsrail'i tanınması gerektiğini söylemişti.¹³²⁷ Aslında bir nevi Hamas'ın sisteme angaje edilmesi için ikna edilmeye çalışıldığı düşünülebilir. Bu süreçte sadece Hamas değil paralel biçimde Suriye'nin ve Hizbullah'ın da Hamas gibi sisteme entegrasyonu¹³²⁸ ile aralarındaki ittifakın çözülmesi de amaçlanmıştır. Hamas'ın 2006'da Ankara'ya yaptığı bu ziyaret Türkiye'nin Batı'yı karşısına alacak biçimde yaptığı ilk ciddi müdahale olarak görülmektedir.¹³²⁹ Kimi uzmanlar uluslararası toplumun Hamas'a uyguladığı ekonomik ve siyasi ambargolardan dolayı Orta Doğu'da kendisine nefes alacak müttefikler aradığını, Türkiye'nin müdahalesinin olmadığı bir

¹³²³ “Altından O Çıktı”, **Hürriyet**, 18.02.2006,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/altindan-o-cikti-3952035> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³²⁴ Murat Yetkin, “Hamas ziyareti: Gölgede kalan yönler”, **Radikal**, 21.02.2006

<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/hamas-ziyareti-golgede-kalan-yonler-772454/>(erişim tarihi 20.04.2019)

¹³²⁵ Meşal ‘in Rusya ve İra’nı da ziyaret etmek istemesine karşı Türkiye inisiyatif bırakmamak adına ziyareti kabul ettiği uzmanlar tarafından dilendirilmiştir

<http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayArsiv&ArticleID=146745&Kategori=siyaset&AuthorID=61&b=>

¹³²⁶ Bülent Aras, **Turkey and the Palestinian Question**, SETA, Ankara, 2009, s. 6.

¹³²⁷ Muzaffer Şenel, **a.g.e.**, s. 206.

¹³²⁸ Ömer Taşpınar “Obama’s Turkey Policy: Bringing Credibility to “Strategic Partnership”, **Insight Turkey**, Cilt 11, Sayı 1, 2009, s. 13-21.

¹³²⁹ Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.**, s. 430.

durumda İran-Suriye ve Hizbullah eksenine eklemeneceğini belirtmektedirler. Türkiye'nin Hamas'ı sisteme angaje etme çabası sonrası Hamas'ın uluslararası aktörlerle ve Filistin yönetimi (El Fetih) ile iletişim kanalların açıldığı görülmektedir.¹³³⁰ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2011 yılında verdiği bir röportajda Hamas'a İsrail'in var olma hakkının tanınması, ılımlılaştırılması ve uluslararasılaştırılması konusunda ikna edebileceklerini söylemiştir.¹³³¹

Türkiye Arap-İsrail uyuşmazlığında Hamas ve Hizbullah gibi devlet dışı aktörlerin barış süreçleri içerisinde olmaları ve sisteme angaje edilmeleri gerektiğini savunmaktaydı. Özellikle de Filistin'deki seçimler sonrası Türkiye, Hamas'ın süreç içerisinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin, Erdoğan İsrail Başbakanı Olmert'e İsrail Filistin görüşmelerine seçimleri kazanan Hamas'ın da katılması gerektiğini söylemiştir.¹³³² Erdoğan en başından beri Hamas'ın demokratik seçimlerle geldiği için meşru kabul edilmesi gerektiğini vurgulamış, farklı platformlarda bu öneriyi dillendirmiştir.¹³³³ Başbakan Erdoğan Hamas, İslami Cihad ve diğer grupların oluşturduğu Gazzeli Filistinlilerin “militan” ya da “terörist” olarak nitelendirilemeyeceğini; onların topraklarını, haklarını koruma mücadelesi yapan direnişçiler olduklarını söylemiştir.¹³³⁴ Zaten Ahmet Davutoğlu da mekik diplomasi

¹³³⁰ Bülent Aras ve Pınar Akpınar, **a.g.e.**, s. 37.

¹³³¹ Marc Champion, “Turkey welcomes U.S. tack on Israel”, **the Wall Street Journal**, 21.05.2011, http://online.wsj.com/article/SB100014240527487040839045763353517_17390940.html
Türkiyeli gazeteciler de diplomat ve uzmanlara dayandırdıkları haberlere göre Türkiye'nin Hamas'a silah bırakması, İsrail'i tanıması yol haritasını kabul etmesi yönünde telkinlerde bulunduklarını iddia etmişlerdir. Türkiye'nin bu telkinlerinin diğer ülkelerden farklı olarak Hamas üzerinde etkili olacağı savunulmuş, bu etki iddiasının bir yansıması olarak da basın toplantısında Meşal'in verdiği mesajları göstermiştir.

<http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayArsiv&ArticleID=146745&Kategori=siyaset&AuthorID=61&b=> (erişim tarihi 18.12.2018)

¹³³² “Erdoğan Filistin'i 'Açık Hapishane'ye Benzetti”, **CNN Türk**, 01.02.2009, <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/31/erdogan.filistini.acik.hapishaneyey.benzetti/511506.0/index.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³³³ “Hamas lideri Meşal Ankara'da”, **BCC Türkçe**, 16.02.2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/02/060216_palestine_turkey.shtml (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³³⁴ Erdoğan'ın ifadeleri şöyledir. “Hamas'ı terör örgütü olarak kabul etmiyorum, tanımıyorum. Hamas, kendi topraklarını koruma mücadelesi veren direnişçilerdir”

“Erdoğan: Hamas terör örgütü değil”, **Radikal**, 05.06.2010

izlemiş, Türkiye'nin içeriden yapıcı rolü olan bir ülke olduğu konusunda Arap ülkelerini de ikna etmeye çalışmıştı.¹³³⁵ Hatta Batılı bazı isimler AK Partinin İslami kimliğine de atıfla Türkiye'nin İsrail'e karşı Arap Ligi hatta Hamas, Hizbullah ve İran aksının içinde olduğunu iddia etmişlerdir.¹³³⁶

Daha sonra Türkiye ile Hamas ilişkileri daha da gelişmiştir. Halid Meşal Eylül 2012'de ve Aralık 2014'de AK Partinin kongrelerine katılmıştır. Meşal, Haziran 2016'da Ankara'yı ziyaret etmişken Mahmud Abbas Şubat 2012'de, Temmuz 2014'te Ekim 2016'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye hem El Fetih hem de Hamas ile bağlantıları güçlü tutmaya çalışmışsa da Hamas'ın legalleşmesi için kamu diplomasisi yaptığı iddiası çokça işlenmektedir. Örneğin Ahmet Davutoğlu Başdanışmanken sadece 39 kez Suriye'ye gidip Hamas ile görüşmüştür. Bu noktada Türkiye'nin Müslüman Kardeşlerin uzantısı olan Hamas ile daha özel bir ilişki kuraya çalıştığı gerek dış basın, gerek akademisyenler gerekse de siyasetçiler tarafından sıkça vurgulanmıştır.¹³³⁷

Hamas'ın Siyasi Kanat Lideri olan Halid Meşal de Türkiye'nin İsrail'e karşı durarak Filistin davasına destek verdiğini, El Fetih ile yapılan görüşmelerde Türkiye'nin tarafları yakınlaştırdığını söylemiştir.¹³³⁸ Daha önce de vurgulandığı üzere Türkiye'nin

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/erdogan-hamas-teror-orgutu-degil-1000790/>

360 "Erdoğan, Hamas'a Sahip Çıktı: Direniş Örgütü", **Radikal**, 04.06.2010,

<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-hamasa-sahip-cikti-direnis-orgutu-1000714/> (erişim tarihi 20.04.2019)

Erdoğan 2012'de de benzer konuşmayı yapmıştır.

"Başbakan Erdoğan Konuştu", **Sabah**, 13.03.2012,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/03/13/basbakan-erdogan-konusuyor> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³³⁵ Bülent Aras, **Arabulucu Değil, Oyun Kurucu Dış Politika**, s. 203.

¹³³⁶ "Letter From Istanbul", **The New York Times**, 15.06.2010,

<https://www.nytimes.com/2010/06/16/opinion/16friedman.html> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³³⁷ Pınar Özden Çankara, **a.g.e.**, s. 33-34.

¹³³⁸ Meşal : "...Çünkü Türkiye Filistin ile ilgileniyor. Sadece devleti değil Türk halkı da aynı şekilde Filistin'e çok destek veriyor. Türkiye Filistin sorununun tüm tarafları ile ilgileniyor. Türkiye sadece iki tarafın anlaşması ile ilgilenmiyor, aynı zamanda Gazze halkının sorunları ve ambargonun kaldırılması ile de yakından ilgileniyor. Türkiye Mavi Marmara'da Filistin için dokuz şehit verdi. Bunları hiç bir zaman unutmayacağız. Ayrıca Türkiye'nin İsrail'e karşı sert duruşunu ve Filistin halkının zafer elde etmesi için sarf ettiği çabaları görüyoruz. Türkiye Filistin'in İsrail tarafın Yahudileştirilme çabalarına karşı çıkıyor. İsrailli yerleşimcilerin işgaline karşı çıkıyor. Bu da Türkiye'nin Filistin'e yönelik uyguladığı politikanın tutumudur ve bunlar bizim için çok önemlidir. Ayrıca Türkiye Gazze ve Batı Şeria'ya insani yardım gönderiyor. İster devlet kuruluşları ister özel kuruluşlar Filistin'e çok yardım gönderdi. ...Arap baharı çerçevesinde Türkiye ile Arap ülkeleri arasında çok güçlü bir ilişki var. bunu iki

önceliği Filistin'deki farklı grupların kendi aralarındaki mücadeleden vazgeçip uzlaşmaları ve İsrail ile görüşmelere Hamas'ın da dâhil edilmesi idi.¹³³⁹

Ayrıca, daha önce de değinildiği üzere, Türkiye'nin değişen dış politika ve kimlik tanımı da süreç içerisinde Türkiye'ye bakışı etkilemiştir. Bir başka neden de Türkiye'nin değişen arabuluculuk stratejisi ve kimliği ile ilgilidir. Türkiye'nin tarafsız kolaylaştırıcı arabuluculuktan güçlü arabulucu rolüne geçişi İsrail tarafından olumsuz karşılandığına değinilmişti. Türkiye'nin süreçteki gücünün sadece Hamas üzerinde¹³⁴⁰ etkili olabildiği söylenebilir. Hatta güçlü arabulucu rolü İsrail, El Fetih, Suriye tarafından da kabul edilmemişti. Çünkü onlar Türkiye'nin arabuluculuğunu, Türkiye'nin İsrail ile iyi ilişkileri çerçevesinde değerlendirmekteydiler.¹³⁴¹ Hatta Esad 2009'da verdiği bir röportajda Türkiye'nin kendilerine yapacağı en iyi yardımın İsrail ile iyi ilişkiler kurmak olduğunu belirtmiştir.¹³⁴² Örneğin Norveç Dışişleri Bakanı Borge Brende Uluslararası Arabuluculuk Eğilimleri Çalıştayında yapılan “Türkiye ve Norveç'in Arabuluculuk Perspektifleri” konulu panelde Norveç'in kolaylaştırıcı, Türkiye'nin ise güçlü ve etkili bir aktör olduğu için arabulucu olabileceğini söylemişti.¹³⁴³ Ayrıca, Esra Çuhadar 2007'de yaptığı bir çalışmada Türkiye'nin İsrail ile Filistin arasındaki arabuluculuğun güçlü arabuluculuk ve güç politikası çerçevesinde

maddeye ayırıyorum. Birincisi Türkiye'deki doğru İslami yönetim ve ekonomik başarı Arap ülkeleri tarafından örnek alınıyor Arap baharı şimdi bunları örnek alarak yeni reformlar uyguluyor, çünkü Arap ekonomisi çok başarısızdır. Bu baharın getirdiği seçim sandıkları bölgedeki İslami gruplara bir değer kazandırdı. Bu bahar sayesinde sadece İslamcılar değil liberaller de istediklerini elde etmiş oluyor. Türkiye bu ülkelerin yeniden kurulma aşaması için en güzel örnektir. İkinci madde ise; Arapların bu değişimi ve Türkiye'nin artan gücü Ortadoğu'da iki büyük güç oluşturuyor. Bu iki gücün birbiri ile ortak çalışması bölgenin çok güçlü bir biçimde kalkınmasına ve halkın iyi şartlarda yaşamasına neden oluyor.” İfadelerini kullanmıştır.

“Halid Meşal A Haber'e Konuştu”, **A Haber**, 23.03.2012,

<https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/halid-mesal-a-habere-konustu> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³³⁹ Bülent Aras, “Arabulucu Değil, Oyun Kurucu Dış Politika”, **SETA 2010 Yılığ**, 2011, Ankara, SETA, s.203.

¹³⁴⁰ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.e.**, s. 386.

¹³⁴¹ **A.g.e.**, s. 386-387.

¹³⁴² “Bati'dan Daha Laik Olmamız Gerek”, **Hürriyet**, 08.11.2009,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bati-dan-daha-laik-olmamiz-gerek-12888407> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹³⁴³ “BM Arabuluculuk Merkezi Açacağız”, **Sabah**, 07.11.2013,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/07/bm-arabuluculuk-merkezi-acacagiz> (erişim tarihi 20.04.2019)

olmadığını göstermektedir. Çuhadar, Türkiye'nin güçlü arabuluculuktan ziyade yaptığı yapısal müdahalelerin, uyuşmazlığı dönüştürmeye, doğrudan çözüm yerine daha çok sürece odaklanan kolaylaştırıcı türde bir arabuluculuğunun olumlu sonuçlar aldığını belirtmektedir. Türkiye'yi bu dönemde kolaylaştırıcı bir arabulucu olarak nitelemektedir.¹³⁴⁴ Dolayısı ile Türkiye önceki dönemlerde yaptığı üçüncü taraf rolleri daha çok kolaylaştırıcı ya da yumuşak arabuluculuk şeklindeydi; yani daha çok iletişim kanalları açan, yapısal önlemler alan ve uyuşmazlığı dönüştüren bir arabulucuydu. Aynı dönemde ABD kaynakları, imkânları ve gücü çerçevesinde tarafları karar vermeleri ve masaya getirdiği önerileri değerlendirmeleri noktasında ikna edebiliyor hatta zorlayabiliyordu. Türkiye'nin bu adil, eşit ve nötr durumu tüm aktörler üzerinde kredisini de yükseltmekteydi. Bu durumun yansıması olarak da Türkiye ABD, AB, Quaerter (Orta Doğu dörtlüsü), diğer Arap ülkelerinin yaptığı pek çok etkinliğe davet edilmekteydi.¹³⁴⁵

AK Parti dönemi özelinde bakıldığında Türkiye sürecin başında daha çok taraflar arasında iletişimi sağlayan, tarafların görüşebilmesi için kanallar açan, görüşmelerde tikanıkların aşılması yönünde çözümler üreten daha çok kolaylaştırıcılığı andıran bir arabulucuyken, zaman içerisinde çözüm önerileri sunan, tarafları bir çözüme zorlayan, ödül ve ceza ile ikna etmeye çalışan, önerilerinde ısrarcı olan ve hatta doğrudan taraf olan arabulucuya dönüşmüştür. Türkiye Gazze Operasyonu sonrası

¹³⁴⁴ Esra Çuhadar, **Turkey's Search...** , s. 102.

¹³⁴⁵ **A.g.m.** , s.102-103. Ancak bu dönemde de sorunlar yaşanmıştır Her ne kadar Türkiye taraflara eşit mesafede, nötr ve tarafsız gibi görülse de Türkiye kamuoyunda Filistin'e karşı bir sempati vardır. Bu durum karar alıcılara da yansımaktaydı. Ecevit 2002'De İsrail'in Filistin'e düzenlediği saldırıları "soykırım" olarak nitelendirince İsrail'in tepkisi çok sert olmuştu. Bunun üzerine Ecevit yeni bir deklarasyon yayınlamış, Şaron'un Türkiye ziyareti sırasında da dengeli bir dil kullanmıştı. Atay Akdevelioğlu ve Nuri Yeşilyurt, **a.g.e.** , s. 392.
"Ecevit: Filistinlilere Soykırım Uygulanıyor", **Amerika'nın Sesi**, 04.04.2002, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2002-04-04-3-1-87875032/800225.html> (erişim tarihi 20.04.2019)
"Ecevit Bin Pişman", **Evrensel**, 17.04.2002, <https://www.evrensel.net/haber/129564/ecevit-bin-pisman> (erişim tarihi 20.04.2019)
"Erdoğan İsrail'e 'Soykırımcı' Deddiği İçin Özür Diler Mi?", **Radikal**, 19.07.2014, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-israile-soykirimci-dedigi-icin-ozur-diler-mi-1202760/> (erişim tarihi 20.04.2019)

İsrail'e dönük sert söylemlerinin yanında İsrail'in 2009'da NATO'nun tatbikatına katılmasını reddetmiş, Konya'daki eğitim uçuşlarını iptal etmiştir. Bunlarla birlikte Netanyahu Türkiye'nin taraf olduğu için güvenilir ve adil arabulucu olamayacağını söylediğine değinilmişti. Altunışık ve Çuhadar, değişen arabuluculuk tarzını Türkiye'nin kolaylaştırıcı arabulucu rolünden, güçlü arabulucu rolüne soyunması ve zorlayıcı politikalar çerçevesinde değerlendirmektedirler.¹³⁴⁶

Aslında Türkiye 2007 ile birlikte bölgede daha da aktif olmaya çalışmış, 2008 ile birlikte ise müttefik olarak İsrail yerine Müslüman Kardeşler ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış, Arap Baharı ile birlikte ise müttefiklik konusunda tamamen Müslüman Kardeşler'e dönmüştür. Bu süreçte de İsrail karşıtı ve Filistin dayanışması üzerine söylemler başlamıştır. Hatta İsrail karşıtı söylemler ve İsrail ile mücadele görüntüsü hem içeride hem de dışarıda parti yönetimi ve liderliğin pekiştirilmesi bakımından önemli yer tutmaktadır.¹³⁴⁷ Tabi burada Türkiye'nin kendisini Arap Baharının lideri olarak görmesi çok etkili olmuştur.¹³⁴⁸ Bu noktada değinilmelidir ki, Arap Baharı ile birlikte daha müdahaleci İslami tonu güçlü olan bir dış politika söylem ve pratiği ağırlık kazanmıştır.¹³⁴⁹ Türkiye, Arap Baharı ile birlikte iktidara gelmesi muhtemel İslamcı hareketlere Türkiye'nin liderlik edeceği, ortak referanslarla birlik kurulacağı düşünülmüş, hatta ümmetçi tandanslı söylemler daha çok kullanmıştır.¹³⁵⁰ Türkiye'nin Arap Baharında olduğu gibi 2014 krizinde de çıkar temelli arabulucudan, konuya ilgili ve çıkarı olan arabulucu rolüne soyunduğu tanımlamaları da yapılmıştır.¹³⁵¹

¹³⁴⁶ Meliha Altunışık ve Esra Çuhadar, **a.g.m.** , s. 388.

¹³⁴⁷ Gencer Özcan, **a.g.m.** , s. 20.

¹³⁴⁸ Can Kasapoğlu, **a.g.m.** , s. 13.

¹³⁴⁹ Ramazan Kılınç, **a.g.m.** , s. 68.

¹³⁵⁰ Behlül Özkan, **Turkey...** , s. 130-137.

¹³⁵¹ Şebnem Gümüşçü, **a.g.e.** , s. 50.

Türkiye'nin imkânları, gücü ve kapasitesini yanlış algılaması da etkilidir.¹³⁵² Türkiye'nin değişen dış politikası ve arabuluculuk şeklinin doğurduğu sonuçlar Türkiye'nin gücünün sınırlarını da göstermiştir.¹³⁵³ Türkiye'nin kolaylaştırıcı arabulucu rolde olduğu dönemde tam anlamı ile tarafsız olmadığı düşünülse bile görece tarafsız, adil ve eşit kabul edilmişti. Bu süreçte İsrail Türkiye'nin rolünü önemsemekteydi. Ancak, İsrail'in Türkiye'nin taraf olduğu iddiası ile birlikte Türkiye'nin arabuluculuğunu istemediğine değinilmişti. Üçüncü taraf ve arabuluculuk kısmında değinildiği üzere tarafsız güçlü arabulucular süreci ödül, ceza, baskı ile devam ettirebilirler. Ancak, Türkiye'nin imkânlarının, kapasitesinin ve gücünün bu noktada yetersiz kaldığı görülmektedir.

Türkiye tarafsız bir arabulucu olmasa da yeterli gücü, etkisi olabilse süreçleri sürdürebilirdi. Ancak gücü, kapasitesi ve imkânları da yeterli olmamıştır. Türkiye'nin tarafsız kalmaması kendi iddiaları ile anlaşılabilir. Türkiye İsrail'in asimetrik savaş politikaları, katliama ve devlet terörüne varan uygulamalarına karşı vicdanlı bir tavır ile mağdur ve mazlumların yanında olduğunu iddia etmiştir. Hatta daha önce de değinildiği üzere Arap Baharı sonrası bu “değerli yalnızlık” olarak tanımlanmıştır. Ancak Bahreyn ve Yemen gibi yerlerdeki kısımlara ve hak taleplerine sessiz kalması, Darfur'da el Beşiri Müslüman soykırım yapmaz diyerek savunması etik, ilkeli ve vicdani olduğu iddia edilen politika ile çelişmektedir.

¹³⁵² Doğa Ulaş Eralp, **Introduction...**, s. VIII.

¹³⁵³ Bakınız: Talha Köse, **Türkiye'nin Kuzey Afrika...**; Mustafa Kutay ve Osman Bahadır Dinçer, **a.g.m.**; Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016; Nihat Çelik, **a.g.e.**

3.5.4.İsrail İç Siyaseti

Türkiye'nin arabuluculuğunun kabul edilmemesi ve göreve başarısızlıkla sonuçlanması uluslararası ve bölgesel konjonktür, İsrail'in iç politik gelişmeleri¹³⁵⁴de etkili olmuştur. İsrail'de bu dönemde daha çok radikal sağ kanat politikacılar iktidarda olmuşlardır.¹³⁵⁵ Sağ kanat politikacıları ile Hamas'ın yükselişe geçmesi paralel dönemlerde olmuştur. Gerek Hamas gerekse de İsrail (özellikle de sağ kanat siyasi çizgi) birbirlerine şüphe ile bakmaktadırlar.¹³⁵⁶İsrail içinde yaşanan çekişimler Suriye'nin İran, Hizbullah ve Hamas ile olan ilişkileri oldukça önemlidir. Tarafların karşılıklı bakış açıları, algıları ve dost düşman, kimlik tanımları olumsuz etkilendir.¹³⁵⁷ Sorunların E. Azar'ın inatçı, kökleşmiş uzatılmış çatışma kavramına atıfla çetrefilli bir hale gelmesi,¹³⁵⁸ işgal edilmiş topraklar, Golan tepeleri, su kaynakları önemli sorun teşkil etmekteydi.¹³⁵⁹ Bölgesel güç ilişkileri, etki ve nüfuz da süreci etkileyen diğer öğelerdir.¹³⁶⁰

¹³⁵⁴ İsrail içindeki farklı politikacıların Türkiye'nin arabulucusuna bakışları değişebilmektedirken, benzer şekilde Filistin için de geçerlidir. Örneği Hamas ile kurulan yakın bağ sonrası Mahmud Abbas'ı bakışında hoşnutsuzluk olduğu gözlemlenmiştir. Diğer Arap devletleri de Türkiye'nin arabulucuna mesafeli yaklaşmaya başlamışlardır.

¹³⁵⁵ Ramazan Kılınç, **a.g.m.**, s. 81.

¹³⁵⁶ "The U.S.-Turkey-Israel Triangle Analysis Paper", **Center For Middle East Policy**, 2014, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/USTurkeyIsrael-TriangleFINAL.pdf> (erişim tarihi 20.04.2019)

Ayrıca İsrail iç siyasetini daha iyi tanımak adına bakınız: Ufuk Ulutaş, Selin M. Bölme, Gülşah Neslihan Demir, Furkan Torlak ve Saliha Ziya, **İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA, 2012.

¹³⁵⁷ Itamar Rabinovich, **The Lingerin Conflict: Israel, the Arabs and the Middle East 1948-2012**, Brookings Institution Press, Washington, 2013, s. 173-174.

¹³⁵⁸ Edward Azar'ın kavramı için bakınız: Edward E. Azar, Paul Jureidini, Ronald McLaurin, "Protracted Social Conflict; Theory and Practice in the Middle East" **Journal of Palestine Studies**, Cilt 8, Sayı 1, 1978, s. 41-60; Oliver Rambotham, "The Analysis of Protracted Social Conflict: A Tribute to Edward Azar", **Review of International Studies**, Sayı 31, 2005, s. 109-121; Yakup Şahin, **Çatışma Kuramları....**

¹³⁵⁹ Aron T. Wolf, "Shared Waters: Conflict and Cooperation", **Annual Review of Enviromental Resources**, Cilt 32, 2007, s. 260.

¹³⁶⁰ Paul Salem, "The Imperatives of Syrian-Israeli Peace", **The Fletcher Forum Of World Affairs**, Cilt 33, Sayı 1, 2009, s. 63-72.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE BALKAN UYUŞMAZLIĞI

1.BALKAN UYUŞMAZLIĞI VE TÜRKİYE’NİN BARIŞ GİRİŞİMİ

1.1.AK Parti Dönemi Balkan Politikası

1.1.1.AK Parti Dönemi Balkan Politikasının Genel Özellikleri

Türkiye siyasi hayatında farklı siyasal ideolojik hareketlerin çoğunun geçmişten bu yana farklı nedenlerle de olsa Balkanlar’a yönelik ilgisi hep var olmuştur. Ancak İslamcı, muhafazakâr ve milliyetçi kesimler Osmanlı geçmişi, İslam bağı gibi tarihi ve kültürel referanslarla konuya daha yoğun ilgi göstermektedirler. AK Partinin karar vericilerinde de Balkanlar’a dönük ilgi ve romantizm sıklıkla görülmektedir. Ancak AK Parti karar vericileri Balkanlar’a dönük özel bir ilgi ve alaka beslemekle birlikte, partinin iktidara geldiği ilk dönemlerde uluslararası ve bölgesel konjonktürün de etkisi ile birincil ilgi ve önceliği Orta Doğu’ya vermiştir. Balkanlar’a dönük ilgi görece zayıflamış da olsa hep var olagelmıştır.¹³⁶¹ Türkiye’nin 2000’lerin başında Balkanlar’a gösterdiği ilgi, aynı dönem Orta Doğu’ya ya da 1990’larda Balkanlar’a gösterdiği ilgiye göre görece daha azdır denilebilir. Örneğin Davutoğlu’nun *Stratejik Derinlik* kitabında Balkanlar için ayrı bir bölüm ayrılmış, Balkanlar yoğun biçimde tartışılmıştır. Ancak Başbakan Başdanışmanlığı ve Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönemki röportaj ve konuşmalarından derlenen “*Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*” isimli kitapta Balkanlar çok fazla işlenmez ve irdelenmezken Orta Doğu’nun yoğun

¹³⁶¹ Slobodan Jankovic ve Dragan Djukanovic, “Balkans And Turkey Between East And West”, Metin Ünver (ed.), *Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 126.

biçimde işlendiği görülmektedir.¹³⁶² Fakat zamanla Balkanlar da dış politikanın önemli bölgelerden biri haline gelecektir.

AK Partinin Balkanlar'a dönük politikası Türkiye'nin 1990'larda Balkanlar'a dönük politikasının devamı niteliğindedir. Bu yeni dönemde de 1990'lardaki bölgedeki ülkelerin AB ve NATO üyeliklerinin desteklenmesi, Dayton düzeninin korunarak devamlılığının sağlanması, Türkiye'nin bölgede varlığının sağlanması ve bölgede yaşayan Türk azınlıklarının haklarının korunması gibi 1990'lardaki politikalar devam ettirilmiştir.¹³⁶³

Her ne kadar AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinde Orta Doğu'ya kıyasla Balkanlar'a bazı ekonomik ve kültürel girişimler dışında çok ciddi ilgi göstermemişse de 2009'la birlikte değişim görülmüştür. 2009'dan sonra AK Parti hükümetlerinin Balkanlar'a daha fazla ilgi gösterdiği ve daha fazla ağırlık vermeye başladığı görülmektedir.¹³⁶⁴ Bu minvalde daha çok kültürel, ekonomik, siyasi ilişkileri güçlendirmek temelinde bir dış politika inşa edilmiştir. Uyuşmazlıklarda arabuluculuk yapılmış, ikili ilişkileri ekonomik ve siyasi anlamda güçlendirmek adına karşılıklı işbirliği anlaşmaları imzalanmış, altyapı yatırımları desteklenmiştir.¹³⁶⁵

Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olması ile bölgeye kendi çizdiği perspektiften bakacağı yönündeki beklentiler artmıştır. Hatta ileride tartışılacak olan 16 Ekim 2009'da Saraybosna'da yaptığı Osmanlı temalı vurgu kimi gruplarda kuşku ve

¹³⁶² Her ne kadar Davutoğlu'nun Başdanışmanlık, Bakanlık ve Başbakanlık öncesi dönemde yazdığı Stratejik Derinlik'te Balkanlar'a dönük yoğun bilgi ve strateji varsa da, daha sonra yazılan Teoriden Pratiğe isimli kitapta o ilgi çok fazla görülmemektedir. Bakınız: Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**; Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**

¹³⁶³ Birgül Demirtaş ve diğerleri, "Türkiye ve Balkanlar", Şaban H. Çalışkan ve Birgül Demirtaş (ed.), **Balkanlar'da Siyaset**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2018, s. 280.

¹³⁶⁴ Birgül Demirtaş, "AKP'nin Dış Politikasını Anlamak: Emperyal Miras, Neoliberal Çıkarlar ve Pragmatizm", Simten Coşar, Gamze Yücesan Özdemir (ed.), **İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar**, çev. Bülent Doğan, Özge Çelik, Ezgi Koçak, Metis, İstanbul, 2014, s. 203. Türkiye'nin 2007'de Bosna Hersek ile serbest ticaret anlaşması imzalaması ve THY'nin Bosna Hava Yollarının yüzde 49 alması dışında çok belirgin bir etki ve girişim de olmamıştır. Ayrıca, 2009'da Türkiye'nin o dönem başkanı olduğu Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci ile birlikte Balkanlar'a olan ilgisinin arttığı söylenebilir.

¹³⁶⁵ Othon Anastasakis, "Turkey's Assertive Presence in Southeast Europe: Between Identity Politics and Elite Pragmatism", Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **Another Empire, A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 185.

rahatsızlık uyandırmıştır.¹³⁶⁶ Ancak her ne kadar Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*'te Balkanlar'daki Müslüman gruplarla ilişkilere önemli bir değer atfetse de Dışışleri Bakanı olduktan sonra sadece Müslüman topluluklara değil; Makedonya, Sırbistan gibi Hristiyan çoğunluğun olduğu ülkelerle de bağ kurmaya çalışmıştır.¹³⁶⁷

Türkiye'nin Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Orta Doğu'dan Orta Asya'ya daha çok inisiyatif almaya çalıştığına değinilmişti. Burada değışen uluslararası konjonktür ve sistem, AK Partinin temel dış politika dinamikleri ve ilkeleri, değışen kimlik algısı ve tanımının yanında daha önce değinilen Türkiye'nin büyüyen ekonomik ve demografik unsurları da önemli yer edinmektedir. Bu değışim Balkanlar'a dönük politikaya da yansımıştır.¹³⁶⁸ Balkanlar'la 2000'lerin ortalarında başlayan, sıfır sorun ve karşılıklı bağımlılık ve işbirliği nosyonu çerçevesinde sürdürülen ilişkiler “altın çağ” olarak da değerlendirilmektedir. Bu noktada ekonomik, kültürel ve siyasi işbirlikleri yoğunlaşmıştır.¹³⁶⁹ Sıfır sorunun temel mottolarından olan ayrışma yerine ekonomi, kültür, enerji, siyaset gibi alanlardaki işbirliği ile sorunların çözüleceğı düşünölmüştür.¹³⁷⁰ Bölgesel sorumluluk almak, güvenlik ve istikrarı sağlamak, AB ile entegrasyonu güçlendirmek de AK Parti döneminin Balkanlar'a dönük önemli politik amaçlarından olmuştur.¹³⁷¹ Türkiye Balkanlar'a dönük dış politikasında her ne kadar 1990'lardaki temel prensipleri devam ettirse de başvurulanan dış politika araçları değışmiştir. Özellikle de kültürel öğelerin önemli bir dış politika aracı olduğu

¹³⁶⁶ İlhan Uzgel, “Balkanlarla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt III: 2001-2102**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 694.

¹³⁶⁷ Birgül Demirtaş, “Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies** Cilt 20, Sayı 10, 2015, s. 7.

¹³⁶⁸ Birgül Demirtaş, “Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future”, **Perceptions**, Yaz 2013, Cilt 18, Sayı 2, s. 163-165.

¹³⁶⁹ Mehmet Uğur Ekinci, “Turkey's Zero Problem In The Balkans”, **SETA**, Ankara, 2013, s. 7-8.

¹³⁷⁰ Mehmet Uğur Ekinci, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period”, **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s.115-118.

¹³⁷¹ Edith Harxhi, “An Overview of Turkish Foreign Policy in the Balkans: 1990-2016”, **Insight Turkey**, 2017, Cilt 19, Sayı 1, 2017.

<https://www.insightturkey.com/commentary/an-overview-of-turkish-foreign-policy-in-the-balkans-1990-2016> (erişim tarihi 21.05.2019)

görülmektedir. Ayrıca ekonomik ve kültürel araçlarla yumuşak politika uygulamaları hâkim olmuştur. Türkiye, Orta Doğu, Kafkasya gibi bölgelerde olduğu gibi Balkanlar'da da tarih, kültür ve coğrafya aracılığı ile yumuşak güç temelli politikalara başvurmuştur.¹³⁷² Davutoğlu'nun gönül coğrafyaları olarak tanımladığı tüm eski Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Balkanlar'da da aşağıda sayılacak olan kurum ve kuruluşlar aktif olmuş kültürel diplomasi bağlamında kültür ve kimlik temelli politikalar uygulanmıştır.¹³⁷³ Türkiye bu politikaları TİKA, YTB, Yunus Emre Enstitüsü, Diyanet İşleri Başkanlığı, THY, Belediyeler, iş örgütleri, ticaret örgütleri ve NGO'lar aracılığı ile uygulamıştır.¹³⁷⁴ Zaten literatürde bu kurum ve kuruluşların diğer bölgelerde de olduğu gibi Balkanlar'da da yumuşak güç araçları olduğu belirtilmektedir.¹³⁷⁵ Bu kurum ve kuruluşların da devletin politikasına paralel biçimde, bölgede etkin olarak dış politikanın tamamlayıcı unsuru oldukları görülmektedir.¹³⁷⁶ Ayrıca, Türkiye Balkanlar'a dönük kimlik temelli bir politika yürütse de ekonomi de bu politikalarda belirleyici unsur olmuştur.¹³⁷⁷ Bu noktada ek olarak AB sürecinin de Balkan politikasında önemli bir etkisinin olduğunun altı çizilmelidir.¹³⁷⁸

Ekonomik gelişim ve dış politika aktivitesinin yansıması ile Türkiye Balkanlar'da daha da önemli bir bölgesel aktör olmuştur. Yukarıda AK Partinin ilk dönemlerde çok fazla ilgi göstermemesine rağmen ilişkilerin 2000'lerin ortaları ile birlikte ivme kazandığı belirtilmişti. Ancak, Arap Baharı sonrası Türkiye'nin

¹³⁷² İ. Kalın'a göre başvurduğu yumuşak güç unsurları Türkiye'ye hem bu bölgelerde hem de başka alanlarda diplomatik alan açmaktadır. Türkiye'nin küresel ölçekte geniş imkânlarını ortaya koymaktadır. Kalın Davutoğlu'na benzer biçimde Türkiye'nin korkularından arınıp kendini fark ederek yeni bir kimlik inşa ettiğini, bunun da hem iç hem de dış politikada önemli etki ve yansımaları olduğunu savunmaktadır. İbrahim Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey," **Perceptions**, Cilt 16, Sayı 3, 2011, s. 5-23.

¹³⁷³ Birgül Demirtaş, **Turkish Foreign Policy...**, s. 10.

¹³⁷⁴ Birgül Demirtaş, **Turkey and the Balkans: Overcoming**, s.179. Bu noktada NGO'ların büyük çoğunluğunun İslamcı tarikatlar ve cemaatler olduğu da belirtilmelidir.

¹³⁷⁵ M. Uğur Ekinci, "A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period", **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s. 110-113.

¹³⁷⁶ Birgül Demirtaş ve diğerleri, **Türkiye ve Balkanlar**, s. 281.

¹³⁷⁷ M. Uğur Ekinci, **A Golden Age Of Relations...**, s. 121.

¹³⁷⁸ Birgül Demirtaş, **Turkey and the Balkans...**, s. 172-175.

girişimlerinde ve ikili ilişkilerinde görece yavaşlama yaşanmıştır.¹³⁷⁹ Orta Doğu’da özellikle de Suriye krizi ile birlikte güvenlikçi bir anlayışa dönüş ile ilgi Suriye meselesine kaymış, Balkanlar’da ise daha çok kamu diplomasisi, ortak güvenlik ve ekonomi gibi alanlara yoğunluk verilmiştir.¹³⁸⁰ Ancak burada değinilmesi gereken nokta KSS politikası Orta Doğu’da çökerken, aynı dönemde Balkanlar özelinde görece başarılı bir biçimde devam etmiş olmasıdır.¹³⁸¹

Türkiye’nin AK Parti dönemi Balkanlar’a dönük politikası diğer bölgelerde olduğu gibi sıkça tartışılmış; Yeni Osmanlıcılık, ekonomi-politik, kimlik, güvenlik, güç çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Aslında her bir ögenin ayrı ayrı etkisi olduğu gibi iç içe geçmiş etkileri de vardır. Örneğin güvenliğin yanında kültürel ve insani ilişkilerde aktif olma, uyuşmazlık yaşayan taraflar arasında uzlaştırıcı olma ve Türkiye’nin Batı ile entegrasyonunun sağlanması dış politikasındaki temel özelliklerdir.¹³⁸² Güvenlik kimlik ile birlikte ele alındığı gibi uyuşmazlık çözümü güvenlik ile ilişkilendirilebilmiştir. Bu öğelerin her biri birlikte değerlendirilmiştir.

Kimi uzmanlar ise Türkiye’nin 1990’lar sonrası Balkan politikasını üç yaklaşım çerçevesinde değerlendirmektedirler. Birinci yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğuna atıfla kimlik perspektifinin de etkisi ile değerlendirme yapan tarihsel perspektiftir. İkincisi dinsel kimlik ve Müslüman gruplarla kurulan ilişkilere referansla Balkan Müslümanlarının abisi-patronu yaklaşımını da andıran kültürel yaklaşımdır. Bu analizi İslami dayanışma olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.¹³⁸³ Ayrıca, bu yaklaşımdan

¹³⁷⁹ M. Uğur Ekinci, “Turkey’s Balkan Policy and Its Skeptics” **Insight Turkey**, Cilt. 21, Sayı 2, 2019, s. 37.

¹³⁸⁰ Sema Kırıcı, “Bölgesel Sahiplenme Ekseninde Türkiye’nin Balkan Politikası”, K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (ed.), **AK Partinin 15 Yılı, Dış Politika**, SETA, İstanbul, 2017, s. 385.

¹³⁸¹ Mehmet Uğur Ekinci, **A Golden Age...**, s. 103.

¹³⁸² Birgül Demirtaş ve diğerleri, **Türkiye ve Balkanlar**, s. 281.

¹³⁸³ Özellikle AK Parti döneminde hem söylem hem de uygulamada din temasının çokça vurgulandığı görülmektedir. Din temalı kültür merkezli yaklaşımı Türkiye’nin kültürel gücü olarak nitelendirilmektedir. Othon Anastasakis, “Turkey’s Assertive Presence in Southeast Europe: Between Identity Politics and Elite Pragmatism”, Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **Another Empire, A Decade of Turkey’s Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 194.

ötürü Türkiye'nin dış politikasının İslamlaştığı yönünde tartışmalar da başlamıştır.¹³⁸⁴ Üçüncü yaklaşım ise daha çok ekonomi odaklıdır. Ekonomi odaklı olmasına rağmen bu yaklaşım Osmanlılık minvalinde değerlendirilmektedir. Othon Anastasakis, AK Partinin Balkan politikasını yaygın olan bu üç yaklaşım ve yeni Osmanlıcılığın ötesinde pragmatizmle açıklamaktadır. Bu pragmatizm aynı zamanda jeopolitik fırsatları, ekonomik kazancı,¹³⁸⁵ etki alanı yaratmayı, güç politikasını ve AB ile ilişkileri birlikte kullanılabilecek bir araçtır. Anastasakis, bu politikaları bir nevi güç vakumlaması olarak değerlendirip daha önce sayılan tarih, kimlik, ekonomik işbirliklerin esasında pragmatik amaçlarla kullanılan unsurlar olduğunu iddia etmektedir. Türkiye bir taraftan Batı nezdinde önemini göstermekte, bir taraftan da arabuluculuk, kolaylaştırıcılık gibi girişimlerin yansıması olarak Balkan ülkeleri üzerinde nüfuzunu ve etkisini arttırmaktadır.¹³⁸⁶ Dimitrav Bechev gibi kimi uzmanlar ise Türkiye'nin Balkan politikasını ekonomik pazara sahip olunması, AB'ye kendi güvenliğinin inşası ve uluslararası alanda aktif bir aktör olması için Türkiye'ye ihtiyaç duyduğunun gösterilmesi gibi amaçlar ve Osmanlıcı eğilimler ile açıklamaktadırlar.¹³⁸⁷

Balkanlara dönük dış politika ile ilgili değinilmesi gereken bir başka nokta da her ne kadar AK Parti kendisinden önceki dönemleri pasif, edilgen ve öngörüsüz olmakla suçlamışsa da Türkiye farklı dönemlerde Balkanlar'ın da arasında olduğu farklı bölgelerde aktif dış politika izleyebilmiştir.¹³⁸⁸ Türkiye'nin Balkanlar konusunda özellikle 1990'larda son derece aktif olduğu görülmektedir. Gerek Bosna Savaşı

¹³⁸⁴ Soli Özel, "Divining Davutoglu: Turkey's Foreign Policy Under New Leadership", **the Globalist**, 08.12.2009
<https://www.theglobalist.com/divining-davutoglu-turkeys-foreign-policy-under-new-leadership/> (erişim tarihi 10.01.2018)

Türk dış politikasının İslami tonlarının ağırlık kazanıp kazanmadığı yönündeki tartışmalar ileriki bölümlerde daha ayrıntılı tartışılacağı için burada çok fazla değinilmeyecektir.

¹³⁸⁵ Özellikle 2009'la birlikte Türkiyeli diplomatlar Bosna Sorununa ve Batı Balkanlar'daki ekonomik varlığına daha yoğun ağırlık vermişlerdir. Dimitrav Bechev, "Turkey in the Balkans: Taking a Broader View", **Insight Turkey**, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s. 210.

¹³⁸⁶ Othon Anastasakis, **a.g.e.**, s. 185-208.

¹³⁸⁷ Dimitrav Bechev, **a.g.m.**, s. 201.

¹³⁸⁸ İlhan Uzgel, Türk dış politikasının özerkliği, **Radikal** 2,02.10.2012

<http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk-dis-politikasinin-ozerkligi-1065190/> (erişim tarihi 03.04.2019)

sırasında gerekse de Dayton görüşmeleri sırasında Türkiye kimi zaman doğrudan kimi zamansa dolaylı olarak sürece müdahil olmuştur.¹³⁸⁹ 1990'lardaki savaşlarda Türkiye Boşnaklarla uluslararası toplum arasında köprü olmuş, hatta doğrudan sürecin içinde bulunmuştur. Bu da Türkiye'ye uluslararası alanda özellikle de ABD ve AB nezdinde ciddi bir ağırlık ve önem kazandırmıştır.¹³⁹⁰ Türkiye ABD ve AB'li yetkililerce ziyaret edilmiş, uluslararası toplantılara davet edilmiştir.¹³⁹¹ Hatta zaman zaman büyük güçler Türkiye'den sürece müdahale etmesi istemişlerdir.¹³⁹² Türkiye sadece Bosna Hersek konusunda değil Kosova konusunda da çok aktif olmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Türkiye'nin tüm Balkan devletleri ile ilişkilerinin yerine uyumsuzluk yaşayan taraflar olan Sırbistan, Kosova, Sırbistan içindeki gruplarla olan ilişkisi üzerinde durulacaktır. Belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Balkanlar'daki Boşnaklar ve Arnavutlar ile öteden beri iyi ilişkileri vardı. Sırbistan ile ilişkilerin düzelmesi 2000'li yıllar ile başlayacaktır. Türkiye'nin Balkan politikasını anlamak adına politikaya yön veren temel isim olan Ahmet Davutoğlu'nun Balkanlar'a bakışı incelenecektir.

1.1.2.Ahmet Davutoğlu'nun Balkanlar'a Bakışı

Ahmet Davutoğlu'nu "Hoca" kitabında anlatan Gürkan Zengin, "*Rumeli'ye her gittiğinde içim erir*" sözüne de referansla Ahmet Davutoğlu'nun zihinde Osmanlı coğrafyası içinde Balkanlar'ın özellikle de Bosna'nın ayrı bir yeri olduğunu iddia etmektedir. İleride gösterileceği üzere Davutoğlu'nun Balkan ilgisi ve romantizmi eserlerinde de görülmektedir. Ayrıca Balkanlar'a olan ilgisini anlamak adına

¹³⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt II: 1980-2001**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 481-523; İlhan Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt II: 1980-2001**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 223-254.

¹³⁹⁰ Birgül Demirtaş, **Turkish Foreign Policy...**, s. 78.

¹³⁹¹ Birgül Demirtaş, **Turkey and the Balkans: Overcoming...**, s. 16.

¹³⁹² İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 481-523.

Davutoğlu'nun Malezya'da yaşadığı dönem A.İzzetbegoviç'in ricasıyla Bosna Hersek'in fahri büyükelçiliğini yaptığı da vurgulanmalıdır.¹³⁹³

Davutoğlu'nun dünyayı ve uluslararası ilişkileri anlama biçiminde olduğu gibi Balkanlar okuması da medeniyet üzerinedir. Zaten, Balkan politikasının ortak geçmişten ortak geleceğe şiarı ile daha çok medeniyet üzerinden tanımlanması medeniyet vurgusunun da bir göstergesidir. Davutoğlu, Arnavutları ve Boşnakları Müslüman olmayı seçmelerinden dolayı Balkan jeokültürünün Osmanlı İslam sacayağı olarak nitelemektedir.¹³⁹⁴ Davutoğlu'na göre Balkanlar ile Türkiye arasında tarihsel ve coğrafi bütünlüğe de istinaden medeniyetsel ve bütüncül bir ilişki vardır.¹³⁹⁵ Bu bakışın bir yansıması olarak da Davutoğlu, Balkan politikasını “ortak geçmişten ortak geleceğe” anlayışı ile medeniyet söylemi üzerinden tanımlamıştır. Buradaki medeniyet anlayışı daha önceki bölümlerde ayrıntılı biçimde tartışıldığı üzere İslam medeniyetine tekabül etmektedir.¹³⁹⁶ Davutoğlu'na göre Balkan politikasındaki en önemli iki grup Osmanlı bakiyesi olarak nitelediği, Türkiye'ye tarihsel ve dinsel yakınlığı olan Arnavutlar ve Boşnaklardır. Eğer Türkiye Balkanlar'da etkili olmak istiyorsa bu iki grup ile iyi ilişkiler geliştirmelidir ki bu sayede hem bölgesel ve küresel rolü güçlenecek hem de bu gruplar aracılığı ile bölgeye Kıbrıs'a olduğu gibi müdahil olabilecektir. Zaten daha önce de değinildiği üzere Balkanlar ve diğer miras bölgelere müdahil olmak, sahip çıkmak Türkiye'nin sorumluluğudur ve Türkiye'ye tarihinin bir diktesidir.¹³⁹⁷ Davutoğlu'na

¹³⁹³ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 433.

¹³⁹⁴ Bu niteleme şu şekilde ifade edilmiştir: “Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da egemen olmasından bu yana Osmanlı-Türk geleneksel Balkan politikasının iki temel dayanak grubu vardır: Boşnaklar ve Arnavutlar. Balkanların bu iki yerleşik kavmi İslam'ı seçerek Katolik-Ortodoks-İslam ya da Roma/Germen-Rus-Osmanlı sacayağına dayalı Balkan jeokültüründe ağırlıklarını İslam ve Osmanlı ayaklarına koymuşlardır. Bu nedenledir ki, Osmanlı'nın güçlü olduğu dönemlerde Osmanlı adına Balkanlar'da büyük etki kazanan bu kavimler, Osmanlı'nın zayıflamasından ve çöküşünden sonra en büyük darbelere duçar olmuşlardır.” Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 318.

¹³⁹⁵ Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe...**, s. 45.

¹³⁹⁶ Mahmut Alpay, **Türk Dış Politikasında Medeniyet Söylemi ve Yeniden Yapılanma**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

¹³⁹⁷ Davutoğlu'nun bakışını şu sözler açık biçimde göstermektedir: “Türkiye açısından Balkanlar'da son on beş yıl içinde yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı diğer önemli bir sonuç da ülke içinde gittikçe artan bir önem kazanan sosyo-politik ve sosyokültürel kimlik meselesinin uluslararası bir eksende kendini göstermeye başlamış olmasıdır. I. Dünya Savaşı sonunda yakın kara havzası üzerindeki haklarından feragat ederek Anadolu'ya çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde

göre Türkiye, bölgedeki İslam ve Osmanlı uzantısı olarak görülen, Türkiye ile kalbi ve tarihi yakınlığı olan ülke ve toplumlar aracılığı ile etki alanı kurabilir ve müdahale imkânına sahip olabilir. Ona göre Türkiye şimdiye kadar kendi geçmişini ve kültürünü reddederek bu imkândan uzak kalmıştır. Balkanlar'a dönük iç siyasi kültür, yani Türkiye'nin kendi benliği ve kendi kimliği ile bir dış politika oluşturulmalıdır.¹³⁹⁸ Davutoğlu daha önce değinildiği üzere Türkiye'nin modernleşme sürecinde diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi Balkanlar'dan da koparak uzaklaştığını söylemektedir. Hatta terk edilmiş olarak nitelendirdiği bu uzaklaşmadan sonra Osmanlı bakiyesine sahip çıkılmaması Bulgaristan ve Yunanistan'da asimilasyonu beraberinde getirmiştir. Aslında bu uzak duruş içeride yani Türkiye'de İslam ve Osmanlıyı unutturmaya dönüktür. Yani iç politik bir yönü de vardır.¹³⁹⁹ Davutoğlu, sadece

*kurulan Türkiye Cumhuriyeti, asrın sonunda Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ile ortaya çıkan "siyasal merkez" boşluğunu doldurma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu zorunluluk, "Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi daha tamamlanmadı mı?" şeklindeki soruyu daha da bir anlamlı kılmaktadır. Evet, uluslararası hukuk açısından Osmanlı Devleti tasfiye edilmiştir, ama bu tasfiyenin yol açtığı jeopolitik ve jeokültürel boşluklar Balkanlar'da yeni çatışma noktalarını beraberinde getirmiştir. Bosna ve Kosova'da yaşanan etnik kıyımlardan sonra gerek Boşnak gerekse Arnavut unsurların birinci derecede başvurdukları ülkenin Türkiye olması, tarihi bir zorunluluğun ve mesuliyetin kendini önemli bir dış politika parametresi olarak dikte etmesinden başka bir şey değildir. Türkiye'nin Balkanlar'daki siyasi etki temeli Osmanlı bakiyesi Müslüman topluluklardır. Geçmiş dönemde bu toplulukları Türk dış politikasının yükleri gibi görerek göç yoluyla Balkanları boşaltma politikasının yanlışlığı bugün açık bir tarzda ortaya çıkmıştır. Türkiye şu anda Balkanlar'da Osmanlı mirasına dayalı tarihi birikimin sağladığı önemli imkânlarla sahip görünmektedir. Öncelikle Türkiye'nin tabii müttefikleri konumunda olan Müslümanların çoğunlukta olduğu iki ülkede (Bosna ve Arnavutluk) bu ortak tarihi birikimi tabii bir ittifak haline döndürme iradesi ortaya çıkmıştır. Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Sancak, Kosova ve Romanya'daki Türk ve Müslüman azınlıklar ise Türkiye'nin Balkan politikasının önemli unsurlarıdır. Türkiye'nin Balkanlar'daki kısa ve orta dönem dış politikasının iki önemli hedefi Bosna ve Arnavutluk'un istikrarlı bir yapı içinde güçlendirilmeleri ve bölgedeki etnik azınlıkları güvenlik şemsiyesi altına alacak bir uluslararası hukuk zemininin oluşturulmasıdır. Bu hukuki zemin içinde Türkiye Balkanlar'daki Müslüman azınlıklar ile ilgili meselelerde müdahale etme hakkını kazanacak bir garanti elde etme hedefini sürekli gözetmelidir. Modern dönemdeki çarpıcı bir misal olarak Kıbrıs Müdahalesi böyle bir hukuki çerçeve içinde meşru kılınabilmiştir." Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 132-133.*

¹³⁹⁸ "Balkanlar'da özellikle Sırlar ve Yunanlılar tarafından sık sık depreştirilen anti-Osmanlı ve anti-Türk imajı karşısında Türkiye'nin küresel rekabet unsurlarını bölgeye dikkatli bir şekilde yansıtmayı zorunludur. Türkiye'nin bölgeye müdahil olmasını sağlayacak diplomatik ve reel araçlar oluşturulmalıdır. Osmanlı'dan edilen siyasi kültürün ve kurumların reddi Balkanlar politikası açısından önemli bir açmaz doğurmaktadır. Herkes Boşnak ve Arnavut unsurlara olan tarihi ve kalbi yakınlığımızı bilmektedir; ancak bunun uluslararası legal araçları yoktur. İçerde İslami kültür oluşumlarını bir tehdit gibi gören yaklaşım Kosova'da ve Bosna'da bu kimliğin muhafazasını savunmakta güçlük çekmektedir; çünkü Sırlar her iki bölgede kendilerine karşı mücadele eden unsurları İslam fundamentalizminin temsilcileri olarak göstermektedir. Aliya İzzetbegovic karşıtı propaganda bu konuda önemli bir misal teşkil etmektedir. Türkiye özellikle Balkanlarla ilgili olarak iç siyasi kültür ile dış politika yapımı arasında yeni denge ve uyum ölçüleri oluşturmak zorundadır." Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 316-318.

¹³⁹⁹ Davutoğlu'nun şu sözleri bu bakışı daha iyi açıklamaktadır: "Balkanların terkinden sonra Osmanlı bakiyesinin kültürel ve siyasi anlamda varlıklarını sürdürmesi konusunda yeterli gayret gösterilmediği

Yunanlar ya da Sırpların farkı uygulamalarının değil Batılı tarihçilerin Balkanlar'a dönük isim arayışlarını da Balkanlar'daki Osmanlı ve İslam izini silmeye dönük girişimler olarak değerlendirmektedir.¹⁴⁰⁰ Aslında Davutoğlu'nun bu bakışı daha önce değinilen kimlik ile bağlantılıdır. Türkiye elitlerinin devlete tanımladığı kimlik ile millet arasında mesafe olduğunu söylemiş, beden ile ruhun uyuşmadığını iddia etmişti. Dolayısı ile yeni bir kimlik tanımı ile tarihe sahip çıkmalıdır. Kimlik tanımının hem iç hem de dış politika ayağı vardır. Çünkü içeride ve dışarıda gerçek kimliği yani tarihi, kültürü, coğrafyası ile barışan Türkiye yeni bir politika yürütecektir.

Daha önce Davutoğlu'nun uluslararası siyaseti okuyuşunda ve Türkiye'yi konumlandırmasında medeniyetler ve havzalar ayrımı yaptığına değinilmişti. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*'te Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'nun "Türkiye'nin yakın kara havzası" olduğunu belirtip buralarda etkili olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴⁰¹ Osmanlı'nın Balkanlar'da bıraktığı miras dinamik ve canlı tutularak tarihi ve kültürel bağlar siyasi bağlarca desteklenmeli, böylece Balkanlar'da etkili olunmalıdır.¹⁴⁰² Davutoğlu'na göre Osmanlı mirası üzerinden Türkiye Balkanlar'a müdahale edebilmelidir. Bunun için ise Türkiye'nin Balkanlar'da müdahil olabilmesini sağlayacak diplomatik ve reel araçların oluşturulması gerekmektedir.¹⁴⁰³ Hatta bu

gibi iç siyasi kültür değişimini menfi yönde etkiler düşüncesi ile Osmanlı tarih mirasının ve İslam kültürünün özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'daki etkisinin yok edilmesi karşısında etkisiz kalınmıştır. Bulgaristan'da Osmanlı bakiyesi kültürün dayanak noktaları olan dini müesseselerin yok edilmesi karşısında sessiz kalınması Türkiye'deki dış siyaset yapımcılarının iç siyasi kültür ile sınır ötesi etki alanları arasında kurduğu yanlış ilişki tarzının bir sonucudur ve bunun ortaya çıkardığı menfi neticeler ancak Jivkov döneminin nihai asimilasyon hareketi sonucunda fark edilebilmiştir." Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 54.

¹⁴⁰⁰ "...bunalım ve krizle özdeş hale gelecek iki tabir birden bu bölge için kullanılmaya başlandı: Balkanlar ve Ortadoğu (veya Yakın Doğu). "Balkanlar" ve "Balkan Yarımadası" tabirleri siyasi literatürde ilk olarak 1808'de Alman coğrafyacı A. Zeune tarafından kullanıldı. 19. Yüzyılın ortalarına doğru (1835) aslında Balkanlar'a verilen başka isimler Osmanlı ve Türk medeniyetini silmek adına yapılmıştır. Balkan yarımadası kavramı ile bu bölge için Türk ve Müslüman imajlarından arındırılmış yeni bir kimlik tespit edilirken, Ortadoğu kavramı ile Batı ile Doğu arasında oynak bir siyasi hattın sınırları belirlenmiş oluyordu." Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 120.

¹⁴⁰¹ Diğer yakın kara havzaları Orta Doğu ve Kafkaslardır. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 119-141. Ümit Kıvanç Davutoğlu'nun zihin dünyasında Türkiye'nin Balkanlar ve Kafkasya'da etkili olma arayışını Osmanlı izi taşıması ile açıklamaktadır. Ümit Kıvanç, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁴⁰² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s.55.

¹⁴⁰³ Ahmet Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 316. Davutoğlu *Stratejik Derinlik* kitabının 321.sayfasında "Türkiye, Balkanlar'daki bunalımları İKO forumuna etkin bir şekilde taşıyarak bölgedeki İslam-Osmanlı

müdahale edebilme konusunda birazdan değinilecek olan Kıbrıs örneğini vermektedir. Arnavutların ve Boşnakların istikrarlı ve etkili olmadığı konjonktürde Türkiye de huzurlu olamayacaktır. Boşnaklar ve Arnavutlar Osmanlı bakiyesinin olmasından dolayı kendi kaderlerini Türkiye'ye bağlamaktadır. Davutoğlu Arnavutlar ve Boşnaklar'la kurulacak ilişkinin sadece bir görev olmadığını, Balkanlar'da etkinlik aracı yani güç inşa etmenin en önemli aracı olduğunu savunmaktadır.¹⁴⁰⁴ Hatta Davutoğlu biraz daha ileri götürerek Bosna Hersek'in Türkiye'nin Avrupa'nın içlerine uzanan siyasi, ekonomik ve kültürel karakolu olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısına göre bahsedilen ilişki ve miras Türkiye'nin sadece bir sorumluluğu değil, aynı zamanda Balkanlar'da etkinlik aracı oluşturmasının sonucudur.¹⁴⁰⁵

Müslüman olan Arnavutlar ve Boşnakları Türkiye'nin doğal müttefiki olarak gören Davutoğlu, herhangi bir sorunda bu iki grubun yönlerinin İstanbul'a bakıyor olmalarını Osmanlı Müslüman kimliği ile ilişkilendirmektedir. Davutoğlu bölgedeki Osmanlı'dan kalan cami, medrese, bina gibi her bir unsura dönük yıkım ve saldırıları da

kimliğinin korunmasına doğrudan değil, anonim bir İslam dünyası meselesi olarak gündeme getirme dildir." İfadelerini de kullanmaktadır. Bu sözden de istenilen etki için farklı araçlara başvurulması gerektiği görülmektedir.

¹⁴⁰⁴ İfadeleri şu şekildedir :“Boşnakların ve Arnavutların geleceği jeokültürel açıdan da, jeopolitik açıdan da Balkanların anahtarı durumundadır. Balkanlar'daki kaygan ve değişken bölgesel ilişkiler arasında Türkiye açısından değişmeyen en önemli stratejik öncelik ve unsur Osmanlı bakiyesi olan ve kendi kaderlerini Türkiye'nin bölgesel gücüne ve ağırlığına bağlayan toplumların kendi bölgelerinde kalarak güvenliklerini temin etme meselesidir. Bu durum Türkiye için sadece yerine getirilmesi gereken bir mesuliyet ve yük değil, aynı zamanda Balkanlar'daki etkinlik alanı oluşturma'nın en önemli aracıdır. Kuzeybatı istikametinden başlayarak Bihac-Orta Bosna- Doğu Bosna-Sancak-Kosova-Arnavutluk-Makedonya-Kırcaali- Batı Trakya hattı ile Doğu Trakya'ya ulaşan kuşak Türkiye açısından Balkan jeopolitiği...". Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 120.

¹⁴⁰⁵ “Arnavutların ve Boşnakların Balkanlar'da istikrarlı ve etkili olmadığı bir konjonktürde Türkiye'nin Doğu Trakya ve Anadolu'da huzurlu olması mümkün değildir. Bosna- Hersek hala Türkiye'nin Orta Avrupa içlerine uzanan siyasi, ekonomik ve kültürel bir ileri karakolu durumundadır. Arnavutluk ise Türkiye'nin Balkanlar politikasının barometresidir. Arnavutluk'un Balkanlar'daki istikrar ve güvenliğini sağlamak için destek olamayan bir Türkiye'nin bölgede kalıcı bir etkiye bulunması mümkün değildir. Boşnakların ve Arnavutların geleceği jeokültürel açıdan da, jeopolitik açıdan da Balkanların anahtarı durumundadır. Balkanlar'daki kaygan ve değişken bölgesel ilişkiler arasında Türkiye açısından değişmeyen en önemli stratejik öncelik ve unsur Osmanlı bakiyesi olan ve kendi kaderlerini Türkiye'nin bölgesel gücüne ve ağırlığına bağlayan toplumların kendi bölgelerinde kalarak güvenliklerini temin etme meselesidir. Bu durum Türkiye için sadece yerine getirilmesi gereken bir mesuliyet ve yük değil, aynı zamanda Balkanlar'daki etkinlik alanı oluşturma'nın en önemli aracıdır. Kuzeybatı istikametinden başlayarak Bihac-Orta Bosna- Doğu Bosna-Sancak-Kosova-Arnavutluk-Makedonya-Kırcaali- Batı Trakya hattı ile Doğu Trakya'ya ulaşan kuşak Türkiye açısından Balkan jeopolitiğinin ve jeokültürünün hayat damarı niteliğindedir. Dikkat edilirse Sırplar Bosna Savaşında bu hat üzerindeki bağlantıları kesme hedefine yönelmişler ve bir taraftan Doğu Bosna'yı işgal ederek Orta Bosna ile Sancak ve Kosova arasındaki irtibatı koparmışlardır.” Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 317.

Osmanlı ve İslam'ın yok edilmesi, unutturulmasına dönük bir saldırı, Türkiye'nin sınır ötesi etkinliğinden sökülen bir temel taş olarak nitelemektedir. Bu noktada da Türkiye'nin bu mirasa sahip çıkmaya dönük yeni bir politika üretmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu politika hem Boşnaklar ve Arnavutlar ile kurulacak güçlü ilişkiler hem kültürel mirasın canlı tutulması hem de farklı araçlarla bu mirasın korunması olmalıdır.¹⁴⁰⁶ Davutoğlu'na göre Arnavutlar ve Boşnaklar Osmanlı'nın Balkanlar'da egemen olmasından bu yana Osmanlı-Türk geleneksel Balkan politikasının iki ayağıdır.¹⁴⁰⁷ Bu noktada Türkiye'nin sadece Boşnak ve Arnavutlarla değil farklı ülkelerde yaşayan Müslüman veya Türk azınlıklar aracılığı ile müdahale hakkı kazanabileceğini savunmaktadır. Bunun için de daha önce bahsedilen tarihsel ve kültürel öğeler göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁴⁰⁸

¹⁴⁰⁶ Davutoğlu bu durumu : “Balkanlar'daki İslam kimliği ve Osmanlı mirası ile Türkiye'nin bölge politikası arasındaki kaçınılmaz bağımlılık ilişkisini ortaya koymuştur. Balkanlar'da yıkılan her cami, eksilen her İslami müessese, kültürel anlamda yok olan her Osmanlı gelenek unsuru Türkiye'nin bu bölgedeki sınır ötesi etkinliğinden sökülen birer temel taşıdır. Türkiye artık Balkanlar'da mutlak terkin sembolü haline gelmiş olan göçler politikasının yerini alacak alternatif ara politikalar üretmek zorundadır. Bu ara politikaların temelinde Balkanlar'daki Osmanlı-İslam kültürünün canlı tutulmasının yer alması kaçınılmazdır. Özellikle Balkanlar'daki Osmanlı bakiyesi iki temel unsurun, yani Boşnak ve Arnavutların, bağımsız devletler olarak varlıklarını sürdürme çabaları, bu tabii müttefikler ile Türkiye arasındaki ortak tarihi kültür bağı temelini desteklenmesini gerekli kılmaktadır.” sözleri ile savunmaktadır. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 54.

¹⁴⁰⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 291-322.

¹⁴⁰⁸ Daha iyi anlaşılması ve görülmesi adına bakınız : “Balkanları boşaltma politikasının yanlışlığı bugün açık bir tarzda ortaya çıkmıştır. Türkiye şu anda Balkanlar'da Osmanlı mirasına dayalı tarihi birikimin sağladığı önemli imkânlarla sahip görülmektedir. Öncelikle Türkiye'nin tabii müttefikleri konumunda olan Müslümanların çoğunlukta olduğu iki ülkede (Bosna ve Arnavutluk) bu ortak tarihi birikimi tabii bir ittifak haline döndürme iradesi ortaya çıkmıştır. Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Sancak, Kosova ve Romanya'daki Türk ve Müslüman azınlıklar ise Türkiye'nin Balkan politikasının önemli unsurlarıdır. Türkiye'nin Balkanlar'daki kısa ve orta dönem dış politikasının iki önemli hedefi Bosna ve Arnavutluk'un istikrarlı bir yapı içinde güçlendirilmeleri ve bölgedeki etnik azınlıkları güvenlik şemsiyesi altına alacak bir uluslararası hukuk zemininin oluşturulmasıdır. Bu hukuki zemin içinde Türkiye Balkanlar'daki Müslüman azınlıklar ile ilgili meselelerde müdahale etme hakkını kazanacak bir garanti elde etme hedefini sürekli gözetmelidir. Modern dönemdeki çarpıcı bir misal olarak Kıbrıs Müdahalesi böyle bir hukuki çerçeve içinde meşru kılınabilmiştir. Türkiye'nin Balkanlar'da bu tur bir hak elde etmesi ancak ve ancak Türkiye'nin kültürel ve tarihi faktörleri de sürekli göz önünde tutan aktif bir Balkan politikası izlemesi ile mümkün olabilir. Aksi takdirde Fener Patrikhanesi aracılığıyla Türkiye'nin içindeki ufak Rum azınlığı ile ekumenik iddialara kalkışan Yunanistan ve Balkanlar- Kafkaslar çemberinde Ortodoks-Slav etkinliği kurmaya kalkışan Rusya karşısında Türkiye sadece Balkanlar üzerindeki etkinliğini kaybetmekle kalmayacak, aynı zamanda Boğazlar üzerindeki Rus ve Yunan iddiaları karşısında da dayanaksız kalacaktır. Lozan'ın sağladığı garantilerin reelpolitiğin zorlamaları karşısında ne derece etkin olduğu Ege adalarının silahlandırılması ile ortaya çıkmış bulunmaktadır.” Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...** , s. 123.

Davutoğlu'nun Balkanlar'da istikrarın bu iki ülke ile gelebileceğini belirtmesinin yanında ben idraklarını¹⁴⁰⁹ Türkiye ile birlikte gören Arnavutluk ve Bosna'nın kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini ve Türkiye'nin bu iki ülke ile ilişkilerini hep güçlü tutması gerektiğini de savunmaktadır. Böylelikle Türkiye bölgede de daha aktif ve etkili olabilecektir. Ayrıca bu iki ülkenin güçlü biçimde ayakta durmaları bir taraftan bölgede istikrar ve barışı sağlarken bir taraftan da Müslüman kimliğinin bölgeden silinmemesini sağlayacaktır. Müslüman kimliğin varlığı ise Müslümanlarla ilgili olası krizlerde Türkiye'ye müdahil olabileceği hukuki ve siyasi imkânı sunacaktır. Bunun için ise tarihi ve kültürel bağları istikrarlı biçimde güçlendirmek gerekmektedir.¹⁴¹⁰ Türkiye bu bölge ile kuracağı bağ sayesinde hem güvenliğini hem de etki alanını, nüfuzunu sınırlarının ötesine taşıyacaktır.¹⁴¹¹

1.1.3.Ahmet Davutoğlu Dönemi Balkan Politikası

Yukarıda Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* üzerinden Balkanlar'a bakışına değinilmişti. Buradan sonraki bölümde ise gerek Stratejik Derinlik gerekse de Başkanışmanlık ve Bakanlık yaptığı dönemlerdeki bakış açısı da dâhil edilerek Balkan politikası analiz edilecektir.

¹⁴⁰⁹ Daha önce de vurgulandığı üzere "ben idraki" Davutoğlu'nun sıkça başvurduğu kavramlardan birisidir. Burada Arnavutlar ile Boşnakların ben idraklarını Türkiye ile görmeleri Davutoğlu'nun bu medeniyetsel söylemin kurucu unsuru olan Müslüman kimliği ile de bağlantılıdır.

¹⁴¹⁰ Cemalettin Kanaş, **a.g.e.**, s. 70-76. Davutoğlu'nun kendi ifadesi ile "ben idraklarını" Türkiye ile birlikte gören Arnavut ve Boşnaklar tarih, kültür perspektifine göre Türkiye'nin medeniyet perspektifi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ancak Davutoğlu, aynı coğrafyada var olan diğer unsurları görmezden gelmektedir. Balkanlar'a dönük politikasını temel olarak iki unsur üzerine kurgulayan Davutoğlu bu noktada birçok isime göre Yeni Osmanlıcıdır. Çünkü diğer unsurlar ikincil ya da düşman aktör gibi görülmektedir. Cemalettin Kanaş, bu durumu Desteradi üzerinden yumuşak hegemon olarak görüp yorumlamaktadır. Cemalettin Kanaş, **a.g.e.** .

¹⁴¹¹ Bu iddiaları daha ayrıntılı görmek adına Davutoğlu'nun şu sözleri önemlidir : "...*hatıralarının dokuduğu ve Soğuk Savaş parametrelerinin pekiştirdiği Doğu Trakya ve İstanbul'u koruma psikolojisinden de sıyrılarak değerlendirmek zorundadır. Yeni bölgesel şartlar içinde Doğu Trakya ve İstanbul'un savunması Doğu Trakya'ya konuşlandırılmış konvansiyonel birliklerden değil, Balkanlar'da sınırlar-ötesi oluşturulacak etki alanlarının diplomatik ve askeri anlamda aktif bir şekilde kullanılmasından geçmektedir. Bugün Balkanlar'da bölgesel çapta dinamik bir güçler dengesi yapılanması oluşmaktadır ve bunun doğal sonucu olarak ara formülleri esnek ve dinamik bir tarzda kullanma becerisi gösteren ülkeler etkinliklerini artıracak; statik ve atıl kalan ülkeler ise bölge üzerindeki belirleyici niteliklerini kaybederek gittikçe yalnızlaşacaklardır.*" Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 55.

Davutoğlu Balkanlar’la ilişkilerin Orta Doğu ve Kafkasya gibi diğer bölgelerde olduğu gibi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İlişkilerin gelişmesi siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda olacaktır. Bu noktada bölgede barışın sağlanmasına katkı çok önemli görülmektedir. Davutoğlu’nun bölge ile kurulması gereken ilişkilere dönük referansı Osmanlı İslam mirasıdır. Ancak ilerleyen dönemlerde Türkiye’nin sadece Osmanlı unsurları ile değil, bölgede tüm aktörler ile iletişim sağlayıp, iyi ilişkiler kurulmasını amaçladığı da görülmüştür. Coğrafi, ekonomik, kültürel ve sosyal ağlarla diğer havzalarla Balkanlar’ın bağlanması da amaçlanmıştır.

Davutoğlu 2009 yılında TBMM’de yaptığı konuşmada Türkiye’nin Balkanlar’ın Avrupa- Atlantik bütünleşmesini desteklediğini söylemektedir. Bölgedeki bütünleşmenin yanında 2009-2010 yılında dönem başkanlığını Türkiye’nin yaptığı Güneydoğu Avrupa Ülkeleri (GDAÜ) İşbirliği Süreci’nin daha aktif kullanılmasını da savunmaktadır.¹⁴¹² Bu minvalde de bölgeyi etkileyen meselelerle mücadele, bölgedeki ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi ve yeni bir işbirliği vizyonunun geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Böylelikle de bölgede refah, huzur ve istikrar sağlanacaktır.¹⁴¹³ Davutoğlu 2010’da İstanbul’da yapılan ve Türkiye’nin dönem başkanı olduğu Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci toplantısında ise Türkiye’nin Balkanlar’a dönük politikalarının temel prensiplerinin “bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” olduğunu söylemiştir.¹⁴¹⁴ Dışişleri Bakanlığı internet sayfasında da Türkiye’nin Balkanlar politikasının “bölgesel sahiplenme ve kapsayıcılık” ilkelerinin gözetilerek inşa edildiğini belirtilmektedir.¹⁴¹⁵ AK Partili kaynaklara bakıldığında Türkiye’nin

¹⁴¹² Türkiye Başkanlık yaptığı dönem “ Paylaşılan Geçmişten Ortak Geleceğe “sloganını kullanmış, hem tarihe atıf yapmış hem de bölgenin ortak değerleri ve kaderini vurgulamıştır. Sema Kırıcı, “Bölgesel Sahiplenme Ekseninde Türkiye’nin Balkan Politikası”, K.İnat, A.Aslan ve B.Duran (ed.), **AK Partinin 15 Yılı, Dış Politika**, SETA, İstanbul, 2017, s. 389-390.

¹⁴¹³ Ahmet Davutoğlu, “2010 Yılına Gिरerken Dış Politikamız”, **17.11. 2009TBMM Plan ve Bütçe KomisyonuKonuşması**, Dışişleri Bakanlığı, 2009, s. 26-28.

¹⁴¹⁴ “Address by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECP”, **Dışişleri Bakanlığı**, 22.06.2010 http://www.mfa.gov.tr/address-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-republic-of-turkey-at-the-ministerial-meeting-of-seecp_istanbul.en.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴¹⁵ “ Balkan Ülkeleri İle İlişkiler” , **Dışişleri Bakanlığı**

Balkanlar politikası ortak tarih, ortak kültür ve bölgenin stratejik önemine çerçevesinde ele alınmaktadır. “Bölgesel sahiplenme” ve “ayrım yapmaksızın kapsayıcılık” Balkanlar’a dönük dış politikanın temel ilkeleri olarak gösterilmektedir.¹⁴¹⁶

Dışişleri Bakanlığı Balkanlar ve Orta Avrupa Genel Müdürü Büyükelçi Hakan Okçal, 2011’de Balkanlar konulu bir sempozyumda Davutoğlu’nun ifadesi ile Türkiye’nin Balkan politikası barışın inşası ve işbirliği için “üst düzeyli siyasi diyalog, herkes için güvenlik, azami ekonomik entegrasyon ve bölgedeki çok etnikli, çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapının muhafazası” olmak üzere dört ana ögeye dayandığı belirtmiştir. Ayrıca, Balkan politikasının bu dört unsurun yanında yukarıda değinilen Davutoğlu’nun “bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” ilkelerinin üzerine inşa edildiğini söylemiştir.¹⁴¹⁷

Davutoğlu 2011’de ise Balkanlar, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci’nin (GDAÜ) 15. yıldönümü sebebiyle “Geleceğe Dönük Bir Balkan Vizyonu” isimli bir makale yazmıştır.¹⁴¹⁸ Hatta bu makale İngilizce, Bulgarca, Arnavutça, Sırpça ve Makedonca’ya çevrilmiştir. Davutoğlu “kriz-merkezli bir yaklaşım yerine, vizyon-merkezli bir yaklaşım”,¹⁴¹⁹ “geçmişe dönük bir yaklaşım yerine geleceğe dönük bir yaklaşım”,¹⁴²⁰ “bölgesel sorunlara ideoloji-temelli bir yaklaşım yerine değer-temelli bir yaklaşım”¹⁴²¹ olmak üzere yönetime dair üç temel ilke olması gerektiğini belirtmektedir. Bu yöntem ilkelerinin pratikte etkili olabilmesi için politik ilkelerce desteklenmesi ve

http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴¹⁶ Sema Kırıcı, “Bölgesel Sahiplenme Ekseninde Türkiye’nin Balkan Politikası”, K.İnat, A.Asan ve B.Duran (ed.), **AK Partinin 15 Yılı**, Dış Politika, SETA, İstanbul, 2017, s. 381.

¹⁴¹⁷ Hakan Okçal, “Balkanlar Ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü’nde Gerçekleştirilen GAMER Konferansı Konuşması, 14 Ekim 2011, **GAMER**, 2012 s. 197-207

¹⁴¹⁸ Ahmet Davutoğlu, “Geleceğe Dönük Bir Balkan Vizyonu”, **SAM**, 2011, s. 3-11

¹⁴¹⁹ Bu yaklaşım, Bosna Hersek ve Kosova gibi hala liderlerin ve halkların üzerinde etkisi olan krizlere takılıp kalarak yaşanan travma ve acıların yeniden üretilmesi yerine krizlerin ötesine giderek, mevcut yani içinde bulunan dönemin sorun ve meselelerini yeni bir çerçeve ve vizyon ile ele almak olarak açıklanmaktadır. **A.g.m.**, s. 5-6.

¹⁴²⁰ Geçmişin toplumlar ve liderler tarafından farklı yorumlanmakta ve kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda ise geçmişin mirasını bir yük gibi görüp, geleceğe bu yük yüzünden engellerle bakmak yerine, geleceği geçmişe tutsak olmadan inşa etmek savunulmaktadır. Ahmet Davutoğlu, **a.g.m.**, s. 6.

¹⁴²¹ Soğuk Savaş dönemindeki gibi ideolojik dogmatizm ya da etrafına ve bölgeye de yayılarak yıkım getiren etnik milliyetçi ideolojik bakış yerine Balkanlar’da yaşayan ulusların etnik, dinsel veya mezhepsel farklılıklarına bakılmaksızın bazı değerler üzerinden uzlaşabileceği düşüncesidir. **A.g.m.**, s. 6.

tamamlanması gerektiğini savunan Davutoğlu, dört temel politik ilke ortaya atar. Bu politik ilkeler, “bölgesel sahiplenme ve kapsayıcılık”,¹⁴²² “bölgesel yeniden bütünleşme”,¹⁴²³ “Avrupa entegrasyonunu dikkate alma”,¹⁴²⁴ “bölgesel ve küresel örgütlerde ortak tutum ve duruşun geliştirilmesi”¹⁴²⁵ olarak sıralanmaktadır. Davutoğlu Balkan Savaşları’nın 100. Yıldönümünü olması nedeni ile ortak bir proje yapılması, hatta “Balkan Savaşları’ndan Balkan Barışı’na” teması ile projeler geliştirilmesini önermiştir. Geliştirilecek projeler, entegrasyon ve işbirliği ile yeni bir hava yakalanacağını savunan Davutoğlu, 2012’yi 21. yüzyılın Balkan Barışı yılı olarak ilan etmeyi de teklif etmiştir.¹⁴²⁶ Kimi uzmanlara göre Davutoğlu’nun bu yaklaşımının arkasında AB üyeliği ile bağlantı vardır. Davutoğlu Türkiye’nin AB üyeliğinin yanında bölgedeki ülkelerin de AB ve NATO gibi Avrupa-Atlantik yapılanmasına eklemelenmesini ve üyeliklerini desteklemektedir. Çünkü bu eklemelenmenin işbirliği ve entegrasyonu arttıracığını ve Türkiye’nin AB sürecine de katkı sağlayacağını

¹⁴²² Davutoğlu bu ilkeyi “Bizim çıkış noktamız, bölgenin burada yüzyıllarca yaşamış olan ve bu bölgede yaşamaya devam edecek olan yerel halklara ait olduğudur. Tüm etnik, mezhepsel ve dilsel gruplar bölgenin ayrılmaz bir parçasıdır ve gelecek yıllarda da öyle kalacaklardır. Bir topluluğun sürülmesini ya da bir bireyin bile sürgüne gönderilmesini hiç kimse aklına bile getirmemelidir. Balkanlar bölgesinin ulusları sadece yan yana yaşayan komşular değildir, aynı zamanda onları bağlayan yoğun toplumsal ve kültürel bağlar aracılığıyla bir aile oluştururlar. Bu bölge tuzu ve diğer malzemeleri gerektiği oranda içinde olduğu zaman lezzetli olan bir çorba gibidir. Bunlardan biri çıkarılırsa o çorba lezzetsiz olacaktır, dolayısıyla bölgesel sahiplenme önemlidir. Sırp, Arnavutlar, Türkler, Yunanlılar, Boşnaklar, Bulgarlar, Hırvatlar, Romenler, Makedonlar ve diğerleri her biri masaya kendi zenginliğini getirerek, gelecek yüzyılda hep birlikte yaşayacaklardır.” sözleri ile açıklamaktadır. **A.g.m.** , s. 6-7.

¹⁴²³ Bu ilkeyi mikro düzeyde bölünmek yerine makro düzeyde bütünleşmek olarak da niteleyen Davutoğlu, 20.yy’nın bölünme yılı olduğu, 21.yy’nın ise yeniden bütünleşme yılı olması gerektiğini söyleyerek AB mekanizmalarına benzer, ikili ya da çok uluslu platformlar aracılığı il bir araya gelinerek diyalogun sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Ekonomik, kültürel ve entelektüel entegrasyonun çok önemli olduğunu altını çizen Davutoğlu bu ile bağlamında entegrasyonunun sağlanması gerektiğini savunmaktadır. **A.g.m.** , s. 7-8.

¹⁴²⁴ Bu ilkeyi : “Açıktır ki, bölgenin geçmişi içinde yer aldığı Avrupa kıtasının tarihinde saklıdır ve geleceği de Avrupa içinde olacaktır. Kaderlerinin sıkı bir şekilde birbirine bağlandığı göz önüne alındığında, Avrupa’nın geleceği de Balkanların geleceği ile şekillenecektir. AB, daha çok kültürlü ve ekonomik açıdan daha rekabetçi ve aynı zamanda dünya ölçeğinde siyasal ve stratejik açıdan etkili bir aktör olabilme yöündeki çabalarını sürdürmelidir. İstikrarlı ve müreffeh bir Balkanlar bölgesinin AB’nin bir mikrokozmosunu oluşturması olası olsa da, ne yazık ki buna ilişkin algı farklıdır. Birçok Avrupalı Balkanlar bölgesinin AB üzerinde bir yük olduğunu düşünmektedir. Balkan bölgesinin halkları Avrupalı ortaklarına Balkanların esasında bir yük olmak yerine Avrupa kültürüne Avrupa’daki diğer herhangi bir bölgeden daha fazla katkı sunabilecek değerli bir unsur olduğunu göstermek için birlikte çalışmalıdır. Balkanları AB için bir çekim merkezi ve karşılıklı olarak faydalı bir ekonomik etkileşim alanı haline getirmek bölgenin siyasetçilerinin elindedir.” olarak anlatmaktadır. **A.g.m.** , s. 8-9.

¹⁴²⁵ Bu ilke kendi içinde önemli bir dayanışma mekanizması olmayan Balkan ülkelerinin ortak duruş ve diyaloga önem vermelerinin sağlanması, BM, AB ve G20 gibi uluslararası platformlarda bölge ülkelerinin çıkarlarının savunulması, ortak projelerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. **A.g.m.** , s. 9-10.

¹⁴²⁶ **A.g.m.** , s. 3-11.

savunmaktadır.¹⁴²⁷ Yukarıda bahsedilen ilkeler (özellikle de kapsayıcılık ve sahiplenme) aslında bir taraftan Türkiye'nin tarih, coğrafya, kültür, ortak kader ve gelecek gibi temalar üzerinden bir birliktelik ve entegrasyon inşa etmeye çalışırken, bir taraftan da eril ve hiyerarşik biçimde bölgeye liderlik etme, kontrol etmeyi ve yönetmeyi hedeflemektedir.

Davutoğlu Bosna Hersek'teki bir gazeteye yazdığı makalede geçmişte acıların yaşandığını belirterek, bu acıların geleceğe dönük travmalar olmaması gerektiğini söylemektedir. Davutoğlu, Balkanlar'ın ortak geçmişi ve saygı ile birlikte yaşanılabilirliğinin göstergesi olduğunu iddia etmektedir.¹⁴²⁸ Yani her ne kadar geçmişte acı olayların yarattığı travmalar olsa bile geleceğe bakmak için bu travmaları unutmayı, aynı şeyleri yaşamamak için önlem almayı ve geçmişte birlikte yaşandığı gibi yeniden de bir birliktelik kurulabileceğini öne sürmektedir.

1.2. Türkiye'nin Barış Girişimi

1.2.1. Türkiye'nin Balkanlar'a Dönük Barış Girişimleri

Türkiye'nin Balkanlar'da barışın inşasına katkısı, uyuşmazlık yaşayan taraflar arasında arabulucu rolü ile üçüncü taraf olma, barışın inşası için askeri ve polisiye destek ile yine barışın inşası için yapısal destek sağlamak çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak üçüncü taraf rolüne değinilecek olsa da diğer araçlara kısaca değinmekte fayda vardır. Türkiye, önceki bölümde değinildiği üzere Balkanlar'da KFOR¹⁴²⁹ ve EUFOR¹⁴³⁰ olmak üzere uluslararası askeri personel ve

¹⁴²⁷ Birgül Demirtaş, "Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 2015, Cilt 20, Sayı 10, 2015, s. 7-8.

¹⁴²⁸ "Sayın Bakanımızın Oslobodjenje Gazetesinde (Bosna-Hersek) 14.12.2009 Tarihinde Yayımlanan Makalesi", **Dışişleri Bakanlığı**, 14.12.2009.

http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-oslobodjenje-gazetesinde-_bosna-hersek_-14_12_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴²⁹ Kosova'daki Uluslararası Barış Gücünün adıdır. Türkiye 1999'dan beri KFOR'a katkı sağlamaktadır. "Barışı Destekleme Harekâtı", **Kara Kuvvetleri Komutanlığı** <http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx>(erişim tarihi 21.04.2019)

UNMIK, EULEX¹⁴³¹ askeri personel ve emniyet personeli ile katkı sağlamaktadır.¹⁴³² Ayrıca, Türkiye Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da güvenlik ve istikrarın sağlanması ve sürdürülebilmesi için Güneydoğu Avrupa Çok Uluslu Barış Gücü Tugayı (SEEBRIG)'ın kurulmasında liderlik etmiştir.¹⁴³³

Nevi şahsına münhasır bir yapı olarak Dayton Antlaşması ile kurulan Bosna Hersek'e barış inşa edilmeye çalışılmış ise de düzen tam olarak kurulamamış, beklenen işbirliği sağlanamamış, bununla birlikte çatırdamalara neden olacak sorunlar ve memnuniyetsizlikler belirmeye başlamıştı. Bosna Hersek'te sorunların belirmesinde siyaset ve ekonomi gibi yapısal sorunların yanında, geçmişten gelen travmalar ve önyargılar da etkiliydi. Boşnaklar daha güçlü hükümetten yanayken Sırlar otonom, haklarının ve öz yönetimlerinin daha güçlü olduğu zayıf federal yönetim istemekteydiler. Hırvatlar ise yaşanan iç çekişmelerin arasından üçüncü bir entite olarak otonom bir yapıya sahip olmayı talep ediyorlardı.¹⁴³⁴ Özellikle de 2006 yılında Bosna Hersek içindeki Sırp Cumhuriyetinde milliyetçilerin iktidar olması ve veto yetkilerini daha çok kullanmaları ile birlikte var olan sorunlar daha büyümüştü. Hatta Sırp Cumhuriyetinin Sırbistan ile birleşme yönünde referandum yapılması gerektiği yönündeki karar Bosna Hersek içindeki etnik gruplar arasında ciddi sorunlara yol

¹⁴³⁰ Bosna Hersek'teki Uluslararası Barış Gücünün adıdır. Türkiye 1992'ten beri katkı sağlamaktadır.

"Barışı Destekleme Harekâtı", **Kara Kuvvetleri Komutanlığı**
<http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴³¹ Kosova'da polis, yargı ve gümrük gibi alanlarda yönetime yardımcı olmak amacı kurulmuştur.

"European Union Rule of Law Mission Kosova", **EULEX**

<https://www.eulex-kosovo.eu/> (erişim tarihi 21.04.2019)

"EULEX Kosova: görev süresi uzatıldı, bütçe onaylandı", **Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu**, 16.06.2016

<https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/eulex-kosova-gorev-suresi-uzatildi-butce-onaylandi-5794> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴³² Balkan Ülkeleri İle İlişkiler, **Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴³³ "Barışı Destekleme Harekâtı", **Kara Kuvvetleri Komutanlığı**,

<http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴³⁴ Reina Zenelaj, Nimet Beriker ve M Emre Hatipoğlu, "EU/US and Turkey as Mediators Bosnia: A Comparative Study", **Intl. Association for Conflict Management, IACM 25th Annual Conference**, 2012, s. 9-19.

açmıştı. Bu süreçte Barış Uygulama Konseyi öneriler sunmuşsa da bir ilerleme kaydedilememiştir.¹⁴³⁵

Bosna Hersek'teki herhangi bir sorunun komşu ülkelere yansiyabilmesi ve içindeki çoklu yapıdan dolayı Bosna Hersek Balkanlar'ın minyatürü olarak nitelendirilmektedir.¹⁴³⁶ Böyle bir yapıdan doğabilecek bir çatışmanın bölgeye yayılmasından endişe edilmektedir. Geçmişte yaşanan savaş ve soykırıma varan çatışmaların hafızalarda taze olması, yaşanan yeni gerilimlerin bölgede yeni sorunlar ve istikrarsızlık yaratabilecek olmasından endişe edilmekteydi. Türkiye yukarıda değinildiği üzere Balkanlar'da karşılıklı bağımlılığın güçlendirilmesi, süreçlerin tüm tarafların katılımıyla yürütülmesi, temelinde barış ve istikrarın devamını istemekteydi. Bosna Hersek özelinde ise Dayton düzeninin devamı, Bosna Hersek'in bölünmezliğinden yanaydı.

Daha önce değinildiği üzere Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin vizyoner bir diplomasi izleyeceğini belirtmişti. Vizyoner diplomasiyi ise ülke içinde sağladığı köklü ilerlemelerin de bir yansıması olarak, tepkisel olmayıp planlı ve ilkeli olan sorunları önceden fark edip ön alıcı ve proaktif diplomasi sayesinde uluslararası alandaki gelişmelere yön verebilen, düzen kurucu ülkenin, yani Türkiye'nin dış politikası olarak tanımlamaktadır.¹⁴³⁷ Bu minvalde de diğer bölgelerde olduğu gibi Balkanlar'da da inisiyatif alması beklenilmektedir.

¹⁴³⁵ İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 698.

¹⁴³⁶ "Bosna-Hersek'in zor seçimi", **Al Jazeera Türk**, 13.10.2014.

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bosna-hersekin-zor-secimi>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴³⁷ "Üçüncü Büyükelçiler Konferansı Sonuç Bildirisi", **Dışişleri Bakanlığı**,

<http://www.mfa.gov.tr/ucuncu-buyukelciler-konferansi-sonuc-bildirisi.tr.mfa>(erişim tarihi 21.04.2019)

"Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011," **Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

1.2.2.Üçlü Görüşmeler Öncesi Türkiye Sırbistan İlişkileri

Türkiye'nin 1992-1995 arası Bosna'daki ve 1999'da Kosova'daki tutumu, bu savaşlarda Sırbistan'ın da Türkiye'ye karşı yaklaşımı, 1990'larda Sırbistan'ın etnik milliyetçilik temelli politikaları nedeni ile Sırbistan-Türkiye ilişkileri soğuk ve mesafeli kalmıştır. Ayrıca, Sırplar Türkiye'nin kendilerine karşı Müslümanların yanında olduğu yönünde algıya sahiptiler.¹⁴³⁸ Ancak 2000'de Miloseviç'in ardından başlayan demokratikleşme süreci ile mesafeli ve soğuk olan ilişkiler iyileşmeye yönünde ivme kazanmıştır.¹⁴³⁹ 2000 yılında Sırbistan'da başlayan demokratikleşme ve yapısal dönüşümler dış politikaya da yansımış, Belgrad yönetimi dış politikada yeni açılım ve dönüşümlere yönelmişti. Bu noktada Sırbistan ile Türkiye'nin aynı dönemlerde AB üyeliğinin gündeme gelmesi, uluslararası sistemdeki yerleri konusunda tanımlamalardan benzer dış politika önceliklerinin olduğu görülmektedir.¹⁴⁴⁰ Ayrıca iki ülke arasında da hem kimlik tanımlamaları hem de politik amaçlar arasına benzerlikler vardı. İki ülke de kendini hem Doğulu hem de Batılı saymakta, iki ülke de çoklu kimliğini sıklıkla kullanmakta ve köprü metaforuna atıf yapmaktaydı.¹⁴⁴¹ İki ülke de kendini imparatorluk mirasçısı olarak görmekte, zamanın şartları gereği NATO, AB gibi Batı işbirliği içinde aktif olmaya çalışmaktaydılar.¹⁴⁴² Ayrıca iki ülke de kendilerini yükselen güç, bölgesel güç, olarak görmekte hatta kimi isimler tarafından Balkanların BRICS'i olarak da

¹⁴³⁸ Yusuf Sayın, "Breaking of Serbian Prejudicial Perceptions About Turkish and Serbian Relations", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s.212.

¹⁴³⁹ Birgül Demirtaş ve diğerleri, **Türkiye ve Balkanlar**, s. 286.

¹⁴⁴⁰ Birgül Demirtaş, "Reconsidering Turkish-Serbian Ties within the Context of Balkan Politics: Identity Perceptions and Impact of Global, Regional and National Levels", **Current Turkey-Serbia Relations**, SAM Report, 2016, s. 4-6.

¹⁴⁴¹ Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu köprü benzetmesine karşı çıkmaktadır.

¹⁴⁴² Birgül Demirtaş, "Turkish-Serbian Relations in the 21st Century: Areas of Multidimensional Cooperation, Opportunities and Challenges", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 105-117.

nitelendirilmektedirler. Ek olarak Türkiye ve Sırbistan gerek ekonomi gerekse de nüfus bakımından aslında Balkanların en önemli ülkelerindendir.¹⁴⁴³

Yukarıda değinildiği gibi ilişkilerdeki yumuşama 2000'lere başlamıştır. AK Partiden önce 2 Mart 2001'de Dışışleri Bakanı İsmail Cem Belgrad'ı ziyaret etmişti. Bu ziyaret Miloseviç'in devrildiği 5 Ekim 2000'den sonra yapılan ilk resmi ziyaret olması açısından önemlidir. Daha sonra Sırbistan Dışışleri Bakanı Goran Svilanovic Nisan 2002'de Türkiye'yi ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerde uluslararası topluma angaje olmaya çalışan Sırbistan'ın Türkiye ile ekonomik ilişkilerin güçlendirmeye çalıştığı vurgulanmıştır. Daha sonra 2003'te AK Parti döneminde Svilanovic yine Türkiye'yi ziyaret etmişti. 2004'te ise Cumhurbaşkanı Svetozar Marovic de Türkiye'yi ziyaret etmiş, Türkiye ile Sırbistan'ın AB üyeliği, Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik ortaklığına entegre olması gibi ortak stratejik öncelikleri olduğunu belirtmişti. AK Parti döneminde Türkiye tarafından ilk resmi ziyaret 2005'te yapılmıştır. Dışışleri Bakanı Abdullah Gül Sırbistan'ı ziyaret ederek Sırbistan Cumhurbaşkanı Tadik ile görüşmüştü. İkili görüşmelerde Kosova konusu masaya yatırılmış ve mutabık kalınamamışsa da ekonomik işbirliği, vergi ve sosyal güvenlik gibi diğer konularında anlaşmalar yapılmıştı. İki ülke arasında Kosova ve Bosna meselesi masada sorunlu bir konu olarak durmaktaydı.¹⁴⁴⁴

2008'de Sırbistan'ın Kültür, Savunma ve Dışışleri Bakanları çeşitli etkinlikler ve toplantılar için Türkiye'ye gelmişlerdi. Bu sırada bazı ziyaretler yapılmış, sertlik yerini yavaş yavaş yumuşamaya bırakmaya başlamıştı. Türkiye, Bosna Hersek'te ve Balkanlar'da Sırpların içine alınmayacağı bir sistemin kalıcı ve sürdürülebilir olmadığını görmesiyle Bosna'daki Sırp yetkililerle de temasa geçmeye başlamıştır. Bosna Hersek'teki Türkiye Büyükelçisi ilk kez Sırp Cumhuriyeti Banja Luka'ya

¹⁴⁴³ Birgül Demirtaş, **Reconsidering Turkish-Serbian Ties...**, s. 4-6.

¹⁴⁴⁴ Didem Ekinci Sarier, "Evolving Turkish-Serbian Relations: Political and Economic Opportunities and Prospects," **Current Turkey-Serbia Relations**, SAM Reports, 2016, s. 47-49.

geçerek Sırp lider Milorad Dodik ile görüşmüştür. Hatta o dönem Davutoğlu Türkiye'nin Irak'ta tüm gruplarla temasta olduğu gibi Bosna'da da tüm gruplarla temasa geçerek sorunun çözümüne katkıda bulunulacağını söylemiştir.¹⁴⁴⁵ Sırbistan ile ilişkiler Kosova'nın bağımsızlığı sonrası büyükelçi atanamaması, daha sonra geç de olsa atanan büyükelçinin güven mektubunu sunmasının bekletilmesi,¹⁴⁴⁶ Türkiye Büyükelçiliği'ne saldırı gibi sorunlar yaşanmışsa da zamanla düzelme eğilimine girmiştir. İlişkilerdeki asıl önemli adımlar ise 2009 ile başlamıştır.¹⁴⁴⁷ Hatta Türkiye'nin 2009'la birlikte Sırbistan ile ilişkilerde altın çağ yaşadığı söylenebilir. Bu dönemde iki ülkenin karar vericileri Sırbistan ile Türkiye sınırdaş olmasa bile komşu ülke oldukları retoriğini kullanmışlardır. Abdullah Gül'ün 25-27 Nisan 2009'da Sırbistan'a yaptığı ziyaret sonrası iki ülke arasında Ekonomik İşbirliği Antlaşması, Altyapı Projelerinde İşbirliği Antlaşması, Teknik İşbirliği Antlaşması gibi ekonomik işbirliği ve altyapı projelerini kapsayan çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. İki ülkenin Cumhurbaşkanı ziyaret sonrası yaptıkları ortak basın toplantısında Sırbistan ile Türkiye'nin ilişkilerinin stratejik ortaklık hedefi çerçevesinde tarihteki en yüksek düzeye ulaştığını söylemişlerdir.¹⁴⁴⁸ Gül'ün yaptığı bu ziyaret 23 yıl sonra bir Türk Cumhurbaşkanı'nın yaptığı ilk ziyaret olması bakımından da önemlidir. Bu ziyarette yukarıda değinilen ekonomik işbirliğinin yanında kültürel işbirliğine de değinilmişti. İki ülke liderleri birbirlerini komşu olarak gördüklerin beyan etmişler, Tadiç dinsel ve kültürel diyalogunda önemini belirtip Türkiye'ye Sırbistan'a bir Türk İslam merkezi açmasını önermişti.¹⁴⁴⁹ Ayrıca, 2009

¹⁴⁴⁵ İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 699.

¹⁴⁴⁶ Kosova'nın tanınması sonrası Sırbistan Ankara Büyükelçisi'ni geri çağırmıştı. Belgrad Büyükelçiliği'ne saldırı düzenlenmişti. Bu saldırı öncesi ve sonrası polis yeterli önlem almamıştı. Ayrıca Sırbistan'a büyükelçi atanması konusunda da zorluklar çıkarmıştı. İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 706. Büyükelçi olarak Belgrad'a atanan Süha Umar'ın güven mektubunu sunması bekletilmişti. Ayrıntılı bilgi için Süha Umar'ın anılarına bakınız: Süha Umar, **a.g.e.** .

¹⁴⁴⁷ Yusuf Sayın, **a.g.m.** , s. 212.

¹⁴⁴⁸ Süha Umar, **a.g.e.** , s. 206-207. Türkiye'nin Sırbistan'a dönük ihracatı ile ilgili olarak bakınız: İrfan Kalaycı ve Barış Aytekin, "Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar" , **Avrasya Etütleri**, Sayı 50, 2016, s. 99-126.

¹⁴⁴⁹ Hatta Abdullah Gül: "Türkiye ile Sırbistan arasında herhangi bir ortak sınır olmasa bile biz iki ülke olarak komşuluk hissiyatı içerisindeyiz. Birbirimizi komşu olarak görüyoruz... Dinler, kültürler arasındaki ilişkiler, diyaloglar... Bunu daima teşvik ediyoruz. Unutmayalım ki dinler hoşgörüyü, iyilikleri

yılında da Sırbistan ile Serbest Ticaret anlaşması imzalanmış, anlaşma 2010 yılında yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁵⁰ Yine 2010 yılında vizeler de kaldırılmıştır.¹⁴⁵¹

İlişkilerdeki önemli nokta Türkiye'nin Sırbistan'da hükümetin kurulması yönünde yaptığı girişimdir. Sırbistan Devlet Başkanı olacak olan Tadiç'in 2008 sonrası hükümeti kurabilmesi için meclisten alması gereken 5 oyu Türkiye'nin devreye girmesi ile Boşnak Partisi lideri Süleyman Uglanin'in partisinden almıştır.¹⁴⁵² Türkiye böylelikle hem Sancak'taki Müslümanlar arasındaki uyuşmazlığı çözmüş¹⁴⁵³ hem de Sırbistan siyasetini etkilemiştir. Bu durum Sırbistan'ın iç siyasetinde Türkiye'nin ilk doğrudan rolü olarak görülmektedir.¹⁴⁵⁴ Çünkü Türkiye (Davutoğlu'nun etkisi ve girişimi ile) siyasi parti liderleri arasındaki uyuşmazlık gibi 2007'de büyük bir uyuşmazlıkla ayrılan Sırbistan İslam Cemaati ile Sırbistan İslam Birliği'nin müftüleri arasındaki uyuşmazlığı da çözmeye dönük girişimlerde bulunmaktaydı. Her ne kadar siyasi partiler arasında uzlaşa sağlanmışsa da Diyanet İşler Başkanı Mehmet Görmez'in de Sancak'a gitmesine rağmen müftüler arası uzlaşa sağlanamamıştı.¹⁴⁵⁵ Davutoğlu'nun

tavsiye ederler. Dolayısıyla bizler de siyasetçiler olarak, devlet adamları olarak hep onlara destek vereceğiz. Tarihten gelen ortak kültürümüzün bugünkü modern dünyaya en iyi şekilde uyarlanması için ne gerekirse bunları hep beraber yapacağımıza olan inancım tamdır” demişti.

“23 yıl aradan sonra Sırbistan'a ilk resmi ziyaret”, **Cnn Türk**, 26.10.2009

<https://www.cnntrk.com/2009/dunya/10/26/23.yil.aradan.sonra.sirbistana.ilk.resmi.ziyaret/549265.0/index.html>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁵⁰ “Sırbistan”, **Ticaret Bakanlığı**, 14. 01.2016

<https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/sirbistan>

¹⁴⁵¹ “Sırbistan'a vize kalktı!”, **Milliyet**, 07.12.2010

<http://www.milliyet.com.tr/sirbistan-a-vize-kalkti--tatil-1323287/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁵² Boşnak Partisi'nin 6 oyu vardı, bir bakanlık alma şartı ile (Türkiye'nin etkisi ile) Tadiç'e destek vermiştir. Süha Umar, **a.g.e.** , s. 144-148. Ayrıca Süha Umar anılarında Sırbistan'daki Boşnak partileri ile aralarında rekabet olan iki ayrı grup ve onların temsilcisi Müftülerin yaşadıkları sorunlara çözüm bulduğu gibi Türkiye'nin Boşnakları yönlendirmesine dair noktalara sıkça değinmektedir. Süha Umar, **a.g.e.** , s. 14-178.

¹⁴⁵³ “Boşnaklar Arasındaki Bölünmeyi Türkiye Çözdü”, **Haberler**, 17.10.2011

<https://www.haberler.com/bosnaklar-arasindaki-bolunmeyi-turkiye-cozdu-3063141-haberi/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁵⁴ İlhan Uzgel, **a.g.e.** , s.706. Ayrıca Türkiye aynı dönemde Sırbistan ve Bosna Hersek arasında da arabuluculuk yaptığı düşünülürse etkisi ve kabul edilebilirliği daha iyi anlaşılır. Yusuf Say, **a.g.e.** , s. 215.

¹⁴⁵⁵ “Osmanlı'nın emaneti sancak'ta tehlikeli bölünme”, **Radikal**, 05.08.2011

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/osmanlinin-emaneti-sancakta-tehlikeli-bolunme-1058927/>(erişim tarihi 21.04.2019)

Aslında Sancak'ta Türkiye 2009 ve 2011'da iki ayrı ciddi girişim yapmıştı. 2009'da aralarında ciddi gerilim olan iki dini lider Türkiye'nin etkisi ve zorlaması ile diyaloga başlamışlardı. Hatta Türkiye'nin getirdiği öneriler Sırbistan tarafından da kabul edilmişti. Sancak'taki iki ayrı İslami topluluğunun tek bir çatı altında toplanması ile kurulacak birliğin idari ve siyasi olarak Sırbistan'a bağlı olmakla birlikte ruhani

girişimi ile bu iki Boşnak dinsel grubu arasındaki uyuşmazlık konusunda Türkiye arabulucu olmuştur. Hatta arabuluculuğu Sırbistan hükümeti gayri resmi yollardan istemiştir.¹⁴⁵⁶ İlerleyen dönemlerde de Türk politikacılar Sancak bölgesini ziyaret etmişler ve ilgi ile karşılanmışlardır.¹⁴⁵⁷

Türkiye ile Sırbistan ilişkileri Kosova'nın bağımsızlığı sonrası yaralandıysa da zaman içerisinde düzelme eğilimine girdiğine değinilmişti. Burada ilişkilerin düzelmesi, yeni bir müzakere sürecinin başlatılmasında Sırbistan'ın iç siyasetinde yaşanan gelişmelerin de önemli bir etkisi vardı. Özellikle de Sırbistan'da AB yanlısı, liberal çizgide olan ve başkanlığını Boris Tadiç'in yaptığı Demokrat Partinin iktidarda olması ve Sırbistan Cumhurbaşkanlığını da Demokrat Partiden yapması önemliydi. B. Tadiç, yönetimindeki Sırbistan Bosna Hersek'te dağılmaya karşı birliği savunuyordu.¹⁴⁵⁸ Tadiç, Milosviç'e karşı 2000 yılında seçimleri kazanarak Başbakan olan Zoran Cinciç'in bir suikasta kurban gitmesinden sonra Demokrat Parti liderliğine gelmişti.

olarak Bosna Hersek ve Türkiye'ye bağlı olması da gündemdeydi. Bu süreçte Sırbistan hükümeti de Türkiye'nin önemli etkisinin farkındaydı.
Erhan Türbedar, Ankara Sancak'taki Baş Müftülük Krizi İçin Devrede, **AVİM**, 01.04.2010.
<https://avim.org.tr/Blog/ANKARA-SANCAK-TAKI-BAS-MUFTULUK-KRIZI-ICIN-DEVREDE> (erişim tarihi 21.04.2019)
2011'deki girişimde talep Sırbistan yönetiminden gelmişti. Türkiye'nin önemli bir mesafe kat etmesine rağmen seçimler yaklaştığı için Sırbistan Hükümetinin süreci durduğu iddia edilmektedir. Bu süreçte Türkiye tarafların gerek Sırbistan'a gerekse de birbirlerine bakışlarında yumuşama sağlasa bile sonuçsuz kalması üzerine gerilim yine artacaktır.
Erhan Türbedar, "Sancak Sınır Ötesi Bölge mi?", **TEPAV Günlük**, 15.02.2013
<https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/3816> (erişim tarihi 21.04.2019)
Süha Umar anılarında Sancak bölgesindeki iki ayrı Müslüman topluluğunun yaşadığı ayrışmaya değinerek sık sık müdahil olduklarını belirtmektedir. Hatta bu iki ayrı topluluk birleştirilmeye çalışılmıştır. Süha Umar, **a.g.e.** Ayrıca Sırbistanlı akademisyenler de Türkiye'nin siyasi ve dinsel bölünmeye dönük girişimlerine değinip Süha Umar'ın bu grupların liderlerine hiçbir devletin içindeki bir yapının başka bir devlete bağlı olmasını kabul etmeyeceği yönünde uyardığını hatırlatmaktadırlar.
Aleksandar Rakovic, "The Division Between Islamic Communities In The Republic Of Serbia And Turkey's Attempt To Mediate", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans**, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s.164-165.
¹⁴⁵⁶ Daha sonra 2011'de de benzer bir sorun yaşanmış, Davutoğlu bu iki grubun uzlaşabilmesi için yeniden devreye girip bazı temel prensipler geliştirmişse de yine de tam mutabakat sağlanamamıştır.
Aleksandar Rakovic, **a.g.m.**, s. 159-173.
¹⁴⁵⁷ "Erdoğan'ın ziyareti Sırbistan Müslümanlarını sevindirdi", **Sputnik Türkiye**, 11.10.2017
<https://tr.sputniknews.com/dunya/201710111030547979-erdogan-ziyareti-sirbistan-muslimanlarini-sevindirdi> (erişim tarihi 21.04.2019)
¹⁴⁵⁸ Bojana Barlovac, "Key Parties in Serbia", **Balkan Insight**, 27.09.2010.
<https://balkaninsight.com/2010/09/27/who-is-who-political-parties-in-serbia/> (erişim tarihi 21.04.2019)

Tadić daha sonra 2004 ve 2008 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır.¹⁴⁵⁹ 2010'da yapılan seçimler sonrası Sırbistan'da değişen iktidar ve B.Tadić'in başkan seçilmesi de ilişkilerin gelişmesine kapı aralamıştır. Seçimleri Tadić gibi AB ile entegrasyonu savunan, demokratik eğilimleri güçlü olan ismin kazanmış olması da sürecin hızlanması adına önemlidir.¹⁴⁶⁰ Ancak, Tadić 2012 yılında seçimleri kaybedecektir.¹⁴⁶¹ Tadić yerine Milošević'in Başbakan Yardımcılığını da yapan, daha popülist¹⁴⁶² ve milliyetçi,¹⁴⁶³ muhafazakâr ve yine AB yanlısı olarak bilinen Tomislav Nikolić seçilmiştir.¹⁴⁶⁴ Sırbistan'daki 2012 seçimlerinde iktidara milliyetçi parti gelse de Türkiye ile Sırbistan'ın ilişkilerini çok önemli derecede etkilememiştir.¹⁴⁶⁵ İleride değinileceği üzere ilişkilerde, Kosova meselesinden sonra özellikle de arabuluculuk meselesinden dolayı, soğuk rüzgar esmişse de ilişkiler tamamen kopmamış, aksine iyi yönde ilerlemeye devam etmiştir. Ancak yine ileride gösterileceği üzere ilişkiler hem ekonomik anlamda, hem de siyasi anlamda tarafların istediği düzeyde değildir.¹⁴⁶⁶

Süreci daha iyi anlamak adına yukarıda bahsedilen Kosova meselesine değinmekte yarar vardır. Türkiye 18 Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını

¹⁴⁵⁹ Esra Diri, "Türkiye-Sırbistan İlişkilerinde Dönüşüm ve Balkanlar'da İstikrar", **Bilgesam**, 9.11. 2010, <http://www.bilgesam.org/incele/152/-turkiye-sirbistan-iliskilerinde-donusum-ve-Balkanlar'da-istikrar/#.XRU0juszblIV> (erişim tarihi: 26.04. 2019)

¹⁴⁶⁰ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 438.

¹⁴⁶¹ "Sırbistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Nikolić", **BBC Türkçe**, 21.05.2012.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120521_serbia_election(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁶² Dan Bilefsky "In Serbia, a Populist Makes Gains in Elections Marked by Anger Over the Economy", **The New York Times**, 05.05.2012
<https://www.nytimes.com/2012/05/07/world/europe/in-serbia-voters-disillusioned-by-the-economic-crisis.html>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁶³ **A.g.e.**

¹⁴⁶⁴ "Transcript of interview with Serbia president Tomislav Nikolic", **Financial Times**, 4.10.2013
<https://www.ft.com/content/cb31760c-3c05-11e3-b85f-00144feab7de>

"Tomislav Nikolic Wins Serbian Presidency", **Balkan Insight**, 20.05.2012.

<https://balkaninsight.com/2012/05/20/tomislav-nikolic-wins-serbian-presidency/>

Slavenka Drakulić "Serbia's nationalist president won't destabilise the region", **the Guardian**, 6.06.2012.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jun/06/serbia-nationalist-president-tomislav-nikolic>(erişim tarihi 21.04.2019)

"Sırbistan'da Sandıktan AB Çıktı", **Bianet**, 21.05.2012.

<https://bianet.org/bianet/diger/138492-sirbistan-da-sandiktan-ab-cikti>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁶⁵ Birgül Demirtaş, **Turkey and the Balkans: Overcoming...**, s. 174.

¹⁴⁶⁶ Yusuf Sayın, **a.g.e.**, s. 212.

tanımıştır.¹⁴⁶⁷ Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığını tanınması Sırbistan tarafından hoş karşılanmamış, ilişkilerde gerilim yaşanmıştır. 19 Şubat'ta Sırbistan Ankara'daki Büyükelçisini geri çekmişti. Ayrıca Sırbistan'a atanan Türk Büyükelçi'nin güven mektubu 4 ay bekletilmiş, Türk Büyükelçiliği'ne saldırı girişimi yaşanmıştı.¹⁴⁶⁸ Bu tepkilere karşı Kosova'nın bağımsızlığının nevi şahsına münhasır bir olay olduğunu savunan Türkiye, Bosna Hersek'in toprak bütünlüğüne olumsuz yönde etkisinin olmayacağını iddia etmiştir.¹⁴⁶⁹ Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosova'nın bağımsızlığının legal kabul edilebileceği yönünde 2010'da aldığı karar sonrası Türkiye'nin Kosova'ya desteği görünür şekilde artmıştır. 3-4 Kasım 2010'da Başbakan Erdoğan'ın Kosova'ya yaptığı ziyarette Kosova'nın bağımsızlığı, ekonomik gelişmesi ve bütünlüğüne Türkiye'nin desteğini yeniden vurgulamıştır. Hatta Aralık 2010 seçimlerinde Kosova Başbakanı Hashim Thaci seçim kampanyasında kendi posterini ile birlikte Erdoğan'ın posterini de astırmıştır. Türkiye, Kosova ile Sırbistan'ın gelecekleri ve ilişkileri ile ilgili müzakere etmesi yönünde arabulucu olmaya çalışmışsa da Sırbistan bunu kabul etmemiştir. Hatta kimi kaynaklar Sırbistan'ın sadece AB'yi arabulucu olarak kabul edebileceğini söyleseler de Rusya ve ABD'nin de sürece etkili olabilecekleri taraflarca konuşulmuştur. Daha sonra arabuluculuğu AB yapacaktır.¹⁴⁷⁰ Türkiye'nin Kosova konusunda Kosovalı Arnavutlara verdiği doğrudan ve dolaylı destek de devam etmiştir.¹⁴⁷¹ Türkiye Kosova'yı tanıdığı gibi İslam ülkelerinin de tanımmasını yönünde lobi yapmıştır.¹⁴⁷² Aslında her ne kadar Kosova'nın bağımsızlığını

¹⁴⁶⁷ Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığını üçüncü tanıyan ülke olduğunu da eklemek gerekmektedir.

¹⁴⁶⁸ Süha Umar, **a.g.e.**, s.8. ; İlhan Uzgöl, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 706.

¹⁴⁶⁹ Doğa Ulaş Eralp, "Turkey in Western Balkans a Comprehensive Approach for Peace" , Doğa Ulaş Eralp (ed.) , **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 33.

¹⁴⁷⁰ Erhan Türbedar, " New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 139-158.

¹⁴⁷¹ Türkiye'nin ekonomik, kültürel, diplomatik ve siyasi yardımları devam etmiş örneğin , Kosovalı Arnavutlara 2 Haziran 2010'daki AB- Batı Balkan Zirvesine katılması gibi farklı yollarla yardımcı olmuştur.

¹⁴⁷² "Kosova, Türkiye'den destek istedi", **DW**, 25.08.2008

<https://www.dw.com/tr/kosova-t%C3%BCrkiyeden-destek-istedi/a-3592873>(erişim tarihi 21.04.2019)

tanımak Türkiye ile Sırbistan arasında gerilim yaratsa da ilişkileri çok fazla etkilememiştir denilebilir. Sırbistan ve Türkiye, Kosova meselesinde teknik bir değişime giderek farklı baktıkları konusunda bir nevi anlaşmışlar, uzlaşmadıkları konusunda uzlaşmışlardır. Bu farklılık ilişkilere zarar vermemiştir.¹⁴⁷³ Bu durum son dönem Suriye konusunda Türkiye ile Rusya uzlaşısına da benzetilebilir.

1.2.3.Barış Sürecinin Başlaması

Türkiye'nin girişimleri öncesinde ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı J.Stainberg ve o dönem AB Dönem Başkanı olan İsveç Dışışleri Bakanı C. Bildt Bosna Hersek'te barışı sağlamak adına bir girişim başlatmışlardır. Saraybosna'daki uluslararası havaalanına atıfla Butmir Süreci olarak tanımlanan bu girişim, ABD ve AB arabuluculuğunda önde gelen Boşnak, Sırp ve Hırvat partilerin liderleri arasında yapılmıştır. Ancak süreç Ekim 2009'da tamamen çökmüştür.¹⁴⁷⁴ Butmir Süreci'nde AB ve ABD merkezi hükümetin yetkilerinin arttırılması ve tek parlamento kurulmasını önermişler, bunların karşılığında da AB ve NATO'ya üyelik konusunda vaatler sunmuşlardır.¹⁴⁷⁵ Fakat ABD ve AB sürecin yönetimi ve sürdürülmesinde başarılı olamamışlardır. Ayrıca, Bosnalı Sırp lider Milorad Dodik'in süreçteki uzlaşmaz hatta gerginliği tırmandıran tavrı da sürecin olumsuz sonuçlanmasını etkileyen meselelerin başında gelmektedir.¹⁴⁷⁶ Aslında Türkiye ve Rusya Butmir sürecine dâhil olmak istemişlerse de sürecin dışında tutulmuşlardır. Türkiye sürecin dışında tutulması ile birlikte paralel bir süreç başlatmıştır.¹⁴⁷⁷ Türkiye'nin sürece dâhil olmayı istemesine

“Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, İslam Ülkelerine Kosova'yı Tanımları Çağırısı Kosova'da Gündem Oldu”, **Haberler**, 16.04.2016

<https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-in-islam-ulkelerine-kosova-8363975-haberi/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁷³ Birgül Demirtaş, **Turkey and the Balkans: Overcoming**, s.155; Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, **Turkish Interest...**, s. 169.

¹⁴⁷⁴ Süha Umar, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴⁷⁵ İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 698.

¹⁴⁷⁶ Erhan Türbedar, Bosna-Hersek İçin Eylem Planı, **AVİM**, 27.12.2009

<https://avim.org.tr/Blog/BOSNA-HERSEK-ICIN-EYLEM-PLANI>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁷⁷ Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 483,

rağmen sürecin dışında tutulması ve sürecin başarısızlıkla sonuçlanması Davutoğlu'na yeni bir diplomatik inisiyatif alabilme şansını açmıştır.¹⁴⁷⁸

O dönem Türkiye'nin Sırbistan Büyükelçisi olan Süha Umar, Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasındaki arabuluculuğa benzer bir arabuluculuğunun Balkanlar'da başlatılmak istendiğini, kendisine de bu konuda bir hazırlık yapması talimatı verildiğini belirtmektedir. Böyle bir süreç başlatılmasında Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna Hersek arasındaki gerginliğin düşmesi ve Balkanlar'da istikrar ve güvenin sağlanmasına önemli katkısı olacağı düşüncesi vardı. Bunun için de öncelikle yararlı ve sürekliliği olan diyalog kurulmalı, güven ortamının oluşması sağlanmalıydı. Bu çerçevede de önce iki adımlı bir plan düşünülüyse de sonrasında üç adımlı bir plana dönüşmüştür. Birinci adım Sırbistan ve Bosna Hersek'in bir araya getirilmesi ve Bosna Hersek'in Sırbistan'a büyükelçi ataması, ikinci adım Sırbistan Parlamentosunun Srebrenica için bir bildiri yayınlaması, üçüncü aşamada Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek'in 11 Temmuz 2010'daki Srebrenica'yı anma törenlerine birlikte katılması planlanmaktaydı. Sonrasında ilerleyen süreçte Türkiye, Hırvatistan ve Bosna Hersek arasında yeni bir üçlü süreç başlatılması ve daha sonra Sırbistan'ın da dâhil edilmesi ile bu sürecin dörtlü sürece dönmesi hedeflenmekteydi.¹⁴⁷⁹

Ön hazırlığı yukarıdaki yapılan planlama çerçevesinde 10 Ekim 2009'da İstanbul'da yapılan Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İşbirliği Süreci toplantısı sırasında Türkiye'nin girişimleri ile Türkiye Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu, Bosna Hersek Dışişleri Bakanı S.Alkalaj ile Sırbistan'ın Dışişleri Bakanı V. Jeremiç bir araya gelerek üçlü görüşmelerin yapılmasına karar vermişlerdir.¹⁴⁸⁰ Bu görüşmelere “Üçlü Danışma Mekanizmaları” adı verilmiştir. Davutoğlu üç bakanın uyuşmazlık yaşansa bile her üç

¹⁴⁷⁸ Barçın Yinanç, “Excluded by US and EU, Turkey Undertakes its own Mediation in Bosnia”,

Hürriyet Daily News, 15.01. 2010

¹⁴⁷⁹ Süha Umar, **a.g.e.** , s.177-178.

¹⁴⁸⁰ Süha Umar, **a.g.e.** , s. 180.

ayda bir görüşecekleri yönünde söz verdiklerini söylemiştir. Bu toplantıda üç bakan amaçlarının “Üç ülke arasındaki ortak bölgesel vizyonu kendi aramızda paylaşmak; Balkanları bir çatışma ve gerilim alanı olmaktan çıkarmak; Balkanları, ki ortak coğrafyamızdır, bu coğrafyayı zihinlerdeki imaj olan ülkelerin, toplulukların birbirlerine önyargıyla baktıkları bir algı halinden çıkarıp, işbirliğinin, istişarenin, meseleleri diplomasi yönünde çözümlerin bir alanı olarak tekrar zihinlere yerleştirmek.” Olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁴⁸¹ Bu girişim taraflar arasında siyasi diyalog ve iletişim mekanizmalarının açık tutulması yönündeki bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁸² Daha sonra 8 Kasım 2009’da İstanbul’da İslam Konferansı Örgütü Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi toplantısı sırasında ikinci toplantı, ardından İslam Konferansı Örgütü Bosna Hersek Temas Grubu Toplantısı sırasında da üçüncü toplantı yapılmıştır.¹⁴⁸³

Yapılan görüşmeler sonrasında üç ülkenin bakanları Balkanlar’daki güncel gelişmeleri değerlendirmek ve Bosna Hersek’te kalıcı barışın sağlanmasına katkı için her ay buluşma kararı almışlardır. Bu yolla taraflar arasında kesintisiz ve yararlı diyalog sürecinin başlatılması amacına kısmen de olsa ulaşılmıştır.¹⁴⁸⁴ 13-14 Aralık 2009’de Saraybosna’daki Medeniyetler İttifakı Güneydoğu Avrupa Bakanlar Toplantısı sırasında üçüncü görüşme yapılmıştır. Sonrasında 15 Ocak 2010’da ise Türkiye, Sırbistan ve

¹⁴⁸¹ “Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Dışişleri Bakanları ortak basın toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı**, 09.2.2010
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisinin-metni.tr.mfa> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁸² Davutoğlu’nun bu süreçte gerek doğrudan seyahatler gerekse de uluslararası toplantılarda Bosna Hersekli yetkililerle görüşmüştür. Davutoğlu 16-17 Ekim 2009’da Bosna Hersek’e yaptığı ziyaret esnasında yolda gazeteciler yeni başlayan sürecin Bosna’yı yeniden şekillendireceğini, Boşnakları Dayton anlaşmasının gerisine düşürecek yaklaşımlara Türkiye’nin seyirci kalamayacağını ve burada Türkiye’nin olmadığı bir çözümün mümkün olmadığını belirtmiştir. Hüseyin Emiroğlu ve Turgay Kayalak, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası 2009”, Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Muhittin Ataman (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 479-480.

¹⁴⁸³ İKÖ’nün bölgesel e küresel sorunların çözümü için Davutoğlu tarafından devreye sokulduğu görülmektedir.

¹⁴⁸⁴ Süha Umar, **a.g.e.**, s. 178-183.

Gözde Kılıç Yaşın, “Bosna-Hersek Zirvesi: Beşinci “Üçlü Toplantısı” Ankara”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 10.02. 2010,
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2010/02/10/7804/bosna-hersek-zirvesi-besinci-uclu-danisma-toplantisi-ankara> (erişim tarihi 02. 01. 2018)

Bosna Hersek'in Dışışleri Bakanları'nın dördüncüsü toplantısı Belgrad'da, Üçlü Danışma Toplantılarının beşincisi ise 9 Şubat 2010'da Ankara'da yapılmıştır.¹⁴⁸⁵ Bosna-Hersek Dışışleri Bakanu S. Alkalaj, Sırbistan Dışışleri Bakanı Vuk Jeremiç ve Ahmet Davutoğlu Toplantı sonrası Bosna Hersek'in Sırbistan'a büyükelçi ataması kararını açıklamışlar, dostluk mesajları vermişler, diyalog ve güven artırıcı önlemlerin devamlılığı vurgusu yapmışlardır.¹⁴⁸⁶ Kurulan mekanizmalar sonrası Bosna Hersek ile Sırbistan arasında yaşanan diplomatik kriz görece çözülmüş, Bosna Hersek üç yıldan beri boş olan Belgrad Büyükelçiliği'ne atama yapmıştır. Bu sürecin görece başarılı bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.¹⁴⁸⁷ Bakanlar beş ayda beş kez bir araya gelerek neredeyse her ay toplantı yapmışlardır.¹⁴⁸⁸ Süreç devam ederken Jeremiç Türkiye'ye Sırbistan ile Bosna Hersek arasındaki çözümsüz gibi görünen sorunların çözümüne yaptığı katkıdan dolayı teşekkür etmiştir.¹⁴⁸⁹ Jeremiç, Balkanlar'daki hiçbir sorunun Türkiye olmadan çözülemeyeceğini,¹⁴⁹⁰ Türklerin bölgeyi beş yüzyıl yönettiklerini, Balkanları diğer herkesten çok iyi bildiklerini¹⁴⁹¹ ve Türkiye'nin arabuluculuğunun Balkanlar'daki uzlaşya diğer tüm girişimlerden daha fazla katkı sağladığını söylemiştir.¹⁴⁹² Benzer biçimde Bosna Hersek'in dönüşümlü Başkanı olan Boşnak Haris Slajdzic de Türkiye'nin bölgede iletişim ve işbirliği sağlanmasında önemli rolü olduğunu, hatta bölgede yeni bir iklim yarattığını söylemiştir. Türkiye'nin bölgedeki

¹⁴⁸⁵ Toplantı sonrası Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı yaptığı yazılı açıklamada süreci özetleyip Türkiye'nin Balkanlar'a dış politikada öncelikli bir yer ayırdığını ve Balkanlar'da barış ve istikrara özel bir önem verdiğini belirtmiştir.

“Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Danışma Toplantısı hakkında açıklama”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**, 09.02.2010

[http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisi-hakkinda-aciklasi.tr.mfa\(erişim tarihi 21.04.2019\)](http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisi-hakkinda-aciklasi.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019))

¹⁴⁸⁶ “9 Şubat 2010 tarihinde Ankara'da Düzenlenen Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Danışma Toplantısı”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**, 09.02.2010.

[http://www.mfa.gov.tr/9-subat-2010-tarihinde-ankara-da-duzenlenen-turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisi.tr.mfa\(erişim tarihi 21.04.2019\)](http://www.mfa.gov.tr/9-subat-2010-tarihinde-ankara-da-duzenlenen-turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisi.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019))

¹⁴⁸⁷ Birgül Demirtaş, **a.g.e.**, s. 206; Gözde Kılıç Yaşın, **a.g.e.**,

¹⁴⁸⁸ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 439.

¹⁴⁸⁹ Birgül Demirtaş, **a.g.e.**, s. 205-206.

¹⁴⁹⁰ Fikret Bila, “Davutoğlu: Rumeli'ye gidince erim erim eririm”, **Milliyet**, 25.07. 2009

[http://www.milliyet.com.tr/davutoglu--rumeli-ye-gidince-erim-erim-eririm/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/29.01.2010/1121261/default.htm\(erişim tarihi 21.04.2019\)](http://www.milliyet.com.tr/davutoglu--rumeli-ye-gidince-erim-erim-eririm/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/29.01.2010/1121261/default.htm(erişim tarihi 21.04.2019))

¹⁴⁹¹ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's Zero...**, s. 25.

¹⁴⁹² Birgül Demirtaş, **a.g.e.**, s. 205-206.

tüm aktörlerle ustaca görüşebildiğini, bölgeye ve özellikle de Bosna Hersek'in ekonomik, siyasi gelişimi ile huzur ve istikrarının sağlanmasına önemli katkıları olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹³ 2011 yılında Hırvatistan'ın eski Cumhurbaşkanı ve Yugoslavya'nın eski Devlet Başkanı da olan S.Mesiç de benzer biçimde Türkiye'nin Balkanlar'da barışa en fazla katkı sağlayan ülke olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹⁴ 1999-2009 arası AB Ortak Dış Ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi olan Javier Solana 2011'de bir Sırbistan gazetesine yazdığı makalede Türkiye'nin önemine değinmiş, Bosna Hersek'te kalıcı çözüm için Türkiye ve Sırbistan'ın işbirliği yapmaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁹⁵

Türkiye'nin inisiyatifi ile 2009'da başlatılan Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan Dışişleri Bakanlarının katılımı ile gerçekleşen Üçlü Danışma Mekanizması sekizincisi 8 Mayıs 2013'te Saraybosna'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda 14-15 Mayıs 2013'te Ankara'da yapılacak Üçlü Balkan Zirvesi Üçüncü Toplantısı hazırlıklarından bahsedilmiş, görüşme sürecinin gidişatından duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Toplantıda bölgesel işbirliği ve iyi komşuluk ilişkileri, ekonomik işbirliği, AB ve Avrupa-Atlantik süreci tartışılmış, devam eden sürecin taraflar arasındaki ilişkilere de ivme kazandırdığı belirtilmiştir. Hatta Davutoğlu devam eden sürecin Balkanlar'ı barış ve istikrar havzasına dönüştürdüğünü de belirtmiştir.¹⁴⁹⁶ Üçlü Danışma Mekanizmasının

¹⁴⁹³ Hatta Türkiye ile Bosna ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği, iki toplumun yakın bağları olduğundan da dem vurmuştur.

“Bosnian Official Welcomes Turkey's Policy In Balkans”, **Turkish Press**, 30.09.2010.

<http://www.turkishpress.com/news/356270/>(erişim tarihi 21.04.2019)

Slajdic seçimler öncesi ve sonrası Türkiye hükümeti ile sık görüşmeler yapmış, seçimleri kazanması sonrası verdiği bir röportajda da Türkiye'yi güçlü ve akil büyük bir ülke olarak tanımlamıştır. Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 478-479.

¹⁴⁹⁴ “Türkiye barışa en çok katkı sağlayan ülke”, **AA**, 05.11.2011

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-barisa-en-cok-katki-saglayan-ulke/403732>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁹⁵ Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, **a.g.m.**, s. 159.

¹⁴⁹⁶ Toplantı sonrası Davutoğlu ayrıca “Bu bölgede, bizim tarihimiz de, kaderimiz de, geleceğimiz de ortak” demiştir.

“Dışişleri Bakanı Davutoğlu “Gelenek nokta Balkanlar'ın barış ve istikrar havzasına dönüştüğünün göstergesidir”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_gelenek-nokta-balkanlar_in-baris-ve-istikrar-havzasina-donustugunun-gostergesidir.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

dokuzuncu toplantısının BM'nin 68.Genel Kurul toplantılarının yapıldığı Eylül 2013 yapılması planlanmıştır.¹⁴⁹⁷ Eylül 2013'te New York'ta yapılan dokuzuncu toplantıda karşılıklı işbirliklerinin somut alanlara genişletilmesine; bunun için de üniversiteler, diplomasi akademileri ve meclisler arasında işbirlikleri yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, Bosna'da yapılacak Üçlü İşbirliği Forumu'nun işbirliğine katkısına dikkat çekilmiş, üç ülkenin devam ettikleri görüşmeler ve işbirliklerinin Balkanlar'da gerginlik ve rekabet yerini entegrasyon, dayanışma ve işbirliğine bıraktığı belirtilmiştir.¹⁴⁹⁸ İleride de değinileceği üzere dokuzuncu toplantı sonrası yaşanan olumsuz gelişmelerin yansımaları olarak başka da toplantı yapılmamıştır.

Bu sürecin başlamasında Türkiye'nin önemli katkıları ve girişimi olmuştur. Zaten yukarıda bu katkıya liderlerin yaptıkları vurgulara değinilmişti. A. Davutoğlu, Türkiye'nin ve bizatihi kendi girişimlerini göstermek adına Meclis'teki Bütçe Tasarısı Komisyon Toplantısında yaptığı konuşmada sadece 2009 Ekim ve 2010 arası 9 kez Bosna Hersek'i ziyaret ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁹⁹

1.2.4.Liderler Düzeyindeki Görüşmeler

Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek arasında 2009'da A. Davutoğlu'nun inisiyatifi ile başlayan ve Dışişleri Bakanları arasında devam eden görüşmelerde liderler düzeyinde de görüşmelerin başlamasına karar verilmişti. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde, Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadić, Bosna ve Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanı Haris Silajdzic 24 Nisan 2010'da İstanbul'da bir

¹⁴⁹⁷ "Balkanlarla İlişkiler" , **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa (erişim tarihi 10.01 2018)

¹⁴⁹⁸ "Türkiye-Sırbistan-Bosna Hersek Dışişleri Bakanları New York'ta biraraya geldi", **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_sirbistan_bosna-hersek-disisleri-bakanlari-new-york_ta-biraraya-geldi.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁴⁹⁹ "2011 Yılı Merkezi Yönetim Bütçekânunu Tasarısı İle 2009 Yılı Merkezi Yönetim Kesin Hesap Kanunu Tasarısı Plan Ve Bütçe Komisyonu Görüşme Tutanakları", **T B M M Tutanak Müdürlüğü**, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1028(erişim tarihi 21.04.2019)

araya gelerek liderler düzeyindeki ilk görüşmeyi yapmışlardır. Üçlü Balkan Zirvesinde Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan'ın Cumhurbaşkanlarını ilk defa bir araya getirmiş, üç ülkenin liderleri Bosna Hersek'in birliği, bütünlüğü ve egemenliğine saygıyı içeren ve çok önemli sayılabilecek İstanbul Deklarasyonu imzalanmıştır.¹⁵⁰⁰ Deklarasyonun tam adı "Balkanlar'da 'da Barış ve İstikrar için İstanbul Deklarasyonu"dur.¹⁵⁰¹ Bu deklarasyon Türkiye'nin süreçteki önemli başarılarından birisidir. Ayrıca Türkiye'nin Güneydoğu Avrupa'daki barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir model olduğu iddiasının altı görece doldurulmuştur.¹⁵⁰²

Cumhurbaşkanları, Dışişleri Bakanlarının başlattığı sürecin devamının önemine değinerek, sürecin aynı doğrultuda devam etmesine karar vermişlerdir. Ayrıca, ileride değinilecek olan Bosna Hersek'in Belgrad'a Büyükelçi ataması, Sırbistan Parlamentosunun da Srebrenica soykırımından dolayı özür dilemesi,¹⁵⁰³ işbirliğinin ekonomi başta olmak üzere çevrenin korunması kültür, enerji, trafik gibi alanlarda güçlendirilmesi konusunda mutabakata varmışlardır.¹⁵⁰⁴ Zaten Dışişleri Bakanları arasındaki görüşmeler de bu yönde ilerlemekteydi. Hatırlanacağı üzere liderlerin görüşmesi öncesi 9 Şubat 2010'da üçlü görüşmeler çerçevesinde Türkiye, Sırbistan ve

¹⁵⁰⁰ "Dış Politika Kronolojisi", **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, Nisan 2010,

http://www.mfa.gov.tr/nisan_.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

İmzalanan bu metin Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının tanınmasının teyit edilmesi bakımından önemlidir. Sırbistan içindeki milliyetçi kesimin irrendelist politikalarına karşı böyle bir anlaşma önem arz etmektedir.

¹⁵⁰¹"Balkanlar ile İlişkiler", **Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

Bu deklarasyon tarafların işbirliği içinde oldukları, devam eden görüşmelerin olumlu devam ettiğinin göstergesi olmasının yanından Sırbistan'ın Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü tanıması açısından da ayrı bir önemi vardır.

¹⁵⁰² Loic Poulain ve Akis Sakellariou, "Western Balkans: is Turkey back?", **Center for Strategic and International Studies**, Washington, 25. 04. 2015

<http://csis.org/blog/western-balkans-turkey-back>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁰³ Ancak Sırbistan soykırım ifadesini kabul etmemiştir. Hatta süreçte Sırbistan, Srebrenica'dan dolayı doğrudan sorumluluğu olmadığını, asıl sorumluluğunun Bosnalı Sırlarda olduğunu da Boşnaklara kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Hatta diplomatik bir dil ile Sırbistan'ın doğrudan sorumluluğu olmamakla birlikte, önüne geçmek ve durdurmak noktasında bir şey yapmamaktan dolayı sorumlu olduğu ifadesi de geçmiştir.

Igor Jovanovic, "New Beginnings in the Balkans?", **ETH Zurich Center for Security Studies**,

<https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/116496/pdf>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁰⁴ Dorde Pavlovic, "The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia", **Current Turkey-Serbia Relations, Center for Strategic Research Report**, 2016,s. 20-21.

Bosna Hersek Dışışleri Bakanları İstanbul'da bir araya gelmişler, düzenledikleri ortak basın toplantısında Bosna Herkes'in toprak bütünlüğüne dikkat çekmişlerdi.¹⁵⁰⁵ Toplantı için İstanbul'a gelen ilk Sırp lider olan B.Tadiç gazeteyle verdiği demeçte Sırbistan'ın Bosna Hersek'in istikrarını bozma yönünde yanlış adımlar atmayacağını da belirtmiştir.¹⁵⁰⁶ Ancak Bosna Hersek Başkanlık Konseyi Sırp üyesi zirveye katılmamış, katılmadığı deklarasyonu tanımadığını belirtmiş ve Sırbistan yönetimini eleştirmiştir. Bu eleştiri ve tepkilere rağmen Tadiç'in karahlığı dikkat çekicidir.¹⁵⁰⁷ Cumhurbaşkanları seviyesindeki ikinci zirve 26 Nisan 2011'de Sırbistan'ın Karadjordjevo¹⁵⁰⁸ şehrinde yapılmıştır. Türkiye önceki toplantıya Sırp Cumhuriyeti'nin katılmamasının sorunu çözmeyeceğini belirterek tüm tarafların katılmasını istemişti. Görüşmeler sonunda bu zirveye Bosna Hersek Başkanlık Konsey üyelerinin üçü de katılmıştır.¹⁵⁰⁹ Bu zirvede Tadiç'in Saraybosna'yı ziyaret etmesine karar verilmişti, böylelikle de bu ziyaret Sırbistan Cumhurbaşkanının Bosna Hersek'in başkentine yapacağı ilk resmi ziyaret olacaktı. Bu zirvede tartışılan en önemli konu Avrupa entegrasyonunun desteklenmesi ve Sırbistan ile Bosna Hersek ilişkilerinin geliştirilmesi olmuştur. Ayrıca ekonomi, kültür, spor, eğitim, bilim ve dinler arası diyalog konularının desteklenmesine karar verilmiştir. Tadiç, Bosna Hersek'in toprak bütünlüğüne zarar verecek bir referandumu desteklemeyeceğini belirtirken, Bosna Hersek Başkanlık

¹⁵⁰⁵ Sorulan bir soruya : “Ben de şunu tekrar etmek istiyorum, BM’e üye ülkelerinin toprak bütünlüğü konusunda Sırbistan’ın son derece net ve güçlü bir pozisyonu vardır. Herhangi bir BM üyesi için aynı şey geçerlidir. Bizim Bosna-Hersek’in ve bütün diğer BM üyesi olan ülkelerin toprak bütünlüğüne saygımız sonsuzdur ve bu pozisyonumuz da değişmemiştir. İnaniyoruz ki Bosna’daki problemlerin çözümleri mutlaka ve mutlaka diyalog aracılığıyla, üç halkı temsil eden gurupların arasındaki müzakerelerle ve Bosna Anayasası çerçevesinde çözümlenmelidir. Bu pozisyon Sırbistan’ın gelecekte de desteklediği pozisyon olacaktır ve biz politikamızı bu anlamda değiştirmeyi düşünmüyoruz. Tüm BM üyesi ülkeler için olduğu gibi, en yakın komşumuzun hem hükümlanlığına hem de toprak bütünlüğüne büyük saygı duyuyoruz.” yanıtını vermiştir

“Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Dışışleri Bakanları ortak basın toplantısı”, **Dışışleri Bakanlığı**, 09.02.2010.

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisinin-metni.tr.mfa>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁰⁶ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 439.

¹⁵⁰⁷ Nazif Mandacı, “Türkiye’nin Balkan Politikası”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı20014**, SETA, İstanbul, 2015, s. 340.

¹⁵⁰⁸ Karadjordjevo’nün sembolik bir önemi vardır. 1991 yılında Sırp Başkan S.Miosevic ile F. Tudjman burada buluşup Bosna ve Hersek’in bölünmesine karar vermişlerdi.

¹⁵⁰⁹ Nazif Mandacı, **Türkiye’nin Balkan Politikası**, s. 340-341.

Konseyi'nin Boşnak üyesi Silajdzic de Sancak Bölgesi'ndeki ayrılıkçı ya da otonom hareketlere destek vermeyeceklerini beyan etmiştir.¹⁵¹⁰ Liderler arasındaki üçlü görüşmelerin üçüncüsü 14 -15 Mayıs 2013 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde Ankara'da yapılmıştır. Sırbistan'ın o dönem yeni seçilen Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić, Bosna Hersek'in başkanlık üyeleri Boşnakları temsilen B. Izetbegović, Sırpı temsilen N. Radmanovic, Hırvatları temsilen Z. Komsic de zirveye katılmışlardır. “Geleceği birlikte inşa etmek” teması ile yapılan bu zirvede¹⁵¹¹ tüm taraflar karşılıklı işbirliğinin önemine vurgu yapmışlar, özellikle de ticaret konusunda ilişkilerin güçlendirilmesi üzerinde durmuşlardır. Üç ülke kendi aralarında üçlü ekonomik işbirliği komitesi kurulmasına karar vermişlerdir. Hatta üç ülke Üçlü Ticaret Komitesi kurulması için 14 Mayıs'ta imzalanan bildiriye memnuniyetle karşıldıklarını belirtmişlerdir. Sırp lider Nikolić Türkiye'nin kendilerinin ulaşamadığı marketlere ulaşmada, Sırbistan'a doğrudan yatırım ve teknoloji gelmesine katkı sağlayacağını belirterek ekonomik işbirliğinin önemini altını çizmiştir.¹⁵¹² Türkiye'nin Balkanlar'a dönük işbirliği desteği sadece kendi yatırım ve işbirliği ile sınırlı kalmamış, Arap ülkeleri ve Azerbaycan'ın Sırbistan ve Bosna Hersek'e yatırımlarını desteklemiştir.¹⁵¹³ Bu zirvenin sonuç bildirgesinde bir sonraki

¹⁵¹⁰ Dord Pavlovic, **The Future of the Trilateral**, s. 21.

¹⁵¹¹ “Balkanlarla İlişkiler”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa (erişim tarihi 10.01.2018)

¹⁵¹² “Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Zirve Toplantısı'nda kabul edilen Ankara Zirve Bildirisi”, **Dışişleri Bakanlığı**, 15.05.2013

http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-zirve-toplantisi_nda-kabul-edilen-ankara-zirve-bildirisi_-15-mayis-2013_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵¹³ “Trilateral summit held in Turkey”, **B52**, 15. 05.2013, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2013&mm=05&dd=15&nav_id=86172 ; (erişim tarihi 21.04.2019). Nihat Çelik, **a.g.e.** , s. 490. Liderler bu zirvede 2010'da İstanbul'da başlayan sürecin daha kapsamlı ve ileri bir noktaya ulaştığını belirtip sürecin artık kriz çözme ve tarafların bir araya getirme aşamasının daha da ilerisine taşınması aşamasına geçmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu noktada da ortak projeler üretme, üç ülke arasında diyalog ve eşgüdümün geliştirilmesi, bölgesel istikrara yapılan katkıdan duyulan memnuniyet vurgulanmıştır. Üç ülkenin birbirlerinin AB ile bütünleşme süreçlerine destek vermeleri, katılım sürecindeki tecrübelerini birbirlerine aktarmaları taahhüt edilmiştir. Bunların yakında Üçlü zirvelerde mutabık kalınan ekonomi, kültür eğitim, bilim, enerji, altyapı, ulaşım, turizm gibi alanlardaki işbirliğin attırılmasına karar verilmiştir. Ayrıca Üçlü Ticaret Komitesi kurulması amacı ile Ekonomik ve Ticaret İşbirliğine İlişkin Deklarasyonu imzalanmıştır.

Üçlü Toplantının 2014’te Saraybosna ‘da yapılacağına karar verildiği de eklenmiştir.¹⁵¹⁴

Bu toplantıda liderler ekonomik bağımlılık ve işbirliğinin yanında enerji güvenliği, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığının önemine dikkat çekmişlerdir. Çünkü Türkiye ve Sırbistan enerji arz eden ile talep eden ülkeler arasında önemli bir köprü ve güzergâh olma potansiyeline sahip iki ülkedir.¹⁵¹⁵

1.2.5.Hırvatistan’ın Sürece Dâhil Edilmesi

Sırbistan ile Türkiye arasında Bosna Hersek konusundaki görüşmeler devam ederken Ahmet Davutoğlu’nun 12-13 Aralık 2009’da Hırvatistan’ı ziyaret etmesi sonrasında, Hırvatistan’ın da mekanizmaya dâhil edilmesine karar verilmiştir. Başka bir ifade ile Hırvatistan, Bosna Hersek ve Türkiye arasında Sırbistan, Türkiye ve Bosna Hersek Üçlü Danışma Mekanizması gibi paralel bir mekanizma kurulmuştur.

2009’da Hırvatistan ile Türkiye arasında imzalanan Strateji Belgesi ile ivme kazanan ilişkiler,¹⁵¹⁶ 20 Ekim 2009’da Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek’in başlattığı üçlü görüşmeler gibi Türkiye, Bosna-Hersek ve Hırvatistan arasında da üçlü bir mekanizma kurulması ile daha da ileri gitmiştir. Davutoğlu, Hırvatistan’da Hırvatistan ile Türkiye’nin Bosna Hersek konusunda 1990’larda önemli rol oynadıklarını, yeni süreçte de birlikte yeniden rol oynayacaklarını söyleyip, iki ülkenin tarihleri kadar

¹⁵¹⁴ “Türkiye-Bosna Hersek – Sırbistan Devlet Başkanlıkları Üçlü Zirvesi”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-devlet-baskanlari-uclu-zirvesi.tr.mfa> (erişim tarihi 10.01.2018)

“Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Zirve Toplantısı’nda kabul edilen Ankara Zirve Bildirisi, 15 Mayıs 2013, Ankara”, **Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-zirve-toplantisi_nda-kabul-edilen-ankara-zirve-bildirisi_-15-mayis-2013_-ankara.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

Zirve bildirisi karşılıklı işbirliği, entegrasyon, AB ve NATO gibi uluslararası kuruluşlara destek, açısından önemlidir.

Ayrıca bakınız; “Üçlü İş Birliği Zirvesi Uluslararası Toplum Tarafından Takdirle İzleniyor”, **Abdullah Gül Kişisel İnternet Sayfası**, 15.05.2013

<http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/86043/uclu-is-birligi-zirvesi-uluslararasi-toplum-terafindan-takdirle-izleniyor.html?c=584> (erişim tarihi 10.01. 2018)

¹⁵¹⁵ Birgül Demirtaş, “Turkish-Serbian Relations In The 21st Century: Areas Of Multidimensional Cooperation, Opportunities And Challenges”, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 116.

¹⁵¹⁶ Birgül Demirtaş, **Türkiye ve Balkanlar**, s. 285.

geleceğe bakışlarının da ortak olduğunu vurgulamış,¹⁵¹⁷ Hırvatistan Dışışleri Bakanı Jandrokovic'in Zagreb'de üçlü bir toplantı teklif ettiğini belirtmiştir.¹⁵¹⁸ Daha sonra Türkiye, Bosna Hersek ve Hırvatistan arasında 10 Ocak 2010'da Zagreb'te üçlü danışma süreci ilk toplantısı yapılmıştır.¹⁵¹⁹ Hatırlanmalıdır ki, 15 Ocak 2010'da Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek'in Dışışleri Bakanları dördüncü toplantısı Belgrad'da, Üçlü Danışma Toplantıları'nın beşincisi 9 Şubat 2010'da Ankara'da yapılmıştı.¹⁵²⁰ Sonrasında Sırbistan, Bosna Hersek ile Türkiye 24 Nisan 2010'da "Balkanlar'da Barış ve İstikrar için İstanbul Deklarasyonunu" imzalanmıştı.¹⁵²¹ Ancak Türkiye, Hırvatistan ve Bosna Hersek arasındaki danışma mekanizması Sırbistan, Türkiye ve Bosna Hersek arasındaki kadar etkili olamamıştır.¹⁵²² Her ne kadar bu mekanizma çok işlevsel olmamışsa da Eylül 2016'da BM Genel Kurulu için ABD'de olan taraflarca Türkiye'nin girişimi ile toplantı yapılarak mekanizmanın canlandırılması konusunda görüş birliğine varılmıştır.¹⁵²³ Ayrıca 2019'da Hırvatistan Cumhurbaşkanı Kitaroviç'in Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret sonrası yapılan basın toplantısında Erdoğan, Dayton Anlaşmasının gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiş ve Hırvatistan,

¹⁵¹⁷ Hüseyin Emiroğlu ve Turgay Kayalak, **a.g.e.**, s. 481.

¹⁵¹⁸ "Ortak adımları birlikte istişare ediyoruz", **Cumhuriyet**, 22.06.2010
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/155958/_Ortak_adimlari_birlikte_istisare_ediyoruz_.html (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵¹⁹ "Türkiye- Hırvatistan Siyasi İlişkileri", **Dışışleri Bakanlığı**
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-hrvatistan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (erişim tarihi 21.04.2019)
"Türkiye-Bosna-Hersek-Hırvatistan Dışışleri Bakanları Üçlü Danışma Mekanizması çerçevesinde düzenlenen ortak basın toplantısı", **Dışışleri Bakanlığı**
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-hrvatistan-disisleri-bakanlari-uclu-danisma-mekanizmasi-cercevesinde-duzenlenen-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa> (erişim tarihi 21.04.2019)
"No: 91, 27 Nisan 2010, Hırvatistan Dışışleri ve Avrupa ile Entegrasyon Bakanı Gordan Jandrokoviç'in Ülkemizi Ziyareti ve Türkiye-Bosna-Hersek-Hırvatistan Üçlü Dışışleri Bakanları Danışma Toplantısı Hk.", **Dışışleri Bakanlığı**, 27.04.2010
http://www.mfa.gov.tr/no_-91_-27-nisan-2010_-hrvatistan-disisleri-ve-avrupa-ile-entegrasyon-bakani-gordan-jandrokovic_in-ulkemizi-ziyareti-ve-turkiye.tr.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵²⁰ Gözde Kılıç Yaşın, **a.g.e.**,

¹⁵²¹ "Balkanlar ile İlişkiler", **Dışışleri Bakanlığı**
http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)
Bu deklarasyon tarafların işbirliği içinde oldukları, devam eden görüşmelerin olumlu devam ettiğinin göstergesi olmasının yanından Sırbistan'ın Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü tanınması açısından da ayrı bir önemi vardır.

¹⁵²² Sema Kırıcı, **a.g.e.**, s. 386-389.

¹⁵²³ Mevlüt Çavuşoğlu, "2017 Yılına Girerken Dış Politikamız", **Dışışleri Bakanlığı'nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, 2016, s. 6.
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf (erişim tarihi 21.04.2019)

Türkiye ile Bosna Hersek arasındaki üçlü dayanışma mekanizmasının yeniden canlandırılmasını istemiştir.¹⁵²⁴

1.3.Barişın İnşasına Katkı

Türkiye arabuluculuk yanında barişın inşa edilmesi için askeri, polisiye ve yapısal katkılar da sunmuştur. Askeri ve polisiye katkılara daha önce değinildiği için burada bariş destekleyici unsurlardan olan yapısal yardımlara TİKA, YTB, Diyanet gibi kurumların katkılarına değinilecektir.

Türkiye arabuluculuk girişimlerinin yanında süreç devam ederken Dışışleri Bakanlığı'nın 2011'de başlattığı “Balkan Savaşları’ndan Balkan Barişına Projesi”ni hayata geçirmiştir.¹⁵²⁵ Ayrıca, Dışışleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) ile Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ile birlikte “Balkan Savaşları’ndan Balkan Barişına” isimli konferans organize etmişlerdir. Konferans 18-19 Ekim 2012 tarihleri arasında 1912-1913 Balkan Savaşlarının 100. yıldönümünde yapılması sembolik açıdan da önemlidir. Bu konferansta Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Kosova’nın bayrakları salona asılmıştır. Konferansa Sırbistan Dışışleri Bakanı, Kosova Dışışleri Bakanının da katılacağını gerekçe göstererek katılmamıştır. Ahmet Davutoğlu konferansta yaptığı konuşmada bölge ülkelerine “bölgesel sahiplenme, bölgesel entegrasyon, Avrupa içinde ortak bir havza oluşturulması ve uluslararası platformlarda ortak istişare mekanizmalarının hayata geçirilmesi” gibi dört ana ayaktan oluşan işbirliği

¹⁵²⁴ “Türkiye-Hırvatistan-Bosna Hersek üçlü danışma mekanizması yeniden canlandırılmalı”, **Cumhurbaşkanlığı**, 16.01.2019

[https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/101613/-turkiye-hrvatistan-bosna-hersek-uclu-danisma-mekanizmasi-yeniden-canlandirilmali-\(erisim-tarihi-21.04.2019\)](https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/101613/-turkiye-hrvatistan-bosna-hersek-uclu-danisma-mekanizmasi-yeniden-canlandirilmali-(erisim-tarihi-21.04.2019))

¹⁵²⁵ “Türkiye'nin 'Balkan Bariş' girişimi”, **Al Jazeera Türk**, 20.10. 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/turkiyenin-balkan-barisi-girisimi> (Erişim tarihi 10.0. 2018)

önermiştir.¹⁵²⁶ Bu konferans sonrası Belgrad'dan Üsküp'e kadar farklı benzer organizasyonlar da düzenlenmiştir.¹⁵²⁷

TİKA'nın Belgrad Ofisi 1992'de açılmıştı, ancak yukarıda değinilen sorunlardan dolayı kapanmış yeniden 2009'da açılabilmiştir. TİKA'nın ifadesi ile “kültürel mirasın korunması, eğitim, sağlık, idari ve sivil altyapıların güçlendirilmesi” konularında 1992-2017 arasında 225 projeye imza atmıştır. Bu projelerden 60 tanesi eğitim, 34 tanesi idari ve sivil altyapı, 27 tanesi tarım, 4 tanesi acil yardım, 6 tanesi hayvancılık 11 tanesi de diğerleridir.¹⁵²⁸ TİKA raporlana göre 2009-2017 arası Sırbistan'da 223 projeyi hayata geçirmiştir. Bu projelerin yüzde 35'i eğitim alt yapılarının iyileştirilmesi, yüzde 5'i tarım ve hayvancılık, yüzde 16'sı sağlık alt yapı kapasitesinin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar ve yüzde 14'ü de restorasyon çalışmalarıdır.¹⁵²⁹

TİKA kaynaklarında, Sırbistan için çıkan özel sayıda yapılan yardım ve katkıların temel amacının toplumlar arasında kalıcı barışın inşa edilmesi olduğu belirtilmektedir. TİKA Sırbistan'da sadece Osmanlı mirası değil, kilise yapım ve onarımından altyapı faaliyetlerine, insani yardımlara kadar pek çok alanda destek vermiştir. Örneğin, Türkiye Sırbistan'daki Kralyavo havaalanının inşası için 10 milyon Euro bağış yapmıştır.¹⁵³⁰ TİKA'nın kendi internet sayfası incelendiğinde Türkiye'nin yaptığı insani yardım haberleri¹⁵³¹ ile birlikte Osmanlı mirası eserlere ve Sırbistan'da

¹⁵²⁶ “İstanbul'da 'Balkan Barışı' arayışı” **Al Jazeera Türk**, 19.10 2012.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/istanbulda-balkan-barisi-arayisi> (erişim tarihi 10.01. 2018).

¹⁵²⁷ “Türkiye'nin 'Balkan Barışı' girişimi”, **Al Jazeera Türk**, 20. 10. 2012, (erişim tarihi 10.01.2018).

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/turkiyenin-balkan-barisi-girisimi>

¹⁵²⁸ **TİKA Balkanlar**, s. 62-69.

https://www.tika.gov.tr/upload/2018/BALKANLAR/ikinci_balkan_bulusmasi_kitap.pdf (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵²⁹ “TİKA Sırbistan'da 223 Projeyi Hayata Geçirdi”, **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_sirbistan_da_223_projeyi_hayata_gecirdi-38499 (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁰ “Türkiye Sırbistan'a 10 milyon euro bağışladı”, **Radikal**, 28.04.2012

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiye-sirbistana-10-milyon-euro-bagisladi-1086354/> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³¹ “Sırbistan'da Sel ve Heyelandan Zarar Gören 20 Aileye Sera Desteği”, **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/sirbistan_da_sel_ve_heyelandan_zarar_goren_20_aileye_sera_destegi-19341 (erişim tarihi 21.04.2019)

yaşayan Müslümanlara yapılan destekler sıklıkla işlenmektedir.¹⁵³² TİKA belgelerinde Osmanlı mirasının korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için Sırbistan ile işbirliği yapıldığının altı çizilmektedir.¹⁵³³ Örneğin, Belgrad'daki Sokullu Mehmet Paşa Çeşmesi ve Damat Ali Paşa Türbesi ile Kalemeydan Küçük Merdivenler'in Sokullu Mehmet Paşa Çeşmesi,¹⁵³⁴ Sultan II. Bayezid'in 1483'te yeniden inşa ettirdiği Ram Kalesi, Damat Ali Paşa Türbesi, Syenitsa'daki Valide Sultan Camisi gibi Osmanlı eserleri canlandırılmıştır.¹⁵³⁵ TİKA kaynaklarında sadece Sırbistan değil tüm Balkanlar'da Osmanlı yadigarına sahip çıkıldığının altı çizilmektedir.¹⁵³⁶ Erdoğan da TİKA yardımları için -özellikle de Balkan örneğinde- ecdat yadigarına önem verdiklerini belirtmiştir.¹⁵³⁷ Anadolu Ajansı da TİKA'nın ecdat mirasının

¹⁵³² Haberin bir bölümü şu şekildedir “TİKA sosyal ve kalkınma alanında yaptığı çalışmalarla faaliyet gösterdiği ülkelerde önemli projelere imza atıyor. Balkanlar'da Sırbistan ve Karadağ arasındaki koridorda, merkezi Yeni Pazar (Novi Pazar) kenti olan ve Boşnak ve diğer Müslümanların nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği Sancak bölgesi, ekonomisinin gelişmemiş olması sebebiyle işsizlik oranı yüksek seviyelerde ve bölge halkının ekonomik durumunu olumsuz yönde etkiliyor.”

“Sırbistan'da Yetim ve İhtiyaç Sahibi Ailelere Yakacak Desteği”, **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/sirbistan/da_yetim_ve_ihtiyac_sahibi_ailelere_yakacak_destegi-18187(erişim tarihi 21.04.2019)

“Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından, Sırbistan'da Boşnak nüfusun yoğun olarak yaşadığı Sancak Bölgesi'nde 150 yetim çocuğa ve ihtiyaç sahibi ailelere kış hazırlıkları kapsamında yakacak desteği verildi.” **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_sirbistan_sancak_bolgesi_nde_yetim_ailelerine_destek-24521(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³³ “Sırbistan 2017, **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Bro%C5%9F%C3%BCrleri/S%C4%B1rban%202017/TİKA%20Sırbistan_2017.pdf(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁴ “TİKA Sırbistan'da 223 Projeyi Hayata Geçirdi”, **TİKA**, 2017

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_sirbistan_da_223_projeyi_hayata_gecirdi-38499(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁵ **TİKA Balkanlar**, s. 62-69.

https://www.tika.gov.tr/upload/2018/BALKANLAR/ikinci_balkan_bulusmasi_kitap.pdf (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁶ “Türkiye Balkanlar'daki Osmanlı Yadigarı Eserlere Sahip Çıkıyor”, **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_balkanlar_daki_osmanli_yadigari_eserlere_sahip_cikiyor-33056(erişim tarihi 21.04.2019)

“TİKA, Balkanlar'da 50 ecdat yadigarı eseri restore etti”, **TimeTürk**, 17.5.2017

<https://www.timeturk.com/tika-Balkanlar'da-50-ecdat-yadigari-eseri-restore-etti/haber-635812>(erişim tarihi 21.04.2019)

“TİKA Osmanlı mirasına sahip çıkıyor”, **Diriliş Postası**, 12.06.2018

<https://www.dirilispostasi.com/balkan-ekspresi/tika-osmanli-mirasina-sahip-cikiyor-5b1ef138e54d4412f1673b99>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁷ Erdoğan, 1996-2002 yılları arasında 46 vakıf eserinin restore edildiğini, kendilerinin ise 10 yılda 3 bin 750 eserin restorasyonunu tamamladıklarını söylemiştir. TİKA aracılığıyla kendilerinden önce gerçekleştirilen proje sayısının 2 bin 241 olduğunu, bu rakamı 10 binin üzerine çıkardıklarını anlatan Erdoğan : “Kudüs'teki Kubbet-üs Sahra'dan, Kırım'daki Zincirli Medrese'ye, Bosna Hersek'teki Drina Köprüsü'nden Moğolistan'daki Bilge Kağan Kültegin Anıtları'na kadar dünyanın dört bir yanındaki ata yadigarlarına TİKA aracılığıyla sahip çıktık. Karakurum'dan ta Orhun Abideleri'ne kadar” demiştir.

canlandırıldığının altını çizmektedir.¹⁵³⁸ Bu söylemler ve uygulamaların da etkisi ile TİKA aracılığı ile Türkiye'nin Osmanlı binaları ve anıtlarını restore etmeye ağırlık verdiği yaygın bir kanıdır.¹⁵³⁹

TİKA konusunda dikkat çeken bir başka nokta da TİKA'nın Balkanlar'a dönük yayınları incelendiğinde yine kimlik vurgusunun dikkat çektiği görülmektedir. Tabi kimlikten kastedilen Osmanlı ve İslam medeniyeti kimliğidir.¹⁵⁴⁰ Örneğin Balkanlar ile "Balkanlar'da İslam, Miadı Dolmayan Bir Umut (5 Cilt), Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri" gibi yayınlar basılmıştır. Bu yayınlarda Osmanlı, Türk ve İslam vurgulu çalışmalar bulunmaktadır.¹⁵⁴¹

Balkanlar'a dönük girişimlerde her ne kadar din önemli bir unsur olsa da Türkiye çok kültürlülüğe de önem vermektedir. Sadece Müslüman gruplar değil diğer tüm gruplarla ortak tarih, ortak kültür ortak bir anlayış ve zeminde iletişim içinde olmanın yollarını aramaktadır. Hatta Türkiyeli diplomatlar ve TİKA, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurum yöneticileri Sırbistan'dan Karadağ'a Makedonya'ya kadar tüm aktörlerle iletişim ve işbirliği içinde olduklarını belirtmektedirler.¹⁵⁴²

TİKA'nın Bosna Hersek faaliyetlerine bakıldığında TİKA Saraybosna Koordinasyon Ofisini 2008'de açmış, 2008-2017 arası 845 projeye imza atmıştır.

"Başbakan Erdoğan'ın konuşmasının tam metni", **Hürriyet**, 03.11.2012
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdoganin-konusmasinin-tam-metni-21843288>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁸ TİKA yetkilileri verdikleri röportajda : "*TİKA olarak Balkanlar'da şu ana kadar yaklaşık 50 cami, köprü, mevlevihane, tekke, çeşme gibi ortak kültür mirasımız olan eserin restorasyonunu tamamladık. Balkanlar'daki ortalamamız yıllık olarak ülkenin büyüklüğüne göre 25 ile 50 proje arasında değişiyor. Şu an Bosna Hersek'te 6 eser üzerinde restorasyon çalışmalarımız devam ediyor. Balkanlar genelinde ise 24 eser üzerinde çalışıyoruz, projeleri tamamlanmak üzere. Aynı zamanda bu eserler, bölge halkına ciddi turizm getirisi sağlıyor...*

Ecdat nereye gitmiş, hangi eseri bırakmışsa TİKA takip ediyor ve onu kültürel miras olarak ayağa kaldırıyor. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kültürel mirasının korunması yolunda bir limit koymuyor. Başbakanlığımız bu noktada nerede eserimiz var ise az yada çok ulaşmak ve onu ayağa kaldırmak istiyor." demişlerdir.

"TİKA Balkanlar'da 50 ecdat yadigarı eseri restore etti", **AA**, 17.05.2017

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/tika-Balkanlar'da-50-ecdat-yadigari-eseri-restore-etti/820007>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵³⁹ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's Balkans policy...** , s. 38

¹⁵⁴⁰ Bu durum aslında tüm eserleri için bu durum geçerli ancak burada Balkanlar incelediği için diğer bölgelere değinilmeyecektir.

¹⁵⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız : "Prestij Eserler", **TİKA**

https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/prestij_eserler-28(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁴² Mehmet Uğur Ekinci, **A Golden Age Of Relations...** , s. 107.

Bunlardan 210 tanesi eğitim, 70 tanesi tarım ve kalkınma, 20 tanesi iletişim, 8 tanesi spor, 79 tanesi kültür sanat, 35 tanesi devlet organlarını güçlendirmek, 15 tanesi tanıtım, 7 tanesi orman, 39 tanesi sağlık, 84 tanesi restorasyon, 54 tanesi STK'lara destek, 10 tanesi barınma, 183 tanesi konferans ve kongre, 36 tanesi mesleki eğitim, 5 tanesi balıkçılık ve hayvancılık projesidir.¹⁵⁴³

Bosna özelinde TİKA'nın faaliyetleri üzerinden daha çok Yeni Osmanlıcı ve İslamcı bir yönelimde olduğu, Osmanlı eserler ve İslami referanslı katkıları olduğu iddia edilmektedir. Hatta TİKA faaliyetleri Osmanlı'nın yeniden inşası,¹⁵⁴⁴ Osmanlının yeniden dönüşü olarak da görülmektedir.¹⁵⁴⁵ Ayrıca Bosna Savaşında Sırların saldırısına uğrayan camiler ve İslami sembollerin onarılmasının üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte kilise ve diğer alt yapı yatırımlarına da destek verilmiştir.¹⁵⁴⁶ Türkiye'nin eğitim yatırımlarının ve dolayısı ile de kültürel etkisinin daha çok bölgedeki Müslüman nüfusa dönük olduğu iddia edilmektedir.¹⁵⁴⁷ 11 Eylül sonrası aşırılığa karşı Türkiye Balkanlar'da ılımlı İslam temsilcisi olarak da görülmüştür. TİKA, Diyanet, cemaatler ve tarikatlar da önemli roller üstlenmişlerdir.¹⁵⁴⁸ Bu dinsel yapılar kültürel gruplar kendilerine çok rahat alan bulabilmişlerdir.¹⁵⁴⁹ Özellikle, Diyanet önemli rol ve görev üstlenmiştir. Diyanet'in girişimi ile 2007 yılından itibaren Balkan Müslümanlarının Avrasya Konsey Forumu'na katılması sağlanmıştır.¹⁵⁵⁰ Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı 1995'ten beri Balkan ülkelerini üye olduğu "Avrasya İslam

¹⁵⁴³ TİKA Balkanlar, s. 62-69.

"İkinci Balkan Buluşması", TİKA,

https://www.tika.gov.tr/upload/2018/BALKANLAR/ikinci_balkan_bulusmasi_kitap.pdf, s.17-21.

¹⁵⁴⁴ Trivo Milicevic, "Business As The Future Bond Between Turkey And Serbia", Metin Ünver (ed.),

Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018 s. 133.

¹⁵⁴⁵ Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu, "Balkanlar'da YTB Ve TİKA'nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri", **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt, 2 Sayı 2, 2017, s. 123.

¹⁵⁴⁶ Mehmet Özkan, "Türk Dış Politikasında Din ve Dinî Diplomasi", Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s. 148.

¹⁵⁴⁷ Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, "Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card", **Insight Turkey**, 2011, Cilt, 13, Sayı 3, s. 159.

¹⁵⁴⁸ Kerem Öktem, "Global Diyanet and Multiple Networks: Turkey's New Presence in the Balkans", **Journal of Muslims in Europe**, Cilt 1, 2012, s. 31-33.

¹⁵⁴⁹ Alida Vracic, **Turkey's Role in the Western Balkans**, SWP Berlin, Kasım, 2016, s. 6.

¹⁵⁵⁰ Kerem Öktem, **Global Diyanet...**, s. 42.

Kongresi”ni, 2007’den beri ise Balkan Diyanet İşleri Başkanları Toplantısı’nı organize etmektedir.¹⁵⁵¹ Diyanet, Balkanlar’da dini eğitim alacak olanlara burslar verilmesi, Kuran kursları açılması, cami inşası gibi konulara ağırlık vermiştir. Bunlarla birlikte TİKA, MEB, YTB ve Kültür Bakanlığı işbirliği ile Balkanlar’da Osmanlı döneminden kalma Türk-İslam mirasının yeniden inşası, Balkanlar’daki şehirler ile kardeş şehirler ilan edilmesi, Kuran kurslarına öğrenci gönderme ve değişimi, Balkan Müslümanları ile Türkiye arasında ortak proje yapımı gibi faaliyetler ve organizasyonlar da yapmıştır. Diyanet ayrıca dinsel konularda yardımlar yapmış, Hac, umre ziyaretlerini organize etmiş, din eğitimi konusunda katkılar sunmuştur. Diyanet Vakfı Balkanlı öğrencilere Türkiye’de İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinde eğitim görmeleri için burslar vermiştir.¹⁵⁵² İlgili bölgelerdeki Müslümanlar sembolik lider olarak Diyanet’i görmektedirler. Diyanet’in bu etkinliği Türkiye’nin farklı kurumlar aracılığı ile Müslümanlara hamilik yapma amacı olarak görülebilmektedir. Türkiye kendisini hem Müslümanların lideri hem de Osmanlı’nın varisi olarak göstermekte, diğer taraftan da İslam ve Osmanlı temalı mesajlar ve pratikler ile iç politikayı etkilemektedir.

YTB’nin ise Balkanlar’a farklı düzeylerde katkıları olmuştur. YTB de 2011-2015 arası Balkanlar’a dönük 217 proje ile destek vermiş, Türkiye’ye burslu öğrenci gelmesini sağlamış, Makedonya ve Bosna Hersek’te iki üniversiteye sponsorluk yapmıştır.¹⁵⁵³ YTB yayınları ve kaynakları incelendiğinde de TİKA’ya benzer biçimde “Türkiye’nin ecdat mirasına sahip çıktığı” mesajı verilmektedir.¹⁵⁵⁴ Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu Türkiye’deki üniversitelerden eğitim gören öğrencilerin

¹⁵⁵¹ Mehmet Özkan, **Türk Dış Politikasında...**, s. 147.

¹⁵⁵² Sema Kırıcı, **a.g.e.**, s. 395.

“80’i Aşkın Ülkeden Yabancı Uyruklu Öğrencinin Okuduğu Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liselerinde Burslu Okuma Fırsatı: Tanıtım İçin 25 Dilde Afiş Hazırlandı!”, **Milli Eğitim Bakanlığı**, 27.02. 2019

<https://dogm.meb.gov.tr/www/80i-askin-ulkeden-yabanci-uyruklu-ogrencinin-okudugu-uluslararasi-anadolu-imam-hatip-liselerinde-burslu-okuma-firsati-tanitim-icin-25-dilde-afis-hazirlandi/icerik/787>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁵³ Sema Kırıcı, **a.g.e.**, s. 394.

¹⁵⁵⁴ “KOSOVA: Kardeşliğin, Tarihdaslığın ve Gönüldaslığın Diyarı”, **YTB**

<https://www.ytb.gov.tr/dosyalar/kosova-kardesligin-tarihdasligin-ve-gonuldasligin-diyari>(erişim tarihi 21.04.2019)

Türkiye'nin yurtdışındaki temsilcileri olarak nitelemektedir. Bu bakışa göre Türkiye bursu alan bu öğrencilerin Türkiye adına lobi yapmaları da beklenilmektedir. Ancak altının çizilmesi gereken başka bir nokta TİKA'nın destek ve yatırımlarının sadece Türkiye'nin etkisini arttırmanın değil; ayrıca, Türkiye'nin yapacağı katkılar ile-diğer bölgesel aktörlerle karşılattırdığında- görünürlüğünün fark edilmesi de amaçlanmıştır.¹⁵⁵⁵

Aşağıda Türkiye'nin Bosna Hersek ve Sırbistan'a yıllara göre yaptığı yardımlar ve yatırımlar gösterilmektedir. Bu veriler TİKA Faaliyet Raporları incelenerek derlenmiştir. TİKA'nın internet sayfasında 2008-2014 arasının raporları olmadığı için ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

TİKA 2009'da Bosna Hersek'e 32,75, Sırbistan'a 3.33¹⁵⁵⁶; 2010 yılında Bosna Hersek'e 25.17, Sırbistan'a 3.75¹⁵⁵⁷; 2011'de Bosna Hersek'e 17.94, Sırbistan'a 3.91¹⁵⁵⁸; 2012'de Sırbistan'a 3.91, Bosna Hersek'e 17,94¹⁵⁵⁹; 2013'te Bosna Hersek'e 22.28, Sırbistan'a 6.06¹⁵⁶⁰; 2014'te Bosna Hersek'e 43.5, Sırbistan'a 7.27¹⁵⁶¹; 2015'te Bosna Hersek'e 25.96, Sırbistan'a 4.11¹⁵⁶² milyon dolar kalkınma yardımı yapmıştır.

Türkiye'nin 2009 doğrudan yatırımları Bosna Hersek'e 20,79, Sırbistan'a 3,67,¹⁵⁶³ 2010 yılında doğrudan yatırım Sırbistan'a 2,804, Bosna Hersek'e 61,488,¹⁵⁶⁴ 2011'de Bosna Hersek'e 22 (2011 yılı raporunda Sırbistan'a dönük doğrudan yatırım miktarı yer almamaktadır),¹⁵⁶⁵ 2012 yılında Sırbistan'a 7, Bosna Hersek'e de 7,¹⁵⁶⁶ 2013'te Sırbistan'a 4, Bosna Hersek'e 3¹⁵⁶⁷ milyon dolardır.

¹⁵⁵⁵ Birgül Demirtaş, *Turkish...*, s. 1.

¹⁵⁵⁶ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2010, s. 37.

¹⁵⁵⁷ 2010 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2011, s. 51.

¹⁵⁵⁸ 2011 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2012, s. 104.

¹⁵⁵⁹ 2012 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2013, s. 129.

¹⁵⁶⁰ 2013 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2014, s. 91.

¹⁵⁶¹ 2014 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2015, s. 67.

¹⁵⁶² Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2015, TİKA, 2016, s. 29.

¹⁵⁶³ 2009 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2010, s. 61.

¹⁵⁶⁴ 2010 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2011, s. 38.

¹⁵⁶⁵ 2010 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2011, s. 66-67.

¹⁵⁶⁶ 2012 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2013, s. 75.

¹⁵⁶⁷ 2013 Kalkınma Yardımları Raporu, TİKA,2014, s. 75.

Dolayısı ile TİKA, YTB, Diyanet gibi kurum ve kuruluşlar her ne kadar tarih, ecdat, kimlik, kültür, din gibi referanslarla faaliyetlerde bulunmuşlarsa da bölgedeki tüm ülkelere gruplara altyapıdan insani yardıma, kilise inşasından sağlık ve eğitime kadar farklı alanlarda katkılar sunmuştur. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere Sırbistan ve Bosna Hersek özelinde Bosna Hersek daha fazla destek almaktadır. Ayrıca her ne kadar tüm gruplara katkı sağlansa da TİKA, YTB, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların kuruluş amaçları ve dış politikadaki amaçlarına paralel kimlik merkezli bir politika daha ağır basmaktadır.

1.4.Sürecin Yansımaları ve Sonuçları

Türkiye'nin Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan ve Bosna Hersek-Türkiye-Hırvatistan olmak üzere iki ayrı mekanizma kurarak sürdürüldüğü sürecin önemli yansımaları ve kazanımları olmuştur.

Türkiye'ye göre Sırbistan ve Bosna Hersek arasındaki en önemli sorun iki ülke arasındaki diyalog ve iletişim eksikliğiydi.¹⁵⁶⁸ Türkiye'nin girişimleri ile başlayan süreçte temel uyuşmazlık konularından dolayı zaman zaman gerilimler de yaşansa iletişim sorunu görece çözülmüştür. Türkiye'nin Türkiye-Hırvatistan-Bosna Hersek ve Türkiye-Sırbistan-Bosna Hersek arasında kurduğu üçlü danışma mekanizmaları gerek taraflar arasında iletişim ve diyalogu sağlaması gerek somut sonuçları bakımından önemlidir.¹⁵⁶⁹

¹⁵⁶⁸ “Sırbistan’dan Srebrenista Özrü”, **Al JazeeraTürk**, 25 Nisan 2013

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirbistandan-srebrenitsa-ozru>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁶⁹ Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Scoreb Card”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 160-161.

Türkiye'nin Müslüman Boşnaklar aracılığı ile Bosna Hersek'e müdahale ettiğini, hatta Türkiye'nin gizli gündemi olduğunu iddia eden Bosnalı Sırpı kendisinin kurduğu masaya oturtması da önemli bir başarıdır.¹⁵⁷⁰

Daha önce de değinildiği üzere Sırbistan ile Bosna Hersek'in Devlet Başkanları savaş sonrası ilk kez 24 Nisan 2010'da İstanbul'da yapılan liderler zirvesinde bir araya gelmişlerdi. Zirve sonrasında üç ülke "Balkanlar'da Barış ve İstikrar için İstanbul Deklarasyonu"nu imzalamışlar; Sırbistan, Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü tanımış,¹⁵⁷¹ yapılan görüşmelerin bir başka somut sonucu ve yansıması olarak da Ankara'da yapılan toplantıda Bosna Hersek'in Belgrad'a büyükelçi atamasına karar verilmişti.¹⁵⁷² Kurulan bu mekanizma sonrası Bosna Hersek'in Sırbistan'a büyükelçi atamasının yanında Sırbistan Parlamentosunda Srebrenica katliamını kınayan bir karar çıkmış¹⁵⁷³ ve Sırbistan özür dilemiştir.¹⁵⁷⁴ Başbakan Erdoğan bu kararın çok önemli olduğunu belirtmiş, diğer adımların da atılması gerektiğini söyleyerek böylelikle bölgeye huzur, istikrar ve barışın geleceğini, Türkiye'nin de Sırbistan ile ilişkilerin daha da gelişeceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷⁰ Nazif Mandacı, **a.g.e.**, s. 343.

¹⁵⁷¹ "Dış Politika Kronolojisi, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/nisan_.tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁷² Sırbistan ile yaşanan gerilimler ve Bosna Hersek içerisindeki cumhuriyetler arası anlaşmazlıktan ötürü Bosna Hersek'in 2007'de beri Sırbistan'da büyükelçisi bulunmuyordu. Görüşmelerin başlarında Sırbistan, Bosna Hersek büyükelçisini kabul etme noktasında ayak sürümüşse de sorun çözülmüştü.

¹⁵⁷³ Ancak ileride de değinileceği üzere bu iki taraf için çok zorlu ve çetin müzakerelerle geçen bir süreçti. O dönem Belgrad Büyükelçisi olan Süha Umar anılarında bildiri metni konusunda uzun pazarlıklar yapıldığını, Davutoğlu'nun Sırbistan'dan olumsuz bir kanı ile ayrılacakken yapılan görüşmeler sonucu bildiri metni konusunda ortak bir yerde buluşulduğunu ve Davutoğlu'nun Sırbistan'dan Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'ya geçerek görüşmeler yaptığını anlatmaktadır. Oylama sırasında Sırbistan içindeki Müslüman Boşnak gruplarının Türkiye tarafından yönlendirildiği de görülmektedir. Bakınız: Süha Umar, **a.g.e.**

¹⁵⁷⁴ Sırbistan'dan Srebrenista Özrü", **Al Jazeera Türk**, 25 Nisan 2013

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirbistandan-srebrenitsa-ozru>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁷⁵ "Erdoğan: Balkanlar artık barışı teneffüs etmeli", **İnternethaber**, 11.7.2010

<https://www.timeturk.com/tr/2010/07/11/erdogan-balkanlar-artik-barisi-teneffus-etmeli.html>(erişim tarihi 21.04.2019)

Aslında Bosna Hersek, en başından beri Sırbistan'ın 1995 Srebrenica'daki katliamı soykırım olarak tanıyıp sorumluluğunu kabul etmesini istemekteydi.¹⁵⁷⁶ Bu önemli bir kazanımdır denilebilir. Haris Silajdzic yerine dönüşümlü başkanlığın Müslüman üyesi olarak seçilen Bakir İzetbegović-Aliye İzzetbegović'in oğludur- de 1 Kasım 2010'da Bosna savaşı sırasında Boşnaklar tarafından öldürülen günahsız kurbanlar için özür dilemiş, iletişim ve karşılıklı anlayış ile ilişkilerin normalleşmesine katkı yapacağını belirtmiştir. Hatta diğer başkanlık üyeleri de kabul ederse bu özrün kurumsal biçimde yapılacağını belirtmiştir. Sırbistan'ın yayınladığı deklarasyon sonrası, Sırbistan ile Bosna arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve düzelmesinin önemine değinmiştir.¹⁵⁷⁷ Karşılıklı özür ve jestlerin yanında 7 Aralık 2011'de B.Tadić Sırp Cumhuriyetini ziyaret etmiş, İzetbegović ile görüşmüştür. Her ne kadar bu görüşme resmi olmasa da bundan sonra yapılacak görüşmelerin resmi olması yönünde karara varılmıştır. Ancak, bu süreçte taraflar arasında niteleme ve özür konusunda gerilimler yaşanmış olsa da diplomatik yollar, özellikle Türkiye'nin girişimi ile sorun çözülmüştür. Sırbistan parlamentosundan çıkan özür kararı ve kararın geçtiği aşamalara değinmek gerek süreci anlamak gerekse de Bosna sorunun dönüşümünü görme açısından önemli olduğu söylenebilir. Tasarının oylanması esnasında sorunlar yaşanmıştı, fakat Türkiye'nin gerekli girişimleri ile gerginlik yatışmış ve tasarı meclisten geçmiştir. Davutoğlu Zagreb'de yapılan Türkiye, Hırvatistan ve Bosna Hersek Üçlü Toplantısı sonrası Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan Üçlü Dayanışma Toplantısı için Belgrad'a geçmiştir. Davutoğlu ile Tadić'in baş başa yaptıkları görüşmelerde Srebrenica Bildirisi masaya yatırılmıştır. Türkiye ve Bosna Hersek bildiride Srebrenica'nın soykırım olarak tanınip, sorumluluğunun üstlenilmesini isterken,

¹⁵⁷⁶ Süha Umar, **a.g.e.**, s. 178. Ayrıca şu nokta akılda tutulmalıdır ki Srebrenica katliamı Uluslararası Adalet Divanı ile Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi kararıyla soykırım olarak nitelendirilmiştir

¹⁵⁷⁷ "Bosniak official apologizes for crimes", **B92**, 01.11.2015, http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2010&mm=11&dd=01&nav_id=70633(erişim tarihi 21.04.2019)

Sırbistan yönetimi ifadenin başka türlü yapılmasını talep etmiştir.¹⁵⁷⁸ Hatta Davutoğlu verdiği bir röportajda özür metnini Boşnak lider Silajdzic ile birlikte incelediğini, o süreçte gergin atmosferin ve karşıdaki ile aynı şeyleri yaşamamanın hissiyatının da etkisi ile çok fazla sigara içtiklerini söylemiştir.¹⁵⁷⁹

Başbakan Erdoğan Temmuz 2010'da Sırbistan'ı ziyaret etmiş, bu ziyarette çoğunluğunu Müslüman Boşnakların oluşturduğu Sancak bölgesine de gitmiştir.¹⁵⁸⁰ Mayıs 2010'da İstanbul'da kararlaştırıldığı üzere 11 Temmuz 2010'da Boris Tadić ile Tayyip Erdoğan ve Bosnalı mevkidaşları Srebrenica da bir araya gelerek Srebrenica katliamının 15.yıl etkinliğine katılmışlardır. Tadić, katliamın trajedi olduğunu belirtmiş, savaş suçlusu olarak aranan ve Sırp kasabı olarak da bilinen Ratko Mladic'in yakalanması için geleni yapacağını belirtmiş, sonrasında da Mladic yakalanmıştır. Anma törenine Tadić'in etkisi ile Sırp Cumhuriyeti Başkanı da katılmıştır.¹⁵⁸¹ Başbakan Erdoğan burada yaptığı konuşmada hayatını kaybeden tüm insanların acısını paylaştığı belirtip *"Saraybosna İstanbul'un kardeşidir. Belgrad Ankara'nın dostudur, Zagreb İzmir'in akrabasıdır, Kızılırmak Nehri'nin, Sakarya Nehri'nin, Tuna'nın, Dirina'nın, tarihi ortaktır, birdir."* demiştir.¹⁵⁸² Erdoğan'ın bu sözü aslında tüm ülkeler için kapsayıcı ve eşitler arası bir ilişki niteliğindedir. Ancak ileride görüleceği üzere

¹⁵⁷⁸ Süha Umar, **a.g.e.**, s.182-183.

¹⁵⁷⁹ Bir Sırp yetkili süreç içerisinde Davutoğlu'nun devreye girmesinin önemli olduğunu, bu yüzden kendisine teşekkür ettiklerini aksi halde sürecin kaos ve başarısızlıkla sonuçlanabileceğini, Davutoğlu'nun görüşmelerin çıkmaza girdiği anlarda devreye girerek sorunun çözülmesini sağladığını belirtmiştir Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 485. Müzakerelerin çok çetin ve çetrefilli geçtiği, Davutoğlu'nun Belgrad ile Saraybosna arasında çok fazla sefer yaptığı, stresli geçen müzakereler sırasında sigara tiryakisi olan Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Konsey Başkanı H. Sladzić ile dört saat süren müzakerelerde dört paket sigara içtiklerini anlatır. Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s.442. Ayrıca basında bu sigara içme olayı, sigara içmeyen hatta sigaraya karşı olan Davutoğlu'nun karşıdakini ikna etmek, onun gibi olabilmek için sigara içmesi olarak geçmiştir. "Davutoğlu'na ilk kez sigara içirten an", **Hürriyet**, 21.01.2011

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutogluna-ilk-kez-sigara-icirten-an-16817479>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁸⁰ "Erdoğan'ın ziyareti Sırp basınında", **NTV**, 13.07.2010

https://www.ntv.com.tr/dunya/erdoganin-ziyareti-sirp-basininda,WPkViMQ_wkCIR_dS1HTljA(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁸¹ Dmtar Bechev, **a.g.m.**, s.209.

¹⁵⁸² "Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Srebrenica konuşması", **Hürriyet**, 11.07.2010

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-tayyip-erdoganin-srebrenica-konusmasi-15286632>(erişim tarihi 21.04.2019)

Erdoğan ve Davutoğlu'nun daha sonra söyleyeceği sözler hem taraflı hem de eşitler üstü değerlendirilecektir.

Türkiye bu arabuluculuk ile Sırbistan ve Bosna Hersek'te hem etkisini hem de prestijini arttırmıştır. Ayrıca AB ve ABD Türkiye'nin önemini, etkisini görmüşlerdir. Bu görüşmeler AB ve ABD'ye Türkiye'siz çözüm olamayacağını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁵⁸³ Ayrıca ekonomik anlamda da ciddi bir işbirliği başlamıştır. Sırbistan, Türkiye ile ilişkilerini geliştirerek ekonomik anlamda kazançlı çıkmaktadır. Türkiye'nin yukarıda değinilen tarafları masaya oturtabilmesi, bölgede daha görünür olması, taraflar üzerinde etki ve nüfuz sağlaması, imajının değişmesi gibi önemli kazanımları olmuştur. Ayrıca Sırbistan'ın Srebrenica'yı soykırım olarak tanımamasına rağmen Boşnaklarla iletişim kurması, işbirliği yapması da önemli bir kazançtır. Sancak bölgesindeki ayrılıkçılığın önüne geçilmiş olması da Sırbistan için kazançtır. Bosna Hersek de hem ekonomik gelişme, hem normalleşme hem de istikrar açısından önemli ve değerli bulunmaktadır. Toprak bütünlüğün sağlanması da önemli bir kazanım olarak görülmektedir.¹⁵⁸⁴

Ayrıca Bosna-Hersek, Sırbistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları Bosna'nın yeniden yapılandırılması konusunda bir eylem planı üzerinde anlaşmışlardır. Bu plana göre Bosna Hersek'in NATO üyeliğini destekleyen ülkelerin Bosna Hersek'in Dostları adı ile bir grup kurup ortak çalışmaya devam etmesine,¹⁵⁸⁵ öncülüğü AB içinde Slovenya'nın, NATO içinde ise Türkiye'nin yapmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede

¹⁵⁸³ "Surveying Turkish Influence in the Western Balkans", **Stratfor**, 2010
<https://worldview.stratfor.com/article/surveying-turkish-influence-western-balkans> (erişim tarihi 11.01. 2018)

¹⁵⁸⁴ Dorde Pavlović, **a.g.e.**, s. 33-36.

¹⁵⁸⁵ "II. NATO ve Türkiye'nin Güncel NATO Konularına İlişkin Görüşleri", **Dışişleri Bakanlığı**
http://www.mfa.gov.tr/ii_-nato-ve-turkiye_nin-guncel-nato-konularina-iliskin-gorusleri.tr.mfa
"Bosna, NATO Üyelik Eylem Planına Alındı", **Balkan İncileri**,
http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=184:nato&catid=42:guncel&Itemid=63(erişim tarihi 21.04.2019)

NATO Üyelik Eylem Planına dâhil edilmesi yönünde söz alınmıştır.¹⁵⁸⁶ Türkiye'nin etkisi ile NATO'nun 2010'da Talin'de yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında Bosna Hersek de NATO Üyelik Eylem Planı içine alınmıştır.¹⁵⁸⁷

Dolayısı ile sorun yaşayan ülkeler ve gruplar arasında diyalog ve iletişim kanallarının açılması, yaşanan gerginliğin görece düşmesi, Bosna Savaşı sırasında yaşanan katliamlar için özür dilenmesi gibi somut gelişmeler yaşanmıştır. Bunların yanında Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmiş, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda etkisini arttırmıştır. Türkiye açısından bir başka önemli yansıma Sırbistan ile ilişkilerin özellikle de ekonomik anlamda iyileşmesidir.

Önceki bölümlerde gösterildiği üzere Türkiye komşuları ve yakın bölgeler ile ekonomik açıdan işbirliği ve bütünleşme arayışındaydı. Bu entegrasyonun karşılıklı bağımlılığı arttırarak huzur ve refah getireceğini düşünmekteydi. Benzer anlayış Balkanlar için de geçerlidir. Bu yüzden bu bölümde hem sürecin olumlu yansıması hem de Türkiye'nin girişimlerinin bir sonucu olarak ekonomik verilere bakmakta fayda vardır.

Türkiye Balkan ülkelerinin tamamı ile çifte vergilendirmeyi önleme ve Serbest Ticaret Anlaşmaları gibi ticaret ve işbirliği anlaşmaları imzalamış, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde Balkan Ülkeleri Çalışma Grubu kurulmuştur. DEİK ve TOBB düzenli olarak toplantılar organize etmişlerdir.¹⁵⁸⁸ Türkiye Balkanlar'da ticari ilişkilerini geliştirmiş, ihracat ve ithalat artmıştır. Türk iş insanları çok önemli yatırımlar yapmış; havaalanı,

¹⁵⁸⁶ “Bosna Hersek'ten NATO'ya: Üyelik yolunu açın”, **Hürriyet**, 03.03.2010.
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bosna-hersekten-natoya-uyelik-yolunu-acin-13994583>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁸⁷ “Türkiye 2010'da NATO taleplerini kabul ettirdi”, **Haber7**, 21.12.2010.
<http://www.haber7.com/siyaset/haber/667933-turkiye-2010da-nato-taleplerini-kabul-ettirdi>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁵⁸⁸ Erhan Türbedar, “Balkanlar'ın Ekonomisi, Ticari ve Finansal Yapısı”, Şaban H. Çalışkan ve Birgül Demirtaş (ed.), **Balkanlar'da Siyaset**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2018, s. 163.

otoyol inşaatları gibi çok önemli alt yapı projelerinin ihalelerini almışlardır.¹⁵⁸⁹ Bu gelişmeler ekonomik göstergelere yansımıştır. 2000’de 2.9 milyar dolar olan Balkanlar’a dönük ticaret hacmi, 2008’de 17.7 milyar dolar olmuştur.¹⁵⁹⁰ Balkan ülkelerine yapılan doğrudan yatırımın 2007 sonunda 3.5 milyar dolarken, 2016 sonu itibariyle bu rakam 10 milyar dolar civarına yükselmiştir.¹⁵⁹¹ Ancak uzmanlar Balkanlar ile ekonomik ilişkilerin 2000’li yıllardan beri her geçen gün daha iyiye gitmesine rağmen, kültürel ve siyasi ilişkiler kadar gelişmediğini savunmaktadırlar.¹⁵⁹² Tablolarda Balkan uyuşmazlığının çözümü çerçevesinde başlatılan sürecin içinde olan Balkan ülkeleri ile Türkiye’nin ticari ilişkileri gösterilmiştir.

Türkiye’nin sorun yaşadığı ve mesafeli olduğu için Sırbistan ile yaşanan ekonomik dönüşümü görmek önemlidir. 1990’larda çok düşük seviyede olan Sırbistan’daki Türkiye kökenli yatırımlar 2000’lerle birlikte artışa geçmiştir. Özellikle de Türkiye’nin Batı Balkan ülkeleri ile imzaladığı ikili anlaşmalar ve gelişen ilişkiler sonrası önemli sıçrama görülmüştür.¹⁵⁹³ Türkiye ile Sırbistan 2001’de ekonomik ilişkileri güçlendirmek için imzaladıkları anlaşma ile başlayan süreç, 2006’da vergileri düşüren anlaşma ile devam etmiş, en sonunda ise 2010’da Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Gül’ün Ekim 2009’da Sırbistan ziyaretinde “Ekonomik İşbirliği Antlaşması” ve “Altyapı Projelerinde İşbirliği Antlaşması” imzalanmış, NATO müdahalesi sonrası Temmuz 1999’da kapatılan Belgrad Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği’nin Kasım 2009’da yeniden açılmıştır.¹⁵⁹⁴ Sırbistan ile 2010’da Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmasıyla başta inşaat sektörü olmak üzere çok farklı

¹⁵⁸⁹ Zarko N.Petrovic ve Dusan Reljic, **Turkey’s New Approach To The Western Balkans**, ISAC, 2011, s. 14-15.

¹⁵⁹⁰ Didem Ekici, Dilaver Arıkan Açar, Hüseyin Emiroğlu, “Balkan Ülkelerinin Dış Politikaları, Şaban H. Çalışkan ve Birgül Demirtaş (ed.), **Balkanlar’da Siyaset**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2018, s.180-188.

¹⁵⁹¹ Erhan Türbedar, **Balkanlar’ın...**, s. 166.

¹⁵⁹² **A.g.e.**, s. 169.

¹⁵⁹³ Mehmet Ugur Ekinci, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period.”, **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s. 103.

¹⁵⁹⁴ “Türkiye- Sırbistan Siyasi İlişkileri”, **Dışişleri Bakanlığı**
[http://www.mfa.gov.tr/turkiyesirbistan_siyasi-iliskileri-tr.mfa\(erişim tarihi 21.04.2019\)](http://www.mfa.gov.tr/turkiyesirbistan_siyasi-iliskileri-tr.mfa(erişim tarihi 21.04.2019))

sektörlerde ekonomik alanda ciddi bir ivme yakalanmıştır.¹⁵⁹⁵ Türkiye ile Sırbistan ekonomi, kültür ve turizm gibi alanlarda işbirliği ve ilişkileri güçlendirmek adına komisyonlar kurmuşlardır. Bu minvalde iki ayrı komisyon kurularak 2017 itibari ile 10 ayrı anlaşma imzalanmıştır.¹⁵⁹⁶ Türkiye'nin Sırbistan ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşması ile aslında bir nevi üçünü ülkeler ile yapılan ticarete de kazançlı çıkılacaktır. İki ülkenin farklı ülkelerle yaptıkları anlaşmalar karşılıklı kazanç sağlamaktadır. Sırbistan, Türkiye'nin Rusya ve Doğu Avrupa pazarına ulaşmasına köprü olacak, benzer şekilde Türkiye'de Sırbistan'ın Asya pazarına ulaşmasına yardımcı olacaktır.¹⁵⁹⁷

Önceki dönemlerdeki olumsuz ilişkilerden dolayı Sırbistan'a Türk iş insanlarının yatırımları sınırlı olmuşsa da STA sonrası 2009-2010'da ilişkilerin iyileşmesi ile birlikte Sırbistan'a olan ilgi de atmıştır.¹⁵⁹⁸ Son on yılda Türkiye, Sırbistan'ın en önemli ticaret partnerlerinden birisi olmuştur.¹⁵⁹⁹ Bu hızlı yükselişe rağmen Sırbistan ile Türkiye ihraç ve ithalatta ilk beş ülke arasında değildir.¹⁶⁰⁰

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun (DEİK) Türk- Sırp İş Konseyi 5 Şubat 2013'te Ankara'da Sırbistan Cumhurbaşkanı T. Nikoliç'in de katılım gösterdiği bir toplantı düzenlemiştir. Nikoliç yaptığı konuşmada Türk iş insanlarının Sırbistan'a yatırım yapması durumunda Sırbistan'ın karşılık vereceğini belirtmiş ve Sırbistan'ın değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. 2013'te Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikoliç, Cumhurbaşkanı Gül'e iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin 1 milyon doların

¹⁵⁹⁵ Birgül Demirtaş, **Türkiye ve Balkanlar**, s. 286.

¹⁵⁹⁶ Hristina Mikic, "Creative Industries And Trade Relations Between Serbia And Turkey", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 144-145.

¹⁵⁹⁷ Didem Ekinci Sarier, "Evolving Turkish-Serbian Relations: Political and Economic Opportunities and Prospects", **Current Turkey-Serbia Relations**, Center for Strategic Research Report, 2016, s. 54.

¹⁵⁹⁸ Didem Ekici, Dilaver Arıkan Açar, Hüseyin Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁵⁹⁹ Hristina Mikic, "Creative Industries And Trade Relations Between Serbia And Turkey", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 144.

¹⁶⁰⁰ "Sırbistan Cumhuriyeti", **DEİK**

<https://www.deik.org.tr/uploads/infografik-secilen.pdf>(erişim tarihi 21.04.2019)

üzerine çıkması gerektiğini söylemiştir. İki ülke stratejik işbirliğini ekonomik, siyasi ve kültürel ayaklar üzerine kurmuştur.¹⁶⁰¹

Türkiye Sırbistan'daki çok sayıda ekonomik projenin yürütücüsü olduğu gibi alt yapı yatırımları yapılmış Sırbistan'ın Belgrad'ı Adriyatik denizine bağlayan geçiş yolu koridoru oluşturulmuştur. Bu projenin başka bir yansıması Sırbistan'ın enerji taşıma merkezi olup Hırvatistan ve Bosna Hersek'e gidecek olan enerjinin bu güzergah üzerinden tedarik edilmesi planlanmıştır. Bunun yanında Kraljevo askeri havaalanının sivil halkın kullanımına açılması için 10 milyon Euroluk bir yardım anlaşması imzalamıştır. K 11 yol projesi kapsamında Türkiye vereceği krediyi Sırbistan'ı Suriye ile birlikte en ayrıcalıklı iki ülkeden biri ilan ederek 200 milyon Euro'ya yükseltmiştir. Bu ve benzer ihaleler Türk Firmalarına verilmiştir.¹⁶⁰² Sırbistan başka ülkelerle de ekonomik ve politik ilişkileri geliştirme, dünyaya açılma ve yatırım almayı amaçlamaktaydı. O dönem Türkiye ile kurulan yakın ilişkiler beraberinde Sırbistan'a Körfez sermayesini de getirmiştir.İki ülke imzaladıkları Serbest Ticaret Anlaşmaları ile de üçüncü pazarlara daha kolay girme imkânına da sahip olmuşlardı. Ayrıca süreç devam ederken Türkiye'nin siyasi, ekonomik, kültürel ilişkileri ve etkisinde de önemli bir ivmenin kazanıldığı da görülmektedir. Ekonomik ilişkiler kısmında gösterildiği üzere karşılıklı ticaret hacmi artmıştır.¹⁶⁰³

Yukarıda değinildiği üzere Üçlü Danışma Mekanizmaları ve Liderler Zirvelerinde ekonomik işbirliği sıklıkla vurgulanmıştı. Türkiye, Bosna Hersek ve Sırbistan arasındaki Üçlü Danışma Mekanizmasının ekonomik işbirliği ayağı 2013'te

¹⁶⁰¹ Doğa Ulaş Eralp, **Turkey in Western Balkans...** , s. 34.

¹⁶⁰² Ayrıntılı bilgi için Bakınız: İlhan Uzgel, **Balkanlarla...**

Ancak Başbakan Erdoğan'ın 2013'te Kosova'da yaptığı konuşma sonrası Sırbistan'dan gelen tepkiler, özellikle de milliyetçi kesimlerden gelen sert tepkiler sonrası Sırbistan Altyapı ve Kentleşme Bakanı V. İliç, Morava Havaalanının onarımı için Türkiye'nin yapacağı hibeyi kabul etmeyeceklerini belirtmiştir.

Süha Umar, **a.g.e.**,

¹⁶⁰³“DEİK Türk- Sırp İş Konseyi Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić'i Ağırladı”, **DEİK**, 05.02.2013, http://www.deik.org.tr/4829/DE%C4%B0K_T%C3%BCrk_S%C4%B1rp_%C4%B0%C5%9F_Konseyi_S%C4%B1rbistan_Cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1_Tomislav_Nikoli%C4%87_i_a%C4%9F%C4%B1rlad%C4%B1.html, 12.08.2014 (erişim tarihi 21.04.2019)

Üçlü Ticaret Komisyonu kurulması ile resmileşmiş, Ekim 2015'te "Orta Vadeli Eylem Planı" imzalanmıştır.¹⁶⁰⁴ Hatta 2016'da Sırbistan, Bosna Hersek ve Türkiye İstanbul'da üçlü bir ticaret ofisi açmışlardır.¹⁶⁰⁵

Sırbistan ile ticaret hacmi 2002'de 133.2 Milyar dolarken, 2003'te 214, 2004'te 299,3, 2005'te 354,6, 2006'da 327,6, 2007'de 545,8, 2008'de 519,8, 2009'da 362, 3, 2010'da 415,6, 2011'de 568, 2012'de 586,4, 2013'te 692,6, 2014'te 780,4 milyar dolar olmuştur. Bosna Hersek ile ticaret hacmi 2002'de 49,5 iken 2014'te 493,446 milyar dolara çıkmıştır.¹⁶⁰⁶ Sırbistan kaynaklarına göre 2007-2016 arası Sırbistan'a yapılan Türk yatırımı 38 milyar Euro civarındır.¹⁶⁰⁷ Tablo 23, 24 ve 25'te Türkiye'nin Sırbistan, Bosna Hersek ve Hırvatistan ile ticaret hacimleri gösterilmektedir.

Sırbistan gibi Türkiye ile Hırvatistan arasındaki ekonomik ilişkiler giderek artmaktadır. Hatta 2012'de Hırvatistan'a yatırım yapan Türk iş insanları ilk üçtedir.¹⁶⁰⁸ Kosova ile 2013'te imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması Kosova'nın imzaladığı ilk serbest ticaret anlaşmasıdır. 2012 ve 2013'te yıllarından en fazla doğrudan yatırım yapan ülke Türkiye olmuştur.¹⁶⁰⁹

Bu süreçte Türkiye'nin girişimlerinin yanında yardımları, vizelerin kaldırılması, Türk dizileri gibi yumuşak güç unsurları ile birlikte Türkiye Balkanlar için önemli bir turizm merkezi haline gelmiştir.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁴ Sema Kırıcı, **a.g.e.** , s. 386.

¹⁶⁰⁵ "Serbia, Bosnia Open Joint Trade Office in Turkey", **Balkan Insight**, 27.10.2016. <https://balkaninsight.com/2016/10/27/serbia-and-bosnia-open-trade-office-in-turkey-10-26-2016/>; Birgül Demirtaş, Turkish-Serbian Relations in the 21st Century: Areas of Multidimensional Cooperation, Opportunities and Challenges, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 116.

¹⁶⁰⁶ Sema Kırıcı, **a.g.e.** , s. 398.

¹⁶⁰⁷ Hristina Mikic, **a.g.e.** , s.145.

¹⁶⁰⁸ Birgül Demirtaş ve diğerleri, **Türkiye ve Balkanlar...** , s. 285.

¹⁶⁰⁹ **A.g.e.** , s. 287.

¹⁶¹⁰ Mehmet Uğur Ekici, **Turkeys's Balkans Policy and Its...** , s. 37-38.

2.TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUĞUNUN MOTİVAYONU VE SÜRECİN SONLANMASI

Türkiye’nin arabuluculuk mekanizması Butmir sürecinden farklı işlemiştir. Butmir sürecinde görüşmeler Bosna Hersek’in anayasasında değişiklik yapılması etrafında dönmüşken Türkiye sadece Bosna Hersek içerisindeki aktörleri değil; akraba devlet, koruyucu devlet ya da müttefik devlet olarak da nitelendirilebilecek aktörleri de sürece dâhil etmiştir.

Bosna’da “*Bosnalı Sırpların Sırbistan’ı, Bosnalı Hırvatların Hırvatistan’ı, Bosnalı Müslümanların Türkiye’sivar!*” diyegenel bir deyiş vardır.¹⁶¹¹ Hatta Balkanlar’da Müslüman olan Pomaklar, Arnavutlar, Boşnaklar da Türk olarak nitelendirilmektedirler.¹⁶¹² Türkiye -yukarıdaki deyişten de anlaşılacağı üzere- akraba devletlerin Bosna içindeki gruplar üzerindeki nüfuz ve etkisinin farkındadır. Bu sebeple Türkiye başlattığı süreçte sadece iç çatışmanın taraflarını doğrudan müzakere masasına getirmek yerine, çatışan tarafların akraba devlet görüp etkilendikleri ülkeleri de müzakere masasına çekmeyi tercih etmiştir. Akraba devletlerin içinde olmadığı bir sürecin kalıcı ve sürdürülebilir olmayacağını düşünmekteydi. Böylelikle de akraba devletlerin çatışan taraflar üzerindeki nüfuzundan da yararlanmayı amaçlamış ve görece yararlanmıştır. Türkiye, Bosnalı Sırpların Türkiye’ye karşı olan önyargısının farkında olduğu için Bosnalı Sırları, kendisinin kurabileceği temasla birlikte Sırbistan ile işbirliği yaparak etkileyebileceğini düşünmüştür.¹⁶¹³ Bu nokta Türkiye’nin Balkanlar politikasındaki değişikliklerden biri olarak da değerlendirilebilir. Örneğin, Türkiye, Sırbistan’ın Bosna Hersek’teki Sırlar üzerindeki nüfuz ve etkisini göz önde

¹⁶¹¹Hamdi Fırat Büyük, “Bosna’da tartışmalı 'Sırp Referandumu’”, **Gazeteduvar**, 27.09.2016. [https://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/09/27/bosnada-tartismali-sirp-referandumu/\(erişim tarihi 21.04.2019\)](https://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/09/27/bosnada-tartismali-sirp-referandumu/(erişim tarihi 21.04.2019))

¹⁶¹² Baskın Oran, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt 48, Sayı 1, 1993, s. 109-120.

¹⁶¹³ Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 483-484.

bulundurarak ileriki süreçlerde Sırbistan'ı sürekli masada tutmaya çalışmıştır.¹⁶¹⁴ Ancak bu süreçte sadece Sırbistan ile sürecin ilerlemeyeceğini, Bosnalı Sırların içine alınmayacağı bir sistemin kalıcı ve sürdürülebilir olmadığını fark eden Türkiye, Bosna'daki Sırp yetkililerle de temasa geçmeye başlamıştır. Bosna Hersek'teki Türkiye Büyükelçisi ilk kez Sırp Cumhuriyeti Banaya Luka'ya geçerek Sırp lider Milorad Dodik ile görüşmüştür. Türkiye 2009'da anayasa görüşmelerinin gündeme geldiği sırada sadece tarihsel olarak yakın durduğu ve destekçisi olduğu Boşnaklarla değil, Bosnalı Sırlar ile de ilişki kurmaya çalışıp onları ika etme yönünde adımlar atmaya çalışmış, bunu da açıkça göstermek istemiştir. Bosna Hersek içerisinde Bosnalı Sırların bağımsızlık beklentisi ve talepleri gibi Bosnalı Hırvatların da bağımsızlık, özerklik hatta Hırvatistan ile birleşme talepleri bulunmaktaydı. Türkiye Bosnalı Hırvatların Hırvatistan'a katılma talebine karşı da Hırvatistan'ı kurulan mekanizmaya dâhil etmiştir. Böylece bölgede güven, barış ve istikrarı desteklemiş de olmuştur.¹⁶¹⁵ Hatta o dönem Davutoğlu Türkiye'nin nasıl ki Irak'ta tüm gruplarla temas halindeyse, Bosna'da da "tüm grup ve aktörlerle" temas halinde olunarak sorunun çözümüne katkıda bulunulacağını belirtmiştir.¹⁶¹⁶ Türkiye'nin akraba devletleri sürece dâhil etmesinin temel birkaç nedeni olduğu söylenebilir. 1990'lardan beri bitmeyen istikrarsızlığın önüne geçmek için akraba devletlerin etkisi ve gücüne ihtiyaç vardı. Yukarıda değinildiği gibi tüm tarafların dâhil olmayacağı bir anlaşmanın sürdürülebilir olmadığı aşikardır. Ayrıca, akraba ülkelerin sürece dâhil olması, Bosna Hersek içindeki etnititeleri ayrışmaya değil birleşmeye ikna etmesini, hatta yeri geldiğinde zorlamasını sağlayabilecektir. Böylelikle Bosna Hersek içinde özellikle Sırlar arasındaki Türkiye'ye dönük önyargılar da aşılabilecektir. Ayrıca Türkiye bölgeye dönük dış politika ilkelerinden olan "bölgesel sahiplenme" sorunun çözümüne bölgedeki tüm

¹⁶¹⁴ Doğa Ulaş Eral, **Turkey in the...**, s. 33-37.

¹⁶¹⁵ Nihat Çelik, **a.g.e.** . Daha önce de değinildiği üzere Türkiye-Bosna Hersek ve Sırbistan ile Türkiye-Bosna Hersek ve Hırvatistan olmak üzere iki ayrı üçlü komisyon kurulmuştu.

¹⁶¹⁶ İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**, s. 699.

aktörlerin katılımını savunmaktaydı. Dışardan etki eden büyük güçler, akraba devletler her ne kadar taraflar üzerinde etkili olsa da; çözümün aktörlerinin tamamının sürece katılması ve yukarıda bahsedilen, birbirini rakip gibi gören akraba devletlerin, birlikte sürecin içinde olmasını istemiştir.¹⁶¹⁷ Böylelikle de sadece akraba devletler, Bosna içindeki tüm grupların ve akraba devletlerin süreç içerisinde olmaları sağlanmış oluyordu.

Yukarıda görüldüğü üzere Türkiye süreç içerisinde karşılıklı bağımlılık ve entegrasyonu sıklıkla vurgulamaktadır. Bu süreçte hem AB hem de NATO gibi örgütlere birlikte üye olunmasına, karşılıklı işbirliğinin arttırılmasına ve ticarete önem verilmekteydi. Hatta karşılıklı ticaret ve yatırım için ayrı bir önem verilmiş; üç ülkenin “kazan-kazan” yapacağı düşünülmüştür.¹⁶¹⁸

Bu barış girişimlerinin bir başka özelliği de Türkiye’nin barış girişimleri ve ekonomik, kültürel ve siyasi işbirliği girişimleri ile Türkiye’nin Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ)’nin başkanlığını yaptığı 2009-2010 yılına denk gelmiş olmasıdır.¹⁶¹⁹ GDAÜ dönem başkanı olması hem Türkiye’ye hareket alanı vermiş hem de aktif olma olanağı sağlamıştır.

Türkiye’nin uyuşmazlık çözümü noktasındaki temel politikası Bosna Hersek’in toprak bütünlüğünün korunması ve Kosova ile Sırbistan arasındaki uyuşmazlığın çözümü olmuştur.¹⁶²⁰ Kimi uzmanlar ise Davutoğlu’nun Bosna Hersek için yaptığı girişimin üç aşamalı bir yol olduğunu iddia etmektedirler. Bunların ilki Bosna içindeki etnik grupların kendi içlerindeki ilişkilerini pekiştirmektir. Burada Butmir gibi daha

¹⁶¹⁷ Ahmet Davutoğlu, “Address by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECP”, **Dışişleri Bakanlığı**, 22. 06. 2010 http://www.mfa.gov.tr/address-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-republic-of-turkey-at-the-ministerial-meeting-of-seecp_istanbul.en.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶¹⁸ Trivo Milicevic, **A.g.m.**, s. 134.

¹⁶¹⁹ “Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ)”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı** <http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-sureci.tr.mfa> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶²⁰ Doğa Ulaş Eralp, **Turkey in Western Balkans, A Comprehensive Approach for Peace**, s.25.

önceki girişimdeki gibi anayasal değişikliklerden ziyade uzun vadeli planlamalara, yeni hükümetin kurulmasına dönük adımlara ve gruplar arası olumlu ilişkilerin güçlendirmesine yönelik bir yol haritası çizilmiştir. Bu minvalde Davutoğlu 2010 seçimleri sonrası hükümetin kurulması için Bosna'ya iki defa gitmişti. İkinci aşama Sırbistan ve Hırvatistan gibi bölgesel ve akraba devletler ile ilişkileri iyileştirerek bu ülkelerin sürece dâhil edilmesi, karşılıklı çıkar ve kazanım anlayışı içinde sorunun çözülmesidir. Üçüncü aşama ise Bosna Hersek için lobi yapmak olarak gösterilebilir. Türkiye Bosna Hersek için Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı seviyesinde NATO ve AB üyeliği için lobi yapmıştır.¹⁶²¹ Aslında bahsedilen pratiklerin çoğu görüşmeler sırasında verilen kararların yansımasıdır.

Davutoğlu'nun arabuluculuk girişimleri sürecinde sorun yaşayan bu ülke ilişkilerinin ısınmasında yardımcı rolü ve etkisi olmuştur,¹⁶²² hatta kimilerine göre bu duruma bizzat Davutoğlu sayesinde gelinmiştir.¹⁶²³ Davutoğlu'nun biyografisini yazan Gürkan Zengin arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık girişimini büyük bir başarı olarak nitilemektedir. Zengin'e göre etnik unsurlar aradaki bağların neredeyse kopma noktasına geldiği bir dönemde Türkiye “adeta ilmek ilmek örerek” bir araya gelmez denilen bu grupları bir araya getirebilmiştir.¹⁶²⁴ Davutoğlu da sıkça sadece 2010 yılında 5 defa Belgrad'a, 6 defa Saraybosna'ya gidip sadece Sırbistan Dışişleri Bakanı ile 5 aylık sürede 12 kez bir araya geldiğini belirtmektedir.¹⁶²⁵ Türkiye'nin aralarında iletişimin sorunlu ve sınırlı olduğu, karşılıklı önyargıların hâkim olduğu farklı grupları açtığı kanallar üzerinden masaya oturtabilmesi ve bunun sonucunda da yukarıda

¹⁶²¹ Erhan Türbedar, “Üçlü Balkan Zirvesi'nin Nedenleri ve Önemi”, **TEPAV**, Nisan 2010

<http://www.tepav.org.tr/upload/files/1279030070->

[3.Uclu_Balkan_Zirvesi_nin_Nedenleri_ve_Onemi.pdf](#) (erişim tarihi 10.01. 2018)

¹⁶²² İlişkilerin gelişmesi ve yumuşaması Balkanlar'daki gerilimi düşürmüş, işbirliğin yönünde atmosfere dönük ortam hazırlamıştır.

¹⁶²³ Doğa Ulaş Eralp, **Turkey and Bosnia-Herzegovina: A Future Feflectionation on the Past**, SETA, Ankara, 2010, s. 5.

¹⁶²⁴ Gürkan Zengin, **a.g.e.**, s. 438

¹⁶²⁵ Ahmet Davutoğlu, “Turkish Vision of Regional and Global Order: Theoretical Background and Practical Implementation”, **Political Reflection**, Cilt 1, Sayı 2, 2010, s. 45. (Lecture at the Conference Of Turkey's Foreign Policy in a Changing World at the University of Oxford)

değinildiği üzere özür, büyükelçi atanması gibi somut sonuçlar bakımından görece başarılı olduğu söylenebilir. Hatta daha önce de değinildiği üzere Hırvat ve Sırp liderler bile uyuşmazlığın çözümünde Türkiye'nin diplomatik girişimleri ve arabuluculuğuna değinerek Türkiye'ye teşekkür etmişlerdir.

Türkiye bu süreçte tarafları masaya oturtan, iletişimi sağlayan üçüncü taraf olarak görülse de önceki kısımlarda değinildiği ve Davutoğlu'nun da tanımladığı gibi tamamen tarafsız bir arabulucu ya da kolaylaştırıcı değildir. Türkiye, Bosna Hersek'te Boşnakların,¹⁶²⁶ Kosova'da Kosovalı Arnavutların, diğer bölgelerde de Müslümanların temsilcisi gibi görülmektedir. Türkiye'nin ağabey gibi görüldüğü düşünülse de Sırbistan'ın güvenini kazanması da önemlidir. Burada önemli nokta uyuşmazlık içinde olan tarafların Türkiye'nin arabuluculuğunu kabullenip sürdürebilir bulmaları hem Türkiye'nin taraf ya da tarafsızlığının sınırlarına ve tutumuna hem müzakere sürecinin gidişine hem konjonktüre hem de Türkiye'nin güç kapasitesine, ödül ve ceza mekanizmalarına bağlı olmasıdır. Bu sebeple Türkiye'ye dönük önyargılar, Türkiye'nin uyuşmazlık içinde olan tarafların biri ile olan yakın ilişkisi ve Yeni Osmanlıcı söylem, başından beri var olmasına rağmen, sürecin önüne geçmemiştir. Ancak, ileriki bölümlerde gösterileceği üzere bir noktadan sonra yukarıdaki ögeler ilişkileri bozacaktır.

Türkiye'nin üçüncü taraf rolüne ilişkin arabuluculuk tanımı yapılsa da Türkiye'nin Balkan sürecindeki rolünün kolaylaştırıcılık olduğu da iddia edilmektedir. Müzakerelerin başlaması ve deklarasyon öncesi Türkiye ile Sırbistan arasında imzalanan Serbest Ticaret ve sonrasındaki Vize Anlaşması da göz önüne alındığında kimi uzmanlar Türkiye'nin İstanbul Deklarasyonu'ndaki durumu ve pozisyonunu güçlü

¹⁶²⁶ Gözde Kılıç Yaşın, Bosna-Hersek Zirvesi: Beşinci “Üçlü Toplantısı” Ankara” , **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 10.02. 2010
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2010/02/10/7804/bosna-hersek-zirvesi-besinci-uclu-danisma-toplantisi-ankara>(erişim tarihi 21.04.2019)

arabuluculuktan ziyade düşük seviyeli kolaylaştırıcılık olarak değerlendirmektedirler¹⁶²⁷ Türkiye'nin 2009'da Serbest Ticaret Anlaşması 2010'da da Vize Anlaşması imzalaması bu sürecin olumlu yansımaları olmakla birlikte, baskıcı zorlayıcı güçlü arabulucudan ziyade süreçle alakalı sınırlı imkânlarla sahip olan bir arabulucunun ödülleri olarak da değerlendirilebilir. Bu yüzden yukarıdaki iddiaların sentezi olarak söylemek gerekirse, Türkiye'nin sürecin başındaki rolü kolaylaştırıcı arabulucuya daha uygundur.

Burada ilk dönemlerinde AB'nin Türkiye'nin yürüttüğü süreçten çok da memnun olmadığı belirtilmelidir.¹⁶²⁸ Her ne kadar Türkiye AB yolu ve AB'nin beklentileri yönünde bir Balkan politikası yürütmeye çalışmışsa da AB'nin sürecin içinde olamaması, Butmir başarısızlığının hemen sonrası yeni bir sürecin başlaması,¹⁶²⁹ Türkiye'nin Boşnaklara fazla angaje olduğu iddiası¹⁶³⁰ gibi gerekçeler ile çok olumlu yaklaşmamıştır. Kimi uzmanlara göre AB Balkanları kendi etki alanı olarak görüp burada “Pax Avrupa” kurmak istemekte, bu yüzden de olası bir “Pax Osmanlı”yı kendisine rakip olarak değerlendirmektedir.¹⁶³¹ Türkiye'nin Butmir süreci dışında tutulması ve AB'nin Türkiye'nin başlattığı sürece çok fazla destek olmaması bu minvalde de değerlendirilebilir.

Son olarak belirtilmelidir ki her ne kadar Türkiye üçlü görüşmelerde arabuluculuğu ile ön plana çıksa Balkanlar'da başka girişimleri de vardı. Yukarıda değinildiği üzere Sırbistan ile Kosova arasındaki arabuluculukta istenilmemişti. Bunun üzerine arabuluculuğu AB yapmıştı. Sancak bölgesinde yaşayan Müslüman gruplarda

¹⁶²⁷ Reina Zenelaj, Nimet Beriker, M Emre Hatipoğlu, **EU/US and Turkey as Mediators Bosnia: A Comparative Study**, 2012, s. 19.

¹⁶²⁸ “Surveying Turkish Influence in the Western Balkans”, **Stratfor**, 2010
<https://worldview.stratfor.com/article/surveying-turkish-influence-western-balkans>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶²⁹ Erhan Türbedar, **Turkey's New...**, s. 154.

¹⁶³⁰ “Interview With Carl Bildt: The EU, Turkey And Neighbors Beyond, Fall 2009”, **TFQ**, 05.09.2009
<http://turkishpolicy.com/article/334/interview-with-carl-bildt-the-eu-turkey-and-neighbors-beyond-fall-2009>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶³¹ Çağrı Erhan, “Uluslararası Sistemde Balkanlar ve Türkiye Konferansı 2. Oturum”, **Youtube**, 11.10.2012
<https://www.youtube.com/watch?v=zYzL8lSQYKQ&t=1037s>(erişim tarihi 21.04.2019)

da sonuca ulaşamamıştı. Hatta bu grupların üyeleri verdikleri demeçlerde kendi taraflarına destek istemişlerdi. Ayrıca Türkiye'nin ilgisinin daha çok Orta Doğu bölgesine kayması ile diplomatik girişimler istenilen düzeye getirilememişti.¹⁶³² Dolayısı ile 2013'e kadar görece başarılı bir süreç yürütülmüş olsa da Balkanlar'da başarılı olunamayan başka girişimler de olmuştu. Ancak bu çalışmanın konularından birisi Türkiye'nin arabuluculuğunun olumsuz sonuçlanması olduğu için, aşağıda üçlü görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasının nedenlerine yoğunlaşılacaktır.

2.1.Türkiye'nin Üçüncü Taraf Olmasının Arkasındaki Motivasyon

Tezin önceki bölümlerinde Türkiye'nin barış girişimlerinin motivasyonunun temel öğelerine değinilmişti. Önceki bölümlerdeki motivasyonlara ek olarak Balkanlar'a dönük özel nedenler araştırılacaktır. Önce genel bir literatür taraması yapıp, ardından özel öğelere yoğunlaşılacaktır. Ahmet Davutoğlu'nun Balkanlar'a bakışına değinildiği için tekrara düşmemek için sözleri yeniden yazılmak yerine hatırlatılacaktır. Ayrıca önce motivasyona dair literatürdeki genel iddialara değinilecek, daha sonra ise çalışmanın ana temaları üzerinde tartışılacaktır.

Türkiye'nin Bosna Hersek özelinde, Balkanlar'daki barış girişimlerinin arka planında bölgesinde barış ve istikrarı sağlayan ülke olduğunu gösterme, bölgesel güç ve nüfuz inşası, ekonomik ve kültürel işbirliği, iç etkenler, güvenlik ve kimlik gibi farklı motivasyonlar vardır. Farklı unsurlar ve belirleyiciler olmakla birlikte bu öğelerin hepsinin kimlik ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Kimlik aslında tüm nedenlerin merkezinde bulunmaktadır. Türkiye'nin Balkanlar'a dönük girişimlerde ortak geçmiş, kültür ve tarih vurgusunu kullandığı, Osmanlı'nın dağılmasından sonra kesintiye uğrayan ilişkilerin özellikle de Davutoğlu aracılığı ile Osmanlılık kimliği üzerinden yeniden güçlendirildiği çoğu yerde sıkça irdelenmektedir. Genel literatür bu

¹⁶³² Mehmet Uğur Ekinci, *A Golden...*, s. 118-119.

politikaların yansması olarak başta ekonomik işbirliği olmak üzere farklı alanlardaki işbirliklerinin arttırıldığı söylemektedir.¹⁶³³ Ancak, özellikle de arabuluculuk girişimleri ile Türkiye'nin ekonomiden siyasete ve kültüre kadar farklı alanlarda etkisini, rolünü ve nüfuzunu hissedilir biçimde gösterdiği, dolayısı ile güç ve etki arayışının da önemli bir motivasyon unsuru olduğu farklı kaynaklarda sıkça geçmektedir.¹⁶³⁴ Erhan Türbedar gibi kimi isimler ise Türkiye'nin Balkanlar'a olan ilgisini ortak tarih, Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli vatandaşların lobisi, bölgenin coğrafi önemi, Türkiye'nin ekonomik amaçları ile Türkiye'nin güvenlik politikası ve AB süreci ile açıklamaktadır.¹⁶³⁵ AB ile kurulan ilişki de Türkiye'nin Balkanlar politikasında önemli bir ögedir.¹⁶³⁶ Kimi uzmanlara göre aslında Avrupalılaşma süreci içselleştirilmemişse de Balkanlar politikasında da görüleceği üzere araçsallaştırılmıştır.¹⁶³⁷ Hatta Türkiye'nin bizzat AB sürecini Balkanlar'da daha etkili olmak için kullandığı da söylenebilir.¹⁶³⁸ Ayrıca, AB ve ABD'ye Türkiye'siz çözüm olamayacağını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁶³⁹ Türkiye'nin ABD ve AB'nin boşluğunu doldurduğu bile sıkça işlenmiştir.¹⁶⁴⁰ Türkiye'nin Balkanlar'a hem duygusal hem de çıkar odaklı bakarak yaklaştığı da iddia edilmektedir.¹⁶⁴¹ Bu çıkarlar AB üyesi olan Yunanistan'ın bölgede kuracağı etkiye karşı, NATO üyesi olan bir devlet olarak bölgedeki devletler üzerinde entegrasyon süreci beraberinde Türkiye etkisi olarak görülebilir. Ayrıca, yakalanacak

¹⁶³³ "Türkiye'nin Balkanlar'daki politikasına büyük övgü", **Akşam**, 06.01. 2012

<http://www.aksam.com.tr/dunya/turkiyenin-Balkanlar'daki-politikasina-buyuk-ovgu--90604h/haber-90604> (erişim tarihi 10.01.2018)

Gergely Nagy , "Turkey – a welcome return to the Balkans?", **Transconflict**, 03.01.2012.

<http://www.transconflict.com/2012/01/turkey-a-welcome-return-to-the-balkans-031/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶³⁴ "Balkanlar'da Türkiye'nin artan rolü tartışma yaratıyor", **DW**, 07.11.2010

<http://www.dw.com/tr/Balkanlar'da-t%C3%BCrkiyenin-artan-rol%C3%BC-tart%C4%B1%C5%9Fma-yarat%C4%B1yor/a-6200307> (Erişim tarihi: 10.01.2018)

¹⁶³⁵ Erhan Türbedar, **Turkey's New Activism...** , s. 273-277.

¹⁶³⁶ Birgül Demirtaş, **Turkish Foreign...** , s. 3.

¹⁶³⁷ **A.g.e.** , s. 3.

¹⁶³⁸ **A.g.e.** , s. 3-4.

¹⁶³⁹ "Surveying Turkish Influence in the Western Balkans", **Stratfor**, 2010

<https://worldview.stratfor.com/article/surveying-turkish-influence-western-balkans> (erişim tarihi 11 Ocak 2018)

¹⁶⁴⁰ "Türkiye Bosna'da ABD ve AB'nin boşluğunu dolduruyor", **Hürriyet**, 11.07.2010

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-bosnada-abd-ve-abnin-boslugunu-dolduruyor-15280100>

¹⁶⁴¹ Zarko Petrovic ve Dusal Reljic, **Turkish Interests...** , s. 160.

başarı, inşa edilecek barış ve istikrar ile Türkiye'nin ABD ve AB nezdinde kazanacağı etki, bu başarının AB sürecine katkısı da önemli olacaktır. Türkiye'nin yakalayacağı başarı hikâyesi gerek iç kamuoyu gerekse de uluslararası alanda etki doğurabilecektir. Kimi uzmanlara göre Balkanlar'da Selefilğe karşı Sünni İslam'ı yayma amacı Türkiye'nin Balkanlar politikasındaki önemli bir etkidir.¹⁶⁴²

Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olması ile birlikte bölgesel sahiplenme ve hegemonya arayışı da sıklıkla görülmektedir.¹⁶⁴³ Bu durum Türkiye'nin Balkanlar'da, özellikle de uyuşmazlıklar ve potansiyel krizlerin çözümü noktasında aktif olmasının arka planında bölgesel sorunları çözen bir ülke olarak küresel alanda da gücünü ve etkisini artırmak istemesi ile de bağlantılıdır. Ancak bu tartışma beraberinde yeni Osmanlıcılık söylemini de getirmiştir.¹⁶⁴⁴ Özellikle Balkanlar özelinde Türkiye'nin Osmanlı hayali kurduğu sıkça dile getirilmiştir.¹⁶⁴⁵ Economist dergisi her ne kadar Türkiye'nin Osmanlı teması ile Balkanlar'a geri dönmek istediğini söylese de esasında gelişmelerin Türkiye'nin beklentisinin tersi yönünde geliştiğini savunmuştur. Economist Türkiye'nin 2010 yılında Sırbistan ile Boşnakları barıştırdığını söylese de o dönem Boşnaklar ile Sırlar arasındaki ilişkiler soğuk ve mesafelidir. Economist, Türkiye'nin doğrudan diplomatik girişimlerinden ziyade dizileri, yatırımları gibi yumuşak güç unsurlarının görece daha etkili olduğunu iddia etmektedir.¹⁶⁴⁶ Zaten Türkiye Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da olduğu gibi Balkanlar'da da yumuşak güç

¹⁶⁴² **A.g.m.** , s. 162-163.

¹⁶⁴³ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's Zero...** , s. 26-27.

¹⁶⁴⁴ Erhan Türbedar, **Turkey's New Activism...**

¹⁶⁴⁵ "One problem with a neighbour", **The Economist**, 20.08.2011
<http://www.economist.com/node/21526406>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁴⁶ "Osmanlılar Balkanlar'a geri mi dönüyor?" , **NTV**, 04.11. 2011
<https://www.ntv.com.tr/dunya/osmanlilar-Balkanlar'a-geri-mi-donuyor,KBFo6wGhjU64qZcKzrzZpQ> (erişim tarihi 10.01. 2018)

"Ottoman dreamer" , **The Economist**, 05.11.2011

<https://www.economist.com/node/21536598>(erişim tarihi 10.01. 2018)

"Turkey in the Balkans, The good old days?" , **The Economist**, 03.10. 2011

<https://www.economist.com/node/21536647>(erişim tarihi 10.01. 2018)

"Dormant power revival" , **The Economist**, 03.10. 2011

<https://www.economist.com/node/21536653>(erişim tarihi 10.01. 2018)

unsuru olan TV dizileri çok önemli etki ve yakınlaşma sağlamaktadır.¹⁶⁴⁷ Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu Yeni Osmanlıcı olduğu yönündeki iddiaları reddetmişti. Balkanlar'a başlayan ilgi sonrası Yeni Osmanlıcılık konusu yeniden gündeme gelince Davutoğlu Yeni Osmanlıcı olmadığını, böyle bir tabiri kendisinin kullanmadığını, bu terimin dışarıdan kullanıldığını belirterek Türkiye'nin tüm devletler ile eşit ilişkiler kurduğunu söylemiştir.¹⁶⁴⁸ 30 Ağustos 2011'de Bosna Hersek'te yaptığı konuşmada da Yeni Osmanlı olmadıklarını belirtmiştir.¹⁶⁴⁹ Yine 2011'de Kosova'da Kosovalıların Türkiye'nin Yeni Osmanlı temelli bir dış politika izlediği yönünde bir algıya sahip olduklarını belirtip, Türkiye'nin Osmanlıcılık yapmadığını yumuşak güç temelli, kültür temelli bir politika ile Kosova'da etkinliğini ve etkisini arttırmaya çalıştığını savunmuştur. Hatta Türkiye'nin Kosova'nın rakibi gibi gördüğü Sırbistan ile kurduğu işbirliğini belirtip Osmanlı olmadığını anlatmaya çalışmıştır.¹⁶⁵⁰ Daha sonra da Türkiye'nin Balkanlar'da Yeni Osmanlıcı bir dış politika izlemediğini, onun yerine medeniyet merkezli bir politika izlediğini belirtmiştir. Önerdiği şeyin AB gibi değerler ve entegrasyon aracılığı ile bir birliktelik, bağımlılık kurmak olduğunu söylemiştir. Davutoğlu'nun zihin dünyası düşünüldüğünde bu birlik kurulurken de Osmanlı referansı görmezden gelinemez. İşbirliği ortak tarih, kültür, din aracılığı ile yapılacaktır. Bu bağlar Türkiye ile ilişkileri güçlendirecektir. Hatta Türkiye'nin barış, istikrar ve huzur

¹⁶⁴⁷ B.Senem Çevik, "Kültürel Diplomaside Devlet Dışı Aktörler: Türk Sineması ve Dizileri", Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s.391-438.

"Televizyon dizisi Balkanlar-Türkiye arası ilişkileri ilerletiyor", **Balkan İncileri**, http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=299:dizi&catid=42:guncel&Itemid=63(erişim tarihi 121.04.2019)

¹⁶⁴⁸ Sami Kohen, "Yeni Osmanlılık mı?", **Milliyet**, 24 11.2009

<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/yeni-osmanlilik-mi-1166125>(erişim tarihi 121.04.2019)

¹⁶⁴⁹ "Davutoglu: 'I'm Not a Neo-Ottoman'", **Balkan Insight**, 26.04.2011

<https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>(erişim tarihi 121.04.2019)

¹⁶⁵⁰ "In Kosovo, Davutoglu Stresses Shared Culture, Religion.", **Setimes**, 30.09 30, 2011.

[http:// www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/08/30/feature-03](http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/08/30/feature-03)(erişim tarihi (21.04.2019)

getirmesini sağladığı gibi diğer büyük ve bölgesel güçlere karşı da Türkiye'nin elini güçlendirecektir.¹⁶⁵¹

Türkiye'nin arabuluculuk yolu ile Balkanlar'daki nüfuzunu ve hegemonyasını inşa etmeyi ve güçlendirmeyi amaçladığı açıktır. Türkiye'nin Balkanlar'a açılmada eski Osmanlı kültür ve miras ortaklığını kullandığı ve İslam kimliğinden faydalandığı görülmektedir. Ancak burada arabuluculuk ve diplomatik girişimler için Türkiye'nin Müslümanlar üzerindeki etkisi ve onların temsilcisi gibi görünmesinin olumsuz etkileri de vardır. Bu ilişkiden dolayı, Türkiye'nin, tüm tarafların, hatta Osmanlı ve Panislamizm karşıtı grupların gözünde adil bir arabulucu olarak algılanmama ihtimali yüksektir.¹⁶⁵² Startfor'un yayınladığı rapora göre Türkiye bir taraftan etkisini artırmaya çalışırken bir taraftan da bölgesel önemine dikkat çekmeyi de amaçlamaktadır. Türkiye, kendisi olmadan Balkanlar'da istikrar ve huzurun olmayacağını iddia etmiştir.¹⁶⁵³ Startfor'a göre Türkiye'nin Bosna Hersek'teki gruplar arasında gerilen ilişkilere dönük yapmaya çalıştığı arabuluculuk girişimleri Türkiye'nin bölge için önemli olduğunun görülmesi, Türkiye'nin bölgesel barış ve istikrara katkısı, Türkiye'siz barış ve istikrarın mümkün olmadığı mesajıdır. Burada ABD ve AB'nin Bosna Hersek konusunda başarısız kalması da Türkiye'nin iddiaları ile paraleldir. Aynı rapor, Türkiye'nin Balkanlar'daki girişimlerinden AB'nin rahatsız olduğunu da iddia etmektedir. Rapora göre Türkiye, ABD'ye süreç ile ilgili lobi yapıp destek istemiş, AB'ye de Türkiye'nin bölgedeki önem ve etkisini göstermek istemiştir.¹⁶⁵⁴ Ancak kimi uzmanlara göre AB ile Türkiye'nin çıkar ve beklentileri Balkanlar'da aynı yönde olmasına rağmen, asıl sorun Türkiye ile

¹⁶⁵¹ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's...**, s. 25-26.

¹⁶⁵² "Surveying Turkish Influence in the Western Balkans", **Stratfor**,2010

<https://worldview.stratfor.com/article/surveying-turkish-influence-western-balkans> (erişim tarihi 11.01.2018)

¹⁶⁵³ **A.g.e.**

¹⁶⁵⁴ Burada değinilmesi gereken bir konu da Türkiye'nin Bosna savaşın başlaması ile birlikte Balkanlar'da çok aktif olduğudur. Gerek savaş esnasında Boşnaklara verdiği destek, gerek yürüttüğü diplomatik girişimler gerekse de müzakereler sırasında Boşnakların ve Arnavutların ikna edilmesi noktasında etkili bir rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**.

AB'nin Balkanlar'da işbirliği yapmamlarından dolayı farklı görünmektedir.¹⁶⁵⁵ Bazı isimler ise Türkiye'nin Balkanlar'daki diplomatik girişimlerini geleneksel Balkan müttefikleri ile ilişkilerini güçlendirmek, Türkiye'nin sorun yaşadığı ülkeler ile yeni açılımlar yapmak ve bölgesel barış ve istikrarın sağlanması için etkili olmak için yaptığını iddia etmektedirler.¹⁶⁵⁶

2.1.1.Liderlik ve Güç

Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu, Türkiye'yi merkez ülke olarak değerlendirmektedir. Bu bakışa göre merkez ülke olan Türkiye'nin da havzalar üzerinde etkisi olacaktır. Davutoğlu, Arnavutlar, Boşnaklar ve diğer Türk ve Müslüman gruplar aracılığı ile Balkanlar'da Türkiye'nin etkinlik kurabileceğini, etki alanı oluşturabileceğini iddia etmiştir. Ona göre bu arayış tarihi, siyasi ve kültürel bağlar ile desteklenmelidir.¹⁶⁵⁷ Dolayısı ile de Davutoğlu güç ve etki arayışındadır. Ayrıca, Türkiye'nin resmi dış politika söyleminde ve karar vericilerin söylemlerinde görüleceği üzere Osmanlı varisi olarak Kafkasya ve Orta Doğu'da olduğu gibi Balkanlar'da da barışın sağlanması, sorunların elimine edilmesini amaçlamaktadır. Bu aslında bölgesel hatta küresel güç olma arayışının bir yansımasıdır.¹⁶⁵⁸ Türkiye Osmanlı mirasçısı olduğu için nizamı, düzeni kendisi kuracaktır.

Türkiye bölgede barışa katkı sağlayarak bir yandan ekonomik işbirliği, siyasal iletişim ve diyalog, bölgenin çok etnisiteli, çok kültürlü, çok dinli yapısını korurken bir yandan da kendisinin siyasi, ekonomik ve kültürel etkisini arttırmak, bölgenin lideri

¹⁶⁵⁵ Erhan Türbedar, **Turkey's New...**, s. 154.

¹⁶⁵⁶ Loic Poulain ve Akis Sakellariou, **a.g.e.**

¹⁶⁵⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 55.

¹⁶⁵⁸ Slobodan Jankovic ve Dragan Djukanovic, "Balkans and Turkey Between East and West", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC)**, Book Series (6), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 123-124.

olmak istemiştir.¹⁶⁵⁹ Tabii bu yapılırken de yukarıda sayılan işbirlikleri ve bağlar ile kimlik en önemli unsurlar olarak görülmüştür.¹⁶⁶⁰

Davutoğlu 2010 yılında yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin yukarıda bahsedilen iki ayrı üçlü mekanizma etkisi ile Balkan milletleri ve ülkeleri ile birlikte ortak bir gelecek inşa etmek istediklerini, ayrıca bu girişimlerin etkisi ile Türkiye'nin etkisi ve öneminin gittikçe daha fazla hissedilir olduğunu savunmuştur. Bu inşa ve birliktelik için diplomatik girişimlerin yanında ekonomik ve kültürel araçların da kullanılacağını belirtmiştir.¹⁶⁶¹

Dolayısı ile Türkiye zaten tarihi, kimliği, coğrafyası ve kültürü ile avantajlıdır. Bölgede yapacağı girişim ve sonucunda kuracağı düzenle hem taraflar üzerinde etki sağlayacak hem de bölgeye barışı getiren ülke olarak bölgede hegemonya sağlayacaktır.

2.1.2. Kimlik

Daha önce değinildiği üzere Davutoğlu'na göre Boşnakların ve Arnavutların; başka bir ifade ile Müslümanların varlığı, Türkiye'nin Balkanlar'da etkili ve güçlü olmasını kolaylaştıran bir unsurdur. Ancak Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana devlet İslami kimliği kendisine ve iç politikasına dönük tehlikeli bir kimlik gördüğü için bu kimlikten uzak kalmıştır.¹⁶⁶² Davutoğlu'nun önermesi uzak kalmanın aksine Balkanlar'a da diğer bölgelere olduğu gibi İslami bir kimlik ile yaklaşılmasıdır.¹⁶⁶³

¹⁶⁵⁹ Ronald H. Linden and Yasemin İrepoğlu, "Turkey and the Balkans: New Forms of Political Community," **Turkish Studies** Cilt, 14, Sayı 2, 2013, s. 230.

¹⁶⁶⁰ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's...**, s. 14.

¹⁶⁶¹ Ali Engin Oba, "Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Balkan Vizyonu ve Sivil Toplum", 24.04.2009, **TASAM**, s. 522.

<http://www.tasam.org/tr->

TR/Icerik/3824/prof_dr_ahmet_davutoglunun_balkan_vizyonu_ve_sivil_toplum(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁶² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 316.

¹⁶⁶³ Ronald H. Linden ve Yasemin İrepoğlu, Turkey and Balkans: New Forms of Political Community, **Turkish Studies**, 2013, Cilt 14, Sayı 2, s. 229.

Türkiye'nin Osmanlı mirası üzerinden bölgede etkili olmaya çalıştığı, güç arayışı içinde olduğuna değinilmişti. Bölgede Türkiye'nin arabuluculuğu ile sağlanacak olan barış ve istikrar ile Türkiye kendisine hem etki alanı yaratacak hem de varlığını yeniden üretecektir. Yaratılacak olan barış ile Osmanlı Barışı düşüncesinin altı doldurulmuş olacaktır.¹⁶⁶⁴ Her ne kadar Türkiye Müslümanların hamisi gibi görülse de bölgenin barış ve istikrarı için Müslüman olmayan gruplarla da işbirliği ve diyalog halindedir. Çünkü bölgedeki istikrasızlık gerek yukarıda sayılan çıkarları etkileyecek gerekse de Türkiye'nin kurduğu ekonomik ve siyasi işbirliğini zedeleyebilecektir.¹⁶⁶⁵

Davutoğlu Türkiye'nin İsveç gibi bir ülke olmadığını, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlardan dolayı Bosna'ya kayıtsız kalamayacaklarını beyan etmiştir.¹⁶⁶⁶ Türkiye'nin Osmanlı'nın kültürel mirasını önemsemesi orada yaşayan insanlar ile bağ kurması, kendi ile içselleştirmesi ve bir tutması çeşitli yönleri ile görülebilmektedir. Örneğin Balkanlar'da Osmanlı mirasına dönük herhangi bir saldırı ya da tehdidi kendine yönelik kabul edebilmektedir. Tabi Balkanlar'ın güvenliği ve istikrarının Türkiye'nin güvenliği ve istikrarı olarak değerlendirildiği de hatırlanmalıdır.¹⁶⁶⁷ Başbakan Erdoğan da Davutoğlu'na benzer şekilde 2010 yılında partisinin grup toplantısında Bosna'nın Aliye İzzetbegoç'in de emaneti olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁶⁸

Türkiye 1990'ların başında Bosna'ya dönük saldırıları sadece Boşnaklara saldırı olarak değerlendirmemiştir. Aynı zamanda kendi kültürel mirasının yok edilmesi,

¹⁶⁶⁴ "Surveying Turkish Influence in the Western Balkans", **Stratfor**, 1 Eylül 2010
<https://worldview.stratfor.com/article/surveying-turkish-influence-western-balkans> (erişim tarihi 10.08.2018)

¹⁶⁶⁵ Mehmet Uğur Ekinci, Turkey's **Balkan Policy and Its...**, s. 44.

¹⁶⁶⁶ Mehmet Uğur Ekinci, **Türkiye- Balkan İlişkileri**, SETA, Ankara, Mayıs 2017, s. 24.

¹⁶⁶⁷ "Prof. Dr. Birgül Demirtaş: Türkiye'nin Balkanlar Politikası Her Zaman Gündemdeydi", **Paradigma**, 12 Mart 2019

<http://www.paradigmarc.org/prof-dr-birgul-demirtas-ile-kosovanin-bati-balkanlar-ile-turkiye-iliskileri-ve-ab-uyelik-surecleri/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁶⁸ "Bosna Hersek'in efsanevi kahramanı, büyük lider, büyük devlet ve gönül insanı Aliya İzzetbegoviç hasta yatağında ebediyete intikalinden 24 saat önceki görüşmemizde elimi tutmuş ve 'Bosna size emanet' demişti. Merhum Aliya'ya da bir kaz daha Allah'tan rahmet diliyor, emanetinin emin ellerde olduğunu, emanetine her daim sahip çıkılacağını burada bir kez daha ifade ediyorum."

Bosna'yı bize emanet etti, **Yeni Şafak**, 01. 07.2011.

<https://www.yenisafak.com/politika/bosnaya-erdogana-emanet-etti-574690>(erişim tarihi 21.04.2019)

kendisine dönük bir saldırı olarak da görmüştür.¹⁶⁶⁹ Davutoğlu ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin Bosna'nın arkasında olduğunu, savaş sırasında yıkılan kendi ifadesi ile “mühür niteliğindeki tarihi eserlerin” sembolik öneminin olduğunu ve Türkiye'nin bu eserleri yeniden inşa ve ihya ettiğini söylemiştir.¹⁶⁷⁰

Türkiye'nin kendisini Osmanlı'nın varisi gibi gördüğüne daha önce değinilmişti. Bu anlamda burada Osmanlı binalarının ve eserlerinin restore edilmesi, Türkçe el yazmalarının kütüphanelerde kataloglaması, İslami el sanatları ve boyama kursları açılması unutulmaya yüz tuttuğu düşünülen Osmanlı Türk kültürünün güçlendirilmesine dönük adımlar olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁷¹ Ayrıca Türkiye'nin Osmanlı varisi olmasına istinaden, bölgede resmi ve sivil örgütler aracılığı ile yürüttüğü dinsel faaliyetlerden dolayı Balkanlar'daki Müslümanların koruyucusu olarak da nitelendirildiği görülmektedir.¹⁶⁷²

Türkiye'yi merkez ülke olarak tanımlayan Davutoğlu için Balkanlar gibi havzalardaki her sorun istikrarsızlık yaratacak ve bu sorunlar ancak merkez ülke tarafından çözülebilecektir. Dolayısı ile buralarda çözülecek sorunlar Türkiye'nin merkez olmasının gösterilmesi açısından da önemlidir. Sürecin 2013'e kadar sürmesi tarafların iletişim kanallarını açması Türkiye'nin süreçteki önemli başarılarından birisi olmasının yanında Türkiye'nin Güneydoğu Avrupa'daki barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir model ve aktör olduğu iddiaları açısından da önemlidir.¹⁶⁷³

¹⁶⁶⁹ Birgül Demirtaş, **Türkiye'nin Kosova ve Bosna'ya Yönelik Politikaları**, s. 169.

¹⁶⁷⁰ “Bizim oraya vurduğumuz mühür niteliğindeki tarihi eserler birer birer yıkıldı. Tarih yerle bir edilmeye çalışıldı. Mostar Köprüsü bizim dönemimizde tekrar ihya ve inşa edilerek hizmete girdi. Bugün inşallah 23 yıl sonra tekrar ezan sesiyle buluşacak olan Banja Luka'daki Ferhadiye Camii ve Alaca Camii bizim girişimlerimizle Türkiye'nin katkılarıyla tekrar ayağa kalkıyor”,

“Davutoğlu'nun Bosna ziyaretinde dikkat çeken detay”, **Hürriyet**, 07.05.2016

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglundun-bosna-ziyaretinde-dikkat-cekten-detay-40100598>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁷¹ Bakınız: Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's Zero...** .

¹⁶⁷² Kerem Öktem, **Global Diyanet...** , s. 35.

¹⁶⁷³ Loic Poulain ve Akis Sakellariou, **a.g.e.** .

Böylece Türkiye bölgenin gücü ve belirleyicisi olduğu iddiasını da güçlendirecek, bölgedeki hegemonyasını da inşa edecektir.

Türkiye Balkanlar'daki barış girişimleri sırasında temel dış politika söylem ve metinlerine de paralel biçimde, tarihten ve kültürden gelen bağa ve onun kendisine yüklediği sorumluluklarına doğrudan çok defa atıf yapmıştır. Bu durumun girişimlerin başlaması öncesinde AK Partinin karar vericilerinin söylemlerinde olduğuna daha önce değinilmişti; onlara göre Türkiye'nin tarihinden, coğrafyasından, kültüründen yani kimliğinden gelen sorumlulukları vardır. Türkiye dış politika girişimleri ile hem kimliğinin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirip bölgenin barış, huzur ve istikrar içerisinde olmasını sağlayacak hem de bu sorumluluk ve girişimlerin avantajları ile bölgede ekonomik, kültürel siyasi etki alanı yaratıp gücünü arttıracaktır.

Türkiye üçüncü taraf rolü ile gerek bölge ülkelerine “barışı ve istikrarı destekleyen” ülke mesajı vererek bir nevi norm mesajı vermiş, bir taraftan da ABD, AB, Rusya gibi bölgesel ve küresel aktörlere bölge için ne kadar önemli olduğunu göstermek istemiştir. Aynı zamanda da küresel ve bölgesel barış yapıcı, önemli hatta güçlü ülke olduğunu da göstermek istemiştir. Arabuluculuk aracılığı ile bölgede etkili olmasının yanında bölgeye diziler, ekonomik yatırımlar, sivil toplum kuruluşları aracılığı ile girmesi ve ilişkiler kurması da hızlanmıştır.

Temmuz 2014'te Başbakan Erdoğan'ın Boşnaklara dönük bir saldırıda Türkiye'nin Boşnakları ve Bosna Hersek'i koruyacağı yönünde sözler söylediği iddia edilmiş, bunun üzerine Sırbistan Başbakanı Vucic ile Sırp Cumhuriyeti Başkanı Dodik acil toplantı yapmışlardır.¹⁶⁷⁴ Toplantı sonrası Sırlara dönük tehditlere sessiz kalınmayacağı söylenmiştir. Ancak Erdoğan'a atfedilen sözler Belgrad ve Saraybosna Büyükelçilikleri tarafından yalanlanmış, Vuçiç daha sonra Belgrad Büyükelçisi

¹⁶⁷⁴ Dorde Pavlovic, **a.g.m.** , s.30.

M.Kemal Bozay'la görüşüp Erdoğan'a atfedilen sözlerin gerçeği yansıtmadığı konusunda ikna olduğunu belirtmiştir. Vucic ayrıca Türkiye'den bölgedeki kırılğanlıkları dikkate almasını rica ettiğini söylemiştir Ancak Sırp Cumhuriyeti Başkanı Dodik Erdoğan'a atfedilen açıklamaların doğru ve gerçek olduğunu düşündüğünü, çünkü Türkiye'nin Bosna Hersek'i kendi bahçesi olarak gördüğünü iddia etmiştir.¹⁶⁷⁵

Başbakan Davutoğlu 2016'da Banja Luka'da TİKA'nın restore ettiği Ferhadija Camii'nin açılışında: *"Bosna'da yeni bir savaş çıktığı zaman Türkiye Boşnakların yanında olacaktır. Türkiye 90'lı yıllarda yaptığı hataları tekrarlamayacaktır. Boşnaklar asla yalnız değildir."* demiştir.¹⁶⁷⁶

Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Boşnak üyesi İzzetbegović 2017 yılında Türkiye'ye gelmiş; Türkiye'nin, Erdoğan'ın, İslamiyet'in bayrağını taşıdığını belirtmiştir.¹⁶⁷⁷ Türkiye basınında Aliya İzzetbegović'in Erdoğan'a *"Bosna'mı koruyun, Bosna'ma sahip çıkın"* vasiyetinde bulunduğu sıkça işlenmiştir.¹⁶⁷⁸ Erdoğan da bu vasiyetten bahsederek belediye başkanlığından beri bir elinin Bosna'da olduğunu

¹⁶⁷⁵ Erdoğan'ın söylediği iddia edilen sözler şöyledir : *"Türkiye ya da Osmanlı, uzun yıllar önce Boşnak kardeşlerini herhangi bir koruma olmaksızın düşmana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na teslim etti. Bunun hakkını, kendimize hiçbir zaman helal etmedik, etmeyeceğiz de. Daha sonra kötülük yeniden Boşnaklar'ın başına geldi ve biz o sınavı da geçemedik, onları koruyamadık. Şimdi Allah'a yemin ederim ki kim Boşnaklar'a dokunursa, karşısında 100 milyon Türk'ü bulur. Bu yüzden, Türk savaş gemilerini bir gün Neum'da görürseniz şaşırmayın. Bu, Bosna Hersek'in egemenliğine verdiğimiz desteğin işaretidir."*

"Vučić, Bosnalı Sırp lider Dodik'le görüştü", **Haberler**, 14.07.2014
<https://www.haberler.com/vucic-bosnali-sirp-lider-dodik-le-gorustu-6261095-haberi/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁷⁶ Yazarın notu bu ifade başka bir yerde bulup teyit edilememiştir. Hamdi Fırat Büyük, *"Bosna'da tartışmalı 'Sırp Referandumu'"*, **Gazeteduvar**, 27.09.2016.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/09/27/bosnada-tartismali-sirp-referandumu/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁷⁷ *"Bir dönem kendi özgüvenimizi yitirmiştik, değerlerimizden soğumuştuk. Ancak Müslümanlar kendi değerlerine dönüyor ve dünya arenasına tekrar çıkıyor. Bugün İslamiyet'in bayrağını taşıyan sizsiniz. Bu vatanın, bu ülkenin büyük oğlu Recep Tayyip Erdoğan, bugün İslamiyet'in bayrağını taşıyor, cesurca ve onurlu bir şekilde."* demiştir

"Recep Tayyip Erdoğan bugün İslamiyet'in bayrağını taşıyor", **Yeni Şafak**, 25.10.2017
<https://www.yenisafak.com/gundem/recep-tayyip-erdogan-bugun-islamiyetin-bayragini-tasiyor-2805186>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁷⁸ *"Bilge Kral'ın Erdoğan'a vasiyeti"*, **Haber Türk**, 19.10.2010
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/562955-bilge-kralin-erdogana-vasiyeti>(erişim tarihi 21.04.2019)

Türkiye'nin Bosna'ya farklı alanlarda katkılar sağladığını söylemiştir.¹⁶⁷⁹ 2017'de yaptığı konuşmada Balkanlar'dan Suriye'ye Kafkasya'ya kadar her meselenin bizzat Türkiye'nin meselesi olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸⁰ Dolayısı ile kimlik motivasyonu, kimliğin verdiği sorumluluk; kimlik aracılığı ile etkili olmak ve kimliği dönüştürme çerçevesinde değerlendirilebilir.

2.1.3.Ekonomi

Çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği üzere AK Parti ve Davutoğlu ekonomik işbirliği ve içeride yükselen yeni sermaye sınıfı için pazar arayışına büyük önem vermektedir. AK Parti döneminde Türkiye adeta ticaret devleti gibi nitelendirilmiştir. Ekonomik işbirliğinin karşılıklı bağımlılığı arttırarak istikrar, huzur ve barış getireceği düşünülürken yeni Pazar arayışları hem hegemonya-güç inşası hem de içerideki ekonomik beklentisi olan sınıfları memnun edecektir. Zaten hatırlanacağı üzere üçlü dayanışma toplantılarında sıklıkla ekonomik işbirliği vurgulanmıştır. Türk iş insanları telekomünikasyon, bankacılık, inşaat, alt yapı gibi konularda Balkanlar'a ciddi yatırımlar yapmış, Sırbistan'da önemli ihaleler almışlardır. Yukarıda gösterildiği üzere

¹⁶⁷⁹“Bosna'yı bırakma, Bosna'yı ihmal etme'. Biz kendilerine onu söyledik, 'Biz hiç bir zaman Bosna'yı bırakmayacağız'. Onun için de dikkat edilirse ta belediye başkanlığından itibaren bizim bir elimiz Bosna'da oldu, Bosna'nın değişik yerlerinde oldu. Başbakan olduktan sonra ha keza oldu. Buradaki tarihi eserlerin imarından tutunuz, Mostar'da, Dirina'da hep biz olduk, bundan sonra da olacağız. Böyle bir müzenin yapımıyla, inşasıyla ilgili olarak da biz yetkililerle görüşürüz. Bildiğiniz gibi bizim TİKA'mızın burada çalışmaları var. Orada da elimizden gelen azami desteği biz buradaki bu çalışmaya, gayrete inşallah veririz.”

“Erdoğan: Balkanlar artık barışı teneffüs etmeli”, **İnternethaber**, 11.7.2010

<https://www.timeturk.com/tr/2010/07/11/erdogan-balkanlar-artik-barisi-teneffus-etmeli.html>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁸⁰ Erdoğan tam olarak şu ifadeleri kullanmıştır :“Unutmayınız, Suriye meselesi sadece bu ülkenin vatandaşlarının meselesi olmanın ötesinde bizim meselemizdir. Irak meselesi, aynı şekilde bizim meselemizdir. Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya, Balkanlar'dan Kafkasya'ya bütün bu coğrafya yaşanan her mesele bizim meselemizdir. Geçmişte bu ülkeye, kendi meselelerine sırtını çevirenler vardı. Biz çevirmedik. Siz gözlerinizi yumunca dünya kararış olmuyor. Biz oralara sırtımızı döndük diye, hiçbir sorundan kurtulmuş olmadık. Ey Osmanlı, Hint Yarımadası'ndan bir ses geldi. Biz mazlumuz, zulme uğradık; dediler. Ecdadımız Hint Yarımadası'na, buradan kavgalarını gönderdi. Niye? Adaleti orada tesis etmek için. Ülkemizin içinde yaşanan sıkıntıları, sorunları görmezden geldikçe hiçbir çözülmedi. Ne vatandaşımızın aş, iş, ekmek davası çözüldü ne de yoksulluğu ortadan kalktı ne de tarihiyle, kültürüyle, medeniyetiyle olan bağı koptu. Sadece zaman kaybettik. Son yıllarda başımıza gelenler, bu mücadele kat ettiğimiz mücadeleden rahatsız olanların ülkemizi yeniden eski günlerine döndürme çabasıdan kaynaklanıyor.”

“Değişen sadece yönetim sistemidir”, **Al Jazeera Türk**, 18.02.2017

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/degisen-sadece-yonetim-sistemidir-0>(erişim tarihi 21.04.2019)

ekonomik göstergeler de bu ilişkilerin yansıması olarak ticaret hacminde ciddi artış olduğunu ortaya koymaktadır.

Liderlerin ve siyasetçilerin çeşitli düzeylerde yapılan ziyaretlerin hepsinde Türkiye ve Sırbistan'ın iyi ilişkileri ve işbirlikleri ile Sırbistan'a ciddi yatırımların yapıldığını belirtip ekonomik işbirliğinin önemini vurguladıkları görülmüştür.¹⁶⁸¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan 2015 yılında Bosna Hersek'e yaptığı ziyarette de Türkiye ile yapılan ticari ilişkilerin, artan ticaret hacminin ve Türkiye'nin yatırımlarının önemine değinerek daha da ileri gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁶⁸²

2.1.4.Güvenlik

Başta Davutoğlu olmak üzere karar vericiler diğer tüm bölgelerde olduğu gibi Balkanlar'daki uyuşmazlıkların, istikrarsızlığın kendisine olumsuz yansıtacağını düşünmektedirler. Ayrıca bu istikrarsızlık; Türkiye'nin kurmaya çalıştığı ekonomi, siyasi, kültürel entegrasyon ve hegemonyanın önünde engeldir. Bu yüzden uyuşmazlıkların çözülmesi gerektiği düşünülmüştür..

Stratejik Derinlik'te Davutoğlu'nun Türkiye'nin güvenliğini Balkanlar'dan da başlattığına değinilmişti. Hatta Arnavutların ve Boşnakların güvensiz, huzursuz olduğu bir ortamda Türkiye'nin de güvende olamayacağını söylediğinden bahsedilmişti.

¹⁶⁸¹ Örneğin Mart 2011'de Sırbistan Başbakanı M. Cvetkovic Türkiye ile Sırbistan ilişkilerinin Balkanların düzen, istikrar ve gelişimi için hayati önemde olduğunu ve bölgeye yansımalarının da olumlu olacağını söylemiştir. Erhan Türbeder, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", *Insight Turkey*, Cilt 13, Sayı 3, s. 139-158. <https://www.insightturkey.com/articles/turkeys-new-activism-in-the-western-balkans-ambitions-and-obstacles>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁸² Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır : "Türkiye'nin 12 yılda gerçekleştirdiği büyük ekonomik atılımın temelinde işte bu formül var. Yeni üretimin ve istihdamın artması. Geçtiğimiz 12 yılda, milli gelirimizi 230 milyar dolardan 800 milyar dolara çıkardık. 79 senede 230 milyar dolar ve 12 yılda geline nokta çok açık ve net ortada 570 milyar dolar üzerine kondu. İhracatımızı 36 milyar dolardan 158 milyar dolara çıkardık. Hep üretim ve istihdam odaklı bir yaklaşım ortaya koyduk. Bu yaklaşımın faydasını da bereketini de hamdolsun gördük. İki sihirli kavram çok önemli: Güven, istikrar. Güven olursa istikrar da olur. Bunun olabilmesi için de önce kendi içinde dayanışma içinde, kendi içinde barışık iktidarların olması şart."

"Erdoğan'dan Bosna Hersek mesajları", *İnternet Haber*, 20.05.2015

<https://www.internethaber.com/erdogandan-bosna-hersek-mesajlari-789028h.htm>(erişim tarihi 21.04.2019)

Davutoğlu Bosna Hersek'i Türkiye'nin Avrupa'nın içlerine uzanan siyasi, ekonomik ve kültürel karakolu olarak da nitelemekteydi.¹⁶⁸³ Yüzer bir üs olarak tanımladığı Kıbrıs'taki Türk toplumunun güvenliğine dönük bir zaafın, Batı Trakya'dan Bosna'ya, Bulgaristan ve Azerbaycan'a yayılabileceğini söylemekteydi.¹⁶⁸⁴ Yani aslında tüm eski Osmanlı coğrafyası bir bütün olarak görülmektedir. Bu bakışın yansıması olarak Balkanlar'daki bir sorunun Türkiye'ye yansıtacağı gibi diğer bölgelerdeki sorunlar da Türkiye'nin diğer havzalarını etkileyebileceği düşünülmektedir.

Davutoğlu'nun Başdanışman ve Bakan olduktan sonra da benzer şeyleri vurguladığı görülmektedir. Davutoğlu'na göre Balkanlar'daki her olay doğrudan Türkiye'yi etkilemekte, Balkan milletleri herhangi bir olayda da Türkiye'ye bakmaktadırlar.¹⁶⁸⁵ Ayrıca insan kaçakçılığı, sınır aşan suçlar gibi bölgede yaşanacak olumsuz gelişmelerin sebep olacağı istikrarsızlığın Türkiye'nin Avrupa ile kurduğu ticareti olumsuz etkilemesinden de endişe etmektedir.¹⁶⁸⁶

Davutoğlu 2010 yılında Sırbistan, Türkiye ve Bosna Hersek arasındaki üçlü mekanizma toplantısı sonrası Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremić ve Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Sven Alkalajile yaptıkları ortak basın toplantısında Bosna Hersek'e gelecek olan barışın hem Bosna'ya hem de bölgeye huzur ve istikrar getireceğini söylemişlerdir. Ayrıca, Türkiye ile Sırbistan'ın ilişkilerini de geliştireceğini belirtmişlerdir.¹⁶⁸⁷

¹⁶⁸³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik...**, s. 317.

¹⁶⁸⁴ **A.g.e.**, s. 179.

¹⁶⁸⁵ Davutoğlu şu ifadeyi kullanmaktadır : “*Balkanlar'da kıpırdayan her yaprak bizim kaderimizi etkiler. Balkanlar'da barış da olsa Türkiye ilişkilidir, gerilimler yaşlansa da Balkan milletleri dönüp yüzlerini Türkiye'ye bakarlar.*” Aktaran : Ali Engin Oba, **a.g.m.**, s. 510.

¹⁶⁸⁶ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's...**, s. 13.

¹⁶⁸⁷ “Bizim hedefimiz bir taraftan Bosna-Hersek'in tam bir barış ve güvenlik içinde geleceğe hazırlanması, diğer taraftan da Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan arasındaki gittikçe gelişen ilişkilerle Balkanlar'da istikrara katkıda bulunmak”
“Ortak adımları birlikte istişare ediyoruz”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 2010
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/155958/_Ortak_adimlari_birlikte_istisare_ediyoruz_.html(erişim tarihi 21.04.2019)

Dolayısıyla güvenlik de önemli bir motivasyon unsurudur. Çünkü bölgedeki sorunlar Türkiye'yi ve Türkiye'nin çıkarlarını etkileyebilecektir. Güvenlik konusundaki bir başka önemli nokta kimlik ile kurulan bağıdır. Tarihi, kültürel, dinsel bağlar ile Balkanlar'daki Osmanlı mirasında Müslümanlar ile Türkiye birlikte değerlendirilmekte, onlara dönük tehditler doğrudan Türkiye'ye dönük tehdit olarak görülmektedir.

2.1.5.İç Etkenler

İslamcı bir gelenekten gelip kendini muhafazakâr demokrat bir parti kimliği ile tanımlayan AK Parti Balkanlar'da yaşayan Müslümanlar ile bağ kurulmakta, aidiyet hissetmektedir. AK Parti, daha önce de değinildiği üzere, özellikle eski Osmanlı coğrafyası ve İslam medeniyeti dış politika uygulamaları ve söylemleri ile iç politikayı etkilemeye, tabanını konsolide etmeye çalışmıştır. AK Partinin din kimliğini kullanması bir taraftan Balkanlar'daki Müslümanlara ulaşmayı, irtibatı ve etkiyi sağlarken bir taraftan da içerideki AK Partinin tabanını oluşturan muhafazakâr camiaya mesaj vermektedir.¹⁶⁸⁸ Dolayısı ile Balkanlar'a dönük dış politikada eski Osmanlı coğrafyasının lideri olduğu imajı yaratmaya çalışması, oradaki halkları sahiplenerek savunmaya çalışması iç politikayı etkilemeye dönük alanlardan birisi olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁸⁹ Balkan politikası bir taraftan içerideki beklenti ve talebin yansımasıyken, bir taraftan da Balkan Müslümanlarına ve Osmanlı eserlerine dönük girişimleri ile kitle mobilize edilmekte, konsolidasyon sağlanmaktadır. Örneğin seçim ya da kriz dönemlerinde bu vurgu daha yoğun görülmektedir. Ayrıca, Balkanlar'daki pazarlara girilmiş, geliştirilen ticari bağlar ve yapılan ikili anlaşmalar ile pazar, ucuz işgücü ve hammadde arayan yükselen Anadolu sermayesi için alan sağlanmıştır.

2013 yılında Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin insani politika güttüğünü, Bosna ve Kosova'daki katliamlara karşı durabildiği, bana ne demediği için Türkiye'ye dönük

¹⁶⁸⁸ Mehmet Uğur Eknci, *A Golden Age Of Relations...*, s. 106.

¹⁶⁸⁹ Birgül Demirtaş, *Turkish Foreign Policy toward...*, s. 1-2.

hala gönül bağı olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹⁰ Erdoğan yine 2013'te Türkiye'nin Kosova ve Bosna'da iş insanlarının yanında olduğu gibi Bosna ve Kosova'da "ecdat" yadigarlarını ayağa kaldırdıklarını, unutulan önemsenmeyen, uzak durulan Balkanlar ile güçlü bağlar kurduklarını iddia etmiştir.¹⁶⁹¹

Balkanlara dönük girişimlerde iç politikanın etkilenmesi hem Balkanlara dönük söylem ve pratikler hem de Balkan Müslümanlarından Türkiye'ye ve AK Partine dönük destek ile de kendini göstermiştir. Gezi Eylemleri sırasında Bosna'da Erdoğan'a destek mitingi düzenlenmiştir.¹⁶⁹² 17 Aralık sonrası Pakistan dönüşünde "Mücahit Erdoğan" sloganları ile karşılanan Erdoğan, FETÖ lideri F. Gülen'in bedduasına karşılık kendilerine Bosna'nın Kahire'nin duasının yeteceğini söylemiştir.¹⁶⁹³ Daha sonra Bosna'da yaşayan Türkler ve Aliya İzzetbegoviç'in kurucusu olduğu Demokratik Eylem Partisi (SDA) teşkilatı birlikte Erdoğan'a destek için dua etmişlerdir.¹⁶⁹⁴ Bu dua

¹⁶⁹⁰ "Başbakan Erdoğan: Saldırının bedelini misliyle ödetiriz", **Aksam**, 14.05.2013
<https://www.aksam.com.tr/siyaset/basbakan-erdogan-saldirinin-bedelini-misliyle-odetiriz/haber-205680>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹¹ Erdoğan şu ifadeleri kullanmıştır :*"Balkanlar'a gidin Kosova, Bosna Hersek her yeri dolaşın orada iş adamımızı göreceksiniz, aynı zamanda iş adamımızın yanında Türkiye Cumhuriyeti devletini göreceksiniz...Tüm oradaki tarihi eserleri ayağa kaldırmış olan bir Türkiye Cumhuriyeti devletini göreceksiniz. Bütün o ecdadımızın orada inşa ettiği o eserler, kötü durumdayken biz ayağa kaldırdık. Namı değer Mostar'ı biz ayağa kaldırdık, gidin Kosova'ya Fatih Sultan Mehmet'in adına inşa ettiği camiyi biz aya kaldırdık. Prizren'de Sinan Paşa Camii'ni biz ayağa kaldırdık, inşa ettik. Aynı şekilde Gazi Mustafa Kemalın Babasının doğduğu büyüdüğü evi biz ayağa kaldırdık. Bunların hepsini biz ihya ettik, bunlar şimdi oralarda bir çekim alanı oluşturdu. Yine Gazi Mustafa Kemal'in Selanik'te şu an müze olarak kullanılan evi biz ihya ettik. Bugüne kadar iktidara gelenler Balkanlar'da bizim izimiz var gidelim bakalım demediler. Çünkü onlar dertli değildi sevdalı değildi bu ülkede de yaptıkları bir şey yok tu ki. Tüm bunlara hizmet aşkı ile yaklaşımları gerekiyordu, yaklaşmadılar, ideolojik yaklaşımlar. Onun için Türkiye'nin esamesi okunmuyordu."*

"Risk almaya mecbursunuz eğer risk alırsanız başarıyı yakalarsınız", **İHA**, 7.12.2013
<https://www.ihha.com.tr/haber-risk-almaya-mecbursunuz-eger-risk-alirsaniz-basariyi-yakalarsiniz-315683>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹² "Bosna'da Başbakan Erdoğan'a destek mitingi", **Haber 7**, 14.06.2013
<http://www.haber7.com/balkanlar/haber/1038646-bosnada-basbakan-erdogana-destek-mitingi>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹³ "Bize, Bosna'nın duaları yeter. Bize Şam'ın duaları yeter. Bize Kahire'nin duaları yeter. Bize Bağdat'ın duaları yeter. Bize Myanmar'ın duaları yeter. Bize 76 milyon içerisinde o başı yaşmaklı, gözü yaşlı ninelerin duaları yeter. Bu akşam buradan bir şey daha söylüyorum, "bedduaya lanet, duaya davet" diyorum. Biz bedduayla değil duayla emrolunduk. İnananlar birbirlerine karşı duayla emrolunmuşlardır, bedduayla değil. Açık ve net söylüyorum, milletin, tüyü bitmemişin yetimin hakkını eğer milletin kasasından, kesesinden alan varsa bunun hesabını biz de sorarız, hukuk da sorar.", "Bize Bosna'nın, Kahire'nin duaları yeter", **Yeni Şafak**, 24. 12.2013.

<https://www.yenisafak.com/video-galeri/politika/bize-bosnanin-kahirenin-dualari-yeter!-12351>
<https://www.sabah.com.tr/aktuel/2013/12/24/bize-bosnanin-dualari-yeter>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹⁴ "Bosna Hersek'te Başbakan Erdoğan ve Türkiye için dua", **AA**, 03.01.2014

Türkiye’de hükümete yakın basında sıkça işlenmiştir. Zaten 2014 seçimleri sonrası Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova ve Sırbistan Sancak’ta kutlamalar yapılmıştır.¹⁶⁹⁵ Hatırlanacağı üzere, Erdoğan, 2011 ve 2014 seçim sonrası yaptığı konuşmalarda seçimleri sadece Türkiye’nin değil Saraybosna’nın da Balkanların da kazandığını söylemiştir.

30 Mart 2014 Seçimleri öncesi Kosova’nın Müslüman nüfuslu Mamuşa Belediyesi’nin Başkanını Arid Bütüç Ankara’ya gelerek Erdoğan’ı ziyaret etmiş, Kosova’nın Mamuşa’nın, hatta Balkan halklarının Erdoğan ile gurur duyduğunu söylemiştir. Seçimler sonrası Erdoğan da Bütüç’ü arayarak kendilerine verdiği destekten dolayı teşekkür etmiş, Kosova halkının Türkiye ile dayanışmasını sürdürmesini istemiştir.¹⁶⁹⁶

2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi son mitingini yaptığı Konya mitingine telekonferans yolu ile katılan Bakir İzzetbegoviç Erdoğan’a övgüler dizerek tüm Müslümanlar için yaptıklarına teşekkür etmiş, Türkiye halkından Erdoğan’a en az 10 yıl Cumhurbaşkanlığı yapma görevi vermesini istemiş ve “*Senin zaferin bizim de zaferimizdir. Senin her zaferin Gazze'deki, Kahire'deki, Bosna Hersek'teki insanların ve tüm İslam ümmetinin de zaferidir.*” demiştir.¹⁶⁹⁷

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bosna-hersekte-basbakan-erdogan-ve-turkiye-icin-dua/193166>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹⁵ “Balkanlar’da 'seçim zaferi' kutlaması”, **Al Jazeera**, 31.03.2014.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/Balkanlar'da-secim-zaferi-kutlamasi>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹⁶ Birgül Demirtaş, “Turkish foreign policy towards the Balkans: A Europeanised foreign policy in a de-europeanised national context?”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 20, Sayı 10, 2015, s. 1.

¹⁶⁹⁷ İzzetbegoviç şu ifadeleri kullanmıştır “ *Senin zaferin bizim de zaferimizdir. Senin her zaferin Gazze'deki, Kahire'deki, Bosna Hersek'teki insanların ve tüm İslam ümmetinin de zaferidir...Bugün burada, sadece Türkiye için değil, tüm Müslümanlar için yaptıklarınızı bir kez daha hatırlamak için toplandık.... Siz, Türk devletini ve Türk halkını hak ettikleri yere geri getirdiniz. Ondan da önemlisini yaptınız. Müslüman ümmetinin gururunu ve özgüvenini geri getirdiniz. Visoko ve Saraybosna'da, büyük bir Müslüman lidere saygı gösterdiğimiz için bugün buradayız. Konya, lideriniz Recep Tayyip Erdoğan için bayraklarınızı yükseğe kaldırın. O, bizim bayrağımızı da taşıyor. O, bizim emanetimizi de taşıyor. O, rahmetli Aliya İzzetbegoviç'in kanlı Bosna savaşında taşıdığı bayrağı da taşıyor.*”

“Boşnak lider İzzetbegoviç'ten Erdoğan'a destek.”, **A haber**, 09.08.2014.

Davutoğlu, Türkiye’de Bosna’dan, Kosova’dan, Arnavutluk’tan daha çok Bosna, Arnavut ve Kosova kökenli insanın yaşadığını belirterek, bu bölgedeki her meselenin doğrudan Türkiye’nin sorunu olduğunu, Türkiye’nin iç politikasını etkileyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁹⁸ Hatta Davutoğlu yaptığı bir konuşmada Balkanlar’daki halkların herhangi bir krizde Osmanlı tarihinden dolayı İstanbul’a baktıklarını savunmuştur.¹⁶⁹⁹ AK Partinde milletvekilliği de yapmış Balkan kökenli Rıfat Sait da benzer bir ifade kullanarak :“Eğer Türkiye’de yetişmiş daha fazla Balkan ülkesi vatandaşı olursa, Türkiye [Balkanlar’da] daha etkili olabilir.”¹⁷⁰⁰ demiştir.

Her ne kadar çalışmanın incelediği zaman dilimi dışında olsa da örneğin 24 Haziran 2018 seçimleri öncesi Erdoğan Saray Bosna’da miting yapmak istemiş, ülke içinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Hollanda, Almanya hükümetleri kendi ülkelerinde seçim mitingine izin vermemiştir.¹⁷⁰¹ Erdoğan da Saraybosna’da Avrupalı Türk Demokratlar Birliği’nin (UETD) 6.Olağan Genel Kurulu çerçevesinde bir miting organize etmiştir.¹⁷⁰² Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Bakir İzzetbegović de aynı mitinge katılmıştır.¹⁷⁰³ Ancak bu mitinge Bosna içinden, bazı Boşnak gruplardan tepkiler gelmiştir.¹⁷⁰⁴ Bu seçim mitinginde Erdoğan’dan önce

<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/08/09/bosnak-lider-izzetbegovicten-erdogana-destek>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹⁸ Gerçi bu makalede Çeçenler, Abhazlar ve Gürcüler üzerinden Kafkasya’yı da dâhil etmektedir.

Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20.05. 2010

http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁶⁹⁹ Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, **a.g.m.** , s. 162.

¹⁷⁰⁰ “Diaspora Siyaseti: Türkiye’nin Yeni Balkan Elçileri”, **Balkan Insight**, 22.03.2019

<https://balkaninsight.com/2019/03/22/diaspora-siyaseti-turkiyenin-yeni-balkan-elcileri/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁰¹ “Bosna Hersek medyası ‘şaşkın’: Erdoğan’ın seçim konuşmasından kimse haberdar değil”, **Diken** , 05.05.2018

<http://www.diken.com.tr/bosna-hersek-medyasi-saskin-erdoganin-secim-konusmasindan-kimse-haberdar-degil/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁰² “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Avrupalı Türklerle Saraybosna’da buluşacak”, **Sabah**, 19.5.2018

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/19/cumhurbaskani-erdogan-avrupali-turklerle-saraybosnada-bulusacak>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁰³ “Erdoğan, Saraybosna’da konuştu: Bölmekte kalmıyorlar, birbirimize düşürüyorlar”, **AA**, 20.05.2018

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-bosna-hersek-ziyareti-mansetlerde/1152341>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁰⁴ “Bosna Hersek’te Erdoğan’ın seçim etkinliği planlarına tepki”, **DW**, 05.05.2018

konuşan Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin Boşnak üyesi Bakir İzetbegović salondakilere “*Cumhurbaşkanı Erdoğan size Allah tarafından yollandı.*” demiştir.¹⁷⁰⁵

Balkanlar'a dönük dış politika girişimlerindeki başka bir öge oradaki Müslüman gruplar ile kurulan bağların inşa edilmeye çalışılan kimliğin önemli bir aracı olmasıdır. Hatırlanacağı üzere Davutoğlu Türkiye'nin ülke içinde İslami kimlikten, kendi geçmişinden uzak kalarak ve kendi geçmişini unutturarak Balkanlar'da yeterince etkin olmadığını, ilişki kurmadığını eleştirmektedir. İşte eski Osmanlı coğrafyası olan Balkanlar ve buradaki Müslüman gruplarla kuracağı bağ, uygulayacağı dış politika bir taraftan kimliği inşa eden bir araçken bir taraftan da kimliğin yansımasıdır. Kurulacak bağ içeride yeniden kim olunduğunu da hatırlatacak, dolayısı ile kimlik inşası sağlanacaktır.

2.2.Sürecin Olumsuz Sonuçlanmasının Nedenleri

Barış süreçleri genelde zorlu ve sancılıdır. Bu süreçlerde zaman zaman gerilimler yükselir masadan kalkılır, zaman zaman da taraflar pazarlıkta ellerini güçlendirmek adına blöfler yapabilirler ya da kontrollü gerginlikler çıkarabilirler. Süreçlerin baltalanmasında tarafların kendi iç politikaları, üçüncü taraflar, uluslararası konjonktür etkili olabilmektedir. Balkanlar'da da süreç içerisinde aşağıda gösterilecek farklı gerilimler yaşanmıştır, ancak bunların hiç biri tek başına sürecin sonlanmasına neden olamamıştır.

Balkanlar'da Türkiye'nin girişimi ile başlayan süreçte de gerilimler yaşanmıştır. 2012 yılında Sırbistan'da seçimlerde Başkanlığa Tomislav Nikolić'in seçildiğine değinilmişti. 1 Haziran 2010'de Nikolić Srebrenica'nın soykırım olmadığını

<https://www.dw.com/tr/bosna-hersekte-erdo%C4%9Fan%C4%B1n-se%C3%A7im-etkinli%C4%9Fi-planlar%C4%B1na-tepki/a-43667394>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁰⁵ “Diaspora Siyaseti: Türkiye'nin Yeni Balkan Elçileri”, **Balkan Insight**, 22.03.2019

<https://balkaninsight.com/2019/03/22/diaspora-siyaseti-turkiyenin-yeni-balkan-elcileri/>(erişim tarihi 21.04.2019)

söylemesi¹⁷⁰⁶ gibi şeyler sonraki süreçte Boşnaklar ile Sırbistan arasında gerilimler yaşanmasına neden olmuştur.¹⁷⁰⁷ 2012’de değinildiği üzere Erdoğan’ın Boşnakların kendisine Aliye İzzetbegoviç’in emaneti olduğu yönündeki sözleri Sırbistan da olduğu gibi Bosna Hersek içindeki Sırp ve Hırvatlar tarafından çokça eleştirilmiştir.¹⁷⁰⁸ Sadece Erdoğan’ın yukarıdaki sözleri değil, Davutoğlu ve Erdoğan’ın farklı zamanlardaki benzer açıklamaları da zaman zaman tartışmalara ve gerilimlere yol açacaktır. Söylemlerin ötesinde Bosna Hersek içindeki Sırp Cumhuriyeti ve Sırbistan içindeki milliyetçi kesimlerin sürece dair kuşkuları ve sürece dair itirazları devam etmektedir. Srebrenica’nın soykırım olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği, Sırbistan parlamentosunun özür dilemesi, İstanbul Protokolü gibi konularda milliyetçi kesimler sert tepkiler vermektedir; süreç içerisinde de farklı seviyelerde sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca, Türkiye iyi niyetli girişimi ile taraflar arasında iletişim kanallarını açsa ve tarafların birbirine iyi niyet göstergeleri olmuş olsa da temel sorunlar yerinde durmaktaydı.¹⁷⁰⁹ Bu sorunlar tarafların birbirine bakışlarını ve sürece duydukları güveni etkileyebilmiştir.

2.2.1. Türkiye’ye Karşı Önyargılar Korkular

Her ne kadar Türkiye Balkanlar’ın Osmanlı dönemini altın çağ gibi görse de Balkanlar’daki Boşnaklar dışındaki grupların çoğu için Osmanlı dönemi ulusal trajedi, sömürü, kayıp zamanlar gibi değerlendirilmektedir. Özellikle de Sırp arasında bu algı daha yaygındır. Sırp tarihçiler Osmanlı dönemini adaletsizlik ve korku dolu “karanlık çağ” olarak göstermektedirler.¹⁷¹⁰ 1990’larda Yeni Osmanlılık tartışmaları bölgede de sıkça işlenmiştir. Türkiyeli karar vericiler reddetse de Balkanlar’da böyle bir algı hala

¹⁷⁰⁶ Dord Pavlovic, **a.g.e.**, s. 27-28.

¹⁷⁰⁷ **A.g.e.**, s. 27-28.

¹⁷⁰⁸ **A.g.e.**, s. 27.

¹⁷⁰⁹ Birgül Demirtaş, **Turkey and the Balkans: Overcoming...**, s. 179.

¹⁷¹⁰ Trivo Milicevic, **a.g.e.**, s. 123-134.

devam etmektedir.¹⁷¹¹ Bu önyargı ilişkilerin geliştiği dönemlerde bile varlığını sürdürmüştür.¹⁷¹² Balkanlar'da halklar arasında Türkiye imajı hala çok olumlu ve dostane görülmemektedir. Hatta ilişkilerin günden güne gelişiyor olmasına, özellikle de ekonomik işbirliği ve insani yardımların artarak devam etmesinerağmen Türkiye'ye karşı olumsuz algılar hala mevcuttur. Bu algı AK Parti ile birlikte daha da güçlenmiştir.¹⁷¹³ Bu tür algıların çok hızlı biçimde yıkılması ve değişmesi beklenmemelidir.

Davutoğlu'nun görev süresinde Balkanlar'ın Osmanlı ile birlikte değerlendirmesi, Osmanlı zamanında barış ve huzurun sağlandığına dönük vurguları, Balkan ülkelerinde özellikle de milliyetçi kesimlerde rahatsızlık yaratmaktadır.¹⁷¹⁴ Türkiye'nin bölgedeki Müslümanlara dönük etki ve nüfuz arayışı, Müslüman gruplar ile kurduğu bağ ve İslami dayanışma üzerinden bu bağın yeniden inşa edilmesi, gayri Müslimlerce şüphe ile karşılanmaktadır. Türkiye'nin barış girişimleri, arabuluculuğu bile Yeni Osmanlılık olarak görülebilmektedir.¹⁷¹⁵ Türkiye ile Boşnaklar, Arnavutluk ile Kosovalı Arnavutların tarihten gelen ikili ilişkileri, Kosova'nın bağımsızlığına destek gibi nedenlerden dolayı ikili ilişkilerin iyi olduğu görülmektedir. Bu iyi ilişkilerden dolayı da özellikle Sırlar ile Bosna Hersek içinde yaşayan Sırlar arasında Türkiye'nin Yeni Osmanlıcı bir ajandası olduğu düşüncesi çok yaygın bir kanıdır.¹⁷¹⁶ Her ne kadar Türkiye bu süreçte kolaylaştırıcı olmaya, taraflar

¹⁷¹¹ Birgül Demirtaş, **a.g.m.**, s. 179.

¹⁷¹² Yusuf Sayın, **a.g.e.**, s. 211-216.

¹⁷¹³ Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, **a.g.m.**, s. 160.

¹⁷¹⁴ Ali Engin Oba, "Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Balkan Vizyonu ve Sivil Toplum", **TASAM**, 24.04.2009, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3824/prof_dr_ahmet_davutoglunun_balkan_vizyonu_ve_sivil_toplum(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷¹⁵ Edith Harxhi, "An Overview of Turkish Foreign Policy in the Balkans: 1990-2016", **Insight Turkey** Cilt 19, Sayı 1, 2017, s. 33-42. <https://www.insightturkey.com/commentary/an-overview-of-turkish-foreign-policy-in-the-balkans-1990-2016>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷¹⁶ Erhan Türbedar, **Turkey's new...**, <https://www.insightturkey.com/articles/turkeys-new-activism-in-the-western-balkans-ambitions-and-obstacles>(erişim tarihi 21.04.2019)

arasında diyalog, işbirliği ve güven artırıcı önlemler almaya çalışmışsa da Türkiye'ye karşı geçmişten gelen önyargılar, Türkiye'nin dış politika hareketlerine karşı Sırbistan ve Bosna içindeki milliyetçilerden gelen tepkiler zaman zaman tüm tarafların elini bağlamış, Türkiye'nin harekât kabiliyetini kısıtlamıştır. Bosna Hersek içindeki Boşnaklar Türkiye'nin girişimini ve varlığını kendi çıkarlarının garantisi olarak görürken Sırlar çok ılımlı yaklaşmamakta, Hırvatlar ise şüpheli bakmaktaydılar.¹⁷¹⁷ Örneğin, Bosnalı Sırlar süreç içerisinde çok defa Türkiye'nin Bosnalı Sırların etkisini sınırlamaya dönük girişimleri olduğunu iddia etmişlerdir. Sırların lideri M.Dodik Türkiye'nin Balkanlar'da gizli ajandası olduğunu savunmuş, Sırbistan Cumhurbaşkanı B.Todic'i de hedefine almıştır. Dodik, hiçbir ülkeye Bosna'daki sorunlarının çözümüne dönük kendilerinin mandası olmasına ya da karar vermesine yetki vermediklerini belirtmiştir. Özellikle de Türkiye'nin benimsediği yol ile asla ilerlenemeyeceği söylemiştir.¹⁷¹⁸ 2013 yılında Sırbistan Cumhurbaşkanı Nikoliç'in Bosna Hersek'te yaşayan herkesin Bosnalı olduğunu belirtmesi üzerine Sırp Cumhuriyeti Başkanı M. Dodik sert tepki vermiştir.¹⁷¹⁹ Benzer şekilde Sırp Cumhuriyeti içindeki milliyetçiler ve muhalifler de Türkiye ile kurulan ilişkiye, Türkiye'nin Sırbistan'ı etkileyeceği gibi gerekçeler ile çok sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Hatta Sırbistan'ın AB yerine Osmanlı İmparatorluğu içine girmeyi hedeflediği yönünde sert söylemler kullanılmıştır. Sırp Cumhuriyeti içindeki Sırlar, özellikle de milliyetçi kanat, Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkinin ve Türkiye'nin arabuluculuğunun Sırbistan ile Sırp Cumhuriyeti arasındaki ilişkiyi bozacağından endişe etmekteydiler. Hatta görüşmelerin başlaması ile birlikte Bosna Hersek Başkanlık Konseyi'nin Sırp üyesi Radmanovic, İstanbul Deklarasyonunun Başkanlık konseyine gelmesi durumunda imzalamayacağını belirtmiştir. Bu noktada Sırp Cumhuriyeti Başkanı Milorad Dodik, kurulan Üçlü

¹⁷¹⁷ Zarko Petrovic ve Dusan Reljic, **Turkish Interests...**, s. 161.

¹⁷¹⁸ "Turkey has hidden Balkan agenda", **B92**, 24. 10.2010

https://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2010&mm=08&dd=24&nav_id=69258(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷¹⁹ Nazif Mandacı, **a.g.m.**, s. 341.

Danışma Konseyinin amacının Sırp Cumhuriyetinin izole edilmesi olduğunu belirtmesine rağmen çok fazla ve eleştirel tepki vermemiştir. Ayrıca Sırp Cumhuriyeti yöneticileri Türkiye'nin girişimlerini Boşnaklara desteğinin devamı olarak görmekte, Bosna Hersek'in birliği vurgusunun ise merkezi hükümeti güçlendirerek kendi otonom yapılarına zarar vermeye dönük bir girişim olarak değerlendirmekteydiler. Sırp Cumhuriyeti yöneticileri, Türkiye'nin Sırp Cumhuriyeti ile işbirliği kurmaya ve katkı sunmaya dönük girişimlerine mesafeli yaklaşmaktaydılar. Çünkü Türkiye'nin yardımlarının çoğunluğunun Boşnak ve Hırvat entitilerinin Bosna Hersek Federasyonuna dönük olduğunu, Sırp entitisine yapılan yardımların da daha çok Osmanlı temalı olduğunu ve Boşnak ailelere dönük olduğunu düşünmekteydiler.¹⁷²⁰

24 Nisan 2010'daki İstanbul Deklarasyonu ile alınan kararlar Sırbistan ile Bosna Hersek'in devletlerarası ilişkilerinin ve iletişiminin başlaması noktasında tarihi olmakla birlikte kimi uzmanlar Sırbistan'ın da ikili bir oyun planı içinde olduğunu iddia etmişlerdi. Her ne kadar bu deklarasyonla Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü ve bölünmezliği kabul edilmiş olsa da Sırbistan; Bosna Hersek'teki Sırp'ların, Sırbistan ile birleşmesini savunan hatta Mart 2011'de Bosna Hersek'in de Yugoslavya gibi dağılacağını iddia eden Sırp lider Dodik'e destek vermiştir.¹⁷²¹

Türkiye'nin yukarıda değinilen girişimleri ve söylemlerinin yanında özellikle de Osmanlı eserlerine dönük restorasyon, Diyanet, TİKA, YTB, MEB gibi kurumlar ile cemaatler ve tarikatların başı çektiği NGO'lar aracılığı ile yapılan girişimlerden dolayı Türkiye'nin Balkanlar'a İslam ihraç ettiği sıklıkla işlenmiştir.¹⁷²² Aslında Türkiyeli NGO'ların İslami ve Osmanlı referanslı yardım ve işleyişlerinde kimlik önemli bir

¹⁷²⁰Dorde Pavlovic, **a.g.e.**, s. 29-31; Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 488.

¹⁷²¹Erhan Türbedar "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011
<https://www.insightturkey.com/articles/turkeys-new-activism-in-the-western-balkans-ambitions-and-obstacles>

¹⁷²²David L. Phillips, "Turkey's Islamist Agenda in Kosovo", **Huffpost**, 12.29.2015
https://www.huffpost.com/entry/turkeys-islamist-agenda-i_b_8891634

motivasyondur, İslam ve Osmanlı teması ile hareket ederek İslam kimliğini de güçlendirmeye çalışmaktadırlar.¹⁷²³ Kimi isimler Türkiye'nin girişimlerini ekonomik, siyasi ve özellikle de kültürel alanda işgal olarak nitelemiştir.¹⁷²⁴ Hatta Sırbistan'ın önde gelen oryantalistlerinden olan ve Sırbistan Ankara Büyükelçisi olarak da görev yapan Darko Tanaskovic'e göre Türkiye'nin Balkanlar'a ve bölgeye dönük politikası İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcı emperyalizmin bir karışımıdır.¹⁷²⁵

Sürecin durmasından sonra 2014 Temmuzunda Türkiye ile Bosna Hersek Savunma Bakanları ortak bir deniz tatbikatı planlamışlardır. Ancak Hırvat ve Sırp entitilerden gelen tepkiler üzerine tatbikat yerine Sokullu Mehmet Paşa ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa isimli gemilerin Bosna'nın Neum şehri limanına yanaşarak ziyarete açılması planlanmıştır. Ancak tepkiler üzerine bu da iptal edilmişti. Tepkilerin başında gemilerden birisin isminin Sokullu Mehmet Paşa olması ve Yeni Osmanlıcılığı çağrıştırması gelmektedir.¹⁷²⁶ Tatbikat ve Sokullu Mehmet Paşa ismini taşıyan bir gemiye verilen tepki Türkiye'ye karşı var olan önyargı ve olumsuz bakışın anlaşılması adına önemlidir.

Davutoğlu'nun gerek *Stratejik Derinlik*'teki Balkanlar'a bakışı, gerekse de Balkanlar'a dönük söylemleri ve Müslüman gruplarla kurulan ilişkiler Balkanlar'daki Hristiyan ülkelerin Osmanlı kavramından dışlandığı algısını da doğurmuştur. Türkiye'nin "yeniden bütünleşmekten", "eski" Müslüman tebaayı kastettiği iddia

¹⁷²³ Mehmet Uğur Ekinci, **Turkey's...**, s.27.

"Davutoglu: 'I'm Not a Neo-Ottoman'", **Balkan Insight**, 26.04.2011
<https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>
<https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>

¹⁷²⁴ Hatta aynı yazıda Türkiye'nin politikasının yanında Erdoğanizm kavramını da kullanmışlardır. Ben-Meir Alon, Xharra Arbana "Erdogan's Trojan Horse in FYROM", **Ekathimerini**, 20.06.2018
<http://www.ekathimerini.com/229825/opinion/ekathimerini/comment/erdogans-trojan-horse-in-fyrom>

¹⁷²⁵ Aktaran Zarko N.Petrovic ve Dusan Reljic, **Turkey's New Approach...**, s.27.

¹⁷²⁶ Dorde Pavlovic, **a.g.e.**, s. 28.

"Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa gemileri Bosna'ya gidiyor", **Denizhaber**, 08.07.2014
<https://www.denizhaber.net/cezayirli-gazi-hasan-pasa-ve-sokullu-mehmet-pasa-gemileri-bosnaya-gidiyor-haber-56470.htm>(erişim tarihi 21.04.2019)

edilmiş, "eski efendinin" bölgeye yeniden yayıldığı düşüncesi bazı grupları rahatsız etmiştir.¹⁷²⁷ Türkiye'nin Osmanlı devletinin devamı gibi bölgede güç, etki, nüfuz arayışı içinde olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir.¹⁷²⁸ Türk Hava Yolları'nın Air Bosna Şirketi hisselerinin yüzde 49'unu satın alması, Halk Bank ve Ziraat Bankasının şubeler açması,¹⁷²⁹ TİKA'nın Balkanlar'da Müslüman ülke ve gruplar odaklı çalışıyor olması, Davutoğlu'nun Balkanlar'daki Gayri Müslim devlet ve grupları rahatsız eden ve endişelendiren söyleminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Buradaki önemli noktalardan bir tanesi de TİKA'nın yatırımları ve projelerinin sadece altyapı, kalkınma ve ekonomi odaklı olmadığıdır. TİKA projelerinin kültürel bir araç olarak görüldüğü, TİKA'nın kültür temelli aktör olduğu algısı da yaygın bir kanaattir.¹⁷³⁰ Sadece TİKA değil Diyanet ve NGO'lar aracılığı ile İslam kimliğinin güçlendirilmeye çalışıldığı da tartışılmıştır. Daha önce değinildiği üzere AK Partinin dış politikası üzerine söylenmesi gereken bir başka nokta da söylem konusunda Yeni Osmanlıcı ve İslamcı vurgular olsa bile pratikte karar vericilerin pragmatik davranıp farklı yönde karar alabildikleri görüldüğüdür.¹⁷³¹ Örneğin *Stratejik Derinlik*'te Davutoğlu ortak din vurgusu üzerinden Boşnakları ve Arnavutları merkeze alan politikayı vurgulasa da Sırbistan yönetimi ile

¹⁷²⁷ Kerem Ökten ve Ayşe Kadioğlu, "Introduction", Kerem Ökten, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **An Other Empire, A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 4-8.

İlhan Uzel, "Uluslararası Sistemde Balkanlar ve Türkiye Konferansı 2. Oturum", **Youtube**, 11.10.2012 <https://www.youtube.com/watch?v=zYzL8ISQYKQ&t=1037s> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷²⁸ Erhan Türbedar, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, s. 139-158.

¹⁷²⁹ Süha Umar anılarında Air Bosna Şirketinin alınmasının karlı olmamasına rağmen hatta Sırbistan hava yolları ile daha cazip fırsatlar olmasına rağmen Air Bosna'nın bilerek seçildiğine değinmektedir. Umar'a göre TİKA, YTB ya da Kamu Diplomasisi gibi kurumların politikaları da Müslüman gruplar ve Osmanlı mirası odaklıydı. Bakınız. Süha Umar, **Belgrad 500 Yıl Sonra**, İstanbul, Boyut Yayın, 2015, Türkiye 2012 yılında ise Bosna Hava Yolları ile kurulan ortaklık bitirilmiştir.

"THY umduğunu Bosna'da bulamadı 24 milyon dolar yatırımı bıraktı", **Hürriyet**, 15.06.2012 <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/thy-umdugunu-bosna-da-bulamadi-24-milyon-dolar-yatirimi-birakti-20763458> (erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁷³⁰ Doğa Ulaş Eralp, "Turkey in the Western Balkans, A Comprehensive Approach for Peace", Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as Mediator, Stories of Success and Failure**, Londra, Lexington, 2016, s. 28

¹⁷³¹ Birgül Demirtaş, "AKP'nin Dış Politikasını Anlamak": Emperyal Miras, Neoliberal Çıkarlar ve Pragmatizm", Simten Coşar ve Gamze Yücesan- Özdermir, (ed.), **İktidarın Şiddeti, AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar**, Metis, İstanbul, 2014, s. 206. Hatırlanacağı üzere Davutoğlu'na göre Balkan politikacısındaki en önemli iki grup kalbi ve dinsel yakınlığı olan Arnavutlar ve Boşnaklardır. Ona göre eğer Türkiye buralarda etkili olmak istiyorsa bu iki grup ile iyi ilişkiler geliştirmelidir. Böylelikle de bölgesel rolü küresel rolünü de etkileyecektir.

ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çaba harcanmıştır. Bu pragmatizm başka örneklerde de görülecektir.

Sırbistanlı kimi yazarlara göre Türkiye'ye karşı önyargıların başka bir nedeni de Müslüman gruplar ile yakınlığı ve tarihinin yanında Türkiye'nin Kıbrıs, Suriye gibi sınır dışı müdahalelerdir.¹⁷³² Türk karar vericilerin söylemleri nedeniyle benzer müdahalelerin Balkanlar'a da olabileceği endişesini taşıdıkları görülmektedir.

Son kertede Türkiye'ye, özellikle AK Parti yönetimindeki Türkiye'ye, karşı önyargılı olunmasının temelinde yine kimlik vardır. Gerek AK Partinin karar vericilerinin söylemleri gerekse de yumuşak güç unsurlarının kimlik aracılığı ile uygulanıyor olması bu önyargıyı perçinlemiştir.

2.2.2. Türkiye'nin Kimliği ve Taraf Olması

Daha önce değinildiği üzere gerek AK Partinin kimliği gerek karar vericilerinin ve özellikle de Davutoğlu'nun söylemlerinden dolayı AK Partinin dış politikasının Yeni Osmanlıcı ve İslamcı olduğu yönünde iddialar bulunmaktadır. Bu noktada aslında Turgut Özal'dan, Süleyman Demirel'e, Bülent Ecevit ve İsmail Cem'e kadar pek çok siyasetçi Balkanlar'da Osmanlı temasını vurgulamışlardır.¹⁷³³

¹⁷³² Slobodan Jankovic ve Dragan Djukanovic, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁷³³ Sylvie Gangloff, "The Impact of the Ottoman Legacy on Turkish Policy in the Balkans (1991–1999)", **CERI**, 2005, s. 1-20.

<https://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/artsg.pdf> (erişim tarihi 21.04.2019)

İsmail Cem geleneksel politikanın tarihi ve kültürü kullanmamasını hatta reddedişini eleştirerek Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çeviri olduğu iddiasına yerine barışçıl ortaklıklar kurulması gerektiğini savunmuştur. Tarihsel derinlik tezinde Türkiye Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile aynı tarihi paylaşmaktadır. Türkiye bu bölge ülkeler ile işbirliği yapmak yerine batıya eklenmiştir ideolojik sebeplerden dolayı Batıya bağımlı hale gelmiştir. İsmail Cem'in sosyal demokrat olması Yeni Osmanlıcı eleştirilerinin önüne geçmiştir. Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 6. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İsmail Cem, **Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci Cilt Strateji, Yunanistan, Kıbrıs**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009; İsmail Cem, **Türkiye Avrupa Avrasya / Cilt-1**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004. Ayrıca İsmail Cem ile Ahmet Davutoğlu'nu karşılaştıran bir kaynak için bakınız: Mehmet Ali Tuğtan, "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 49, 2016, s. 3-24.

Türkiye'nin Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlar ile kurduğu ilişki Sırbistan ile yakınlaşma süreci için bir nevi test olarak da görülebilir. Sırbistan Dışişleri Bakanı V. Jeremiç Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada 500 sene Türklerin saltanatı altında yaşadıklarını, artık AB üyeliği için beklemek istemediklerini söylemiştir. Sonrasında gazetelere verdiği demeçte AB'ye üye olmamaları halinde Osmanlı döneminde olduğu gibi ülkesinin Türklerin etkisinde kalabileceklerini iddia etmiştir. Bu sözler ile Türkiye'yi bir taraftan AB'ye ve bir taraftan da kendi iç kamuoyuna bir tehdit ve pazarlık unsuru olarak göstermiştir. Bosnalı Sırplar Türkiye'nin 2006'ya kadar sadece Müslüman Boşnaklara değil kendilerine de yardım ettiğini söylemektedir. Burada Bosnalı Sırplar içindeki milliyetçi akımları ve dalgalanmayı da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Örneğin 29 Ocak 2011'de Davutoğlu'nun Bosna Hersek ziyaretinde Bosna Hersek Başkanlığının Sırp üyesi Radmanovic görüşmelerle ilgili sorun çıkarmış, önceden planlanan randevuda Radmanovic'in Sırp Cumhuriyeti bayrağının Türk delegasyonu tarafından kaldırılmasının talep edildiğini iddia etmiş, bu iddia Türk delegasyonu tarafından reddedilmiştir. Bosnalı Sırplar Davutoğlu'nun bu ziyaretinin altında Osmanlıcı amaçlarının olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁷³⁴

Bunların yanında Türkiye'nin geleneksel dış politikasında Boşnaklar ve Arnavutlarla kurduğu yakın ilişkiden dolayı Türkiye'nin üçüncü taraf rolüne kuşku ile bakan geniş bir kesim de vardır. Ancak kuşkuya rağmen ilk dönemde Türkiye'nin görece tarafsız olması doğrudan bir soruna yol açmamıştır. TİKA'nın katkısı ile Balkan Medeniyetleri Merkezi tarafından "Osmanlı Mirası ve Bugünkü Balkanlar'da Müslüman Topluluklar" başlıklı konferansta Davutoğlu,¹⁷³⁵ Osmanlı döneminden güçlü biçimde bahsetmiş, Bosna'dan Abhazya'ya Çeçenistan'dan Suriye'ye, Irak'a kadar birçok halkın Türkiye'den çok büyük beklentileri olduğunu, Türkiye ile Bosna

¹⁷³⁴ Dorde Pavlovic, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷³⁵ Ahmet Davutoğlu, "Address of H.E. Prof. Ahmet Davutoğlu", **Osmanlı Mirası ve Günümüzde Balkan Müslüman Toplulukları Konferansı Tebliğleri**, Saraybosna, 16-18 Ekim 2010, s.13-20.

¹⁷³⁵ Cemalettin Kanaş, **a.g.e.**, s. 70-73.

Hersek'in aynı kaderi paylaştığını belirtmiştir. Davutoğlu; tarihlerinin, kaderlerinin ve geleceklerinin ortak olduğunu belirterek Balkanlar'ın Osmanlı dönemini altın çağ olarak nitelemiş, Balkanların şu anda çevre gibi görüldüğünü, oysa Osmanlı döneminde merkez olduğunu söylemiştir. Hatta Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu'yu Türkiye ile birlikte yeniden merkez yapmayı, küresel ve bölgesel barış ve istikrar için Balkanları, Kafkasya'yı ve Orta Doğu'yu yeniden entegre etmeyi önermiştir. Balkanlar ve Osmanlı bağıını anlatmak için Sokullu Mehmet Paşa örneğini veren Davutoğlu, Sokullu'nun fakir bir Sırp köylüsü olarak kalacakken, Osmanlı sayesinde önemli bir lider olduğunu belirtmiştir. Davutoğlu'nun bu örneğini Müslüman olmayan gruplar arasında hoş karşılanmamıştır.¹⁷³⁶ Davutoğlu, Belgrad'ın küçük bir köy iken Osmanlı ile birlikte merkez olduğunu, kilise ve cami gibi binlerce yapı ile sosyal hayatın devam ettiğini söylemiştir. Davutoğlu, ayrıca Saraybosna'yı Osmanlı'nın aynası olarak nitelemiştir. Ona göre Balkan tarihi Osmanlı tarihidir. Davutoğlu ekonomik karşılıklı bağımlılık, kültürel harmoni ve siyasi değerler üzerinden yeniden birleşmeyi, yeni Balkanlar'ı kurmayı da önermiştir. Bu da kendi ifadesi ile Osmanlı dönemi ve modelidir. Bu sözlerden dolayı Yeni Osmanlıcılık eleştirisi olabileceğini söyleyen Davutoğlu, dış politikada yeni Osmanlıcılık yapmadığını ancak Osmanlı mirasını vurguladığını belirtmiştir. Çünkü Davutoğlu'na göre Osmanlı dönemi başarıdır ve Davutoğlu'da bu sebeple bu dönemi geri getirmeyi önermektedir.¹⁷³⁷ Ayrıca, Saraybosna'nın refah ve güvenliğinin İstanbul'un refah ve güvenliği kadar önemli olduğunu, Boşnaklar ile Türkiye'nin aynı kaderi paylaştığını söylemiştir.¹⁷³⁸ Davutoğlu, "*İstanbul sizindir, Saraybosna bizimdir*" gibi ifadeler de kullanmıştır.¹⁷³⁹ Dolayısı ile de Davutoğlu'na göre Osmanlı dönemi Balkanlar'ın altın çağıydı, Balkan tarihi Osmanlı ile anlaşılırdı,

¹⁷³⁶ Erhan Türbedar, "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 139-158.

¹⁷³⁷ Ahmet Davutoğlu, "Address of H.E. Prof. Ahmet Davutoğlu", **Osmanlı Mirası ve Günümüzde Balkan Müslüman Toplulukları Konferansı Tebliğleri**, Saraybosna, 16-18 Ekim 2010, s. 13-20.

¹⁷³⁸ Hüseyin Emiroğlu ve Turgay Kayalak, **Türkiye'nin Balkanlar Politikası 2009**, s.480.

¹⁷³⁹ Hajrudin Somun, "Turkish Foreign Policy in the Balkans and "Neo-Ottomanism": A Personal Account.", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 38; Cemalettin Kanaş, **a.g.e.**, s. 126.

Osmanlı dönemi bir başarı hikâyesidir. Yeni dönem de yeniden şekillendirilmelidir.¹⁷⁴⁰ Saraybosna'da Balkanlar'ın ve Orta Doğu'nun yeniden dünyanın önemli bir yeri olması gerektiğini savunmuş, bu amaca ulaşmak için geçmişte Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye öncülüğünde yeniden bir entegrasyon sürecini önermiştir.¹⁷⁴¹ Hatta Ahmet Davutoğlu'nun sonraki dönemlerde İngiltere'nin kurduğu Milletler Topluluğu'na benzer biçimde Türkiye'nin de eski Osmanlı toprakları üzerinde kendisinin liderlik edeceği bir topluluk kurabileceğini farklı zamanlarda dile getirmiştir.¹⁷⁴² Hatta bu öneri ve önceki söylemler alternatif birlik çağrışimleri gibi de algılanmıştır. Türkiye'nin Balkanlar politikasının ve girişimlerinin AB sürecinde Türkiye'nin elini güçlendirdiği iddiasına değinilmişti. Türkiye'nin AB'ye alternatif ancak, AB'ye benzer bir karşılıklı bağımlılık işbirliği kurma arayışı olarak da değerlendirilmiştir.¹⁷⁴³ Yani Türkiye'nin AB dışında kendi liderliğinde yeni bir birliktelik süreci kurmayı amaçladığı bile düşünülmüştür. Kullanılan ifadeler ve önerilen model Osmanlılık tartışmalarını daha çok alevlendirmişti.¹⁷⁴⁴ Daha önce bahsedildiği üzere gerek Ahmet Davutoğlu'nun kendi kitabında gerek AK Partinin önde gelen isimlerinin Balkanlar'a dönük söylemlerinde tarih, din, coğrafya referanslı kimlik işlendiği görülmektedir.¹⁷⁴⁵ Bahsedilen söylemlerin üzerine bu sözler de eklenince tartışmalar yeniden alevlenmiştir. Davutoğlu'nun bu

¹⁷⁴⁰ “Davutoğlu Bosna'nın başarısına ortak oldu”, **Haber 7**, 17.10. 2010.
<http://www.haber7.com/siyaset/haber/445336-davutoglu-bosnanin-basarisina-ortak-oldu> erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁴¹ Baskın Oran, **Dönemin Dış Politikası**, s. 198.

¹⁷⁴² “Davutoğlu'nun Hayali Osmanlı Milletler Topluluğu”, **Milliyet**, 07.12.2010,
<http://www.milliyet.com.tr/dunya/davutoglu-nun-hayali-osmanli-milletler-toplulugu-1323171>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁴³ Ronald H. Linden ve Yasemin İrepoğlu, **a.g.m.**, s. 237-239.

¹⁷⁴⁴ Hajrudin Somun, **a.g.m.**, s. 38.

¹⁷⁴⁵ Örneğin Davutoğlu 2013'te “Hiç kimseyle savaşmadan, hiç kimseyi düşman ilan etmeden, hiçbir sınıra saygısızlık yapmadan, tekrar Saraybosna'ya Şam'a Bingazi'ye Erzurum'a, Batum'a bağlayacağız. Bizim gücümüzün kaynağı bu. Size şimdi apayrı ülkeler gibi gelebilir ama, bundan 110 yıl önce Yemen ile Üsküp aynı ülkenin parçalarıydılar. Ya da Erzurum ile Bingazi.Bunu dediğimizde, bize 'yeni Osmanlıcı' diyorlar. Bütün Avrupa'yı birleştirenler, yeni Romacı olmuyor, Ortadoğu coğrafyasını birleştirenler yeni Osmanlıcı oluyor. Osmanlı'yla, Selçuklu'yla, Artuklu'yla, Eyyubi'yle anılmak şereftir, ama bizim hiçbir zaman, tarihten hareketle hiçbir ülkenin toprağında gözümüz olmadı, olmayacak.”

“Davutoğlu: Saraybosna'yı Şam'a bağlayacağız”, **web-haber**, 04.03. 2013,
<http://www.web-haber.com/haber/davutoglu-saraybosnayi-sama-baglayacagiz-1937.html>(erişim tarihi 21.04.2019)

sözlerine gerek Sırbistan gerekse de Sırp Cumhuriyetinin basınından ve TV programlarından tepki gelmiştir.¹⁷⁴⁶ Tepkiler sadece medya ile sınırlı kalmamış, başta Sırbistan ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere diğer başka Balkan ülkelerinden de tepkiler gelmiştir.¹⁷⁴⁷ Süha Umar da anılarında Davutoğlu'nun "Balkanlar'da Osmanlı Mirası" isimi bir konferansında söylediklerinden dolayı Türkiye'nin Balkanlar'da yeni bir Osmanlı hegemonyası kurmaya çalıştığı iddiasının Balkanlar'da gündeme geldiğini belirtmektedir.¹⁷⁴⁸

Davutoğlu doğrudan söylemese de Balkanlar'ın Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye öncülüğünde diğer Osmanlı bölgeleri ile entegre olmasını, böylelikle de yeniden o eski, güçlü hale gelmesini savunmaktadır. Ancak burada Türkiye'yi lider, büyük güç, ağabey olarak görerek hiyerarşik bir tahayyül ile yukarıda konumlandığı da eklenmelidir. Türkiye mirasçı olduğu için düzeni yeniden inşa edecek, yeniden yönetecek olan merkezdir.

AK Parti ile birlikte Yeni Osmanlılık konusunun işlenmesi partinin İslamcı bir gelenekten gelmesi, kendisini muhafazakar demokrat olarak tanımlamasının yanında önde gelen isimlerinin Osmanlı temalı sözleri, söylemleri ve referansları ile açıklanabilmektedir. Yeni Osmanlılık konusunun tartışıldığı bölümde daha ayrıntılı değinilmişti, ancak önemli bazı söylemlere değinilmesi buradaki konunun anlaşılması açısından önemlidir.¹⁷⁴⁹

¹⁷⁴⁶ Kerem Öktem, **Global Diyanet ..**, s. 35.

¹⁷⁴⁷ İlhan Uzgel, "Uluslararası Sistemde Balkanlar ve Türkiye Konferansı 2. Oturum", **Youtube**, 11.10.2012.

<https://www.youtube.com/watch?v=zYzL8lSQYKQ&t=5686s> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁴⁸ Bakınız: İlhan Uzgel, **Balkanlarla İlişkiler**.

¹⁷⁴⁹ "Bize; maceradan vazgeçin diyecekler", **Yeni Şafak**, 25 Kasım 2009, <https://www.yenisafak.com/dunya/bize;-maceradan-vazgecin-diyecekler-225326> (erişim tarihi 21.04.2019)

"7 Haziran seçimlerinden çıktıktan sonra davamızı yeniden yorumlamak, iç muhasebe yapmak gerektiğinde bilin ki hem Türkiye'nin her bir ilinde hem de gönül coğrafyamızda bu muhasebe yapılmaktadır. Geçtiğimiz hafta Srebrenitsa Katliamı'nın 20'nci yıl dönümünde Bosna Hersek'teydik. Her bir Bosna Hersekli kendini İstanbullu, her bir Srebrenitsalı kendini Türkiye vatandaşı gibi hisseder. Çünkü bilirler ki eğer onların gözünde bir damla yaş olmuşsa, o yaşı silecek olan Anadolu çocuklarıdır, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir, AK Parti hareketidir...Ama bir aylık süreç gösterdi ki Türkiye'de

Yukarıdaki tartışmalar, söylemler ve Türkiye'ye dönük algılara rağmen Türkiye'nin uyuşmazlık çözümü için üçüncü taraf olması ve özellikle Sırbistan ile geliştirdiği ilişkilerde kısmi dalgalanmalar olmakla birlikte, süreci sonlandıracak kadar ciddi bir sorun görülmemektedir. Hatta Davutoğlu'nun sıklıkla Boşnaklara ve Kosovalı Arnavutlara verdiği desteği vurgulaması, Türkiye'nin İspanya'nın aracılığı ile Kosovalı Arnavutların 2 Haziran 2010'daki AB-Batı Balkan Zirvesine katılmasını sağlaması gibi desteklere¹⁷⁵⁰ rağmen süreç devam etmişti.

Ancak özellikle de 2013 ile birlikte süreçte ciddi krizlerin yaşandığı görülmektedir. Ekim 2013'te Başbakan Tayyip Erdoğan Kosova'da yaptığı konuşmada: *"Hepimiz ortak bir tarihin, ortak bir kültürün, ortak bir medeniyetin, birbirine dost, birbirine akraba, birbirine kardeş olduğu bir yapının insanlarıyız. Unutmayın, Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir."* ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁵¹ Tayyip Erdoğan'ın yukarıdaki sözleri hem Sırbistanlı yetkililer hem de Sırp Cumhuriyetinde ciddi rahatsızlık uyandırmıştır. Sırbistan yönetimi de bu açıklamayı kendi egemenliklerine dönük bir saldırı ve silahsız bir saldırganlık olarak nitelemişlerdir.¹⁷⁵² Sırbistan yönetimi Erdoğan'ın sözlerini skandal olarak değerlendirerek kınamış, bu tür söylemlerin iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerine zarar vereceğini ve güveni ortadan kaldıracağını belirtmiştir. Sırbistan basını da Erdoğan'ın sözleri ve yaşanan gerilimin üzerinde

siyasetin de Türkiye'nin de gönül coğrafyasının da kaderi, anahtarı hala ve bundan sonra da daima AK Partinin elinde olacak. İnşallah Osmanlı'nın düzenini, adaletini, bugünlere ve yarınlara getireceğiz."

"Ahmet Davutoğlu: İnşallah Osmanlı'nın düzenini getireceğiz", **Mynet**, 17.07. 2017
<https://www.mynet.com/ahmet-davutoglu-insallah-osmanlinin-duzenini-getirecegiz-110101925604>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵⁰ Zarko N. Petrovic ve Dusan Reljic, **Turkey's New Approach To The Western Balkans**, ISAC, 2011, s. 6.

https://www.isac-fund.org/download/Turkey's_new_approach_to_the_Western_Balkans.pdf(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵¹ "Erdoğan: Kosova, Türkiye'dir.", **Hürriyet**, 23.10.2013

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kosova-turkiyedir-24968405>(erişim tarihi 21.04.2019)

"Erdoğan: Unutmayın, Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir", **Kosova Haber**, 23.10.2013

<http://www.kosovahaber.net/?page=2,9,21592>(erişim tarihi 21.04.2019)

"Başbakan Erdoğan. Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir.", **Youtube**, 23.10.2013

<https://www.youtube.com/watch?v=vVm3IFbGHsY>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵² Mehmet Uğur Ekinci, **A Golden Age...**, s. 119.

durmuş, tartışmalar giderek alevlenmiştir.¹⁷⁵³ Sırbistan Başbakanı Ivica Dacic bu sözlerin ülkesine dönük bir provokasyon olduğunu iddia etmiş, AB'ye Türkiye'yi cezalandırma çağrısında bulunmuştur.¹⁷⁵⁴ Ayrıca Sırbistan Cumhurbaşkanı Nikoliç, Türkiye'nin Sırbistan'dan özür dilemesini istemiştir. Nikoliç ve diğer Sırbistanlı yetkililer Türkiye'nin özür dilememesi halinde Sırbistan'ın üçlü görüşmelerden çekileceğini ve bir daha katılmayacağını duyurmuştur.¹⁷⁵⁵ Daha sonra bizzat Cumhurbaşkanı Nikoliç Türkiye özür dileyene kadar üçlü toplantılara katılmayacağını belirtmiştir.¹⁷⁵⁶ Bunun üzerine Ahmet Davutoğlu Sırbistan Dışişleri Bakanı Ivan Mrkic ile uzun bir konuşma yaparak Erdoğan'ın sözlerinin yanlış anlaşıldığı noktasında Mrkic'i ikna etmeye çalışmıştır. Ancak bundan sonrasında ilişkilerin görece soğumaya başladığı görülmektedir. Sırbistanlı yetkililer Türkiye Büyükelçiliğinin 29 Ekim resepsiyonunu boykot ederek katılmamışlardır. Sırbistanlı yetkililer Türkiye ile imzalanan ve Sırbistan Parlamentosunda onaylanmayı bekleyen bir dizi anlaşmayı 1 Kasım 2013'te geri çekmişler ya da ertelemişlerdir.¹⁷⁵⁷ Daha da önemlisi Aralık 2013'e Belgrad'da yapılması planlanan dördüncü liderler zirvesi Sırbistan tarafından iptal edilmiştir.¹⁷⁵⁸ Türkiye ile yapılan bazı anlaşmaların dondurulmasının yanı sıra üçlü görüşmelere blokaj konulmuştur.¹⁷⁵⁹

Her ne kadar 2009'la birlikte Sırbistan'ın Türkiye ile ikili ilişkileri gelişmiş, Sırbistan arasındaki Türkiye imajı görece değişmiş olsa da Sırbistan'daki yöneticiler,

¹⁷⁵³ "Sırbistan'dan Erdoğan'a 'Kosova' tepkisi", **Hürriyet**, 25 Ekim 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/sirbistandan-erdogana-kosova-tepkisi-24977520>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵⁴ Nazif Mandacı, **a.g.e.**, s. 344.

¹⁷⁵⁵ "Sırbistan, Türkiye'den özür talep etti", **Cnn Türk**, 26.10.2013 <https://www.cnntrk.com/2013/dunya/10/26/sirbistan-turkiyeden-ozur-talep-etti/728645.0/index.html>(erişim tarihi 21.04.2019)

"Başbakan Erdoğan'ın konuşmasının tam metni", **Hürriyet**, 03.11.2012 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdoganin-konusmasinin-tam-metni-21843288>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵⁶ Nazif Mandacı, **a.g.e.**, s. 345.

¹⁷⁵⁷ "Serbia cancels summit with Turkey, Bosnia", **Balkaneu**, 04.03.2015, <http://www.balkaneu.com/serbia-cancels-summit-turkey-bosnia/> (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵⁸ "Üçlü Balkan Zirvesi'ne Sırbistan Engeli", **Haberler**, 16.12.2013 <https://www.haberler.com/uclu-balkan-zirvesi-ne-sirbistan-engeli-5431330-haberi/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁵⁹ Dorde Pavlovic, **a.g.e.**, s. 28.

siyasi partiler, NGO'lar ve gazeteciler gerek Erdoğan'ın yukarıdaki sözlerini gerekse de Kosova'nın bağımsızlığı için Türkiye'nin yaptığı lobi faaliyetlerini kendi egemenliklerine saldırı olarak görmüşlerdir. Ayrıca, zaten geçmişten beri Türkiye'nin Bosna Hersek'te Boşnaklardan yana tavır aldığı ve onları desteklediğini düşünmekteydiler.¹⁷⁶⁰ Dolayısı ile zaten var olan olumsuz algı, Türkiye'nin görece iyi yönetimi ve sürecin olumlu yansıması olarak dondurulmuşsa da Türkiye'nin Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlara dönük desteğini bariz biçimde göstermesi ile Türkiye'ye karşı güven kaybı olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Hatta sonrasında Sırbistan ile Kosova arasında AB'nin 2011'de kolaylaştırıcılık yaparak başlattığı süreç,¹⁷⁶¹ 2013'te arabuluculuğa dönüşmüştür.¹⁷⁶²

Ancak üçlü görüşmeler iptal edilmişse de Sırbistan içindeki gazeteci ve akademisyenler Türkiye'nin sürece sağladıkları katkıyı ve Sırbistan-Türkiye ilişkilerinin önemini vurgulamışlardır. Türk dizilerinin etkisi, Türkiye'nin devreye girmesi ile Sırbistan'daki iki ayrı İslam birliğinin rekabetlerinin görece uyuma dönüşmesi ve Türkiye Sırbistan arasındaki ekonomik ilişkilere dikkat çekmişlerdir.¹⁷⁶³

Her ne kadar Türkiye üçlü görüşmelerin devam etmesini istese de Sırbistan soğuk bakmaya başlamış, ayak sürümüştür. Davutoğlu'nun Mart 2014'te Sırbistan'ı ziyaret etme isteği parlamento seçimleri gerekçesi ile reddedilmiş, sonrasında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu'nun girişimleri ile Ahmet Davutoğlu için ileri bir tarihe randevu alınmıştır. Sırbistan bundan sonrasında üçlü görüşmelerin devamında hevesli olmasa da artık politik değil daha çok ekonomik, kültürel ve eğitimle alakalı

¹⁷⁶⁰ Mehmet Uğur Ekinci, **A Golden...**, s. 118-119.

¹⁷⁶¹“Sırbistan ve Kosova uzlaşmadı”, **Al Jazeera Türk**, 23.11.2013

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirbistan-ve-kosova-uzlasamadi?page=1>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁶²“Sırbistan ve Kosova normalleşecek”, **BBC Türkçe**, 19.04.2013.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/04/130419_kosova_sirp_anlasma(erişim tarihi 21.04.2019)

“AB arabulucu oldu, Kosova ile Sırbistan anlaştı”, **Türkiye**, 25.07.2013

<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/57391.aspx>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁶³“Üçlü Balkan Zirvesi'ne Sırbistan Engeli”, **Haberler**, 16.12.2013

<https://www.haberler.com/uclu-balkan-zirvesi-ne-sirbistan-engeli-5431330-haberi/>(erişim tarihi 21.04.2019)

konular üzerine yoğunlaşmayı tercih etmiştir. Davutoğlu 10 Haziran 2014'te yaptığı Sırbistan ziyareti sırasında Sırbistanlı mevkidaşı I. Dacic ile görüşmüştür. Davutoğlu görüşmede iki ülkenin dost ve aynı ailenin üyeleri gibi davranarak ilişkilerini geliştireceğini, ticaret hacmini artıracığını, Balkanlar'da barış için birlikte çalışacaklarını söylemiştir.¹⁷⁶⁴ Davutoğlu, gezisinin Erdoğan'ın sözlerinden dolayı gerilen ilişkilerini yumuşatmaya dönük bir girişim olup olmadığı yönünde soruya ise doğrudan yanıt vermeyerek, Belgrad'ı ziyaret etmeyi sevdiğini söylemiştir. Daçic ise Türkiye'nin o zamana kadar göstermiş olduğu katkıya teşekkür edip, bundan sonrasında Sırbistan'ın geçmişte zarar görmüş altyapı onarımı için uluslararası donarlara ağırlık vereceğini belirtmiştir. Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek arasındaki görüşmelere dönük bir soruya, önceliğin Sırbistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri düzletmek olduğu yanıtını vermiştir.¹⁷⁶⁵ Bu söylemler sonrası Türkiye-Sırbistan ilişkilerinde kısa süreli bir soğukluk olmuşa da ilişkiler kısa sürede eski rayına oturmuştur. Bu noktada Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi M.Kemal Boyaz Sırbistan ile Türkiye arasındaki uyuşmazlık konularına rağmen ilişkilerin ve işbirliğinin gelişmesini anlatmak adına uluslararası alanda yüzde yüz uyumlu ve aynı bakış açısına sahip devletlerin olmadığını belirtmektedir.¹⁷⁶⁶

Dolayısı ile üçlü görüşmeler yukarıda değinildiği üzere krizler atlatmıştı. Bu krizlerle ilgili Ekim 2009 ile Mayıs 2012 arası ve Ocak- Ekim 2013 arası olmak üzere iki ayrı ayırım yapmak mümkündür. İki ayrı kriz yaşanmışsa da asıl ciddi kriz ve kırılma 2013'te olmuştur. 2014 ile birlikte üçlü görüşmelerde iyileşme yönünde belirtiler olmuş ancak ilk aşamada politik olmaktan ziyade ekonomik konulara

¹⁷⁶⁴ "Dışişleri Bakanı Davutoğlu Sırbistan'da", **Dışişleri Bakanlığı**

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-sirbistan_da.tr.mfa (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁶⁵ Nihat Çelik, **a.g.e.**, s. 491-492.

"Turkish foreign minister visits Serbia", **B92**, 04.03. 2015

http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2014&mm=06&dd=10&nav_id=90621 (erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁶⁶ Birgül Demirtaş, **Turkish-Serbian Relations...**, s. 116.

odaklanılmıştır.¹⁷⁶⁷ Türkiye Sırbistan ilişkileri devam etmiş, hatta Balkanlar'da çözüm ve barış için alt düzeyli girişim ve temaslar da yapılmıştır.¹⁷⁶⁸

Kosova meselesi ve arabuluculuk konusundaki soğukluk dışında ilişkiler giderek gelişmektedir. Hatta 15 Temmuz darbe girişimi sonrası darbeye karşı duran ve AK Partine destek veren ilk ülkelerden birisi olmuştur. Sırbistan, darbenin arkasındaki FETÖ'cü yapıyla mücadelede Avrupalı diğer devletlerin aksine Türkiye'nin yanında durmuştur.¹⁷⁶⁹ Hatta 2015'de Türkiye büyükelçisi ilişkilerinin tarihin en iyi seviyesinde olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷⁰ Ancak, bu iyi ilişkilere rağmen Sırbistan Türkiye'nin arabuluculuğunu kabul etmemiştir.

Türkiye'nin üçüncü taraf rolünün Sırbistan ve Bosnalı Sırlar tarafından 2013'ten sonra kabul edilmemesi birkaç nokta ile açıklanabilir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin tarihten beri yakın ilişki içinde olduğu, hatta geleneksel müttefikleri kabul edilen Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlara çok fazla eklemlenmesidir. Özellikle de 2013'te Tayyip Erdoğan'ın konuşması sonrası sürecin durduğu hatırlanmalıdır. Aslında 2011'e kadar tüm tarafların Türkiye'yi görece tarafsız ve kabul edilebilir bulması sürecin işleyişi ve gidişi açısından gayet önemliydi.¹⁷⁷¹ Türkiye her ne kadar tarihin, coğrafyanın, kültürün verdiği kimliğinin kendisine verdiği güç ve sorumluluk iddiası ile sorunların çözümü yönünde etkili olmaya çalışmışsa da tarafsız kalamaması ve kimliği ile bağlantı kurup bir tarafa angaje olduğu algısı nedeniyle Türkiye'nintarafsızlığını kaybettiği düşünülmüştür. Zaten Türkiye'nin üçlü görüşmeleri kurması ve sürdürmesi

¹⁷⁶⁷ Dorde Pavlovic, **a.g.m.**, s. 34-35.

¹⁷⁶⁸ "Barış Türkiye ve Sırbistan'ın görevi", **Al Jazeera Türk**, 16.04.2015.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/baris-turkiye-ve-sirbistanin-gorevi>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁶⁹ Trivo Milicevic, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁷⁷⁰ "Türkiye-Sırbistan ilişkileri tarihinin en iyi seviyesinde", **AA**, 29.12.2018

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-sirbistan-iliskileri-tarihinin-en-iyi-seviyesinde/1351519>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁷¹ Dorde Pavlovic, **a.g.m.**, s. 33.

başarılı bulunmuştu ancak Türkiye'nin sorunun içinde yer alması, soruna müdahil olduğu algısı hem karşılıklı güven ve işbirliği hem de imaj açısından sorun yaratmıştı.

Diğer bir nokta Türkiye'nin kapasitesi ile ilgilidir. Siyasi, ekonomik ve kültürel kapasitesi sorunların çözümünde ödül ya da ceza bakımından tarafsızlığın önüne geçebilirdi. Nihat Çelik Türkiye'nin ekonomik anlamda daha güçlü olabilmesi durumunda Sırbistan üzerinde daha etkili olabileceğini, ancak ekonomik anlamda itici gücü ile etkisinin çok fazla olmamasının Sırbistan'ın süreçten çekilmesini¹⁷⁷² etkileyen öğelerden biri olduğunu iddia etmektedir.

Sürecin devam etmemesinde uluslararası konjonktürün de önemli bir etkisi olmuştur. Arap Baharı ile başlayan süreç, özellikle Suriye krizi tarafların ilgisini o yöne çekmiştir. Ayrıca AB arabuluculuğunda Kosova ile Sırbistan arasında başlayan müzakereler de üçlü görüşme süreci üzerine önemli yansımaları olmuştur. Ancak eklenmesi gereken önemli bir konu daha vardır. 2014'te Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı, Bosna Hersek ve Sırbistan'da ise parlamento seçimleri yapılacaktı.¹⁷⁷³ Seçimlerin yaratacağı atmosfer, iç politikaya dönük mesajlar da sürecin yürümemesi bakımından önemlidir. Bu minvalde iç etkenler de etkili olmuştur denilebilir.

Son olarak değinilmesi gereken bir başka nokta daha vardır. Yukarıda bahsedilen olaylardan sonra her ne kadar üçlü görüşmeler sonlandırılmış, Sırbistan-Türkiye ilişkilerinde kısa süreli bir soğuma yaşanmışsa da kopmamış hatta gayet iyi seyretmişti. Türkiye'nin Bosna'ya katkısı ve Bosna sorununun çözümü için ara ara görüşmeleri devam etmiştir. 2015'te Erdoğan günöbirlik Bosna Hersek ziyaretinde Üçlü Başkanlık Konseyi'nin üyelerinin üçü ile bir araya gelmiştir.¹⁷⁷⁴ 2018'de Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul'da Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic ile

¹⁷⁷² Bakınız: Nihat Çelik, **a.g.e.** .

¹⁷⁷³ Dorde Pavlovic, **a.g.m.** , s. 33.

¹⁷⁷⁴ Mehmet Uğur Ekinci, **Balkanlar'da Barış ve İstikrarın Önemi**, SETA, 18.06.2105 <https://www.setav.org/Balkanlar'da-baris-ve-istikrarin-onemi/>(erişim tarihi 21.04.2019)

Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Boşnak üyesi B.İzzetbegoviç Balkanlar'daki alt yapı projelerinin hayata geçirilmesi ve ilerletilmesi amaçlı üçlü bir görüşme yapmışlar, bu görüşmede Bosna'da yaşanan sorunların aşılması da gündeme gelmiştir. Vucic, İzzetbegoviç'e Sırbistan'ın Bosna Hersek'in toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu, kendilerinden de Sırp Cumhuriyetine saygı duymalarını rica ettiğini söylemiştir.¹⁷⁷⁵ Ayrıca, 2013'ten sonra ilk defa 2016'da Türkiye, Sırbistan, Bosna Hersek Dışişleri Bakanları Üçlü Danışma Toplantısının 11.si BM Genel Kurul Sürecinde New York'ta yapılmış, bu toplantıda en son 2013'te toplanan mekanizmanın yeniden canlandırılması yönünde niyet beyan edilmiştir. Aynı tarihte Türkiye, Bosna Hersek, Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizmasının Bakanlar düzeyinde altıncı toplantısı da yapılmıştır.¹⁷⁷⁶ 6 Aralık 2017'de Belgrad'da Türkiye, Bosna Hersek, Sırbistan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı'nın 13.sü yapılmıştır. 2017 içinde Hırvatistan, Türkiye ve Bosna Hersek Üçlü Danışma Toplantısının 7.si yapılmıştır.¹⁷⁷⁷ Dolayısı ile de Üçlü Danışma Mekanizması çerçevesinde Türkiye, Sırbistan ve Bosna Hersek arasında Dışişleri Bakanları düzeyinde 13, Türkiye, Hırvatistan ve Bosna Hersek arasında Dışişleri Bakanların düzeyinde 7 ayrı toplantı yapılmıştır.¹⁷⁷⁸ Ancak bu görüşmelerde olumlu havada geçmesine rağmen çok ilerleme sağlanmamıştır. Bu görüşmeler karar vermeden ziyade görüşme öncesi hazırlık görünümündedir.

¹⁷⁷⁵ “Erdoğan, Sırbistan ve Bosna'yı barıştırmaya çalışıyor”, **Sputniknews**, 30.01.201
<https://tr.sputniknews.com/analiz/201801301032038651-erdogan-sirbistan-bosna-baristirmaya-calisiyor/>(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁷⁶ Mevlüt Çavuşoğlu, “2017 Yılına Girerken Dış Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığı**, 2016, s.48-49.
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁷⁷ Mevlüt Çavuşoğlu, “2018 Yılına Girerken Girişimci Ve İnsani Dış Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığı**, 2016, s.59.

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf(erişim tarihi 21.04.2019)

¹⁷⁷⁸ “Türkiye-Bosna-Hersek Siyasi İlişkileri”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>(erişim tarihi 21.04.2019)

SONUÇ

Bu tezin temel argümanı 2002-2016 yılları arası Türk dış politikasındaki ana belirleyici unsurun kimlik olduğudur. Ahmet Davutoğlu, bu dönemde Başdanışmanlık, Bakanlık ve Başbakanlık gibi farklı görevlerde dış politikanın temel belirleyicisi ve yürütücüsü olduğu dış politikada Türkiye'ye yeni bir kimlik tanımı yapmıştır. Yeni tanımlanan bu kimlik dış politikayı etkilemiş, değişen dış politika aracılığı ile de kimlik yeniden inşa edilmiştir. Dış politika ve kimlik arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Tezin diğer tüm argümanları kimlik ve güç temelli açıklanmıştır. Bu noktada arabuluculuk benzeri barış girişimleri bu dış politikanın en önemli araçlarından birisidir.

Bu çerçevede Türkiye 2002-2016 yılları arası barış girişimlerine özel bir önem vermiştir. Bu politikaların mimarı da Ahmet Davutoğlu olmuştur. Barış girişimlerinin arka planında güç, güvenlik, etki, ekonomik, uluslararası alanda saygınlık, iç politika, kimlik gibi nedenler olsa da tamamının kimlik ve güç merkezli olduğu sonucu çıkarılmıştır. Kimlik, motivasyonların hem nedeni hem de sonucudur. Türkiye'nin Arap-İsrail ve Balkan uyuşmazlıklarındaki arabuluculuklarının başarısız olması taraf olma ve güç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmişse de aslında, bu başarısızlıkların da değişen kimlik tanımı ve Türkiye'nin gücünün sınırları ile bağlantılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu tezde temel argümanlardan birisi kimliğin ana akım teorilerin ele aldığı gibi verili bir değişken olmadığı, bir inşa sürecinin sonucu olduğudur. Bu noktada kültür, tarih, eğitim, coğrafya, söylemler ve dış politika kimliği inşa eder. Bu çalışmada sadece neden-sonuç ilişkisiyle değil, eleştirel inşacılığa kayarak kimliğin inşa edildiği ve bu kimliğin aynı zamanda belirli dış politika davranışlarını kalıba soktuğu savunulmaktadır. Kimlik, dış politika davranışları ve pratiklerinin belirleyicisidir. Ancak bir taraftan da dış politika davranışları ve pratikleri aracılığı ile kimlik inşa

edilmektedir; yani karşılıklı bir etkileşim ve inşa söz konusudur. Geleneksel inşacılık neden-sonuç ilişkisi bağlamında analiz yapmaktadır. Eleştirel inşacılık ise geleneksel inşacılığın ötesine geçerek kimliği inşa eden unsurlara ve kimliğin neden olduğu şeylerin üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Eleştirel inşacılık değişim ve dönüşümü de daha iyi açıklamaktadır. Ayrıca eleştirel inşacılığın sadece materyal ögelere değil söylem, norm ve güç ilişkilerine verdiği öneme atıfla eleştirel inşacı yaklaşımların bu dönemi anlamak adına açıklayıcı olduğu iddia edilmiştir. Eleştirel inşacılığın içinde olduğu post pozitivist bir analitik çerçeve kullanılmasının temel nedeni 2002-2016 yılları arası Türk dış politikasındaki değişimi daha anlamaktır. Çünkü bu değişimi en iyi açıklayabilecek unsur kimliktir. Ana akım teorilerin devletleri ve kimliği verili kabul etmeleri, Türk dış politikasının bu dönemi analiz etmeleri noktasından yetersiz kalmaktadır. Çünkü tezde bu dönemde Türk dış politikasında yaşanan değişimin yeni bir kimlik inşası ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır; bahsedilen değişim ve dönüşümün arkasında yeni bir kimlik inşası varken bir taraftan da dış politika yeni üretilmek istenilen kimliğin önemli araçlarından birisi olmuştur.

Türkiye'nin arabuluculuk girişimlerinin motivasyon kaynağı olarak birden çok değişkenin ve etkenin varlığı görülmektedir. Güvenlik ve istikrar, ekonomik arayışlar, iç politika, uluslararası ve bölgesel prestij, kimlik ve güç gibi faktörler temel motivasyon kaynaklarıdır. Davutoğlu başta olmak üzere karar vericilerin söylemleri ve dış politika uygulamaları incelendiğinde tüm bu faktörlerin kimlik ve güç temeline dayandığı görülmektedir. Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin kimlik tanımını değiştirerek Türkiye'ye yeni bir kimlik tanımlamak istemektedir. Davutoğlu'nun zihnindeki kimlik çokludur. Ona göre Türkiye herhangi bir ulus devlet değildir; ancak Türkiye'ye kendi gerçek kimliği unutturulmuştur. Medeniyet merkezi olan Osmanlı İmparatorluğunun mirasçısı olarak değerlendirdiği Türkiye'yi merkez bir ülke olarak görmektedir. Türkiye ayrıca, hem Batılı hem de Doğuludur hem Kuzeyli hem de Güneylidir. Bu tanımdan aslında

Türkiye’yi bölgesel bir güç olarak nitelediği sonucu çıkarılabilir. Davutoğlu daha sonra Türkiye’yi küresel bir vicdani güç olarak tanımlamıştır. Davutoğlu Türkiye’nin coğrafi yakınlığı ve kültürel, ekonomik, tarihi ve dini bağlarından yani kimliğinden dolayı bölgesindeki sorunları çözmesi gerektiğini savunmaktadır. Eğer ki bu sorunlar çözülmezse Türkiye’yi de etkileyecektir. Ayrıca bu bakışa göre bölgenin huzur, istikrar ve barışını sağlamak Osmanlı varisi merkez ülke Türkiye’nin sorumluluğundadır. Bu bakış açısına göre Osmanlı medeniyetinin varisi, bölgesel bir güç olan Türkiye’nin bu kimliğin gereği olarak bölgesinde barış ve huzuru inşa etmesi beklenilmektedir. Davutoğlu’na göre Türkiye’nin tarihi, kültürel, coğrafi bağları yani Türkiye’nin kimliği Türkiye’ye bir taraftan sorumluluklar yüklemekte bir taraftan da kolaylıklar sağlamaktadır.

Dış politika ve iç politikanın birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği, dış politika aracılığı ile kimliğin inşa edildiği ya da güçlendirildiği; aynı zamanda devlet kimliği ve iç politik gelişmelerin dış politikaya yansıdığı, bunun yanı sıra iç ve dış politikaların birbirinin devamı olduğundan bahsedilmişti. Dolayısıyla bir taraftan dış politikanın belirlenmesinde, çıkarın tanımlanmasında kimliğinin rolü varken, bir taraftan da devlet kimliğinin inşa edilmesinde, dönüştürülmesinde ve güçlendirilmesinde dış politikanın rolü ve etkisi vardır. Bu ikisi karşılıklı yapılmaktadır. Dış politika pratikleri ve söylemler kimliğin inşasında önemli araçlardır. Söylemler güçten bağımsız değildir, söylemler fikir dünyalarını şekillendirirler. Buradaki önemli bir başka nokta, sosyal grupların rekabeti, karar verici siyasi elitlerin çıkar algısı, tutumları, amaçları ve varmak istedikleri yerdir. Dış politika pratikleri ve söylemleri çıkar algısı, ulaşmak istenilen yere göre değişebilmektedir. Bu minvalde barış girişimleri gerek devlet kimliğini değiştirmek ve güçlendirmek gerekse de iç politikayı etkilemek için kullanılmıştır. Barış girişimlerinin yapıldığı coğrafya eski Osmanlı bölgesidir. Bu girişimlerde başvuru söylemler Türkiye’nin sorumlulukları, Türkiye’ye tarihin verdiği rol ve bölgesel rolü ile

alakalıdır. Coğrafyaya ve tarihe referansla başvuru Türkiye'nin Osmanlı'nın mirasçısı olduğu, bölgeden uzak kalamayacağı yönündedir. Hatırlanacağı üzere Davutoğlu bu bölgede çizilmiş sınırların suni olduğunu iddia etmektedir. Türkiye'nin bir zamanlar yönettiği halklar ve coğrafya ile yeniden birleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'nin geleneksel olarak bu bölgelerden “uzak durmasına” karşı bölgeye dönük sahiplenme, kaynaşma vurgusu, buraları “dışarı” yerine “içeri” görme, sınırları kaldırma aslında kimliği dönüştürme ve yeni bir kimlik inşa etme ile ilişkilidir. Dış politik söylem ve pratiklerle içerisi ve dışarı gibi tehdit, biz ve öteki ayrımı inşa edilmektedir. Böylelikle Davutoğlu “bizi”, “ötekini”, “tehdidi” “içeri”yi”, “dışarı”yı” yeniden kurgulayarak kimliği de dönüştürmüştür. Türkiye'nin mevcut sınırlarının ötesine geçilerek eski Osmanlı coğrafyası içerisi, orada yaşayan halklar “biz” olarak değerlendirilmiştir. Bu coğrafyadaki istikrarsızlık, tehdit, ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmeler doğrudan içerinin, Türkiye'nin sorunu olarak görülmüştür.

Barış girişimleri dış politika pratikleri iç politikanın da bir yansımasıdır. AK Parti kendi tabanının beklentisi olarak eski Osmanlı coğrafyasında özellikle Müslüman grupların yaşadığı sorunların çözümüne bu grupları sahiplenerek katkı sağlamaya çalışmış, hem de buralara dönük söylemleri ile iç politikayı dizayn etmiş, tabanını konsolide etmiştir. Örneğin özellikle seçim dönemlerinde Türkiye bölgesel sahiplenme ve İsrail karşıtı söylemlere daha çok başvurmuştur. Arap-İsrail meselesinin özellikle Filistin boyutu ile iç kamuoyu konsolide edilerek, dış politika meşrulaştırılmış, İsrail karşıtlığı ile iç politikada destek sağlanmıştır. Gazze Krizi ile başlayıp Arap Baharı ile birlikte daha bariz görüldüğü üzere devlet kimliğinin yeniden inşası ve sağlamlaştırılmasında dış politika önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Balkanlar'da da benzer şey yaşanmıştır. Seçim ve referandum süreçlerinde Balkanlar meselesi gündeme gelmiş, hatta Balkanlar'da seçim çalışmaları yapılmıştır. Hatta sadece örnek olaylar olan

Arap-İsrail ve Balkan uyuşmazlıkları değil, tezin içinde anlatılan diğer girişimlerde de bu durum bariz biçimde görülmektedir.

Kimlik ile dış politikanın tartışıldığı bölümde değinildiği üzere iç politika, kimlik, çıkarı ve dış politikayı belirlemektedir. Benzer biçimde dış politika aracılığı ile iç politika dizayn edilebilmekte, devlet kimliği dönüştürülebilmektedir. İç politika unsurları ile dış politik unsurlar etkileşim halindedir ve karşılıklı olarak inşa edilmektedir. Örnek olaylarda daha ayrıntılı anlatıldığı üzere AK Parti Türkiye'nin kimliği temelinde yeni bir dış politika perspektifi kurarak yeni bir dış politika söylem ve pratiğine yönelmiştir. Ancak bir taraftan da dış politika aracılığı ile devlet kimliğini dönüştürmeye ve inşa etmeye çalışmıştır.

Barış girişimleri aracılığı ile Türkiye bölgesinde ve uluslararası alanda barışa katkı sağlayan, barışı inşa eden güçlü devlet kimliğini üretmek istemiştir. Böylelikle hem uluslararası alanda imajı değişecektir hem de bölgedeki aktörler liderliği ve gücüne rıza göstereceklerdir.

İnşa edilmeye çalışılan kimlik 2002-2007, 2007-2011, 2011-2016 yılları arası olmak üzere üç ayrı döneme ayrılarak incelenebilir. Bu üçlü ayırımın her döneminde gerek devlet kimliği dış politikayı etkilemiş, gerekse de dış politika ile devlet kimliği yeniden inşa edilmiştir; yani karşılıklı bir etkileşim ve inşa söz konusu olmuştur. Bu kimlik inşasında kültür, mimari, eğitim sistemi, tarih anlatısı, kutlamalar, semboller ve resmi söylem ile birlikte dış politika en önemli inşa araçları olmuşlardır. Davutoğlu'nun zihin dünyasında İslami tonu güçlü bir yeni Osmanlıcı kimlik vardır. Dünya siyasetini medeniyetler üzerinden okuması, Osmanlı'yı Batı medeniyetine karşı İslam medeniyetinin temsilcisi olarak görmesi, Cumhuriyet Türkiye'sinin kimliğini eleştirmesi, Medeniyetler İttifakı'nda İslam medeniyetinin temsilcisi olarak görmesi, yapılan girişimlerin Osmanlı coğrafyasında olması, Osmanlı coğrafyasının sorunlarının

iç mesele gibi değerlendirilmesi, girişimlerde kullanılan söylem ve başvuru alanları bu iddianın altını doldurmaktadır. Ancak kimlik kısmında değinildiği üzere gerek iç politik gelişmeler gerekse de uluslararası konjonktürün etkisi ile 2002-2007 yılları arası AK Parti dış politikada Batı ile uyumlu, liberal temalı politikalar izlemiş, dış politik açılımlara gitmiştir; pragmatik bir yönelim ile tüm aktörlerle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. İç politikada Muhafazakâr Demokrat ideolojik kimlik ile demokratik açılımlara gitmiş, sistemi değiştirecek adımlar atmamıştır. AK Parti 2007 ile birlikte içeride görece güçlenmiş, iç politikanın yansıması dış politikada da görece daha güçlü ve daha aktif olmaya çalışmıştır. Bu dönem Yeni Osmanlıcı, İslamcı ve liberal öğelerin iç içe olduğu eklektik bir dönemdir. Asıl kırılmanın yaşandığı yıl 2011'dir. İçeride ekonomik gelişmeler, 2010 referandumu ve 2011 seçimleri ile hükümet kendisini güçlü olarak görmüştür. Bunun yansıması olarak da kimliği yeniden tanımlama ve inşa süreci hızlandırılmıştır. 2011'de Arap Baharının başlaması ile Müslüman Kardeşler'le kurulan ideolojik ittifak ve yakınlığın da etkisi ile bölgedeki demokratik dönüşüme liderlik yapılacağı, bölgenin yönetileceği ve dizayn edileceği düşünülmüştür. ABD'nin Obama yönetimi tarafından Orta Doğu'dan çekilmesi ile Türkiye daha rahat hareket edeceğini kanısına varmıştır. Bu dönemde İslamcı tonu güçlü bir yeni Osmanlıcı kimlik inşasına başlanmıştır. Arap Baharına yaklaşım, İsrail karşıtı retorik, Filistin meselesindeki sahiplenme ve içeride devletin ideolojik aygıtları ile inşa edilmeye çalışılan kimlik bunun göstergesidir.

Bu girişimlerin arkasındaki bir başka öge ise güç inşasıdır. Arabulucular uyuşmazlık yaşayan taraflar üzerinde etki, nüfuz ve güce sahip olabilmektedirler. Türkiye'nin uyuşmazlık yaşayan tarafların sorunlarını çözen onlar üzerinde etkiye sahip bir ülke olacağı iddiası bu amaç ile paraleldir. Ayrıca aktif dış politika uygulamaları ve barış girişimleri aracılığı ile güç inşa edileceğini vurgulamaktadır. Dolayısı ile barış girişimlerinde kimlik ile bağlantılı güç inşası amaçlanmaktadır. Davutoğlu'nun güç

tanımı coğrafyayı, tarihi, nüfusu; ekonomik, askeri, kültürel, psikolojik öğeleri; nüfuz, etki, söylem, saygınlık, kabul görme, zihniyet, vicdan, ahlaki liderlik, diplomatik etkinlik, diğer bölgelerle kurulan ilişkiler dini ve sosyal değer dünyasını kapsamaktadır. Kimlik potansiyel güç verileri için çarpan etkisine sahiptir. Ona göre Türkiye'nin kimliği zaten Türkiye için potansiyel güçtür; dış politika girişimleri ile bu güç üretilecek inşa edilecektir. Türkiye kendisini bölgesel güç olarak gördüğü için bölgeye barış ve istikrar getirmeyi amaçlamaktadır. Türkiye inşa edeceği barış havzası ile bölgedeki haklar ve ülkelerin rızasını kazanmayı amaçlamıştır. Çünkü Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik, Küresel Bunalım, Teoriden Pratiğe* gibi kitapları ile konuşmaları incelendiğinde aslında tarihe, medeniyete, kültüre, kimliğe, coğrafyaya, ekonomiye, kimi zaman ahlaki liderliğe, normlara, vicdana, demokrasiye, çok güçlü atıf yaptığı görülür. Buradaki soru güç tanımının, tahayyülünün ve unsurlarının araçsallaştırıldığı mı yoksa ontolojik olarak mı kabul edildiğidir. Eleştirel inşacılığın gücü, toprak-alan, askeri imkânlar, ekonomik kaynaklar gibi maddi öğeler yanı sıra ahlaki liderlik, kimlik, tarih, söylem, rıza, norm yapıcılık söylemlerle birlikte değerlendirdiği hatırlanırsa Davutoğlu'nun güç tanımının eleştirel inşacılığın güç tanımı çerçevesinde değerlendirilebileceği sonucu çıkarılabilmektedir.

Barış girişimlerinin arkasındaki ekonomik beklentilerin de kimlik ile bağlantılı olduğu sonucu çıkarılabilir. Çünkü Davutoğlu'nun zihninde bölge ile ekonomik ilişkiler karşılıklı bağımlılığı arttıracaktır. Karşılıklı bağımlılığın artması ile bir taraftan Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesi sağlanacak, bir taraftan Türkiye'nin etkili olması bir taraftan da Türkiye'nin pazar ve hammaddeye ulaşması kolaylaşacaktır.

Tezde, Davutoğlu başta olmak üzere karar vericilerin söylemleri incelendiğinde barış girişimleri ile bölgede ekonomik, siyasi, politik, kültürel etki sağlanacağını ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu etki Davutoğlu'nun ifadesi ile güç inşasıdır. Davutoğlu bu

girişimler aracılığı ile bir taraftan güç inşasını amaçlamıştır. Çünkü ona göre Türkiye potansiyel güç unsurlarına sahiptir, bu unsurları dış politik girişimler ile kinetiğe dönüştürmek gerekmektedir. Barış girişimleri bir taraftan güç inşasını amaçlarken bir taraftan da yukarıda değinildiği gibi Türkiye'ye tanımlanan güçlü devlet kimliğinin sonucu ve gereğidir.

Arabuluculuk bölümündeki tartışmalardan görüleceği üzere arabuluculuğun türü, yöntemi ve stratejileri ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmada arabulucunun “taraf-tarafsızlık dikotomisi” ile gücü ve etkileri üzerine odaklanılmıştır. Bu çalışmada literatürdeki geniş ve derin tartışmalara da atıfla arabuluculuk güçlü ve taraflı ile tarafsız ve güçlü olmayan ikiliği üzerinden incelenmiştir. Literatürde taraf olan bir arabulucu güçlü arabulucu olarak da değerlendirilebilir. Çünkü gücü ve imkânları olmayan ve taraf olmaya çalışan bir arabulucu uyuşmazlık yaşayan aktörelere kabul edilmeyebilmektedir. Gücü ve imkânları olan yani güçlü olan bir arabulucu taraflı da olsa kabul edilebilmektedir. Dolayısı ile taraflı arabulucu güçlü arabulucu olarak nitelenebilmektedir. Tarafsız arabulucular daha çok kolaylaştırıcı roldedir; sürece çok fazla müdahil olmadan uyuşmazlık yaşayan aktörler arasında iletişim kanallarının açılmasına, tarafların bir araya getirilmesine, sürecin tıkanıdığı yerlerde tıkanıklığın aşılmasına katkı sağlarlar. Bu tür arabulucular uyuşmazlığın tüm taraflarına güven veren tam olarak eşit mesafede olmasa da adil olduğuna inanılan ve daha çok görece küçük ya da orta büyüklükteki güçlü devletlerdir. Taraflar üzerinde etkileri, nüfuzları ve caydırıcılıkları, ödül kaynakları sınırlıdır, hatta yoktur. Norveç, İsveç, İsviçre gibi ülkeler bu kategoride değerlendirilebilir. Güçlü arabulucular ise tam tarafsız olmayabilirler. Hatta taraf olmaları, yakın ilişkide olduğu aktörün üzerinde etkili olmayı da beraberinde getirebilmektedir. Güçlü arabulucular ödül ve ceza mekanizması ile uyuşmazlık yaşayan aktörleri etkileyip ikna edebilir, üzerlerinde caydırıcı etki ya da ödül ile baskı oluşturabilir. Bu arabulucular daha etkili, ofansif ve baskıcı

olabilmektedirler. Sunacakları ödül ve ceza mekanizması, başka bir ifade ile güç kapasiteleri tarafların ikna edilmesinde temel belirleyicidir. Uyuşmazlıktan doğrudan etkilenen, çıkarı olan ya da büyük güç konumunda olan devletler bu kategoride değerlendirilebilirler. Güçlü arabulucular uyuşmazlığın türüne ya da müzakere sürecinin ilerleyişine göre stratejiler geliştirir, yeni rollere girebilir. Tarafsız, kolaylaştırıcı roldeyken güçlü baskıcı role, baskıcı güçlü rolden de tarafsız role geçebilirler. Kimi uzmanlar ikisinin ayrı modeller olduğunu iddia etseler bile pratikte ikisinin birlikte kullanıldığı pek çok olay vardır. Ancak burada güçlü arabulucunun ödül ve ceza mekanizmasını kullandığı görülürken, tarafsız arabulucuyu etkili ve tercih edilen yapan şey ise adil tarafsız ve güvenilir olmasıdır. Bu etki güç, motivasyon, ödül, ceza olabileceği gibi aksine arabulucunun zayıf olduğu hallerde konuya hâkim olma, güven sağlama, iletişim için gereken yolları açmak da olabilir. Son olarak değinilmesi gereken nokta her uyuşmazlık dolayısı ile de her üçüncü taraf rolü nev-i şahsına münhasırdır. Taraflı ya da tarafsız olma, güç, ödül, ceza, etki, baskı, kültürel yakınlık, siyasi işbirliği ekonomik bağımlılık gibi ögeler belirleyici olmakla birlikte örnek olay içinde değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

Arap-İsrail uyuşmazlığında Türkiye, arabuluculuk yaparken İsrail'in Aralık 2008'deki Dökme Kurşun Operasyonunu yapmasına çok sert tepki vermiştir. İsrail'e verilen tepkiler, sonrasında yaşanan Davos krizi ile birlikte Türkiye İsrailli karar vericilerin gözünde güvenilmeyen, tarafsızlığını kaybederek Suriye ve Filistin lehine tavır alan üçüncü taraf olarak değerlendirilmiştir. Hatta ilerleyen dönemlerde Filistinli gruplar arasında yaşanan uyuşmazlıkta el Fetih bile Türkiye'nin Hamas ile kurduğu yakın ilişkiden dolayı Hamas ile arasındaki sorunların çözümüne Türkiye'nin arabuluculuğuna mesafeli yaklaşmıştır.

Balkanlar örneğine bakıldığında, Türkiye'nin arabuluculuk yaptığı Üçlü Danışma Mekanizmasının sürdürülememesi birkaç nokta ile açıklanabilir. Bunlardan birincisi zaten Türkiye'ye hem tarihsel ittifak ilişkileri hem de mevcut hükümetten dolayı özellikle de Sırp tarafı tarafından ön yargı yaklaşılıyordu. Türkiye'nin bu süreçteki Yeni Osmanlıcılığı çağrıştıran söylemleri ile TİKA, Diyanet, MEB ve NGO'lar aracılığı ile uyguladığı Osmanlıcılık ve İslami temalı bazı girişimler Türkiye'ye dönük olumsuz ve önyargılı bakışı daha da çok arttırmıştır. Ayrıca 2010 yılında Davutoğlu'nun Saraybosna'da yaptığı konuşmada söylediği sözler Sırbistan ve Sırp Cumhuriyeti içinde rahatsızlık uyandırmış, ciddi tartışmalara yol açmıştı. Hatta Türkiye'nin tarafsızlığı sorgulanmaya başlamıştı. Ancak süreç devam etmiştir. Asıl kırılma ise 2013 yılında Erdoğan'ın Kosova'da yaptığı konuşma sonrası olmuştur. Hatırlanacağı üzere Erdoğan burada “*Kosova Türkiye'dir, Türkiye Kosova'dır.*” ifadesini kullanmıştır. Sırbistan ve Sırp Cumhuriyeti bu sözlerle tepki göstermiş, Sırbistan bir kendi toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak görmüştür. Ayrıca, Sırbistan Türkiye'nin bu süreçte artık tarafsız olamayacağı gerekçesi ile üçlü toplantılardan çekilmiştir.

Gerek Balkanlar gerekse de Arap-İsrail meselesinde görüleceği üzere Türkiye arabuluculuğa başladığı ilk dönem (her ne kadar hükümetin ideolojisi ve kimliği, Filistinliler, Suriye, Boşnaklar ve Kosovalı Arnavutlar ile kurduğu bağdan dolayı AK Partine görece önyargılı olursa da) uyuşmazlık yaşayan tüm taraflarca eşit, adil, tarafsız ve güven veren bir aktör olarak kabul edilmiştir. Süreçlerin başında uyuşmazlık yaşayan aktörlere eşit duran, pragmatik hareket eden, güven veren tarafsız bir aktörken, bir yerden sonra yakın bulduğu kimliksel nedenlere yakın bulduğu aktöre angaje olmuştur. Buradaki önemli nokta her iki süreçte de Türkiye'nin arabuluculuk tarzı ile ilgilidir. Türkiye sürecin başında görece tarafsız, iletişim kanallarını açıp sorunun içeriğine çok fazla müdahil olmayan kolaylaştırıcı arabulucu rolündeyken; süreç içerisinde güçlü, saldırgan (süreci kararları belirleyen, tarafları zorlayan) arabulucu

rolüne soyunup sorunların içeriğine müdahil olmaya çalışarak tarafları ikna etmeyi denemiştir. Ancak Türkiye'nin gücü, kaynakları, etkisi ve ödül mekanizması bu konuda yetersiz kalmıştır.

Bu durum Türkiye'nin değişen kimlik tanımı ve değişimin dış politika yansıması ile bağlantılıdır. Kimliğin yeniden ve yeniden inşa edildiği, kimliğin çıkarı belirlediği düşünülürse süreç daha iyi anlaşılabilir. Gerek iç politikadaki dönüşüm ve güçlenme gerek bölgede değişen konjonktür gerekse de devlet kimliğini dönüştürme amacı ile kendine yeni bir kimlik ve rol tanımlamıştır. Değişen bu tanımın yansıması olarak da bir taraftan yana olmuştur. Bu kimlik güçlü ve Yeni Osmanlıcı bir kimliktir. Bunu sonucu olarak Arap-İsrail uyuşmazlığında Araplar, Balkanlar'da ise Boşnaklardan yana tutum almıştır.

Diğer etken ise Türkiye'nin gücü, etkisi ve kapasitesi ile ilgilidir. Türkiye süreç başlarken daha çok kolaylaştırıcı arabulucu rolündeydi. Ancak sonrasında tarafların biri ile yakın ilişki kurup, ona angaje olmuştur. Türkiye sürecin başında daha çok kolaylaştırıcı rolünde yani tarafsız, uyuşmazlık içindeki tarafların iletişimini sağlayan, süreci açan ama doğrudan taraf tutmayan ya da müdahil olmayan ve tüm taraflara güven verebilen bir arabulucuyken (üçüncü taraf), zaman içerisinde söylemleri uygulamaları ile İsrail tarafından tarafsızlığını yitirmiş, güven veremeyen bir ülke olarak algılanmıştır. Benzer biçimde Balkanlar'da da Türkiye'nin değişen ittifak ilişkileri ve söylemleri sonrası Sırbistan Türkiye'nin başlattığı süreçten çekildiğini beyan etmiştir. Arabuluculuk kısmında değinildiği üzere üçüncü taraflar tarafsız olmayabilirler, bu durumlarda uyuşmazlık yaşayan tarafları “ödül-ceza” mekanizması ile yani güçleri ile ikna edip süreci devam ettirebilirler. ABD Dayton ve Camp David sürecinde bunu yapmıştır. Ancak Türkiye her ne kadar İsrail ve Sırbistan ile ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmiş ve Sırbistan'a kalkınma yardımları yapmış olsa da hem ekonomik

ilişkiler hem de yardımlar çok da belirleyici olamamıştır. Bu durum Türkiye'nin güç kaynakları ve imkânları ile ilgilidir. Başka bir ifade ile Türkiye'nin gücü yetersiz kalmıştır.¹⁷⁷⁹

Sonuç olarak Türkiye farklı unsurların motivasyonu ile arabuluculuk gibi barış girişimlerinde bulunmuştur. Bu unsurların tamamının kimlik ve güç ile ilişkilendirildiği sonucuna varılabilir. Türkiye'nin arabuluculuğunun sonuçsuz kalması da kimlik ve güç ile ilgilidir. Türkiye değişen kimlik tanımının da etkisi ile arabuluculuk tarzını ve yönetimini de değiştirmiştir. Arabuluculuk aracılığı ile kimliğini dönüştürmek ve gücünü inşa etmek istemişse de gücü ve kaynakları yetersiz kalmıştır. Türkiye'nin dış politikası ile kimliği arasında karşılıklı bir etkileşim ve inşa vardır. Türkiye kimliğinden dolayı yeni dış politika açılımlarına gitmiş, bu dış politika aracılığı ile de kimliğini yeniden inşa etmiştir.

¹⁷⁷⁹ Daha önce de değinildiği üzere Wikileaks belgelerinde bu konu “Türkiye'nin hırslarının Rolls Royce gibi büyük ve ihtişamlı ancak imkân ve kapasitesinin “Rover” gibi yetersiz ve sınırlı olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makale

- Abou-El Fadl, Reem, “Arab Perceptions of Contemporary Turkish Foreign Policy: Cautious Engagement and the Question of Independence”, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **Another Empire, A Decade of Turkey’s Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 231-258.
- Açıkel, Fethi, “AKP İslâmcılığının Üç İdeolojik ve Üç Jeopolitik Dönüşümü: İslâmî Liberalizm, Pan- İslâmî Popülizm ve İslâmî Ulusalcılık”, **Birikim**, Sayı 332, 2016, s. 10-40.
- Açıkel, Fethi, ”Kutsal Mazlumluğun” Psikopatolojisi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 70, 1998, s. 153-198.
- Adanalı, Adnan, “AKP Döneminde Şehirler, Kentsel Dönüşüm ve Mimari: Mekânsallaşan İktidar, İktisat ve İtirazlar”, **Mimarlık**, Kasım –Aralık 2015, Sayı 386, s. 119-124.
- Adler, Emanuel, “Constructivism in International Relations, Sources, Contributions and Debates” , Walter E. Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (ed.) , **Handbook of International Relations**, Sage Publications, London, 2002, s. 112-144.
- Adler, Emanuel, “Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics,” **European Journal of International Relations**, Cilt 3, Sayı 3, 1997, s. 313-369.
- Ak Parti, **Hedef 2023: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**
- Akça, İsmet, Bekmen, Ahmet ve Özden, Barış Alp, “Türkçe Baskıya Önsöz”, İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), **“Yeni Türkiye”ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**, İletişim, İstanbul, 2018, s. 27-67.
- Akçapar, Burak, **Political Entrepreneurship in International Peace Mediation A Study of Turkey’s Role at the United Nations, Organization for Security and Co-operation in Europe, and the Organization of Islamic Cooperation**, Center on International Cooperation, Mart 2019.
- Akdevelioğlu, Atay ve Yeşilyurt, Nuri , “ AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, İlhan Uzel ve Bülent Duru (ed.), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)** , Phoenix, Ankara, 2009, s.381-409.

- Akdoğan, Yalçın, “Muhafazakar- Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve İslamcılıktan Farkı”, Hakan Yavuz (ed.), **Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, 2010, İstanbul, s. 59-97.
- Akdoğan, Yalçın, “Adalet ve Kalkınma Partisi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (ed.), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce; İslamcılık Cilt6**, İletişim, İstanbul, 2005.
- Akgün, Mensur ve Gündoğar, Sabiha Senyücel, **Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2011**, TESEV, İstanbul, 2011.
- Akgün, Mensur ve Gündoğar, Sabiha Senyücel, **Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2013**, TESEV, İstanbul, 2013.
- Akgün, Mensur ve Gündoğar, Sabiha Senyücel, **Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2012**, TESEV, İstanbul, 2012.
- Akgün, Mensur, Perçinoğlu Gökçe, Gündoğar, Sabiha Senyücel, **Orta Doğu’da Türkiye Algısı**, TESEV, İstanbul, 2009.
- Akgün, Mensur, Senyücel Gündoğar, Sabiha ve Görgülü, Aybars, **Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri**, TESEV, İstanbul, 2014.
- Akıllı, Erman, **Kimlik-Dış Politika İlişkisi: Türk Devlet Kimliğinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013, Ankara.
- Akıllı, Erman, **Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika**, Nobel, Ankara, 2013.
- Akın, Hasan, **Turkey and Mediation**, George Mason Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Akpınar, Burcu, **AKP Hükümetlerinin Dış Politika Söylem ve Pratiği: İnşacı Perspektiften Bir Analiz**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Akpınar, Pınar , **An emerging mediator on the periphery: Turkey's mediations in the Syrian-Israeli talks and in Somalia**, Keele Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Keele, 2016.
- Akpınar, Pınar, “Mediation as a foreign policy tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 17, Sayı 3, s. 252-268.
- Akpınar, Pınar, “Turkey’s peacebuilding in Somalia: the limits of humanitarian diplomacy”, **Turkish Studies**, Cilt 14, Sayı 4, 2013, s. 735-757.

- Aksoy, Metin ve Çemrek, Murat, “ Türk Dış Politikasında Din Olgusu “ , Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt I**, Ankara, Nobel Yayınları, 2012, s. 661-678.
- Aktaş, Murat, (ed.), “Çatışma Çözümü ve Barış”, İletişim, İstanbul, 2014 ; Necmiye Alpay ve Hakan Tanmaz (ed.), **Çözüm Süreci'nde Ne Oldu?**, Metis, İstanbul, 2015.
- Aktoprak, Elçin, “AKP’nin Çözüm Politikasında Dinin rolü: Uzlaştırıcı mı Kurucu mu?”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 130, 2014, s. 214-235.
- Aktoprak, Elçin, “Post Koloniyal Dava Olarak Yeni Türkiye Ulusu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 71, Sayı 1, 2016, s. 1-32.
- Aktürk, Şener, “Turkey’s Role In The Arab Spring And The Syrian Conflict”, **Turkish Policy Quarterly**, Kış 2017, s. 87-96.
- Alodet Allah, Milad, “An Account of the 2008 Syrian –Israeli Negotiations in Turkey”, **Contemporary Arab Affairs**, Cilt 9, Sayı 1, 2016, s. 100-114.
- Altunışık, Meliha, “Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East”, **New Perspectives on Turkey**, Cilt 40, 2009, s.1 71-194.
- Altunışık, Meliha ve Çuhadar, Esra, “Turkey’s Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”, **Mediterranean Politics**, Cilt 15, Sayı 3, 2010, s. 371-392.
- Altunışık, Meliha Benli, “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East”, **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 2, 2008, s. 41-54.
- Ananicz, Szymon, **Alone in virtue The “New Turkish” Ideology in Turkey’s Foreign Policy**, Ośrodek Studiów Wschodnich Marka Karpia / Centre for Eastern Studies, 2015.
- Anastasakis, Othon, “Turkey’s Assertive Presence in Southeast Europe: Between Identity Politics and Elite Pragmatism”, Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **Another Empire, A Decade of Turkey’s Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 185-208.
- Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis, İstanbul, 1995.
- Aras, Bülent ve Akpınar, Pınar, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi 2009 Değerlendirilmesi”, Burhanettin Duran, Kemal İnâat ve Muhittin Ataman, **Türk Dış Politikası Yıllığı**, 2009, SETA, Ankara, 2011, s. 13-44.

- Aras, Bülent ve Polat, Rabia K., “Turkey and the Middle East,” **Australian Journal of International Affairs** , Cilt 61,Sayı 4, 2007, s. 471-488.
- Aras, Bülent, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 1, 2009, s. 127-142.
- Aras, Bülent, “Turkey’s Mediation and Friends of Mediation Initiative”,**TEPAV Turkey Policy Brief Series**, Ankara, 2012.
- Aras, Bülent, “Turkey’s Rise in the Greater Middle East: Peace-building in the Periphery”, **Journal of Balkans and Near East Studies**, Cilt 11, Sayı 1, 2009, s. 29-41.
- Aras, Bülent, **Turkey and the Palestinian Question**, SETA, Ankara, 2009.
- Ardıç, Nurullah, “Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu’nun Medeniyet Söylemi”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 47-87.
- Atay, Tayfun, **Parti, Cemaat, Tarikat / 2000’ler Türkiye’sinin Dinbaz-Politik Seyir Defteri**, Can, İstanbul, 2011.
- Ateş, Kazım, “AKP, Dinsel Popülizm ve Halk-Olyaman”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt 41, Sayı 1, 2017, s. 105-130.
- Atlı, Altay, “Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey’s Foreign Economic Policy”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 109-129.
- Austin, J. L.,**How To Do Things With Words**, Clarendon Press, Oxford, 1962.
- Aydınlı, Ersel, “Türkiye’nin Bölgesel Güç Olmak ve Türk Dış Politikasında Yön Arayışları”, Bahadır Dinçer, Habibe Özdal ve Hacali Necefoğlu (ed.), **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010.
- Aydın, Mustafa Aydın ve Akmeşe Sinem A. “Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Ana Akımlara Yeniden Bakış”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 1-19.
- Ayhan, Veysel, “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”, **Ortadoğu Etütleri**, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, s. 101-136.
- Ayman, S. Gülden, “An Analysis of Turkish Mediation in the Middle East Turmoil”, **DışPolitika/Foreign Policy**, Cilt 37, Sayı 3-4, 2011, s. 7-24.
- Aytürk, İlker, “The Coming of an Ice Age? Turkish–Israeli Relations Since 2002”, **Turkish Studies**, Cilt 12, Sayı4, 2011, s. 675–687.

- Avan, E. Ayaz, "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel-Palestine Conflict", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 2018, s.1-18.
- Azar, Edward E., Jureidini, Paul ve McLaurin, Ronald, "Protracted Social Conflict: Theory and Practice in the Middle East" **Journal of Palestine Studies**, Cilt 8, Sayı 1, 1978, s. 41-60.
- Balcı, Ali , "Stratejik Derinlik Kemalizm ile Hesaplaşmak", Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet , Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul , 2014, s. 221-233.
- Balcı, Ali ve Miş, Nebi, "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 3, 2008, s. 387-406.
- Balcı, Ali ve Yeşiltaş, Murat, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımların Kullanılması: Japonya Örneği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 2, Sayı 8, 2005-2006, s.167-198.
- Balcı, Ali, "Dış Politika": Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 3-29.
- Balcı, Ali, "Discors ve Pratik Olarak Dış Politika", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 4, Sayı 5, 2007, s. 67-87.
- Balcı, Ali, "Filistin 2006", Kemal İnât, Muhittin Ataman (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Nobel, Ankara, 2008, s. 111-117.
- Balcı, Ali, "Filistin 2008", Kemal İnât, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2008** , Küre, İstanbul, 2009, s. 114-117.
- Balcı, Ali, "Filistin 2009", Kemal İnât, Muhittin Ataman, **Ortadoğu Yıllığı 2009**, Küre, İstanbul, 2010.
- Balcı, Ali, "Filistin 2010", Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2010**, Açılım Kitap, İstanbul, 2011, s.111-143.
- Baldwin, David A., "Power Analysis and World Politics: New Trends versus Old Tendencies.", **World Politics**, Cit 31, Sayı 2, 1979, s. 161-194.
- Baldwin, David A., "Power and International Relations", W. Carlsnaes, T. Risse, B. A. Simmons (ed.), **Handbook of International Relations**, SAGE, Londra, 2013, s. 177-191.
- Balibar, E. ve Wallerstein, I., **İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler**, çev. Nazlı Ökten, Metis, İstanbul, 2000.

- Bar, Allon, "Turkish Foreign Policy Survey: Directions and Dilemmas in 2007," **Perceptions**, Sonbahar-Kış, 2006, s. 37-57.
- Barkın, Samuel, "Realist Consturctivisim", **International Studies Review**, Cilt 5, Sayı 3, 2003, s. 325-342.
- Barnett, Michael ve Duvall, Raymond, "Power in International Politics", **International Organization**, Cilt 59, Sayı 1, 2005, s. 39-75.
- Başer, Bahar, **Third Party Mediation in Nagorno Karabakh: Part of the Cure or Part of the Disease?**, VDM Verlag, 2008.
- Baylis, John, Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, 2008, s. 69-85.
- Bayram, Salih, "İsrail 2009", K. İnât, M. Ataman ve C. Çakmak (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2009**, Küre, İstanbul, 2010, s. 145-159.
- Beardsley, Kyle C., Quinn, David M., Biswas, Bidisha ve Wilkenfeld, Jonathan, "Mediation Style and Crisis Outcomes", **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 50, Sayı 1, 2006, s. 58-86.
- Bechev, Dimitrav, "Turkey in the Balkans: Taking a Broader View", **Insight Turkey**, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s. 247-250
- Beardsley, Kyle C., "Pain, Pressure and Political Cover: Explaining Mediation Incidence" **Journal of Peace Research**, Cilt 47, Sayı 4, 2010, s. 396-406.
- Beardsley, Kyle, "Intervention Without Leverage: Explaining the Prevalence of Weak Mediators", **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations**, Cilt 35, Sayı 3, 2009, s. 272-297.
- Bekaroğlu, Edip Asaf, "Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the "Arab Spring", A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East", **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2016, s. 1-16.
- Beng, Phar Kim, Turkey's Potential as a Soft Power: A Call for Conceptual Clarity", **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 2, 2008, s.21-40.
- Bercovitch, J. , Anagnoson, J.T. ve Wille, D.L., " Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations", **Journal of Peace Research**, Cilt 28, Sayı 1, 1991, s. 7-17.
- Bercovitch, Jacob ve Schneider, Gerald, "Who Mediates? The Political Economy of International Conflict Management", **Journal of Peace Research**, Cilt 37, Sayı 2, 2000, s. 145-165.

- Bercovitch, Jacob Bercovitch, **Studies in International Mediation**, Macmillian, New York, 2002.
- Bercovitch, Jacob ve Derouen Jr.,Karl, “Mediation in Internationalized Ethnic Conflicts: Assessing the Determinants of a Successful Process”,**Armed Forces & Society**, Cilt 30, Sayı 2, 2004, s.147-170.
- Bercovitch, Jacob ve Fretter, Judith, “Studying International Mediation: Developing Data Sets on Mediation, Looking for Patterns, and Searching for Answers”, **International Negotiation**, Cilt12, Sayı 2, 2007, s. 145-173.
- Bercovitch, Jacob ve Jackson, Richard, **Conflict Resolution in the Twenty-First Century: Principles, Methods, and Approaches**, University of Michigan Press, Michigan, 2009.
- Bercovitch, Jacob, “International Mediation and Intractable Conflict”, Guy Burgess ve Heidi Burgess (ed.), **Beyond Intractability**, Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder, 2004.
- Bercovitch, Jacob, “The Structure and Diversity Of Mediation in International Relations”, J. Bercovitch ve J. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple Approaches To Conflict Management**, MacMillan, Londra, 1992, s. 10-21.
- Bercovitch ,Jacob ve Schneider, Gerald, “Who Mediates? The Political Economy of International Conflict Management”, **Journal of Peace Research**, Cilt 37, Sayı 2, 2000, s. 145-165.
- Bercovitch, Jacob, Anagnoson, J. Theodore ve Wille, Donnette L., “Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations”, **Journal of Peace Research**, Cilt 28, Sayı 1, 1991, s. 7-17.
- Berenskoetter, Felix ve Williams, M.J.,**Power in World Politics**, Routledge, New York, 2007.
- Beriker, Nimet, “Introduction the FPC-TR Dataset: Dimensions of AK Party Foreign Policy”, **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 3, 2014, s.201-217.
- Beriker, Nimet, “Mediation as Politics: How Nations Leverage Peace Engagements?”, **International Negotiation**, Cilt 22, Sayı 3, s. 431-450.
- Beriker, Nimet, “United State’s Grand Strategy and the Middle Power Policy”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 1-24.

- Betts, Wendy, “Third Party Mediation: An Obstacle to Peace in Nagorno Karabakh”, **SAIS Review**, Cilt 19, Sayı 2, 1999, s.161-183.
- Biersteker, Thomas J., “State, Sovereignty, and Territory”, Walter E. Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (ed.) , **Handbook of International Relations**, Sage, Londra, 2002.
- Bilgin , Hasret D., “Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of AKP and REFAH”, **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 3, 2008, s. 407-421.
- Bilgin, Nuri, **Kimlik İnşası**, Aşina, İzmir, 2007.
- Bingöl McDonald, Deniz, "Imperial legacies and neo-Ottomanism: Eastern Europe and Turkey”, **Insight Turkey**, Cilt 14, Sayı 4, 2012, s. 101-120.
- Birdal, Mehmet Sinan, “Davutoğlu Doktrini: Stratejik Öznenin Popülist İnşası”, İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), “**Yeni Türkiye’ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**”, İletişim, İstanbul, 2018, s. 127-126.
- Bora, Tanıl, **Zamanın Kelimeleri, Yeni Türkiye’nin Siyasi Dili**, Birikim, İstanbul, 2018.
- Bora, Tanıl, “Kültürel İktidar Tartışmaları: Kültürle Kahretmek”, **Birikim**, Sayı 347, 2018, s. 54-63.
- Bora, Tanıl, **Cereyanlar, Türkiye’de Siyasî İdeolojiler**, İletişim, İstanbul, 2018.
- Boutellis, Arthur ve Mikulaschek, Christoph, **Strengthening Preventive Diplomacy and Mediation: Istanbul Retreat of the UN Security Council**, International Peace Institute, New York, 2012.
- Bölme, Selin, **From Ankara to Annapolis: Turkey and the Middle East Peace Process**, SETA Policy Brief, Ankara, 2007.
- Böhmelt, Tobias , “The Impact of Trade on International Mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 54, Sayı 4, s. 566-592.
- Brown, Chris ve Ainley, Kirsten, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, Yayınodası, İstanbul, 2008.
- Brown, Chris ve Ainley, Kirsten, **Understanding International Relations**, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Browning, Christopher S., “National Self-esteem, and the Constitution of Subjectivity in Late Modernity”, **Foreign Policy Analysis**, Cilt 11, Sayı 2, 2015, s.196-214.
- Buzan, Barry ve Weaver, Ole, **Regions and Powers, The Structure of International Security**, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

- Carr, Edward H., **20 yıl Krizi 1919-1939**, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2015.
- Campbell, David, **Writing Security, United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, Minneapolis University Press, Minneapolis, 1992.
- Cankara, Pınar Özden, “Ak Parti Hükümetlerinin Filistin Sorununa Yaklaşımlarında Muhafazakâr-İslamcı Motifler”, Ertan Efeğil (ed.), **Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 11-60.
- Carstensen, Martin B. ve Schmidt, Vivien A., “Power Through, Over and in Ideas: Conceptualizing Ideational Power in Discursive Institutionalism”, **Journal of European Public Policy**, Cilt 23, Sayı 3, 2016, s. 318-337.
- Cascão, Ana Elisa ve Zeitoun, Mark, “Power, Hegemony and Critical Hydropolitics”, Anton Earle (ed.), **Transboundary Water Management Principles and Practice**, Routledge, Londra, 2010.
- Cem, İsmail, **Türkiye Avrupa Avrasya / Cilt-1**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Cem, İsmail, **Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci Cilt Strateji, Yunanistan, Kıbrıs**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cemal, M. Fedayi, “AKP’nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, **Muhafazakâr Düşünce, Sayı 1**, 2004, Orient Yayınları, Ankara, s. 149-163.
- Chase, Robert, Hill, Emily ve Kennedy, Paul, “Pivotal States and U.S. Strategy”, **Foreign Affairs**, Ocak Şubat 1996, s. 33-51.
- Checkel, Jeffery T. , “The Constructivist Turn in International Relations Theory”, **World Politics**, Cilt 50, Sayı 2, 1998, s. 324-348.
- Checkel, Jeffrey T. , “International Norms and Domestic Politics: Bridging the Rationalist-Constructivist Divide” , **European Journal of International Relations**, Cilt 3, Sayı 4, 1997, s. 473-495.
- Copeland, Dale C. , “The Constructivist Challenge to Structural Realism”, **International Security**, Cilt 25, Sayı 2, 2000, s. 187-212.
- Cox, Robert W. , “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, **Millennium-Journal of International Studies**, Cilt 12, Sayı 2, 1983, s. 162-175.
- Cox, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, **Millennium: Journal of International Studies**, Cilt 10, Sayı 2, 1981, s. 126-155.

- Cox, Robert, “Gramsci, Hegemony and International Relations An Essay in Method” Stephen Gill (ed.), **Gramsci, Historical Metarialism and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s. 49-66.
- Criss, Nur Bilge, “Komşularla Sıfır Sorun Çok Güzel Bir Söylem, Ancak Gerçekçi Değil”, Habibe Özdal, Osman B. Dinçer, Mehmet Yeğin (ed.), **Mülakatlarla Türk Dış Politikası Cilt 3**, USAK, Ankara, 2010, s. 131-146.
- Çalış, Şaban ve Özlük, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı, 18, 2007,s. 225-243.
- Çalış , Şaban H. , “Ulus Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, H. Şaban Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (ed.), **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte**, Ankara, 2001, s. 3-34.
- Çelik, Ayşe Betül, “ Etnik Çatışmaların Çözümünde Siyaset Bilimi ve Uyuşmazlık Çözümü Yaklaşımları”, Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya: Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 161-188.
- Çelik, Nihat, “ The Intentions and Capabilitites of Turkey as a Regional Power: Structual Analyses (2002-2014)”, **Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2015.
- Çelikkol, Oğuz, **One Minute’den Mavi Marmara’ya Türkiye-İsrail Çatışması**, Doğan, İstanbul, 2014.
- Çevik, B.Senem, “Kültürel Diplomaside Devlet Dışı Aktörler: Türk Sineması ve Dizileri”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s. 391-438.
- Çınar, Menderes, “The Power Strategies of the AKP in Turkey”, Zeynep N. Kaya (ed.), **The AKP And Turkish Foreign Policy in The Middle Easts**, LSE, Cilt 5, 2016, s. 12-15.
- Çınar, Menderes, “Turkey’s ‘Western’ or ‘Muslim’ Identity and the AKP’s Civilizational Discourse”, **Turkish Studies**, Cilt 19, Sayı 2, 2018,s. 176-197.
- Çınar, Menderes, **Vesayetçi Demokrasiden Milli Demokrasiye**, Birikim, İstanbul, 2015.
- Çiftçi, Kemal, **Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası**, Siyasal, Ankara, 2010.
- Çolak, Yılmaz, “1990’lı Yıllar Türkiye’sinde Yeni Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları”, **Doğu Batı**, Yıl 9, Sayı 3, 2006, s. 125-144.

- Çolak, Yılmaz, **Türkiye’de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik, Yeni Osmanlıcılık, İslamcı ve Kürtçü Meydan Okumalar**, Kadim, Ankara, 2010.
- Çubukçu, Aydın, “AKP’nin Kültür Politikası”, Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş B. Gezgin, **Marka, Takva, Tuğra, AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Evrensel, İstanbul, 2015, s. 30-41.
- Çuhadar Gürkaynak, Esra, “Turkey as a Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflections”, **Perceptions**, Bahar 2007, s. 89-108.
- Çuhadar Gürkaynak, Esra, “Çatışma Ortamında Üçüncü Tarafların Uzlaştırma Amaçlı Müdahaleleri: Paralel Diplomasiye Eleştirel Bir Bakış”, Nimet Beriker (ed.), **Çatışmadan Uzlaşmaya Kuramlar, Süreçler ve Uygulamalar**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 129-160.
- Dağdelen, Mustafa Kemal, “Türk Kızılayı: Bir İnsani Diplomasi Aktörü”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s.115-139.
- Dağı, İhsan, “Why Turkey Needs a Post-Kemalist Order”, **Insight Turkey**, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s. 29-36.
- Dağı , İhsan D., “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, Hakan Yavuz (ed.), **Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, 2010, İstanbul, s. 121-140.
- Dahl, Robert A., “The Concept of Power”, **Behvioral Science**, Cilt 2, Sayı 3, 1957, s.201-215.
- Dal, Emel Parlar, “The Transformation of Turkey’s Relations with the Middle East”, **Turkish Studies**, Cilt 13, Sayı 2, 2012, s. 245-267.
- Dal, Emel Parla, “Assessing Turkey’s Changing Conflict Management Role After the Cold War: Actorness, Approaches and Tools”, **Third World Quarterly**, Cilt 39, Sayı 12, 2019, s. 2291-2314.
- Dal, Emel Parla , “Assessing Turkey’s changing conflict management role after the Cold War: actorness, approaches and tools”, **Third World Quarterly**, Cilt 39, Sayı 12, 2018, s. 2291-2314.
- Dal, Emel Parla , “Arap Ayaklanmaları Ekseninde Türk dış politikasındaki Dönüşüm ve Liberal Uluslararası Düzen”, Özden Zeynep Oktav ve Helin Sarı (ed.), **Türk Dış Politikasında Değişim: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, Nobel, Ankara, 2015, s. 85-113.

- Daldal, Aslı, “Power and Ideology in Michael Foucault and Anthony Gramsci: A Comparative Analyses”, **Review of History and Political Science**, Cilt 2, Sayı 2, 2014, s. 149-167.
- Danforth, Nicholas, “Ideology And Pragmatism In Turkish Foreign Policy: From Atatürk To The Akp, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 7 Sayı 3, s. 83-95.
- Davutoğlu Ahmet, “Turkish Vision of Regional and Global Order: Theoretical Background and Practical Implementation”, **Political Reflection**, Cilt 1, Sayı 2, 2010, (Lecture at the Conference Of Turkey’s Foreign Policy in a Changing World at the University of Oxford), s. 38-50.
- Davutoğlu Ahmet, “Tarih İdrakı Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı”, **Divan**, Sayı 7, 1999, s. 1-63.
- Davutoğlu, Ahmet, **Küresel Bunalım**, Küre, İstanbul, 2014.
- Davutoğlu, Ahmet, “2010 Yılına Giren Dış Politikamız”, **17.11. 2009 TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Konuşması**, Dışişleri Bakanlığı, 2009.
- Davutoğlu, Ahmet, “2013 Yılına Giren Dış Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığı’nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısı’nın TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, Ankara, 2012.
- Davutoğlu, Ahmet, “Address of H.E. Prof. Ahmet Davutoğlu”, **Osmanlı Mirası ve Günümüzde Balkan Müslüman Toplulukları Konferansı Tebliğleri**, Saraybosna, 16-18 Ekim 2010.
- Davutoğlu, Ahmet, “Geleceğe Dönük Bir Balkan Vizyonu”, **SAM**, 2011.
- Davutoğlu, Ahmet, “Keynote Speech”, **Turkey's Foreign Policy In A Changing World: Old Alignments And New Neighbourhoods, International Conference**, 3 Nisan-2 Mayıs 2010, s. 9-10.
- Davutoğlu, Ahmet, “Medeniyetlerin Ben-İdrakı”, **Divan**, Cilt 1, Sayı 3, 1997, s. 1 – 53.
- Davutoğlu, Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, **Insight Turkey**, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet, “Turkey’s Humanitarian Diplomacy: Objectives, Challenges and Prospects”, **The Journal of Nationalism and Ethnicity**, Cilt 41, Sayı 6, 2013, s. 865-870.
- Davutoğlu, Ahmet, “Turkey’s Mediation: Critical Reflections From the Field”, **Middle East Policy**, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s. 83-90.
- Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre, İstanbul, 2001.

- Davutoğlu, Ahmet, **Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.
- Demirtaş Bagdonas, Özlem, “Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur”, **Turkish Studies**, Cilt 15, Sayı 1, 2014, s. 139-155.
- Demirtaş, Birgül Demirtaş, “İnşacılık”, Ali Balcı ve Şaban Kardaş (ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş, Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, Küre, İstanbul, 2014, s. 110-122.
- Demirtaş, Birgül, “AKP’nin Dış Politikasını Anlamak”: Emperyal Miras, Neoliberal Çıkarlar ve Pragmatizm”, Simten Coşar ve Gamze Yücesan- Özdermir, (ed.), **İktidarın Şiddeti, AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar**, Metis, İstanbul, 2014, s.185-213.
- Demirtaş, Birgül, “Reconsidering Turkish-Serbian Ties within the Context of Balkan Politics: Identity Perceptions and Impact of Global, Regional and National Levels”, **Current Turkey-Serbia Relations**, SAM Report, 2016, s. 1-18.
- Demirtaş, Birgül, “Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: A Europeanised Foreign Policy in a De Europeanised National Context?”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 20, Sayı 10, 2015, s. 1–17.
- Demirtaş, Birgül, “Turkish-Serbian Relations in the 21st Century: Areas of Multidimensional Cooperation, Opportunities and Challenges, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 105-117.
- Demirtaş, Birgül, “Türkiye’nin Bosna ve Kosova’ya Yönelik Politikaları”, Tayyar Arı (ed.), **Uluslararası İlişkilere Postmodern Analizler-1**, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s. 151-186.
- Demirtaş, Birgül, Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: A Europeanised Foreign Policy in a De-Europeanised National Context?”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies** Cilt 20, Sayı 10, 2015, s. 1-17.
- Demirtaş, Birgül, ve diğerleri, “Türkiye ve Balkanlar”, Şaban H. Çalışkan ve Birgül Demirtaş (ed.), **Balkanlar’da Siyaset**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2018, s. 262-304.
- Demirtaş, Birgül,” Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future”, **Perceptions**, Yaz 2013, Cilt 18, Sayı 2, s. 163-184.

- Destradi, Sandra, “Regional Powers and Their Strategies: Empire, Hegemony, and Leadership”, **Review of International Studies**, Cilt 36, Sayı 4, 2010, s. 903-930.
- Destradi, Sandra, “Reluctant Powers? Rising Power’s Contributions to Regional Crisis Management”, **Third World Quarterly**, Cilt 39, Sayı 12, 2019, s. 2222-2239.
- Destradi, Sandra, **Empire, Hegemony, and Leadership: Developing a Research Framework for the Study of Regional Powers**, German Institute of Global and Area Studies, Working Papers 2008.
- Dixon, W. J., “Third Party Techniques for Preventing Conflict Escalation and Promoting Peaceful Settlement”. **International Organization**, Cilt 50, Sayı 4, 1996, s.653-681.
- Doğanay ,Ülkü, “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasi ve Eleştirel Bakış” **SBF Dergi**, Cilt 62, Sayı 1, 2007, s. 65-88.
- Doygun Durgun, Özgür, “Bir İktidar Alanı Olarak Kültür ve Sanat”, Kemal İnal, Nuray Sancar ve Ulaş B.Gezzin, **Marka, Takva, Tuğra, AKP Döneminde Kültür ve Politika**, Evrensel, İstanbul, 2015, s. 58-63.
- Dönmez, Rasim Özgür, “Ahmet Davutoğlu Dış Politika Anlayışının Kökleri: Modernite Eleştirisinden –Modernitenin Merkezine”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikası**, Dora, 2014, s. 9-33.
- Duran, Burhanettin, “ Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi”, Burhanettin Duran, Kemal İnâ ve Mesut Özcan (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, SETA, 2011, s. 13-64.
- Duran, Burhanettin, “AKP ve Dönüşümün Aracı Olarak Politika”, Hakan Yavuz (ed.), **AK Parti, Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, İstanbul, 2010, s. 333-358.
- Duursma, Allard, “A Current Literature Review of International Mediation,” **International Journal of Conflict Management** , Cilt 25, Sayı 1, 2014, s. 81-98.
- Efegil, Ertan ve Açık, Fatma, “Günümüz Türk Dış Politikasında Türk Kültürünün Etkisi”, Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Cilt 1, Nobel, Ankara, 2012, s. 621-637.

- Efegil, Ertan ve Kalaycı, Rıdvan (düz.) , **Türk Dış Politikası Güncel Sorunları Üzerinde Değerlendirme Toplantısı**, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Çalıştay Değerlendirme Raporu 2010.
- Efegil, Ertan, “Türkiye’deki Karar Vericilerin Dış Politika Anlayışları: Realizme Karşılık Liberal Bakış Açısı”, Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, Cilt 1**, Nobel, Ankara, 2012, s. 9-25.
- Efron, Shira, **The Future of Israeli-Turkish Relations**, Rand, Santa Monica, 2014.
- Eligür, Banu , “Crisis in Turkish–Israeli Relations (December 2008–June 2011): From Partnership to Enmity”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 48, Sayı 3, 2012, s. 429-459.
- Ekinci, M. Uğur, “Turkey’s Balkan Policy and Its Skeptics” **Insight Turkey**, Cilt. 21, Sayı 2, 2019, s. 37-49.
- Ekinci, M. Uğur, “A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period”, **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s. 103-125.
- Ekinci, Mehmet Uğur, “Turkey’s Zero Problem In The Balkans”, **SETA**, Ankara, 2013.
- Ekinci, Mehmet Uğur, **Türkiye- Balkan İlişkileri**, SETA, Ankara, Mayıs 2017.
- Ekşi, Muharrem, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2014.
- Emiroğlu, Hüseyin ve Kayalak, Turgay, “Türkiye’nin Balkanlar Politikası 2009”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (ed.), **Türk Dış Politikası Yılı 2009**, SETA Yayınları, Ankara, 2011, s. 432-489.
- Eralp, Doğa Ulaş, “Turkey in Western Balkans a Comprehensive Approach for Peace”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 25-28.
- Eralp, Doğa, Ulaş, “Introduction, A Systematic Study of Turkish Mediation”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. XIII-XVI.
- Eralp, Doğa Ulaş, **Turkey and Bosnia-Herzegovina: A Future Feflectionation on the Past**, SETA, Ankara, 2010.
- Erdağ, Ramazan, “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları ve TİKA”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s. 242-262.

- Erdoğan, Emre, “Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun “Davos Krizi” ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 37, 2013, s. 37-67.
- Erdoğan, Recep Tayyip, **Küresel Barış Vizyonu**, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Ereker, Fulya, Dış Politikayı Analiz Etmek”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 36, 2013, s. 45-71.
- Ereker, Fulya, **Dış Politika ve Kimlik; İnşacı perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Erhan, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer, “Orta Doğu’ya İlişkiler: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I, 1919-1980**, İletişim, İstanbul, 2001, s. 49-157.
- Erickson, Edward J., “Turkey as a Regional Hegemon -2014: Strategic Implications for the United States”, **Turkish Studies**, Cilt 5, Sayı 3, 2004, s. 25-45.
- Ertem, Helin Sarı, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”, **Güvenlik Stratejileri**, Yıl 8, Sayı 16, 2012, s. 177-236.
- Ertosun, Erkan, “Turkey and the Palestinian Question: The Shift of Roles in Foreign Policy”, **Digest of Middle East Studies**, Cilt 26, Sayı 1, 2016, s.203-219.
- Fazlıoğlu- Akın, Zülal, “AKP, Kültürel İktidar, Tiyatrolar”, **Birikim**, Mart 2018, Sayı 347, s. 87-103.
- Fidan, Hakan ve Nurdun, Rahman, “Turkey’s Role in the Global Development Assistance Community: the Case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency)”, **Journal Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 93-111.
- Fidan, Hakan, "A Work in Progress: The New Turkish Foreign Policy.", **Middle East Policy**, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s. 91-96.
- Fisher, Ronald J., **Methods of Third-Party Intervation**, Berghof Handbook for Conflict Transformation, 2001, s. 1-27 .
- Flemes, Daniel, **Conceptualising Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case**, GIGA Working Paper, Sayı 53, 2007.

- Folker, Jennifer S. ve Shinko, Rosemary E., “Discourses of Power: Traversing the Realist- Postmodern Divide”, Felix Berenskoetter ve M.J. Williams (ed.), **Power in World Politics**, Routledge, New York, 2007, s. 244-264.
- Fontana, Benedetto, **Hegemony and Power, On the Relation Between Gramsci and Machiavelli** University of Minnesota Press, Londra, 1993.
- Forster, Peter Kent ve Cimbala, Stephen J., **The US, NATO, and Military Burden-Sharing**, Frank Cass, New York, 2005.
- Frazier, Derrick V. ve Dixon, William J. Dixon, “Third Party Intermediaries and Negotiated Settlements, 1946-2000”, **International Interactions**, Cilt 32, Sayı 4, 2007, s. 385-408.
- Fuller, Graham E. Ve Arquilla, John, “The Intractable Problem of Regional Powers”, **Orbis**, Cilt 40, Sayı 4, 1996, s. 609-621.
- Gallarotti, Giulio M., **Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism, and Constructivism**, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2010.
- Gallarotti, Giulio M., “Smart Power: Definitions, Importance, and Effectiveness”, **Journal of Strategic Studies**, Cilt 38, Sayı 3, 2015, s. 245-281.
- Gangloff, Sylvie, “The Impact of the Ottoman Legacy on Turkish Policy in the Balkans (1991–1999)”, **CERI**, 2005.
- Gartner, Scott Sigmund, “The Influence of Directive Strategies on Settlement Duration”, **International Negotiation**, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 201-220.
- Gençer Eroder, Elif, **Dindar Nesil Yetiştirmek, Türkiye’de Eğitim Politikalarında Ulus ve Vatandaş İnşası (2002-2016)**, İletişim, İstanbul, 2019.
- Gerner, Deborah J., “ The Evolution of Study of Foreign Policy” , Laura Neack, Jeanne A. K. ve Patrick J. Haney (ed.) , **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1995, s. 17-32.
- Gilley, Bruce, “Turkey, Middle Powers, and the New Humanitarianism, **Perceptions**, Cilt 20, Sayı 1, 2015, s. 37-46.
- Goetschel, Laurent, “ Neutrals as Brokers of Peacebuilding Ideas?”, **Cooperation and Conflict**, Cilt 46, Sayı 3, 2011, s. 312-333.
- Gözen, Ramazan ve Özpek, Burak Bilgehan, “Sonuç ve Değerlendirme”, Ramazan Gözen (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İletişim, İstanbul, 2014, s. 572-575.

- Gözen, Ramazan, **Türk Dış Politikası Barış Vizyonu**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Greig, Michael J. ve Diehl, Paul F. , **International Mediation**, Polity, Cambridge, 2012.
- Guzzini, Stefano and Leander, Anna, **Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics**, Routledge, London and New York, 2006
- Guzzini, Stefano, “ A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147-182.
- Guzzini, Stefano, “Constructivist Social Theories Dealing with Reflexivity and Power: A Critical Reading of Luhmann”, **ECPR Joint Session of Workshops**, 2000, s. 1-16.
- Guzzini, Stefano , “The Concept of Power: A Constructivist Analysis”, **Journal of International Studies**, Cilt 33, Sayı 3, 2005, s. 495-521.
- Guzzini, Stefano, “Power and Cause”, **Journal of International Relations and Development**, Cilt 20, Sayı 4, 2016, s. 737-759.
- Guzzini, Stefano, “Structural Power: The Limits of Neo realist Power Analysis” , **International Organization**, Cilt 47, Sayı 3, 1993, s. 443-478.
- Guzzini, Stefano, “Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 2, 2000, s. 147-182.
- Gül, Abdullah, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, T.C. Dışışleri Bakanlığı, Ankara, 2007.
- Gümüşçü, Şebnem, “Turkey’s Peace Initiatives in the Middle East”, Doğa Ulaş Eralp (ed.) , **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 39-54.
- Gün, Mehmet Salih, “Filistin’de Arap Baharı”, **Yasama Dergisi**, Sayı 23, 2013, s. 119-126.
- Gündüz, Uğur ve Arıkan, İdris, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough’ın Söylem Analizi İle Okunması” **İnif E-Dergi**, 2018, Cilt 3, Sayı 2, s. 151-174.
- Gürzel, Aylin, “Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with Other Emerging States”, **Revista de Sociologia e Política**, Cilt 22, Sayı 50, 2014, s. 96-105.
- Hale, William, “Turkey and the Middle East in the “New Era”, **Insight Turkey**, Cilt 11, Sayı 3, 2009, s. 143-159.

- Hale, William, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, çev. Petek Demir, Mozaik, İstanbul, 2003.
- Hansen, Lene, **Security as Practice**, Routledge, Londra, 2006.
- Harxhi, Edith, “An Overview of Turkish Foreign Policy in the Balkans: 1990-2016”, **Insight Turkey**, 2017, Cilt 19, Sayı 1, 2017, s. 33-42.
- Haşimi, Cemalettin, “Turkey’s Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation”, **Insight Turkey**, Cilt 16, Sayı 1, 2014, s. 127-145.
- Haskin, Michelle Wren, **The Limits of Turkish Soft Power and Mediation Capability: A Comparative Case Study of Turkish Involvement in Syria and Somalia**, Sabancı Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015
- Hayden, Craig, **The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in Global Context**, Lexington Books New York, 2012.
- Higgott, R. A. ve Cooper, A. F., “Middle Power Leadership and Coalition Building: Australia, the Cairns Group and the Uruguay Round of Trade Negotiations”, **International Organization**, Cilt 44, Sayı 4, 1990, s. 589-632.
- Hobsbawn, Eric ve Ranger, Terence, **Geleneğin İcadı**, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Hopf, Ted, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, **International Security**, Cilt 23, Sayı 1, 1998, s. 171-200.
- Hopf, Ted, **Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999**, Cornell University, New York, 2002.
- Hopf, Ted, “Introduction: Russian Identity and Foreign Policy After the Cold War”, Ted Hopf (ed.) **Understandings of Russian Foreign Policy**, University Park, The Pennsylvania State University, 1999, s. 1-14.
- Hopf, Ted, “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, Andrew Linklater (ed.), **International Relations: Critical Concepts in Political Science**, Routledge, New York, Routledge, 2000, s.171-200.
- Hurrell, Andrew, “One World? Many worlds? The Place of Regions in the Study of International Study”, **International Affairs**, , Cilt 83, Sayı 1, 2007, s.127-146.
- Jacobsen, John Kurt, “Dueling Constructivisms: A Post-Mortem on The Ideas in Main Stream IR/IPE”, **Review of International Studies**, Cilt 29, Sayı 1, 2003, s. 39-60.

- Jankovic, Slobodan ve Djukanovic, Dragan, “Balkans and Turkey Between East and West”, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans**, International Balkan Annual Conference (İbac), Book Series (6), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018,s. 123-129.
- Jeong, Ho-Won, **Conflict Management And Resolution An Introduction**, Roudledge, New York, 2009.
- Jeong, Ho-Won, **Understanding Conflict and Conflict Analysis**, SAGE, Los Angles, 2008.
- Jepperson Ronald L. , Wend , Alexander ve Katzenstein, Peter J., “Norms, Identity, and Culture in National Security”, Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt ve J. Peter Katzenstein (ed.), **The Culture of National Security: Norms, and Identity in World Politics**, Columbia University Press, New York, 1996, s. 33-78.
- Johnston, Alastair Iain, “Thinking About Strategic Culture”, **International Security**, Cilt 19, Sayı 4, 1995, s. 32-64.
- Jackon , Robert ve Sorensen, Georg, **Introduction to International Relations: Theories and Approaches**, Oxford University Press, New York, 2007
- Jönsson, Christer, “Bargaining, Negotiation and Diplomacy: A Research Overview”, Walter Carlnaes, Thomas Risse ve Beth Simmons (ed.), **Handbook of International Relations**, SAGE, Londra, 2000, s. 379-400.
- Jung, Dietrich, “Domestic Context of New Activism in Turkish Foreign Policy: Does Religion Matter” “**Canadian International Journal** , Cilt 67, Sayı 1, 2012, s. 23-38.
- Kadercan, Burak, “Güç”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (ed.), Küre, İstanbul, 2014, s. 217-225.
- Kalaycı, İrfan ve Aytekin, Barış, “Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar”, **Avrasya Etütleri**, Sayı 50, 2016, s. 99-126.
- Kalın, İbrahim, "Turkish Foreign Policy: Framework, Values, and Mechanisms.", **International Journal**,Cilt 67, Sayı 7, 2011-2012, s. 7-21.
- Kalın, İbrahim, “Soft Power and and Public Diplomacy in Turkey”, **Perceptions**, Cilt 16, Sayı 3, 2011, s. 5-23.
- Kanaş, Cemalettin, **Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik Doktrini ile AKP’nin 2002-2009 Yılları Arasındaki Dış Politikasının Karşılaştırılması**,İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

- Karacasulu Nilüfer ve Uzgören, Elif, “Explaining Social Constructivist Contrubutions To Security Studies”, **Perceptions**, ,Cilt 12, Sayı 2, 2007, s. 27-48.
- Karacasulu, Nilüfer, “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, Tayyar Arı(ed.), **Uluslararası İlişkilere Postmodern Analizler-1**, MKM Yayınları, Bursa, 2012, s. 109-126.
- Kasapoğlu, Can, “The Turkish-Israeli Relations Under The Davutoğlu Doctrine In Turkish Foreign Policy”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2012, s. 1-20.
- Katman, Filiz, “2006 Seçimleriyle HAMAS’ın Filistin İçinde Değişen Konumu (2006-2010)”, **Güvenlik Stratejileri**, Yıl 14, Sayı 28, 2018, s. 127-156.
- Katzenstein, Peter ve Sil, Rudra, “Eclectic Theorizing in the Study and Practice of International Relations”, Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal (ed.) **The Oxford Handbook of International Relations**, , Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 109-130.
- Kaya Osmanbaşoğlu, Gülsen, “Ortadoğu’da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlıcılık Bir Seçenek Olabilir mi?”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt 5, Sayı 9, 2018, s. 1-15.
- Kaya, Sezgin, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 63, 2008, s. 83-111.
- Kaya, Sezgin “Sosyal İnşacılık(Konstrüktivizm)”, Tayyar Arı ve Elif Toprak (ed.), **Uluslararası İlişkiler Kuramları –II**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir,2015, s.70-91.
- Keashly, L. ve Fisher, R., “A Contingency Perspective on Conflict Interventions: Theoretical and Practical Considerations”, J. Bercovitch (ed.), **Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation**, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1996, s. 235-261.
- Kenar, Nesrin, “İsrail 2005”, Kemal İnât, Ali Balcı (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Nobel, Ankara, 2006, s. 166-171.
- Keohane, Robert O. ve Nye, Joseph S.(ed.) , **Transnational Relations and World Politics**, Harvard University Press, Boston, 1972.
- Keskin, Funda, "Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme" , **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 6, Sayı 21, 2009, s. 67-88.

- Keyman, Fuat ve Bayer, Reşat, “Turkey: An Emerging Hub of Globalization and Internationalist Humanitarian Actor?”, **Globalizations**, Cilt 9, Sayı 1, 2012, s.73-90.
- Keyman, E.Fuat, “Kültürel Kimlik Oluşumunu Yeniden Düşünmek”, **Doğu-Batı: Medeniyetler Çatışması**, Sayı 41, 2007, s. 217-230.
- Keyman, Fuat ve Gümüşçü, Şebnem, **Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation**, Palgrave, Macmillan, 2014.
- Keyman, Fuat, “Globalization, Modernity and Democracy: In Search of a Viable Domestic Policy for a Sustainable Turkish Foreign Policy”, **New Perspectives on Turkey**, Cilt 40, 2009, s. 7-26.
- Keyman, Fuat, “Globalization, Modernity and Democracy: Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond”, **Perceptions**, Cilt 15, Sayı 3-4, 2010, s. 1-20.
- Keyman, Fuat, **Değişen Dünya, Dönüşen Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kılınç, Ramazan, “İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye’de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011- 2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 52, 2016, s. 67-88.
- Kırdış, Esen, “The Role of Foreign Policy in Constructing the Party Identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP)”, **Turkish Studies**, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s. 178-194.
- Kırııcı, Sema, “Bölgesel Sahiplenme Ekseninde Türkiye’nin Balkan Politikası”, K.İnat, A.Aslan ve B.Duran (ed.), **AK Parti’nin 15 Yılı, Dış Politika**, SETA, İstanbul, 2017, s. 381-402.
- Kıvanç, Ümit, **Pan-İslâmıcının Macera Kılavuzu, Davutoğlu Ne Diyor, Bir Şey Diyor mu?**, Birikim İstanbul, 2015.
- Kıbaroğlu, Mustafa, “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”, **Strateji Dergisi**, Cilt 5, Sayı 9, 2013, s. 1-8.
- Kindleberger, Charles P., **The Economics of International Politics and the Politics of International Economics**, Palgrave Macmillan, New York, 1970.
- Kirişçi, Kemal ve Kaptanoğlu, Neslihan, “The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy,” **Middle Eastern Studies**, Cilt 47, Sayı 5, 2011, s. 705-724.
- Kirişçi, Kemal, “ Transformation of Turkish Foreign Policy; The Rise of Trading State”, **New Perspectives on Turkey**, Sayı 40, 2009, s. 29-57.
- Kirişçi, Kemal, “Turkey’s Demonstrative Effect’ and the Transformation of the Middle East”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 2, 2011, s. 33-55.

- Kirişçi, Kemal, “Turkey’s Engagement with Its Neighborhood: A “Synthetic” and Multidimensional Look at Turkey’s Foreign Policy Transformation”, **Turkish Studies**, Cilt 13, Sayı 3, 2012, s. 319-341.
- Kleiboer, Marieke, “Understanding Success and Failure of International Mediation”, **Journal of Conflict Resolution**, Cilt 40, Sayı 2, 1996, s.3 60-389.
- Koyuncu, Buke Koyuncu, “**Benim Milletim...**” **AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**, İletişim, İstanbul, 2014.
- Koyuncu, Buke, **AK Partinin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam Unsuru**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Koyuncu, Buke , “2002'den 2015 Seçimleri'ne AK Parti'nin ulusçuluğu ve bir projeksiyon”, **Birikim**, Sayı 313, Mayıs 2015.
- Kök, Havva ve Öner, İmdat, “ Turkey’s Motives for Mediating the Iranian Nuclear Deal”, Doğa Ulaş Eralp (ed.), **Turkey as a Mediator: Stories of Success and Failure**, Lexington Books, Maryland, 2016, s. 55-80.
- Köse, Talha, “Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği Ve Çatışma Çözümlerinin Keşfi”, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, SETA, 2011, Ankara, s. 621-662.
- Köse, Talha,“Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 41, 2014, s. 29-61.
- Köse, Talha , “Stratejik Derinlik ve Düzen Kurucu Dış Politika”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 189-220.
- Kreisberg, Louis, “Varieties of Mediating Activities and Mediators in International Relations”, J. Bercovitch (ed.) , **Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation**, Lynne Rienner, Londra, 1996, s. 219-233.
- Kressel, Kenneth, “Mediation Revisited”, Peter T. Coleman, Morton Deutsch ve Eric C. Marcus (ed.), **The Handbook of Conflict Resolution Theory and Practice**, CA Jossey- Bass, San Francisco, 2006, s. 726- 748.
- Kubicek, Paul, P. Dal, Emel ve Oğuzlu, H.Tarık, (ed.), **Turkey’s Rise an Emerging Power**, Routledge, New York, 2015.
- Kurdoğlu, Zerrin, “Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”, Yasin Aktay (ed.) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 6, İslamcılık**, İletişim, İstanbul, 2004.

- Kutay, Mustafa ve Dinçer, Osman Bahadır, “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Bölgesel Güç Potansiyeline İlişkin Amprik Bir İnceleme”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s. 61-97.
- Kutay, Mustafa, ““Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politigi: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 35, 2012, s. 101-127.
- Kutlay, Mustafa, Economy as the “Practical Hand’ of ‘New Turkish Foreign Policy’: A Political Economy Explanation”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 67-88.
- Küçük, Mustaf, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konrükivist Dönüşümü Anlamak”, **Ege Akademik Bakış**, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 771-795.
- Kürkçüoğlu, Ömer, “Çok Yönlü Dış Politika”, H. Özdal, O. B. Dinçer ve M. Yeğin (ed.) **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010, s. 21-47.
- Kydd, Andrew, “Which Side Are You On? Bias, Credibility and Mediation.”, **American Journal of Political Science**, Cilt 47, Sayı 4, 2003, s. 579-611.
- Linden, Ronald H. and İrepoğlu, Yasemin, “Turkey and the Balkans: New Forms of Political Community,” **Turkish Studies** Cilt, 14, Sayı 2, 2013, s. 229-255.
- Lukes, Steven, “Power and Structure” , Steven Lukes (ed.), **Essays in Social Theory**, Macmillian, Londra, 1977, s. 3-29.
- Lukes, Steven, **Power: A Radical View**, Macmillan, Basingstoke, 2005
- Mardin, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, İletişim, İstanbul, 2003.
- Mares, David, “Middle Powers under Regional Hegemony: to Challenge or to Acquiesce in Hegemonic Enforcement”, **International Studies Quarterly**, Cilt 32, Sayı 4, 1988, s. 453-471.
- Martin, Lenore G., “Introduction: Turkey as a Trans-Regional Actor”, **Turkish Studies**, Cilt, 10, Sayı 1, 2009, s. 3-6.
- Mandacı, Nazif , “Türkiye’nin Balkan Politikası”, Burhanettin Duran, Kemal İnât ve Ali Balcı (ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı20014**, SETA, İstanbul, 2015, s. 337-362.
- Mayer, Bernanrd, **Beyond Neutrality: Confronting the Crisis in Conflict Resolution**, Josey-Bass , San Francisco, 2004.
- Mearseimer, John, **The Tragedy of Great Power Politics**, Norton, New York, 2001.
- Meral, Ziya ve Jonathan, Paris, “Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity,” **The Washington Quarterly**, Cilt 33, Sayı 4, 2010, s. 75-86.

- Mial, Hugh, Ramsbotham, Oliver ve Woodhouse, Tom, **Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts**, Polity, Cambridge, 2007.
- Mikic, Hristina, “Creative Industries And Trade Relations Between Serbia And Turkey”, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 141-150.
- Milicevic, Trivo , “Business As The Future Bond Between Turkey And Serbia”, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s.^131-140.
- Morgenthau, Hans J.,**Uluslararası Politika**, çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Türk Siyasi İlimler Derneği, Ankara, 1970.
- Moore, C. W.,**The Mediation Process, Practical Strategies for Resolving Conflict**, Jossey Bass, San Fransisco, 2003 .
- Moubayed, Sami, “Turkish-Syrian Relations: The Erdoğan Legacy”, **SETA Policy Brief**, Sayı 25, 2008.
- Murinson, Alexander, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 42, Sayı 6, 2006, s. 948-951.
- Nagan, William P. ve Haddad, Aitza M., “The Legal and Policy Implications of the Possibility of Palestinian Statehood”, **University of Florida Levin College of Law UF Law Scholarship Repository**, 2012, s. 344-443.
- Nagan, Winston P. ve Haddad, Aitza M. Haddad, “Recognition of Palestinian Statehood: A Clarification of the Interests of the Concerned Parties”, **Georgia Journal of International and Comparative Law**, Cilt 40, Sayı 341, 2012, s. 343-420.
- Nye, Joseph “The Place of Soft Power in the Sate-Based Conflict Management,” Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, (ed.) , **Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World**, United States Institute of Peace Press, Washington, , 2007, 389-400.
- Nye, Joseph S. , **The Future of Power**, Public Affairs, New York, 2011.
- Nye, Joseph S.,**Soft Power: The Means To Success In World Politics** , Public Affairs, New York, 2004.

- Oğuzlu, Tarık, “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, **Turkish Studies**, Cilt 9, Sayı 1, 2008, s. 3-20.
- Oğuzlu, Tarık ve Parlar Dal, Emel, “Decoding Turkey’s Rise: Introduction”, **Turkish Studies**, Cilt 14, Sayı 4, 2013, s. 617-636.
- Oğuzlu, Tarık, “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Analizi”, Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed.), **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Barış Kitap, Ankara, 2012, s. 26-54.
- Oğuzlu, Tarık, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası ve Arap Baharı: Tıkanmışlık Bir Durumun Analizi”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, 2012, s. 46-54.
- Oğuzlu, Tarık, “Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, 2012, s. 8-17.
- Oğuzlu, Tarık, “Soft Power in Turkish Foreign Policy”, **Australian Journal of International Affairs**, Cilt 61, Sayı 1, 2007, s. 81-97.
- Oğuzlu, Tarık, “The Gezi Park Protests and Its Impact on Turkey’s Soft-Power Abroad”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 55, 2013, s. 10-15.
- Okçal, Hakan, “Balkanlar Ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü’nde Gerçekleştirilen GAMER Konferansı Konuşması, 14.10.2011, **GAMER**, 2012.
- Ongur, Hakan Övünç, “Identifying Ottomanisms: The Discursive Evolution of Ottoman Pasts in the Turkish Presents”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 51, Sayı 3, 2015, s. 416-432.
- Onuf, Nicholas, **World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations**, University of South Caroline Press, Columbia, 1989.
- Onuf, Nicolas, “Constructivism: A User’s Manuel”, Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf ve Paul Kowert (ed.), **International Relations in a Constructed World**, M.E. Sharpe, New York, 1998, s. 58-78.
- Onulduran, Ersin, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Yok”, H. Özdal, O. B. Dinçer ve M. Yeğin (ed.) **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010, s. 263-276.
- Oran, Baskın, (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980**, İletişim, İstanbul, 2001.
- Oran, Baskın, “2001-2012: 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi ”, Baskın Oran(ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 13-248.

- Oran, Baskın, “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme” , **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Cilt 48, Sayı 1, 1993, s. 109-120.
- Oran, Baskın, “Dönemin Bilançosu”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt III: 2001-2012**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 13-249.
- Oran, Baskın, “Dönemin Dış Politikası”, Baskın Oran(ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,Cilt III**, İletişim, İstanbul, 2013, s.130-225.
- Osterund, Oyvind, “Regional Great Powers”, Iver B.Neumann (ed.) , **Regional Great Powers in International Politics**, Palgrave Macmillan, Londra, 1992, s. 1-15.
- Öktem, Kerem, “Global Diyanet and Multiple Networks: Turkey’s New Presence in the Balkans”, **Journal of Muslims in Europe**, Cilt 1, 2012, s. 27-58.
- Öktem, Kerem, “Projecting Power: Non-Conventional Policy Actors in Turkey’s International Relations”, Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.) , **Another Empire? A Decade of Turkey’s Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 77-108.
- Ökten, Kerem ve Kadioğlu, Ayşe, “Introduction”, Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (ed.), **An Other Empire, A Decade of Turkey’a Foreign Policy Under the Justice and Development Party**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1-15.
- Öniş, Ziya ve Yılmaz, Şule, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era”, **Turkish Studies**, Cilt 10, Sayı 1, 2009, s. 7-24.
- Öniş, Ziya, “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East”, **Mediterranean Politics**, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 203-219.
- Özcan, Gencer, “The JDP’s Changing Discursive Strategies towards Israel: Rhetoric vs. Reality”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 15, Sayı 57, 2018, s. 19-32.
- Özçelik, Murat, **Bir Dış Politika Serüveni Oyun Kuruculuktan Oyun Bozuculuğa**, Karakarga, İstanbul, 2018.
- Özdemir, Haluk, “Uluslararası İlişkilerde Güç”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 3, 2008, s.113-144.

- Özerdem, Alpaslan, **Barış İnşası Kuram ve Uygulaması**, Nobel, Ankara, 2013.
- Özerdem, Alpaslan, “İnsanîyetçilik ve Türk Dış Politikası”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 52, 2016, s. 129-149
- Özkan, Behlül, “Turkey, Davutoğlu and the Idea of Pan-Islamism”, **Survival, Global Politics and Strategy**, Cilt 56, Sayı 4, 2014,s. 119-140.
- Özkan, Behlül, “Yeni- Osmanlıcılık ve. Pan-İslamcılık”, Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım, **Türkiye’de Yeni Siyasi Akımlar 1980 Sonrası**, Siyasal, Ankara, 2016, s. 405-458.
- Özkan, Mehmet, “Türk Dış Politikasında Din ve Dinî Diplomasi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015, s. 133-154.
- Özkırımlı, Umut, **Milliyetçilik Kuramları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Özpek, Burak Bilgehan ve Tanrıverdi Yaşar, Nebahat, “Populism and Foreign Policy in Turkey Under the AKP Rule”, **Turkish Studies**, Cilt 19, Sayı 2, 2018,s. 198-216.
- Özşahin, Cüneyt, “Filistin 2012”, Kemal İnat, Muhittin Ataman (ed.), **Ortadoğu Yıllığı, 2012**, Açılım Kitap, 2014, s. 98-115.
- Özşahin, M. Cüneyt, “Filistin 2011”, Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın ve Muhittin Ataman (ed.), **Ortadoğu Yıllığı 2011**,Açılım Kitap, 2012, s. 98-116.
- Özşahin, Mustafa Cüneyt, “Krizden Normalleşmeye Türkiye- İsrail İlişkileri”, Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran (ed.) **AK Parti’nin 15 Yılı**, SETA, Ankara, 2017, s. 337-356.
- Öztan, Güven Gürkan,“Neoliberal Dönemde Türk Milliyetçilikleri arasında Yaşanan Hegemonya Mücadelesi”, İsmet Akça, Ahmet Bekmen ve Barış Alp Özden, (ed.), **“Yeni Türkiye”ye Varan Yol Neoliberal Hegemonyanın İnşası**, İletişim, İstanbul, 2018, s. 103-126.
- Pavlovic, Dorde, “The Future of the Trilateral Cooperation among Bosnia and Herzegovina, Turkey, and Serbia”, **Current Turkey-Serbia Relations, Center for Strategic Research Report**, 2016,s. 19-38.
- Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan, Ankara, 2004.
- Peker, Ali Uzay, “AKP Döneminde Rövanşist Mimari”, **Mimarlık**, Kasım –Aralık 2015, Sayı 386, s. 13-19.
- Perçinoğlu, Gökçe ve Levack, Jonathan, **Türkiye ve Ortadoğu: Alt-bölgeler Üzerinden bir Değerlendirme**, TESEV, 2012, İstanbul.

- Petrovic, Zarko ve Reljic, Dusan, "Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score Card", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 159-172.
- Petrovic, Zarko N. Petrovic ve Reljic, Dusan, **Turkey's New Approach To The Western Balkans**, ISAC, 2011.
- Pettengill, Julia ve Ahmed, Houriya, "Regional Actors and the Fatah-Hamas Unity Deal Shifting Dynamics in the Middle East?", **Henry Jackson Society**, 2011.
- Philipp, Adam, "Turkey: A Viable Peace Broker in the Israeli-Palstinian Conflict", **Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution**, Cilt 23, Sayı 1, 2015, s. 115-140
- Pope, Hugu, "Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy", **Foreign Affairs, Council on Foreign Relations**, Cilt 89, Sayı 6, 2010, s. 161-171.
- Powell, Jonathan, **Teröristlerle Konuşmak, Silahlı Çatışmalar Nasıl Sona Erdirilir?**, çev. Nuray Önoğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2014.
- Rabinovich, Itamar, **The Lingering Conflict: Israel, the Arabs and the Middle East 1948-2012**, Brookings Institution Press, Washington, 2013.
- Rakovic, Aleksandar, "The Division Between Islamic Communities in the Republic of Serbia and Turkey's Attempt to Mediate", Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 159-173.
- Rambotham, Oliver, "The Analysis of Protracted Social Conflict: A Tribute to Edward Azar", **Review of International Studies**, Sayı 31, 2005, s. 109-121.
- Renda, Kadri Kaan, "Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 89-109.
- Ropers, Norbert, "Roles and Functions Third Parties in the Constructive Management of Ethnopolitical Conflicts", **Berghof Research Center for Constructive Conflict Management Berghof Occasional Paper**, Sayı 14, 1997, s. 1-31.
- Price, Richard ve Reus-Smit, Christian, "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism", **European Journal of International**, Cilt 4, Sayı 3, 1998, s. 259-294.
- Rothchild, Donald, "Ethnic Bargaining and the Management of Intense Conflict", **International Negotiation**, Cilt 2, Sayı 1, 1997, s. 1-20.

- Ruggie John G. , “What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and The Social Constructivist Challenge”, **International Organization**. Cilt 52, Sayı 4, 1998, s. 855-885.
- Rumelili, Bahar, “İnşacılık/ Konstrüktivizm”, Evren Balta (ed.), **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler ve Süreçler**, İletişim, İstanbul, 2014, s. 110-122.
- Sak, Yıldırım, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 11, Sayı 44, 2015, s. 121-153
- Salem, Paul, ”The Imperatives of Syrian-Israeli Peace”, **The Fletcher Forum Of World Affairs**, Cilt 33, Sayı 1, 2009, s. 63-72.
- Saraçoğlu, Cenk ve Demirel, Özhan, “Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey Under the AKP Rule: Geography, History and National Identity”, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Cilt 42, Sayı 3, s. 301-319.
- Saraçoğlu, Cenk ve Yeşilbağ, Melih, “AKP Döneminde Türkiye, Minare ve İnşaat Gölgesinde”, Gökhan Atılgan ve diğerleri (ed.), **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasi Hayat**, Yordam, İstanbul, 2015, s.933-941.
- Saraçoğlu, Cenk, “AKP, Milliyetçilik Ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik”, **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s. 52-68.
- Sarıarslan, Fatma, “Türkiye-İsrail ilişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Erken Görünüm**, s. 1-38.
- Sarı, Buğra, **Genesis and genealogy of the concept of power: The 1998 october crisis between Turkey and Syria**, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.
- Sarıer, Didem Ekinici, “Evolving Turkish–Serbian Relations: Political and Economic Opportunities and Prospects,”, **Current Turkey-Serbia Relations**, SAM Reports, 2016, s. 39-54.
- Sayın, Yusuf, “Breaking of Serbian Prejudicial Perceptions About Turkish and Serbian Relations”, Metin Ünver (ed.), **Turkey Serbia Changing Political And Socio-Economic Dynamics In The Balkans, International Balkan Annual Conference (IBAC), Book Series (6), İstanbul Üniversitesi**, İstanbul, 2018, s. 211-218.
- Schirm, Stefan A., “Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance”, **European Journal of International Relations**, Cilt 16, Sayı 2, 2009, s. 197–221.

- Scimmelfennig, Frank , “ Interanational Socialisation in the New Europe: Rational Action in an Institutional Enviroment”, **European Jornal of International Relations**, Cilt 6, Sayı 1, 2000, s. 109-139.
- Shumeli, Deborah ve Kaufman, Sanda, **Environmental Mediation**, The Center for Environmental Policy Studies Series, Sayı 24, The Jerusalem Institute for Israel Studies The Center for Environmental Policy, Kudüs, 2006.
- Smit, Christian Reus, “Konstrüktivizm”, S.Burchill ve A.Linklater (ed.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, çev. A.Aslan ve M.A. Ağcan, Küre Yay. , İstanbul, 2012, s.279-310.
- Smith, Steve , “New Approaches to International Theory”, John Baylis ve Steve Smith (ed.). **The Globalization of World Politics**, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 165-189.
- Smith, Steve , “Reflectivist and constructivist approaches to international theory”, John Baylis ve Steve Smith (ed.), **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, Oxford University Press, New York, 2001, s. 224-249.
- Smith, James D., “Mediator Impartiality: Banishing the Chimera” **Journal of Peace Research**, Cilt 31, Sayı 4, 1994, s.445-450.
- Smith, William P., “Effectiveness of the Biased Mediator”, **Negotiation Journal**, Cilt 1, 1985, s. 363-372.
- Snodderly, Dan, (ed.), **Peace Terms, Glossary of Terms for Conflict Management and Peacebulding**, United States Institute of Peace Washington, DC, Washington, 2011.
- Somer, Murat, “Understanding Turkey’s Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt 16, Sayı 4, 2016, s. 481-503.
- Somun, Hajrudin, “Turkish Foreign Policy in the Balkans and “Neo-Ottomanism”: A Personal Account.”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s. 33-41.
- Sözen, Ahmet, “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges” , **Turkish Studies**, Cilt 11, Sayı 1, 2010, s.103-123.
- Stedman, Stephen John, “Negotiation and Mediation in Internal Conflict”, Michael E. Brown, (ed.), **The International Dimensions of Internal Conflict**, MIT Press, Cambridge, 1999, s. 369-371.

- Sterling-Folker, Jeninifer ve Shiko, Rosemary E., “Discourses of Power”, Felix Berenskoetter ve M.J. Williams (ed.), **Power in World Politics**, Routledge, New York, 2007.
- Stern, Moran ve Ross,Dennis, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relation”, **Georgetown Journal of International Affairs**, Cilt 14, Sayı 2, 2013, s. 115-128.
- Strange, Susan, “An Eclectic Approach”,Craig N. Murphy ve Roger Tooze (ed.) , **The New International Political Economy**, International Political Economy Yearbook, Vol 6, Lynne Rienne, Boulder, 1991, s. 33-49.
- Sunar, Burcu, **Adalet ve Kalkınma Partisinin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasal İlahiyat**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Sunar, Burcu, “Adalet Ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, 2013, s. 431-454.
- Sunar, Burcu, **Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminin Biçimlenmesinde Bir Etken Olarak Siyasal İlahiyat**, İmaj, Ankara, 2014.
- Süer, Berna, “Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, No 2, Ocak 2012, s. 217-254.
- Şenel, Muzaffer , “İsrail 2006”, Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Ali Balcı (ed.), **Ortadoğu Yılığ 2006** , Nobel, Ankara,2005, s. 183–217.
- Şahin, Mehmet ve Çevik ,B. Senem, (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Nobel, Ankara, 2015.
- Şahin, Mehmet ve Sarı, Buğra, “Turkey in the Syrian Crisis: The Limits of a Middle Power Foreign Policy”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s. 8-15.
- Şahin, Yakup, **Kimlik Temelli Çatışmalar ve Barış Arayışları: Kıbrıs ve Lübnan'ın Analizi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
- Şahin, Yakup, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Yıl 2013, s. 32-55.
- Şahin, Yakup, “Terörle Mücadele ve Terör Örgütleri ile Görüşmeler”, Salih Zeki Haklı (ed.), **Radikalleşme Şiddet ve Terörizm**, Polis Akademisi, Ankara, 2018, s. 236-243.

- Şatana, Nil S. , “Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 11-33.
- Şimşek, Elif, **Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonunun Bosna- Hersek ve Kosova Politikalarında Kimliğin Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.
- Şimşek, Elif, Uluslararası Norm ve Kimliklerin İnşası : Rus Algısında Çeçen ve Gürcistan Krizleri, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 111-166.
- Taşkın, Yüksel, **AKP Devri: Türkiye Siyaseti, İslamcılık, Arap Baharı**, İletişim, İstanbul, 2013.
- Taşpınar, Ömer, “Obama’s Turkey Policy: Bringing Credibility to “Strategic Partnership”, **Insight Turkey**, Cilt 11, Sayı 1, 2009, s. 13-21.
- Tayfur, Fatih, “Dış Politika”, Atilla Eralp (ed.), **Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, İletişim, İstanbul, 2007, s. 73-106.
- TBMM Genel Kurul Tutanağı**, 24. Dönem 2. Yasama Yılı 100. Birleşim 26/Nisan /2012 Perşembe
- Tekin, Beyza Çağatay ve Tekin, Barış Rıfat, “ AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Neo-Liberal Dönüşüm Bağlamında Bir Değerlendirme”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo Osmanlıcılığın Sosyo Politikası**, Dora, Bursa, 2014, s. 35-77.
- Teletar, Gökhan, “Merkez Ülkeden Küresel Güce? AKP Dönemi Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politikası**, Dora, Bursa, 2014, s. 257-309.
- Tokdoğan, Nagehan, **Yeni Osmanlıcılık Hınç, Nostalji, Narsisizm**, İletişim, İstanbul, 2018.
- Touval, Saida Touval ve William Zartman, “International Mediation in Post-Cold War Era”, Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, (ed.), **Trubulent Peace-The Challanges of Managing International Conflict**, United States Institute of Peace, Washington DC, 2001, s. 427-443.
- Touval, Saaida, “The Superpowers as Mediators”, Jocaob Bercovicth ve Jeffrey Z. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management**, Macmillian/St Martisn’s Press, New York 1992, s. 232-248.

- Touval, Saadia ve Zartman, William, "Introduction: Mediation in Theory", Saadia Touval ve William Zartman (ed.) **International Mediation in Theory and Practice**, CO: Westview Press, Boulder, 1985, s. 7-17.
- Touval, Saadia, "Mediation and Foreign Policy", **International Studies Review**, Cilt 5, Sayı 4, 2003, s. 91-95.
- Touval, Saadia, "The Superpowers as Mediators", Jacob Bercovitch ve J. Z. Rubin (ed.), **Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management**, St. Martin's, New York, 1992, s. 232-248.
- Touval, Saadia ve Zartman, I. William, "Mediation in International Conflicts", Kenneth Kressel, Dean G. Pruitt, ve Associates (ed.), **Mediation Research**, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1989, s. 15-37.
- Tuğtan, Mehmet Ali, "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 13, Sayı 49, 2016, s. 3- 24.
- Turan, Yıldırım, "İsrail 2008", Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Burhanettin Duran (ed.), **Ortadoğu Yılığ 2008**, Küre, İstanbul, 2009.
- Tür, Özlem, "Turkey and Israel in the 2000s: From Cooperation to Conflict", **Israel Studies**, Cilt 17, Sayı 3, 2002, s. 45-66.
- Dan Arbell, **the U.S.-Turkey-Israel Triangle**, The Center for Middle East Policy at Brookings, No 34, 2014, s. 45-66.
- Türbedar, Erhan, "New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı 3, 2011, s.139-158.
- Türbedar, Erhan, "Balkanlar'ın Ekonomisi, Ticari ve Finansal Yapısı", Şaban H. Çalışkan ve Birgül Demirtaş (ed.), **Balkanlar'da Siyaset**, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 2018.
- Türk Dış Politikasının Ekonomi Boyutu, Batı-Sonrası Dünyaya Doğru Türk Dış Politikası**, MÜSİAD Araştırma Raporları: 82, İstanbul, 2013
- Türk, H.Bahadır, **Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan**, İletişim, İstanbul, 2014.
- Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu**, TİKA
- Türkiye Kalkınma Yardımları 2016 Raporu**, TİKA
- Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017**, TİKA
- Ulutaş, Ufuk, Bölme, Selin M., Demir, Gülşah Neslihan, Torlak, Furkan ve Ziya, Saliha, **İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA, Ankara, 2012.
- Umar, Süha, **Belgrad 500 Yıl Sonra**, Boyut, İstanbul, 2015.

- Uzer, Umut, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 137-168.
- Uzgel, İlhan ve Yaramış, Volkan “Özal’dan Davutoğlu’na Yeni Osmanlıcı Arayışlar”, **Doğudan**, Sayı 16, Mart -Nisan 2010, s. 36-50.
- Uzgel, İlhan, “ Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”,Bülent Duru ve İlhan Uzgel (ed.), **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)**, Phoneix, Ankara, 2009, s. 11-39.
- Uzgel, İlhan, “Balkanlarla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt III: 2001-2012**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 690-708
- Uzgel, İlhan, “ Türk Dış politikasında Bölgesel Güç İllüzyonu”, Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal ve Hacı Ali Necefoğlu (ed.), **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, USAK, Ankara**, 2010, s. 61-66.
- Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt II: 1980-2001**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 249-338.
- Uzgel, İlhan, “Balkanlarla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorum, Cilt II: 1980-2001**, İletişim, İstanbul, 2013, s. 481-523.
- Uzgel, İlhan, ABD ve NATO ile ilişkiler ”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012**, İstanbul, İletişim, 2013, s. 249-334.
- Uzgel, İlhan, Türkiye ve Balkanlar: Bölgesel Güç Yansımasının Sonu”, Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (ed.), **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Siyasal, Ankara, 2006, s.219-255.
- Uzgel, İlhan, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**,İmge, Ankara, 2004.
- Ven Ham, Peter, **Socail Power in International Politics**, Routledge, New York, 2010.
- Vracic, Alida, **Turkey’s Role in the Western Balkans**, SWP Berlin, Kasım, 2016.
- Waever, Ole, “The rise and fall of the inter-paradigm debate”, Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski (ed.), **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s.149-185.
- Walker, Rob, “Security, Sovereignty, and the Challenge of World Politics”, **Alternatives: Global, Local, Political**, Cilt15, Sayı 1, 1990, s. 3-27.

- Wall, James A., “Mediation: An Analysis, Review and Proposed Research”, **The Journal of Conflict Resolution**, Cilt 25, Sayı 1, 1981, s.157-180.
- Wallensteen, Peter, **Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System**, Sage, Londra, 2007.
- Walli James ve Kressel, Kenneth, “Research on Mediator Style: A Summary and Some Research Suggestions” **Negotiation and Conflict Management Research** Cilt 5, Sayı 4, 2012, s. 403-421.
- Webel, Charles, Galtung, Johan (ed.), **Handbook of Conflict and Peace Studies**, Routledge, New York, 2007.
- Wendt, Alexander, “Constructing International Politics”, **International Security**, Cilt 20, Sayı 1, 1995, s. 71-81.
- Wendt, Alexander., “Collective Identity Formation and the International State,” **The American Political Science Review**, Cilt 88, Sayı 2, 1994, s. 384-396.
- Wendt, Alexander E., “Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 10, Sayı 39, 2013, s. 3-43.
- Wendt, Alexander, **Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi**, çev. H.S.Ertem ve S.I.Öner, İstanbul, Küre Yay, 2012 s. 38-40.
- White, Jenny, **Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler**, çev. F.Güllüpinar ve C.Taştan, İletişim, İstanbul, 2014.
- Williams, Andrew, “Mediation by Small States: Some Lessons from the CSCE, **Paradigms** ,Cilt 6, Sayı 1, 1992, s. 52-64.
- Wolf, Aron T., “Shared Waters: Conflict and Cooperation”, **Annual Review of Enviromental Resources**, Cilt 32, 2007, s. 241-269.
- Yinanç, Barçın, “ Excluded by US ans EU, Turkey Undertakes its own Mediation in Bosnia”, **Hürriyet Daily News**, 15.01. 2010
- Yalçın, Hasan B., The Concept of ‘Middle Power’ and the Recent Turkish Foreign Policy Activism”, **Afro Eurasian Studies**, Cilt 1, No. 1, 2012, s. 195-213.
- Yalvaç, Faruk, “Strategic Depth or Hegemonic Depth? A Critical Realist Analysis of Turkey’s Position in the World System” , **International Relations**, Cilt 26, 2012, s. 165-180.
- Yalvaç, Faruk “Stratejik Derinlik mi Hegemonik Derinlik mi? Türkiye’nin Dünya Sistemindeki Konumunun Eleştirel Gerçekçi Bir Analizi, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet, Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul, 2014, s. 123-146.

- Yavuz, Hakan, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, Şaban Çalış İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (ed.), **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 35-63.
- Yavuz, M. Hakan, “Giriş: Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü”, M. Hakan Yavuz (ed.), AK Parti, **Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, Kitap, İstanbul, 2010, s. 7-28.
- Yavuz, M.Hakan, “Turkish National Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo Ottomanism”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Cilt 7, Sayı 12, 2007, s.19-41.
- Yeşiltaş, Murat, ““Türkiye’yi Stratejileştirmek”, Stratejik Derinlikte Jeopolitik Muhayyile”, Talha Köse, Ahmet Okumuş ve Burhanettin Duran (ed.), **Stratejik Zihniyet , Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik**, Küre, İstanbul , 2014, s. 89-122.
- Yeşiltaş, Murat ve Balcı, Ali, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2011,s. 9-35.
- Yeşilyurt, Nuri, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III: 2001-2012**, İstanbul, İletişim, 2013, s.401-462.
- Yıldırım, Fatih, **Bölgesel Arabuluculuk Faaliyetleri: Türkiye Örneği**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.
- Yaman, Ali , “AKP Dönemi Dış Politika Ekseninde Mezhep Meselesi”, Rasim Özgür Dönmez (ed.), **Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo Politiği**, Dora, Bursa , 2014, s. 163-214.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan, **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları**, Nobel, Ankara, 2005.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Turkey’s Third-Party Role as a Conflict Manager in the Arab Spring”, İdris Demir (ed.), **Turkey’s Foreign Policy Towards the Middle East: Under the Shadow of the Arab Spring**, Cambridge Scholars Publishing, Tyne, 2017, s. 47-60.
- Yılmaz, Ayhan Nuri ve Kılıçoğlu, Gökmen, “Balkanlar’da YTB Ve TİKA’nın Türk Kamu Diplomasisi Kurumları Olarak Faaliyetleri Ve Türkiye’nin Bölgedeki Yumuşak Gücüne Etkileri”, **Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt, 2 Sayı 2, 2017, s. 115-131.

- Young, Oran R., **Intermediaries: Third Parties in International Crises**, Princeton University Press, Princeton, 1967.
- Zartman, I. William, “Negotiating Internal Conflict: Incentives and Intractability,” **International Negotiation**, Cilt 6, Sayı 3, 2001, s. 297-302.
- Zartman, I. William ve Touval, Saida, “International Mediation in the Post Cold War Era”, C. Crocker, F. Hampson ve P. Aall (ed.) , **Turbulent Peace, United States Institute of Peace**, Washington, 2001, s. 427-443.
- Zartman, William I., “Mediation Roles for Large Small Countries”, **Canadian Foreign Policy Journal**, Cilt 19, Sayı 1, 2013, s. 13-25.
- Zartman, William ve Touval, Saida, “International Mediation in the Post Cold War Era”, Chester A. Crocker (ed.) , **Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World**, United States Institute of Peace Press, Washington D C , 2007, s. 437-444.
- Zartman, William, **Negotiation and Conflict Management: Essays on Theory and Practice**, Routledge, Abingdon, 2008.
- Zartman, William, “Mediation Roles for Large Small Countries”, **Canadian Foreign Policy Journal**, Cilt 19, Sayı 1, 2013, s. 13-25.
- Zartman, William, ve Touval, Saida, “International Mediation”, Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson ve Pamela Aall, (ed.) , **Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World**, United States Institute of Peace Press, Washington, 2007, s. 437-454.
- Zenelaj, Reina, Beriker Nimet ve Hatipoğlu, Emre, “Determinants of Mediation Success in Post-Conflict Bosnia: a Focused Comparison”, **Australian Journal of International**, Cilt 69, Sayı 4, s. 414-437.
- Zenelaj, Reina, Beriker, Nimet ve Hatipğlu, M Emre, “EU/US and Turkey as Mediators Bosnia: A Comparative Study”, **Intl. Association for Conflict Management, IACM 25th Annual Conference**, 2012, s. 1-26.
- Zengin, Gürkan, **Hoca: Türk Dış Politikası’nda Davutoğlu Etkisi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

İnternet

“Abbas Ankara'da açıkladı: Hamas'la birlik çabaları hız kazanıyor”, **BBC**, 12.12.12,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121212_hamas_fatah.shtml

“Altından O Çıktı”, **Hürriyet**, 18.02.2006,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/altindan-o-cikti-3952035>

“Arabulucu Türkiye değil, Mısır”, **Milliyet**, 12.04.2013,
<http://www.milliyet.com.tr/dunya/arabulucu-turkiye-degil-misir-1692510>

“Babacan'dan Hamas Açıklaması”, **Hürriyet**,
27.01.2009,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/babacandan-hamas-aciklamasi-10864044>

“Barış ve Güvenliğin Sağlanması İçin Daha Etkin Bir Güvenlik Konseyine İhtiyaç Var”, **Abdullah Gül Kişisel İnternet Sayfası**, 23.09.2010,
<http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/77351/baris-ve-guvenligin-saglanmasi-icin-daha-etkin-bir-guvenlik-konseyine-ihtiyac-var.html>

“Başbakan Davutoğlu grup toplantısında konuştu”, **Hürriyet**, 22.12.2015,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-davutoglu-grup-toplantisinda-konustu-40030497>

“Başbakan Davutoğlu'nun 'Yeni Türkiye Yolunda' Konuşması”, **Milliyet**, 31.12.2014,
<http://www.milliyet.com.tr/basbakan-davutoglu-nun-yeni-turkiye-ankara-yerelhaber-548753/>

“Başbakan Erdoğan konuştu”, **Sabah**, 13.03.2012,
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/03/13/basbakan-erdogan-konusuyor>

“Başbakan Erdoğan Konuştu”, **Sabah**, 13.03.2012.
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/03/13/basbakan-erdogan-konusuyor>

“Başbakan Erdoğan: Ortadoğu'da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün",
Haberler, 24.06.2011,
<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691- haberi/>

“Başbakan Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar”, **Hürriyet**,
31.12.2008,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-onemli-aciklamalar-10676295> (erişim tarihi 20.04.2019)

“Batı’dan Daha Laik Olmamız Gerek”, **Hürriyet**, 08.11.2009,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bati-dan-daha-laik-olmamiz-gerek-12888407>

“Batı’dan Daha Laik Olmamız Gerek”, **Hürriyet**, 08.11.2009,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bati-dan-daha-laik-olmamiz-gerek-12888407>

“BM Arabuluculuk Merkezi Açacağız”, **Sabah**, 07.11.2013,
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/07/bm-arabuluculuk-merkezi-acacagiz>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail Terör Devletidir, Soykırım Yapmaktadır”, **Anadolu Ajansı**, 13.05.2018
<https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/cumhurbaskani-erdogan-israil-teror-devletidir-soykirim-yapmaktadir/0>

“Davutoğlu: 'Biz Gece Rüyalarımızda Bile Filistin'i Unutmuyoruz", **Onedio**, 22.12.2015,
<https://onedio.com/haber/davutoglu-biz-gece-ruyalarimizda-bile-filistin-i-unutmuyoruz--645677>

“Dışişleri Bakanı Davutoğlu ‘Türkiye, Kudüs'ü ve Filistin Halkını Hiçbir Zaman Yalnız Bırakmayacaktır’ ”, **Dışişleri Bakanlığı**, 11.06.2013,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_turkiye_-kudus_u-ve-filistin-halkini-hicbir-zaman-yalniz-birakmayacaktır.tr.mfa

“Ecevit Bin Pişman”, **Evrensel**, 17.04.2002,
<https://www.evrensel.net/haber/129564/ecevit-bin-pisman>

“Ecevit: Filistinlilere Soykırım Uygulanıyor”, **Amerika'nın Sesi**, 04.04.2002,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2002-04-04-3-1-87875032/800225.html>

“Ehud Olmert’ten Ankara’ya Veda Ziyareti”, **Şalom**,

24.12.2008,http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-68655-ehud_olmertten_ankaraya_veda_ziyareti.html

“Ehud Olmert’ten Ankara’ya Veda Ziyareti”, **Şalom**, 24.12.2008,

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-68655-ehud_olmertten_ankaraya_veda_ziyareti.html

“El Cezire: Türkiye Hamas ve Fetih Arasında Arabuluculuk Yapmak İstiyor”,

Haberler, 30.07.2009,

<https://www.haberler.com/el-cezire-turkiye-hamas-ve-fetih-arasinda-haberi/>

“Erdoğan Filistin’i 'Açık Hapishane'ye Benzetti”, **CNN Türk**, 01.02.2009,

<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/31/erdogan.filistini.acik.hapishaneye.benzetti/511506.0/index.html>

“Erdoğan İsrail’e 'Soykırımcı' Dedığı İçin Özür Diler Mi?”, **Radikal**, 19.07.2014,

<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-israile-soykirimci-dedigi-icin-ozur-diler-mi-1202760/>

“Erdoğan, Hamas'a Sahip Çıktı: Direniş Örgütü”, **Radikal**, 04.06.2010,

<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-hamasa-sahip-cikti-direnis-orgutu-1000714/>

“Erdoğan: Olmert, Beni Sırtımdan Hançerledi”, **Yeni Şafak**,

13.02.2009,<https://www.yenisafak.com/dunya/erdogan-olmert-beni-sirtimdan-hancerledi-168984>

“Erdoğan’dan Flaş İsrail Açıklaması!”, **Sözcü**, 18.07.2014,

<https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-flas-israil-aciklamasi-2-559028/>

“Erdoğan'dan İsrail'e sert eleştiri”, **Hürriyet**, 19.11.2012,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-israile-sert-elestiri-21956061>

“Erdoğan'dan Kahire'de Tarihi Konuşma”, **Sabah**, 13.09.2011,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor>

- “Esenboğa Yolunda Köşe Kapmaca”, **Hürriyet**, 18.02.2006,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/esenboga-yolunda-kose-kapmaca-3952150>
- “Filistin de Türkiye'ye Resti Çekti”, **Haber3**,
08.04.2013,<https://www.haber3.com/dunya/ortadogu/filistin-de-turkiyeye-resti-ceki-haberi-1842216>
- “Gazze İçin Arabuluculuk Girişimleri”, **AljazeeraTurk**,
14.07.2014,<http://www.aljazeera.com.tr/haber/gazze-icin-arabuluculuk-girisimleri>
- “Gazze Olayları Yayılırsa Büyük Risk Yaratır”, **Cumhuriyet**, 31.12.2008,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilirsa_bu_yuk_risk_yaratir_.html
- “Halid Meşal A Haber'e Konuştu”, **A Haber**, 23.03.2012,
<https://www.ahaber.com.tr/video/gundem-videolari/halid-mesal-a-habere-konustu>
- “Hamis ile El-Fetih Arasındaki Çatışma ve Müzakere Süreci”, **SETA**, 05.05.2011
<https://www.setav.org/hamis-ile-el-fetih-arasindaki-catisma-ve-muzakere-sureci/>
- “Hamis lideri Meşal Ankara'da”, **BCC Türkçe** 16.02.2006,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/02/060216_palestine_turkey.shtml
- “Hamis-Suriye İlişkileri Zayıflıyor”, **Hürriyet**, 27.01.2012,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hamis-suriye-iliskileri-zayifliyor-19785972>
- "İslam adına siyaset yapanlar Kemalizme çok veryansın etti; ama tahribatı Kemalizmi fersah fersah geçti", **T24**, 29.07.2019
<https://t24.com.tr/haber/islam-adina-siyaset-yapanlar-kemalizme-cok-veryansin-etti-ama-tahribati-kemalizmi-fersah-fersah-gecti,832584>
- "Katar'a Dikkat!", **Şalom**, 08.02.2012
http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-81493-katara_dikkat.html

- “Letter From Istanbul”, **The New York Times**, 15.06.2010,
<https://www.nytimes.com/2010/06/16/opinion/16friedman.html>
- “Meşal Önce Ankara'ya Sonra Tahran'a Gitmeli”, **Yeni Şafak**, 19.02.2006,
<https://www.yenisafak.com/gundem/mesal-once-ankaraya-sonra-tahrana-gitmeli-2719129>
- “Olmert: Peace Treaty With Syria Possible”, **NBC news**, 18.12.2018
http://www.nbcnews.com/id/28297683/ns/world_news-mideast_n_africa/t/olmert#.XApn2DgzbIU
- “Olmert’ten veda Hamas’tan telefon”, **Hürriyet**, 23.12.2008
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/olmert-ten-veda-hamas-tan-telefon-10625502>
- “Ortadoğu’da en olumlu imaj Türkiye’nin”, **Aljazeera Türk**, 02.02.2012,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortadoguda-en-olumlu-imaj-turkiyenin>
- “Siyonizm İnsanlık Suçudur”, **Yeni Şafak**, 20.03.2013,
<https://www.yenisafak.com/politika/siyonizm-insanlik-sucudur-501927>
- “Siz Hamas’ı İkna Edin”, **Sabah**, 09.06.2010,
https://www.sabah.com.tr/dunya/2010/06/09/istanbulda_gorusun_kahirede_imz_alayin
- “Sorumluluk ve Vizyon 2014 Yılına Girerken Türk Dış Politikası”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/sorumlulukvevizyon-2014.pdf>
- “Suriye'nin Filistin Politikası Değişir Mi?”, **BBC Türkçe**, 01.08.2014,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/08/140801_suriye_filistin
- “Şam Zirvesinde Erdoğan'a İltifat”, **Haberler**, 05.09.2008,
<https://www.haberler.com/sam-zirvesinde-erdogan-a-iltifat-haberi/>
- “The U.S.-Turkey-Israel Triangle Analysis Paper”, **Center For Middle East Policy**,
2014, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/USTurkeyIsrael-TriangleFINAL.pdf>

- “Turkey’s Support Of Hamas Worries Pa”, **The JerusalemPost**, 08.06.2010,
<https://www.jpost.com/Middle-East/Turkeys-support-of-Hamas-worries-PA>
- “Turkey Wants to Mediate Hamas-Fatah Reconciliation Talks”, **Haaretz**, 30.07.2009,
<https://www.haaretz.com/1.5084232>
- “Türkiye Köprü Değil, Merkez Ülke”, **Haberler**, 21.09.2012,
<https://www.haberler.com/disisleri-bakani-davutoglu-kanada-da-3954318-haberi/>
- “Türkiye Ortadoğu Barışı İçin Kilit Ülke Olabilir mi?”, **Amerika'nın Sesi**, 07.04.2013,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ortadogu-barisi-icin-anahtar-ulke-olabilir-mi/1636948.html>
- “Türkiye, Filistin’i Barıştırmak İstiyor”, **Milliyet**, 31.07.2009,
<http://www.milliyet.com.tr/dunya/turkiye-filistin-i-baristirmek-istiyor-1123323>
- “Türk-Arap Ekonomi Forumu”, **Haberler**, 05.04.2013,
<https://www.haberler.com/turk-arap-ekonomi-forumu-4498664-haberi/>
- “ Türkiye-Bosna Hersek – Sırbistan Devlet Başkanlıları Üçlü Zirvesi “, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-devlet-baskanlari-uclu-zirvesi.tr.mfa>
- “‘İşgal devleti’ ile ticaret tıkrında”, **Cumhuriyet**, 16.12.2017,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/887119/_isgal_devleti__ile_ticaret_tikirinda.html
- “‘Komşularla sıfır sorun' neden çöktü?’, **T24**, 15.07.2012,
<https://t24.com.tr/haber/komsularla-sifir-sorun-neden-coktu,208481>
- “16 yılda İsrail ilişkileri: Bolca hamaset tam gaz ticaret”, **Gazeteduvar**, 29.05.2018,
<https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/05/29/16-yilda-israil-iliskileri-bolca-hamaset-tam-gaz-ticaret/>
- “2023 Siyasi Vizyon”, **Ak Parti**,
<https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>

- “21. yüzyılın barış projesi”, **İHA** 18.11.2008,
<http://www.iha.com.tr/haber-21-yuzyilin-baris-projesi-42800/>
- “23 yıl aradan sonra Sırbistan'a ilk resmi ziyaret”, **Cnn Türk**, 26.10.2009,
<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/26/23.yil.aradan.sonra.sirbistana.ilk.resmi.ziyaret/549265.0/index.html>
- “27 Yıl Sonra İlk Kez Düzenlenecek Millî Kültür Şurası Hazırlıkları Sürüyor”, **Kültür ve Turizm Bakanlığı**, Kasım 2016,
<http://basin.ktb.gov.tr/TR-164984/27-yil-sonra-ilk-kez-duzenlenecek-milli-kultur-surasi-h-.html>
- “5. İstanbul Arabuluculuk Konferansı Sonuç Raporu”, **Dışişleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk/Ek-6-V._Istanbul_Arabuluculuk_Sonuc_Raporu.pdf
- “80’i Aşkın Ülkeden Yabancı Uyruklu Öğrencinin Okuduğu Uluslararası Anadolu İmam Hatip Liselerinde Burslu Okuma Fırsatı: Tanıtım İçin 25 Dilde Afiş Hazırlandı!”, **Milli Eğitim Bakanlığı**, 27.02. 2019,
<https://dogm.meb.gov.tr/www/80i-askin-ulkeden-yabanci-uyruklu-ogrencinin-okudugu-uluslararasi-anadolu-imam-hatip-liselerinde-burslu-okuma-firsati-tanitim-icin-25-dilde-afis-hazirlandi/icerik/787>
- “9 Şubat 2010 tarihinde Ankara’da Düzenlenen Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Danışma Toplantısı”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, 09.02.2010,
http://www.mfa.gov.tr/9-subat-2010-tarihinde-ankara_da-duzenlenen-turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisi.tr.mfa
- “A New Ottoman Empire?”, **Forbes**, 02.06.2009,
<https://www.forbes.com/2009/06/02/ahmet-davutoglu-turkey-obama-opinions-contributors-ottoman-empire.html#7000d8e52286>
- “AB arabulucu oldu, Kosova ile Sırbistan anlaştı”, **Türkiye**, 25.07.2013,
<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/57391.aspx>
- “Abbas Ankara'da açıkladı: Hamas'la birlik çabaları hız kazanıyor”, **BBC**, 12.12.12,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121212_hamas_fatah.shtml

“Abbas Never Responded to Peace Ofeer”, **Haaretz**, 14.02.2010,

<https://www.haaretz.com/1.5030148>

“ABD Türkiye’yi Bölgesel Değil Küresel Güç Olarak Görüyor”, **Amerikanın Sesi**,

11.05.2013,

<https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-turkiye-yi-bolgesel-degil-kuresel-guc-olarak-goruyor/1659156.html>

“Abdullah Gül: Türkiye küresel barışın teminatıdır”, **Anlayış**,

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3526>

“Ahmet Davutoğlu: “Türkiye küresel güçtür!”, **Anlayış**,

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331>,

“Ahmet DAVUTOĞLU: “Türkiye küresel güçtür!”, **Anlayış**,

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=&makaleid=3331>, (erişim tarihi 14.02.2016)

“Ahmet Davutoğlu: Bunun adı vicdani diplomasi”, **Sabah**, 15.08.2014,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/08/15/ahmet-davutoglu-bunun-adi-vicdani-diplomasi>

“Ahmet Davutoğlu: İnşallah Osmanlı'nın düzenini getireceğiz”, **Mynet**, 17.07.2017,

<https://www.mynet.com/ahmet-davutoglu-insallah-osmanlinin-duzenini-getirecegiz-110101925604>

“Ahmet Davutoğlu: Konya'dan İstanbul'a, Malezya'dan üniversiteye, danışmanlıktan

Başbakanlığa”, **T24**, 21.09.2014,

<https://t24.com.tr/haber/ahmet-davutoglu-konyadan-istanbula-malezyadan-universiteye-danismanlik-tan-basbakanliga,268379>

“Ahmet Davutoğlu: Yüzde 49,5 oy ve 317 milletvekili ile iktidardan düşen ilk başbakan”, **T24**, 05.05.2016,

<https://t24.com.tr/haber/ahmet-davutoglu-yuzde-495-oy-ve-317-milletvekili-ile-iktidardan-dusen-ilk-basbakan,339159>

“AK Parti Ankara İl Başkanlığı'nda Siyaset Akademisi kapsamında düzenlenen

programda konuşan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, "Avrupa'nın kaderi

Türkiye olmadan yazılamaz" dedi. Davutoğlu, nükleer silahlara da karşı

olduklarını ifade etti.”, **Milat**, 28.02.2013,
<https://www.milatgazetesi.com/gundem/gundem-avrupanin-kaderi-bizsiz-yazilamaz/haber-40671>

“AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Çelik Açıklaması, **Haberler**, 17.02.2012,
<https://www.haberler.com/ak-parti-genel-baskan-yardimcisi-celik-aciklamasi-3371365-haberi/>

“Ak Parti Seçim Beyannamesinde Dış Politika Vizyonu”, **Habertürk**, 24.05.2018,
<https://www.haberturk.com/ankara-haberleri/15503590-ak-parti-secim-beyannamesinde-dis-politika-vizyonu>

“AK Parti TBMM Grup Toplantısı...”, **Meclis Haber**,
14.05.2013,https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=125280

“AK Parti'den "Lider Ülke Türkiye" Eğitim Çalışması”, **Sondakika**, 21.03.2012,
<https://www.sondakika.com/haber/haber-ak-parti-den-lider-ulke-turkiye-egitim-calismasi-3467996/>

“Akdoğan: Ak Parti'nin İslamcılık kategorisinde tanımlanması doğru değil”, **T24**,
28.05.2013,
<https://t24.com.tr/haber/akdogan-ak-partinin-islamcilik-kategorisinde-tanimlanmasi-dogru-degil,230846>

“Akp siyasetinde tıkanıklık”, **Gazeteduvar**, 13.05.2019,
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/05/13/akp-siyasetinde-tikaniklik/>

“AKP: Dün, bugün, yarın. Prof. Menderes Çınar ile söyleşi”, **Youtube**, 25.01.2017,
<https://www.youtube.com/watch?v=Rm7TPs94SuU&t=2s>

“Üçüncü Büyükelçiler Konferansı Sonuç Bildirisi”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/ucuncu-buyukelciler-konferansi-sonuc-bildirisi.tr.mfa>

“AKP'li Metiner: Biz yeni devlet kurmuyoruz, milletin hakim olduğu bir cumhuriyet inşa etmeye çalışıyoruz”, **T24**, 07.09.2017,
<https://t24.com.tr/haber/akpli-metiner-biz-yeni-devlet-kurmuyoruz-milletin-hakim-oldugu-bir-cumhuriyet-insa-etmeye-calisiyoruz,418434>

- “Anadolu Kartalı Eğitimi Bu Dönem İsrail'siz”, **Sabah**,
16.06.2009,https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/06/16/anadolu_kartali_egitimi_bu_donem_israilsiz
- “Ankara, arabulucu özelliğinin altını oydu”, **Radikal**,08.11.2010
<http://www.radikal.com.tr/yorum/ankara-arabulucu-ozelliginin-altini-oydu-1027934/>
- “Anlaşmazlık Çözümü Araştırma Ve Uygulama Merkezi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi**,
<http://web.deu.edu.tr/acmer/>
- “Arabulucu olamaz”, **Milliyet**, 19.10.2009,
<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/arabulucu-olamaz-1151853>
- “Arabuluculuk Faaliyetleri”, **Ak Parti**,
<https://www.akparti.org.tr/site/icraat/13755/arabuluculuk-faaliyetleri>
- “Article By Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister Of Foreign Affairs Of Turkey And Mr. Erkki Tuomioja, Minister Of Foreign Affairs Of Finland Published In Hürriyet Daily News”, **Los Angeles Konsoloslğu**, 01.03.2012,
<http://losangeles.cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/145236>
- “Assad confirms Turkish mediation with İsrail”, **The Guardian**, 24.04.2008,
<https://www.theguardian.com/world/2008/apr/24/syria.israelandthepalestinians>
- “Assad: Turkey Must Mediate Israel-Syria Peace Talks”, **The Jerasalem Post**,
13.10.2010,<https://www.jpost.com/Middle-East/Assad-Turkey-must-mediate-Israel-Syria-peace-talks>
- “Assad: Turkey Vital to Israel-Syria Peace Talks”, **Haaretz**,
13.10.2010,<https://www.haaretz.com/1.5112561>
- “Babacan: Annapolis'te verilen sözlere herkes uymalı”, **Haberler**, 03.02.2008,
<https://www.haberler.com/babacan-annapolis-te-verilen-sozlere-herkes-uy mali-haberi/>
- “Babacan: Gazze'de insanlık trajedisi var”, **Dünya Bülteni**, 03.01.2009,
<https://www.dunyabulteni.net/arsiv/babacan-gazzede-insanlik-trajedisi-var-h62425.html>

“Babacan: Ortadoğu'da Barış Olmazsa Dünyada Huzur Olmaz”, **Haberler**, 31.12.2008,
<https://www.haberler.com/babacan-ortadogu-da-baris-olmazsa-dunyada-huzur-haberi/>

“Bahreyn”, Ticaret Bakanlığı,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bahreyn/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Bakan Davutoğlu: Yeni Sınırlar, Suni Sınırlardır”, **Haberler**,
11.07.2013,<https://www.haberler.com/gaziantep2-bakan-davutoglu-yeni-sinirlar-suni-4820865-haberi/>

“Bakan Davutoğlu'na Woodrow Wilson ödülü”, **Dünya Bülteni**, 18.06.2010,
<https://www.dunyabulteni.net/arsiv/bakan-davutogluna-woodrow-wilson-odulu-h118258.html>

“Balkan Ülkeleri İle İlişkiler”, **Dışişleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa

“Balkanlar’da 'seçim zaferi' kutlaması”, **Al JazeeraTürk**, 31.03.2014,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/Balkanlar'da-secim-zaferi-kutlamasi>

“Balkanlar’da Türkiye’nin artan rolü tartışma yaratıyor”, **DW**, 07.11.2010,
<http://www.dw.com/tr/Balkanlar'da-t%C3%BCrkiyenin-artan-rol%C3%BC-tart%C4%B1%C5%9Fma-yarat%C4%B1yor/a-6200307> (Erişim tarihi: 10.01.2018)

“Balkanlarla İlişkiler”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa (erişim tarihi 10 Ocak 2018)

“Barak, MİT Müsteşarı'yla ilgili sözlerinin arkasında”, **CNN Türk**, 04.08.2010,
<https://www.cnnturk.com/2010/dunya/08/04/barak.mit.mustesariyla.ilgili.sozlerin.arkasinda/585641.0/index.html>

“Barış Türkiye ve Sırbistan'ın görevi”, **Al Jazeera Türk**, 16.04.2015,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/baris-turkiye-ve-sirbistanin-gorevi>

“Barış Ve Çatışma Çalışmaları Programı”, **Hacettepe Üniversitesi**,
<http://www.ir.hacettepe.edu.tr/programlisans.html>,

http://akts.hacettepe.edu.tr/program_detay.php?prg_oid=PRGRAM_00000000000000000000000000000000&birim_kod=2157&programduzey=3&submenuheader=2&durud=&prg_kod=21572

“Başbakan Davutoğlu Diyarbakır'da konuştu”, **Sabah**, 25.1.2015,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/01/25/basbakan-davutoglu-diyarbakirda-konusuyor-canli>

“Başbakan Erdoğan ulusa seslendi”, **Hürriyet**, 30.06.2008,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-ulusa-seslendi-9316353>

“Başbakan Erdoğan. Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir”. **Youtube**,

<https://www.youtube.com/watch?v=vVm3IFbGHsY>

“Başbakan Erdoğan: İslamofobi insanlık suçu görülmeli”, **Radikal**, 27.02.2013,

<http://www.radikal.com.tr/dunya/basbakan-erdogan-islamofobi-insanlik-sucu-gorulmeli-1123152/>

“Başbakan Erdoğan: Olmert İle Bu Konuyu Görüşmedim”, **Milliyet**,

31.12.2008, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-erdogan-olmert-ile-bu-konuyu-gorusmedim-1041285>

“Başbakan Erdoğan: Ortadoğu'da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011,

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/>

“Başbakan Erdoğan: Ortadoğu'da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011,

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/>

“Başbakan Erdoğan: Ortadoğu'da Barış, Filistin Sorununun Adil Çözümüyle Mümkün”, **Haberler**, 24.06.2011,

<https://www.haberler.com/basbakan-erdogan-ortadogu-da-baris-filistin-2821691-haberi/>

“Başbakan Erdoğan: Saldırının bedelini misliyle ödetiriz”, **Akşam**, 14.05.2013,
<https://www.aksam.com.tr/siyaset/basbakan-erdogan-saldirinin-bedelini-misliyle-odetiriz/haber-205680>

“Başbakan Erdoğan'ın konuşmasının tam metni”, **Hürriyet**, 03.11.2012,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdoganin-konusmasinin-tam-metni-21843288>

“Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Srebreniça konuşması”, **Hürriyet**, 11.07.2010,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-tayyip-erdoganin-srebrenica-konusmasi-15286632>

“Başbakan Yardımcısı Kurtulmuş: Millet akıyla devlet akı bütünleşmeye başladı”,
AA, 25.03.2016,
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/basbakan-yardimcisi-kurtulmus-millet-akliyla-devlet-akli-butunlesmeye-basladi/543918>

“Başbakan Yıldırım: İstanbul sadece milletin değil, ümmetin de umudusunuz!”, **T24**,
08.04.2017,
<https://t24.com.tr/haber/basbakan-yildirim-istanbul-sadece-milletin-degil-ummetin-de-umudusunuz,398107>

“Başbakan, sonuçları değerlendirdi”, **Cumhuriyet**,
12.06.2011,http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/257694/Basbakan__sonuclari_degerlendirdi.html

“Başbakan: "2011'de ustalık dönemi başlayacak”, **Hürriyet**, 03.04.2011,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-2011de-ustalik-donemi-baslayacak-17450622>

“Başbakan'dan üçüncü balkon konuşması”, **Hürriyet**, 12.06.2011,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912>

“Başbakan'ın başdanışmanı 'değerli yalnızlık'ı açıkladı: Yalnız değiliz ama”, **T24**,
26.08.2013, <https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizliki-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875>

- “Bayraktar: Osmanlı Mimarilerine Ağırılık Verilecek”, **Haberler**, 19.11.2012,
<https://www.haberler.com/bayraktar-toki-binalarinda-selcuklu-ve-osmanli-4102474-haberi/>
- “Behlül Özkan:“Türkiye Yemen’de arabuluculuk yapamaz”, **Mehr**, 12.04.2015,
<https://tr.mehrnews.com/news/1853281/T%C3%BCrkiye-Yemen-de-arabuluculuk-yapamaz>
- “Bekle-gör politikasını takip etmeyeceğiz”, **NTV**, 26.07.2012,
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/bekle-gor-politikasini-takip-etmeyecegiz,uyWSov6aP02RzcFU6ZyJNw>
- “Bilge Kral'ın Erdoğan'a vasiyeti”, **Haber Türk**, 19.10.2010,
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/562955-bilge-kralin-erdogana-vasiyeti>
- “Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız Ve Katkılarımız”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlari-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa>
- “Bize Bosna’nın, Kahire’nin duaları yeter”, **Yeni Şafak**, 24.12.2013,
<https://www.yenisafak.com/video-galeri/politika/bize-bosnanin-kahirenin-dualari-yeter!-12351>
- “Bize; maceradan vazgeçin diyecekler”, **Yeni Şafak**, 25. 11. 2009,
<https://www.yenisafak.com/dunya/bize;-maceradan-vazgecin-diycekler-225326>
- “Bosna Hersek medyası ‘şaşkın’: Erdoğan’ın seçim konuşmasından kimse haberdar değil”, **Diken**, 05.05.2018,
<http://www.diken.com.tr/bosna-hersek-medyasi-saskin-erdoganin-secim-konusmasindan-kimse-haberdar-degil/>
- “Bosna Hersek’te Erdoğan’ın seçim etkinliği planlarına tepki”, **DW**, 05.05.2018,
<https://www.dw.com/tr/bosna-hersekte-erdo%C4%9Fan%C4%B1n-se%C3%A7im-etkinli%C4%9Fi-planlar%C4%B1na-tepki/a-43667394>

- “Bosna Hersek'te Başbakan Erdoğan ve Türkiye için dua”, **AA**, 03.01.2014,
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bosna-hersekte-basbakan-erdogan-ve-turkiye-icin-dua/193166>
- “Bosna, NATO Üyelik Eylem Planına Alındı”, **Balkan İncileri**,
http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=181:nato&catid=42:guncel&Itemid=63
- “Bosna'da Başbakan Erdoğan'a destek mitingi”, **Haber7.com**, 14.06.2013,
<http://www.haber7.com/balkanlar/haber/1038646-bosnada-basbakan-erdogana-destek-mitingi>
- “Bosna-Hersek’in zor seçimi”, **Al Jazeera Türk**, 13.10.2014,
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bosna-hersekin-zor-secimi>
- “Bosna'yı bize emanet etti”, **Yeni Şafak**, 01. 07.2011,
<https://www.yenisafak.com/politika/bosnayi-erdogana-emanet-etti-574690>
- “Bosniak official apologizes for crimes”, **B92**, 01.11.2015,
http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2010&mm=11&dd=01&nav_id=70633
- “Bosnian Official Welcomes Turkey's Policy In Balkans”, **Turkish Press**, 30.09.2010,
<http://www.turkishpress.com/news/356270/>
- “Boşnak lider İzzetbegoviç'ten Erdoğan'a destek.”, **A haber** , 09.08.2014,
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/08/09/bosnak-lider-izzetbegovicten-erdogana-destek>
- “Boşnaklar Arasındaki Bölünmeyi Türkiye Çözdü”, **Haberler**, 17.10.2011,
<https://www.haberler.com/bosnaklar-arasindaki-bolunmeyi-turkiye-cozdu-3063141-haberi/>
- “Bu topraklarda yaşayan her insanı yücelteceğiz”, **AA**, 09.11.2014,
<https://www.aa.com.tr/tr/politika/bu-topraklarda-yasayan-her-insani-yuceltecegiz/103234>
- “Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa gemileri Bosna'ya gidiyor”,
Denizhaber, 08.07.2014,

<https://www.denizhaber.net/cezayirli-gazi-hasan-pasa-ve-sokullu-mehmet-pasa-gemileri-bosnaya-gidiyor-haber-56470.htm>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan : Filistin Sorunun Çözülmesi İsrail’in Hayrına”, **Haber Türk**, 28.08.2017,

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1613919-cumhurbaskani-erdogan-filistin-sorunun-cozulmesi-israil-in-hayrina>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulu'nda konuştu”, **Cnn Türk**, 25.09.2018,

<https://www.cnnturk.com/turkiye/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-bm-genel-kurulunda-konusuyor>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim manifestosunu açıkladı: Ahdim olsun ki...”,

Gazetevatan, 06.05. 2018,

<http://www.gazetevatan.com/cumhurbaskani-erdogan-secim-manifestosunu-acikliyor-1163950-gundem/>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan, Avrupalı Türklerle Saraybosna'da buluşacak”, **Sabah**,

19.5.2018, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/19/cumhurbaskani-erdogan-avrupali-turklerle-saraybosnada-bulusacak>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Türkiye’yi Dışlamış Bir AB, Değil Küresel Güç; Bölgesel Güç Dahi Olamaz”, **Milliyet**, 2013,

<http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-yi-dislamis-istanbul-yerelfotogaleri-9058765/>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: 1400 yıllık medeniyetimiz tek tek yok oluyor”, **T24**,

22.11.2017, <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-1400-yillik-medeniyetimiz-tek-tek-yok-oluyor,495737>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Birileri bu ülkenin tarihini 1923'ten başlatmaya çalışıyor”,

AA, 10.02.2018,

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-birileri-bu-ulkenin-tarihini-1923ten-baslatmaya-calisiyor/1059895>

“Cumhurbaşkanı Erdoğan: Devlet Ve Millet Bütünleşti”, **Merkez Siyaset**, 05.11.2018,

<http://www.merkeziyaset.com/cumhurbaskani-erdogan-devlet-ve-millet-butunlesti-h25473.html>

- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İslamofobi, sürekli tahrik ediliyor”, **Etik Haber**, 21.10.2017, <http://www.etikhaber.com/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-islamofobi-surekli-tahrik-ediliyor-h223398.html>
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ümmete yeni bir uyanış gerek”, **Star**, 22.09.2017, http://www.star.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ummete-yeni-bir-uyanis-gerek-haber-1257240/?utm_content=bufferfe315&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, İslam Ülkelerine Kosova'yı Tanımları Çağırısı Kosova'da Gündem Oldu”, **Haberler**, 16.04.2016, <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-in-islam-ulkelerine-kosova-8363975-haberi/>
- “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan: Tarihi bilmek için Payitaht Abdülhamid'i izleyin”, **TRT Haber**, 31.11.2017, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-tarihi-bilmek-icin-payitaht-abdulhamidi-izleyin-345026.html>
- “Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk” , **İstanbul Politikalar Merkezi**, https://ipc.sabanciuniv.edu/category/catisma-cozumu-ve-arabuluculuk/indexac94.html?post_type=objective
- “Davutoglu: ‘I’m Not a Neo-Ottoman’”, **Balkan Insight**, 26.04.2011, <https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>
- “Davutoğlu ‘Sıfır Sorunu’ Savundu”, **Evrensel**, 16.01.2012, <https://www.evrensel.net/haber/21304/davutoglu-sifir-sorunu-savundu>
- “Davutoğlu '4 Kissinger'dan biri”, **T24**, 10.03.2010, <https://t24.com.tr/haber/davutoglu-4-kissingerdan-biri,72179>
- “Davutoğlu AK Parti kongresinde konuştu”, **Hürriyet**, 28.08.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-ak-parti-kongresinde-konustu-27087274>

- “Davutoğlu Bosna'nın başarısına ortak oldu”, **Haber 7**, 17.10. 2010,
<http://www.haber7.com/siyaset/haber/445336-davutoglu-bosnanin-basarisina-ortak-oldu>
- “Davutoğlu dünyanın 4 Kissinger'ından biri”, **NTV**, 10.03.2010,
https://www.ntv.com.tr/dunya/davutoglu-dunyanin-4-kissingerinden-biri,pmQ1CP1_4ECsZgY4YY7tcg
- “Davutoğlu Esad'a ömür biçti”, **NTV**, 24.08.2012,
https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw
- “Davutoğlu, tam İslamcı, biraz Türkçü”, **Cumhuriyet**, 10.02.2015,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/210831/_Davutoglu__tam_islamci__biraz_Turkcu_.html
- “Davutoğlu: "Türkiye düzen kurucu bir ülke"” **Hürriyet**, 23.06.2009,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-turkiye-duzen-kurucu-bir-ulke-11929480>
- “Davutoğlu: Gazze'de Mehmetçiğin kanı var”, **Haber7**, 29.07.2014,
<http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1185697-davutoglu-gazgede-mehmetcigin-kani-var>
- “Davutoğlu: Kardeşlerimizi rakip görmeyiz”, **Türkiye**, 26.07.2012,
<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ic-anadolu/18331.aspx>
- “Davutoğlu: Kudüs Sorunu Halledilmeden Ortadoğu'da Barış Olmaz”, **Haberler**, 12.05.2014, <https://www.haberler.com/davutoglu-kudus-sorunu-halledilmeden-ortadogu-da-6015822-haberi/>
- “Davutoğlu: Osmanlı'nın Varisleri, Cumhuriyet'in Çocuklarıyız”, **Haberler**, 24.05.2015, <https://www.haberler.com/davutoglu-osmanli-nin-varisleri-cumhuriyet-in-7343718-haberi/>
- “Davutoğlu: Saraybosna'yı Şam'a bağlayacağız”, **NTV**, 03.03.2013,
https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-saraybosnayi-sama-baglayacagiz,EoA6Ynjf_0qRANkWCgEvGQ

“Davutoğlu: Saraybosna’yı Şam’a bağlayacağız”, **web-haber**, 04.03. 2013,
<http://www.web-haber.com/haber/davutoglu-saraybosnayi-sama-baglayacagiz-1937.html>

“Davutoğlu: 'Sıfır sorun' politikası başarılı”, **Hürriyet**, 22.03.2013,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-sifir-sorun-politikasi-basarili-22873019>

“Davutoğlu: Türkiye, Düzen Kurucu Ülke Konumunda”, **Haberler**, 23.06.2009,
<https://www.haberler.com/davutoglu-turkiye-duzen-kurucu-ulke-konumunda-haberi/>

“Davutoğlu: Ülkemiz İçin Büyük Bir Onur”, **Haberler**, 26.09.2013,
<https://www.haberler.com/davutoglu-ulkemiz-icin-buyuk-bir-onur-5111882-haberi/>

“Davutoğlu’nun Hayali Osmanlı Milletler Topluluğu”, **Milliyet**, 07.12.2010,
<http://www.milliyet.com.tr/dunya/davutoglu-nun-hayali-osmanli-milletler-toplulugu-1323171>

“Davutoğlu'na 'fahri profesörlük berati’”, **Time Türk**, 27.4.2013,
<https://www.timeturk.com/tr/2013/04/27/davutoglu-na-fahri-profesorluk-berati.html>

“Davutoğlu'na ilk kez sigara içirten an”, **Hürriyet**, 21.01.2011,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutogluna-ilk-kez-sigara-icirten-an-16817479>

“Davutoğlu'na Wilson Ödülü”, **Radikal**, 18.06.2010,
<http://www.radikal.com.tr/turkiye/davutogluna-wilson-odulu-1003245/>

“Davutoğlu'ndan AB'ye uyarı”, **AA**, 31.03.2013,
<https://www.aa.com.tr/tr/politika/davutoglundan-abye-uyari/259999>

“Davutoğlu'ndan arabulucuk dersleri”, **Sabah**, 25.2.2012,
<https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/02/25/davutoglundan-arabulucuk-dersleri>

“Davutoğlu'ndan 'Yeni Osmanlı' yalanlaması”, **Cnn Türk**, 25.11.2009,
<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/25/davutoglundan.yeni.osmanli.yalanlamasi/553078.0/index.html>

“Davutoğlu'nu şaşırtan arabuluculuk teklifi”, **Hürriyet**, 20.08.2010,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-sasirtan-arabuluculuk-teklifi-15597053>

“Davutoğlu'nun Bosna ziyaretinde dikkat çeken detay”, **Hürriyet**, 07.05.2016,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-nun-bosna-ziyaretinde-dikkat-cekken-detay-40100598>

“Değişen sadece yönetim sistemidir”, **Al Jazeera Türk** , 18.02.2017,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/degisen-sadece-yonetim-sistemidir-0>

“DEİK Türk- Sırp İş Konseyi Sırbistan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić’i Ağırladı”,
DEİK,05.02.2013,
http://www.deik.org.tr/4829/DE%C4%B0K_T%C3%BCrk_S%C4%B1rp_%C4%B0%C5%9F_Konseyi_S%C4%B1rbistan_Cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1_Tomislav_Nikoli%C4%87_i_a%C4%9F%C4%B1rlad%C4%B1.html, 12.08.2014

“Dergi”, **YTB**,
<https://www.ytb.gov.tr/dergi>

“Dertleri fethin intikamını almak”, **Star**,30.05.2016,
<https://www.star.com.tr/guncel/dertleri-fethin-intikamini-almak-haber-1114616/>

“Devlet Tiyatroları’nda yabancı oyunlara yer yok!”, **Agos**, 29.08.2016,
<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16381/devlet-tiyatrolarinda-yabanci-oyunlara-yer-yok>

“Dış Politika Kronolojisi, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/nisan_.tr.mfa

“Dış politikada değer odaklı siyasetten Ortadoğu gerçeğine”, **Al Jazeera Türkiye** ,
25.12.2014,
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/dis-politikada-deger-odakli-siyasetten-ortadogu-gercegene>

“Dış politikada 'değerli yalnızlık' dönemi”, **Hürriyet**, 21.08.2013,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602>

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu ‘Barış, sürdürülebilir kalkınma olmadan, sürdürülebilir

kalkınma da barış olmadan gerçekleşemez””, **Dışışleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_baris_-surdurulebilir-kalkinma-olmadan_-surdurulebilir-kalkinma-da-baris-olmadan-gerceklesemez.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu “Arabuluculuk barışın en önemli araçlarından biridir.”,

Dışışleri

Bakanlığı,

<http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-arabuluculuk-barisin-en-onemli-araclarindan-biridir.tr.mfa>

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu “Gelineen nokta Balkanlar'ın barış ve istikrar havzasına

dönüştüğünün göstergesidir”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-_gelineen-nokta-balkanlar_in-baris-ve-istikrar-havzasina-donustugunun-gostergesidir.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu Konya'da”, **Haberler**, 29.07.2014,

<https://www.haberler.com/disisleri-bakani-davutoglu-konya-da-3-6316401-haberi/>

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu Sırbistan'da”, **Dışışleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-sirbistan_da.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun CNN Türk Televizyonuna Verdikleri

Özel Mülakat, 3 Ekim 2013, Ankara”, **Dışışleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-cnnturk-televizyonuna-verdikleri-ozel-mulakat_-3-ekim-2013_-ankara.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

Tarafından Düzenlenen Toplantıda Yaptıkları Konuşma, 9 Mart 2013,

İstanbul”, **Dışışleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-dis-ekonomik-iliskiler-kurulu-tarafindan-duzenlenen-toplantida-yaptiklari-konusma_-9.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Diyarbakır Dicle Üniversitesinde Verdiği “Büyük Restorasyon: Kadim’den Küreselleşmeye Yeni Siyaset Anlayışımız” Konulu Konferans”, **Dışışleri Bakanlığı**, 15.03.2013,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-diyarbakir-dicle-universitesinde-verdigi-_buyuk-restorasyon_-kadim_den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Kanal 7 Televizyonuna Verdikleri Mülakat”, **Dışışleri Bakanlığı**, 18.10.2013,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-kanal-7-televizyonuna-verdikleri-mulakat_-18-ekim-2013.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Kanal 7 Televizyonuna Verdikleri Mülakat”, **Dışışleri Bakanlığı**, 18.10.2013,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-kanal-7-televizyonuna-verdikleri-mulakat_-18-ekim-2013.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Düşünce Araştırma Vakfı'nın "2012'de Türk Dış Politikası ve Gelecek Ufku" Konferansında Yaptığı Konuşma, 27 Aralık 2012, Ankara”, **Dışışleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-stratejik-dusunce-arastirma-vakfi_nin-_2012_de-turk-dis-politikasi-ve-gelecek-ufku_-k.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Trabzon’da Düzenlediği Basın Toplantısı, 9 Haziran 2012”, **Dışışleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trabzon_da-duzenledigi-basin-toplantisi_-9-haziran-2012.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Türk Ocakları'nın Kuruluşunun 100. Yılıni Kutlama Etkinlikleri Kapsamında Düzenlenen “Büyük Türkiye'ye Doğru” Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, **Dışışleri Bakanlığı**, 26.03.2011,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_-yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011,” **Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma”, **Dışışleri Bakanlığı**, 03.01.2013, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma”, 03 Ocak 2011”, **Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma”, 03 Ocak 2011”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nun-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011”, **Dışışleri Bakanlığı**, 03.01.2011, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa (erişim tarihi 04.05.2017)

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma”, **Dışışleri Bakanlığı**, 06.11.2012, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Yaptığı Konuşma, 6 Kasım 2012,” **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**, **06.10.2012**, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma, 2 Ocak 2013, Ankara, **Dışışleri Bakanlığı**, 02.01.2013.

“Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma, 2 Ocak 2013, Ankara”, **Dışışleri Bakanlığı**, 02.01.2013,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v_-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Şarm El Şeyh'te Düzenlenen “Gazze'nin Yeniden İmarı İçin Filistin Ekonomisine Destek Uluslararası Konferansı”na Katılmak Üzere Mısır Arap Cumhuriyeti'ne Hareketinden Önce Düzenledikleri Basın Toplantısı, Ankara, 1 Mart 2009”, **Dışışleri Bakanlığı**, 01.03.2009,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-sarm-el-seyh_te-duzenlenen-_gazze_nin-yeniden-imari-icin-filistin-ekonomisine-destek.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Atatürk Havalimanında Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışışleri Bakanlığı**, 30.11.2012,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-ataturk-havalimaninda-duzenledigi-basin-toplantisi_-30-kasim-2012_-istanbul.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Esenboğa Havalimanında Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışışleri Bakanlığı**, 20.11.2012,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun--esenboga-havalimaninda-duzenledigi-basin-toplantisi_-20-kasim-2012_-ankara.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun IV. Büyükelçiler Konferansı Açış Konuşması”, **Dışışleri Bakanlığı**, 23.12.2011,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-iv_-buyukelciler-konferansi-acis-konusmasi_-23-aralik-2011.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Hakkındaki Gensoru Önergesi İle İlgili TBMM'de Yaptığı Konuşma, 06 Haziran 2012, Ankara”, **Dışışleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutogl-6-haziran-2012-tarihinde-hakkındaki-gensoru-onergesi-ile-ilgili-t-b-m-m_de-yaptigi-konusma.tr.mfa

“Dışışleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Hakkındaki Gensoru Önergesi İle İlgili TBMM'de Yaptığı Konuşma, 06 Haziran 2012, Ankara”, **Dışışleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutogl-6-haziran-2012-tarihinde-hakkindaki-gensoru-onergesi-ile-ilgili-t-b-m-m_de-yaptigi-konusma.tr.mfa

“Dışışleri Bakanlı Davutoğlu İstanbul Arabuluculuk Konferansına Hitap Etti”, **Dışışleri Bakanlığı**,

<http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-istanbul-arabuluculuk-konferansina-hitap-etti.tr.mfa>

“Diaspora Siyaseti: Türkiye’nin Yeni Balkan Elçileri”, **Balkan Insight**, 22.03.2019,
<https://balkaninsight.com/2019/03/22/diaspora-siyaseti-turkiyenin-yeni-balkan-elcileri/>

“Dindar gençlik yetiştireceğiz”, **Hürriyet**, 02.02.2012,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dindar-genclik-yetistirecegiz-19825231>

“Diyanet İşleri Başkanlığı Yurtdışı Hizmetler Konferansı”, **Haberler**, 21.03.2012,
<https://www.haberler.com/diyanet-isleri-baskanligi-yurtdisi-hizmetler-3468555-haberi/>

“Dormant power revival”, **The Economist**, 03.10.2011,
<https://www.economist.com/node/21536653>

“Dünya”, **Ak Parti 2023 Siyasi Vizyon**,
<http://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>

“Economist: Türkiye yumuşak gücünü kaybetti”, **BBC Türkçe**, 01.08.2014,
https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2014/07/140731_economist_turkiye

“Erdogan Accuses Israel Of Attempting A ‘Systematic Genocide’”, **The JerusalemPost**, 18.07.2014,
<https://www.jpost.com/International/Erdogan-accuses-Israel-of-attempting-a-systematic-genocide-363347>

“Erdogan Is Making the Ottoman Empire Great Again”, **Foreign Policy**, 22.06.2018,
<https://foreignpolicy.com/2018/06/22/erdogan-is-making-the-ottoman-empire-great-again/>

“Erdogan Offers Turkish Mediation in Israeli-Syrian Talks”, **Jamestown**, 23.07.2009,
<https://jamestown.org/program/erdogan-offers-turkish-mediation-in-israeli-syrian-talks/>

“Erdogan Offers Turkish Mediation in Israeli-Syrian Talks”, **The Jamestown Foundation**, 23.07.2009,
<https://jamestown.org/program/erdogan-offers-turkish-mediation-in-israeli-syrian-talks/>

“Erdoğan barış elçisi olmak istiyor”, **Sabah**, 24.10.2009,
https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/10/24/erdogan_baris_elcisi_olmak_istiyor

“Erdoğan Filistinli Büyükelçiler Toplantısında Konuştu”, **Hast Türk TV**, 23.07.2011,
http://www.hasturktv.com/turkiyede_bugun/2510.htm

“Erdoğan Gazze'ye Gelmesin”, **Haberler**, 28.03.2013,
<https://www.haberler.com/filistin-yonetimi-erdogan-in-gazze-yi-ziyaret-4472983-haberi/>

“Erdoğan güvenilir değil, Davutoğlu son derece tehlikeli”, **BBC Türkçe**, 29.11.2010,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/11/101129_wikileaks_turkey

“Erdoğan İsrail'de: Arabuluculuğa hazırız”, **Hürriyet**, 01.05.2005,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-israilde-arabuluculuga-haziriz-38723708>

“Erdoğan isyan etti: Var mı böyle bir millet!.”, **A Haber**, 13.12.2014,
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/12/13/erdogan-isyan-etti-var-mi-boyle-bir-millet>

“Erdoğan, Hamas'a sahip çıktı: Direniş örgütü”, **Radikal**, 04.06.2010,
<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-hamasa-sahip-cikti-direnis-orgutu-1000714/>

“Erdoğan, Saraybosna'da konuştu: Bölmekte kalmıyorlar, birbirimize düşürüyorlar”,
AA,20.05.2018,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdoganin-bosna-hersek-ziyareti-mansetlerde/1152341>

“Erdoğan, Sırbistan ve Bosna’yı barıştırmaya çalışıyor”, **Sputniknews**, 30.01.2011,
<https://tr.sputniknews.com/analiz/201801301032038651-erdogan-sirbistan-bosna-baristirmaya-calisiyor/>

“Erdoğan: “Ak Parti'nin Kaderi, Milletin Kaderiyle Bütünleşmiştir””,
Haberler,17.02.2018 , <https://www.haberler.com/erdogan-ak-parti-nin-kaderi-milletin-kaderiyle-10574776-haberi/>

“Erdoğan: "Barış İçin Arabulucu Olabiliriz”, **Vatan**,
03.05.2005,<http://www.gazetevatan.com/erdogan---baris-icin-arabulucu-olabiliriz--52688-gundem/>

“Erdoğan: AB Hristiyan Kulübü değilse...”, **NTV**, 12.06.2010,
https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ab-hiristiyan-kulubu-degilse,YgpH_IDlnEuHRMwWwwGYkA

“Erdoğan: Askerimizi Çekeri”, **Hürriyet**,
02.09.2006,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-askerimizi-cekeriz-5020920>

“Erdoğan: Balkan barışı için gerekeni yapacağız”, **Haber7**, 04.11.2010,
<http://www.haber7.com/siyaset/haber/637453-erdogan-balkan-barisi-icin-gerekkeni-yapacagiz>

“Erdoğan: Balkanlar artık barışı teneffüs etmeli”, **İnternethaber**, 11.7.2010,
<https://www.timeturk.com/tr/2010/07/11/erdogan-balkanlar-artik-barisi-teneffus-etmeli.html>

“Erdoğan: Birileri ülkenin tarihini 1923'ten başlatmaya çalışıyor”, **Haber Sol**,
11.02.2018, <http://haber.sol.org.tr/toplum/erdogan-birileri-ulkenin-tarihini-1923ten-baslatmaya-calisiyor-228131>

- “Erdoğan: Biz tökezlersek Türkiye sıkıntıya düşer”, **Birgün** , 06.10.2017,
<https://www.birgun.net/haber-detay/erdogan-biz-tokezlersek-turkiye-sikintiya-duser-178039.html>
- “Erdoğan: BOP'un başarısı Ortadoğu'da barışa bağlı”, **Hürriyet**, 08.06.2004,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bopun-basarisi-ortadoguda-barisa-bagli-38613229>
- “Erdoğan: Bölgede barış Filistin meselesi hallolmadan imkansızdır!”, **Parstoday**,
09.05.2017, http://parstoday.com/tr/news/turkey-i70176-erdo%C4%9Fan_b%C3%B6lgede_bar%C4%B1%C5%9F_filistin_meselesi_hallolmadan_imkans%C4%B1zd%C4%B1r!
- “Erdoğan: Dinini, tarihini bilen kuşaklar yetiştirmeye kararlıyız”, **NTV**, 04.08.2017,
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-dinini-tarihini-bilen-kusaklar-yetistirmeye-kararliyiz,AyBog2Q-r0CcB9hV7b4Ggg>
- “Erdoğan: İnsanlığın ortak vicdanının sesiyiz”, **Yeni Haber**, 25.09.2018,
<http://www.yenihaberden.com/erdogan-insanligin-ortak-vicdaninin-sesiyiz-663417h.htm>
- “Erdoğan: İnsanlığın ortak vicdanının sesiyiz”, **Yeni Haber**, 25.09.2018,
<http://www.yenihaberden.com/erdogan-insanligin-ortak-vicdaninin-sesiyiz-663417h.htm>
- “Erdoğan: İslamofobi insanlık suçudur...”, **Gazetevatan**, 13.05.2009,
<http://www.gazetevatan.com/erdogan--islamofobi-insanlik-sucudur----238039-gundem/>
- “Erdoğan: İsteseler de istemeseler de Osmanlıca öğretilecek”, **Yeni Akit**, 08.12.2014,
[https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-isteseler-de-istemeseler-de-osmanlica-ogretilcek-39173.html](https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-isteseler-de-istemeseler-de-osmanlica-ogretilecek-39173.html)
- “Erdoğan: Kosova, Türkiye'dir...”, **Hürriyet**, 23.10.2013,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kosova-turkiyedir-24968405>
- “Erdoğan: Müfredatı yeniden düzenleyeceğiz”, **Basın İlan Kurumu**, 19.05.2017,
<https://www.bik.gov.tr/erdogan-mufredati-yeniden-duzenleyecegiz/>

“Erdoğan: Reyhanlı'da 53 sünni vatandaşımız şehit edildi”, **Radikal**, 14.06.2013,
<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-reyhanlida-53-sunni-vatandasimiz-sehit-edildi-1137612/>

“Erdoğan: Seyit Rıza'nın Üzerini Örteler, Gazze'de Ağlamamızı Anlayamazlar”,
Haberler, 04.12.2012, <https://www.haberler.com/erdogan-seyit-riza-nin-uzerini-ortenler-gazze-de-4143394-haberi/>

“Erdoğan:Suriye-İsrail arasında arabulucu oluruz”, **Hürriyet**, 31.12.2003,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suriye-israil-arasinda-arabulucu-oluruz-38513915>

“Erdoğan: Taraflar isterse arabuluculuğa hazırız”, **Sabah**, 01.05.2005,
<http://arsiv.sabah.com.tr/2005/05/01/gnd95.html>

“Erdoğan: Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın devamıdır.”, **A Haber**, 11.02.2018,
<https://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/erdogan-turkiye-cumhuriyeti-osmanlinin-devamidir>

“Erdoğan: Unutmayın,Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir”, **Kosovahaber**, 23. 2013,
<http://www.kosovahaber.net/?page=2,9,2159>

“Erdoğan: Kosova, Türkiye'dir...”, **Hürriyet**, 23.10.2013
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kosova-turkiyedir-24968405>

“Başbakan Erdoğan. Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir”, **Youtube**
<https://www.youtube.com/watch?v=vVm3IFbGHsY>

“Erdoğan: Yabancı kelimelere, Türkçe olmayan yazışmalara artık tahammülümüz kalmadı”, **T24**, 18.03.2018,
<https://t24.com.tr/haber/erdogan-yabanci-kelimelere-turkce-olmayan-yazismalara-artik-tahammulumuz-kalmadi,582201>

- “Erdoğan’dan Abbas’a “ Hamas’la Uzlaş” Baskısı”, **Al-Monitor**, 21.05.2018,
<https://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2018/05/israel-hamas-fatah-palestinians-mahmoud-abbas-rami-hamdallah.html>
- “Erdoğan’dan flaş İsrail açıklaması!”, **Sözcü**, 18.07.2014,
<https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-flas-israil-aciklamasi-2-559028/>
- “Erdoğan’ın Gazze Ziyareti İptal Edildi”, **Şalom**, 06.08.2013,
<http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-87966-erdoganin-gazze-ziyareti-iptal-edildi.html>
- “Erdoğan’ın Gazze Ziyareti Rafa Kalktı”, **Hürriyet**,
06.07.2013,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-in-gazze-ziyareti-rafa-kalkti-23666623>
- “Erdoğan’ın Verdiği Sert Tepkinin İki Nedeni”, **Milliyet**, 30.12.2008,
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/erdogan-in-verdigi-sert-tepkinin-iki-nedeni-1034381>
- “Erdoğan’ın ziyareti Sırbistan Müslümanlarını sevindirdi”, **Sputnik Türkiye**,
11.10.2017,<https://tr.sputniknews.com/dunya/201710111030547979-erdogan-ziyareti-sirbistan-muslumanlarini-sevindirdi/>
- “Erdoğan'dan Bosna Hersek mesajları”, **İnternethaber.com**, 20.05.2015,
<https://www.internethaber.com/erdogandan-bosna-hersek-mesajlari-789028h.htm>
- “Erdoğan'dan Filistin uyarısı”, **Hürriyet**,
25.05.2004,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-filistin-uyarisi-38607340>
- “Erdoğan'dan Filistin uyarısı”, **Hürriyet**, 25.05.2004,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-filistin-uyarisi-38607340>
- “Erdoğan'dan Filistin'e Birlik Mesajı: Kardeşler Hesaplaşmaz, Helalleşir”, **Haberler**,
23.07.2011,
<https://www.haberler.com/erdogan-dan-filistin-e-birlik-mesaji-kardesler-2886390-haberi/>

- “Erdoğan'dan önemli açıklamalar”, **Sabah**, 03.06.2010,
https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/06/03/erdogandan_onemli_aciklamalar
- “Erdoğan'dan sert Osmanlıca çıkışı!”, **İnternet Haber**, 12.12.2014,
<https://www.internethaber.com/erdogandan-sert-osmanlica-cikisi-747129h.htm>
- “Erdoğan'dan ticaret müşavirlerine: Sizler adeta birer akıncısınız”, **T24**, 30.04.2019,
<https://t24.com.tr/haber/erdogan-bestepe-de-musavirler-konferansinda-konusuyor,819025>
- “Erdoğan'ın Ortadoğu'dan derin mesajı”, **Haber7**, 19.10.2009,
<http://www.haber7.com/guncel/haber/445770-erdoganin-ortadogudan-derin-mesaji>
- “Erdoğan'ın Ortadoğu'dan derin mesajı”, **Haber7**, 19.10.2009,
<http://www.haber7.com/guncel/haber/445770-erdoganin-ortadogudan-derin-mesaji>
- “Erdoğan'ın ziyareti Sırp basınında”, **NTV**, 13.07.2010,
https://www.ntv.com.tr/dunya/erdoganin-ziyareti-sirp-basiniinda,WPkViMQ_wkCIR_dS1HTljA
- “EULEX Kosova: görev süresi uzatıldı, bütçe onaylandı”, **Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu**, 16.06.2016,
<https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/eulex-kosova-gorev-suresi-uzatildi-butce-onaylandi-5794>
- “European Union Rule of Law Mission Kosova”, **EULEX**,
<https://www.eulex-kosovo.eu/>
- “Faliyet Raporları”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22
- “Filistin barışı için Türkiye arabulucu”, **YeniŞafak**, 19.11.2008,
<https://www.yenisafak.com/dunya/filistin-barisi-icin-turkiye-arabulucu-157109>
- “Filistin Seçimlerini Hamas Kazandı”, **Bianet**,
26.01.2006,<https://bianet.org/bianet/siyaset/73884-filistin-secimlerini-hamas-kazandi>

“Filistin’den Erdoğan’a:Gazze’yi Ziyaret Etme”, **Evrensel**, 28.03.2013,
<https://www.evrensel.net/haber/52777/filistinden-erdogana-gazzeyi-ziyaret-etme>

“Filistin”, **Ticaret Bakanlığı**,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/filistin/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Filistin'den 'Erdoğan Gelmesin' Açıklaması”, **Hürriyet**, 28.03.2013,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/filistinden-erdogan-gelmesin-aciklamasi-22915552>

“Filistin'den 'Erdoğan Gelmesin' Açıklaması”, **Hürriyet**,
28.03.2013,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/filistinden-erdogan-gelmesin-aciklamasi-22915552>

“Foreign Policy: Osmanlı yeniden mi diriliyor?”, **Yeni Şafak**,27.05.2009,
<https://www.yenisafak.com/dunya/foreign-policy-osmanli-yeniden-mi-diriliyor-188845>

“Gaza Crisis Shows Turkey’s Declining Regional Influence”, **Middle East Institute**,
29.07.2014,
<https://www.mei.edu/publications/gaza-crisis-shows-turkeys-declining-regional-influence>

“Gazze olayları yayılırsa büyük risk yaratır”, **Cumhuriyet**, 31.11.2008,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/31922/_Gazze_olaylari_yayilirsa_bu_yuk_risk_yaratir_.html

“Gazze"de yapılanlar ciddi bir insanlık suçu" , **Radikal**, 29.12.2008,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/gazgede-yapilanlar-ciddi-bir-insanlik-sucu-914772/>

“Gorbaçov ol dedik, o Miloseviç oldu”, **Haber Türk**, 10.02.2012,
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/714537-gorbacov-ol-dedik-o-milosevic-oldu>

- “Gül: İsrail İle Filistin Arasında Arabulucu Olmaya Hazırız”, **T24**, 21.04.2011,
<https://t24.com.tr/haber/gul-israil-ile-filistin-arasinda-arabulucu-olmaya-haziriz,140330>
- “Gül'den Osmanlı teklifi”, **NTV**, 03.04.2013,
https://www.ntv.com.tr/turkiye/gulden-osmanli-teklifi,PEkcd-j_tkefFsEz-PiKBg
- “Gül'ün en hassas ziyareti”, **Radikal**, 04.01.2005,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/gulun-en-hassas-ziyareti-733664/>
- “Gül'ün en hassas ziyareti”, **Radikal**, 04.01.2005,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/gulun-en-hassas-ziyareti-733664/>
- “Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ)”, **Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-avrupa-isbirligi-sureci.tr.mfa>
- “Haaretz'den Türkiye'ye Destek”, **Haber Türk**, 25.11.2009,
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/188885-haaretzden-turkiyeye-destek>
- “Halid Meşal A Haber'e konuştu.”, **A Haber**, 23.03.2012,
<https://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/halid-mesal-a-habere-konustu>
- “Havuçsuz ve sopasız arabuluculuk olmaz”, **Şalom**, 16.12.2009,
http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-72079-havucsuz_ve_sopasiz_arabuluculuk_olmaz.html
- “Hedef 2023”, **Ak Parti**,
<http://www.akparti.org.tr/hedef-2023/>
- “Hedefler”, **Ak Parti**,
<https://www.akparti.org.tr/site/hedefler>, son erişim tarihi 09.02.2016
- “Hırvatistan”, **Ticaret Bakanlığı**,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/hirvatistan/ulke-profil/ekonomik-gorunum>

- “II. NATO ve Türkiye’nin Güncel NATO Konularına İlişkin Görüşleri”, **Dışışleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/ii_-nato-ve-turkiye_nin-guncel-nato-konularina-iliskin-gorusleri.tr.mfa
- “In Kosovo, Davutoglu Stresses Shared Culture, Religion.”, **Setimes**, 30.09 30, 2011, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/08/30/feature-03
- “Interview With Turkey's Tayıpp Erdogan”, **Newsweek**, 30.01.2009, <https://www.newsweek.com/interview-turkeys-tayipp-erdogan-77731>
- “Interview With Carl Bildt: The EU, Turkey And Neighbors Beyond, Fall 2009”, **TFQ**, 05.09.2009, <http://turkishpolicy.com/article/334/interview-with-carl-bildt-the-eu-turkey-and-neighbors-beyond-fall-2009>
- “Irak”, **Ticaret Bakanlığı**, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>
- “Iran sought Turkey's help to mend links with US, says Erdogan”, **The Guardian**, 24.02.2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/feb/24/turkey-iran-erdogan-interview>
- “Iran sought Turkey's help to mend links with US, says Erdogan”, **The Guardian**, 24.02.2009, <https://www.theguardian.com/world/2009/feb/24/turkey-iran-erdogan-interview>
- “Israel And Syria Negotiate As Turkey Mediates”, **The New York Times**, 21.05.2008, <https://www.nytimes.com/2008/05/21/world/africa/21iht-mideast.4.13101516.html>
- “Israeli-Syrian Peace Talks Postponed”, **The Jerusalem Post**, 01.09.2008, <https://www.jpost.com/Israel/Israeli-Syrian-peace-talks-postponed>
- “İbrahim Kalın: “Ulus-devlet, topluma dar geliyor”, **Anlayış**, 2009 <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=78&makaleid=2347>

- “İkili ticarete Gazze krizi”, **DW**, 21.07.2014,
<https://www.dw.com/tr/ikili-ticarete-gazze-krizi/a-17798360>
- “İnsanlığın Kaderini 5 Ülkenin Siyasi Çıkarlarına Mahkûm Etmek, Ne Akla Ne de Vicdana Sığar”, **Cumhurbaşkanlığı**, 23.05.2016
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44025/insanligin-kaderini-5-ulkenin-siyasi-cikarlarina-mahkm-etmek-ne-akla-ne-de-vicdana-sigmaz.html>
- “İslam dünyası zaferi kutladı”, **Yeni Şafak**, 3.11.2015,
<https://www.yenisafak.com/secim/islam-dunyasi-zaferi-kutladi-2335760>
- “İsrail Savunma Bakanı Yine Türkiye’yi Suçladı”, **Sonsöz Gazetesi**,
<https://sonsoz.com.tr/israil-savunma-bakani-yine-turkiyeyi-sucladi/>
- “İsrail ve Filistin Yönetimi Türkiye’yi İstemiyor”, **Hürriyet**, 07.04.2013,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-ve-filistin-yonetimi-turkiyeyi-istemiyor-22988330>
- “İsrail medyasından tarihi itiraf: Son huzur Osmanlı dönemindeydi”, **Sabah**, 25.11.2018, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/11/25/israil-medyasindan-tarihi-itiraf-son-huzur-osmanli-donemindeydi>
- “İsrail’den önkoşulsuz barış teklifi”, **Hürriyet**, 18.09.2007,
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/israilden-onkosulsuz-baris-teklifi-7307835>
- “İsrail’den Türkiye’nin arabuluculuğuna yeşil ışık”, Dünya Bülteni, 09.03.2010,
<https://www.dunyabulteni.net/arsiv/israilden-turkiyenin-arabuluculuguna-yesil-isik-h107519.html>
- “İsrail’den Türkiye’ye IŞİD Suçlaması”, **Amerika'nın Sesi**, 27.01.2016,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/israil-den-turkiye-ye-isid-suclamasi/3165431.html>
- “İsrail’den Türkiye’ye, Hamas Ve İran’la Bağları Yeniden Düşünmelerini İstedi”, **Reuters**, 01.02.2009,
<https://www.reuters.com/article/us-israel-turkey-sb/israel-urges-turkey-rethink-ties-with-hamas-iran-idUSTRE51010520090201>
- “İsrail’den yeni MİT Müsteşarı’na tepki”, **DW**, 05.08.2010,

<https://www.dw.com/tr/israilden-yeni-mit-m%C3%BCste%C5%9Far%C4%B1na-tepki/a-5867719>

“İsrail”, **Ticaret Bakanlığı**,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“İsrailden Suriye’ye gayri resmi barış teklifi”, **Bianet**, 25.04.2008,

<https://bianet.org/bianet/dunya/106548-israil-den-suriye-ye-gayri-resmi-baris-teklifi>

“İsrail'den Türkiye'ye 'Terör' Suçlaması”, **Haberler**,

22.10.2014, <https://www.haberler.com/israil-turkiye-ye-teror-suclamasinda-bulundu-6614063-haberi/>

“İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri Ertelendi”, **Bianet Bağımsız İletişim Ağı**, 04.09.2008,

<https://bianet.org/bianet/dunya/109511-israil-suriye-baris-gorushmeleri-ertelendi>

“İstanbul Arabuluculuk Konferansı”, **Arabuluculuk Konferansı**, 30.07.2017,

<http://www.mediation.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

“İstanbul arabuluculuk merkezi oluyor”, **İHA**, 05.04.2013,

<http://www.iha.com.tr/haber-istanbul-ara-buluculuk-merkezi-oluyor-271121/>

“İstanbul Conference Summary Report”, **BM**, 06.09.2013

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/a-67-980-2013-istanbul-conference-summary-report.pdf

“İstanbul`da tarihi zirve”, **Şalom**, 09.01.2008,

http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-61833-Istanbulda_tarihi_zirve.html

“İstanbul'da 'Balkan Barışı' arayışı” **Al Jazeera Türk**, 19.10 2012,

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/istanbulda-balkan-barisi-arayisi>

“İş Dünyası Artık Politikanın Öncülerinden”, **Kitap Yorumu**, 12.02.2007,

<http://kitapyorumu.blogcu.com/is-dunyasi-artik-politikanin-onculerinden/1023766>

“Kamu mimarisinde Osmanlı-Selçuklu modası”, **T24**, 13.08.2013,
<https://t24.com.tr/haber/kamu-mimarisinde-osmanli-selcuklu-modasi,236720>

“Karşılatırılmalı Medeniyet ve Barış Araştırmaları Merkezi”, **Ankara Üniversitesi**,
<http://kammer.ankara.edu.tr/>

“Katar”, **Ticaret Bakanlığı**,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/katar/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Kaybettiğimiz topraklarda buluşacağız”, **Haber Türk**, 21.01.2012,
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/708252-kaybettigimiz-topraklarda-bulusacagiz>

“Kimsenin doğal kaynaklarında gözümüz yok”, **Dünya**, 28.09.2011,
<https://www.dunya.com/gundem/kimsenin-dogal-kaynaklarinda-gozumuz-yok-haberi-155127>

“Kissinger Sees Greater Role for Turkey”, **the Wall Street Journal**, 12.10.2011,
https://blogs.wsj.com/emerging europe/2011/10/12/kissinger-sees-greater-role-for-turkey/?mod=wsj_share_twitter

“Komşularla Sıfır Sorun Dedik, Zalimlerle Değil”, **Sabah**, 29.11.2013,
<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013.11.29/komsularla-sifir-sorun-dedik-zalimlerle-degil>

“Komşularla sıfır sorun politikası çöktü”, **BBC Türkçe**, 04.11.2011,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011.11.11/1104_economist

“Kosova, Türkiye’den destek istedi”, **DW**, 25.08.2008,
<https://www.dw.com/tr/kosova-t%C3%BCrkiyeden-destek-istedi/a-3592873>

“KOSOVA: Kardeşliğin, Tarihdaşlığın ve Gönüldaşlığın Diyarı”, **YTB**,
<https://www.ytb.gov.tr/dosyalar/kosova-kardesligin-tarihdasligin-ve-gonuldasligin-diyari>

“Kuveyt”, **Ticaret Bakanlığı**,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/kuveyt/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Küresel Etkinlik”, **Ak Parti 2023 Siyasi Vizyon**,

<http://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>

“Küresel güç Türkiye”, **Sabah**, 07.05.2018,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/05/07/kuresel-guc-turkiye>

“Libya”, **Ticaret Bakanlığı**,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/libya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>

“Lider Ülke”, **AK Parti 2011 Seçim Beyannamesi**, 2011, s.146-148.

<http://www.akparti.org.tr/beyanname2011.pdf>

“Medeniyetler buluşması”, **Hürriyet**, 16.09.2008 ,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/medeniyetler-bulusmasi-9908597>

“Medeniyetler İttifakı Barış Çağrısıdır”, **Haberler**,01.06.2012,

<https://www.haberler.com/medeniyetler-ittifaki-baris-cagrisidir-3674407-haberi/>

“Melih Ecertaş: Cumhurbaşkanımız Tüm Dünya Müslümanların Başkanı”, **Haber Türk**, 20.11.2016,

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1326161-melih-ecertas-cumhurbaskanimiz-tum-dunya-muslumanlarinin-baskani>

“Mısır”, **Ticaret Bakanlığı**,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>

“Neo-Ottomanism: Turkey’s foreign policy approach to Africa”, **CSIS**,

<https://www.csis.org/neo-ottomanism-turkeys-foreign-policy-approach-africa>

“Netanyahu Türkiye’yi Suçladı”, **NTV**, 09.08.2010,

<https://www.ntv.com.tr/dunya/netanyahu-turkiyeyi-sucladi,oAgFO8ERuUi8dBIvXlxFDA>

“Netanyahu: Erdoğan’ı Tarafsız Bir Arabulucu Olarak Görmüyoruz”, **Milliyet**,

16.11.2009,<http://www.milliyet.com.tr/dunya/netanyahu-erdogan-i-tarafsiz-bir-arabulucu-olarak-gormuyoruz-1162459>

“Netanyahu: Turkey Can't Be 'Honest Broker' in Syria Talks”, **Haaretz**,
18.10.2009,<https://www.haaretz.com/1.5249701>

“Netanyahu: Türkiye dürüst bir arabulucu olamaz”, **Milliyet**,
18.10.2009,<http://www.milliyet.com.tr/dunya/netanyahu-turkiye-durust-bir-arabulucu-olamaz-1151686>

“No: 212, 29 Haziran 2017, Dördüncü İstanbul Arabuluculuk Konferansı Hk.”,
Dışışleri Bakanlığı,
http://www.mfa.gov.tr/no_-212_-dorduncu-istanbul-ara-buluculuk-konferansi-hk_.tr.mfa

“No: 91, 27 Nisan 2010, Hırvatistan Dışışleri ve Avrupa ile Entegrasyon Bakanı Gordan Jandrokoviç'in Ülkemizi Ziyareti ve Türkiye-Bosna-Hersek-Hırvatistan Üçlü Dışışleri Bakanları Danışma Toplantısı Hk.”, **Dışışleri Bakanlığı**,
27.04.2010, http://www.mfa.gov.tr/no_-91_-27-nisan-2010_-hirvatistan-disisleri-ve-avrupa-ile-entegrasyon-bakani-gordan-jandrokovic_in-ulkemizi-ziyareti-ve-turkiye.tr.mfa

“No:106 - 16 Haziran 2008, Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin İkinci Turu Hk.”, **Dışışleri Bakanlığı**,
16.06.2008,http://www.mfa.gov.tr/no_106---16-juin-2008_-communique-de-presse-concernant-la-deuxi_me-serie-des-pourparlers-de-paix-indirects-entre-la-syrie-et-l_isra_l-sous-les-auspices-de-la-turquie_-_traduction-officieuse_.tr.mfa

“NO:119 - 3 Temmuz 2008, Suriye-İsrail Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.”, **Dışışleri Bakanlığı**, 03.07.2008,
http://www.mfa.gov.tr/no_119---3-temmuz-2008_-suriye-israil-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa

“NO:136 - 30 Temmuz 2008, Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin Dördüncü Turu Hk.”, **Dışışleri Bakanlığı**,
30.07.2008,http://www.mfa.gov.tr/no_136---30-temmuz-2008_-suriye-ve-israil_in-turkiye_nin-nezaretinde-surdurdukleri-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa

“No:174 - 17 Eylül 2008, İsrail-Suriye arasındaki Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.”,
Dışışleri Bakanlığı, 17.09.2008,

http://www.mfa.gov.tr/no_174----17-eylul-2008_-israil-suriye-arasindaki-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa

“NO-81 - 21 Mayıs 2008, İsrail ile Suriye arasında aracılı barış görüşmeleri hakkında”,
Dışışleri Bakanlığı, 21.05.2008,

http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa

“Number of Conflicts”, **Uppsala Conflict Data Program**,

<https://ucdp.uu.se/>

“One minute'ten sonra ilk kez forumda”, **Milliyet**, 05.06.2012,

<http://www.milliyet.com.tr/-one-minute-ten-sonra-ilk-kez-forumda-ekonomi-1549577/>

“One problem with a neighbour”, **The Economist**, 20.08.2011,

<http://www.economist.com/node/21526406>

“Orta Doğu Barış Süreci”, **Dışışleri Bakanlığı**,

<http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa>

“Ortadoğu'da bir “Osmanlı barışı” mümkün mü?”, **Anlayış**,

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=1373>

“Ortadoğu'da barış olmadan dünya barışı imkânsız”, **Time Türk**, 31.01.2009,

<https://www.timeturk.com/tr/makale/recep-tayyip-erdogan/ortadogu-da-baris-olmadan-dunya-barisi-imkansiz.html>

“Ortadoğu'da değişimin öncüsü olacağız”, **Al Jazeera Türk**, 26.04.2012,

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortadoguda-degisimin-ocusu-olacagiz>

“Ortadoğu'da Pax Ottomana sistemi”, **Haber 7**, 29.02.2008,

<http://www.haber7.com/siyaset/haber/303183-ortadoguda-pax-ottomana-sistemi>

“Ortak adımları birlikte istişare ediyoruz”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 2010,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/155958/_Ortak_adimlari_birlikte_istisare_ediyoruz_.html

- “Osmanlı'dan sonra huzur kalmadı”, **Türkiye Gazetesi**, 25.11.2018,
<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/590251.aspx>
- “Osmanlı'nın emaneti sancak'ta tehlikeli bölünme”, **Radikal** , 05.08.2011,
<http://www.radikal.com.tr/turkiye/osmanlinin-emaneti-sancakta-tehlikeli-bolunme-1058927/>
- “Ottoman dreamer” , **The Economist**, 05.11.2011,
<https://www.economist.com/node/21536598>
- “Ottoman dreamer” , **The Economist**, 05.11. 2011,
<https://www.economist.com/node/21536598>
- “Our World: Who Lost Turkey?”, **TheJerusalem Post**,
20.10.2010,<https://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Our-world-Who-lost-Turkey> (erişim tarihi 20.04.2019)
- “Parti Programı”, **Ak Parti**,
<http://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>
- “Policy of Zero Problems with our Neighbors”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/policy-of-zero-problems-with-our-neighbors.en.mfa>
- “Portre: Ahmet Davutoğlu”, **Al Jazeera Türk**, 05.05.2016,
<http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ahmet-davutoglu>
- “Prestij Eserler”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/prestij_eserler-28
- “Problems with the neighbours”, **Economist**, 03.06.2014,
<https://www.economist.com/europe/2014/07/03/problems-with-the-neighbours>
- “Prof. Dr. Birgül Demirtaş: Türkiye’nin Balkanlar Politikası Her Zaman
Gündemdeydi”, **Paradigma**, 12 Mart 2019,
<http://www.paradigmarc.org/prof-dr-birgul-demirtas-ile-kosovanin-bati-balkanlar-ile-turkiye-iliskileri-ve-ab-uyelik-surecleri/>

“Recep Tayyip Erdoğan bugün İslamiyet’in bayrağını taşıyor, **Yeni Şafak**, 25.10.2017,
<https://www.yenisafak.com/gundem/recep-tayyip-erdogan-bugun-islamiyetin-bayragini-tasiyor-2805186>

“Recep Tayyip Erdoğan'ın 1 Haziran 2010 tarihli AK Parti grup toplantısı konuşması”,
Wiki Source, 01.06.2010,
https://tr.wikisource.org/wiki/Recep_Tayyip_Erdo%C4%9Fan%27%C4%B1n_1_HazHazi_2010_tarihli_AK_Part_i_grup_toplant%C4%B1s%C4%B1_konu%C5%9Fmas%C4%B1

“Risk almaya mecbursunuz eğer risk alırsanız başarıyı yakalarsınız”, **İHA**, 7.12.2013,
<https://www.iha.com.tr/haber-risk-almaya-mecbursunuz-eger-risk-alirsaniz-basariyi-yakalarsiniz-315683/>

“Saraybosna’yı Şam’a bağlayacağız”, **Time Türk**, 03.03.2013,
<https://www.timeturk.com/tr/2013/03/03/saraybosna-yi-sam-a-baglayacagiz.html>

“Sayın Bakanımızın New York'ta Düzenlediği Basın Toplantısı”, **Dışişleri Bakanlığı**,
27.09.2011, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-new-york_ta-duzenledigi-basin-toplantisi_-27-eylul-2011.tr.mfa

“Sayın Bakanımızın Oslobodjenje Gazetesinde (Bosna-Hersek) 14.12.2009 Tarihinde
Yayımlanan Makalesi”, **Dışişleri Bakanlığı**, 14.12.2009,
http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-oslobodjenje-gazetesinde-_bosna-hersek_-14_12_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa

“Seçim Beyannamesi”, **AK Parti**,
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-aciklamasinin-tam/7171>

“Serbia cancels summit with Turkey, Bosnia”, **Balkan.eu**, 04.03.2015,
<http://www.balkan.eu.com/serbia-cancels-summit-turkey-bosnia/>

“Serbia, Bosnia Open Joint Trade Office in Turkey”, **Balkan Insight**, 27.10.2016,
<https://balkaninsight.com/2016/10/27/serbia-and-bosnia-open-trade-office-in-turkey-10-26-2016/>

“Sıfır Sorun Politikamız”, **Dışışleri Bakanlığı**,

<http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> (erişim tar.22.05.2017)

“Sırbistan'da Sandıktan AB Çıktı”, **Bianet**, 21.05.2012,

<https://bianet.org/bianet/diger/138492-sirbistan-da-sandiktan-ab-cikti>

“Sırbistan Cumhuriyeti”, **DEİK**,

<https://www.deik.org.tr/uploads/infografik-secilen.pdf>

“Sırbistan ve Kosova normalleşecek”, **BBC Türkçe**, 19.04.2013,

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/04/130419_kosova_sirp_anlasma

“Sırbistan ve Kosova uzlaşamadı”, **Al Jazeera Türk**, 23.11.2013,

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirbistan-ve-kosova-uzlasamadi?page=1>

“Sırbistan, Türkiye'den özür talep etti”, **Cnn Türk**, 26.10.2013,

<https://www.cnnturk.com/2013/dunya/10/26/sirbistan-turkiyeden-ozur-talep-etti/728645.0/index.html>

“Sırbistan’da Sel ve Heyelandan Zarar Gören 20 Aileye Sera Desteği”, **TİKA**,

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/sirbistan'da_sel_ve_heyelandan_zarar_goren_20_

“Sırbistan’da Yetim ve İhtiyaç Sahibi Ailelere Yakacak Desteği”, **TİKA**,

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/sirbistan'da_yetim_ve_ihtiyac_sahibi_ailelere_yakacak_destegi-18187

“Sırbistan’dan Srebrenista Özrü”, **Al JazeeraTürk**, 25 Nisan 2013,

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/sirbistandan-srebrenitsa-ozru>

“Sırbistan”, **Ticaret Bakanlığı**, 14. 01.2016,

<https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar/sirbistan>

“Sırbistan”, **Ticaret Bakanlığı**,

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Sırbistan2017,**TİKA**,

https://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Bro%C5%9F%C3%BCrleri/S%C4%B1rbistan%202017/TİKA%20Sırbistan_2017.pdf

“Sırbistan'a vize kalktı!”, **Milliyet**, 07.12.2010,

<http://www.milliyet.com.tr/sırbistan-a-vize-kalkti--tatil-1323287/>

“Sırbistan'dan Erdoğan'a 'Kosova' tepkisi” , **Hürriyet** , 25 Ekim 2013,

<http://www.hurriyet.com.tr/sırbistandan-erdogana-kosova-tepkisi-24977520>

“Sırbistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Nikolić”, **BBC Türkçe**, 21.05.2012,

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120521_serbia_election

“Siyasi İktidar Olduk Ama Sosyal ve Kültürel Alanlarda İktidar Değiliz”, **Amerika’nın Sesi**, 28.05.2017,

<https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-siyasi-iktidar-olduk-ama-sosyal-ve-kulturel-alanlarda-iktidar-degiliz/3874608.html>

“Siyasi İktidar Olduk Ama Sosyal ve Kültürel Alanlarda İktidar Değiliz”, **Amerika’nın Sesi**, 28.05.2017,

<https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-siyasi-iktidar-olduk-ama-sosyal-ve-kulturel-alanlarda-iktidar-degiliz/3874608.html>

“Siyasi Vizyon”, **Ak Parti**,

<http://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>

“Son dakika! Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni dönemin ismini açıkladı”, **Karar**, 29.05.2018, <https://www.karar.com/guncel-haberler/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-yeni-donemin-ismini-acikladi-868012#>

“Sorumluluk ve Vizyon 2014 Yılına Girerken Türk Dış Politikası” , **Dışişleri Bakanlığı**, 2013, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/sorumlulukvevizyon-2014.pdf>

“Summary Report of the First OIC Member States Conference on Mediation”, **Dışişleri Bakanlığı**,

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/SummaryReportoftheFirstOICMemberStatesConfernceonMediation.pdf

“Summary Report of the Fourth Istanbul Conference on Mediation”, **Dışışleri Bakanlığı**, 30.07.2017,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ConferenceReport.pdf

“Summary Report of the Fourth Istanbul Conference on Mediation”, **Dışışleri Bakanlığı**, 30.07.2017,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ConferenceReport.pdf

“Summary Report”, **BM**,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/a-66-800summaryreport-first-istanbul.pdf

“Suriye İsrail ile nasıl görüştü?”, **Hürriyet**,
26.06.2008,,<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/suriye-israil-le-nasil-gorustu-9275935>

“Suriye”, **Ticaret Bakanlığı**,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Suriye-İsrail görüştü, Türkiye arabulucu”, **BBC Türkçe**, 16.01.2007,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070116_syria_israel_tr.shtml

“Surveying Turkish Influence in the Western Balkans”, **Stratfor**,2010,
<https://worldview.stratfor.com/article/surveying-turkish-influence-western-balkans>

“Suudi Arabistan, **Ticaret Bakanlığı**,
<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suudi-arabistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Şam'da Dörtlü Zirve”, **BBC**,
04.09.2008,http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/09/080904_syria_summmit.shtml

“Şam'daki Diyalog Zirvesinde Suriye ve Fransa'dan Türkiye'nin Çabalarına Övgü”,
Haberler, 04.09.2008,
<https://www.haberler.com/sam-daki-diyalog-zirvesinde-suriye-ve-fransa-dan-haberi/>

- “Takas Hesabı”, **Haber Türk**, 19.10.2011,
<https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/680782-takas-hesabi>
- “Takas Hesabı”, **Haber Türk**, 19.10.2011,
<https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/680782-takas-hesabi>
- “Tayyip Erdoğan: Türkiye'nin bölgesel veya küresel güç olma gibi bir hedefi yok”,
Dailymotion, 2013,
<https://www.dailymotion.com/video/x19gak1>
- “TBMM Başkanı Yıldırım: Türkiye'nin başı ağrısa Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ağır hasta olur”, **T24**, 19.11.2018,
<http://t24.com.tr/haber/tbmm-baskani-yildirim-turkiyenin-basi-agrisa-balkanlar-kafkaslar-orta-dogu-agir-hasta-olur,751315>
- “Televizyon dizisi Balkanlar-Türkiye arası ilişkileri ilerletiyor”, **Balkan İncileri**,
http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=299:dizi&catid=42:guncel&Itemid=63
- “Terör örgütlerinin tamamı insanlığın ortak düşmanıdır”, **Cumhurbaşkanlığı**,
26.07.2018, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/95951/-teror-orgutlerinin-tamami-insanligin-ortak-dusmanidir->
- “TESEV: Türkiye artık Ortadoğu’da en sevilen ülke değil”, **Euronews**, 03.12.2013,
<https://tr.euronews.com/2013/12/03/tesev-turkiye-artik-ortadogu-da-en-sevilen-ulke-degil->
- “The Collapse of Turkey’s Middle East Policy”, **Middle East Online**, 05.09.2012,
<https://middle-east-online.com/en/collapse-turkey%E2%80%99s-middle-east-policy>
- “The Fifth Ministerial Meeting of the Group of Friends of Yemen was held in London”,
Dışişleri Bakanlığı, 07.03.2012,
<http://www.mfa.gov.tr/the-fifth-ministerial-meeting-of-the-group-of-friends-of-yemen-was-held-in-london.en.mfa>
- “The great mediator”, **the Economist**, 19.08.2019,
<https://www.economist.com/europe/2010/08/19/the-great-mediator>

“The Ottoman Revival”, **Foreing Policy**, 28.09.2009,

<https://foreignpolicy.com/2009/09/28/the-ottoman-revival/>

“The Roles and Contributions of States in Peace Mediation Fact Sheet Series: Peace Mediation and Mediation Support”, **Federal Foreign Office & Initiative**

Mediation, Berlin, 2017,

<https://www.auswaertigesamt.de/blob/1993530/684b34753d9fc5a28137d021eb39a956/roles-of-states-in-peace-mediation-data.pdf>

“The trouble with Ottomania”, **The Economist**, 22.11.2010,

<https://www.economist.com/news/2010/11/22/the-trouble-with-ottomania>

“THY umduğunu Bosna’da bulamadı 24 milyon dolar yatırımı bıraktı”, **Hürriyet**, 15.06.2012,

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/thy-umdugunu-bosna-da-bulamadi-24-milyon-dolar-yatirimi-birakti-20763458>

“TİKA Balkanlar’da 50 ecdat yadigarı eseri restore etti”, **AA**, 17.05.2017,

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/tika-Balkanlar'da-50-ecdat-yadigari-eseri-restore-etti/820007>

“TİKA Faaliyet Raporları”, **TİKA**,

https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22

“TİKA Faaliyet Raporları”,

TİKA, https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22?page=2

“TİKA Osmanlı mirasına sahip çıkıyor”, **Diriliş Postası**, 12.06.2018,

<https://www.dirilispostasi.com/balkan-ekspresi/tika-osmanli-mirasina-sahip-cikiyor-5b1ef138e54d4412f1673b99>

“TİKA Sırbistan'da 223 Projeyi Hayata Geçirdi”,

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_sirbistan_da_223_projeyi_hayata_gecirdi-38499

“TİKA Sırbistan'da 223 Projeyi Hayata Geçirdi”, **TİKA**, 2017,

https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_sirbistan_da_223_projeyi_hayata_gecirdi-38499

- “TİKA, Balkanlar’da 50 ecdat yadigarı eseri restore etti”, **TimeTürk**, 17.5.2017,
<https://www.timeturk.com/tika-Balkanlar'da-50-ecdat-yadigari-eseri-restore-etti/haber-635812>
- “Time: Erdoğan, Türkiye'yi Küresel Güç Merkezi Haline Getirdi”, **Haberler**,
18.11.2011, <https://www.haberler.com/time-erdogan-turkiye-yi-kuresel-guc-merkezi-haline-3133338-haberi/>
- “Tomislav Nikolic Wins Serbian Presidency”, **Balkan Insight**, 20.05.2012,
<https://balkaninsight.com/2012/05/20/tomislav-nikolic-wins-serbian-presidency/>
- “Transcript of interview with Serbia president Tomislav Nikolic”, **Financial Times**,
4.10.2013,
<https://www.ft.com/content/cb31760c-3c05-11e3-b85f-00144feab7de>
- “Trilateral summit held in Turkey”, **B52**, 15. 05.2013,
https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2013&mm=05&dd=15&nav_id=86172
- “TSK'da yemek duası değişti”, **Hürriyet**, 17.12.2017,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tskda-yemek-duasi-degisti-40680867>
- “Turkey Confirms It Barred Israel From Military Exercise Because Of Gaza War”, **The Guardian**, 12.10.2009,
<https://www.theguardian.com/world/2009/oct/12/turkey-israel-military-gaza>
- “Turkey Finds It Is Sidelined as Broker in Mideast”, **The New York Times**,
20.11.2012, <https://www.nytimes.com/2012/11/21/world/europe/turkey-with-anti-israel-stance-sidelined-as-mideast-broker.html?mtrref=undefined&gwh=DC65705BFB0DA1ACE16214A7E9B20074&gwt=pay&assetType=REGIWALL>
- “Turkey has hidden Balkan agenda”, **b92**, 24 .10.2010,
https://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2010&mm=08&dd=24&nav_id=69258
- “Turkey in the Balkans, The good old days?”, **The Economist**, 03.10. 2011,
<https://www.economist.com/node/21536647>

“Turkey Offer To Mediate Between Israel, Pa Derided In J'lem”, **The Jerusalem Post**,
22.04.2011,
<https://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Turkey-offer-to-mediate-between-Israel-PA-derided-in-Jlem>

“Turkey Offers To Resume Israel-Syria Mediation”, **Reuters**, 29.01.2010,
<https://www.reuters.com/article/us-turkey-israel/turkey-offers-to-resume-israel-syria-mediation-idUSTRE60S59420100129>

“Turkey Seeks to Be International Mediation Center”, **Voa News**, 26.02.2016.
<https://www.voanews.com/a/turkey-seeks-to-be-international-mediation-center-140605183/171034.html>

“Turkey to Mediate Israel-Syria?”, **Arutz Sheva** 7,
06.12.2009,<http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/134809>

“Turkey, Iran Erdogan Interview”, **the Guardian**, 24.02.2009,
<https://www.theguardian.com/world/2009/feb/24/turkey-iran-erdogan-interview>

“Turkey: From “zero problems” to “precious loneliness”, **Foreing Policy Journal**,
19.06.2015, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2015/06/19/turkey-from-zero-problems-to-precious-loneliness/>

“Turkey’s foreign policy of ‘precious loneliness”, **Financial Times**,
<https://www.ft.com/content/69662b36-7752-11e5-a95a-27d368e1ddf7>

“Turkey's foreign policy An eminence grise”, **Economist**, 15.11.2007,
<https://www.economist.com/europe/2007/11/15/an-eminence-grise>

“Turkeys’s Role a Regional Power: Its Scope, Challenges and Future”, **Quilliam Report**, Londra, 2013,
<https://www.quilliaminternational.com/shop/e-publications/turkeys-role-as-a-regional-power-its-scope-challenges-and-future/>

“Turkish Economic Activity in Balkans Signal a Comeback”, **Hurriyet Daily News**,
14.03.2011,
<http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-economic-activity-in-balkans-signal-a-comeback-2011-03-14>,

<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-aciklamasinin-tam/7171>

“Turkish FM: Mediation Efforts Aimed at Direct Syria- İsrail Talks”, **Haaretz**, 28.02.2008, <https://www.haaretz.com/1.4974550>

“Turkish foreign minister visits Serbia”, **B92**, 04.03. 2015, http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2014&mm=06&dd=10&nav_id=90690

“Turkish Minister and Other Envoys Press Syrian Leader”, the New York Times, 09.08.2011, http://www.nytimes.com/2011/08/10/world/middleeast/10syria.html?_r=0

“Türk Askeri İstiyoruz”, **Hürriyet**, 17.08.2006, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turk-askeri-istiyoruz-4933677>

“Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından, Sırbistan’da Boşnak nüfusun yoğun olarak yaşadığı Sancak Bölgesi’nde 150 yetim çocuğa ve ihtiyaç sahibi ailelere kış hazırlıkları kapsamında yakacak desteği verildi.” **TİKA**, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_sirbistan_sancak_bolgesi_nde_yetim_ailelerine_destek-24521

“Türk milleti geniş bir coğrafyada etkileşim halinde”, **İHA**, 19.02.2013, <https://www.ih.com.tr/haber-turk-milleti-genis-bir-cografyada-etkilesim-halinde-264234/>

“Türkiye "adil arabulucu" olamaz”, **Hürriyet**, 18.10.2009, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-adil-arabulucu-olamaz-12717146>

“Türkiye 2010’da NATO taleplerini kabul ettirdi”, **Haber7**, 21.12.2010, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/667933-turkiye-2010da-nato-taleplerini-kabul-ettirdi>

“Türkiye Arabuluculuk Önerdi Ancak”, **Haber 7**, 02.05.2005, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/89650-turkiye-arabuluculuk-onerdi-ancak>

- “Türkiye araya girdi”, **Gazete Vatan**, 08.06.2007,
<http://www.gazetevatan.com/turkiye-araya-girdi-122891-dunya/>
- “Türkiye Artık Arabulucu Olamaz”, **T24**, 26.01.2009,
<https://t24.com.tr/haber/turkiye-artik-arabulucu-olamaz,26198>
- “Türkiye Balkanlar'daki Osmanlı Yedigârı Eserlere Sahip Çıkıyor”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_balkanlar_daki_osmanli_yadigari_eserlere_sahip_cikiyor-33056
- “Türkiye barışa en çok katkı sağlayan ülke”, **AA**, 05.11.2011,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-barisa-en-cok-katki-saglayan-ulke/403732>
- “Türkiye Bosna'da ABD ve AB'nin boşluğunu dolduruyor”, **Hürriyet**, 11.07.2010,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-bosnada-abd-ve-abnin-boslugunu-dolduruyor-15280100>
- “Türkiye büyük küresel, bölgesel varlık oluyor”, **Radikal**, 16.20.2010,
<http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiye-buyuk-kuresel-bolgesel-varlik-oluyor-1024013/>
- “Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan: Irak'ın güvenliği, Türkiye'nin güvenliğidir”, **AA**, 14.08.2018,
<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/turkiye-cumhurbaskani-erdogan-irakin-guvenligi-turkiyenin-guvenligidir/1231006>
- “Türkiye en çok insani yardım yapan ülke oldu”, **NTV**, 21.06.2018,
https://www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-en-cok-insani-yardim-yapan-ulke-oldu,TrMdXFQR1kOvVskbS2_tnw
- “Türkiye- Hırvatistan Siyasi İlişkileri”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-hirvatistan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>
- “Türkiye insani yardımda dünya lideri”, **Euro News**, 21.06.2018,
<https://tr.euronews.com/2018/06/21/turkiye-insani-yard-mda-zirvede>

- “Türkiye İsrail ile Suriye arasında arabulucu”, **Amerika’nın Sesi**, 24.04.2008,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-04-24-voa1-88117882/866575.html>
- “Türkiye Kalkınma Yardımları Raporları”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/turkiye_kalkinma_yardimlari_raporlari-24
- “Türkiye kuruluşunu tamamlıyor”, **Milliyet**, 10.02.2017,
<http://m.milliyet.com.tr/turkiye-kurulusunu-tamamliyor-siyaset-2393515/>
- “Türkiye küresel sorunlarda merkezi rol istiyor”, **Radikal**, 08.12.2009,
<http://www.radikal.com.tr/politika/turkiye-kuresel-sorunlarda-merkezi-rol-istiyor-968072/>
- “Türkiye mazlumların sesi olmaya devam edecek.” **A Haber**, 10.12.2014,
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/12/10/turkiye-mazlumlarin-sesi-olmaya-devam-edecek>
- “Türkiye Merkez Ülke Oldu”, **Konya Haber**, 2015,
<http://www.konyahaber.com/davutoglu-turkiye-merkez-ulke-oldu-178561h.htm>
- “Türkiye Ortadoğu Barışı İçin Kilit Ülke Olabilir mi?”, **Amerika’nın Sesi**, 08.04.2013,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ortadogu-barisi-icin-anahtar-ulke-olabilir-mi/1636948.html>
- “Türkiye Ortadoğu'yu birleştiriyor”, **NTV**, 30.05.201, “Türkiye Ortadoğu'yu birleştiriyor
- “Türkiye sınırları tümüyle yapay”, **Sabah**, 30.05.2011,
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/05/30/turkiye-sinirlari-tumuyle-yapay-15712221176>
- “Türkiye- Sırbistan Siyasi İlişkileri”, **Dışişleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/turkiyesirbistan_siyasi-iliskileri-.tr.mfa

- “Türkiye Sırbistan'a 10 milyon euro bağışladı”, **Radikal**, 28.04.2012,
<http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiye-sirbistana-10-milyon-euro-bagisladi-1086354/>
- “Türkiye, Filistin'de 'barış kampüsü' kuruyor”, **Türk Board**,
03.05.2008,http://www.turkboard.com/news_index.php?topic_id=171756
- “Türkiye’de Tüccar Devletinin Yükselişi ve Gerileyişi: Bir Çıkış Yolu var mı?”,
TÜSİAD Dış Politika Forumu, 05.05.2015,
<http://www.dispolitikaforumu.com/konusma-turkiyede-tuccar-devletinin-yukselisi-ve-gerileyisi-bir-cikis-yolu-var-mi/>
- “Türkiye’nin arabulucuğu doğrulandı”, **Hürriyet**, 21.05.2008,
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-arabuluculugu-dogrulandi-8989936>
- “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları 2016 Raporu”, **TİKA**,
<http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2016/T%C3%BCrkiye%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20RaporR%202016.pdf>
- “Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Dışışleri Bakanları ortak basın toplantısı”, **Dışışleri Bakanlığı**, 09.02.2010,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisinin-metni.tr.mfa>
- “Türkiye-Bosna Hersek-Sırbistan Üçlü Danışma Toplantısı hakkında açıklama”,
Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 09.02.2010,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisi-hakkinda-aciklmasi.tr.mfa>
- “Türkiye-Bosna-Hersek Siyasi İlişkileri”, **Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>
- “Türkiye-Bosna-Hersek-Hırvatistan Dışışleri Bakanları Üçlü Danışma Mekanizması çerçevesinde düzenlenen ortak basın toplantısı”, **Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-hirvatistan-disisleri-bakanlari-uclu-danisma-mekanizmasi-cercevesinde-duzenlenen-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>

“Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Zirve Toplantısı’nda kabul edilen Ankara Zirve Bildirisi, 15 Mayıs 2013, Ankara” , **Dışışleri Bakanlığı**,
http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-zirve-toplantisi_nda-kabul-edilen-ankara-zirve-bildirisi_-15-mayis-2013_-ankara.tr.mfa

“Türkiye'den Filistin'e Yardım”, **Hürriyet**,
06.12.2006,<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-filistine-yarim-5564605>

“Türkiye'den İran'a Arabuluculuk Önerisi”, **Amerika’nın Sesi**, 20.04.2010,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeden-rana-arabuluculuk-onerisi-91597159/883262.html>

“Türkiye-Hırvatistan-Bosna Hersek üçlü danışma mekanizması yeniden canlandırılmalı”, **Cumhurbaşkanlığı**, 16.01.2019,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/101613/-turkiye-hirvatistan-bosna-hersek-uclu-danisma-mekanizmasi-yeniden-canlandirilmali->

“Türkiye'nin Arabuluculuğu Reddedildi”, **Haber Türk**, 07.04.2013,
<https://www.haberturk.com/dunya/haber/834044-turkiyenin-arabuluculugu-reddedildi>

“Türkiye'nin 'Balkan Barışı' girişimi”, **Al Jazeera Türk**, 20.10. 2012,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/turkiyenin-balkan-barisi-girisimi>

“Türkiye'nin Balkanlar'daki politikasına büyük övgü”, **Aksam**, 06.01. 2012,
<http://www.aksam.com.tr/dunya/turkiyenin-Balkanlar'daki-politikasina-buyuk-ovgu--90604h/haber-90604> (erişim tarihi 10.01 2018)

“Türkiye'nin Girişimci Ve İnsani Dış Politikası”,**Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

“Türkiye'nin Girişimci Ve İnsani Dış Politikası”,**Dışışleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

“Türkiye-Sırbistan ilişkileri tarihinin en iyi seviyesinde”, **AA**, 29.12.2018,
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-sirbistan-iliskileri-tarihinin-en-iyi-seviyesinde/1351519>

- “Türkiye'yi merkez ülke kıldık”, **TRT Haber**, 03.06.2015,
<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyeyi-merkez-ulke-kildik-188008.html>
- “Türkiye'yle İsrail Arasındaki Ticaret Hacmi %30 Arttı”, **Amerika’nın Sesi**,
31.10.2011, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-srail-ticari-likileri--132951733/900891.html>
- “Uluslararası Çatışma Çözümleri Uygulama Ve Araştırma Merkezi (YÜÇAM)”,
Yalova Üniversitesi,
<http://www.yalova.edu.tr/tr/kategori/2293/1/uluslararasi-catisma-cozumleri-uygulama-ve-arastirma-merkezi-yucam.aspx>
- “Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu”, **Ak Parti**, 10-11.01.2004,
<http://www.akparti.org.tr/media/272223/uluslararasi-muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu.pdf>
- “Uluslararası Örgütlerde Türkiye Etkisi artıyor”, **TC Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü**,
<http://www.Kdk.gov.tr/haber/uluslaarasi-orgutler-turkiye-etkisi-artiyor/372>
- “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuculuk”, **Dışişleri Bakanlığı**,
<http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>
- “Üçlü Balkan Zirvesi'ne Sırbistan Engeli”, **Haberler**, 16.12.2013,
<https://www.haberler.com/uclu-balkan-zirvesi-ne-sirbistan-engeli-5431330-haberi/>
- “Üçlü İş Birliği Zirvesi Uluslararası Toplum Tarafından Takdirle İzleniyor”, **Abdullah Gül Kişisel İnternet Sayfası**, 15.05.2013,
<http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/86043/uclu-is-birligi-zirvesi-uluslararasi-toplum-tarafindan-takdirle-izleniyor.html?c=584>
- “Ümmetin bekasını ilgilendiren hususlarda tek yürek, tek bilek olup beraberce hareket etmeliyiz”, **Cumhurbaşkanlığı**, 22.03.2019,
<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102635/-ummetin-bekasini-ilgilendiren-hususlarda-tek-yurek-tek-bilek-olup-beraberce-hareket-etmeliyiz->

“Ürdün”, **Ticaret Bakanlığı**,<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/urdun/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>

“Vuçiç, Bosnalı Sırp lider Dodik'le görüştü”, **Haberler**, 14.07.2014,
<https://www.haberler.com/vucic-bosnali-sirp-lider-dodik-le-gorustu-6261095-haberi/>

“Yayınlar”, **YTB**,
<https://www.ytb.gov.tr/yayinlar>

“Faliyet Raporları”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22?page=1

“Yayınlar”, **Yunus Emre Enstitüsü**
<https://www.yee.org.tr/tr/yayinlar?k=20>

“European Union Rule of Law Mission Kosova”, **EULEX**
<https://www.eulex-kosovo.eu/>

“EULEX Kosova: görev süresi uzatıldı, bütçe onaylandı”, **Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu**, 16.06.2016
<https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/eulex-kosova-gorev-suresi-uzatildi-butce-onaylandi-5794>

“Barışı Destekleme Harekâtı”, **Kara Kuvvetleri Komutanlığı**
<http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx>

“Yemen de arabuluculuk kavgası”, **Milli Gazete**, 09.01.2010,
<https://www.milligazete.com.tr/haber/1165358/yemen-de-arabuluculuk-kavgasi>

“Yeni Ortadoğu'nun sahibi biziz” , **Vatan Gazetesi**, 27.04.2012,
<http://www.gazetevatan.com/-yeni-ortadogu-nun-sahibi-biziz--446394-gundem/>

“Yeni Osmanlıcılık”, **BBC Türkçe**, 24.11.2009,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/11/091124_ft_turkey

“Yeni Osmanlılar sözü iyi niyetli değil”, **Sabah**, 16.12. 2009,
http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2009/12/04/yeni_osmanlilar_sozu_iyi_niyetli_degil

“Yeni Türkiye 'Yeşil Kemalizm' mi?”, **Radikal**, 31.08.2014,
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/yeni-turkiye-yesil-kemalizm-mi-1209980/>

“Yiğit Bulut: Balkanlar'da, Ortadoğu'da Afrika'da halk 'İstanbul'dan nasıl yönetiliriz'i konuşuyor”, **T24**, 01.06.2016,
<https://t24.com.tr/haber/yigit-bulut-balkanlarda-ortadoguda-afrikada-halk-istanbuldan-nasil-yonetilirizi-konusuyor,343271>

“Yunus Emre Enstitüsü Müdürleri Değerlendirme Toplantısı”, **Haberler**, 20.02.2103,
<https://www.haberler.com/yunus-emre-enstitusu-mudurleri-degerlendirme-4349486-haberi/>

“Yüzyıllık parantezi kapatacağız”, **Yeni Şafak**, 01.03.2013,
<https://www.yenisafak.com/yazidizileri/yuzyillik-parantezi-kapatacagiz-494795>

2023 Siyasi Vizyon, **Ak Parti**,
http://m.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum_ (erişim tarihi 02.20.2018)

Abramowitz , Morton ve Barkey, Henri J., “Turkey’s Transformers: The AKP Sees Big”, **Foreign Affairs**, November/December, 2009,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-11-01/turkeys-transformers>

“TİKA Faaliyet Raporları”, **TİKA**,
https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/tika_faaliyet_raporlari-22?page=2

<http://www.radikal.com.tr/yorum/ankara-arabulucu-ozelliginin-altini-oydu-1027934/>

<http://www.radikal.com.tr/dunya/israil-suriye-barisi-istanbulda-ariyor-878910/>

<http://www.radikal.com.tr/dunya/baris-gorusmelerine-tepkiler-olumlu-878944/>

<http://www.haaretz.com/news/olmert-abbas-never-respondedto-my-peace-offer-1.263328>

<http://www.radikal.com.tr/yorum/gaztede-yapilanlar-ciddi-bir-insanlik-sucu-914772/>

<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakikaArsiv&ArticleID=1109074&Kategori=dunya&b=>

<http://www.worldaffairsjournal.org/content/israel-denies-accepting-turkey-mediator-syria-talks>

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=964289&Date=26.04.2010&CategoryID=100>

<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakikaArsiv&ArticleID=1162459&Kategori=dunya&b=>

<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=968096&Date=26.04.2010&CategoryID=100>

<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/11/24/d05.html>.

<http://www.radikal.com.tr/dunya/israil-suriye-barisi-istanbulda-ariyor-878910/-->

<http://www.milliyet.com.tr/2005/01/04/yazar/cemal.html>

<http://www.milliyet.com.tr/2005/01/04/yazar/kohen.html>

<http://www.radikal.com.tr/dunya/baris-gorusmelerine-tepkiler-olumlu-878944/>

<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ceyda-karan/turkiyeden-daha-iyi-arabulucubulamadik-1008501>

“Address by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECP”, **Dışışleri Bakanlığı**, 22.06.2010

http://www.mfa.gov.tr/address-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-republic-of-turkey-at-the-ministerial-meeting-of-seecp_istanbul.en.mfa

Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero Problems”, **Foreign Policy**, Mayıs 2010, https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/aileye_sera_destegi-19341

Akçalı, Pınar, “Türk Dış Politikası ve Türk Dünyası”, **TASAM**, s.1-14, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turk_dis_politikasi_ve_turk_dunyasi_588e3be0-87ba-4f51-bff1-0100f4540148.pdf

Aktoprak, Elçin "Türkiye'de Ulus İnşası: Kemalist Dönem ve Akp Süreci", **Youtube**, <https://www.youtube.com/watch?v=gJwLd98H-Ug>

Alon, Ben-Meir ve Arbana Xharra, “Erdogan’s Trojan Horse in FYROM”, **Ekathemerini**, 20.06.2018, <http://www.ekathimerini.com/229825/opinion/ekathimerini/comment/erdogans-trojan-horse-in-fyrom>

Aras, Bülent “Turkey’s Soft Power”, **the Guradian**, 12.03.2009, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/apr/13/turkey-middleeast>

Aras, Bülent, “Arabulucu Değil, Oyun Kurucu Dış Politika”, **SETA**, 14.03. 2010, <https://www.setav.org/arabulucu-degil-oyun-kurucu-dis-politika/>

Aras, Bülent, “Turkey's soft power”, **the Guardian** , 14.04. 2009, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/apr/13/turkey-middleeast>

Aydın Ünal, “Diren Erdoğan, mazlumlar için diren!”, **Yeni Şafak**, 09.06.2016, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/aydinunal/diren-erdogan-mazlumlar-icin-diren-2029596>

Ayman, S.Gülden, “An Analysis of Turkish Mediation in the Middle East Turmoil”, **Academia**,

https://www.academia.edu/23721684/AN_ANALYSIS_OF_TURKISH_MEDIATION_IN_THE_MIDDLE_EAST_IN_AN_ERA_OF_TURMOIL

Bechev, Dimitrav, “Turkey in the Balkans: Taking a Broader View”, **Insight Turkey**, Cilt 14, Sayı 1, 2012, s.247-250

Bila, Fikret, “Davutoğlu : Rumeli’ye gidince erim erim eririm”, **Milliyet**, 25.07. 2009, <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu--rumeli-ye-gidince-erim-erim-eririm/fikret-bila/siyaset/yazardetayarsiv/29.01.2010/1121261/default.htm>

Birleşmiş Milletler Etkili Arabuluculuk Rehberi,

http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf

“BM arabuluculuk merkezi açacağız”, **Sabah**, 07.11.2013, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/11/07/bm-ara-buluculuk-merkezi-acacagiz>

Bojana Barlovac , “Key Parties in Serbia”, **Balkan Insight**, 27.09.2010, <https://balkaninsight.com/2010/09/27/who-is-who-political-parties-in-serbia/>

Bora, Tanıl, “Kültürel Hegemonya”, **Birikim**, 15.02.2017, <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/8174/kulturel-hegemonya#.XQpxmBYzbIU>

Bülent Aras, “Turkey’s Mediation and Friends of Mediation Initiative”, **TEPAV Turkey Policy Brief Series**, 2012, s.2

“Bütün yollar İstanbul'a çıkar!”, **Radikal**, 19.10.2010, <http://www.radikal.com.tr/yorum/butun-yollar-istanbula-cikar-1024362/>

Büyük, Hamdi Fırat, “Bosna’da tartışmalı 'Sırp Referandumu’”, **Gazeteduvar**, 27.09.2016, <https://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/09/27/bosnada-tartismali-sirp-referandumu/>

Büyük, Hamdi Fırat, “Bosna’da tartışmalı 'Sırp Referandumu’”, **Gazeteduvar**, 27.09.2016, <https://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2016/09/27/bosnada-tartismali-sirp-referandumu/>

Cambanis, Thanassis, “Letter from Gaza, Hamas's tunnel diplomacy”, **Foreign Affairs** , 18.06. 2010,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/middleeast/2010-06-18/letter-gaza-hamas-opportunist>

Champion, Marc, “Turkey welcomes U.S. tack on Israel”, **the Wall Street Journal**, 21.05.2011,
<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704083904576335351717390940.html>

Champion, Marc, “Turkey welcomes U.S. tack on Israel”, **the Wall Street Journal**, 21.05.2011,
<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704083904576335351717390940.html>

Conflict Analyses and Resolution”, **Sabancı Üniversitesi**,
<https://conf.sabanciuniv.edu/>

Cumhurbaşkanı Erdoğan: İslamofobi, sürekli tahrik ediliyor”, **Etik Haber**, 21.10.2017,
<http://www.etikhaber.com/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-islamofobi-surekli-tahrik-ediliyor-h223398.html>

Çağaptay, Soner, “Ankara's Middle East Policy Post Arab Spring”, **The Washington Institute for Near East Policy**, Kasım 2013,
<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/ankaras-middle-east-policy-post-arab-spring>

Çağaptay, Soner, “Is Turkey Leaving the West”, **Foreing Affairs**, 26.10.2009,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-10-26/turkey-leaving-west>

Çakır, Ruşen, “Bir hayal kırıklığı: Dindar nesil”, **Youtube**, 04.04.2018,
<https://www.youtube.com/watch?v=s7JTs-ydxqc&t=1s>

Çandar, Cengiz, “Ortadoğu statükosu” bozulunca: Komşularla sıfır sorundan sorunsuz sıfır komşuya...”, **Hürriyet**, 07.09.2012,
<http://www.hurriyet.com.tr/ortadogu-statukosu-bozulunca-komsularla-sifir-sorundan-sorunsuz-sifir-komsuya-21399709>

- Çandar, Cengiz, “Türkiye’nin Değerli Yalnızlığı”, **Radikal**, 18.08.2013,
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/turkiyenin-degerli-yalnizligi-ya-da-etkisiz-dis-politikasi-1146621/>
- Çavdar, Ayşe, “Saray’ın tarih takıntısı neye işaret?”, **Artı Gerçek**, 20.01.2018,
<https://www.artigercek.com/haberler/saray-in-tarih-takintisi-neye-isaret>
- Çavuşoğlu Mevlüt, 2017 Yılına Girerken Dış Politikamız, **Dışişleri Bakanlığı**, 2016,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf
- Çavuşoğlu, Mevlüt, 2018 Yılına Girerken Girişimci Ve İnsani Dış Politikamız, **Dışişleri Bakanlığı**, 2016, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf
- Çavuşoğlu, Mevlüt, “2017 Yılına Girerken Dış Politikamız”, **Dışişleri Bakanlığı’nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, 2016,
http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf
- Çelik, Nur Betül, “Gücün büyüünden Osmanlı sembolizmine”, **Gazete Duvar**, 03.11.2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/11/03/gucun-buyusunden-osmanli-sembolizmine/>
- Çeviköz ,Ünal, “Türkiye'nin eriyen yumuşak gücü”, **Hürriyet**, 03.08. 2017,
<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/turkiyenin-eriyen-yumusak-gucu-40538852>
- Dan Bilefsky “In Serbia, a Populist Makes Gains in Elections Marked by Anger Over the Economy”, **The New York Times**, 05.05.2012,
<https://www.nytimes.com/2012/05/07/world/europe/in-serbia-voters-disillusioned-by-the-economic-crisis.html>
- Davutoğlu Ahmet, “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>
- Davutoğlu, Ahmet , “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20.05. 2010, <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>

- Davutoğlu, Ahmet “Zero Problems in a New Era”, **Foreign Policy**, 21.03.2013,
<https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/>
- Davutoğlu, Ahmet, “Address by H.E. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Ministerial Meeting of the SEECF”, **Dışışleri Bakanlığı**, 22 .06. 2010,
http://www.mfa.gov.tr/address-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-republic-of-turkey-at-the-ministerial-meeting-of-seecp_istanbul.en.mfa
- Davutoğlu, Ahmet, “Güç unsurları, stratejik planlama ve savunma sanayi”, **Yeni Şafak**, 08.05.1997,
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetdavutoglu/guc-unsurlari-stratejik-planlama-ve-savunma-sanayi-2027301>
- Davutoğlu, Ahmet, “Turkey’s Zero Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20.05. 2010,
http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy
- Davutoğlu, Ahmet, “Türkiye 2023'te Gerçek Bir Küresel Güç Olacaktır”, ", **Youtube**, 14.05.2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=SJm2BcR0OKs>,
<https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-11-01/turkeys-transformers>
- Davutoğlu, Ahmet, “Türkiye 2023'te Gerçek Bir Küresel Güç Olacaktır”, ", **Youtube**, 14.05.2015,
<https://www.youtube.com/watch?v=SJm2BcR0OKs>
- Davutoğlu, Ahmet, “Türkiye merkez ülke olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>
- Davutoğlu, Ahmet, “Türkiye merkez ülke olmalı”, **Radikal**, 26.02.2004,
<http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-merkez-ulke-olmali-702116/>
- Davutoğlu, Ahmet, “Yeni Dönemde Sıfır Sorun Politikası”, **Dışışleri Bakanlığı**, 21.03.2011,
<http://www.mfa.gov.tr/yeni-donemde-sifir-sorun-politikasi.tr.mfa>

Demirkent, Dinçer, “Erdoğan’ın imkânsız aşkı: Kültürel hegemonya”, **Gazete Duvar**, 15.06.2017,

<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/06/15/erdoganin-imkansiz-aski-kulturel-hegemonya/>

“Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun V. Büyükelçiler Konferansında Yaptığı Konuşma”, **Dışişleri Bakanlığı**, 02.01.2013,

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v_-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma_-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa

Diri, Esra, “Türkiye-Sırbistan İlişkilerinde Dönüşüm ve Balkanlar’da İstikrar”, **Bilgesam**, 9.11. 2010,

<http://www.bilgesam.org/incele/152/-turkiye-sirbistan-iliskilerinde-donusum-ve-Balkanlar'da-istikrar/#.XRU0juszIV>

Duran, Burhanettin, “Milli ve Yerli Söylemin İçini Kim Dolduracak?”, **Sabah**, 09.09.2017, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2017/09/09/milli-ve-yerli-soyleminin-icini-kim-dolduracak>

Ekinci , Mehmet Uğur, “Balkanlar’da Barış ve İstikrarın Önemi”, SETA, 18.06.2105, <https://www.setav.org/Balkanlar'da-baris-ve-istikrarin-onemi/>

Erdoğan'ın yerine Arınç konuştu”, **Haber 7**, 30.11.2011,

<http://www.haber7.com/gundem/haber/811794-erdoganin-yerine-arinc-konustu>

Erhan, Çağrı, “Uluslararası Sistemde Balkanlar ve Türkiye Konferansı 2. Oturum”, **Youtube**, 11.10.2012,

<https://www.youtube.com/watch?v=zYzL8lSQYKQ&t=1037s>

“Güç unsurları, stratejik planlama ve savunma sanayi”, **Yeni Şafak**, 08.05.1997, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmetdavutoglu/guc-unsurlari-stratejik-planlama-ve-savunma-sanayi-2027301>

Gül, Abdullah, “The Revolution’s Missing Peace”, **The New York Times**,

20.04.2011, <https://www.nytimes.com/2011/04/21/opinion/21gul.html>

Hakan Albayrak, “Mezhepcilik Meselesi”, **Karar**, 16.04.2016,

<https://www.karar.com/yazarlar/hakan-albayrak/mezhepcilik-meselesi-836>

- Hanioğlu, Şükrü, “ Kültürel Hegemonya ve Muhafazakarlık”, **Sabah**, 11.06.2017,
<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2017/06/11/kulturel-hegemonya-ve-muhafazakarlik>
- Harxhi Edith , “An Overview of Turkish Foreign Policy in the Balkans: 1990-2016”,
Insight Turkey Cilt 19, Sayı 1, 2017, s. 33-42,
<https://www.insightturkey.com/commentary/an-overview-of-turkish-foreign-policy-in-the-balkans-1990-2016>
- Jovanovic, Igor, “New Beginnings in the Balkans?”, **ETH Zurich , Center for Security Studies**,
<https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/116496/pdf>
- Kalın, İbrahim, “AK Parti üçüncü yol hareketi olabilir mi?”, **Dünya Bülteni**,
30.06.2007, <https://www.dunyabulteni.net/ak-parti-ucuncu-yol-hareketi-olabilir-mi-makale,1149.html>
- Kalın, İbrahim, “Kamu Diplomasisi İçin Bir Mola”, **Sabah**, 27.03.2010,
http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ibrahim__kalin/2010/03/27/kamu_diplomasisi_icin_mola,
- Kalın, İbrahim, “Türkiye’nin İnce Gücü, **Sabah**, 23.01.2010,
http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim__kalin/2010/01/23/turkiyenin_ince_gucu
- Kimsenin doğal kaynaklarında gözümüz yok, **Dünya**, 28.09.2011,
<https://www.dunya.com/gundem/kimsenin-dogal-kaynaklarinda-gozumuz-yok-haberi-155127>
- Kohen, Sami, “Dış politikada yeni “sektör”: Arabuluculuk, **Milliyet**, 02.11.2009,
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/dis-politikada-yeni-sektor-arabuluculuk-1157426>
- Kohen, Sami, “Yeni Osmanlılık mı?”, **Milliyet**, 24.11.2009,
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/yeni-osmanlilik-mi-1166125>
- Kohen, Sami, “Ortadoğu’da Türkiye algısı neden geriledi?”, **Milliyet**, 04.12.2013,
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/ortadogu-da-turkiye-algisi-neden-geriledi--1802175/>

“Mardin Artuklu Üniversitesi Anlaşmazlık Çözümü ve Birlikte Yaşama Kültürü
Uygulama ve Araştırma Merkezi “Center For Conflict Resolution Studies and
Research, **İstanbul Bilgi Üniversitesi**,
<http://ccr.bilgi.edu.tr/>

Mufti, Malik, “A little America: The emergence of Turkish hegemony,” **Middle East
Brief**, Sayı 51, Mayıs 2011,
<https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB51.pdf>

Müderrişoğlu, Okan, “Türkiye akıllı güçtür”, **Sabah**, 01.07. 2012,
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/07/01/turkiye-akilli-guctur>

Nagy, Gergely, “Turkey – a welcome return to the Balkans?”, **Transconflict**,
03.01.2012, <http://www.transconflict.com/2012/01/turkey-a-welcome-return-to-the-balkans-031/>

Oba, Ali Engin “Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu’nun Balkan Vizyonu ve Sivil Toplum”,
24.04.2009, **TASAM**,
[http://www.tasam.org/tr-
TR/Icerik/3824/prof_dr_ahmet_davutoglunun_balkan_vizyonu_ve_sivil_toplu
m](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3824/prof_dr_ahmet_davutoglunun_balkan_vizyonu_ve_sivil_toplumu)

Oruç, Merve Şebnem, “Tarihin sonunda tarihin doğru tarafında yer almak”, **Yeni Şafak**,
30.10.2014,
[https://www.yenisafak.com/yazarlar/mervesebnemoruc/tarihin-sonunda-tarihin-
dogru-tarafinda-yer-almak-56680](https://www.yenisafak.com/yazarlar/mervesebnemoruc/tarihin-sonunda-tarihin-dogru-tarafinda-yer-almak-56680)

“Osmanlılar Balkanlar’a geri mi dönüyor?”, **NTV**, 04.11. 2011,
[https://www.ntv.com.tr/dunya/osmanlilar-Balkanlar'a-geri-mi-
donuyor,KBFo6wGhjU64qZcKzrzZpQ](https://www.ntv.com.tr/dunya/osmanlilar-Balkanlar'a-geri-mi-donuyor,KBFo6wGhjU64qZcKzrzZpQ) (10 Ocak 2018)

Özel, Soli, “Divining Davutoglu: Turkey's Foreign Policy Under New Leadership”, **the
Globalist**, 08.12.2009,
[https://www.theglobalist.com/divining-davutoglu-turkeys-foreign-policy-under-
new-leadership/](https://www.theglobalist.com/divining-davutoglu-turkeys-foreign-policy-under-new-leadership/)

Özkan, Behlül, “Abdülhamit’in Ruhunu Beklerken: Restorasyon, Medeniyet ve
Davutoğlu”, **Birikim**, Ocak-Şubat 2015,

<https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/7094/abdulhamit-in-ruhunu-beklerken-restorasyon-medeniyet-ve-davutoglu#.XQNmXRYzbIU>

Özkan, Behlül, “Davutoğlu, Neo-Osmanlıcı değil Pan-İslamist”, **Behlül Özkan**,
<https://behlulozkan.com/category/op-eds-turkish/>

Paul, Salem, “Rising Turkey in a Changing Middle East”, **Carnegie**, 06.07.2010,
<https://carnegie-mec.org/2010/07/06/rising-turkey-in-changing-middle-east-pub-41113>

Phillips, David L. , “Turkey’s Islamist Agenda in Kosovo”, **Huffpost**, 12.29.2015,
https://www.huffpost.com/entry/turkeys-islamist-agenda-i_b_8891634

Poulain, Loic ve Sakellariou Akis, “Western Balkans: is Turkey back?”, **Center for Strategic and International Studies**, Washington, 25. 04. 2015,
<http://csis.org/blog/western-balkans-turkey-back>

Prof. Menderes Çınar ile söyleşi: AKP'nin Dönüşümü”, **Youtube**,
<https://www.youtube.com/watch?v=Rm7TPs94SuU&t=2s>

Erdoğan, R.Tayyip , “My Country Is Your Faithful Ally and Friend”, **the Wall Street Journal**, 31.03.2003,
<https://www.wsj.com/articles/SB104907941058746300>

Ravid, Barak, “Gaza Crisis Highlights Netanyahu’s Failure to Reconcile with Turkey,”,
Haaretz,
<http://www.haaretz.com/ blogs/diplomania/gaza-crisis-highlights-netanyahu-s-failure-to-reconcile-with-turkey.premium-1.478860>.

Ravid, Barak, “Gaza Crisis Highlights Netanyahu’s Failure to Reconcile with Turkey,”,
Haaretz,
<http://www.haaretz.com/ blogs/diplomania/gaza-crisis-highlights-netanyahu-s-failure-to-reconcile-with-turkey.premium-1.478860>.

Çakır, Ruşen “2018: AKP’nin ve İslamcılığın tükenişi”, **Youtube**, 31.12.2018,
<https://www.youtube.com/watch?v=kfix8xpCLxc&t=14s>

Sandıklı ,Atilla, “Türkiye’nin Yumuşak Gücünün Kırılma Noktası: Gezi Olayları” ,
BİLGESAM, 12.03.2014,

<http://www.bilgesam.org/incele/417/-turkiye--8217-nin-yumusak-gucunun-kirilma-noktasi--gezi-olaylari>

Slavenka, Drakulić, “Serbia's nationalist president won't destabilise the region”, **the Guardian**, 6.06.2012,

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jun/06/serbia-nationalist-president-tomislav-nikolic>

“Thanassis Cambanis, “Letter from Gaza, Hamas's tunnel diplomacy”, **Foreign Affairs**, 18.06. 2010,

<https://www.foreignaffairs.com/articles/middleeast/2010-06-18/letter-gaza-hamas-opportunist>

“The great mediator”, **Economist**, 19.08.2010,

<https://www.economist.com/europe/2010.08.19/the-great-mediator>

Tocci, Nathalie ve Walker, Joshua, “The Sea Change in Turkey’s Middle Eastern Policy,” **Open Democracy**, 16.03. 2010,

<https://www.opendemocracy.net/opensecurity/nathalie-tocci-joshua-walker/sea-change-in-turkeys-middle-eastern-policy>.

Tocci, Nathalie ve Walker, Joshua, “The Sea Change in Turkey’s Middle Eastern Policy,” **Open Democracy**, 16.03.2010,

[https://www. opendemocracy.net/opensecurity/nathalie-tocci-joshua-walker/sea-change-in-turkeys-middle-eastern-policy](https://www.opendemocracy.net/opensecurity/nathalie-tocci-joshua-walker/sea-change-in-turkeys-middle-eastern-policy).

Türbedar, Erhan, “Ankara Sancak’taki Baş Müftülük Krizi İçin Devrede”, **AVİM**,01.04.2010,<https://avim.org.tr/Blog/ANKARA-SANCAK-TAKI-BAS-MUFTULUK-KRIZI-ICIN-DEVREDE>

Türbedar, Erhan, “Bosna-Hersek İçin Eylem Planı”, **AVİM**, 27.12.2009, <https://avim.org.tr/Blog/BOSNA-HERSEK-ICIN-EYLEM-PLANI>

Türbedar, Erhan,“Sancak Sınır Ötesi Bölge mi?”, **TEPAV Günlük**, 15.02.2013, <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/3816>

Türbedar, Erhan, “Üçlü Balkan Zirvesi’nin Nedenleri ve Önemi”, **TEPAV**, Nisan 2010, <http://www.tepav.org.tr/upload/files/1279030070->

3.Uclu_Balkan_Zirvesi___nin_Nedenleri_ve_Onemi.pdf (erişim tarihi 10 Ocak 2018)

Türbeder, Erhan, “Turkey’s New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles”, **Insight Turkey**, Cilt 13, Sayı3,s.139-158,
<https://www.insightturkey.com/articles/turkeys-new-activism-in-the-western-balkans-ambitions-and-obstacles>

“Türkiye-Bosna-Hersek-Sırbistan Üçlü Zirve Toplantısı’nda kabul edilen Ankara Zirve Bildirisi”, **Dışışleri Bakanlığı**, 15.05.2013,
http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-zirve-toplantisi_nda-kabul-edilen-ankara-zirve-bildirisi_-15-mayis-2013_-ankara.tr.mfa

Uzgel İlhan, “Uluslararası Sistemde Balkanlar ve Türkiye Konferansı 2. Oturum”,
Youtube, 11.10.2012,
<https://www.youtube.com/watch?v=zYzL8lSQYKQ&t=1037s>

Uzgel, İlhan, “Türk dış politikasının özerkliği”, **Radikal 2**, 02.10.2012,
<http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk-dis-politikasinin-ozerkligi-1065190/>

Uzgel, İlhan, “İkinci Şii-Sünni Savaşı” Esad’ın kalışı ve Yeni-Osmanlıcılığın çöküşü”,
Birgün,06.12.2015,
<https://www.birgun.net/haber-detay/ikinci-sii-sunni-savasi-esadin-kalisi-ve-yeni-osmanliciligin-cokusu-97010.html>

Uzgel, İlhan, “İkinci Şii-Sünni Savaşı” Esad’ın kalışı ve Yeni-Osmanlıcılığın çöküşü”,
Birgün,06.12.2015,
<https://www.birgun.net/haber-detay/ikinci-sii-sunni-savasi-esadin-kalisi-ve-yeni-osmanliciligin-cokusu-97010.html>

Uzgel, İlhan, “AKP Dış Politikası ve Ortadoğu’da Yeni Osmanlıcı Tahayyülün Çöküşü”, **Ayrıntı Dergi**, 14.06.2015,
<http://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/>

Uzgel, İlhan, “AKP Dış Politikası ve Ortadoğu’da Yeni Osmanlıcı Tahayyülün Çöküşü”, **Ayrıntı Dergi**, 14.06.2015,

<http://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/>

Uzgel, İlhan, “AKP’nin dış politika hikayesi: Tıkanma mı başarı mı? (1): Büyük koalisyon dan takiyeci Avrasyacılığa”, *Evrensel.net*, 26.03.2018,
<https://www.evrensel.net/yazi/81140/akpnin-dis-politika-hikayesi-tikanma-mi-basari-mi-1-buyuk-koalisyondan-takiyeci-avrasyaciliga>

Uzgel, İlhan, “Dış politikada değer odaklı siyasetten Ortadoğu gerçeğine”, **Al Jazeera**, 25.12.2014,
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/dis-politikada-deger-odakli-siyasetten-ortadogu-gercegine>

Uzgel, İlhan, “Yeni Orta Doğu: Yeni Orta Doğu’da Oyun Kuruculuktan, Dışlanan Türkiye’ye”, **Toplumsal**, 03.02.2015,
<http://www.toplumsal.org/yeni-orta-dogu-yeni-orta-doguda-oyun-kuruculuktan-dislanan-turkiyeye-ilhan-uzgel/>

Uzgel, İlhan, “Yeni Osmanlıcılık ve AKP Dış Politikası”, **Muhalefet**, 18.12.2011,
<http://muhalefet.org/haber-yeni-osmanlicilik-ve-akp-dis-politikasi-ilhan-uzgel-22-788.aspx>

Uzgel, İlhan,, “Sıfır sorunun çöküşü”, **Radikal 2**, 01.07.2012,
<http://www.radikal.com.tr/radikal2/sifir-sorunun-cokusu-1092971/>

Yalçın Akdoğan, “Devletin merkezini yeniden inşa etmek”, **Star**, 24.03.2017,
<http://m.star.com.tr/yazar/devletin-merkezini-yeniden-insa-etmek-yazi-1199929/>

Yaşın, Gözde Kılıç, “Bosna-Hersek Zirvesi: Beşinci “Üçlü Toplantısı” Ankara” , **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 10.02. 2010,
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2010/02/10/7804/bosna-hersek-zirvesi-besinci-uclu-danisma-toplantisi-ankara>

Yeni Ortadoğu'nun sahibi biziz”, **Gazetevatan**, 27.04.2012,
<http://www.gazetevatan.com/-yeni-ortadogu-nun-sahibi-biziz--446394-gundem/>

Yetkin, Murat, “ Hamas ziyaret i: Gölgede kalan yönler”, **Radikal**, 21.02.2006,
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/hamas-ziyareti-golgede-kalan-yonler-772454/>

ÖZET

Kimlik ve Dış Politika: Türkiye'nin Arap-İsrail ve Balkan Uyuşmazlıklarına Dönük Arabuluculuk Girişimleri (2002-2016)

Bu çalışmada Türkiye'nin 2002-2016 yılları arasında Arap-İsrail ve Balkan uyuşmazlıklarının çözümü için başvurduğu arabuluculuk girişimleri incelenecektir. Arabuluculuk, barışı koruma, barışın inşasına katkı, insani yardım gibi barış girişimlerinden biri olsa da Türkiye arabuluculuğa özel bir önem atfetmiş, ağırlık vermiştir. Bu yüzden çalışmada arabuluculuğa yoğunlaşmıştır. Bu tarihler arasında farklı barış girişimleri olsa da örnek olay olarak Orta Doğu'da Arap-İsrail uyuşmazlığı ile Balkanlar'da Bosna Hersek özelinde Sırp-Boşnak uyuşmazlıklarına dönük arabuluculuk incelenecektir. Bu tezde iki temel soruya yanıt aranacaktır. Birincisi, Türkiye'nin barış girişimlerinin, özellikle de bir barış girişimi olarak arabuluculuğun, arkasındaki temel motivasyonlarının neler olduğudur. İkincisi ise bu girişimlerin sonuçsuz kalmasının nedenleridir. Bu sorular yanıt aranırken kimlik merkeze alınmış, eleştirel inşacı yaklaşım daha açıklayıcı olmuştur.

Türkiye'nin barış girişimlerinin arkasında farklı nedenler vardır. Tezde Türkiye'nin barış girişimlerinin motivasyonunun arkasında farklı etkenlerin olmasına rağmen, tüm bu etkenlerin kimlik ile güç üzerinden değerlendirildiği, bir güç arayışı olduğu sonucuna varılmıştır. Kimlik bir taraftan dış politikayı belirlemiş, bir taraftan da dış politika aracılığı ile devlet kimliği dönüştürülmüş ve yeniden inşa edilmiştir. Hegemonik bir kimlik inşa edilmek istenilmiştir. Çalışmada kimliğin hem güç inşası için başvuru bir araç olduğu, hem de kimlik inşası ile güce sahip olunduğu, ayrıca gücün de kimliğe dayandırıldığı iddia edilecektir.

Girişimlerin sonuçsuz kalması yine kimlik temelinde değerlendirilmiştir. Değişen kimlik tanımı, uyuşmazlık yaşayan taraflarla kurduğu ilişki ve süreç içine arabuluculuk rolünün dönüşmesi, Türkiye'nin süreci yönetimini etkilemiştir. Uyuşmazlık yaşayan taraflardan bazıları Türkiye'nin tarafsızlığını kaybettiğini ileri sürerek arabulucu olmayacağını belirtmişlerdir.

İşte bu çalışmada gerek motivasyonları gerekse de arabuluculuk sürecinin sonuçsuzluğunun nedenleri kimlik ve güç bağlamında analiz edilerek anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uyuşmazlık analizi ve çözümü, arabuluculuk, kimlik, güç, Türkiye'nin dış politikası, Orta Doğu, Balkanlar

ABSTRACT

Identity and Foreign Policy: Turkey's Mediation Initiatives for Arab-Israel and Balkan Conflicts (2002-2012)

This study analyses Turkey's mediation initiatives for Arab-Israel and Balkan conflicts between 2002 and 2016, within the scope of identity and power. Despite various peace initiatives taken place between these periods stated above, as an example, mainly mediation attempts towards Arab-Israel conflict in the Middle East; and, in Balkans, Serbians, Croats and Muslim Bosniaks conflicts will particularly be scrutinized. This thesis will be probing into these two following questions: the drive / motivation behind Turkey's attempts to peace-make or specifically mediation; and secondly, the reasons why these peace initiatives have failed. Whilst looking for answers to those two questions identity were the main focus, and critical constructivism was more basic reference point.

There are different reasons behind peace initiatives that Turkey has carried out. Despite various factors behind peace initiatives, it can be concluded that all these factors are evaluated under the umbrella of power and identity and search for power. On one hand, it will be asserted that identity is both an instrument for building power and by building identity power is gained; and also, power based on identity. In the study identity has shaped the foreign politics, when, on the other hand, by foreign politics state identity has been altered and restructured. And also a hegemonic identity is aimed to constructed.

Failed peace initiatives have also been evaluated based on identity. The altered definition of identity, the relationship that the conflicting communities have built, and

transformation of the intermediary role during the process all have affected Turkey's management of this process. Some of the conflicting parties argue that Turkey is no longer an objective country; therefore, they no longer wish to take part as mediator.

So, in this study, both drives and the reasons for unresolved disputes will be analyzed depending on identity and power.

Key Words: Conflict analyses and resolution, mediation, identity, power, Turkey's foreign policy, Middle East, Balkans

EKLER

Tablo 1 (TÜİK)

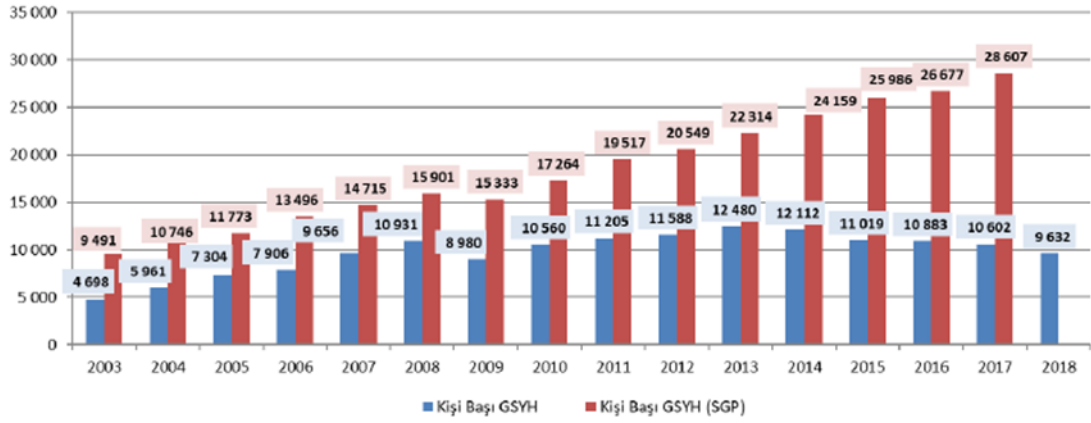
Yıllar	Satınalma Gücü Paritesi (ABD Doları=1,00)	Fiyat Düzeyi Endeksi (OECD - Toplam=100)	Reel GSYH (Milyon ABD Doları)	Kişi Başına Reel GSYH (ABD Doları)
2000	0,28	48	606 080	9 433
2001	0,41	38	591 540	9 082
2002	0,59	44	607 794	9 208
2003	0,74	51	634 715	9 491
2004	0,79	55	727 743	10 746
2005	0,83	61	807 227	11 773
2006	0,84	59	936 569	13 496
2007	0,85	63	1 033 244	14 715
2008	0,88	64	1 130 487	15 901
2009	0,90	57	1 104 759	15 333
2010	0,92	60	1 260 360	17 264
2011	0,97	55	1 443 296	19 517
2012	1,02	56	1 539 111	20 549
2013	1,07	57	1 690 856	22 314
2014	1,10	52	1 851 026	24 159
2015	1,16	48	2 012 362	25 986
2016	1,25	47	2 087 370	26 677
2017	1,37	43	2 261 007	28 607
2018	1,56	37	...	...

Tablo 2

	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
	DEĞER	DEĞİŞİM %	DEĞER	DEĞİŞİM%	DEĞER	DEĞER	DEĞER%
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 499	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	- 105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	- 84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	- 99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	- 84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	- 63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2	- 56 088 651	341 147 819	71,8

Tablo 3¹⁷⁸⁰¹⁷⁸⁰ Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK

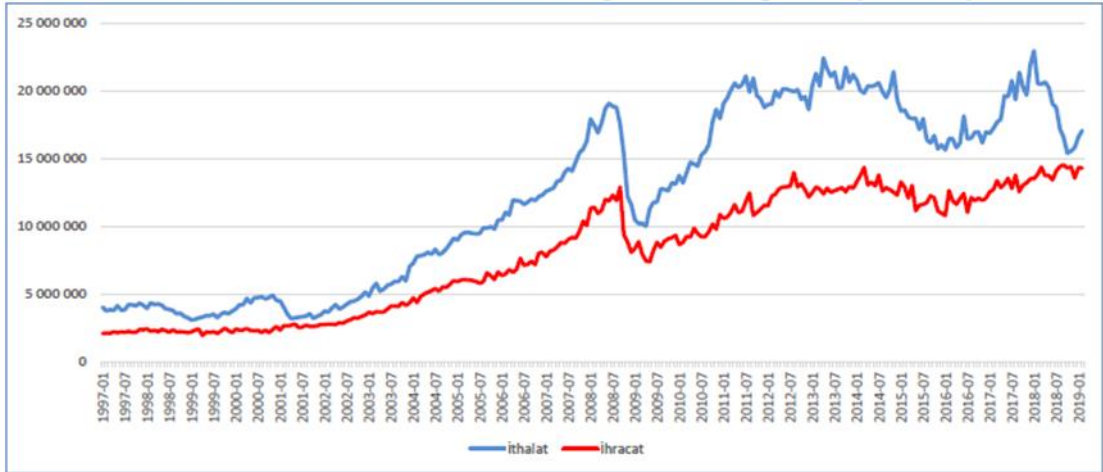
Kişi Başına Düşen GSYH, ABD Doları

Kaynak: TÜİK

Tablo 4¹⁷⁸¹

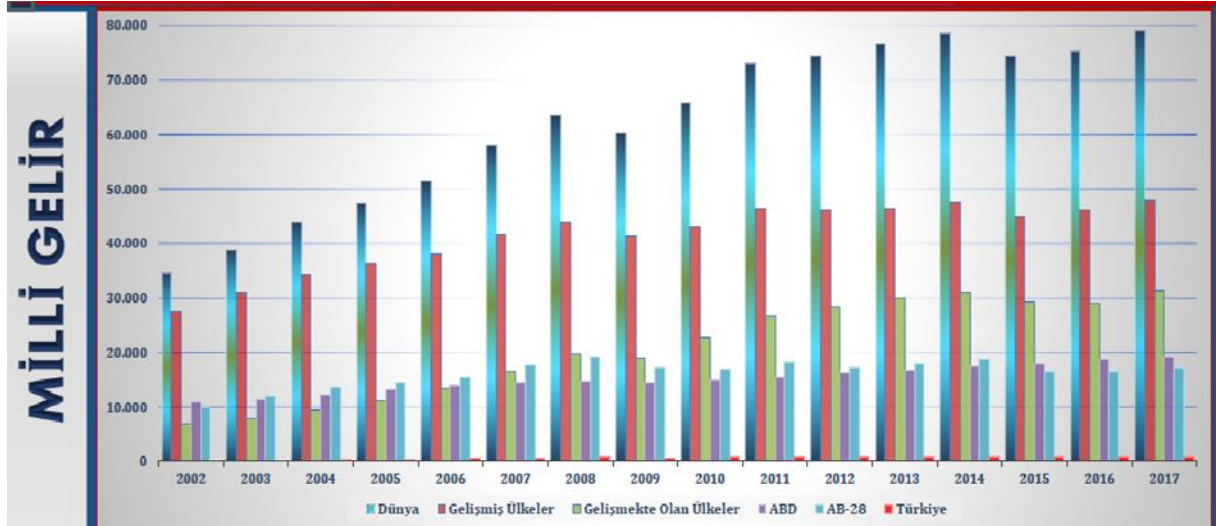
İhracat ve İthalatın Aylık Gelişimi (Bin \$)

Kaynak: TÜİK

Not: Takvim ve Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Veriler Kullanılmıştır.

¹⁷⁸¹ Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK

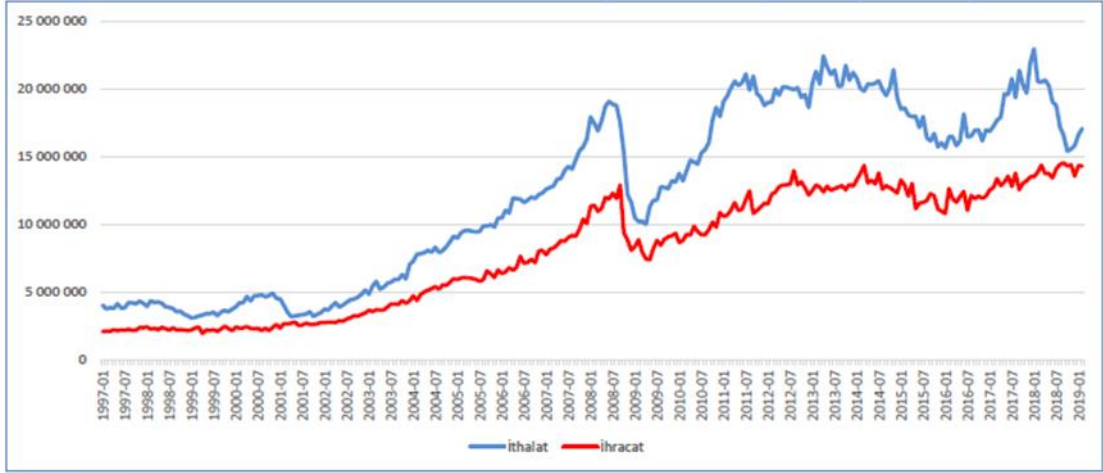
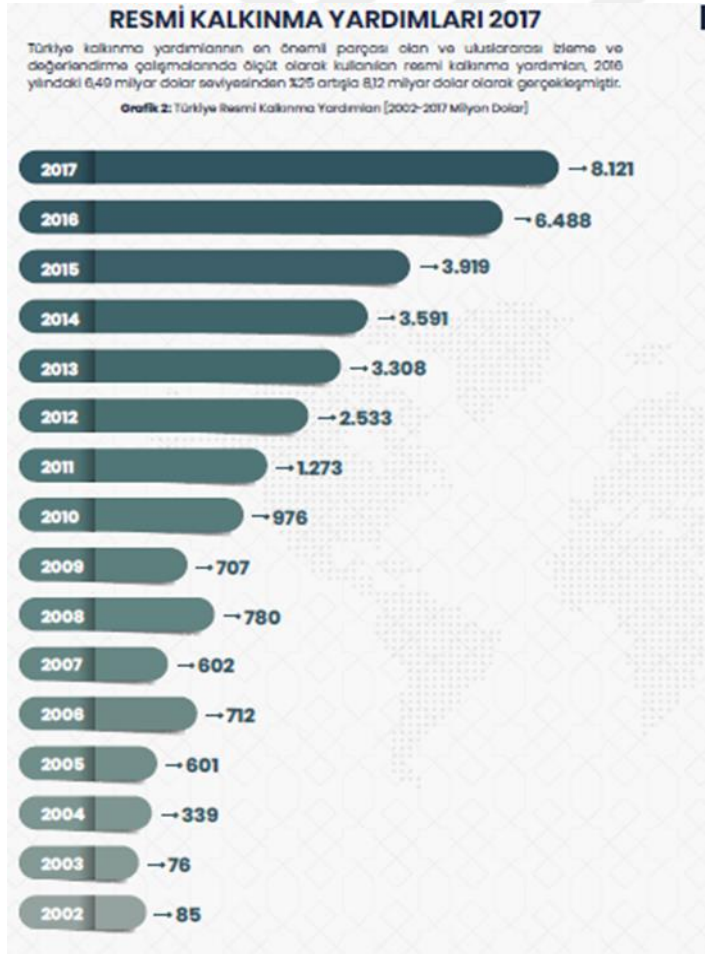
Tablo 5¹⁷⁸²Tablo 6¹⁷⁸³

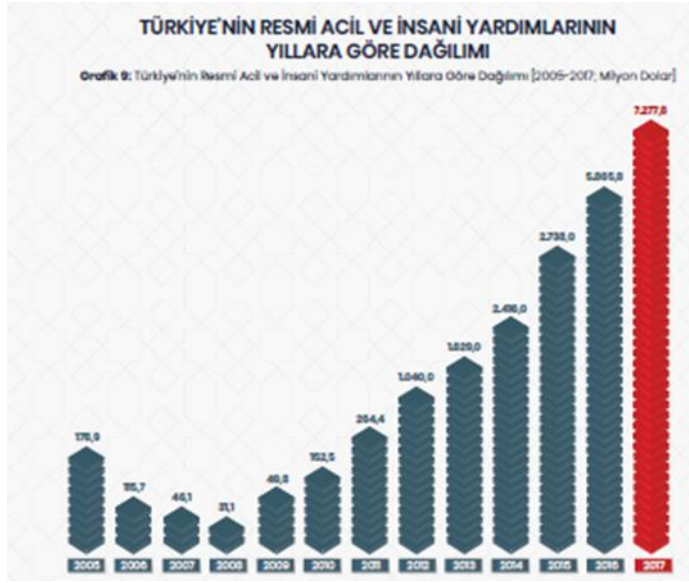
Yıllar	Satınalma Gücü Paritesi (ABD Doları=1,00)	Fiyat Düzeyi Endeksi (OECD - Toplam=100)	Reel GSYH (Milyon ABD Doları)	Kişi Başına Reel GSYH (ABD Doları)
2000	0,28	48	606 080	9 433
2001	0,41	38	591 540	9 082
2002	0,59	44	607 794	9 208
2003	0,74	51	634 715	9 491
2004	0,79	55	727 743	10 746
2005	0,83	61	807 227	11 773
2006	0,84	59	936 569	13 496
2007	0,85	63	1 033 244	14 715
2008	0,88	64	1 130 487	15 901
2009	0,90	57	1 104 759	15 333
2010	0,92	60	1 260 360	17 264
2011	0,97	55	1 443 296	19 517
2012	1,02	56	1 539 111	20 549
2013	1,07	57	1 690 856	22 314
2014	1,10	52	1 851 026	24 159
2015	1,16	48	2 012 362	25 986
2016	1,25	47	2 087 370	26 677
2017	1,37	43	2 261 007	28 607
2018	1,56	37	...	...

¹⁷⁸² Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK¹⁷⁸³ Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK

Tablo 7¹⁷⁸⁴

İhracat ve İthalatın Aylık Gelişimi (Bin \$)

Tablo 8¹⁷⁸⁵¹⁷⁸⁴ Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK¹⁷⁸⁵ TİKA 2017 Kalkınma Faaliyetleri Raporu, s.15

Tablo 9¹⁷⁸⁶Tablo 10
Türkiye-Filistin Dış Ticaret Değerleri (1000 Dolar)¹⁷⁸⁷

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2010	40.305	576	40.881	39.729
2011	49.092	271	49.363	48.821
2012	62.696	464	63.159	62.232
2013	75.507	1.134	76.640	74.373
2014	90.945	2.502	93.447	88.442
2015	82.224	2.343	84.567	79.881
2016	94.372	3.364	97.736	91.008
2017	87.493	4.975	92.467	82.518
2018	77.569	6.660	84.229	70.909

¹⁷⁸⁶ TİKA, 2017 Kalkınma Faaliyetleri Raporu, s.22¹⁷⁸⁷ Kaynak: TÜİK

“Filistin”, Ticaret Bakanlığı

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/filistin/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo 11 Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri (milyon dolar)¹⁷⁸⁸

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2003	411	413	-3	824
2004	395	358	37	752
2005	552	272	279	824
2006	609	187	422	797
2007	798	377	421	1 175
2008	1 115	639	476	1 754
2009	1 425	328	1 097	1 753
2010	1 845	663	1 182	2 507
2011	1 610	524	1 086	2 134
2012	501	67	434	568
2013	1 024	85	939	1 209
2014	1 801	115	1 685	1 916
2015	1 522	51	1 470	1 573
2016	1 322	65	1 258	1 388
2017	1 363	71	1 435	1 294
2018	1 346	69	1 415	1 277

Tablo 12 Türkiye-Ürdün Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)¹⁷⁸⁹

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2008	460.738	25.288	486.026	435.449
2009	455.352	20.354	475.706	434.998
2010	571.333	42.449	613.783	528.883
2011	506.838	66.480	573.318	440.358
2012	770.981	95.995	866.977	674.985
2013	744.193	70.573	814.767	673.620
2014	907.021	126.068	1.033.089	780.953
2015	834.755	127.918	962.674	706.837
2016	710.745	102.258	813.003	608.486
2017	682.479	112.643	795.123	569.835
2018	860.871	97.848	958.719	763.023
2018*	173.485	17.957	191.442	155.528
2019*	158.456	7.869	166.325	150.587

¹⁷⁸⁸Kaynak: TÜİK

“Suriye”, **Ticaret Bakanlığı**

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁷⁸⁹ “Ürdün”, **Ticaret Bakanlığı**

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/urdun/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo 13 Türkiye-İrak Dış Ticaret Değerleri (milyon dolar)¹⁷⁹⁰

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2009	5.123	120	5.243	5.003
2010	6.036	153	6.189	5.883
2011	8.310	86	8.396	8.224
2012	10.830	149	10.979	10.681
2013	11.958	146	12.104	11.812
2014	10.896	268	11.164	10.628
2015	8.558	297	8.855	8.261
2016	7.640	836	8.477	6.804
2017	9.057	1.528	10.584	7.529
2018	8.350	1.420	9.770	6.929

Tablo 14 Türkiye-Kuveyt Dış Ticaret Değerleri (1000 \$)¹⁷⁹¹

Yıl	İhracat \$ / Bin	İthalat \$ / Bin	Hacim \$ / Bin	Denge \$ / Bin
2005	210.349	41.604	251.953	168.745
2006	219.017	56.038	275.055	162.978
2007	221.292	90.488	311.781	130.804
2008	493.035	80.638	573.674	412.397
2009	211.293	184.219	395.512	27.074
2010	395.051	214.515	609.566	180.537
2011	297.207	270.446	567.653	26.761
2012	290.582	278.464	569.046	12.117
2013	334.938	290.613	625.552	44.325
2014	372.320	196.245	568.565	176.076
2015	482.552	141.425	623.977	341.127
2016	431.309	110.703	542.012	320.606
2017	439.940	169.403	609.343	270.538
2017 (1-9)	322.324	131.069	453.394	191.255
2018 (1-9)	405.557	118.627	524.184	286.930

¹⁷⁹⁰ Kaynak: TÜİK“İrak”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)¹⁷⁹¹ Kaynak: TÜİK“Kuveyt”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/kuveyt/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo 15 Türkiye'nin Bahreyn ile Ticari İlişkileri (Bin ABD Doları)¹⁷⁹²

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2004	54.416	18.101	72.517	36.315
2005	41.915	18.929	60.844	22.987
2006	35.303	44.852	80.155	-9 549
2007	76.651	119.423	196.074	-42.772
2008	308.223	95.516	403.740	212.707
2009	113.712	24.289	138.001	89.423
2010	171.795	71.682	243.477	100.113
2011	160.436	111.454	271.890	48.982
2012	208.519	158.922	367.441	49.597
2013	199.064	172.478	371.542	26.586
2014	204.085	294.342	498.427	-90.257
2015	225.353	104.470	329.823	120.883
2016	193.283	127.780	321.063	65.503
2017	227.328	186.751	414.079	40.576
2018	298.691	186.842	485.533	118.849

Tablo 16Türkiye – Katar Dış Ticaret Göstergeleri (ABD Doları, 1000)¹⁷⁹³

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2007	449.962	29.643	479.605	420.319
2008	1.074.012	159.352	1.233.365	914.659
2009	289.363	85.652	375.015	203.710
2010	162.549	177.046	339.595	-14.496
2011	188.137	670.325	858.463	-482.187
2012	257.491	466.498	723.989	-209.007
2013	244.077	373.923	597.942	-129.904
2014	344.806	394.552	739.358	-49.746
2015	423.097	360.978	784.075	62.119
2016	439.142	271.083	710.225	168.059
2017	648.915	264.126	913.615	385.363
2018	1.096.579	335.320	1.431.899	761.250
2018*	360.589	110.823	471.412	249.766
2019*	461.466	90.727	552.193	370.739

¹⁷⁹²Kaynak:TÜİK

“Bahreyn”, **Ticaret Bakanlığı**

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bahreyn/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

¹⁷⁹³ Kaynak: TUIK *Ocak-Nisan ayı verileri

“Katar”, **Ticaret Bakanlığı**

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/katar/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo 17 Türkiye-İsrail Dış Ticaret Değerleri (Bin ABD Dolar)¹⁷⁹⁴

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2004	1.315.292	714.143	2.029.435	601.150
2005	1.466.913	804.691	2.271.603	662.222
2006	1.529.158	782.149	2.311.308	747.009
2007	1.658.195	1.081.743	2.739.938	576.452
2008	1.935.235	1.447.919	3.383.154	487.316
2009	1.528.459	1.074.727	2.603.186	453.732
2010	2.080.148	1.359.639	3.439.786	720.509
2011	2.391.148	2.057.314	4.448.462	333.835
2012	2.329.531	1.710.401	4.039.932	619.129
2013	2.649.663	2.417.955	5.067.618	231.708
2014	2.950.902	2.881.262	5.832.164	69.641
2015	2.698.138	1.672.500	4.370.638	1.025.638
2016	2.956.450	1.385.595	4.342.045	1.570.855
2017	3.409.532	1.505.074	4.914.605	1.904.458
2018	3.894.853	1.713.601	5.608.454	2.181.252

Tablo 18 Türkiye- Suudi Arabistan Dış Ticaret Değerleri (milyon dolar)¹⁷⁹⁵

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2011	2.764	2.001	4.765	763
2012	3.676	2.171	5.847	1.505
2013	3.191	2.015	5.206	1.176
2014	3.047	2.343	5.390	704
2015	3.473	2.117	5.590	1.356
2016	3.172	1.835	5.007	1.337
2017	2.735	2.110	4.845	625
2018	2.636	2.318	4.954	318

¹⁷⁹⁴ Kaynak: TÜİK“İsrail”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)¹⁷⁹⁵ Kaynak: TÜİK“Suudi Arabistan, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suudi-arabistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret>(erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo19: Türkiye-Libya Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)¹⁷⁹⁶

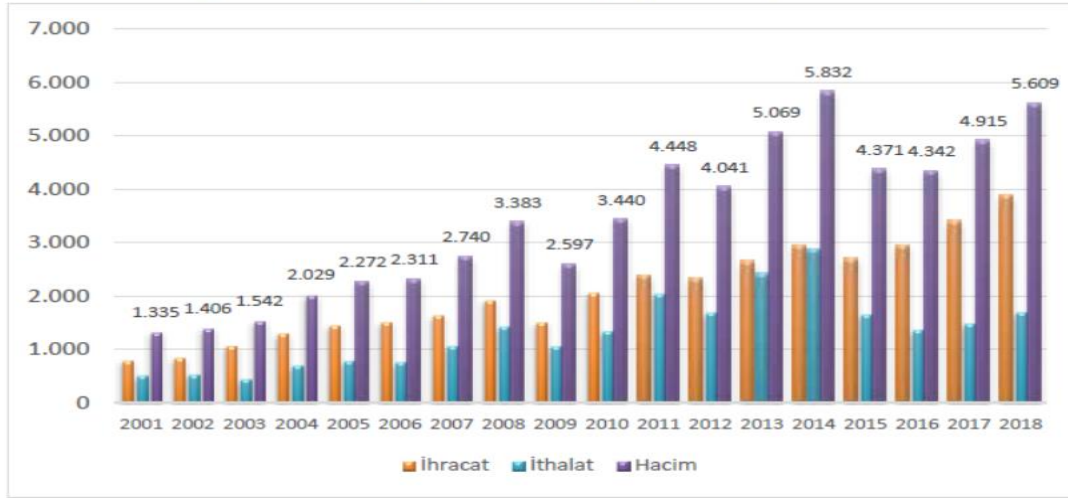
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2000	96	786	882	-690
2001	67	848	915	-780
2002	163	754	917	-591
2003	255	1.073	1.327	-818
2004	337	1.514	1.851	-1.177
2005	384	1.989	2.373	-1.605
2006	489	2.297	2.787	-1.808
2007	643	400	1.043	243
2008	1.074	336	1.411	738
2009	1.798	403	2.201	1.395
2010	1.935	426	2.360	1.509
2011	748	140	887	608
2012	2.140	416	2.556	1.724
2013	2.753	304	3.057	2.449
2014	2.060	249	2.309	1.811
2015	1.420	196	1.616	1.224
2016	906	161	1 067	745
2017	881	248	1 129	633
2018	1 499	367	1 866	1 132

Tablo 20: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar)¹⁷⁹⁷

Yıl	İhracat \$ / Bin	İthalat \$ / Bin	Hacim \$ / Bin	Denge \$ / Bin
2000	375.707	140.720	516.428	234.987
2001	421.469	91.720	513.189	329.748
2002	326.389	118.173	444.562	208.216
2003	345.779	189.397	535.176	156.382
2004	473.145	255.242	728.387	217.904
2005	687.299	267.246	954.545	420.054
2006	709.353	392.524	1.101.877	316.829
2007	902.703	679.933	1.582.635	222.770
2008	1.426.449	942.816	2.369.266	483.633
2009	2.618.193	641.552	3.259.745	1.976.641
2010	2.250.577	926.476	3.177.053	1.324.100
2011	2.759.311	1.486.725	4.246.036	1.272.586
2012	3.679.195	1.342.051	5.021.246	2.337.144
2013	3.200.921	1.628.868	4.829.789	1.572.053
2014	3.300.940	1.434.472	4.738.201	1.863.680
2015	3.124.876	1.215.905	4.438.759	1.810.993
2016	2.733.143	1.443.408	4.244.410	1.221.877
2017	2.360.867	1.997.503	4.358.370	363.364
2018	3.053.571	2.190.937	5.244.508	862.634
2018*	663.313	628.627	1.291.940	34.686
2019*	799.741	490.476	1.290.217	309.265

¹⁷⁹⁶Kaynak TÜİK“Libya”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/libya/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>
(erişim tarihi 20.04.2019)¹⁷⁹⁷Kaynak: TÜİK * Ocak-Mart ayı verileri“Mısır”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/afrika/misir/ulke-profil/ekonomik-gorunum/turkiye-ile-ticaret>
(erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo 21 Türkiye-İsrail Ticareti (2001-2018) (Milyon Dolar) ¹⁷⁹⁸

Tablo 22 Türkiye-Sırbistan Dış Ticaret Değerleri (1 000 \$) ¹⁷⁹⁹

Yıl	İhracat	İhracat Değişim %	İthalat	İthalat Değişim %	Hacim	Denge
2006	278.784	-	49.081	-	327.866	229.703
2007	475.096	70,4	70.703	44,1	545.800	404.393
2008	458.103	-3,6	61.705	-12,7	519.808	396.397
2009	306.470	-33,1	55.897	-9,4	362.367	250.574
2010	306.115	-0,1	109.524	95,9	415.638	196.591
2011	354.670	15,9	213.301	94,8	567.971	141.369
2012	380.869	7,4	205.538	-3,6	586.407	175.332
2013	440.729	15,7	251.957	22,6	692.686	188.772
2014	506.419	14,9	273.901	8,7	780.320	232.518
2015	492.472	-2,8	238.299	-13	730.771	254.173
2016	581.667	18,1	288.237	21,0	869.904	293.430
2017	717.489	23,4	414.375	43,8	1.131,9	303.114
2018	868.071	21,0	326.296	-21,3	1.194,4	541.776
2018 / (1-3)	217,6	45,8	87,8	41,0	305,3	129,8
2019 / (1-3)	209,8	-3,5	82,7	-5,8	292,5	127,2

¹⁷⁹⁸ Ekonomi Bakanlığı

¹⁷⁹⁹ Kaynak: TÜİK (ITC-Trade Map'te yayınlanan rakamlar Kosova verilerini de içermektedir)

“Sırbistan”, **Ticaret Bakanlığı**

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/s%C4%B1rbistan/ulke-profil/turkiye-ile-ticaret> (erişim tarihi 20.04.2019)

Tablo 23 Türkiye – Hırvatistan Dış Ticaret Göstergeleri (ABD Doları, 1000)¹⁸⁰⁰

Yıl	İhracat \$ / Bin	İthalat \$ / Bin	Hacim \$ / Bin	Denge \$ / Bin
2007	355,520	77,440	432,960	278,081
2008	328,678	105,665	434,343	223,013
2009	221,097	107,384	328,481	113,714
2010	249,148	211,348	460,496	37,799
2011	241,816	310,965	552,781	-69,149
2012	200,575	209,766	410,341	-9,190
2013	201,597	193,262	394,859	8,335
2014	287,401	136,889	424,291	150,512
2015	251,652	135,757	387,409	115,894
2016	277,925	133,517	411,442	144,407
2017	313,876	216,867	530,743	97,009
2017 / (1-4)	105,910	53,986	159,896	51,925
2018 / (1-4)	154,014	56,602	210,616	97,412

Tablo 24 Türkiye-Bosna Hersek Dış Ticaret Değerleri (1 000 \$)¹⁸⁰¹

Yıl	İhracat	İhracat Değişim %	İthalat	İthalat Değişim %	Hacim	Denge
2005	128.217	28,3	15.399	34,2	143.616	112.818
2006	150.862	17,7	9.379	-39,1	160.241	141.483
2007	445.173	195,1	21.469	128,9	466.642	423.704
2008	572.349	28,6	24.545	14,3	596.894	547.804
2009	226.522	-60,4	52.059	112,1	278.581	174.464
2010	224.299	-1,0	72.328	38,9	296.628	151.971
2011	268.942	19,9	90.252	24,8	359.194	178.689
2012	251.523	-6,5	111.649	23,7	363.172	139.875
2013	274.086	9,0	124.330	11,4	398.416	149.756
2014	322.022	17,5	171.424	37,9	493.446	150.598
2015	292.474	-9,1	250.089	45,9	542.659	42.481
2016	308.962	5,6	288.291	15,3	597.253	20.672
2017	348.618	12,8	268.974	-6,7	617.592	79.643
2018	420.401	20,6	241.221	-10,3	661.622	179.180
2018 / (1-3)	98.953	37,2	83.155	16,2	182.108	15.798
2019 / (1-3)	108.264	9,4	47.247	-43,2	155.511	61.017

¹⁸⁰⁰Kaynak: TÜİK“Hırvatistan”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/hirvatistan/ulke-profil/ekonomik-gorunum> (erişim tarihi 20.04.2019)¹⁸⁰¹“Hırvatistan”, **Ticaret Bakanlığı**<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/hirvatistan/ulke-profil/ekonomik-gorunum> (erişim tarihi 20.04.2019)